

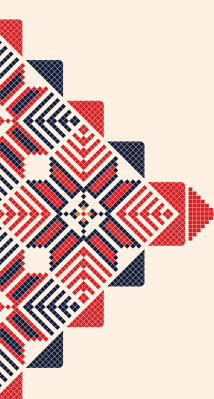

איתמר רבינוביץ'

מבוך מזרח תיכוני

ישראל, הערבים והאזור

2023-1948

מבוך מזרח תיכוני
ישראל, הערבים והאזור, 1948–2023
איתמר רבינוביץ'

מרכז משה דיין ללימודי המזרח-התיכון ואפריקה

מרכז משה דיין הוא מרכז מחקר שמטרתו לקדם לימוד והבנה של ההיסטוריה המודרנית ושל ענייני השעה של המזרח-התיכון ואפריקה. המרכז מקיף קשת רחבה של תחומי עניין, ומתרכז במחקרי עומק של סוגיות גיאופוליטיות, כלכליות, חברתיות ותרבותיות ברחבי העולם הערבי (וצפון אפריקה), תורכיה ואיראן. חוקרי המרכז הם היסטוריונים בעלי שם בתחומם, ובעזרת צוות המרכז המורכב מתלמידים לתארים מתקדמים מן הארץ והעולם הם מקדמים מגוון רחב של פעילויות אקדמיות, בהן כנסים, ימי עיון וסדנאות מחקר בין-לאומיות. כחלק מפעילותו השוטפת מפרסם המרכז מספר כתבי עת אלקטרוניים בשפות העברית והאנגלית, ואלו זמינים לקהל הרחב באתר המרכז בכתובת: <http://dayan.org>

מבוך מזרח תיכוני

ישראל, הערבים והאזור, 1948–2023

איתמר רבינוביץ'

הוצאת "מערכות"
בית ההוצאה לאור של צה"ל
רמת השרון
טל: 03-7607585
פקס: 03-6282913
כתובת למכתבים: ד.צ. 02624
דוא"ל: maarachot@idf.il
<http://maarachot.idf.il>

מרכז משה דיין
ללימודי המזרח-התיכון ואפריקה
אוניברסיטת תל-אביב
רמת אביב 69978
טל: 03-6409100
פקס: 03-6415802
דוא"ל: dayancenter@tauex.tau.ac.il
<http://www.dayan.org>

ISBN: 978-965-224-122-1

© כל הזכויות שמורות להוצאת "מערכות", בית ההוצאה לאור של
צה"ל, 2023

עריכה: עדי לרנר

עיצוב עטיפה: יוסי אבן קמה
עימוד והבאה לדפוס: אלנה קוזנצוב
הדפסה: בית הדפוס של אוניברסיטת תל-אביב

לאורי, איילת, אלה, רועי ועידו,
בתקווה לאופק בהיר יותר

תוכן העניינים

9	פתח דבר
13	פרק 1: רקע
51	פרק 2: מדריד ואוסלו – שנים של תקווה
89	פרק 3: שנים של קיפאון
129	פרק 4: ממשלת ברק וקריסת תהליך השלום
187	פרק 5: אריאל שרון והמלחמה הישראלית-פלסטינית
233	פרק 6: אהוד אולמרט והמזרח התיכון החדש-חדש
265	פרק 7: סתיו אמריקני-ישראלי, "אביב ערבי"
303	פרק 8: דונלד טראמפ והדרך להסכמי אברהם
325	פרק 9: בעקבות הסכמי אברהם
335	פרק 10: בחירות 2022 והקמת הממשלה בראשות נתניהו
345	פרק 11: מארג של מערכות יחסים
421	פרק 12: שלום ונורמליזציה
463	אחרית דבר
467	מקורות
471	מפתח

פתח דבר

בשנת 1996, עם סיום תפקידי כשגריר ישראל בארצות־הברית, החלטתי לכתוב שני ספרים: הראשון, שפורסם תחת הכותרת סף השלום, תיאר את המשא ומתן לשלום שניהלתי עם סוריה; השני, חבלי שלום, פורסם ב־1998 (בעברית ובאנגלית), תיאר וניתח את תהליך השלום הרחב יותר שנוהל בשנות ה־90, והעמיד אותו בהקשר של סכסוך ישראל-ערב. חבלי שלום הציג לקורא היסטוריה מפורטת של יחסי ישראל-ערב מ־1948, הן הסכסוך והן הניסיונות ליישבו. בכל כתיבה היסטורית יש מתח בין הצגת הנרטיב ההיסטורי ובין מרכיב הניתוח. בכתיבתי ניסיתי להתגבר על מתח זה, באמצעות חלוקה בין פרקים נרטיביים לפרקים אנליטיים.

התמורות הרבות שחלו ביחסי ישראל-ערב ובאזור כולו, הצדיקו 14 שנים לאחר מכן כתיבה ופרסום של גרסה חדשה של הספר שנקרא בעברית האופק המתרחק. הכותרת נתנה ביטוי לתחושה פסימית של חוסר היכולת ליישב את הסכסוך, בייחוד את המרכיב הפלסטיני שלו.

עשור חלף, קצב התמורות ועומקן לא השתנו. מ־2012 ערך מזכיר המדינה האמריקני ג'ון קרי ניסיון שאפתני וכושל, ליישב את הסכסוך הישראלי-פלסטיני. המרד הסורי שפרץ ב־2011 הפך למלחמת אזרחים, שהביאה בין השאר לעליית ארגון דאעש ("המדינה האסלאמית") ולהקמת הח'ליפות בשליטתה. הצלחתו הראשונית של הארגון הייתה מסחררת: הוא ביטל למעשה את

הגבול בין עיראק לסוריה, והקים מעין מדינה על שטח גדול. דאעש איים לקעקע את יסודותיה של המדינה העיראקית, ואף את הסדר הפוליטי שנקבע בלב המזרח התיכון בתום מלחמת העולם הראשונה.

בחירתו של דונלד טראמפ לנשיא ארצות-הברית, בישרה שינויים עמוקים במדיניותה המזרח תיכונית של ארצות הברית. טראמפ המשיך במגמת ההתרחקות מן האזור בה התחיל קודמו, ברק אובמה, אך בה בעת פתח במאמץ שאפתני ליישב את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ובמסגרתו פרסם את "תוכנית המאה". תוכנית זו לא הוגשמה, אך הוליכה שלא במתכוון לנקודת ציון חשובה בהתפתחות יחסי ישראל-ערב – הסכמי אברהם. אלה לא הצליחו להפחית מחומרתה של השאלה הפלסטינית, אך שיקפו עייפות בחלקים של העולם הערבי משאלה זאת, ונכונות לחתום על הסכמי נורמליזציה עם ישראל גם בלא שנמצאה פתרון לשאלה הפלסטינית.

במקביל להתפתחויות אלה ירדה קרנו של סכסוך ערב-ישראל, ופינתה את מקומה לסכסוך ישראל-איראן. כניסתן של איראן ותורכיה לפעילות מלאה ושאפתנית במזרח התיכון, הייתה אחת התמורות החשובות בפוליטיקה האזורית. איראן מציבה מול ישראל ומול יריבותיה האחרות באזור איום רב-זרועי, שעיקריו חתירה לנשק גרעיני, בניית עוצמות צבאיות קונוונציונליות מרשימות ובראשן פיתוח טילים בליסטיים ומזל"טים קרביים. זאת במאמץ לקעקע את יציבותן של מדינות ומשטרים. תורכיה מציגה אתגר חמור פחות, אך משמעותי בפני עצמו.

בישראל חלו וממשיכות להתחולל תמורות עמוקות במערכת הפוליטית. מערכת זאת מפולגת לאורך מספר צירים, שהחשוב בהם הוא הוויכוח בין ימין לשמאל על מדיניותה הפלסטינית של ישראל. התפתחות חשובה אחרת היא התמורה במשקלו

של המגזר הערבי בישראל, ובתפקיד שהוא ממלא במערכת הפוליטית.

הספר שלפנינו איננו רק עדכון של האופק המתרחק. בכתב היד המקורי הוכנסו שינויים ועדכונים, והוא משקף את העתקת נקודת הכובד מסכסוך ישראל-ערב לסכסוך ישראל-איראן. בכל הנוגע לסכסוך הראשון, לנוכח מגמת הנורמליזציה בחלקים מן העולם הערבי, עולה משקלה של השאלה הפלסטינית המסרבת לרדת מסדר היום הישראלי, האזורי והבין-לאומי.

בכתיבת מבוך מזרח תיכוני, כמו גם בכתיבת הספרים הקודמים, הבאתי לידי ביטוי ניסיון של עשורים בעולם האקדמי ובעולם המעשה. את סכסוך ישראל-ערב חקרתי, ואני ממשיך לחקור בשל היותה סוגיה חשובה בהיסטוריה הפוליטית של המזרח התיכון במאה ה-20. אני שמח שנפלה בחלקי האפשרות לשרת במשך שנים כדיפלומט ישראלי – הן כשגריר ישראל בארצות-הברית והן כנושא ונותן עם סוריה מטעמה. שירות זה אפשר לי להשתתף בתהליך השלום, ולעמוד מקרוב על כמה ממרכיביו החשובים וכן לקחת חלק כמשתתף ומשקיף בקבלת החלטות מכריעות על-ידי ההנהגה הישראלית ובניהול יחסי החוץ של ישראל. לכך אוסיף את השנים הרבות שהשקעתי במכוני מחקר ובמכוני חשיבה, בראש ובראשונה מכון שילוח ומרכז דיין באוניברסיטת תל-אביב, ולצידם המכון למחקרי ביטחון לאומי שליד האוניברסיטה ומכון ברוקינגס בווינגטון. מכוני מחקר וחשיבה אלה ודומיהם ממוקמים על קו התפר שבין העולם האקדמי לעולם המעשה, ומאפשרים לחוקריהם להשתתף בשני העולמות.

חובה נעימה היא לי להודות בראש ובראשונה למרכז דיין ולעומד בראשו, פרופ' עוזי רבי, על הסיוע בפרסום הספר ועל שנים רבות של עשייה משותפת; לעוזרי ד"ר אריק רודניצקי

ולד"ר תמר יגנס על שנים רבות של סיוע ועבודה משותפת.
כמו כן אני מבקש להודות להוצאת "מערכות" ובייחוד למר עדי
לרנר, על שיתוף הפעולה הפורה בהוצאת ספר זה לאור.

איתמר רבינוביץ

רקע

הסכסוך היהודי-ערבי בארץ ישראל נמשך כבר יותר ממאה שנים. שורשיו בחיכוכים בין הקהילה היהודית הקטנה בארץ ישראל ובין הקהילה הערבית הגדולה הרבה יותר, שפרצו לראשונה בשלהי התקופה העות'מאנית; הוא החריף ונעשה משמעותי יותר לאחר מלחמת העולם הראשונה, לאחר פרסום הצהרת בלפור ב־1917, שבה הצהירה ממשלת בריטניה על תמיכתה ב"הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל", ועם החלת המנדט הבריטי על ארץ ישראל משני עברי נהר הירדן ב־1920.

בשלושת העשורים הבאים נאבקו ערבים ויהודים על זכויות באותה כברת ארץ ושליטה בה. מאבקם הגיע לשיא במלחמה שפרצה ב־1947, לאחר החלטת ארגון האומות המאוחדות על חלוקת הארץ בין מדינה יהודית ובין מדינה פלסטינית-ערבית.¹ במהלך עשרות שנות הסכסוך זכו הערבים הפלסטינים בישראל לתמיכה ולסיוע מחלק גדול של העולם הערבי. ואולם הקמת מדינת ישראל ב־1948 ופלישתם של חמישה צבאות ערב הביאו את הסכסוך היהודי-ערבי בישראל למלוא עוצמתו. ניצחונה של ישראל, התבססותה והרחבת השטח שיועד לה, תבוסתם הצבאית של הערבים, כישלון ניסיונם לכוון את המדינה הערבית הפלסטינית שחזתה החלטת האו"ם ובעיית הפליטים הפלסטינים שנבעה מכך, הן עובדות היסוד בתהליך שהפך את הסכסוך היהודי-ערבי בארץ ישראל למנדטורית לסכסוך הישראלי-ערבי במתכונת שבה היה מוכר בעשורים הבאים.

מלחמת יום הכיפורים ב־1973 מחלקת את ימי הסכסוך שמהקמת ישראל לשתי תקופות כמעט שוות. במשך 25 השנים הראשונות צברו הפצעים הישנים מוגלה, ואילו המאמצים להעלות להם ארוכה או, למצער, לטפל בכמה מגורמיהם נכשלו. לאחר מלחמת יום הכיפורים החל תהליך של הסדר מדיני, שהוביל כעבור ארבע שנים לתהליך השלום הישראלי-מצרי במרס 1979, ולחווה השלום הראשון של ישראל עם מדינה ערבית. אחר כך נעצר התהליך לחלוטין, והקיפאון נמשך במהלך שנות ה־80. שלב חדש של שיחות שלום יצא לדרך בוועידת מדריד באוקטובר 1991. סדרת השיחות שבאה אחריה הובילה לחווה שלום ישראל-ערבי שני, עם ירדן ב־1994, לפריצת דרך ישראלית-פלסטינית ולמידה משמעותית של נורמליזציה ישראלית-ערבית; אבל גם בשיאו, בשנים 1993-1995, לא הצליח "תהליך מדריד" להביא לפתרון כולל של הסכסוך הישראלי-ערבי או לסיום המחלוקות הפוליטיות ושפיכות הדמים בין ישראל ובין חלקים בעולם הערבי. התפתחויות חדשות ב־1996 האטו אותו, וב־1998 כמעט קרס. ממשלתו של אהוד ברק, שקמה בקיץ 1999, הובילה מהלך שאפתני בניסיון למצות את תהליך מדריד ולחולל הסדר ישראלי-ערבי כולל. מאמץ זה הסתיים בקיץ 2000 בכישלון ובפרוץ אנתפאדת אל-אקצא.

תהליך מדריד היה ביטוי למאמץ הבין-לאומי המתמשך הראשון ליישב את הסכסוך הישראלי-ערבי.² יש חשיבות רבה לעובדה ששום ניסיון דומה – להבדיל מניסיונות קצרי מועד, מאמצים תיווך שונים והסדרים חלקיים – לא נעשה בעבר, ו־30 שנים של תהליך שלום לא הניבו פתרון כולל. אכן, הסכסוך הישראלי-ערבי הוא אחת הבעיות הבין-לאומיות המורכבות והסבוכות ביותר במחצית השנייה של המאה ה־20 ובראשית המאה ה־21. הצעד הראשון להבנת הסבך הוא ההכרה כי אין

מדובר בסכסוך ישראלי-ערבי יחיד, אלא בקבוצת עימותים נפרדים הקשורים זה בזה:

1. הסכסוך השורשי בין ישראל לפלסטינים. סכסוך קלסי בין שתי תנועות לאומיות הטוענות לחזקה על אותה כברת ארץ ולבעלות עליה. מרכיב זה במחלוקת הישראלית-ערבית נדחק לקרן זווית במשך כ־15 שנים (1949-1964) בשל התפוררותה של הקהילה הפלסטינית, שנתפזרה במהלך מלחמת העצמאות, ובשל מרכזיותם של האידיאולוגיות הפאן-ערביות והאינטרסים של המדינות הערביות השונות בעת ההיא. התעוררותה המחודשת של הלאומיות הפלסטינית באמצע שנות ה־60 והשתלטות ישראל על כל השטחים שממערב לנהר הירדן ב־1967, החזירו לפלסטינים תפקיד מרכזי בעולם הערבי. חשיבותם החדשה הועצמה על ידי המתקפה שניהל אש"ף נגד ישראל, על רקע תבוסת הצבאות הערביים הסדירים.
2. מחלוקת רחבה יותר בין ישראל ללאומיות הערבית. סכסוך לאומי, פוליטי, תרבותי ודתי. שני הצדדים התייצבו בסכסוך זה כשהם נושאים איתם את מורשתם ההיסטורית והתרבותית. תחייתו הלאומית של העם היהודי במולדתו ההיסטורית, תחילה כניסיון לפתור את "שאלת היהודים" באירופה ואחר כך, וביתר שאת, כתגובה מידית על השמדת היהודים בשואה, התרחשה תוך כדי התנגשות חזיתית עם תנועה לאומית ערבית השואפת לתקומה, להתחדשות ולהתעצמות לאחר מאה שנים של חיבוטי נפש והשפלה מידי מעצמות מערביות. לרוע המזל, רוב הערבים ראו בציונות ובישראל חלק מן המערב או, גרוע מכך, ראש גשר מערבי שהוקם בקרבם.
3. שורה של סכסוכים דו-צדדיים בין ישראל למדינות ערב השכנות, תולדת יריבויות גיאופוליטיות שהתחברו לגורמים

אחרים. כך, למשל, נכנסה מצרים למלחמה עם ישראל ב־1948 בשל הבעיה הפלסטינית, אך החלטתה להצטרף לקואליציית המלחמה הערבית והסכסוך שלה עם ישראל לאחר מכן הושפעו גם מן השאיפה למנהיגות ערבית ואזורית, מתחושת התחרות שלה עם ישראל, כמדינה החזקה והשפנתנית השנייה באזור, ומהרצון לכוון גשר יבשתי אל העולם הערבי המזרחי דרך הנגב הדרומי. בדומה לכך, יחסה הנוקשה של סוריה לישראל ביטא הן את זיקתה האמיתית ללאומיות הערבית והן את תחושת התחרות החריפה שלה עם ישראל על הגמוניה בלבאנט.

4. הסכסוך הבינ־לאומי הרחב יותר. "השאלה הפלסטינית" הייתה תמיד נושא בין־לאומי חשוב ובעל משקל. העניין והרגשות העזים שמעוררת "ארץ הקודש" ("פלסטין" בפי הערבים והמוסלמים), משקלה של מה שכונה "השאלה היהודית", היריבויות במזרח התיכון בין המעצמות הקולוניאליות ולימים בין מעצמות־העל והחשיבות הגיאופוליטית הכוללת של העולם הערבי, הם כמה מהגורמים המסבירים את חשיבותו של הסכסוך הישראלי־ערבי כסוגיה בין־לאומית. מאז ראשיתו לא היה הסכסוך תגרה מקומית בלבד, ומעולם לא הניחו לו להפוך לכזה. ערבים וישראלים ביקשו מלכתחילה תמיכה בין־לאומית במטרותיהם, בעוד שממשלות זרות ומשתתפים אחרים התערבו דרך קבע אם מתוך רדיפה אחר רווחים, אם מתוך מחויבות אמיתית כלפי אחד הצדדים, או מתוך רצון להשיג שלום ויציבות באזור.

מעורבותם של גורמים בין־לאומיים אלה התעצמה עקב המלחמה הקרה. בשל חשיבותו המהותית, קרבתו הגיאוגרפית לברית המועצות ופתיחותו לשינויים, היה המזרח התיכון לזירה מרכזית של תחרות סובייטית־אמריקנית. בראשית שנות ה־50

עברה ברית המועצות מתמיכה ראשונית בישראל לתמיכה גורפת במדינות ערב, וניצלה את הסכסוך הישראלי-ערבי להחלשת מעמד הגוש המערבי במזרח התיכון ולחיוזוק מעמדה. לאחר כעשור של לבטים החליטה ארצות-הברית לנקוט מדיניות של שיתוף פעולה גלוי עם ישראל ועם בעלות ברית אחרות במזרח התיכון נגד המשטרים הקיצוניים והפרו-סובייטיים באזור.

כך התעמתו שתי מעצמות-העל – אמנם לא במישרין – במלחמות הישראליות-ערביות ב-1967 וב-1973 ובמשברים נוספים במזרח התיכון. עוצמתה של ישראל גברה בשיעור ניכר בזכות סיוע ותמיכה אמריקניים. ואולם הסיוע הצבאי שהעניקה ברית המועצות לבעלות בריתה ולמדינות החסות שלה, והעזרה בשיקום צבאות מצרים וסוריה שהובסו, עשו רבות כדי לשלול מישראל את הפירות הפוליטיים של הצלחותיה הצבאיות.³

אם בשנות ה-50 ובתחילת שנות ה-60 של המאה ה-20 ברית המועצות היא שהפיקה תועלת מהסכסוך הישראלי-ערבי, ב-1967 התהפכה המשוואה מחמת ניצחונה של ישראל במלחמה עם קואליציה של צבאות שכנותיה. תוך כמה שנים הבין העולם הערבי כי המפתח לקבלתם בחזרה של השטחים שבהם זכתה ישראל באותה מלחמה נמצא בוויינגטון. התמיכה האמריקנית בעיקרון "שטחים תמורת שלום", בצד נכונות ויכולת לפעול למימוש, היו – לפחות בחלק מן הזמן – הבסיס שעליו הצליחה ארצות-הברית לתזמר את שיחות השלום הישראליות-ערביות ולרשום לזכותה הישגים מרשימים. כך, למשל, תהליך השלום הישראלי-מצרי שהחל לאחר מלחמת יום הכיפורים, ושהיה פריצת הדרך המשמעותית הראשונה בסכסוך הישראלי-ערבי, היה קשור באופן הדוק לאחד מהישגי המלחמה הקרה הגדולים ביותר של וויינגטון – המעבר של מצרים ממעמד של בעלת ברית סובייטית למדינה הנמצאת בתחום ההשפעה האמריקני.⁴

1967-1948

התקופה המעצבת בסכסוך הישראלי-ערבי – מלחמת העצמאות שהולידה את מדינת ישראל ואת הסכסוך הישראלי-ערבי במתכונתו הנוכחית, הסתיימה בשורה של הסכמי שביתת נשק ולא בהסדר שלום. בשנים האחרונות עמדה עובדה זו במוקד של דיון סוער בישראל בין שלוש אסכולות: היסטוריוגרפיה אורתודוקסית בעלת אוריינטציה ממסדית, לעיתים כמעט רשמית, המאשימה את העולם הערבי ואת סירובו להשלים עם קיומה של ישראל בכישלון להגיע להסדר שלום; אסכולה רוויזיוניסטית הבוחנת שנים מכריעות אלה במשקפת אידיאולוגית עכשווית, נסמכת על ארכיונים שנפתחו רק לאחרונה, בייחוד על הארכיונים של ישראל, ומגוללת חלק ניכר מהאשמה לפתחה של ישראל ושל מנהיגה דוד בן-גוריון על שסירבו לכל פשרה או ויתור הגיוניים; ואסכולה מאוחרת יותר של פוסט-רוויזיוניסטים, העושה אף היא שימוש במקורות חדשים, ארכיוניים ואחרים, ודוחה הן את הנטייה האפולוגטית של ההיסטוריוגרפיה הראשונה הן את הרוויזיוניזם הבוטה של השנייה.⁵

עיקר עניינה של הקבוצה השלישית אינו בהטחת האשמות ובחשיפת הזדמנויות מוחמצות, אלא בניסיון להבין את הקיפאון שנוצר עקב התנגשות האינטרסים וההשקפות הישראלים מחד גיסא והערביים מאידך גיסא, ואת חוסר הסימטריה ביניהם. ישראל, שספגה אבדות כבדות במלחמת העצמאות, האמינה כי אחרי השואה זכאים היהודים למולדת בטוחה וטענה כי כוח עוין שהובס במלחמה שהוא עצמו יזם אינו זכאי לתבוע להפוך את תוצאותיה על פיהן. ישראל פעלה גם מכוח תחושה אמיתית – אמנם לעיתים מוגזמת – של חוסר ביטחון קיומי, וחשש שיריביה הערבים, שסירבו להשלים עם תוצאות המלחמה ועם התבססותה

של ישראל בקרבם, ייזמו סיבוב שני. בהנהגתו של בן-גוריון שאפה ישראל לשמר את הסטטוס-קוו, בהניחה כי לאחר שתבסס את קיומה ותקלוט את גל הפליטים והמהגרים היהודים של אחרי המלחמה, תוכל להשיג כעבור כמה שנים הסכם שלום בתנאים טובים יותר. בשורה של שיחות שלום – תחילה שיחות גישוש ואחר כך ממשיות – שנערכו לאחר מלחמת העצמאות, הציעה ישראל כמה ויתורים, אם כי לא את אלה שתבעו בני-שיחה.⁶ מנקודת המבט הערבית הלאומית, ישראל הייתה מדינה בלתי לגיטימית, המאיימת על העולם הערבי מבחינה תרבותית וגיאוגרפולוגית. המנהיגים הערבים הספורים שהסכימו לשאת ולתת עם ישראל דרשו ויתורים מרחיקי לכת (מסירת דרום הנגב, הסכמה לפרוודור שיחבר את עזה עם הגדה המערבית, מתן זכות השיבה לפליטים פלסטינים וריבונות על חלק מהכנרת) הן כדי לקבל לגיטימציה כל-ערבית לכל הסכם עתידי, והן משום שהאמינו כי רק בויתורים ישראליים ניכרים וכואבים יהיה פיצוי כלשהו על העוולות שנוצרו עם הקמתה של ישראל וחריגתה מעבר לתחום שיועד לה, על תבוסת הצבאות הערביים ועל התפוררות הקהילה הפלסטינית.⁷

בחינה מדוקדקת של הניסיונות השונים להגיע להסדר שלום בין ישראל ובין שכנותיה הערביות לאחר מלחמת העצמאות מצביעה על הסיבות והגורמים הרבים שהביאו לכישלונם, אך עיקר הקושי היה בעובדה שלא ניתן היה לגשר על העמדות הישראליות והערביות. בנסיבות ששררו בתום המלחמה, כל ויתור שהיה בו כדי לרצות ולו חלק מהערבים, נתפס על ידי המנהיגים הישראליים כסכנה קיומית. כך היה עד יוני 1967, כשניצחונה של ישראל במלחמת ששת הימים העמיד לרשותה נכסים טריטוריאליים שיכלו לשמשה כקלפי מיקוח במשא ומתן לשלום. עד אז המשיך הסכסוך להעלות מוגלה. מגבלותיהם

של הסכמי הפסקת האש וחולשותיהם, חיכוכים בנושאים לא פתורים, אידיאולוגיות קיצוניות שאימצו כמה אנשי צבא ערבים והחותם שהטביעו על הפוליטיקה הערבית, תגובתה של ישראל על התפתחויות אלה והשפעתה של ברית המועצות באזור – כל אלה חברו יחדיו והביאו להתפתחות סכסוך ישראלי-ערבי בקנה מידה מלא באמצע שנות ה-50 של המאה ה-20.

הדבר התבטא בהיעדר מוחלט של יחסים נורמליים בין ישראל לעולם הערבי; בחרם מלא מצד המדינות הערביות; בהתנגשויות גבול; בגילויי אלימות של יחידים ושל קבוצות נגד ישראל ובמדיניות ישראלית של פעולות גמול; במלחמה ישראלית-ערבית שנייה ב-1956, שהתאפיינה בשיתוף הפעולה של ישראל עם בריטניה וצרפת, שתי מעצמות קולוניאליות דועכות, נגד הלאומיות המהפכנית הפאן-ערבית; במרוץ חימוש; ובחשש מתמיד מפני מלחמה נוספת.⁸

לאחר עשור רגוע יחסית הובילו אירועים והתפתחויות שונים למשבר של מאי 1967 ולמלחמת ששת הימים: ראשית, השלמת מוביל המים הארצי של ישראל, שהוליד מים מהכנרת בצפון לאזורים הנרחבים אך הצחיחים יותר בדרום, וההחלטה הערבית להכשיל את הפרויקט, שנועד להגדיל את יכולתה של ישראל לקלוט עולים ולבסס את קיומה. שנית, שיבת הפלסטינים למרכז הבמה וחזרת התנועה הלאומית הפלסטינית לתפקיד פעיל בפוליטיקה של המזרח התיכון, עם הופעתם של קבוצות וארגונים שונים, שלימים התכנסו במסגרתו של אש"ף (הארגון לשחרור פלסטין). שלישית, ההקצנה בפוליטיקה הסורית, תחת משטר מפלגת הבעת' והחרפת המאבק על ההגמוניה בין מדינות ערביות שונות, במיוחד בסוגיות הקשורות בישראל. רביעית, התגברות היריבות הסובייטית-אמריקנית באזור. ולבסוף, משבר המנהיגות בישראל לאחר התפטרותו השנייה והסופית של דוד בן-גוריון מראשות הממשלה ב-1963.⁹

1973-1967

אף שמלחמת ששת הימים יצרה פוטנציאל להסדר פוליטי בהעניקה לישראל נכסים טריטוריאליים נוספים, היא הביאה להחרפת הסכסוך הישראלי-ערבי לרמות שלא נודעו עד אז. אמנם מיד לאחר המלחמה ראתה ישראל בחצי האי סיני ובגולן נכסים זמניים במהותם, שיהיה אפשר לנצלם לצורך השגת שלום אמת, אך ככל שחלף הזמן והשלום התמהמה, הלך המצב וקיבל אפיוני קבע, והנכסים הזמניים נקשרו לישראל בעבותות ואינטרסים מוגנים. הגדה המערבית ורצועת עזה, שהיהודים ראו בהן חלק מארץ ישראל ההיסטורית, זכו מלכתחילה להתייחסות שונה. בשונה מסיני ומהגולן, הריבונות על הגדה המערבית ועזה הייתה, על פי הפירוש הישראלי לפחות, שאלה פתוחה. סוגיות השליטה והזכות על שטחים אלה העלו שאלות יסוד של ביטחון וזהות – זו הייתה ארץ התנ"ך (הרבה יותר, למעשה, מאזור מישור החוף שבו גרה מרבית אוכלוסיית ישראל).

בשטחים אלה היה טמון המפתח לפשרה היסטורית עם הלאומיות הפלסטינית או, לחלופין, לניסיון נוסף להגיע להסכם עם ירדן ההאשמית; אך מסגרת של הסדר, או שותף אפשרי לשיחות, לא היו בנמצא. יתר על כן, הפוליטיקה הישראלית השתנתה מיסודה עקב גל רב-עוצמה של לאומיות משיחית-מיסטית שהתעורר לאחר ההשתלטות הישראלית על יהודה ושומרון. (או "הגדה המערבית", כאשר בשיח הישראלי השימוש במונח זה או במשנהו משקף עמדה פוליטית-ערכית). גל זה התחזק בשל תחושת הכוח חסרת התקדים שהשתררה בישראל אחרי הניצחון הצבאי הגדול והמהיר, והנחישות שלא לשוב לעולם לגבולות הפגיעים שלפני המלחמה או לתחושת המצוקה וחוסר האונים שחוו אזרחי ישראל היהודים במאי 1967, על סף המלחמה.¹⁰

העוצמה הצבאית שהפגינה ישראל ביוני 1967 שכנעה את הערבים כי אין בכוחם לסיים את הסכסוך באמצעים צבאיים. השפעותיה של התבוסה היו שונות מאלה של 1948 ו-1956 – לא היה אפשר לתרץ את ניצחונה המהיר של ישראל בהתערבותן הישירה של מעצמות המערב או בהתנוונותו של הסדר הישן בעולם הערבי, שכן על אף שמלך ירדן חוסיין היה ערבי מסורתי, המשטר הנאצריסטי במצרים ומשטר הבעת' בסוריה היו דוגמאות מובהקות ללאומיות ערבית מהפכנית. בחשבון הנפש הערבי שלאחר המלחמה נדונו בלהט כמה אפשרויות: שיבה לחיק האסלאם, הקצנה מוגברת או הישארות בתחומי הסטטוס־קוו המוכר. המלצה להסיק מסקנה אחרת מהכישלון החוזר ונשנה להביס את ישראל – לחפש פתרון מדיני המושתת על פשרה היסטורית – לא ניתנה.¹¹

הלכי מחשבה ישראליים וערביים אלה הם הגורם העיקרי לקיפאון הדיפלומטי ששרר בשש השנים הבאות. בינתיים מיהרה ברית המועצות לשקם את צבאות מצרים וסוריה ולציידם מחדש, בעוד ארצות־הברית תמכה בתביעה הישראלית כי ניצחונה יוביל לפחות ליישוב אמיתי של הסכסוך הישראלי־ערבי. הדיונים הממושכים באו"ם בקיץ ובסתיו 1967 הסתיימו בקבלת החלטת מועצת הביטחון 242 מ־22 בנובמבר 1967, הקוראת לנסיגה ישראלית משטחים (בנוסף הצרפתי, במשטמע מהשטחים) שנכבשו בסכסוך האחרון תמורת שלום. ההחלטה שימשה מאז בסיס לכמה ניסיונות ליישב את הסכסוך הישראלי־ערבי, שכן ניסוחה הזהיר (בצד הבדלים בנוסחים האנגליים, הצרפתיים והרוסיים שלה) אפשר לצדדים לטעון כי פירושם הוא התקף.

בסוף 1968, אחרי כישלון הניסיונות הראשוניים לתיווך בין־לאומי, חזרה מצרים, שצבאה שוקם בסיוע סובייטי, ופתחה בפעילות צבאית: לחימה מוגבלת עם ישראל שהתפשטה לחזית

הירדנית והסורית. מלחמת התשה זו נמשכה עד קיץ 1970. לרצונן העז של מדינות ערב להשיב את השטחים שאיבדו ביוני 1967 נוספה חתירתה הנחרצת של הלאומיות הפלסטינית להגדרה עצמית. לפיכך העניקה מלחמת ששת הימים נפח ותנופה חדשים לתהליך שכבר החל: הקמת אש"ף המקורי על ידי מדינות ערב, וניסוח אמנה פלסטינית לאומית. בקצרה – שיבת הנושא הפלסטיני אל קדמת הבמה.

אחרי מלחמת ששת הימים חל שינוי ביחסים בין התנועה הלאומית הפלסטינית ובין מדינות ערב, ובמאזן הכוחות ביניהן. האחרונות איבדו מכותן ומיוקרתן, ואילו הראשונה הצביעה לכאורה על תקווה חדשה – הבסת ישראל במלחמת שחרור עממית, ופגיעה בה בסדרת מעשי טרור. הפלסטינים הקימו בסיסים טריטוריאליים עצמאיים בירדן ובלבנון, על חשבון ריבונותן של מדינות אלה. ארגונים פלסטיניים אותנטיים, בהנהגת יאסר ערפאת והפתח, השתלטו על אש"ף, וסיימו את הכפילות ששררה בארבע השנים הקודמות. ערפאת היה למנהיג ערבי חשוב ובעל השפעה רבה.¹²

כמה מהתפתחויות אלה היו יכולות להיות לכאורה בסיס להסדר ישראלי-פלסטיני. ישראל שלטה בארץ ישראל המנדטורית כולה, אך לא ששה לספח אליה את האוכלוסייה הפלסטינית ברצועת עזה ובגדה המערבית. המנהיגים הפלסטינים ניחנו בסמכות ובאמינות הנחוצה לפשרה שקודמיהם סירבו לשקול. אך הסדר ופשרה נותרו אפשרויות תיאורטיות בלבד. הקשר הישראלי לגדה המערבית התעצם, ואילו אש"ף, שנישא על כנפי הצלחותיו הראשוניות, לקה בהערכה מופרזת של יכולתו ושל אפשרויות הפעולה שלו.¹³

בקיץ 1970 היה ברור כשמש שניסיונותיו של אש"ף לארגן התקוממות עממית בגדה המערבית וברצועת עזה לא עלו יפה. אך

חשוב מכך – מלחמת ההתשה של מדינות ערב מיצתה את עצמה, ונשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר נענה ליוזמת מזכיר המדינה האמריקני ויליאם רוג'רס להפסקת אש. האגף הקיצוני של אש"ף ניהל קרב מאסף נגד מה שתפס ככניעה, ומטוסים של חברות תעופה מערביות נחטפו לירדן ולקהיר. בירדן הובילה התנגדות נועזת זו למאבק מכריע בין הפלסטינים למשטר ההאשמי. שלוש שנים סבל מלך ירדן חוסיין מסחף הדרגתי בסמכותו ובריבונותו בממלכתו מידי תנועה שנהנתה גם מתמיכת הרוב הפלסטיני בקרב נתיניו, ומתמיכת העולם הערבי הרחב.

בספטמבר 1970, לאחר שהפלסטינים גדשו את הסאה כאשר השפילו אותו ואת נאמניו, כתש הצבא הירדני את ההתנגדות הפלסטינית וגירש את היחידות הלוחמות של אש"ף משטח ירדן, בלא שנאצר, שזה עתה הגיע להסכם הפסקת אש משלו עם ישראל, השמיע ביקורת משמעותית כלפיו. ההתערבות הסורית, שנוהלה בלב ולב, הסתיימה באורח משפיל: מפקד חיל האוויר הסורי חאפוט אל-אסד סירב לשתף את מטוסיו במה שראה כהרפתקה פזיזה, וללא חיפוי אווירי היה הכוח הסורי המשוריין שפלש לירדן חשוף להתקפות חיל האוויר הירדני הקטן, ונאלץ לסגת.

אירוע זה היה לא רק התנגשות צבאית של מה בכך בין ירדן לסוריה, אלא בעקיפין עימות סובייטי-אמריקני. בהקשר של המלחמה הקרה, בת-חסות סובייטית פלשה לתחומה של בת-חסות אמריקנית, וככל הנראה הובסה בידי כוחותיה של האחרונה, אף על פי שנרתעה גם נוכח התפרסותם של כוחות יבשה ואוויר ישראליים. מהלכיה של ישראל תואמו באופן הדוק עם ארצות-הברית, שראתה בשיתוף פעולה זה הגשמה מוצלחת של דוקטרינת נשיא ארצות-הברית ריצ'רד ניקסון – יישוב

סכסוך אזורי בעזרת בעלי ברית מקומיים וללא חיילים אמריקנים. הייתה זו הראשונה בשורת הצלחותיו של הנרי קיסינג'ור, היועץ לביטחון לאומי ואחר כך מזכיר המדינה בממשל ניקסון, שציינו את הדיפלומטיה המרהיבה שלו במזרח התיכון בשנים הבאות.

אחרי אירועים אלה ניעור בישראל ויכוח מדיני שלאחר מעשה. בעל בריתו העיקרי של הנרי קיסינג'ור בצד הישראלי היה יצחק רבין, ששירת בשנים 1968-1973 כשגריר בווינגטון. רבין, גולדה מאיר וממשלתה התגאו בשיתוף פעולה זה, שבו ראו עדות ברורה לחשיבותה האסטרטגית של ישראל בעיני ארצות־הברית, לתרומתה לפרגמטיות וליציבות באזור ולשותפות האינטרסים של ישראל עם המשטר ההאשמי בירדן. מבקריה של הממשלה מימין התנגדו לנקודה אחרונה זו; לשיטתם, ישראל הייתה צריכה להישאר נייטרלית ביחסה להתרחשויות בירדן ולהניח לפלסטינים להביס את המשטר ההאשמי ולתפוס את השלטון בירדן, בהאמינם כי לאחר שהפלסטינים יכוננו מדינה משלהם בירדן, תוכל ישראל לתבוע לעצמה את הגדה המערבית. זה מקור הממרה, "ירדן היא פלסטיין"¹⁴.

ויכוח זה היה כמעט אקדמי. סיומו המוצלח של המשבר הירדני, סוף מלחמת ההתשה, מותו של עבד אל־נאצר זמן קצר לאחר מכן והקרבה לארצות־הברית, יצרו בישראל תחושה שאפשר להמשיך בסטטוס־קוו לעד. אך תחושת שאננות זו הייתה כוזבת.¹⁵ באוקטובר 1973 פתחו מצרים וסוריה במלחמה נגד ישראל, שהייתה שונה מאלה של 1948 ו־1967. השתיים לא יצאו למלחמה כדי לעזור לפלסטינים, ולא נגררו אליה בתהליך הסלמה לא מבוקר; חצי האי סיני לדידה של מצרים ורמת הגולן עבור סוריה היו חלקים משטחיהן הלאומיים, ושליטה ישראלית בהם הייתה, מבחינתן, בלתי נסבלת. הכוח המניע האמיתי שתכנן

את המלחמה וניהל אותה היה יורשו של נאצר, שבאותה עת לא הוערך כראוי לו, אנור אל-סאדאת. הוא נקט כלפי ישראל מדיניות שונה מזו של קודמו.

מדיניותו התבססה על החלטתו להנהיג ליברליזציה בפוליטיקה ובכלכלה המצרית, ולשנות את האוריינטציה של ארצו מסובייטית לאמריקנית. כדי להגשים את השינויים היה עליו להינתק מהסכסוך עם ישראל. הצעותיו להסדר הדיפלומטי עם ישראל היו צנועות (ומרוחקות מאוד מחוזה השלום שחתם עליו כעבור תשע שנים), אך ראש ממשלת ישראל גולדה מאיר דחתה אותן ב-1971, והוא החליט לפתוח במלחמה מוגבלת כדי לפרוץ את המבוי הסתום בעזרת שני שותפים: שליטה החדש של סוריה חאפט' אל-אסד שתפס את השלטון במדינה בנובמבר 1970, אחרי ויכוח מר שהיה קשור לכישלון הסורי בירדן חודשיים קודם. אסד, מבכירי משטר הבעת' מאז הקמתו במרס 1963, עמד בראש האגף הפרגמטי יותר. הוא לא האמין במושג הבלתי מוגדר "מלחמת שחרור עממית" שנקטו עמיתיו הקיצוניים, ודגל בשיתוף פעולה עם מדינות ערביות אחרות נגד ישראל. כשפנה אליו סאדאת ב-1972, ניאות להצטרף למצרים בקואליציית מלחמה, אף שלא היה שותף לתפיסתו של סאדאת, שראה במלחמה הקדמה למשא ומתן, ואף לא היה מרוצה ממעמדה הזוטר של סוריה בברית.

שותפתו הנוספת של סאדאת הייתה קבוצת מדינות ערביות שמרניות מפיקות נפט. הסימנים הראשונים של "משבר האנרגייה" כבר נראו לעין בשנות ה-70 המוקדמות, ומאזן הכוחות בין המדינות מפיקות הנפט, חברות הנפט הבין-לאומיות ומעצמות המערב, השתנה לטובת הראשונות. סאדאת ידע שכאשר יפתח במלחמה, יוכל לסמוך על עוצמתן הפוליטית והכלכלית הגוברת של מפיקות הנפט הערביות של המפרץ

הפרסי¹⁶ אש"ף לא השתתף בהכנות אלה, ואף לא הוכנס בסודן. לאחר גירושו מירדן הארגון היה טרוד בבניית בסיס טריטוריאלי חדש בלבנון. חולשתה של המדינה הלבנונית, העידוד והתמיכה שקיבל מסיעות שונות בתוך לבנון ועזרתן של ממשלות ערביות אחרות, אפשרו לארגון להקים בה מדינה בתוך מדינה – לרבות שליטה על מחנות הפליטים הפלסטינים בבירות ובדרום לבנון, הקמת מפקדה פוליטית ומבצעית אוטונומית בבירות, ופריסת תשתית נרחבת בדרום לבנון, שתהווה בסיס לפעולה נגד ישראל.

1977-1973

מלחמת יום הכיפורים אכן פרצה את המבוי הסתום ופתחה את הדרך למהלך ארוך, אף אם מקוטע, במטרה להוציא מן הכוח אל הפועל את הפוטנציאל לסיום הסכסוך הישראלי-ערבי. המעבר מאלימות לדיפלומטיה הסתייע בתוצאותיה העמומות של המלחמה. זו הסתיימה בדרום כשכוחות ישראליים נמצאים בצדה המערבי של תעלת סואץ, במרחק של מאה קילומטרים מקהיר, ובצפון בעומק השטח הסורי, בטווח ארטילריה מדמשק. רק התערבות תקיפה של ארצות-הברית הצילה את מצרים מתבוסה צבאית גמורה. אי אפשר להתעלם מן העובדה שמצרים הצליחה לצלוח את תעלת סואץ ולהחזיק כוחות בתוך חצי האי סיני, וסוריה השתלטה על רמת הגולן לפני שכוחותיה נהדפו חזרה לכיוון דמשק.

עם תחילת המערכה נתפסה ישראל כשהיא מופתעת ובלתי מוכנה בשל כישלון בהערכת המידע המודיעיני, וכוחותיה תפקדו בתחילה מתחת לרמתם הצפויה. התאוששותם וביצועיהם המאוחרים היו מרשימים ביותר, אך לא היה אפשר לשכוח את משמעות השלבים הראשונים של המלחמה: האבדות הרבות,

הצורך בסיוע לוגיסטי אמריקני, וקריסתו של מרכיב חשוב בשיתוף הפעולה האמריקני-ישראלי: האמונה שישראל תוכל להחזיק מעמד בכוחות עצמה נגד כל קואליציה ערבית כל עוד תרתיע ארצות-הברית את ברית המועצות.

נוכח התוצאה העמומה של המלחמה והסכנה שיתחדשו מעשי האיבה, ביקשו הצדדים הסדר כלשהו. ההסכמים המוקדמים שהגיעו אליהם היו לנקודות המוצא לדיפלומטיה ישראלית-ערבית חדשה, בעידודם ובתמיכתם של הנשיא ריצ'רד ניקסון ומזכיר המדינה הנרי קיסינג'ר, שתחושת הבהילות שלהם נבעה מכמה מקורות: משבר האנרגיה, העלאת מחירי הנפט פי ארבעה על ידי איראן ומפיקות הנפט הערביות העיקריות (שללא ספק ניצלו את המלחמה כדי להביא לשינוי שתכננו זה זמן רב), וסכנת העימות עם ברית המועצות אם תתחדש המלחמה.

מעבר לשיקולים מידיים אלה פעלו כוחות נוספים: אחרי הכישלון וההלם של הימים הראשונים במלחמת יום הכיפורים, התפכחו ישראלים רבים מתחושת הכוח הכוזבת שאפפה את ישראל מהניצחון ב־1967. כך נסללה הדרך לשינויים בפוליטיקה הפנימית ובמדיניות הביטחון הלאומי. היקפם של שינויים אלה התברר במלואו רק ב־1977, כאשר לאחר 50 שנות הגמוניה איבדה תנועת העבודה את השלטון עבור תנועת הליכוד. אולם הכמיהה לשלום והעייפות משפיכות הדמים סיפקו בינתיים תמיכה ציבורית לוותרים במדיניות החוץ שעשו ראש הממשלה גולדה מאיר ויורשה יצחק רבין, ב־1974 וב־1975.

מהלכי מדינות ערב הוכתבו בידי כוחות סותרים. ההצלחה הראשונית של צבאות מצרים וסוריה ועליית העוצמה הכלכלית של מדינות ערב וההשפעה הפוליטית שלהן הניעו ערבים רבים להתנגד לפשרה עם ישראל. שנים אלה (1973-1982) היו שנות "העשור הערבי", שבהן שאר העולם ביקש נפט וכסף ערביים,

וטבעי שהיו מדינות ערביות שציפו כי בשל כך יתערער בסיס התמיכה הבין־לאומי של ישראל. אחרות היו זהירות יותר: אם לא היה אפשר להביס את ישראל אפילו במתקפת פתע, כפי שאירע ב־1973 כשמכונת המלחמה הישראלית הופתעה, מה טעם להמתין להזדמנות לתקוף אותה בעתיד? מנקודת מבט זו לא היה טעם במאמץ ארוך ומתמשך שמטרתו שחיקת מעמדה של ישראל, כשאפשר להשיג ויתורים חשובים באמצעות דיפלומטיה.¹⁷

לאחר מלחמת יום הכיפורים השלים סאדאת את המהלך שבו החל ב־1972, כאשר גירש ממצרים את היועצים הצבאיים של ברית המועצות והציב את ארצו בתחום ההשפעה האמריקני. לדידו של קיסינג'ר, שותפו למהלך, תהליך השלום היה לא רק מנגנון למניעת מלחמה נוספת, להובלת יחסי ישראל־ערב למסלול של פתרון ולהרגעת מפיקות הנפט הערביות, אלא חלק מאסטרטגיה שתביא למהפך דיפלומטי זה. הצלחתה של אסטרטגיה זו הייתה אחד מהישגיה הגדולים ביותר של ארצות־הברית במהלך המלחמה הקרה, אך מאמציו של קיסינג'ר לנקוט קו דומה עם סוריה נחלו הצלחה חלקית בלבד. אסד הגיע להסכם אחד עם ישראל והחל לשאת ולתת עם וושינגטון, אך סירב לנטוש את האוריינטציה הסובייטית שלו.

בצד התיווך האמריקני נפתח לאחר מלחמת יום הכיפורים ערוץ תקשורת ישיר בין מצרים לישראל: שיחות בין הגנרל עבד אל־ע'ני אל־גמסי ובין אלוף אהרן יריב ב"קילומטר ה־101", שנקרא כך בשל מרחקו מקהיר. השיחות חשפו את פוטנציאל הפיוס הגלום ביחסי שתי המדינות, אך לבסוף העדיפו שתיהן לסמוך על תיווכה של וושינגטון. ישראל ומצרים חתמו, בסיוע אמריקני, על שורת הסכמים שהובילו להסכם הפרדת כוחות בינואר 1974. מהלך דברים זה ייצב את המצב והצביע על הכיוון שבו יתקדמו שיחות שלום בעתיד: הוא קבע כי ישראל תיסוג

מאדמת מצרים גופא ומגדות תעלת סואץ. כך יצאה מצרים מן המלחמה ובאמתחתה הישגה הממשי הראשון, בעוד שישראל יכלה להתארגן מחדש ולשקול את צעדיה הבאים, כשהיא מתנחמת בעובדה שנסיגה מתעלת סואץ הייתה בכל מקרה תנאי בל יעבור לפתיחת תהליך שלום עם מצרים.

מאמצי התיווך של קיסינג'ר ושלושת ההסכמים שהניבו - הסכם הפרדת כוחות בין ישראל למצרים בינואר 1974, הסכם הפרדת כוחות בין ישראל לסוריה במאי 1974 והסכם הביניים הישראלי-מצרי בספטמבר 1975 - כונו בזמנם "דיפלומטיית שלבים". כפי שרמזו שם זה, המדיניות האמריקנית לא חתרה להגיע להסדר כולל של הסכסוך הישראלי-ערבי, כי אם לסדרה של הסכמי ביניים חלקיים. ההנחה (הפסימית) הייתה כי הסדר כולל וסופי, שיענה על התביעות והציפיות הערביות ועל הצרכים והבעיות הישראליים כאחד, אינו אפשרי בתנאים הקיימים, על אף שכמעט כל הנוגעים בדבר שילמו מס שפתיים לרעיון ההסדר הכולל בבואם לוועידת שלום ישראלית-ערבית שנערכה בז'נווה בחסות האו"ם בדצמבר 1973. היה זה בעיקרו אירוע טקסי, שנועד לרצות את ברית המועצות ואת הדוברים בשם הלאומיות הערבית, שלא ראו בעין יפה את שליטתה של וושינגטון במשא ומתן ואת העדפתה להסכמים דו-צדדיים חלקיים.¹⁸

סוריה החרימה את הוועידה, אך שיתפה פעולה עם ארצות-הברית במשא ומתן על הסכם הפרדת כוחות עם ישראל. אף כי לסוריה היו פחות קלפי מיקוח מלמצרים, היא הייתה נחושה להשיג הסכם דומה לזה שהשיגה האחרונה, ואסד ניהל משא ומתן קשות, שנעזר במלחמת התשה זוטא. ההסכם שהושג לבסוף במאי 1974 הסדיר את נסיגת ישראל מהשטחים שכבשה מעבר לרמת הגולן ב-1973 ומקוניטרה, עיר המחוז ברמה. כמו סאדאת, הצליח גם אסד להשיב חלק מהשטח שאיבדה ארצו ב-1967. אך

בשעה שבחזית המצרית הסכמי הפרדת הכוחות שלאחר המלחמה היו רק צעד ראשון בתהליך הדרגתי – להסכמים הישראליים-סוריים ממאי 1974 לא היה המשך. בתחילת קיץ 1974 היה ברור כי ישראל ומצרים מוכנות לצעד הבא במשא ומתן ביניהן, אך לנושאים המהותיים נוספה בעיה ניהולית.

סאדאת היה מוכן לקרוא תיגר על התביעה הלאומית הערבית להסכם כולל עם ישראל, אך לא רצה לעשות כן לבדו. סוריה הייתה בעלת בריתה של מצרים עד כה, אך איש לא רצה לשוב ולצרף את השתיים יחדיו; לאסד יצאו מוניטין של נושא ונותן קשות המדקדק בפרטים, ושטחה המוגבל של רמת הגולן לא הותיר מקום לאפשרויות רבות.

נעשה ניסיון קצר ימים לשלב את ירדן: קיסינג'ר חשב להציע לה ראש גשר באזור יריחו כצעד ראשון להשבת הגדה המערבית כולה לידיה. ראש הממשלה החדש בישראל ומפלגת העבודה העדיפו את ירדן על אש"ף כשותפה לפתרון הבעיה הפלסטינית. אולם רבין עדיין לא היה מוכן למהלך הנועז שייגע בסוגיית היסוד של הפוליטיקה והחיים הציבוריים בישראל, שכן אף על פי שההצעה הייתה עשויה להיות פתרון משביע רצון, אין ספק שעוררה מחלוקות עזות. יצחק רבין לא היה אז המדינאי הבשל של שנות ה-90, אלא בראשית דרכו, ובידו הופקדה אחריות כבדה בתקופה קשה. לפיכך דחה את יוזמתו של קיסינג'ר.

זמן קצר לאחר מכן, בוועידת רבאט (אוקטובר 1974) הגיעו ארצות ערב להחלטה שבה דחו באופן רשמי את תביעתה של ירדן לגדה המערבית, והכירו באש"ף כנציג החוקי היחיד של העם הפלסטיני, וכתובע החוקי היחיד לשטחי פלסטין ההיסטורית שעליהם עשויה ישראל לוותר במשא ומתן לעתיד לבוא.¹⁹

לנוכח כל זאת החליטה מצרים לפתוח במשא ומתן נפרד עם ישראל. אחרי קרוב לשנה של מאמצים מפרכים הושג הסכם

ביניים על חצי האי סיני: מצרים החזירה לעצמה את שדות הנפט שם ואת מעברי המיתלה והגידי בעלי החשיבות האסטרטגית; ישראל וארצות-הברית אף חתמו על מזכר הבנה משותף, שקידם עוד יותר את שיתוף הפעולה האסטרטגי והדיפלומטי שבין המדינות. הסכם הביניים ביטא את שיאה של "דיפלומטיית השלבים" של קיסינג'ר, אך לאמיתו של דבר גם את סופה. לפחות שלב נוסף אחד תוכנן בסיני, אך לא היה ברור כלל אם סאדאת מוכן או יכול לעמוד מול המקהלה הערבית הזועמת ובראשה סוריה. קיסינג'ר חשף את לבטיו כשהניח להרולד סונדרס, פקיד בכיר במשרד החוץ האמריקני, להצהיר בדיון בקונגרס באוקטובר 1975, כי הנושא הפלסטיני הוא לב הבעיה. אם אמנם כך, לכל משא ומתן שהתעלם מסוגיה זו נודע ערך מוגבל בלבד. התלקחות מלחמת האזרחים בלבנון בשנים 1975-1976, והתמקדותו של ממשל פורד בבחירות לנשיאות בנובמבר 1976, הביאו להשעייתה למעשה של הדיפלומטיה המזרח תיכונית.²⁰

1982-1977

בינואר 1977 נבחר ג'ימי קרטר לנשיא ארצות-הברית, ועם השבעת ממשלו החל שלב חדש ביחסי ישראל-ערב. את הנשיא וצוותו – מזכיר המדינה סיירוס ואנס, היועץ לביטחון לאומי זביגניב בז'ז'ינסקי ופקידי הממשל המומחים למזרח התיכון, הרולד סונדרס וויליאם קוונט – הניע מגוון של שיקולים חדשים: שאיפה גלויה להתרחק ממדיניות קודמיהם; אמונה כנה ביכולת להגיע להסדר כולל של הסכסוך הישראלי-ערבי, התעניינות פחותה ביריבויות המלחמה הקרה בין מזרח למערב והתמקדות במתחים שבין צפון לדרום; דאגה בנוגע לאספקת נפט ותעריפיו, ותחושת שליחות הנובעת מהשראה דתית.

המדיניות המזרח תיכונית החדשה של קרטל לא זו בלבד שהפכה על פיה את זו של קיסינג'ר, אלא שהשגתו של הסדר ישראלי-ערבי כולל הייתה מטרתה המרכזית. הסדר כולל, לפי תפיסת הממשל, היה כרוך בכינוסה של ועידה בין-לאומית, בשיתוף פעולה עם ברית המועצות ובהקצאת תפקידים מרכזיים לסוריה ולאש"ף. קרטל לא הסתיר את דעתו, שנשמכה על דוח מכון ברוקינגס, כי ישראל חייבת לסגת לגבולות 4 ביוני 1967, ולהתיר הקמת מדינה פלסטינית בתמורה להכרה דיפלומטית מצד מדינות ערב ולשלום עמן. השקפות אלה עימתו את קרטל עם ראש הממשלה רבין, ולאחר מאי 1977 גם עם יורשו מנחם בגין. ההשקפות הביכו גם את סאדאת, שלא הבין מדוע רוצה ארצות-הברית להשיב את ברית המועצות אל קדמת הבמה במזרח התיכון ולהוריד את מצרים, בעלת בריתה החדשה, למעמד משני לעומת סוריה הסרבנית. דאגותיהן של מצרים וישראל נוכח התפתחויות אלה הניעו אותן ליצור ערוץ הידברות ישיר ביניהן. כך נוצרה התשתית למסעו ההיסטורי של סאדאת לירושלים, ולמשא ומתן שהוביל להסכמי קמפ־דייוויד בספטמבר 1978 ולהסכם השלום הישראלי-מצרי במרס 1979.²¹

אין ספק שהתרעומת המשותפת על מדיניותו של ממשל קרטל סייעה לפתיחת דו-שיח מצרי-ישראלי ישיר זה, אך את שני הצדדים הניעו שיקולים חשובים יותר. סאדאת רצה, כמובן, להשיב למצרים את כל חצי האי סיני. ב־1977 הבין שאפשרות זו באה בחשבון, ובלבד שיציע בתמורה שלום מלא. כבר בימיו הראשונים על כס הנשיאות הבין כי סיום הסכסוך עם ישראל חייב להיות חלק מהותי משינוי הכיוון של המדיניות המצרית והפוליטיקה שלה, אך אז לא הייתה לו תוכנית, אלא רק תחושת כיוון, כמה רעיונות בסיסיים והבנה שהמצרים עיפיים ממלחמות. ב־1977 כבר היו באמתחתו כמה שנות ניסיון, ביטחון עצמי

שהושג במלחמת יום הכיפורים ולאחריה, ומושג ברור יותר מה צריך לעשות.

במנחם בגין ראה סאדאת שותף מפתיע, שלא לומר בלתי צפוי, ועם זאת שותף יעיל. ב־17 במאי 1977, לאחר תבוסות במערכות בחירות קודמות, ניצח לבסוף בגין והיה לראש ממשלת ישראל. ניצחנו שם קץ להגמוניה רבת־השנים של תנועת העבודה, וציין את חילופי השלטון האמיתיים הראשונים בפוליטיקה הישראלית. הכול צפו כי עלייתו לשלטון של מנהיג מחנה הימין תכביד על יחסי ישראל־ערב, אך תחזית זו התעלמה משני שינויים חשובים בפוליטיקה הישראלית: דווקא משום שזה מקרוב בא, לא היה בגין נתון כקודמיו בסד של מוסכמות וכללים; וכאידיאולוג של הימין הקיצוני הוא היה מסור לחלוטין לארץ ישראל, אך לא לחצי האי סיני, שאיננו חלק מן "הארץ המובטחת" ולכן היה מוכן לסגת ממנו כדי להשיג שלום. סאדאת לא חשב על שלום נפרד. הסתירה בתפיסת משמעות השלום בינו ובין בגין חוללה משבר מוקדם במשא ומתן הישיר ביניהם, שיושב בידי ארצות־הברית.

תגובתה הראשונית של וושינגטון לדו־שיח הישראלי־מצרי הישיר הייתה קרירה למדי, אך הנשיא ואנשיו הבינו עד מהרה כי תהיה תחושתם אשר תהיה, פתיחת משא ומתן ישיר בין ישראל למצרים טומנת בחובה הזדמנויות כמו גם סכנות, שקובעי המדיניות האמריקנים אינם יכולים להתעלם מהן. הוויכוח יוצא הדופן בקמפ־דייוויד היה שיאו של תהליך שהפך את ארצות־הברית לשותפה שלישית – ולעיתים קרובות דומיננטית – במשא ומתן, והכניס מעין תיווך־עם־בוררות למה שהיה במקורו תהליך ישיר של תְּרוּקָה.

הסכמי קמפ־דייוויד הפכו את המגעים הדיפלומטיים הישראליים־ערביים למאמץ מלא להשגת שלום. בעצם הכרתם

הדיפלומטית בישראל, בחתימתם על הסכם שלום ובכינון יחסים נורמליים עמה, הפרו סאדאת ומצרים טאבו שנאכף בקפידה על ידי הקונצנזוס הערבי במשך יותר משלושה עשורים. להסכמי קמפ־דיוויד היו שני חלקים: הסכם ישראלי־מצרי המסיים את הסכסוך הדו־צדדי בין שתי המדינות, ומסגרת המתווה את העקרונות לסיום הסכסוך שבין ישראל לפלסטינים ובינה ובין שכנותיה הערביות. אולם לשני החלקים לא הייתה אותה חשיבות. בגין וסאדאת היו מעוניינים בראש ובראשונה בהסכם הדו־צדדי ביניהם, ושני המנהיגים דאגו ליישומו המדוקדק. ואכן, כך תפס העולם הערבי את ההסכמים: סאדאת הפר את הסולידריות הערבית והשיג הסכם שלום נפרד עם ישראל. הוא הוקע והושמץ, מצרים סולקה מהליגה הערבית ומרבית מדינות ערב ניתקו את יחסיהן הדיפלומטיים עם קהיר.²²

סאדאת הגיב בזעם על ביקורת זו. הוא לא ראה עצמו בוגד בעניין הערבי, אלא פורץ דרך המתווה לעולם הערבי את הנתיב האפשרי היחיד להחזרת השטחים שאבדו ב־1967. כשאסד ובעלי ביקורת אחרים האשימו אותו בניהול משא ומתן פזיז ולא יעיל, גמל להם בכנותו אותם אנשים צרי־מוח, המתמקדים בפרטים הקטנים ואינם רואים את התמונה כולה. הוא חזר ואמר כי יום יבוא ומבקריו הקולניים ביותר ילכו אחריו – הערכה שצדקתה התבררה לאחר מותו.

ובגין? הוא ניצל חלק מהפוטנציאל שנוצר ביוני 1967 כדי לפתור את "סכסוך 1948" בחזית המצרית. הישגו מרחיק הלכת – חוזה השלום עם מצרים – היה פריצת הדרך החשובה ביותר ביחסי ישראל־ערב עד אז. אך כגודל ההישג – גודל המחיר. סאדאת היה מוכן להציע לישראל שלום מלא והסדרי ביטחון נדיבים בסיני, אך עמד על החזרת השטח כולו, עד הסנטימטר הרבוע האחרון. בהסכימו לכך, בגין לא רק ויתר על כל סיני,

אלא גם קבע תקדים (מפורש): שלום מלא בתמורה לנסיגה מלאה.

יתרה מכך, אם בגין ציפה שסאדאת יתייחס לממד הפלסטיני של ההסכם כאל עניין פורמלי גרידא, ויאפשר לישראל יד חופשית בגדה המערבית, טעות הייתה בידו. במשא ומתן הישראלי-מצרי של 1977-1978 לחץ סאדאת להכרה בזכויות הלאומיות של הפלסטינים. בגין, שחשש מהשלכותיו האפשריות של עיקרון מופשט זה, הציג את תוכנית האוטונומיה שלו, וסאדאת הגיב עליה בקרירות. אך משהושגה הסכמה על התוכנית, הפעילה מצרים לחץ כבד לפירוש מרחיב של "אוטונומיה מלאה" לפלסטינים. בגין סירב ובנושא זה הגיעו הצדדים למבוי סתום, והיחסים בין ישראל למצרים "החמיצו".

הכישלון ביישום המרכיב הפלסטיני של הסכם השלום הישראלי-מצרי העניק לסאדאת ולירשיו אמתלה לקיים את היחסים ההדדיים בין שתי המדינות ברמה נמוכה, שזכתה לכינוי "שלום קר". מצרים מילאה את התחייבויותיה העיקריות כלפי ישראל (יחסים דיפלומטיים מלאים, סידורי ביטחון בסיני, גישה חופשית של תיירים ישראלים למצרים), אך הטילה מגבלות קשות על התפתחות היחסים התקינים בתחומי הכלכלה והתרבות והמשיכה ביריבות הפוליטית והדיפלומטית.

וכך, כישלון "שיחות האוטונומיה" ב-1980, שנראה בזמנו כעיקוב זמני גרידא, נמשך גם בעשור הבא, וכמה אירועים והתפתחויות סייעו לו: כישלוננו של ג'ימי קרטר להיבחר בשנית, הירצחו של סאדאת, מלחמת לבנון הראשונה, מלחמת איראן-עיראק, השינויים במעמדו ובעמדותיו של אש"ף ומגמות חדשות בפוליטיקה הישראלית.

1991-1982

ביוני 1982 פתחה ישראל במלחמה בלבנון עם שני יעדים: לפתור אחת ולתמיד את מגוון הבעיות שהוצבו בפניה עקב התמוטטות המדינה הלבנונית במלחמת האזרחים של 1975-1976, ולחולל שינוי גורף באזור כולו. אריאל שרון, אדריכל המלחמה, גרס כי ישראל תוכל לשנות את מעמדה האזורי אם תנחית מהלומות כואבות על סוריה ועל אש"ף, ותכונן משטר ידידותי בלבנון. תוכנית זו כשלה בשני יעדיה. מעמדה האזורי של ישראל לא השתנה, והבעיה הלבנונית ממשיכה להיות אתגר. את מקום העימות עם אש"ף תפס עימות עם הקהילה השיעית ועם שתי מיליציות שיעיות: תחילה אמל ואחר כך חזבאללה, שהיא בד בבד תנועה פוליטית, מיליציה וארגון טרור המופעל ישירות מטהראן. במהלך הסכסוך עם ישראל ועם ארצות-הברית בשנים 1982-1984 ולאחריהן, ביצרה סוריה את שליטתה בלבנון ומיסדה אותה; כחלק מהברית האסטרטגית שלה עם איראן, היא מאפשרת לאיראנים נגישות לקהילה השיעית בלבנון ומשלימה עם שליטתם המלאה בחזבאללה.²³

המהפכה האסלאמית באיראן ב־1979, שהעלתה לשלטון את האייתוללה חומייני ואת משטרו הפונדמנטליסטי, הייתה אירוע מכריע בתולדות המזרח התיכון המודרני. מבחינתה של ישראל, המהפכה קטעה מערכת יחסים חיונית שכוננה המדינה לפני כן עם משטר השאה, ורתמה את הפוטנציאל הרב של איראן לשירות האגף הקיצוני בעולם הערבי. מאז המהפכה הסיתה הרפובליקה האסלאמית של איראן נגד ישראל ונגד הרעיון של פיוס ישראלי-ערבי, ניצלה את הרשתות המקיפות שפרסה במזרח התיכון ובחלקי עולם אחרים לפעילות טרור נגד ישראל ושילבה יסודות

חדשים, כגון פיגועי התאבדות, בסכסוכי השיעים-לבנונים והפלסטינים עם ישראל.

במהלך הזמן העצים הסכסוך האיראני-ישראלי עד שהאפיל לעיתים על סכסוך ערבי-ישראל המקורי, אך בשלב ראשון ריככו התפתחויות אחרות השפעות שליליות אלה. נפילתו של השאה ועליית האייתוללות הפרו גם את מאזן הכוחות העדין באזור המפרץ הפרסי. זה שנים היה קשה לשמור על יציבות האזור, בעוד כמה מדינות עשירות אך חלשות, ושתי מדינות עשירות ורבבות-עוצמה – האחת מלוכה שמרנית והאחרת רפובליקה קיצונית – דרות בו בכפיפה אחת.

כאשר המלוכה השמרנית באיראן הובסה בידי אנשי הדת המהפכנים, לא היה אפשר לשמור על מאזן הכוחות, וכך פתחה עיראק במלחמה שנמשכה כמעט שמונה שנים נגד איראן. המלחמה הקנתה מרווח נשימה למדינות החלשות יותר באזור המפרץ, אך עם סיומה, ב־1988, עברה המתיחות בהכרח למוקד אחר: באוגוסט 1990 פלשה עיראק לכוויית וחוללה משבר שהוביל למלחמת המפרץ הראשונה. על רקע אירועים אלה חל שינוי מהותי בסדר היום של המדינות השמרניות מפיקות הנפט בחצי האי ערב ובסדר העדיפויות שלהן.

אם בשנות ה־60 וה־70 הדאיג אותן ביותר הסכסוך הישראלי-ערבי והשפעתו המקצינה על משטריהן שלהן, בשנות ה־80 צצו סכנות חדשות מכיוון איראן ועיראק, שחייבו שינוי בגישה כלפי הסכסוך עם ישראל וכלפי תהליך השלום. סכנת הסכסוך התגמדה לנוכח הסכנות הקיומיות שהציבו שתי השכנות התקיפות, והשלום בין מצרים לישראל – שהיה מושא לביקורת נוקבת בשנים 1978-1979 – נראה באור חיובי יותר, מאחר שייצב את חלקו המערבי של האזור ושחרר את הצבא המצרי להגנה על חצי האי ערב מפני שתי הרפובליקות הקיצוניות. שינוי

זה בנקודת המבט הקל על פיוס בין מצרים ובין שאר המדינות בעולם הערבי, ואפשר ליורשו של סאדאת, חוסני מבארכ, להצטרף אליהן בלא צורך לוותר על מערכת היחסים החדשה עם ישראל.²⁴

נוסף על כך, המנהיגות האמריקנית בשמונה שנות כהונתו של רונלד רייגן, יורשו של ג'ימי קרטר, חסרה את המרץ, האמונה והנחישות שגילו שני קודמיו כלפי המזרח התיכון. רייגן גילה אמנם יחס חם במיוחד כלפי ישראל, אך היה חף מכל מחויבות רגשית כלפי הסכמי קמפ־דיוויד, ההישג הגדול של יריבו. ממשל רייגן ניזוק קשה לאחר כמה התנסויות שליליות במזרח התיכון – המשבר בלבנון, דחיית "תוכנית רייגן" מ־1982 ופרשת איראן־קונטרס²⁵ – והפנה את מאמצי מדיניות החוץ שלו למקומות אחרים, בעיקר למאבק הגדול בברית המועצות. מזכיר המדינה ג'ורג' שולץ אמנם השקיע זמן ויצירתיות במאמצים להחיות את תהליך השלום הישראלי־ערבי, במיוחד בשנים 1987 ו־1988, אך ניסיונות אלה היו נטולי נחישות ותקיפות. המאמצים להגיע להסכם ישראלי־ירדני (הסכם לונדון 1987) ולהפוך את אש"ף לשותף קביל בעיני ישראל לדו־שיח שנה לאחר מכן, נכשלו. הכישלון בלבנון היה תחילת הסוף של עידן בגין בפוליטיקה הישראלית, אבל ירידת כוחו של הליכוד לא הביאה לשובה של מפלגת העבודה – אז המערך – לשלטון. בחירות 1984 ו־1988 הובילו לשש שנים של חלוקת השלטון, תחת שתי גרסאות של ממשלת אחדות לאומית: הראשונה סיפקה בסיס פוליטי מבית לנסיגה ישראלית (כמעט מלאה) מלבנון, אך מאמציו של מנהיג מפלגת העבודה שמעון פרס להחיות את תהליך השלום, הן כראש ממשלה והן כשר החוץ, הסתיימו בלא כלום; ב־1990 הביאה מפלגת העבודה לפירוק ממשלת האחדות השנייה, כשסברה שהליכוד מכשיל את מאמציו של מזכיר המדינה ג'יימס בייקר

להפיח חיים חדשים בתהליך השלום. בלב חילוקי הדעות שבין הליכוד לעבודה עמדו שתי גישות מנוגדות להסדר הישראלי-ערבי, או הישראלי-פלסטיני. מבחינה טקטית, תורגמו הבדלים אלה לדיון על מידת מקובלותם של נציגים פלסטינים שונים למשא ומתן ועל זיקתם לאש"ף. התנגדותו של הליכוד לאש"ף הייתה מוחלטת. מנהיגי מפלגת העבודה סירבו גם הם לראות בארגון שותף לגיטימי למשא ומתן, אך היו מוכנים להשלים עם נציגים פלסטינים מסוימים, שזיקתם לאש"ף לא הייתה ישירה או מפורשת. בסופו של דבר נכשל התמרון של מפלגת העבודה, שנודע בכינוי "התרגיל המסריח", הליכוד ושותפיו הרכיבו ממשלה חדשה, ומפלגת העבודה חזרה לאופוזיציה. לא כל מפנה ופיתול בפוליטיקה הישראלית בשנות ה-80 נבע מהיריבות שבין הליכוד לעבודה ומהאידיאולוגיות שלהן, אך אפשר להבחין בדפוס בולט: בין 1977 ל-1992 שלט בישראל במשך 13 שנים ראש ממשלה מהליכוד, ובמשך שנתיים בלבד ראש ממשלה מהעבודה. עובדה זו מעידה על רוב, אמנם קל, למחנה הימין במדינה. לפיכך הייתה זו ממשלה ישראלית ימנית שעמדה בפני השינויים המשמעותיים של ראשית שנות ה-90.²⁶

בצד הערבי התחרו מ-1967 שלושה כוחות על היותם הנציג האפקטיבי והלגיטימי של העניין הפלסטיני: אש"ף, ירדן וגורמים מקומיים לא מוגדרים בגדה המערבית וברצועת עזה. אש"ף ספג מהלומה כבדה במלחמת לבנון ב-1982; המעבר של מפקדתו וכוחותיו המזוינים לתוניס ולתימן אחרי המלחמה היה מגבלה קשה. אולם שום גורם אחר לא השכיל לנצל קושי זה. הניסיון האחרון להפוך את ירדן לשותף הישראלי הראשי בפתרון הסוגיה הפלסטינית, שנעשה באפריל 1987 ב"הסכם לונדון" בין המלך חוסיין לשר החוץ שמעון פרס, כשל כאשר לא הצליח לזכות בתמיכת מזכיר המדינה האמריקני שולץ וראש

הממשלה הישראלית יצחק שמיר, בטרם היה סיפק לבדוק את מידת מעשיותו.

כאשר פרצה באופן ספונטני האנתפאדה ביהודה ושומרון ובעזה בדצמבר 1987, עמדו מאחוריה יחידים וארגונים שלא היו חלק מהמדרג של אש"ף. עם זאת, אש"ף הוא שניצל, בסופו של דבר, את ההון הפוליטי שיצרה, למרות הדרך העקלקלה שהלך בה: ראשית, קבלת נוסחה של פתרון שתי מדינות ב-1988; לאחר מכן, תחילת הדו־שיח עם ארצות־הברית; התמוטטות הדו־שיח לאחר חידוש החסות שהעניק אש"ף לטרור ותמיכתו בעיראק של סדאם חוסיין לאחר פלישתו לכוויית.

נקודת המפנה של ועידת מדריד

ועידת מדריד באוקטובר 1991 העמידה את תהליך השלום הישראלי־ערבי על בסיס איכותי שונה. מאמץ רצוף ראשון זה של הקהילה הבין־לאומית ליישב את הסכסוך רבי־השנים²⁷ היה תוצאה של שלוש התפתחויות עיקריות. הראשונה, דעיכתה של ברית המועצות והתפוררותה שמו קץ להשפעותיה המזיקות של המלחמה הקרה על יחסי ישראל־ערב. התפתחות זאת הותירה את ארצות־הברית כמעצמה היחידה שיש בכוחה להשפיע למען השגת הסכם, בשעה שמדינות החסות הערביות של ברית המועצות איבדו את המקור העיקרי לתמיכה ולמערכות הנשק המסובסדות שלהן.

שליטים כמו האפט' אל־אסד בסוריה החלו לחפש תחליפים, ביקשו את קרבת ארצות־הברית וניסו להתמודד עם ההשלכות של נפילת משטריהם של הונקר בגרמניה המזרחית וצ'אושסקו ברומניה. ישראל, לעומת זאת, הפיקה תועלת משניוים אלה. עוינותם של הסובייטים ושל מדינות הגוש המזרחי הוחלפה

ביחסים תקינים (ובמקרים מסוימים אף ידידותיים). גם לבואם לישראל של קרוב למיליון עולים מברית המועצות לשעבר נודעה השפעה מהותית ופסיכולוגית על מאזן הכוחות הישראלי-ערבי. היעלמות המשענת העיקרית של המחנה הקיצוני בעולם הערבי, ותוספת של כמיליון יהודים לישראל, די היה בהן כדי לשכנע ערבים רבים כי הזמן אינו פועל בהכרח למענם.

ההתפתחות השנייה נוגעת לארצות-הברית, שכבר יצאה נשכרת משקיעתה של ברית המועצות, וראתה את מעמדה ויוקרתה במזרח התיכון נוסקים לגבהים חדשים לאחר שהעולם נוכח בנכונותה להטיל לשדה הקרב חצי מיליון חיילים, וביכולתה לכוונן קואליציה בין-לאומית לשחרור כוויית ולהגנה על ערב הסעודית.

המלחמה החלישה את האגף הקיצוני בעולם הערבי ואת אש"ף. (מנהיגי אש"ף, ערים להיחלשותם, הסכימו להורדתם לכאורה לדרגה של ייצוג עקיף בוועידת מזרד). ארצות-הברית סיימה את המלחמה בהחלטה נחושה לנצל את השפעתה ויוקרתה המחודשות למציאת פתרון כולל לסכסוך הישראלי-ערבי. נשיאה ג'ורג' בוש האב וממשלו ראו בכך תנאי הכרחי ליציבותו של המזרח התיכון ולארגונו מחדש. כמו כן, אחרי ירי טילי הסקאד העיראקיים על ישראל במלחמת המפרץ, האמינה ארצות-הברית כי גברה סכנת השימוש בכלי נשק להשמדה המונית במלחמות לעתיד לבוא. הסדר פוליטי נראה אפוא חיוני.

ההתפתחות השלישית נוגעת לאנתפאדה שהשפיעה עמוקות וממושכות על הציבור הישראלי. ממלחמת ששת הימים כשלו הפלסטינים בניסיונותיהם לפתח אסטרטגיה יעילה למאבקם בישראל, וכל אימת שהחברה הישראלית שקלה את מחיר השמירה על הסטטוס-קוו לעומת המחיר שבמציאת הסדר חדש – נטתה לשון המאזניים לכיוון שמירה על הסטטוס-קוו. מ-1988

חלק נכבד בציבור הישראלי לא היה מוכן עוד לשלם את מחיר השמירה על הסטטוס־קוו.

אין להבין את הסכמתו של יצחק שמיר ל"מסגרת מדריד", או את ניצחונה של מפלגת העבודה בבחירות 1992, בלי להבין את כוחו של הלך רוח זה בציבור להשפיע על שינוי זה. מזכיר המדינה ג'יימס בייקר נזקק לחודשים אחדים של עבודה קשה, לרבות תשעה ביקורים במזרח התיכון, כדי לפתח את הנוסחה לכינוס ועידה בין־לאומית על סמך התפתחויות אלה. צריך היה לעבד פשרה בין נקודות המוצא הערביות והישראליות. אש"ף המוחלש נאלץ לוותר על שאיפותיו להשתתפות ישירה בוועידה ובשיחות שלאחריה; סוריה, שקיוותה שנים כי ברית המועצות והאו"ם יקבלו תפקידים מרכזיים בזירה וכי העולם הערבי יוכל להציג משלחת ערבית אחידה וינהל משא ומתן מתמשך לאחר מכן, הסכימה לבסוף לתהליך בחסות משותפת של ברית המועצות, אך בשליטת ארצות־הברית, ולתיאום רופף יחסית בין ארבעה מסלולים ישראליים־ערביים מקבילים.

ישראל קיבלה את עקרון הוועידה הבין־לאומית והייתה מוכנה להעלים עין ממקור הסמכות האמיתי של המשלחת הפלסטינית. הנוסח הסופי של מכתב ההזמנה לוועידת מדריד, ושל מכתבי הביטחונות שהפקידה ארצות־הברית בידי המשתתפים השונים, ביטא בבירור את הוויכוחים המרים סביב עקרונות ותנאים אלה ואת אופי נוסחאות הפשרה שעיבדו לבסוף בייקר וצוותו. המונח "שטחים תמורת שלום" לא נכלל לפיכך במכתב ההזמנה לוועידת מדריד, או במכתב הביטחונות הספציפי שנשלח לישראל, אך הוזכר במכתבי הביטחונות שנשלחו למוזמנים הערבים. ממשלתו של שמיר ראתה הישג בעובדה שרשמית לא היה לפלסטינים ייצוג נפרד אלא רק כחלק ממשלחת פלסטינית־ירדנית. הישג נוסף של בייקר (ויתור סורי) היה הקמת מסגרת דיונים שנייה, רב־צדדית,

שעליה הוטל להשלים את הדיונים הדו־צדדיים. קבוצות העבודה שהוקמו התמקדו בחמישה נושאים אזוריים: מים; פליטים; פיקוח על נשק וביטחון אזורי; איכות הסביבה; ושיתוף פעולה כלכלי. הרעיון המקורי היה לדון בדרכים לגיבוש שיתוף פעולה אזורי בנושאים אלה, ולשרטט חזונות של עתיד טוב יותר, כדי להקל על הוויתורים שיאלצו משתתפי המסלול הדו־צדדי להסכים להם. מסגרת זו התבררה כפורייה במיוחד, על אף שסוריה ולבנון סירבו להצטרף לשיחות. היא אפשרה לקבוצת מדינות שמחוץ לאזור ליטול חלק פעיל בתהליך השלום, הביאה להצטרפותן של מדינות ערביות מאזור המפרץ, מחצי האי ערב ומצפון אפריקה, וכך האיצה את תהליך הנורמליזציה הישראלי-ערבי.

ועידת מדריד, שבה התחייבה לראשונה הקהילה הבין-לאומית בהנהגת ארצות-הברית למאמץ רצוף כדי לפתור את הסכסוך הישראלי-ערבי, גיבשה מסגרת ומערכת כללים שהיו מקובלים על כל הצדדים. עמימות מסוימת אמנם נשמרה, כאמור, אך נוסחת מדריד הייתה מפורשת יותר מהחלטת מועצת הביטחון 242, למשל. למרות העמימות הדיפלומטית ודבקותם של הצדדים ברטוריקה המסורתית שלהם, היה ברור כי ישראל רוצה בשלום מלא עם הערבים, וכי הערבים רוצים ויתורים טריטוריאליים נרחבים. "שטחים תמורת שלום" אין משמעותו, כמובן, "כל השטחים המוחזקים בידי ישראל תמורת שלום", אך גם כך הביטוי לא היה מקובל על ממשלת שמיר, אף כי ראשיה הבינו כי דבקותם ב"שלום תמורת שלום" אינה מציאותית.

נוסחת מדריד הצביעה גם על היווצרותו של מאזן כוחות חדש בין המרכיבים הפלסטיני והכלל-ערבי של הסכסוך. אם בעבר היה צורך להחליט בין הפלסטינים ובין מדינות ערב, ועידת ז'נווה ודיפלומטיית השלבים של קיסינג'ר התבססו על חתירה מודעת לעקיפת הפלסטינים והסוגיה הפלסטינית. ניסיונו של

קרטר להציב את הסוגיה הפלסטינית בלב הסדר כולל היה אחת הסיבות המרכזיות לכישלוננו. הסכמי קמפ־דייוויד וחוזה השלום הישראלי־מצרי כללו אמנם את הרעיון של "שלטון־עצמי זמני" לפלסטינים, אך הוא מעולם לא קרם עור וגידים.

לפני משבר המפרץ התרכז ממשל בוש באופן בלעדי בסוגיית האוטונומיה הפלסטינית. ב־1991 הרעיון לדון עם הפלסטינים ועם מדינות ערב בעת ובעונה אחת היה אחד המפתחות להצלחתו של ג'יימס ביקר, אך הכוחות שהביאו להצלחות מדריד לא יכלו לקדם את התהליך מעבר לנקודה מסוימת. ועידת הפתיחה הייתה מרשימה, אך תשעת החודשים וחמשת סבבי השיחות בווינגטון שבאו אחריה לא השיגו כל התקדמות. היה ברור מלכתחילה כי פריצת דרך תוכל להתרחש רק במסלול הסורי או הפלסטיני, וכי התקדמות עם ירדן או לבנון תגיע רק לאחר מכן. המשתתפים הסורים והפלסטינים לא רצו להציע את הוויתורים הנחוצים להתקדמות, קל וחומר לפריצת דרך. ממשל בוש, שהשקיע מאמץ רב והון פוליטי ניכר במדריד, לא היה מוכן לשלם את המחיר הכרוך בדרבון הצדדים; הממשל הביע ביקורת גלויה על שמיר וממשלתו, והחליט להמתין לבחירות בישראל ביוני 1992, בתקווה כי ניצחון מפלגת העבודה יוביל לשינוי.

הערות

1. Elie Kedourie, – סקירות ממצות על הסכסוך הישראלי-ערבי ראו –
 “The Arab-Israeli Conflict”, in *Arabic Political Memoirs*
 (London, 1974), pp. 218-31; Shimon Shamir, “The Arab-
 Israeli Conflict”, in A. L. Udovitch (ed.), *The Middle East: Oil,
 Conflict and Hope* (Lexington, Mass., 1976), pp. 195-231.
 Nadav Safran, *Israel — The Embattled Ally* (Cambridge, Mass., 1981); Don Peretz,
Palestinian Refugees and the Middle East (Washington, D.C.,
 1993); Fred Hourie, *The Arab-Israeli Dilemma* (New York,
 1968).
2. על תהליך מדריד ראו –
 James A. Baker, *The Politics of Diplomacy* (New York, 1995),
 pp. 417-20, 425-28, 447-49, 454-57, 459-63, 468-69, 487-89,
 500-7; איתן בנצור, *הדרך לשלום עוברת במדריד* (משכל: תל אביב,
 1997).
3. לתיאור קלאסי מקורי של המלחמה הקרה במזרח התיכון, ראו –
 John Campbell, *Defense of the Middle East* (New York, 1960).
 למחקר מקיף מאוחר יותר על מדיניות ארצות הברית במזרח התיכון
 ויחסיה עם ישראל, ראו –
 Steven Spiegel, *The Other Arab-Israeli Conflict* (Chicago,
 1985).
4. ראו –
 William Quandt, *A Decade of Decisions* (Berkeley, Calif., 1997).
5. ראו –
 Benny Morris, *1948 and After* (Oxford, 1994); Benny Morris,
Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict
 (New York, 1999); Avi Shlaim, *The Politics of Partition: King
 Abdallah, The Zionists and Palestine 1951-1971* (Oxford, 1990);
 Avi Shlaim, *The Iron Wall: Israel and the Arab World Since 1948*
 (New York, 1999); Ilan Pappé, *The Making of the Arab-Israeli
 Conflict 1947-1951* (New York, 1988); Efraim Karsh, *The
 New Historians* (London, 1997); Shabtai Tevet, “Charging

Israel with Original Sin", *Commentary* 88 (September 3, 1989), pp. 24-33; Zeev Sternhell, *The Founding Myths of Israel: Nationalism, Socialism and the Making of the Jewish State* (Princeton, 1998); Rami Tal, "No Subject Is Taboo for the Historian" (an interview with Anita Shapira), in Carol Diamant (ed.), *Zionism – The Sequel* (New York, 1998).

Itamar Rabinovich, "Palestine Portrayed", *The Jewish Review of Books*, October 2010.

6. איתמר רבינוביץ, 'השלום שחמק (מקסוול-מקמילן-כתר: ירושלים,

Neil Caplan, *Futile Diplomacy*, vol. 3 (London, 1997); (1991) Neil Caplan and Laura Zittrain Eisenberg, *Negotiating Arab-Israeli Peace* (Indiana, 1998).

7. להצגה משכנעת של נקודת הראות הערבית, ראו Boutros Boutros-Ghali, "The Arab Response to the Challenge of Israel", in Udovich, *The Middle East: Oil, Conflict and Hope*, pp. 231-50. ראו גם Laura Zittrain Eisenberg and Neil Caplan, "Negotiating Arab-Israeli Peace: Patterns, Problems, Possibilities", Bloomington: Indiana University Press, 2010.

8. יהושפט הרכבי, העמדה הערבית בקונפליקט הערבי-ישראלי (חמו"ל: ירושלים, 1967); Yehoshafat Harkabi, *Arab Strategies and Israel's Response* (New York, 1977).

9. ראו –

Shimon Shamir, "The Middle East Crisis: On the Brink of War (14 May–4 June)", in D. Dishon (ed.), *Middle East Record 1967* (Tel Aviv, 1971), pp. 183-204; Michael Oren, "Six Days of War: June 1967 and the Making of the Modern Middle-East" (New York: Oxford University Press, 2002); גלוסקא, אשכול, תן פקודה (תל אביב, 2004).

10. הערכה נוקבת של הדעות החשובות והלך הרוחות בישראל, ראו עמוס עוז, פה ושם בארץ-ישראל בסתיו 1982 (עם עובד: תל אביב, 1983).

11. ראו –

Fouad Ajami, *The Arab Predicament* (Cambridge, 1982).

12. ראו –
 Helena Cobban, *The Palestine Liberation Organization* (Cambridge, 1984); Avraham Sela and Moshe Maoz (eds.), *The PLO and Israel* (New York, 1997).
13. ראו –
 Shlomo Avineri, *Israel and the Palestinians* (New York, 1971).
14. להשקפות הישראלית והאמריקנית על משבר ספטמבר 1970 בירדן, ראו יצחק רבין, **פנקס שירות, כרך א'** (ספרית מעריב: תל אביב, 1979), עמ' 311-315; הנרי קיסינג'ר, **שנותי בבית הלבן, כרך ב'** (ידיעות אחרונות-עידנים: תל אביב, 1980), עמ' 625-656. לעמדת הליכוד כי "ירדן היא פלסטין", ראו בנימין נתניהו, **מקום תחת השמש** (ידיעות אחרונות: תל אביב, 1995), עמ' 340-341.
15. דעה ביקורתית על מדיניות ישראל בעת ההיא ראו עזר ויצמן, **לך שמים, לך ארץ** (ספרית מעריב: תל אביב, 1975), עמ' 229-332.
16. ראו זאב לקר, **עימות (שוקן: ירושלים ותל אביב: 1974)**.
17. ראו –
 William B. Quandt, *The Peace Process*, (Washington, D.C., and Berkeley, Calif., 1993); Malcolm Kerr (ed.), *Rich and Poor States in the Middle East* (Boulder, Colo., 1982) **הלנצה תאכל חרב** (עידנים: ירושלים, 1981).
18. ראו –
 Henry Kissinger, *Years of Upheaval* (New York, 1982), pp. 747-98.
19. יצחק רבין, **פנקס שירות, כרך ב'** (ספרית מעריב: תל אביב, 1979), עמ' 442-501; Itamar Rabinovich, "The Challenge of Diversity American Policy and the System of Inter-Arab Relations 1973-1977", in I. Rabinovich and H. Shaked (eds.), *The Middle East and the United States* (New Jersey, 1980), pp. 181-96.
20. ראו –
 Kissinger, *Years of Upheaval*, pp. 799-853; רבין, **פנקס שירות, עמ' 491-506**.

21. ראו –
 Jimmy Carter, *Keeping Faith* (Toronto, 1982), pp. 269-429,
 and *The Blood of Abraham* (Boston, 1985); Cyrus Vance, *Hard
 Choices* (New York, 1983), pp. 16-256.
22. Quandt, Peace Process – ראו
23. ראו זאב שיף ואהוד יערי, *מלחמת שולל* (שוקן: ירושלים, 1984);
 Itamar Rabinovich, *The War for Lebanon, 1970-1983* (Ithaca,
 N.Y., and London, 1984).
24. ראו פואד עג'מי, *ארמון החלומות של הערבים* (עם עובד: תל אביב,
 2000).
25. פרשת איראן-קונטרס, המכונה גם "איראנגייט", התרחשה בשנים
 1985-1986, ימי מלחמת איראן-עיראק, ובה היו מעורבות ארצות-
 הברית וישראל במכירת נשק אמריקני לאיראן, בחשאי, דרך ישראל.
 בכסף האיראני השתמשה ארצות-הברית למימון פעולות מורדי
 הקונטרס בניקרגואה. חשיפת הקשר הביאה לשורה של משפטים
 בארצות-הברית ולוועדת חקירה בישראל.
26. ראו –
 Shimon Peres, *Battling for Peace* (London, 1995), pp. 258-70.
27. ראו –
 Baker, *Politics of Diplomacy*; אורי סביר, *התהליך – מאחורי
 הקלעים של הכרעה היסטורית* (משכל: תל אביב, 1998); איתמר
 רבינוביץ', *סף השלום* (משכל: תל אביב, 1998).

מדריד ואוסלו – שנים של תקווה

מבעד למסך הנוסטלגיה והפולמוס האופף אותן, מצטיירות ארבע השנים שבין יוני 1992 למאי 1996 כפרק חשוב במיוחד בהתפתחות הסכסוך הישראלי-ערבי. סביבה אזורית ובין-לאומית מסבירת פנים, המסגרת החדשה של מדריד, מנהיגות ותמיכה אמריקניות ומעל לכול – נחישותם של שני ראשי ממשלה ישראלים להתקדם לשלום ותגובתם החיובית של כמה שותפים ערבים. כל אלה הניבו את המהלך השאפתני והממושך ביותר עד כה ליישוב הסכסוך הישראלי-ערבי.¹

בתקופה זו נפרצו כמה דרכים חשובות, ששינו את קווי המתאר של יחסי ישראל-ערב; אך הולידו תגובות שליליות, והבהירו את מגבלות המאמצים להגיע לתפיסה של שלום שתהיה מקובלת על ערבים וישראלים כאחד. במונח "תהליך השלום" נעשה לעיתים שימוש חופשי מדי, אך בשנים ההן נודעה לו משמעות מוחשית ביותר: ארבעה מסלולים רשמיים של שיחות דו-צדדיות, בצד שיחות חשאיות לא רשמיות, חמש קבוצות עבודה רב-צדדיות, מאמץ בין-לאומי מרוכז, שמטרתו להעניק סיוע כספי וכלכלי לעושי השלום הערבים ושתי ועידות כלכליות אזוריות בקזבלנקה ובעמאן.

מאמצים אלה הובילו להסכם אוסלו בין ישראל לאש"ף, לחוזה שלום בין ישראל לירדן, ליחסים דיפלומטיים למחצה בין ישראל ובין ארבע מדינות ערביות נוספות, למידה ניכרת של

נורמליזציה ישראלית-ערבית פחות רשמית ולתחושה רווחת כי הסכסוך הישראלי-ערבי נמצא סוף-סוף על דרך הפיוס והפתרון. אולם התגובה השלילית להתפתחויות אלה הייתה חשובה לא פחות.²

מתנגדים פלסטינים לתהליך השלום, חלקם בעידודה של איראן ובתמיכתה, פתחו במתקפת טרור שנועדה לקעקע אותו. מתנגדים ישראלים למדיניות השלום של הממשלה עמדו מאחורי טבח של מתפללים מוסלמים במערת המכפלה בחברון בפברואר 1994, ומאחורי רצח ראש הממשלה יצחק רבין בנובמבר 1995. סכסוך אלים בין ישראל לחזבאללה לאורך הגבול הלבנוני המשיך להסב אבדות רבות לשני הצדדים, והגיע לשיא בירי טילי קטיושה על צפון ישראל ובשני מבצעים צבאיים ישראלים רחבי היקף בלבנון. לסכסוך לבנוני זה היו גם סיבות מקומיות, אך יש לראותו בהקשר הרחב של המאמצים האיראניים לערער את תהליך השלום, ושל אי-היכולת להגיע להסכם בין ישראל ובין סוריה. חלקים נרחבים בציבור בעולם הערבי לא ראו בעין יפה את תהליך השלום, והוא ספג ביקורת חריפה מחוגי המשכילים הערבים שדחו אותו בזעם.

בישראל שקדה עליו ממשלה שנשענה על רוב זעום, מול התנגדות הולכת וגוברת להסכם שנחתם עם אש"ף ולזה המתוכנן עם סוריה. תהליכים אלה הגיעו לשיא עם רצח רבין והיבחרו של בנימין נתניהו לראשות הממשלה. נתניהו הבטיח לכבד את ההסכמים שחתמו קודמיו, אך בה בעת תכנן להעביר את תהליך השלום אל מגרש שונה לחלוטין. להתקדמות שחלה בשנים 1992-1996 הייתה תוצאה נוספת ולא צפויה. ישראל והערבים היו מודעים זה 15 שנים ליתרונותיו ולמגבלותיו של השלום הנפרד בין מצרים לישראל, אך החזון של שלום ישראלי-ערבי

כולל נותר רחוק ומופשט. תהליך השלום של 1992-1996 קירב רעיון זה והפך אותו למוחשי יותר, אך הראה לשני הצדדים עד כמה מצומצם מושג השלום העשוי להתקבל על דעת אזרחיהם והמערכות הפוליטיות שלהם.

מוזר אולי להיווכח כי את התקופה תוחמות שתי מערכות בחירות בישראל. בתבנית שקבעה את הגאות והשפל של תהליך השלום, ניצחנו של רבין בבחירות ב־1992 היה תחילת פרק חדש, וניצחנו של בנימין נתניהו ב־1996 הביא לסיומו. תהליך השלום של 1992-1996 התפתח בארבעה שלבים עיקריים: מבחירות יוני 1992 בישראל ועד חתימת הסכמי אוסלו בספטמבר 1993; מהסכמי אוסלו ועד לחתימת חוזה השלום בין ישראל לירדן באוקטובר 1994; מחתימת החוזה ועד רצח רבין בנובמבר 1995; ומהרצח ועד לבחירות מאי 1996.

הדרך לאוסלו

הכול ראו בניצחנו של יצחק רבין בבחירות יוני 1992 צעד ראשון בדרך לחידוש תהליך השלום, ורבין הצהיר במפורש כי יוכל להגיע להסכם על שלטון־עצמי פלסטיני תוך תשעה חודשים. אך לא רבין ולא שותפו לעתיד לבוא יאסר ערפאת, ראו עצמם חותמים על הסכם כגון הסכמי אוסלו בטקס חגיגי בושינגטון כעבור 14 חודשים. עם זאת, כל אחד מהם בסגנונו האופייני לו ועל רקע סביבה שונה, הצליח לסגל את עצמו לתמורות ולקבל החלטות חדשות. רבין נכנס למשרד ראש הממשלה בירושלים ביולי 1992 כמנהיג פוליטי בשל, מנוסה וסמכותי, 15 שנים לאחר שהתפטר מאותו התפקיד. הוא מחק בהצלחה את זיכרונות הפרשה ההיא,³ ועמה את תקופת כהונתו הסוערת הראשונה.

עכשיו הקרין דימוי של מנהיג החלטי ובוטח, הסמכות הישראלית העליונה בנושאי ביטחון לאומי, אדם ישיר ואמין, מנהיג פוליטי שש להנהיג אך מקרין הסתייגות מפוליטיקה.⁴ פעמיים ניצח רבין ב־1992. בפברואר, לאחר שכשל בניסיונות קודמים, הביס את שמעון פרס בבחירות המקדימות במפלגת העבודה והיה למנהיג התנועה ולמועמדה לראשות הממשלה. סוף־סוף הצליח לשכנע לא רק את קהל בוחריו המפלגה, אלא גם חלק ממנגנונה, כי רק הוא יוכל להביס את שמיר ואת הליכוד ולהחזיר את מפלגת העבודה לשלטון.

ההסכמה הכללית בפוליטיקה הישראלית הייתה כי הבוחרים נעו ימינה, וכי פרס "יוני" מדי לטעמם. התחושה הייתה כי רק רבין, המזוהה עם ביטחון לאומי ועם מדיניות המכוונת יותר למרכז, יוכל למשוך קולות נודדים שבמרכז הקשת הפוליטית, שהיו לשון המאזניים במאזן הכוחות הפוליטי הישראלי. מערכת הבחירות של מפלגת העבודה התבססה על ההנחה, כי אף שמספר גדול של בוחרים יסכימו אולי שלא לשים בקלפי את פתק הליכוד, הם לא יהיו מוכנים לשים את פתק העבודה. כיוון שכך, התמקדה מערכת הבחירות במועמד, ולא במפלגה.

רבין חזר והדגיש שני נושאים עיקריים: חוסר יכולתו של שמיר לקדם את תהליך מזרז וטיפולו הכושל במערכת היחסים עם ארצות־הברית, שהתבטא במתח שבין ממשלתו ובין ממשל בוש. רבין הבטיח כי אם ייבחר יחדש את תהליך השלום, וטען שאפשר להגיע להסכם שיעניק לפלסטינים תבנית כלשהי של אוטונומיה בתוך תשעה חודשים (הסכם עם סוריה לא נראה מציאותי בעיני רבין בעת ההיא, ולא היה נושא חשוב בבחירות). רבין ניצח, אך ברוב זעום. ניתוח נתוני ההצבעה ביוני 1992 הראה כי הבוחרים הישראלים התחלקו כמעט חלק כחלק

בין ימין לשמאל, עם יתרון של כמה אלפי קולות לגוש הימין, שקיבל, בסופו של דבר, ייצוג קטן מעט יותר בכנסת. רבין הקים קואליציה עם מרצ מהשמאל וש"ס, בתקווה כי תמיכתו של הרב עובדיה יוסף, מנהיגה הרוחני של ש"ס, ברעיון השלום תקנה לממשלתו ולמדיניותה בסיס יציב.

ביטוי המפתח בסדר יומה של הממשלה החדשה היה "שינוי סדר העדיפויות הלאומי". רבין, שלא האמין כי יהיה ניתן להשיג הסכם שלום ישראלי-ערבי כולל בעתיד הקרוב, היה מוכן להציע ויתורים כדי להגיע להסדר עם הערבים, אך לא לחזור לגבולות 1967. הוא גם לא האמין במשא ומתן עם ארבע בעלות ריבה הערביות של ישראל בעת ובעונה אחת, כי אז הגורם הקיצוני ביותר יכתוב את העמדה הערבית, בעוד ישראל תיאלץ לוותר בכמה חזיתות בו בזמן. רבין העדיף גישה של שלבים, שבמהלכה יהיה אפשר לשפר את מצבה של ישראל מבית יחד עם מעמדה האזורי והבין-לאומי.

כמה שנים קודם, כשהיה שר ביטחון, ניהל רבין את המערכה הישראלית נגד האנתפאדה בתקיפות ובחומרה, אך הפיק ממנה לקחים חשובים. הוא ידע כי מחיר השליטה ללא סייג בגדה המערבית ובעזה נעשה גבוה מדי. מאמץ עקר ביסודו הפנה משאבים רבים מדי מִישראל גופא לגדה המערבית והרע את יחסיה של המדינה עם שאר אומות העולם, ובמיוחד עם ארצות-הברית. ראש הממשלה החדש של ישראל ראה חשיבות עליונה בחידוש המשא ומתן לשלום, בשיקום היחסים הטובים עם ארצות-הברית, בהשגת ערבויות אמריקניות בסך עשרה מיליארד דולר ובהשקעתם בהרחבת הכלכלה ובפיתוח תשתיות.

ישראל הייתה חייבת לא רק לקלוט את העולים החדשים מברית המועצות לשעבר, אלא גם להתכונן לעתיד. עם זאת, רבין

לא ראה בעין יפה את המסגרת שנוצרה במדריד. הוא לא האמין כי משא ומתן רשמי עם ארבע משלחות ערביות בעת ובעונה אחת יוביל לפריצת הדרך הרצויה עם הפלסטינים או הסורים. רבין לא ראה לעת עתה סיבה להתעקש על מסגרת שונה. העדפתו הראשונית הייתה להתקדם תחילה במסלול הפלסטיני. בשנים 1989-1990 שיתף פעולה עם מזכיר המדינה בייקר במאמץ לפתוח במשא ומתן ישראלי-פלסטיני; בהסתמך על ניסיונו, על נכונותו שלו ועל הידרדרות מעמדו של ערפאת, הוא ציפה להשיג הסכם על שלטון עצמי בתוך תשעה חודשים: הנציגים הפלסטינים למשא ומתן יהיו מקובלים על אש"ף, אך לא ייצגו אותו במישרין. הסכם כזה לא יפתור כמובן את הבעיה הפלסטינית, אך יוציא את העוקץ מן העימותים, יעלה את הצדדים על מסלול של פיוס, יהווה פתיחה לתהליך שלום רחב יותר וישפר את מעמדה הבין-לאומי של ישראל.

היו כמה יתרונות חשובים לביסוס תהליך השלום על הסכם מוקדם עם סוריה, מדינה חזקה הנשלטת בידי ממשלה סמכותית, בניגוד לפלסטינים המפורדים. חאפט' אל-אסד היה שותף קשוח למשא ומתן, אך ניסיונה של ישראל לימד כי משחתם על הסכם כלשהו – הוא מקיים אותו וכלשונו. הסכם עם סוריה היה פותר גם את בעיותיה של ישראל בלבנון, מעודד את ירדן לפעול למען הסכם משלה ומחזק את קלפיה לעומת הפלסטינים.

העדפותיו המקוריות של רבין השתנו במהלך ביקורו האחרון של מזכיר המדינה בייקר במזרח התיכון ביולי 1992. בייקר נחת תחילה בדמשק ולאחר מכן בירושלים, והרשים את רבין בתיאור נכונותו של נשיא סוריה להגיע להסכם שלום אמיתי, ובנכונותו של ממשל בוש לסייע להשיג הסכם שכזה. רבין גרס מעתה ואילך כי אין טעם לעסוק בניתוח היתרונות והחסרונות

של מסלול זה או אחר, וכי עדיף להתמקד בניסיון להגיע לפריצת דרך באחד מהם.⁵ כצעד ראשון, החליטה הממשלה החדשה להפסיק את הקמת ההתנחלויות בגדה המערבית. היא גם הציעה לסוריה הסכמה מרומזת לעקרון הנסיגה כמרכיב בהסכם עתידי. השפעתן של מחוות קטנות אך חשובות אלה הורגשה במהלך הסיבוב השישי בשיחות שהתקיימו בווינגטון בין 24 באוגוסט ל-2 בספטמבר. המסגרת לא השתנתה, אך השיחות התנהלו באווירה חדשה והושגה התקדמות מהותית. ב-1 בספטמבר 1992 הגיבה סוריה על מהלך הפתיחה של ישראל בהצגה טיוטה של הצהרת עקרונות להסכם שלום ישראלי-סורי. התפיסות שעמדו ביסוד טיוטה זו והעמדות שהוצגו בה היו לגמרי לא מקובלות על ישראל, אך על רקע אופי המגעים בין ישראל לסוריה במהלך ארבעת סיבובי השיחות הקודמים בווינגטון – דו-שיח צורמני של חירשים – עצם הצגת הטיוטה והאזכור שהיה בה להסכם שלום ישראלי-סורי סימלו שינויים חשובים.

עד סוף 1992 לא נותר כמעט דבר מתנופה זו. המשלחת הפלסטינית לשיחות בווינגטון, שפעלה בהוראות מנהיגי אש"ף בתוניס, והמשלחת הישראלית לא הצליחו להגיע להבנה ולא כל שכן להסכמה. בראש המשלחת הפלסטינית, שהורכבה מתושבי הגדה המערבית ורצועת עזה עמדה אישיות לאומית פלסטינית מכובדת, ד"ר חידר עבד אל-שאפי מעזה, אך היה ברור לכול שהמשלחת נתונה לשליטתם של מנהיגי אש"ף בתוניס ולפיקוחם. ואילו הישראלים והסורים "נתקעו" בשל ההתעקשות הסורית על הסכמה לנסיגה ישראלית מרמת הגולן כתנאי מוקדם לכל מקח וממכר.

בדצמבר הכבידה ישראל את ידה על האופוזיציה האסלאמית הקיצונית בשטחים שבשליטתה הישירה, וגירשה ללבנון כ-400

אנשי חמאס, תנועת ההתנגדות האסלאמית. הנציגים הערבים בווינגטון ידעו היטב כי החמאס קורא תיגר גם עליהם, אך הגיבו על הצעד הישראלי בהשעיית השתתפותם בשיחות.

מה היו הכוחות העיקריים שהאטו או עיכבו את השלום המיוחל? אחד מהם היה הפער שבין הציפיות הישראליות ובין אלה הערביות. סוריה עשתה מאמצים רבים לרתום את ארבע המשלחות הערביות למשא ומתן, וכן את העולם הערבי כולו, לתפיסתה את ההסדר העתידי עם ישראל ואת ההיבטים הנוהליים של המשא ומתן. אסד היה נחוש בדעתו להרחיב את התיאום הערבי ולשאוף להסכם כולל או קרוב לכך.

משהוזמנו שרי החוץ הערבים לדמשק ביולי 1992, כדי לגבש אסטרטגיה בתגובה לתוצאות הבחירות בישראל ובציפייה לסיבוב השישי בשיחות ווינגטון, רמזה הצהרתם המשותפת על גמישות מסוימת (המונח "הסכם שלום" הוזכר לראשונה), אך גם בישרה על התנגדות סוריה ואש"ף לחלק הארי של מדיניות השלום הישראלית. ההצהרה ציינה בסיפוק את "השינוי היחסי בנימה ובגישה" של ממשלת ישראל, אך מתחה ביקורת על שזו נמנעה מהצהרה על "מחויבותה לעקרונות היסוד של שלום כולל, צודק ובר־קיימא באזור, על־ידי ביצוע מלא של החלטות מועצת הביטחון 242 ו־338⁶, ועקרון החזרת כל האדמה הערבית "הכבושה", לרבות ירושלים, בתמורה לשלום". שרי החוץ "חזרו והדגישו את העקרונות והמרכיבים שעליהם מבוסס תהליך השלום מבוסס עליהם". פירושו של כל זה היה "מחויבות ליעד של שלום כולל באזור". אך שרי החוץ התחייבו גם "לכבד את זכותם של הפלסטינים להגדרה עצמית ולהקמת מדינתם העצמאית על אדמתם הלאומית ולהבטיח אותה"; הם הדגישו את "הזיקה שבין שלבי הביניים והשלבים הסופיים שבמסלול הפלסטיני",

והתחייבו לעמוד כדי לסלק, לא רק את "המכשולים העומדים בפני השלמת הייצוג הפלסטיני, על מנת שיכלול גם את תושבי ירושלים והפזורה", אלא גם את המכשולים בפני "השתתפות אש"ף באופן רשמי בתהליך השלום". הם עמדו גם על "אופיין הלא חוקי של כל צורות ההתנחלות הישראליות" וקראו ל"פתרון כולל בכל החזיתות והמסלולים [...] תוך דחיית כל ניסיון לפצל ולדון עם כל צד בנפרד".⁷

בחודשים הבאים קיימו סוריה ואש"ף את העקרונות האלה. אש"ף אכן שאף להשיג הכרה רשמית כשותף בתהליך השלום ולבלום כל הסכם ביניים שאינו קשור להסדר סופי שיענה על ציפיות היסוד של הלאומיות הפלסטינית. הוא וידא כי לא תהיה כל התקדמות בווישינגטון כל עוד שתי מטרות חשובות אלה אינן מתקיימות.

התקדמות אמיתית בין סוריה לישראל נבלמה לחלוטין בשל התעקשותו של אסד בדבר קבלת העיקרון של נסיגה מלאה מרמת הגולן כתנאי מוקדם. אסד התנגד לכל מגע לא רשמי וחשאי מחוץ לאולם הדיונים עם דיפלומטים ישראלים, לא עסק בדיפלומטיה פומבית, וסירב להפעיל השפעה מרסנת על פעולות חזבאללה בלבנון וממנה. קושי שני נגע להתפתחויות פוליטיות בארצות הברית. חידושו של תהליך מדריד בקיץ 1992 התרחש במקביל להיחלשות כוחו הדיפלומטי של ממשל בוש. זמן קצר לאחר מסעו של המזכיר בייקר במזרח התיכון ביולי ביקש ממנו בוש לעבור ממחלקת המדינה לתפקיד ראש מטה הבית הלבן: היה זה ניסיון נואש להציל את מסע הבחירות הכושל של בוש לכהונה נוספת. דניס רוס, עוזרו הראשי של בייקר לענייני ישראל-ערב, הלך איתו. סגן המזכיר לורנס איגלברגר מונה למזכיר המדינה בפועל. איגלברגר היה דיפלומט ומעצב מדיניות סמכותי ולרשותו עמד

"צוות שלום" מנוסה, אך המציאות של נשיאות שוקעת ערערה את יעילותו.

אסד למשל המשיך להשתתף בשיחות, משום שרצה לכונן מערכת יחסים חדשה עם האמריקנים לא פחות מששאף להגיע להסדר עם ישראל ולהחזיר לעצמו את הגולן. אבל מנקודת מבטו לא היה טעם להציע ויתורים לנשיא שעתידו נראה מעורפל יותר ויותר או, בשלב מאוחר יותר, אחרי ניצחונו של קלינטון על בוש, להציע ויתורים קודם שהתחיל לעבוד עם נשיא חדש, שעליו לא ידע כמעט דבר. שלב מעבר זה הסתיים רק בפברואר 1993, כאשר ממשלו החדש של ביל קלינטון אותת שבכוונתו להעניק לתהליך השלום הישראלי-ערבי עדיפות גבוהה.

קושי שלישי היה האתגר הישיר שהציבו הגורמים האסלאמיים הקיצוניים שהתנגדו לשלום עם ישראל. חמאס והג'האד האסלאמי הקטן ממנה שאבו השראה מכמה מקורות: התנגדות לעצם הרעיון של הסדר בדרכי שלום עם ישראל, התנגדות ספציפית יותר לתהליך מדריד, התנגדות תוך ביקורת ליאסר ערפאת וצוותו, ועידוד מצד איראן. פעולות חמאס הוכתבו על-ידי היגיון שהוכח כיעיל – אלימות וטרור נגד מטרות ישראליות יערערו את תמיכת העם בישראל בתהליך השלום, ויביאו בהכרח לפעולות גמול ישראליות שיקעקעו אותו.⁸

ב־7 בדצמבר רצח חמאס שלושה חיילים ישראלים ברצועת עזה, וב־13 נחטף ונרצח שוטר מג"ב. האירועים עוררו את רבין לנקוט אמצעי קיצוני כדי להחליש את תשתית החמאס בגדה המערבית וברצועת עזה: גירוש כ־400 פעילי חמאס ללבנון. בואו של מזכיר המדינה החדש וורן כריסטופר למזרח התיכון בפברואר 1993, סימל את תחייתו של תהליך השלום. רבין ערך את ביקור העבודה הראשון שלו אצל קלינטון במרס אותה שנה,

ושיחות וושינגטון התחדשו באפריל. ביקורו של רבין בווינגטון היה חשוב במיוחד, שכן הוא הניח את היסוד לכינון יחסים אישיים חמים בין קלינטון לרבין וליחסי עבודה קרובים בין ממשלותיהם. אך ההתקדמות לא הייתה חלקה או רצופה.

רבין השלים את עבודתו בווינגטון, אך נאלץ לקצר את ביקורו בארצות־הברית עקב גל של טרור סכינים בתל־אביב. מדיניותו של הממשל החדש במזרח התיכון התאפיינה בעקביות ובבהירות: "בלימה [הכלה] כפולה" של עיראק ואיראן במזרח, ומאמץ להשיג שלום ישראלי־ערבי במערב. שתי זרועות של מלקחיים מדיניים המחזקות זו את זו. באמצעות טיפוח השלום הישראלי־ערבי קיוותה וושינגטון להקל על שותפות ערביות שמרניות לתמוך ב"בלימה הכפולה", ובעידוד פיוס ישראלי־סורי וישראלי־פלסטיני היא קיוותה להחליש את יכולתן של איראן ושל מדינות פונדמנטליסטיות מוסלמיות אחרות להתסיס את התהליך ולערערן.⁹

הממשל אף האמין כי מדיניות מזרח תיכונית זו נשענת על נכס מיוחד במינו: ראש ממשלה ישראלי סמכותי, הנחוש להגיע להסדר ביוזמתו ומוכן להציע ויתורים חיוניים. ארצות־הברית וישראל שיתפו פעולה במשך חלק הארי של שני העשורים הקודמים, אך ככלל, נשיאים ושרי חוץ אמריקנים הם שנאלצו לסחוט ויתורים מראשי ממשלה סרבנים (לרבות רבין עצמו, בתקופת כהונתו הראשונה).

עכשיו נקרתה לפניהם הזדמנות יחידה במינה. בדיוניהם עם רבין בחודש מרס ביטאו קלינטון ואנשי צוותו את העדפתם המפורשת לפריצת דרך במסלול הסורי, שנראתה אפשרית וקרובה בשל נכונותו של רבין להציע ויתורים חשובים (אם כי עדיין לא ספציפיים) ומתוך השערה שאסד רוצה בשלום.

הם האמינו שאסד יוכל לחתום על הסכם ולעמוד בו, וראו בהסכם שלום ישראלי-סורי מבוא להתקרבות אמריקנית-סורית אפשרית; מהלך שכזה ינתק את סוריה ממעגל ההשפעה האיראני ויהיה המפתח ליצירת המערך הרצוי במזרח התיכון. רבין לא התנגד להשקפה זו, אך הזכיר לאמריקנים כי מנקודת מבטה של ישראל, פריצת דרך בכל אחד משני המסלולים תתקבל בברכה.

באפריל יצא אדוארד ג'רג'יאן, פקיד משרד החוץ האמריקני שהופקד על תהליך השלום, בשליחות סודית אל אסד. הוא נשא עימו מכתב מקלינטון במטרה לשכנע את הנשיא הסורי לפתוח ערוץ שיחות נוסף וחשאי עם ישראל, ולאמץ גישה נועזת ופתוחה יותר במשא ומתן. שליחותו של ג'רג'יאן, ולאחריה מכתב נוסף מקלינטון, פגישה בווינה בין מזכיר המדינה כריסטופר ובין שר החוץ הסורי אל-שרע ודיונים נוספים בין המשלחות הישראלית והסורית בושינגטון, לא הניבו את הפירות הרצויים. הדיפלומטיה האמריקנית כשלה גם במסלול הפלסטיני. הדיפלומטיה הישראלית פרצה את הדרך במסלול זה, אגב שימוש בדרכים לא שגרתיות, רק לאחר משא ומתן דו-צדדי וחשאי שהתנהל באוסלו במשך כמה חודשים.

בינואר 1993 החלו שיחות אוסלו, ונשאו תחילה את אופיים המוכר של הדיאלוגים הלא רשמיים שהיו בין ישראלים לפלסטינים. בצד הישראלי פרש את חסותו על השיחות סגן שר החוץ יוסי ביילין, שפעל באמצעות שני אנשי אקדמיה – יאיר הירשפלד ורון פונדק. ביילין לא מיהר לדווח לשר החוץ שמעון פרס על שיחות אלה, ופרס לא מיהר לאחר מכן לדווח עליהן לראש הממשלה.¹⁰

תגובתו של רבין לאחר שקיבל את הדיווח הייתה מורכבת. מסגרת מדריד לא הייתה חביבה עליו, והוא איבד את אמונו

בדיונים הרשמיים בווינגטון. הוא הסמיך כמה מאנשי סודו לנהל דיונים עקיפים עם אש"ף, ובמרס 1993 במהלך ביקורו בווינגטון, הסכים שפיצל חוסייני, המנהיג הפלסטיני הבולט ביותר במזרח ירושלים, יצטרף למשלחת הפלסטינית לשיחות. חוסייני היה ידוע בקשריו הקרובים עם אש"ף, והשתתפותו בשיחות הייתה עלולה להתפרש כסדק בטענתה העיקשת של ישראל, שמעמדה של ירושלים כעיר ישראלית אינו עומד למשא ומתן. נקודה אחרונה זו נוטרלה להלכה בטיעון הקלוש, המוכר מאז 1989, כי מאחר שלחוסייני יש כתובת מגורים בגדה המערבית, ניתן לראות בו תושב הגדה, שאינו ירושלמי בהכרח. בנוגע לקשר עם אש"ף, רבין חש כי העמדת הפנים של מגעים עם מנהיגים מקומיים, עצמאים לכאורה, הולכת ומתערערת. חוסייני היה מנהיג מקומי אותנטי, יהיה הקשר שלו עם אש"ף אשר יהיה, והשתתפותו בשיחות הייתה מאמץ של הרגע האחרון לבדוק אם יש ערך כלשהו למשא ומתן עם מנהיגים מקומיים, אגב עקיפת אש"ף. במבט לאחור ברור כי רבין לא הופתע לגלות כי גם חוסייני קיבל הוראות מתוניס. לדידו שימשה הפרשה כולה שלב מעבר למשא ומתן עם אש"ף.

במאי 1993 החליט רבין להעלות את הדרג של שיחות אוסלו ולהופכן לרשמיות, ושלח את מנכ"ל משרד החוץ אורי סביר לעמוד בראש הצוות הישראלי. רבין עשה ויתור כפול: האחד, הוא הסכים למעשה לשאת ולתת עם אש"ף, שעד לפני זמן לא רב השמיץ והכפיש. השני, הוא הפקיד את רוב מלאכת המשא ומתן בידי שמעון פרס וצוותו.

חלוקת העבודה המקורית בממשלת רבין שיקפה את היריבות המתמשכת שבין ראש הממשלה ובין היריב שניצח בבחירות המקדימות במפלגה חמישה חודשים קודם: רבין פיקח על ארבעת

מסלולי המשא ומתן הדו־צדדיים עם הערבים, בעוד פרס נותר עם חמש קבוצות העבודה של השיחות הרב־צדדיות. כעת שינה רבין את האיזון הפנימי בממשלתו, אך ראה בכך עניין משני לעומת האפשרות לפריצת דרך עם התנועה הלאומית הפלסטינית.¹¹

שיחות אוסלו נמשכו עד תחילת אוגוסט. ישראל דרשה מחברי המשלחת הפלסטינית ובהם אבו עלאא (אחמד קריע), חבר בכיר במדרג של אש"ף ושני עמיתים, להוכיח מעל לכל ספק שהם נציגים אמיתיים של אש"ף ובעלי יכולת השפעה בארגון. הנציג הישראלי לצד סביר היה יואל זינגר, עו"ד ישראלי בווישינגטון ובעבר המומחה למשפט בין־לאומי בפרקליטות הצבאית. רבין העלים את המתרחש מעוזריו הקרובים ומן הממסד הביטחוני, והשתתפותו של זינגר, נוסף על פיקוח־העל שלו על הדיונים, נועדו להבטיח מתן תשומת לב מספקת לעניינים משפטיים־ביטחוניים.

בתחילת אוגוסט הסתיים גיבושם של קווים כלליים להסכם. בליבו עמד הדגם שגובש בהסכמי קמפ־דייוויד ב־1978: ממשל עצמי פלסטיני יוקם בגדה המערבית וברצועת עזה לתקופת מעבר בת חמש שנים; בתום השנה השנייה ייפתח משא ומתן בנושאי מעמד הקבע; כוחות צבא ישראליים יתפרשו מחדש בכמה שלבים – מעזה, אחרי כן מהערים הפלסטיניות בגדה המערבית ולבסוף בשורה של "פרישות מחדש נוספות", במהלך הדיונים על מעמד הקבע; ההתנחלויות הישראליות בגדה המערבית לא יושפעו מיידית ועתידן, סוגיות ירושלים, זכויות המים והפליטים, יידונו במשא ומתן על מעמד הקבע. אולם ההסכם שהלך והתגבש באוסלו היה שונה מתוכנית האוטונומיה של 1978-1979 בכמה היבטים חשובים. ראשית, אש"ף סירב בזמנו לתמוך בהסכם האוטונומיה, ואת ישראל הנהיגה ממשלה שהתנגדה נחרצות

למדינה פלסטינית. לעומת זאת, על הסכמי אוסלו חתמו אש"ף ומנהיגים ישראלים שהיו נחושים להביא לפשרה היסטורית עם הלאומיות הפלסטינית והיו ערים לכך שהסכם על שלטון עצמי יוביל, ככל הנראה, להקמת מדינה פלסטינית.

הבנתו את אופיים הגורלי של הנושאים העומדים על הפרק היא שהניעה את רבין לנקוט צעד חריג: לפני החתימה על הסכם אוסלו הוא רצה לברר אם יש לישראל סיכוי להתקדמות כלשהי בערוץ הסורי. ב־3 באוגוסט, במהלך פגישה במשרדו עם ורון כריסטופר, ביקש ממזכיר המדינה להשתמש בטכניקת "השאלה ההיפותטית" בביקורו בדמשק למחרת היום. המאמצים שנעשו בחודשים הקודמים למסד קשר ישראלי-סורי של ממש לא נשאו פרי. עכשיו ביקש רבין מכריסטופר לשאול את אסד אם "בהנחה שתביעותיו ייענו בחיוב", יהיה מוכן לעשות שלום עם ישראל על יסוד תנאים המקובלים על ישראל. רבין עיצב את התנאים במתכונת השלום הישראלי-מצרי של 1979 – שלום חזוי, יחסים דיפלומטיים מלאים, נורמליזציה, סידורי ביטחון, יישום הדרגתי בתוך חמש שנים ומידה נכבדה של נורמליזציה התחלתית בתמורה לנסיגה ישראלית מזערית, כדי לאפשר לישראל לבחון את מערכת היחסים החדשה לפני שתיסוג משאר השטח שכבשה במלחמה.

רבין הדגיש בפני כריסטופר ששיחתם חייבת להישמר בסוד: השאלה היפותטית, ומכיוון שלא כלל את האפשרות של נסיגה מן הגולן במצע הבחירות שלו ב־1992, ואף הסתייג ממנה, יהיה חייב להעמיד הסכם שכזה למשאל עם לפני קבלתו. ב־4 באוגוסט הציגו כריסטופר ודניס רוס הציגו את מהלכו ההיפותטי של רבין לאסד, ושבו למשרדו של רבין למחרת היום עם תגובה שהגדירו כחיובית. רבין הגדיר אותה מאכזבת. אסד הציע תקופת יישום

של שישה חודשים במקום חמש שנים; התנגד למונח נורמליזציה; סידורי ביטחון התקבלו בברכה, כל עוד היו הדדיים ומקבילים; ורעיון ה"interface" לא בא בחשבון. היה ברור שאסד חושב כי הוא פותח בתהליך מיקוח ממושך, אך גישה זו כלל לא הייתה מקובלת על רבין. לא זו בלבד שהתנגד למיקוח ממושך ומתיש בכל נושא, גדול כקטן, אלא שחש כי התהליך פגום מיסודו. מכיוון שסוריה ראתה נסיגה ישראלית מהגולן כמובנת מאליה (וארצות-הברית הייתה שותפה לראייה זאת), יש להניח כי המשא ומתן יתמקד אך ורק בתנאי של ישראל, שיקוצצו ללא ספק במהלך הדיונים. כריסטופר ורוס חזרו הביתה ויצאו לחופשת הקיץ – רק כדי לגלות, מאוחר יותר באוגוסט, כי ישראל השלימה את הסכמי אוסלו.¹² ממשל קלינטון קיבל אמנם דיווח כללי על המשא ומתן הסודי שבין ישראל לאש"ף. רבין וכריסטופר אף שוחחו עליו ב-3 באוגוסט, אך הדיווחים היו מעורפלים עד כדי כך שפריצת הדרך באוסלו הייתה בגדר הפתעה.

הממשל לא בזבז זמן על רגשות הפתעה, אכזבה או כעס: רוב מקבלי ההחלטות ומעצבי המדיניות שלו חשבו כי הסכם ישראלי-סורי הוא נקודת הפתיחה הטובה ביותר, אך הכירו בחשיבות ההיסטורית ובהשלכות המדיניות של ההסכם הישראלי עם אש"ף. לאחר ששרי החוץ של ישראל ונורווגיה עידכנו את כריסטופר ורוס בקליפורניה, החליט הממשל לא רק לתמוך בהסכם, אלא להקנות לו ערך מוסף של טקס חתימה מרשים במדשאת הבית הלבן, שאכן התקיים ב-13 בספטמבר 1993.

מעתה התבסס תהליך השלום הישראלי-ערבי על ההסכם הישראלי-פלסטיני, והסיכויים להסכם ישראלי-סורי פחתו. עמדותיו של אסד וגישתו, כפי שנחשפו בתרגיל ההיפותטי באוגוסט, ציננו את רבין שחש כי לא יוכל ליצור עומס-יתר

בישראל, שכן הציבור יצטרך לעכל תחילה את ההסדר הפלסטיני לפני שיוכל להשלים עם ויתור כואב נוסף.

אסד וממשל קלינטון ראו את הדברים אחרת. הנשיא הסורי בחר להתעלם מההבדל שבין הצהרה היפותטית באמצעות מתווך מהימן, ובין התחייבות ממשית שנעשתה במהלך משא ומתן. עמדתו קיבלה חיזוק מהשקפתו של כריסטופר, דהיינו: התחלה מבטיחה, שנקטעה ללא צורך בעודה באיבה, ומנחישותו של האחרון להמשיך בשיחות הישראליות-סוריות לאחר חתימת הסכמי אסלו. האמריקנים השקיעו מאמצים ניכרים בניסיון לרצות את אסד, ושידלו אותו לא להסית נגד אסלו ואף לשלוח את שגרירו בווינגטון אל טקס החתימה. הם אף הבטיחו לאסד לחדש את המלאכה שהוחל בה באוגוסט, ואכן קיבלו התחייבות מרבין לשתף פעולה בחידוש מלא של המשא ומתן עם סוריה כעבור ארבעה חודשים. כך שולב המושג "מחויבות" באוצר המילים של המשא ומתן הישראלי-סורי.

ארבעה-עשר חודשים לאחר שנכנס לתפקידו, השיג רבין את פריצת הדרך הראשונה אל השלום. להסכמי אסלו ולטקס החתימה בווינגטון נודעה חשיבות מכרעת: הם הכינו את הקרקע לפשרה היסטורית בין הלאומיות הישראלית לזו הפלסטינית; בכך שנדרשה לסוגיה יסודית זאת ועברה את תהליך ההכרה ההדדית עם אש"ף, הניחה ישראל את התשתית לנרמול יחסיה עם מדינות ערב האחרות ולהטבת מעמדה הבינלאומי, בעוד שלפלסטינים ניתנה, לראשונה מאז 1947, הזדמנות ממשית להקים מדינה. העתיד נראה מלהיב, אך שיכרון החושים הרגעי לא היה בו כדי להסתיר את כובד משקלן של הבעיות שנתרו או את הקשיים המהותיים הטבועים בעצם ניסוחם של הסכמי אסלו. פשרות וויתורים הניבו ביקורת משני הצדדים; הביקורת

וההתנגדות היו עתידות להתגבר לאחר שוך ההלם הראשוני ועליית בעיות היישום לראש סדר היום.

הייתה סימטריה אירונית בין הביקורת שהטיחו ברבין מבקריו הישראלים ובין זו שהטיחו בערפאת מבקריו הערבים: רבין הואשם בחתימה על הסכם עם מנהיג וארגון שהכפיש ורדף, כשבכך הקנה להם לגיטימציה; בויתור על חלק ממולדתו ההיסטורית של העם היהודי ובערעור הביטחון של ישראל ושל אזרחיה. ערפאת הואשם בבגידה בעקרונותיו, במתן לגיטימציה והכרה לישראל בתמורה לשלטון עצמי בפיקוח ישראלי, בנטישת הפזורה הפלסטינית ובדחיית הדיון המכריע בסוגיית מעמד הקבע של הפלסטינים למועד מעורפל אי-שם בעתיד.

כעת היה צריך להפוך את עקרונות הסכמי אוסלו ליישומים מפורטים ומוסכמים. הדבר חייב תחושת שותפות ושיתוף פעולה אמיתי. בהיעדר בהירות ביחס לעתיד, היה על שני המנהיגים לבנות אמון הדדי בעודם שומרים, כל אחד, על תמיכת הציבור שלו. עם זאת, ברחבי הגדה המערבית ורצועת עזה עמדו מטרות שונות, ולעיתים סותרות, לנגד עיני מתנחלים ישראלים מצד אחד וערבים פלסטינים מן הצד השני. החיילים הפשוטים של אש"ף עמדו להפוך לכוח שיטור חמוש, שעליו יוטל לשמור על הסדר, אך גם לסכל התקפות נגד ישראל וישראלים. שני הצדדים יאלצו למצוא תשובות לשאלות חשובות. האם ערפאת אכן יעבור לעזה ויהפוך את הרשות הפלסטינית למרכז החיים הפלסטיניים? ושאלה יותר את מפקדת אש"ף בתוניס ואת "שגרירותיה" ברחבי העולם כמוקד האמיתי של הלאומיות הפלסטינית? האם הציבור הישראלי יבחר מחדש בממשלה שחתמה על הסכמי אוסלו, או שמבקריה הם שיעלו לשלטון כדי לעצור את התהליך לפני הדיונים על הסדר הקבע?

השנה המכרעת 1994

לכמה מן השאלות הללו ניתן מענה בשנה שאחרי אוסלו, שאותה הקדישו ישראל ואש"ף לדיונים על יישום הסכם עזה ויריחו (ההסכם נחתם בקהיר ב־4 במאי 1994), ועל הסכם פריז שהסדיר את היחסים הכלכליים בין ישראל ובין הרשות הפלסטינית. העבודה הייתה מפרכת, אך השלב הראשון בהסכם יושם בהצלחה: בקיץ 1994 כבר הוקם מנהל פלסטיני מתפקד בעזה, עם שלוחה קטנה יותר ביריחו. ערפאת העתיק את מושבו לעזה ועשה בה את מרבית זמנו. אולם עתה התעוררו כמה מהקשיים הצפויים, ובראש ובראשונה ניסיונות אלימים להסיט את תהליך השלום ממסלולו. ב־25 בפברואר 1994 הרג ד"ר ברוך גולדשטיין 29 מתפללים מוסלמים במערת המכפלה בחברון; כמה שבועות מאוחר יותר, ב־6 באפריל וב־13, בו הרג חמאס 12 ישראלים בפגיועי התאבדות בשתי ערים בישראל.

היוזמה העיקרית הבאה של ישראל הייתה חתירה להסדר שלום עם ירדן – מהלך פופולרי ולא שנוי במחלוקת שהיה כרוך בווייתורים של מה בכך, ושתמורתם תזכה ישראל בשלום לאורך גבולה הארוך ביותר, בסיכוי ליחסים קרובים, בשיתוף פעולה ממשי עם משטרו הידידותי של המלך חוסיין ובתנופה מוגברת במשא ומתן עם סוריה ועם הפלסטינים כאחד.¹³

אך תחילה היה צריך להתגבר על כמה מכשולים נכבדים. אחד מהם היה הסתייגותו של ממשל קלינטון. הממשל ראה עצמו מחויב לסוריה: הוא רצה שרבין יעמוד בהתחייבותו לחדש קודם כול את המשא ומתן הרציני עם אסד, לאחר השגת ההסכם עם אש"ף. הממשל גם לא האמין שירדן תחתום על חוזה שלום מלא; הרי למרות עשרות שנים של דיפלומטיה חשאית, המלכים ההאשמים עדיין לא עשו כן. היו גם חילוקי דעות בסוגיות קו

הגבול וזכויות מים שצריך היה ליישב, ובכל מקרה, כדי להתקדם עם ישראל היה על ירדן לקרוא תיגר על סוריה ולפעול על דעת עצמה. רבין עמד על דעתו. הוא ראה את היתרון הטמון בצירוף הנסיבות. המלך חוסיין לא רווה נחת מהסכמי אוסלו ומהאפשרות הבעייתית לדידו הכרוכה בהם: מדינה פלסטינית בגבול ירדן, שתתבע את נאמנותם של רוב נתיניו.

לאחר שממשלתו התגברה על כעסה הראשוני, עמדו חבריה על היתרונות הטמונים ביחסי עבודה קרובים עם רבין במהלך תקופה מכרעת זו, והאמריקנים, למרות הסתייגויותיהם וסדר העדיפויות השונה שלהם, השתכנעו לבסוף לתמוך במהלך: לירדן הוצעו שמיטת חובות, אפשרות לחזק את כוחותיה המזוינים ולשדרגם, וחשוב לא פחות – הזדמנות למחוק את המורשת השלילית של עמדתה הפרו־עיראקית במשבר המפרץ ובמלחמת המפרץ.

לישראל הייתה מסורת ארוכה של דיפלומטיה אישית וחשאית עם ירדן. לפיכך נזנחו ב־1994 השיחות בווינגטון למען דיפלומטיה אישית ברמה הגבוהה ביותר, שהביאה לפריצת הדרך; המשלחות הרשמיות חזרו לעבוד במלוא המרץ רק בשלבים הסופיים, ולא בווינגטון. מערכת היחסים החמה בין המלך חוסיין ובין ראש הממשלה רבין תרמה רבות להשלמת חוזה השלום בין שתי המדינות בתוך שנה אחת; החוזה נחתם באוקטובר 1994. שונים מאוד היו אופיו של המשא ומתן הישראלי עם סוריה וקצבו. בסוף אפריל, כשהסכם קהיר עם הפלסטינים עמד להיחתם, נדהם רבין כששמע ממזכיר המדינה כריסטופר כי אסד מתנה תנאי מוקדם חדש לחידוש השיחות: אותה נסיגה מלאה שישראל הציעה כאפשרות היפותטית באוגוסט 1993. לאמיתו של דבר, אין גבול מוגדר בין ישראל ובין סוריה.

הקו שהפריד בין סוריה המנדטורית ובין ארץ ישראל המנדטורית שורטט ב־1923; מלחמת העצמאות הסתיימה ב־1949 בהסכם שביתת נשק מעורפל בתחומים מסוימים: הוא התייחס במפורש לקו הפסקת אש, והותיר את נושא הגבול פתוח להסדר בעתיד. בין 1949 ל־1967 ניצלה סוריה את יתרונה הטופוגרפי, והתבססה במובלעת אל־חמה שבגבעות הדרומיות של רמת הגולן, ובגדה המזרחית של הכנרת – מאגר המים החשוב ביותר של ישראל. המונח "קווי 4 ביוני 1967", שיצא מן ההנחה שהשטח הוא סורי, הופיע קודם במהלך הדיונים הישראליים־סוריים, אך לב הטיעון הסורי היה עד כה נסיגה מלאה. אפשר להסביר את התעקשותה של סוריה על קווי 4 ביוני כמהלך טקטי (שאיפה להשיג יותר ממצרים, שעשתה שלום לאורך הגבול הבין־לאומי) או עקרוני (התעקשות העולה בקנה אחד עם טענתו המסורתית של אסד נגד חלוקת האזור בידי המעצמות הקולוניאליות). בכל מקרה, רבין ראה דרישה זו לא מוצדקת ולא לגיטימית. לדידו, היא הטילה צל כבד על עצם נכונותו של אסד להגיע להסכם, קל וחומר להסכם מהיר, וחיזקה את תחושתו מאז כהונתו הראשונה כראש ממשלה, שהסכם ישראלי־סורי אינו בגדר האפשר.

עם זאת, רבין לא רצה לדחוק את אסד לפינה או ליצור מתח ביחסיו עם ממשל קלינטון, אשר מנקודת התצפית המרוחקת והנישאת שלו לא ראה הבדל רב בין הגבול הבין־לאומי המוכר ובין קווי 4 ביוני. ב־19 ביולי 1994 נמצאה נוסחה ששילבה את קווי 4 ביוני בהצעה ההיפותטית והמותנית שהועלתה באוגוסט 1993. אסד לשגרירו בושינגטון וליד אל־מועלם לפתוח ב"ערוץ שגרירים" עם עמיתו הישראלי, מחבר ספר זה. ואכן, נפגשנו בקביעות ובתכיפות במשך כמה חודשים, תמיד בנוכחותם של דיפלומט אמריקני או שניים. ערוץ שגרירים זה התגלה כיעיל

ביותר: כל מדינה יכלה לברר, בקלות יחסית, מהי עמדת רעותה ולהחליט על האפשרויות והמגבלות של יחסים בעתיד.

קזבלנקה ולאחריה

ב־31 באוקטובר 1994, ימים ספורים לאחר שישראל וירדן חתמו על חוזה השלום, נפתחה בקזבלנקה הוועידה הכלכלית הראשונה למזרח התיכון. כאן הצטלבו כמה נושאים: אחד היה רעיון הנורמליזציה הערבית-ישראלית, שיישומה הסתייע בהסכם שבין ישראל לאש"ף; רעיון נוסף היה קיום שיחות רב־צדדיות שבהן דנו ישראל, מדינות ערביות שונות ומדינות אחרות בנושאים אזוריים ובדרכים לשיתוף פעולה, שיוכלו, בין השאר, להקל על הצעת הוויתורים בדיונים הדו־צדדיים. רעיון שלישי, המזוהה עם שר החוץ אז, שמעון פרס, היה ששלום ערבי-ישראלי ב־קיימא צריך להתבסס על מאמץ משותף לפתרון בעיות כלכליות אזוריות ולהעלאת רמת החיים של האוכלוסייה. מזרח תיכון שקט יותר, שבו יכוננו קשרים הדדיים ייטיב עם כולם.

במובנים רבים היו ועידת קזבלנקה והסכם השלום הישראלי-ירדני גולת הכותרת של תקופת 1992-1996, אולם כמה התפתחויות שליליות צצו ועלו עד מהרה, ושתיים מהן היו הרסניות.

החתימה על הסכם אוסלו ב' ב־25 בספטמבר 1995 הרחיבה את השלטון העצמי הפלסטיני לגדה המערבית. המשא ומתן היה קשה וממושך מהצפוי. יישום הסכם קהיר נחשב מוצלח למדי, ונוצרה תחושת שותפות, לפחות בין כמה ממקבלי ההחלטות הישראלים והפלסטינים, אך כמה מעקשים עמדו בדרכו של השלב הבא. ראשית, החלת הממשל העצמי הפלסטיני בגדה

המערבית הייתה עניין מורכב וקשה יותר מאשר בעזה, אזור קטן יותר שבו מספר מצומצם יותר של התנחלויות. הגדה המערבית קרובה לערים הראשיות בישראל, גובלת בירושלים ומנומרת בהתנחלויות ישראליות גדולות כקטנות. הנציגים הפלסטינים למשא ומתן שאפו לשלוט על שטח גדול ככל האפשר לפני תחילת השיחות על מעמד הקבע של הישות הפלסטינית ולפני הבחירות בישראל, שנועדו שתיהן ל־1996.

רבין ופרס רצו לא פחות לשמור באמתחתם קלפי מיקוח רבים ככל האפשר לזמן רב ככל האפשר. לב ההסכם שהושג לבסוף קבע חלוקה של הגדה המערבית לשלושה אזורים: אזור A יכלול את הערים הגדולות, שבהן העברה מלאה של סמכויות צבאיות וביטחוניות לידי הרשות הפלסטינית תבצע בהדרגה עם נסיגה של ישראל; אזור B, ובו יותר מ־450 כפרים הנתונים לשליטה אזרחית של הרשות הפלסטינית, אבל ישראל תשמור על הסמכות הביטחונית הכוללת באזור עד אמצע 1997; אזור C יכלול אדמות מדינה, אזורים מיושבים בדלילות ואת ההתנחלויות היהודיות שיישארו בשליטה ישראלית ביטחונית מלאה, ולרשות הפלסטינית תהיה סמכות מוגבלת על האוכלוסייה הפלסטינית הדלילה שבאזור.

בסך הכול, פחות מ־30% מהגדה המערבית יועברו לשלטון פלסטיני ישיר בשלב זה. מאוחר יותר הייתה אמורה ישראל להמשיך את הנסיגה בשלוש פרישות מחדש נוספות. הנציגים הישראליים למשא ומתן הסכימו לתוכנית זו, שהתבססה, לטענת הפלסטינים, על תוכנית האוטונומיה שבהסכמי קמפ־דייוויד מ־1978 ("תבצע נסיגה של הכוחות המזוינים הישראליים, ושאר הכוחות הישראליים יתפרסו מחדש באתרים ביטחוניים מיוחדים"), רק במועד מאוחר יותר ובנסיבות שהפכו מאז לשנויות

במחלוקת בישראל. ההיגיון שמאחורי ההסכמה הישראלית להסדרים אלה היה קשור באופן הדוק לציפיותיה מן השיחות על מעמד הקבע: כל נסיגה ישראלית תקל על ערפאת לבצע ויתור מקביל, כתנאי להצלחת השיחות. תנאי חשוב נוסף בהסכם היה בחירתה של מועצה מחוקקת בת 82 חברים, בבחירות שייערכו בפיקוח בין־לאומי תוך 22 יום מנסיגת החיילים הישראלים מהערים הראשיות בגדה המערבית (חוץ מחברון).

ההסכם היה ציון דרך חשוב במיוחד במערכת היחסים הישראלית־פלסטינית. להסכמי אוסלו המקוריים היו השלכות פוטנציאליות מרחיקות לכת, אבל המעבר למעשה משלב היישום הראשון לשני לא היה ודאי; ההסכם השני הוא שסיפק מעבר זה, והביא את הפלסטינים אל סף מדינה. הנציגים הישראלים למשא ומתן כינו אותו "הסכם היסטורי ששם קץ לשליטה הישראלית על הפלסטינים ולתפיסה של 'ארץ ישראל השלמה', והביא לתחילת שיתוף הפעולה בין שני העמים, אשר החליטו לחלק ביניהם את הארץ למען המטרה המשותפת של שלום, ביטחון ופיתוח כלכלי".¹⁴

השלב הבא במשא ומתן התרחש במקביל לקריסתם הזמנית של הדיונים בין ישראל לסוריה. בין נובמבר 1994 ליוני 1995 נעשו מאמצים ניכרים לפתח דו־שיח בין הממסדים הביטחוניים של שתי המדינות: הדיונים הפתוחים יחסית בין השגרירים בווינגטון הוכיחו בבירור שדו־שיח שכזה חיוני לכל התקדמות ממשית. בדצמבר 1994 נערכה פגישה עם הרמטכ"לים של צבאות ישראל וסוריה – צעד שחשף את עומק הפערים שבין השקפות היריבים בסוגיה הביטחונית. סוריה עמדה, כמובן, על נסיגה ישראלית מלאה מרמת הגולן, אך טענה שזו אינה מחייבת סידורי ביטחון נרחבים, שיהיו פולשניים ומשפילים, מכיוון

שישראל נהנית מעליונות צבאית. בשביל הישראלים, שראו ברמת הגולן בראש ובראשונה נכס ביטחוני, נסיגה חלקית, קל וחומר מלאה, תחייב מגוון מרשים של סידורי ביטחון אחרים. אסד, שכעס על מה שנראה לו כציפיות ודרישות ישראליות מוגזמות, השעה את דיוני הקצינים ועמד על קביעת שורה של עקרונות יסוד מוסכמים לפני שיפגשו שוב. מרבית העקרונות החשובים לאסד היו מקובלים על ישראל, אך תביעתו במשך יותר מארבעה חודשים שישראל תסכים למה שכונה "שוויון כעקרון יסוד", הייתה מכשול לא עביר: רבין טען כי אף שאפשר ליישם את רוב סידורי הביטחון על בסיס שוויוני, היקפם אינו יכול להיות שווה בשל השוני בגודלן של שתי המדינות ובאופיין הטופוגרפי.

במאי 1995 הושגה לבסוף נוסחת פשרה, שהובילה לניסוח מסמך לא רשמי (non paper) בנושא "מטרותיהם ועקרונותיהם של סידורי הביטחון". ביוני נפגשו שני הרמטכ"לים בווינגטון. במהלך הפגישה התפתח תהליך אמיתי של תן וקח, אך אי-הבנות ואי-הסכמות חזרו ונשנו אחר כך. כעת רצה אסד שישראל תוותר על תביעתה לתחנת התרעה מוקדמת מאוישת בגולן לפני קיום שיחות נוספות. רבין סירב למשא ומתן בסגנון שכזה, עמד על כך שיישמר הנוהל שנקבע במאי, והמשא ומתן הגיע למבוי סתום. רק לאחר שנרצח רבין, שב המשא ומתן ונפתח.

בינתיים אירעו התפתחויות שליליות נוספות. החשובה בהן הייתה שורת התקפות טרור של חמאס. באוקטובר 1994 נהרגו 22 ישראלים בפיגוע התאבדות באוטובוס במרכז תל-אביב; בינואר 1995 נהרגו 21 חיילים ישראלים, כאשר שני מטעני נפץ התפוצצו בתחנת אוטובוס; וביולי אותה שנה נהרגו חמישה ישראלים בפיגוע התאבדות נוסף באוטובוס ברמת גן. להתקפות

טרור אלה נודעה השפעה הרסנית על עמדת הציבור הישראלי כלפי אפשרות השלום. לא כל ההתקפות יצאו מאזורים שבשליטת הרשות הפלסטינית, אך התפיסה הרווחת הייתה שערפאת ועמיתיו אינם מחויבים לחלוטין למניעת טרור; שערפאת אינו רואה בחמאס יריב מסוכן שצריך לעקור מן השורש את תשתיתו ואת האידיאולוגיה שלו כדי להציל את האסטרטגיה שלו עצמו, אלא כוח פוליטי לגיטימי וחשוב, שמוטב לרצותו מאשר ללחום בו מלחמה חזיתית, שכן הוא יוכל להיות בעל ברית בעתיד אם יקרוס ההסכם עם ישראל.

נטייתו המוכרת של ערפאת להשמיע הצהרות המשתמעות לשתי פנים במצבים קשים ומורכבים אמנם התחזקה בשל סוגיות שנוצרו כתוצאה מהסכמי אוסלו, אם כי לא באופן שבו ראה זאת הציבור הישראלי. הסכם אוסלו, בעצם היותו נוסחה מותנית והדרגתית לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, חייב את ערפאת להתייחס לשני ציבורים מנוגדים בעת ובעונה אחת. היה עליו לשכנע את ישראל כי הניח את נשקו וכי הוא בעל ברית המודע לצורכי הביטחון של ישראל, אך הוא חש כי במקביל עליו להמשיך לדרבן את הפלסטינים ולגייסם לקראת תהליך המקח וממכר המפרך הצפוי עם ישראל.

ערפאת ידע כי תהיה תחושת השותפות שלו עם רבין ופרס אשר תהיה, צפויים חילוקי דעות עמוקים ביותר בנושאי מעמד הקבע. בה בעת, הצהרותיו והבטחותיו לציבור הפלסטיני – המאבק נמשך, זהו ג'האד; הסכמים עם כופרים אינם תמיד מחייבים, ירושלים תשוחרר – נרשמו בישראל אצל מתנגדי עצם רעיון השלום עם ערבים, ואף קיבלו העצמה. תופעות אלה הביכו את ממשלת ישראל, אך לא היו הרסניות כמו שידוד המערכות בסוגיה הביטחונית, שהיה תוצאה בלתי צפויה של הסכמי אוסלו.

רבין, מנהיג שהביטחון הלאומי עמד בראש מעייניו, פיקח על מאמצי הממשלה להבטיח כי תהליך הפיוס לא יפגע בביטחונה הלאומי של ישראל. הוא גם האמין ששלום עם הפלסטינים ועם שכנותיה הקרובות האחרות של ישראל יכשיר את הקרקע להתמודדות עם הסיכונים החמורים יותר, ואף הקיומיים, מעיראק ומאיראן, אך לא צפה את פיגועי הטרור בישראל גופא. במהלך שש שנות אנתפאדה נהרגו 172 ישראלים; בשנים 1993-1996 נהרגו קרוב ל-300 ישראלים בהתקפות טרור. כתוצאה מכך, החלו ישראלים רבים לזהות את תהליך אסלו עם אובדן ממשי של ביטחון אישי. יהיו יתרונותיהם המיידיים או הרחוקים של הסכמי אסלו לישראל אשר יהיו, הם נראו פחות ממשיים וחשובים מסכנה זו, שלא לדבר על התלות החדשה בשיתוף הפעולה של הרשות הפלסטינית בתחום הביטחון, לא רק בגדה המערבית אלא באופן כללי.

בקיץ 1995 החלו חוסר הנחת הציבורית מיישום הסכמי אסלו והתנגדות גוברת לרעיון הנסיגה מהגולן לשחוק את בסיס התמיכה והלגיטימציה של הממשלה. הסכם אסלו ב' אושר בכנסת ברוב זעום, והממשלה הצליחה אך בקושי לדחות את ניסיונה של שדולת הגולן לשריין את חוק הגולן מ-1981, שהחיל את הריבונות הישראלית על הרמה. מעשה כזה היה מנחית מכת מוות על המשא ומתן הישראלי-סורי המקרטע. גרוע מכך, ההתנגדות למדיניות השלום של הממשלה נעשתה מכוערת ותקיפה יותר ויותר, וכללה הפגנות אלימות, קריאות למרי אזרחי (תפיסה שהובאה מארצות-הברית), הפרות של הסדר הציבורי והשמעת ביטויים מתלהמים. האלימות הגיעה לשיאה עם רצח רבין ב-4 בנובמבר 1995. דעיכת הפופולריות של תהליך השלום בישראל אירעה במקביל להתגברות ההתנגדות לתהליך,

ולשחיקת התמיכה בו בצד הערבי. התגובה הערבית להסכמי אוסלו לא הייתה אופורית מלכתחילה, ורוב העולם הערבי רצה רק לסיים את הסכסוך עם ישראל ולהתפנות לסוגיות אחרות. הוא היה מוכן לתמוך באוסלו בלא חמדה, ולהציע לישראל מידה של הכרה ונורמליזציה, אך אפילו הכרה זו הייתה מסויגת ומעולם לא כוללת. עד מהרה האפילו עליה עוד יותר הביקורת על הסכמי אוסלו עצמם, אכזבתה של סוריה מחוסר היכולת להשיג התקדמות; הסתה אסלאמית וקיצונית אחרת, והחשש העממי והרשמי כי הנורמליזציה תוביל להגמוניה ישראלית במזרח התיכון. השתתפותה המסיבית של ישראל בוועידת קזבלנקה ורטוריקה חסרת טקט בישראל, ליבו חששות אלה.

ביקורת זו על כוונתה של ישראל התמקדה במונח "מזרח תיכון חדש", שם ספרו של שמעון פרס שעסק בחזון השלום שלו לאזור.¹⁵ פרס ביקש להציע עתיד שבו ישראל והערבים יפעלו בצוותא לפתרון בעיות היסוד באזור, ובראשן העוני ומיעוט המשאבים הטבעיים. אך ספרו והרעיונות שהובעו בו נתפסו בעולם ערבי חשדני כמתנשאים במקרה הטוב, ובמקרה הרע כדוגמה לשאיפות ההגמוניה של ישראל באזור. כפי שאמר אסד בריאיון לעיתון המצרים אלאהראם: "אני מאמין שהם רוצים עתיד אפל בשבילנו [...] אני מאמין שהמטרות ארוכות-הטווח של האחרים הן לבטל את מה שמכונה הערבים, מה שמכונה ערביות [...] כלומר, מחיקת רגשותינו כאומה, מחיקת רגשות ערבים, מחיקת הזהות הפאן-ערבית [...] אנו, כערבים, דוחים זאת ללא ספק מכיוון [...] שערביות אינה סחורה עוברת לסוחר, אף שזה מה שרוצים האחרים."¹⁶

מצרים מילאה תפקיד חשוב בטיפוח עמדה זו. במהלך 15 השנים הקודמות היה לה השלום הנפרד עם ישראל מקור למבוכה,

והיא ביקרה את ישראל על שלא יישמה את החלק הפלסטיני שבו. עכשיו, עם פרשתו של תהליך שלום רחב יותר, ולאחר חתימת ההסכם הישראלי-פלסטיני בסיוע ובתמיכה מצרית, היא לא הייתה מרוצה מדפוסיה החדשים של הפוליטיקה האזורית. נוסף על כך חששה קהיר שישראל חותרת להגמוניה אזורית על חשבוניה. היא לא עשתה דבר לשיפור יחסיה הדו-צדדיים עם ישראל, ופתחה במערכה קולנית נגד היכולת הגרעינית של ישראל, בהדגישה את העמימות שישראל נוקטת ואת סירובה לחתום על הסכם לאי-הפצת נשק גרעיני. מצרים ניסתה לסכל את מאמצייה של וושינגטון להאריך את תוקפו של אותו הסכם לזמן בלתי מוגבל לאחר שתפוג מסגרת הזמן המקורית שלו ב-1995, ומשנכשלה בכך, השעתה את השתתפותה בקבוצת העבודה הרב-צדדית בנושא פיקוח נשק וביטחון אזורי. המדיניות המצרית הביאה, לבסוף, להשעיית כל המסלולים הרב-צדדיים שבהם התנהל משא ומתן ישראלי-ערבי.¹⁷ רצח רבין, שפגע קשות בתהליך השלום, אירע אפוא בתקופה שבה התהליך, שהוא פתח בו, היה כבר ממילא בנסיגה.

אחרי רבין

במשך כל התקופה הזאת, וביחס לכל הנוגעים בדבר, היו הפוליטיקה הפנימית ומדיניות החוץ קשורות זו בזו בקשר הדוק. הדבר היה נכון במיוחד בתקופה שבין הרצח ובין הבחירות בישראל. פרס, שנעשה עם מותו של רבין לראש ממשלה, היה צריך לקבל החלטה מוקדמת כפולה: מתי לערוך את הבחירות הבאות ועם איזה מצע לרוץ. אם יכריז מיד על הקדמת הבחירות, יתמודד כממשיך דרכו של רבין והנושאים המרכזיים יהיו תמיכת

הממשלה בהסכמי אוסלו והמאמצים להצביע על האחראים העקיפים לרצח; אם ישמור על התאריך המקורי – סוף אוקטובר 1996 – או אז יתמודד לפי תנאיו שלו ועל סמך החלטות מדיניות חדשות שיוכל לקבל עד אותו מועד. פרס בחר באופציה השנייה, שהציבה לפניו את ההחלטה השנייה שהיה עליו לקבל: האם לנסות ולהשלים הסכם עם סוריה, או להאיץ את השיחות על הסדר הקבע עם הפלסטינים (שעמדו להתחיל במאי) ולנסות ולדחוס אותן לתוך החודשים הקרובים.

אחד ממקורביו הבכירים, יוסי ביילין, השלים זה עתה משא ומתן סודי נוסף, וללא אישור, עם הפלסטינים: הוא ומחמוד עבאס (אבו מאזן) ניסחו טיוטת הסכם על הסדר קבע, שבמסגרתו יזכו הפלסטינים למדינה ולריבונות על מרבית שטחי הגדה המערבית, אם כי רוב ההתנחלויות יישארו תחת שלטון ישראל. ההסכם הציע גם פתרון מקורי לשאלת ירושלים: אבו דיס, כפר (או פרוור) הגובל בירושלים ממזרח, ישנה את שמו לאל־קָדס ויהיה לבירת המדינה הפלסטינית, בצמוד לירושלים גופא.

ביילין טען כי על סמך טיוטה זו יהיה אפשר לסכם את הדיונים על הסדר הקבע במאי, וכי הסכם כזה יזכה לתמיכת רוב הישראלים ויאפשר לממשלה ניצחון בבחירות באוקטובר וביסוס תהליך השלום כאחד.

פרס לא השתכנע. הוא העדיף תוכנית שונה, שתמכו בה כמה מעוזריו האחרים וכן ממשל קלינטון: להשיג הסכם מהיר עם סוריה, ולבסס עליו הסדר כולל של הסכסוך הישראלי-ערבי. תפיסת פרס את ההסדר הישראלי-סורי הייתה שונה בתכלית מזו של רבין. הוא לא היה מעוניין ביישום ממושך והדרגתי אלא בביצוע מזורז, לא ראה בביטחון את נושא המפתח ולא האמין במינוי אנשי צבא לתפקידים בכירים במשא ומתן. על פי ראייתו

הכוללת, האמין ראש הממשלה החדש כי הדרך לבסס שלום בר־קיימא היא ליצור רשת של אינטרסים כלכליים משותפים ולהגביר את שגשוגה של סוריה עצמה. הוא גם תפס באורח שונה את המושג "נורמליזציה". רבין לא האמין כי סוריה תוכל להציע מרצונה נורמליזציה רחבה יותר מכפי שהציעה מצרים, וחשב שישראל תוכל להסתפק, לעת עתה, בשלום רשמי. פרס גרס כי ישראל חייבת להתעקש על קשרים מוקדמים ושיתוף פעולה כלכלי, וכי זאת הדרך היחידה להתמודד עם שאלות היסוד ביחסי ישראל וסוריה ולהשתית את ההסכם ביניהן על יסודות מוצקים. סדר העדיפויות ותחושת הדחיפות של פרס עמדו בניגוד לאופיו של אסד ולסגנונו: זהיר, חשדני, שקול. נכונותו של פרס להקל בחשיבות הממד הביטחוני מצאה חן בעיני השליט הסורי, אך התעקשותו של פרס על חיוניות הנורמליזציה ושיתוף הפעולה הכלכלי הישיר עם ישראל – הרתיעו אותו.

רצונו של פרס בעסקה מהירה עם אסד היה יכול לספק בסיס לפריצת דרך, בדומה למהלך הפתיחה של רבין בתיווכו של מזכיר המדינה כריסטופר. אך הסיכויים להסדר נמוגו עד מהרה. פרס הסביר לכריסטופר ולאנשי צוותו כי נכונותו להגיע להסדר עם סוריה מותנית בהסכמת אסד לפגישה מוקדמת: הוא ידע כי אסד יעשה שלום רק על יסוד נסיגה ישראלית מלאה מרמת הגולן, והיה מוכן לבלוע את הגלולה המרה, אך רק בתמורה למילוי תנאיו שלו, שחייבו פתיחה במשא ומתן ישיר; פרס רצה איתות מוקדם שיעיד על כוונות רציניות, וידע כי לא יוכל להתחיל במערכת בחירות כראש ממשלה שוויתר על רמת הגולן ולא קיבל בתמורה דבר. פגישה פומבית בינו ובין אסד תהיה מבחן הלקמוס.

אסד דחה את הרעיון. גם בעיניו נודעה חשיבות למשא ומתן מהיר והוא היה מוכן לקבל מתכונת נינוחה יותר, אך לא הסכים להעלות את דרג השיחות באופן ניכר, לעסוק בדיפלומטיה פומבית של ממש ולא היה מוכן בשום פנים ואופן להיפגש עם פרס לפני חתימה על הסכם.

היחסים הידרדרו עוד יותר במהלך סבבי שיחות שנערכו במרכז הכינוסים בוויי פלנטיישן, ליד וושינגטון (מקום שיתפרסם מאוחר יותר עם חתימת "הסכם וויי" באוקטובר 1998), שם ייצגו משלחות אזרחיות וצבאיות מעורבות את ישראל ואת סוריה. יחד עם קבוצת דיפלומטים אמריקנים, השתכנו שתי הקבוצות במשך כמה ימים תחת קורת גג אחת, חלקו ארוחות משותפות ודיברו בחופשיות רבה יותר מבעבר.

ההתקדמות שהושגה הייתה איטית מדי בהתחשב בלוח הזמנים ובסדר היום הפוליטי הפנימי של ממשלת ישראל. פרס, שהתלבט בשאלה אם להקדים את הבחירות לסוף מאי, היה חייב לדעת בינואר אם יש סיכוי להשיג הסכם עד האביב, כדי שיוכל להתאימו ללוח זמנים פוליטי שיוביל לבחירות באוקטובר, אך הדיווחים שקיבל מוויי פלנטיישן לא היו ברורים. ההתקדמות נמשכה, אבל לא בסוגיות ביטחוניות, וסוריה התנגדה לדרישה הישראלית החדשה לשיתוף פעולה כלכלי אמיתי. לפיכך החליט פרס להקדים את הבחירות ל-29 במאי.

אסד לא היה מרוצה מהחלטה זו (לימים טען דוברו כי הדרך להסכם הייתה סלולה, אך החלטתו של פרס סיכלה אותו), אך הסכים להמשיך לשאת ולתת בוויי בציפייה לתוצאות הבחירות; השיחות נמשכו. ישראל השעתה אותן בתחילת חודש מרס, לאחר פיגועי ההתאבדות הקשים שביצעו חמאס והג'האד האסלאמי בשלוש ערים ישראליות בסוף פברואר ובתחילת מרס 1996

ונוכח סירובה של המשלחת הסורית לגנותם. גל הטרור של פברואר ומרס הנחית מכה ניצחת על תהליך השלום. בבחירות שהתקיימו ב־29 במאי 1996 ניצח בנימין נתניהו. לניצחון היו כמה גורמים, אך אין ספק שפיגועי ההתאבדות היו המכריע שבהם.

נתניהו להציע לבוחר הישראלי נוסחת פלא של "שלום בטוח", התחייב לכבד את הסכמי אוסלו אך גם להחליף את מדיניותו של פרס בעמידה עיקשת יותר על ביטחונה של ישראל ועל שיתוף פעולה פלסטיני, ובהתקדמות מדודה יותר במשא ומתן לשלום.

אם פיגועי ההתאבדות תוכננו בידי איראן ובני חסותה הפלסטינים כדי לעצור את תהליך השלום של השנים 1992-1996, הם הצליחו. המתקפה האיראנית נגד שלום ישראלי־ערבי התמקדה בעיקר בלבנון, שם היה חזבאללה הכלי העיקרי ששימש את טהראן להעמקת השפעתה בקהילה השיעית במדינה ולביצוע תקיפות נגד רצועת הביטחון הישראלית בדרום ונגד ישראל עצמה. האלימות המתמשכת לאורך גבול ישראל־לבנון, בצד מחזורי התקפות הטרור בתוך ישראל, הטילה צל כבד על המהלכים הדיפלומטיים שנועדו לקרב את השלום.

הישראלים התקשו מאוד לקבל את התנהגותה המורכבת של סוריה בתחום זה. בתור הכוח השליט בלבנון, היה ביכולתה של סוריה לשים קץ להתקפות החזבאללה, אך אסד כלל לא התכוון לעשות זאת, בהאמינו כי משא ומתן יש לנהל מעמדת כוח ותוך כדי הפעלת אמצעי לחץ. אם ישראל מגלה חולשה עקב זרם אבדות מתמיד בדרום לבנון, לשיטתו זו בדיוק הסיבה להמשיך וללחוץ עליה עד לחתימה על הסכם משביע רצון. טיעוניהם של דיפלומטים אמריקנים וישראלים, כי מדיניות זו מערערת את אמינותו של אסד בעיני הישראלים ואת תמיכת הציבור הישראלי בהסדר עם סוריה, נפלו על אוזניים ערלות.

אסד גם לא היה מעוניין לסכן מוקדם מדי את בריתו האסטרטגית עם איראן. אילו הושג הסכם עם ישראל והיה נפתח דו־שיח דיפלומטי עם וושינגטון, אולי היה חל בדמשק שינוי ביחס לטהראן, אך אפשרות זו נראתה מרוחקת. בנקודות זמן מסוימות במהלך השנים נעשתה מדיניות סורית מורכבת זו בלבנון רכה יותר. כשפתחה ישראל במבצע דין וחשבון בדרום לבנון ביולי 1993 – נענתה סוריה לבקשותיו של מזכיר המדינה כריסטופר כי תשכנע את חזבאללה לקבל הבנות שיהיו בסיס להפסקת אש.

בין דצמבר 1995 – ינואר 1996, בשיא המגעים עם פרס, הפעילה סוריה לחץ על חזבאללה והטילה הגבלות כבדות על פעולותיו – כך שאיראן נאלצה לחפש נתיבי אספקה חלופיים לבני חסותה בלבנון, במקום משלוחי האוויר הקבועים דרך דמשק. בתחילת 1996 הובילו אירועים אחרים להידרדרות ישראלית-סורית נוספת. לאחר פיגועי הטרור בפברואר ובמרס, ובמטרה לייצב את המצב ולחזק את ממשלת פרס, פתח ממשל קלינטון במערכה גלובלית נגד הטרור, שהחלה בפסגה בין-לאומית מרשימה בשארם א-שייח', ונמשכה בווינגטון. מהלך זה דחק את סוריה לפינה מסוכנת: המערכה הייתה מכוונת בראש ובראשונה נגד איראן, אך אסד ראה בה פעולה אמריקנית-ישראלית עוינת, שאחת ממטרותיה הייתה בידודה של סוריה. תחילתה של הבנה אסטרטגית בין ישראל ובין תורכיה החמירה את חשדנותו הקיצונית. הוא הגיב במתן "אור ירוק" לחזבאללה להגביר את פעילותו בדרום לבנון ולשגר קטיושות אל צפון ישראל, תוך התעלמות מהבנות יולי 1993. כך עשה רבות כדי לגרור את פרס להחליט על מבצע רחב היקף נוסף בלבנון, "מבצע ענבי זעם". המבצע זכור בעיקר בשל אחד מאירועיו

הטרגיים והלא מכוונים – מותם של יותר ממאה אזרחים לבנונים מהתפוצצות פגז ישראלי תועה. אך היו לו כמה תוצאות כבדות משקל אחרות: ניכורם של האזרחים הערבים בישראל, שרבים מהם החליטו שלא להצביע במאי, וההשפלה שספג מזכיר המדינה כריסטופר מידי אסד בשעה שעמל להביא להפסקת אש ולניסוח שורה חדשה של הסכמות. למרבה האירוניה, המבצע הוביל למערכת משופרת של הסכמות וכינון מנגנון פיקוח לגבי הנעשה בדרום לבנון.

את הסכם הפיקוח ניסחו דיפלומטים שייצגו חמש מדינות: ארצות־הברית, צרפת, ישראל, סוריה ולבנון. היה זה המסמך השני שעליו הסכימו ישראל וסוריה בארבע שנות המשא ומתן ביניהן, שלא הביא להסכם הכולל שביקשו שתי המדינות. הטיוטה הושלמה בימיה האחרונים של ממשלת פרס, אך חתמה עליה ממשלתו של בנימין נתניהו בתחילת יולי. עכשיו כבר היה תהליך השלום הישראלי־ערבי בשלב חדש.

הערות

1. למחקרים וזיכרונות של תקופה זו ראו איתמר רבינוביץ', סף השלום (משכל: תל אביב, 1998); אורי סביר, התהליך (משכל: תל אביב, 1998); David Makovsky, *Making Peace with the PLO* (Boulder 1996); Warren Christopher, *In the Stream of History* (California, 1998); Mahmud Abbas, *Through Secret Channels* (Reading, U.K., 1995); Bill Clinton, *My Life* (New York, 2004), and Madeleine Albright, *Madam Secretary: A Memoir* (New York, 2003).
- ארבעה מחברי צוות השלום האמריקני (אינדיק, ג'רג'יאן, מילר ורוס) – ראו כולם את הסוקר ביקורת למאמר. זיכרונות ספרי פירסומו Itamar Rabinovich, "Making Peace and Writing About It", *Bustan*, vol. 1, 2010, pp. 21–28; Hanan Ashrawi, *This Side of Peace* (New York, 1995).
2. ראו – Joseph Alpher, *What Went Wrong?, The American Jewish Committee*, New York, 1998.
3. פרשת חשבון הבנק שהחזיקה רעייתו, לאה רבין, בארצות-הברית, בניגוד לתקנות מטבע החוץ, שאחרי גילויה התפטר רבין מראשות הממשלה והסתלק ממועמדות לתפקיד זה (1974–1977).
4. ראו – Robert Slater, *Rabin of Israel* (London, 1996); כמו כן ראו את זיכרונותיה של לאה רבין, *הולכת בדרכו* (משכל: תל אביב, 1997).
5. לגרסתו הקצרה, במפתיע, של בייקר, ראו – James A. Baker, *The Politics of Diplomacy* (New York, 1995), pp. 555–57.
6. החלטה 242 שקיבלה מועצת הביטחון של האו"ם ב-22 בנובמבר 1967, "בהביעה את דאגתה המתמדת למצב החמור במזרח התיכון, בהטעימה כי אין להסכים לרכישת שטח על ידי מלחמה וכי יש צורך לפעול למען שלום צודק ובר-קיימא, שבו כל מדינה באזור תוכל לחיות בביטחון בגבולות בטוחים ומוכרים". בהמשך ההחלטה, בנוסח האנגלי, נקבע, בראש ובראשונה ובין היתר, כי השלום האמור צריך להתבסס

על "נסיגה של כוחות מזוינים ישראליים משטחים [בנוסח הצרפתי, מן השטחים] שנכבשו בסכסוך האחרון [מלחמת ששת הימים]". ערפול ואיזון היו שני המרכיבים שאיפשרו את קבלת ההחלטה ושימוש בה כבסיס למשאים ומתנים בעתיד, אך נטלו ממנה תוקף ממשי. את החלטה 338 קיבלה מועצת הביטחון באוקטובר 1973, במהלכה של מלחמת יום הכיפורים, ובמרכזה "קריאה לכל הצדדים המעורבים בקרבות המתנהלים עתה להפסיק את האש ולסיים כל פעולה צבאית לאלתר, ולא יאוחר מאשר 12 שעות לאחר קבלתה של החלטה זו, בעמדות שהם מחזיקים בהן עתה... להתחיל מיד לאחר הפסקת האש בביצוע החלטה 242... על כל חלקיה". עוד הוחלט במסגרת זו כי בד בבד עם הפסקת האש יוחל במשא ומתן "בין הצדדים הנוגעים בדבר, בחסות מתאימה", לכינון שלום צודק ובר־קיימא במזרח התיכון.

7. ראו –

FBIS, July 27, 1992, pp. 5-6, "Final Statement Issued".

8. על החמאס והג'יהאד האסלאמי ראו –

Ziad Abu-Amr, *Islamic Fundamentalism in the West Bank and Gaza* (Indiana, 1994); Hisham H. Ahmad, *From Religious Salvation to Political Transformation: The Rise of Hamas in Palestinian Society* (Jerusalem, 1994).

9. ראו –

Martyn Indyk, "Dual Containment", lecture at the Washington Institute, May 18, 1993.

10. יוסי ביילין, *לגעת בשלום* (משכל: תל אביב, 1997).

11. ראו –

Shimon Peres, *Battling for Peace* (London, 1995).

12. לגרסה מפורטת של פרשה זו ראו איתמר רבינוביץ', *סף השלום, עמ' 144-151*. ההשקפה הסורית חולקת על השקפתו. לפי דמשק, "רבין אכן התחייב לנסיגה מרמת הגולן". לגרסה הסורית, ראו ריאיון עם השגריר הסורי וליד אל-מועלם ב-

Journal of Palestine Studies 26, no. 2 (Winter 1997), pp. 401-12.

13. התיאור המפורט היחיד על המשאים והמתנים בין ישראל לירדן, ראו משה זק, *חוסייין עושה שלום* (אוניברסיטת בר־אילן: רמת גן, 1996).

14. אורי סביר, *התהליך* (משכל: תל אביב, 1998), עמ' 346-350.

- .15 שמעון פרס, *המזרח התיכון החדש* (סטימצקי: בני ברק, 1995).
- .16 ראו –
- Al-Ahram* Interview FBIS, "Radio on Al-Assad's", October 12, 1995, pp. 50-61.
- .17 .15 ראו –
- Shai Feldman, *Nuclear Weapons and Arms Control in the Middle East* (Cambridge, Mass., 1997), pp. 7-15, 153-58.

שנים של קיפאון

באוקטובר 1998 נפתח במרכז הכינוסים שבויי פלנטיישן משא ומתן משולש – אמריקני-ישראלי-פלסטיני, וב-24 בו, לאחר תשעה ימי דיונים, חתמו המשתתפים, באגף המזרחי של הבית הלבן, על מזכר. בלב המזכר עמדה הסכמה ישראלית להעביר 13% מהגדה המערבית לרשות הפלסטינית תוך שלושה חודשים. בתמורה התחייבה הרשות לנהל מערכה אמיתית נגד המוסלמים הפונדמנטליסטים, לחזור ולמחוק במעמד טקסי את סעיפי האמנה הפלסטינית הקוראים להשמדת ישראל וככל הנראה להימנע מהכרזה על מדינה עצמאית ב-4 במאי 1999 – תאריך המציין את סוף תקופת הביניים בת חמש השנים שנקבעה באוסלו.

הסכם זה פתח מבוי סתום שנמשך כמעט שנתיים, ובמהלכו הוטל בספק עתיד הסכמי אוסלו וגורל השלום במזרח התיכון. המזכר החזיר את יחסי ישראל והפלסטינים למסלול שנקבע בהסכמי אוסלו, וכך הכשיר את הקרקע לדיונים על הסדר הקבע; הוא דחה, אף שלא חיסל, את הסכנות הקשורות למשבר הכרוך בהשלמת המשא ומתן הישראלי-פלסטיני ונוכח האיום הפלסטיני להכריז באורח חד-צדדי על כינון מדינה עצמאית.¹

היה זה רב-משמעות שראש ממשלה מהימין, שמסר באי-רצון את חברון לידי הרשות הפלסטינית, התחייב בינואר 1997 ליישום נוסף של הסכמי אוסלו, ובאוקטובר 1998 חתם על הסכם רחב יותר, ובו חזר והתחייב ל"תהליך אוסלו", שתוקן כדי לענות על תביעותיו ודרישותיו.

אך דבריו של נתניהו ומעשיו לאחר חתימת הסכם וויי לא ביטאו אמונה פתאומית בהסדר פוליטי אמיתי עם הפלסטינים, או תחושה כי ערפאת הוא שותפו לתהליך. היה קשה לדעת אם התנסחויותיו לאחר חתימת המזכר היו תוצאה של שרידי התנגדות של מנהיג אידיאולוגי שעבר מן הימין אל המרכז הפרגמטי, או טקטיקה פוליטית שתכליתה לשמור על שלמות ממשלתו הסרבנית והקואליציה הרופפת שלו. היה קשה גם לדעת כמה אמיתית הייתה התחייבותו של ערפאת להיאבק באויבים הפלסטינים של תהליך השלום, ולשים קץ לעמימות ולדור-משמעות שביטא בנוגע לפיוס עם ישראל.

לערפאת היה חשוב ללכד את הציבור שלו, ולא להצטייר כשותף של ישראל וכמשתף פעולה עמה. אך האומנם החליט לכוון מסגרת סמכותית אחת, להתעמת עם האופוזיציה הפונדמנטליסטית ולנסות להושיט יד לציבור הישראלי? ואולי רק הציע ויתורים זמניים למנהיג ישראלי מן הימין, כדי לקבל לידי 13% נוספים מן הגדה המערבית בדרך למדינה ולעצמאות? קל יותר להבין את הסכמתו של ערפאת לתנאי הסכם וויי ולהסבירה מלעקוב אחר הדרך שהובילה לשם את ראש ממשלת ישראל, שבהיותו באופוזיציה התנגד נחרצות להסכמי אוסלו ולכל ויתור על שטחים בגדה המערבית. גם לאחר כהונה בת שלוש שנים נותר נתניהו דמות חידתית, מושא לחילוקי דעות חריפים, כראש ממשלה שהוביל את ארצו בתקופה סבוכה ומכרעת בלי שינסח את יעדו באורח בהיר ואמין.

אירועים רבים פקדו את המזרח התיכון ואת יחסי ישראל-ערב בשנים שלאחר מאי 1996: תבוסתם האלקטורלית של שמעון פרס ומדיניות השלום שייצג, תגובתו המורכבת של העולם הערבי על ניצחונו של נתניהו והמעבר מממשל קלינטון

הראשון לשני ולמדיניות אמריקנית שונה בסוגיית תהליך השלום. אבל ההתפתחויות העיקריות הן שתיים, וקשורות זו בזו: ההאטה המכוונת של הסכם השלום, שהביאה אותו אל סף קריסה; ואימוצו למעשה, אף כי בלב ולב, של תהליך אוסלו על ידי חלק מן הימין הישראלי. נתניהו מילא תפקיד מרכזי בשתי ההתפתחויות.²

נתניהו עלה לשלטון והוא בן 46, ראש הממשלה הצעיר ביותר של ישראל. ניצחונו בבחירות בליל 29 במאי 1996 היה שיאן של 13 שנות חתירה יצאת דופן אל השלטון. ב־1983 גייס משה ארנס, אז שגריר ישראל בארצות־הברית ולימים שר ביטחון ושר חוץ בממשלות הליכוד, את נתניהו לשירות החוץ. ארנס עשה מאמץ שיטתי להחזיר לחיק הליכוד את בניהם של מנהיגי התנועה הרוויזיוניסטית או תנועת החירות, שהתרחקו מהליכוד במרוצת השנים. נתניהו היה בנו של פרופ' בן־ציון נתניהו, היסטוריון חשוב של יהדות ספרד בימי הביניים ואחד מחסידיו הבולטים של זאב ז'בוטינסקי, מייסד הציונות הרוויזיוניסטית. התייחסויותיו של נתניהו האב לפוליטיקה הישראלית חושפות גישה ציונית ימנית קלסית, שכמעט אינה מושפעת מחילופי העתים ומבוטאת בסמכותיות ובשכנוע עצמי מרשימים.³

ארנס הביא את נתניהו, שעשה חלק ניכר מחייו בארצות־הברית, אל שגרירות ישראל בווינגטון כציר מדיני וסגנו של השגריר. אחר כך שירת נתניהו כשגריר ישראל באו"ם, נכנס לפוליטיקה הישראלית דרך הבחירות המקדימות בליכוד, היה סגן שר החוץ ובתחילת 1993, יותר מחצי שנה לאחר תבוסת הליכוד ובחירתו של רבין, הצליח לזכות במנהיגות המפלגה.

בשנים 1992-1993 כתב נתניהו, בעודו מנהיג האופוזיציה, ספר ושמו מקום תחת השמש ובו גולל את דעותיו בנושאי

היסטוריה יהודית, ציונות, הסכסוך הישראלי-ערבי ותהליך השלום. הטקסט מורכב ברובו מדעות וטיעונים ימניים מוכרים, החוזרים ומסבירים את סירובה של ישראל לויתורים טריטוריאליים ולהקמת מדינה פלסטינית ואת עדיפותה של הנוסחה "שלום תמורת שלום".

אין ספק שנתניהו הסתייע בחוקרים ובכותבים מקצועיים, אך הספר מבטא את סגנונו האישי ואת חוויותו המעצבות – כדיפלומט בעל נטייה פוליטית מובהקת בווינגטון של רונלד רייגן, וכשופר לעמדות הליכוד באו"ם ובוועידת מדריד. לטענת נתניהו, רק ממשלות דמוקרטיות יכולות להשיג שלום אמיתי. בהיעדר דמוקרטיה בעולם הערבי, אין ישראל יכולה לקוות לשלום בנוסח מערב אירופי או צפון אמריקני. שלום במובן צנוע יותר – היעדר מלחמה – אפשרי במזרח התיכון רק מעמדת כוח, ולפיכך עליו לעמוד על יסוד מוצק של ביטחון והרתעה. הבעיה במזרח התיכון אינה מחלוקת טריטוריאלית ישראלית-ערבית, אלא סירובם של הערבים להשלים עם עצם קיומה של ישראל ולהכיר בזכות קיומה. אם תעמוד ישראל איתנה ותקבל תמיכה מלאה מהמערב, ישלימו לבסוף הערבים עם עובדת קיומה של ישראל ועם זכות הקיום שלה כאחת. הגדה המערבית ורמת הגולן הן חומת מגן חיונית להשרדותה של ישראל, ולכן אין לוותר עליהן. מדינה פלסטינית בגדה המערבית תהיה סכנה קיומית לישראל, ובכל מקרה מדינה פלסטינית כבר קיימת למעשה – ירדן. "הטיעון הדמוגרפי" הנוגד עמדה זו – ולפיו אם ישראל תמשיך להחזיק בגדה המערבית וברצועת עזה, היא תחדל להיות יהודית ודמוקרטית – הוא "שד דמוגרפי; טיעון שגוי"⁴.

ב-1993, לאחר ועידת מדריד ולפני הסכם אוסלו, הציג ספרו של נתניהו לישראל אסטרטגיה פרטנית. הדגש הושם על הנושא

הפלסטיני. רצועת עזה נתפסה כחלק הקל יותר: "מכיוון שניהול עזה על ידי תושביה הערבים אינו מהווה סיכון ביטחוני יוצא דופן לישראל, יש היגיון בהקניית אוטונומיה מלאה ככל האפשר למרבית השטח (עם תיקונים קלים למען היישובים היהודיים). אני חוזה הסדר שלפיו ישראל תפקד על ביטחון ועל מדיניות חוץ, ואילו שאר תחומי הסמכות יועברו לרשות ניהולית-עצמאית ותחת ריבונות ישראלית". נתניהו המשיך וחזה מאמץ בין-לאומי להשקיע בכלכלת עזה, שיחסוך מהעזתים ומהישראלים גם יחד את הצורך במעבר יומיומי של פועלים מעזה אל הערים הישראליות ומהן. לאחר תקופת ביניים בת עשר שנים למצער, "תשקול ישראל הענקת מידה רבה אף יותר של ממשל עצמי לערביי עזה.⁵ בדברו על הבעיה הסבוכה יותר של "תושביה הערבים של יהודה ושומרון", הציע נתניהו פירוש מיוחד במינו להסכמי קמפ־דיוויד. אוטונומיה מוגבלת לפלסטינים תקנה להם "את האפשרות לחיות את חייהם תוך מידת התערבות מזערית מצד הממשלה המרכזית".

אך צרכיה וציפיותיה של ישראל בגדה המערבית היו גדולים הרבה יותר מברצועת עזה, וכללו שיקולי ביטחון ואת צורכי המתנחלים. הדבר חייב להגביל את סמכויות השלטון העצמי הפלסטיני, ולהבטיח חופש תנועה לכוחות הביטחון הישראליים. אזור של ממשל עצמי פלסטיני רצוף לא יהיה אפשרי, ובמקומו תוקם "מערכת של ארבעה מחוזות ערביים בעלי ממשל עצמי: ג'נין, שכם, ראמאללה וחברון. במחוזות אלה נכללת מרבית האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית והם לא יותר מחמישית השטח. השליטה בנושאים חיוניים תישאר בידי הממשלה המרכזית בישראל".⁶

זה יהיה הסכם ביניים. בשלב מאוחר יותר, לאחר 20 שנות רגיעה, כשיגיע מועד הדיונים על הסדר הקבע, תידון השאלה אם להציע לתושבי הגדה המערבית אזרחות ישראלית. ישראל תתבע, בצדק, שבועת אמונים, שירות צבאי ותשלום מסים מלא, ומרבית תושבי הגדה המערבית יבחרו קרוב לוודאי לשמור על אזרחותם הירדנית. זמן קצר לאחר פרסום ספרו, נדרש נתניהו להגיב על הסכמי אוסלו. במשך כמה חודשים הוא התקשה להתמודד עם אתגר כפול: לא זו בלבד שממשלת רבין חתמה על הסכם שעמד בניגוד לכל מה שנתניהו האמין בו ופעל למענו, אלא שדומה היה שהיא רוכבת על כנפי ההיסטוריה. לימים, כשהתפתחה תגובת נגד בישראל והתקפות טרור עירערו את תמיכת הציבור בהסכמי אוסלו, הוביל נתניהו את ההתנגדות למדיניות הממשלה. סקרי דעת קהל שנערכו ב־1994 וב־1995 הורו שהוא רבין מנהלים מרוץ צמוד.

רצח רבין בסוף שנת 1995 הנחית מכה הרסנית מיידית על מעמדו של נתניהו. הסתייגותו של הציבור בישראל מזיקתו הפוליטית והאישית של נתניהו לימין הקיצוני ולמערכה הציבורית נגד רבין העניקה יתרון ליורשו של רבין. ואולם לאחר שפרס החליט בינואר להקדים את הבחירות למאי, מחק, כאמור, גל טרור שהכה בשלוש ערים בישראל בסוף פברואר ובתחילת מרס, את יתרונו, וכעשרה שבועות לפני הבחירות העמיד אותו ואת נתניהו בעמדת שוויון כמעט מוחלט.

במערכת בחירות זו הופעלה לראשונה שיטת הבחירות החדשה – בחירה ישירה של ראש הממשלה, ונתניהו נבחר ברוב של 50.49 אחוז. חלקית, ניתן לייחס את ניצחונו הדחוק של נתניהו לשיטה זו, לעליונות מערכת הבחירות שניהל, ולגורמים אישיים, פוליטיים וחברתיים אחרים; אלא שבחירות

29 במאי 1996 היו, למעשה, גם משאל עם על תהליך השלום, ובמשאל זה זכתה גישתו של נתניהו לרוב של שישה-עשר אלף קולות (בלבד) בקרב כלל הבוחרים, אך בשוליים משמעותיים של כעשרה אחוזים בקרב הבוחרים היהודים. מערכת הבחירות של נתניהו התבססה על מסרים חיוביים ושלייליים שפירנסו זה את זה, והתבססו על פרשנות מתוחכמת של הלוך המחשבה של הבוחר הישראלי הממוצע. נתניהו המשיך בביקורתו על הסכמי אוסלו, אך התחייב לקבל אותם ולהמשיך את תהליך השלום עם תיקונים שיהפכו אותו ל"שקול ואטי" ו"בטוח" יותר. הסכמי אוסלו היו הסכמים בין-לאומיים מחייבים שעליהם חתמה ארצות-הברית, ונתניהו הבין כי כמתמודד רציני, ובוודאי אם יבחר לראשות הממשלה, לא יוכל להתכחש להתחייבויותיהם החוזיות של קודמיו. הוא היה גם מודע לכך שאם לא יתחייב לכבד את הסכמי אוסלו ולהמשיך בתהליך השלום, לא יוכל לזכות בתמיכת הקולות הצפים שבמרכז הקשת הפוליטית בישראל. הסיסמה "שלום בטוח" הוכחה כבעלת השפעה רבה על גוש חיוני זה של בוחרים ישראלים.⁷

החלק השלילי במצע הבחירות של נתניהו והליכוד כלל ביקורת חריפה לא רק על הסכמי אוסלו ועל הפעילות הדיפלומטית של אחריהם, אלא גם על אי-העמידה של ערפאת בהתחייבויותיו ועל נכונותו של פרס להתעלם מכך, על העברת אחריות ביטחונית מסוימת לידי הרשות הפלסטינית ואובדן תחושת הביטחון האישי שחוו הישראלים כתוצאה מכך, ועל כוונת יריבו "לחלק את ירושלים" ולהסכים להקמת מדינה פלסטינית. השמצות אלה, שהוטחו ביריבי נתניהו ובמדיניותם, התבררו כיעילות ביותר, בצד הבטחתו להביא "שלום בטוח". אך ישראלים רבים, וכן רבות משותפותיה הדיפלומטיות של ישראל,

רצו לדעת יותר על רעיונותיו הספציפיים של המועמד באשר להתפתחות יחסי ישראל-ערב. משקרב יום הבחירות הציג נתניהו – בסדרת ראיונות, בעימות טלוויזיוני עם שמעון פרס ובמצע הכתוב של הליכוד – את האסטרטגיה הבאה: כדי להחיות את תהליך השלום המוקפא הוא ישאף, אם ייבחר לראשות הממשלה, לחזור ולכנס את ועידת מדריד, שם "יציע כמה ערוצים חדשים שבאמצעותם יהיה אפשר להפחית את רמת המתח באזור, לצמצם את מרוץ החימוש ולמצוא דרכים לפקח על פיתוח כלי נשק מסוימים... זו, בכל מקרה, צריכה להיות הגישה הנכונה כלפי סוריה. הסכם המתבסס על נסיגה מהגולן בתמורה לחוזה שלום ונורמליזציה הוא חסר ערך. סוריה גם אינה מעוניינת כלל בהסדר שכזה. בשביל אסד, החזרת הגולן נמצאת בעדיפות רביעית".⁸

יחסי שלום נורמליים עם ישראל יאלצו את סוריה להיפתח, ויסקנו בכך את שלטונו של אסד, והסכם שלום שייחתם על ידי מדינה דוגמת סוריה ממילא לא יהיה יותר מפיסת נייר. בנסיבות אלה, משא ומתן "לא טריטוריאלי" בסוגיות כמו ביטחון ומים יתאים לשני הצדדים. בנימה שונה ביקש נתניהו להשתמש בהתנגדותה של וושינגטון לקשריה של סוריה עם ארגוני טרור הן כמקל והן כגזר: "כשם שאין העברת טכנולוגיה, מכירות נפט או מסחר בין ארצות-הברית ובין איראן ועיראק, כך יש להזהיר את סוריה כי יוטלו עליה סנקציות דומות". אך אם תגרש סוריה את ארגוני הטרור הפלסטיניים משטחה ותפרק את ארגון החזבאללה בדרום לבנון, "לא תהיה סיבה שלא לגרוע את סוריה, כעבור זמן, מרשימת מדינות הטרור של משרד החוץ האמריקני".

אשר לפלסטינים, "הסכמי אוסלו קבעו עובדות בשטח. אני נאלץ לקבל אותן כנקודות פתיחה. ממשלה בראשותי תישא ותיתן עם הרשות הפלסטינית על תפיסה הוגנת של שלום. אשר לערפאת,

פגישה עמו אינה משאלת לבי הכמוסה ביותר. אפגש איתו רק אם יעמוד בכל התחייבויותיו כלפינו, ואם צרכיה של מדינת ישראל יחייבו שאעשה"⁹.

מצע הליכוד הרחיב בנקודה זו:

ממשלת ישראל תישא ותיתן עם הרשות הפלסטינית על מנת להשיג הסדר שלום קבע, בתנאי שהפלסטינים ימלאו אחר כל התחייבויותיהם, במיוחד ביטול הסעיפים באמנה הפלסטינית הקוראים להשמדת ישראל ומניעת טרור והסתה נגד ישראל.

מחויבותה של ישראל להסכמי אוסלו תחת ממשלת נתניהו הותנתה לפיכך במילוי התחייבויותיה של הרשות הפלסטינית. רעיון ההסדר הישראלי-הפלסטיני זכה לפירוש צר מאוד:

ממשלת ישראל תאפשר לפלסטינים לנהל את חייהם בחופשיות, במסגרת ממשל עצמי. עם זאת, ענייני מדיניות חוץ וביטחון ועניינים הדורשים תיאום יישארו בסמכותה הבלעדית של מדינת ישראל. הממשלה תתנגד להקמת מדינה פלסטינית עצמאית... ישראל תחזיק במקורות המים החיוניים שלה ביהודה ושומרון...

צה"ל וכוחות הביטחון של ישראל ייהנו מחופש פעולה מלא בכל מקום במלחמתם בטרור... אזורי ביטחון החיוניים להגנת ישראל והתנחלויות יהודיות, יישארו בריבונות ישראלית מלאה... נהר הירדן יישאר הגבול המזרחי בין מדינת ישראל ובין הממלכה ההאשמית של ירדן. ממלכת ירדן תוכל להפוך לשותפה בהסדר סופי בין ישראל לפלסטינים, באזורים שעליהם יוסכם במהלך המשא ומתן... ירושלים המאוחדת והלא מחולקת היא בירתה של מדינת ישראל. ייאסרו פעילויות שיערערו

את מעמדה של ירושלים, ולפיכך ייסגרו מוסדות אש"ף והרשות הפלסטינית בעיר, לרבות האוריינט האוס.¹⁰

בהידרשו למדיניות התרת התנחלויות בגדה המערבית, התנסח נתניהו בזהירות ובערפול: "מובן שאיני שולל התנחלויות חדשות, זה ברור. אבל דעתי באשר להתנחלויות הייתה תמיד... שעליהן להתבסס על תשתית כלכלית, שמשמעה מרכזים עירוניים גדולים". ההתנחלויות לא יהיו בהכרח עול על משלם המסים הישראלי: "אחד מהדברים שבכוונתי לעשות הוא לאפשר פעילות [התנחלותית] באמצעות כוחות השוק... לא אאלץ את הממשלה לתקצב אותה... אלא אאפשר לה צמיחה טבעית באמצעות הפשרת אדמות מדינה וקווי תחבורה".¹¹

עמדותיו של נתניהו היו מנוגדות בתכלית למדיניותם של רבין ופרס, וכלל לא היו מקובלות על שותפיה של ישראל למשא ומתן בשלושת ה"מסלולים" הלא גמורים של תהליך השלום – הפלסטינים, סוריה ולבנון. במקרה של סוריה לא הניבו הדיונים המתקדמים שערכו ממשלות רבין ופרס הסכם כתוב, והשאלה הייתה שאלה של מדיניות: מכיוון שבניגוד לדברי נתניהו, אסד היה מעוניין רק במשא ומתן על שטחים, מה יעשו שתי המדינות אם ינצח נתניהו? האם תימצא נוסחה לחידוש המשא ומתן? האם העימות העקיף בלבנון יידרדר לעימות מלא, או שמא יימשך הדפוס המשולב, המוכר, של סכסוך עמום וחיפוש אחרי נוסחת משא ומתן?

הנושא הפלסטיני היה סבוך הרבה יותר. עמדותיו הציבוריות של נתניהו לא הלמו את רוח הסכמי אוסלו ואת הבטחתו לכבדם. התחייבותו נוסחה בלשון כללית דיה כדי למשוך בוחרים ישראלים רבים שחששו כי קצב תהליך השלום מהיר מדי וחרדו לאובדן ביטחונם האישי; הם היו מוכנים להסתפק בהבטחה מעורפלת

לניהול משא ומתן לשלום בדרך זהירה ובטוחה, שתהיה מקובלת על ההנהגה הפלסטינית. (בצד עמדתו הפומבית, הבטיח נתניהו הבטחות פרטיות לתנועת חב"ד כי לא יעביר שום שטחים בגדה המערבית לידי הפלסטינים. חב"ד הייתה פעילה במיוחד בשלב האחרון של מערכת הבחירות שלו). לא היה כל פגם בעמידתו על מילוי התחייבויותיה של הרשות הפלסטינית – בסופו של דבר, הסכמים נחתמים כדי שיכובדו – אך היא סיפקה לו גם מנגנון הימלטות, למקרה שראש ממשלה חדש יחליט להשעות את יישום הסכמי אוסלו. הניצחון מיתן אך במעט את עמדותיו המוצהרות של נתניהו. הוא הבין כי יצטרך לשנות לפחות כמה מעמדותיו. אילו צי השלטון חייבו אותו להחליק כמה קצוות מחוספסים במצע המקורי של מפלגתו. אך בקווי היסוד עדיין הצהיר כי הממשלה "תעמוד על השארת [רמת הגולן] בריבונות ישראלית", אף שבמקום אחר נאמר בו כי "ממשלת ישראל תישא ותיתן עם סוריה ללא כל תנאי מוקדם". הקביעה כי "נהר הירדן יהיה גבולה המזרחי של ישראל" הושמטה, אך ההתנגדות למדינה פלסטינית נותרה על כנה, בצד תפיסה מצומצמת למדי של ממשל עצמי פלסטיני.¹² אך משפורסמו קווי היסוד של ממשלתו, כבר פנה ראש ממשלת ישראל לנתיב שירחיק אותו בהכרח מן העקרונות והמדיניות שבהם דגל לפני בחירתו. איננו יודעים מה היו כוונותיו של בנימין נתניהו כאשר הצהיר, ערב הבחירות, כי למרות התנגדותו להסכמי אוסלו הוא יכבד אותם אם ייבחר. היה זה בראש ובראשונה ניסיון (מוצלח) למשוך בוחרים מהמרכז. אך האם נתניהו גם חש כי לאמיתו של דבר שיחק לו מזלו מכיוון שהוא יורש פשרה עם הלאומיות הפלסטינית במקום שייאלץ להגיע אליה בעצמו? שיוכל להתקדם בדרך לשלום בעודו מבקר את הסכמי אוסלו ושואף לתקנם? ושמה השתעשע

ברעיון שאפשר לשלם מס שפתיים להסכמי אוסלו, ובאותו זמן לעקר, ואולי אף להרוס את התהליך שהסכמים אלה הניעו? קבלת האחריות המוחלטת מצד נתניהו על המדיניות הישראלית ביוני 1996 לא הייתה תהליך ליניארי פשוט. ראש ממשלת ישראל למד עד מהרה, אם לא ידע קודם, כי קשה מאוד לסטות ממסלול אוסלו. מציאות היחסים הישראליים-פלסטיניים שונתה לבלי שוב – תחילה על ידי האנתפאדה, ואחר כך על ידי היישום הראשוני של הסכמי אוסלו. קרוב לוודאי שהשעיה נוספת של היישומים סופה שתוביל לעימות. ישראל הייתה חזקה הרבה יותר מהרשות הפלסטינית, אבל האם תוכל להרשות לעצמה את המחיר של ניצחון על הפלסטינים? המחיר הישיר – ההשפעה על יחסי ישראל עם ירדן, מצרים והמדינות הערביות האחרות ועל יחסיה הבינלאומיים של ישראל, במיוחד עם וושינגטון – היה גבוה ביותר. אך כוחות חזקים רבים משכו לכיוון שמנגד – מורשתו האישית והמפלגתית של נתניהו, התנגדותם של חברי ממשלה וחברי כנסת מן הימין וטעויות שעשו השותפים הערבים בתהליך השלום. ככלל בחר נתניהו במדיניות של צעד מהוסס קדימה שאוזן מיד לאחר מכן בצעד בכיוון ההפוך. הוא חתם על הסכם לנסיגת כוחות ישראליים מחברון, ומיד אישר בניית שכונה יהודית חדשה באזור הר חומה שבירושלים, שנועדה לתקוע טריז בין העיר ובין בית לחם הערבית. הוא שלח לסוריה מסרים שבהם הביע עניין בחידוש המשא ומתן, ואחר כך תמך בחקיקה שהציעה שדולת הגולן, שנועדה לשריין את נוכחותה של ישראל ברמה. מהלכים אלה היו, במידה מסוימת, תמרונים פוליטיים של ראש ממשלה המנסה לשמור על קואליציה שברירית, אך דומה היה שקיים בהם גם ממד של הססנות אישית. באוגוסט 1997 נאם נתניהו לפני המחזור המסיים של המכללה לביטחון לאומי, שם

חזר לספרו מ־1993, וטען כי הסכמי שלום ונורמליזציה הם חסרי היגיון בהקשר הישראלי-ערבי: "כל עוד המשטרים שמסביבנו לא יהיו דמוקרטיים ושואפי שלום מיסודם, לא נוכל להרשות לעצמנו כל הסדר שבו מרכיב הביטחון לא יהיה דומיננטי. שום הסדר לא יחזיק מעמד אם לא נתעקש על רצועות ביטחון והגנה". ועם זאת, כעבור ארבעה-עשר חודשים חתם אותו מנהיג עצמו על מזכר וויי, ולצדו ממשלתו והקואליציה שלו. הדרך שהובילה אותם מייסוד ממשלתו של נתניהו ועד לנקודה היסטורית זו עברה שלושה שלבים.

שינוי והסתגלות מוקדמים

הסתגלותו של בנימין נתניהו למציאות ולאחריות של השלטון תאמה את תגובתו המורכבת של העולם הערבי לממשלה הישראלית החדשה. תגובה זו הייתה מורכבת תחילה מהלם ומחשש. מאז תחילת מרס הראו סקרי דעת קהל בישראל כי נתניהו ופרס מנהלים מרוץ צמוד, ועם זאת הפסדו של פרס בא בהפתעה. הערבים ראו בנתניהו אויב של תהליך השלום והניחו כי עכשיו צפוי שינוי קיצוני במדיניות הישראלית. ועידת פסגה ערבית, שהתקיימה בין 21 ל־23 ביוני, יצאה באזהרה מפורשת לממשלת ישראל החדשה:

המנהיגים הערבים חוזרים וקובעים כי כל הפרה ישראלית של העקרונות והיסודות שעליהם מבוסס תהליך השלום, כל התכחשות להתחייבויות, להצהרות ולהסכמות שהושגו במסגרת תהליך זה או כל השתהות ביישומם, יסיגו את תהליך השלום לאחור ויהיו כרוכות בסכנות ובתוצאות שיחזירו את המתיחות לתהליך ויאלצו את מדינות ערב

לשקול שנית את צעדי ההתקרבות שעשו לקראת ישראל במסגרת תהליך השלום. ממשלת ישראל לבדה תישא באחריות מלאה לתוצאות אלה.¹³

אך היו הבדלי נימה דקים בתגובות הערביות. יאסר ערפאת היה המודאג ביותר. הוא היה תלוי בישראל ליישום השלבים הבאים בהסכם אוסלו, למד לסמוך על שמעון פרס ועל צוותו והניח שיהיה אפשר לסכם איתם את הסדר הקבע. מה היה אמור להסיק מהביקורת שהשמיע נתניהו על תהליך השלום, מהתנגדותו למדינה פלסטינית, מתפיסתו הצרה את האוטונומיה הפלסטינית ומהתפקידים שקיבלו בממשלתו אישים ומפלגות – אריאל שרון, רפאל איתן והמפד"ל – שנתפסו כיריבי אש"ף? יחסה של מצרים היה אמביוולנטי יותר. אמנם כפטרוניתם של הפלסטינים ומתוך רצון להגן על הסכם השלום שלה עם ישראל, היא חששה ממשבר עמוק, אך היה גם מרכיב של הקלה בתגובתה. מצרים לא חשה בנוח נוכח ההיקף הנרחב והקצב המהיר שעבר תהליך השלום בשמונה עשר החודשים הקודמים, וחששה במיוחד, כפי שכבר ראינו, מחזונו של פרס על "מזרח תיכון חדש". הנשיא חוסני מובארכ וממשלתו קיוו אמנם לניצחונו של פרס, אך יכלו לראות נקודת אור בהפסדו: היקף צנוע יותר וקצב התפתחויות זהיר יותר, שניהם באחריותה הברורה של ישראל. סוריה השמיעה ביקורת צורמת במיוחד על ממשלתה החדשה של ישראל. דמשק לא הייתה מרוצה משני ראשי ממשלות העבודה, אף על פי ששניהם נשאו ונתנו עם נציגיה בכובד ראש. לאחר שסירבה להקשיב לעצות ידידותיות בדבר התבונה שבהסכם שלום עם אחד מהם לפני הבחירות, עכשיו היא מצאה את עצמה מול ראש ממשלה ישראלי עוין, שפסל, ככל הנראה, כל אפשרות להסדר ישראלי-סורי. סוריה הביעה את מפח נפשה בפרשנויות

ארסיות, אך דיפלומטים סורים הביעו בחשאי נכונות להיפגש עם נציגי הממשלה החדשה, כדי לעמוד על כוונותיה האמיתיות. ירדן הייתה קטגוריה בפני עצמה. המלך חוסיין וממשלתו היו הגורם הערבי היחיד שתמך בגלוי בנתניהו במהלך מערכת הבחירות, וזאת מחשש שאם פרס ינצח, הוא ימשיך במהירות להסדר גורף עם סוריה ולהקמת מדינה פלסטינית. נתניהו הצליח לשכנע את חוסיין כי הוא ימשיך להתקדם בתהליך השלום ברמה ובקצב ההולמים את צרכיה הפוליטיים של ירדן. לפי סדר היום ולוח הזמנים של תהליך אוסלו, שיחות הסדר הקבע

שנפתחו רשמית במאי 1996 עמדו להתחיל למעשה בספטמבר. הסדרי הביניים היו אמורים להסתיים חמש שנים לאחר החתימה על הסכם היישום בקהיר, מה שהפך את 4 במאי 1999 לתאריך היעד. אחד הנושאים המרכזיים שעל סדר היום היה הנסיגה (או הפרישה מחדש, בלשון תהליך השלום) הישראלית מרוב שטחיה של חברון. בשונה משאר הערים בגדה המערבית, בלב חברון, עיר בת 120 אלף תושבים פלסטינים לערך, היה יישוב יהודי. נוכחותה של קבוצת מתנחלים קיצונים אורתודוקסים אלה, חשיבותה ההיסטורית והדתית של העיר וזיכרון הטבח שנעשה ביהודיה ב־1929, רק החריפו את הנושא הסבוך של הפרישה מחדש של צה"ל בעיר. פרס לא רצה לבצע את הפרישה מחדש לאחר הבחירות, והוא העביר את הטיפול בנושא לנתניהו.

בתום "הפרישות מחדש" בשש הערים הראשיות בגדה המערבית, חייב הסכם אוסלו ב' את ישראל להמשיך בשלוש "פרישות מחדש נוספות" לפני פתיחת המשא ומתן על הסדר הקבע. רעיון זה הופיע, כזכור, במקור בהסכמי קמפ־דיוויד, שקבעו כי במהלך הדיונים על הסדר הקבע תסיג ישראל את כוחותיה ל"אתרים ביטחוניים"; בקיץ 1995, בשלב מאוחר של

השיחות שהובילו להסכמי אוסלו ב', הסכימה ישראל לשלוש "פרישות מחדש" נוספות, ויתור שהיה הגיוני רק בהקשר של משא ומתן אמיתי על הסדר הקבע: אם בדעת ישראל להעביר לידי הרשות הפלסטינית את מרבית שטחי הגדה המערבית, מוטב שתעשה זאת בשלבים, ותשתמש במנגנון השלבים כדי להקל על הוויתורים שגם ערפאת יצטרך לעשות. אך לדידה של ממשלה שהתנגדה באופן רשמי למדינה פלסטינית והייתה מחויבת לפרשנות צרה של ממשל עצמי פלסטיני, לא היה בגישה זו שום היגיון. נתניהו אכן היה נחוש בדעתו לשנות הן את סדר היום הן את קצב ההתקדמות של המגעים הדיפלומטיים הישראליים-ערביים. הוא סירב להיפגש עם ערפאת ורצה שהלה יסתפק בדרגים זוטרים יותר – ראשית יועצו המדיני (28 ביוני) ואחר כך שרי החוץ והביטחון (23 ביולי ו-18 בספטמבר, בהתאמה). הוא ציין לא אחת כי לא אצה לו הדרך בנושא הסבוך של הפרישה מחדש בחברון. ומעל לכול, הוא עמד על "הדדיות" ו"כיבוד מחויבויות", שני נושאים שתפסו מקום מרכזי במערכת הבחירות שלו, כשהאשים את פרס בוותרנות ובהתעלמות מכישלונם של ערפאת ושל הרשות הפלסטינית לאכוף מרות ולפקח על ארגוני מחבלים שעשו פיגועים בישראל, להשלים את השינויים באמנה הלאומית הפלסטינית ולחדול מתעמולה עוינת נגד ישראל. עכשיו הוא תבע כי הפלסטינים ימלאו אחר התחייבויות אלה "במלואן" לפני שישראל תעשה צעד נוסף. יש כמובן צדק רב בדרישה לעמוד בהסכמים. אך בהקשר שבו הובעה הדרישה, ראו בה הפלסטינים, הערבים באופן כללי והעולם הרחב, ניסיון לשנות את חוקי המשחק הישראלי-פלסטיני. רבין ופרס טענו בזמנם כי ישראל, בהיותה הצד הבכיר במשא ומתן, אינה צריכה לעמוד על פירוש ויישום מילוליים. רבים ראו במעבר מגישה זו לעמידה

על "כיבוד מלא של המחויבויות" ביטוי לגישתה השלילית של הממשלה החדשה ולנטייתה לנצל את עליונותה על הפלסטינים כדי להגיע להסדר אגב הפעלת לחץ ולא במשא ומתן.

התנהלותה המגושמת של ישראל ביחסיה עם הפלסטינים באה במקביל לתחזית עגומה בחזית הסורית. ראש הממשלה החדש עודכן עתה בכל מהלכי המשא ומתן שהתקיים בשנים 1993-1996. הוא ידע שחאפט' אל-אסד מוכן לעשות שלום עם ישראל, אך רק על סמך נסיגתה המלאה מרמת הגולן. אסד הוסיף ותבע עכשיו שהממשלה החדשה תאשר את כל מורשת המשא ומתן שניהלה קודמתה, ותתחייב לאותה נסיגה מלאה. נתניהו ידע היטב כי העמדות שהוא עצמו הביע ביחס לסוריה ולרמת הגולן אינן מציאותיות, אך לא היה מוכן לקבל תביעה זו. אסד, שהבין את מלוא משמעות השינוי שחל בישראל, העדיף להתחפר בעמדותיו מאשר לשנותן.¹⁴

בסוף יולי אימץ נתניהו גישה שונה. במסגרת הסכם בעתיד, תיסוג ישראל מ"רצועת הביטחון" בדרום לבנון; מהלך זה ייראה ויובן כשלב ראשון ו"בונה אמון" בהסדר ישראלי-סורי רחב יותר (מכאן שמה של היוזמה, "לבנון תחילה"). הרעיון גווע בעודו באיבו. למעשה, לא היה זה רעיון חדש, וסוריה הכשילה בשיטתיות ניסיונות קודמים לשים קץ לקיפאון בדרך זו. בקשייה של ישראל בלבנון ראתה סוריה את האמצעי היעיל ביותר ללחוך על ישראל לעשות מהלכים ברמת הגולן, ולא היה בדעתה לוותר על אמצעי זה. יתר על כן, היא חששה כי משא ומתן ישראלי-לבנוני נפרד יביא לניתוק לבנון מסוריה. היא נחפזה לסכל את היוזמה הישראלית החדשה.

נתניהו נכשל גם בבניית יחסיו עם המלך חוסיין בירדן ועם נשיא מצרים מובארכ. במרוצת הזמן, וככל שהתבררה מדיניותו

הפלסטינית של נתניהו, גברו האכזבה והביקורת מצד קהיר ועמאן; שתיהן יכלו לחיות עם השעיית המשא ומתן הישראלי-סורי, אך לא להסכין עם המדיניות הישראלית החדשה ביחס לפלסטינים. כעסה של מצרים היה מאופק – לקהיר היה חלק בהצלחתו של ערפאת, אך היא שמחה לנצל את התפנית במצב כדי לעכב את תהליך ה"נורמליזציה" של מעמד

ישראל באזור. לדידה של ירדן האתגר הפוליטי היה חמור הרבה יותר. מכיוון שמרבית אזרחי ירדן היו פלסטינים ולנוכח הביקורת שהוטחה במלך על השלום שעשה עם ישראל, הוא האמין כי השעיית המאמצים הישראליים-פלסטיניים או התמוטטותם תערער את מעמדו. הוא ציפה כי נתניהו יתנהג בפיקחות ובתחכום; הוא רצה יותר האטה וצניעות כדיפלומטיה הישראלית, אך לא ציפה למהפך כה דרמטי במדיניות.¹⁵

שלב מעבר זה הסתיים בספטמבר אחרי שני אירועים שלא היו קשורים זה בזה. הראשון שבהם התרחש בין ישראל לסוריה, והביא את שתי המדינות אל סף עימות צבאי. הייתה זו דוגמה קלאסית להסלמה שלא במתכוון, שניזונה מתפיסות מוטעות ומחשד הדדי – שהוחרפו בשל חוסר ניסיונם של המנהיגים הישראלים החדשים והעובדה שלא היו מוכרים לעמיתיהם הסורים. פרישה מחדש של כוחות סוריים מבירות לבקעה במזרח לבנון, קרוב לגבול הסורי, תוכננה זה זמן-מה כביטוי להתגברות הנורמליזציה בלבנון. אך מעברו השני של הגבול נתפסה התזווה כהכנה אפשרית למתקפת פתע נגד ישראל, והכוחות הישראליים נערכו כנגדה. סוריה, שידעה שאין לה תוכניות התקפיות, ראתה בפרישה הישראלית הכנה למתקפה אפשרית. החשדות ההדדיים איימו להחמיר ולהפוך לפעולות איבה ממשיות. לבסוף שככה המתיחות, אך האירוע המחיש את הפוטנציאל המסוכן הטמון

ביחסי ישראל-סוריה, במיוחד בהיעדר דו־שיח רצוף וישיר בין השתיים.

ההתפתחות האחרת הייתה חמורה הרבה יותר. במוצאי יום כיפור, 24 בספטמבר, פתחו הרשויות הישראליות לציבור, משיקולי תיירות, את מנהרת הכותל, ההולכת ונמשכת מהכותל המערבי לאורך בסיס הר הבית. המנהרה, שנודעת לה חשיבות ארכיאולוגית עצומה, הוכשרה לפתיחה בתקופת כהונתו של רבין, אך מדיניות ממשלתו גרסה שפתיחת המנהרה מותנית בתיאום עם הרשות הפלסטינית. בהתחשב ברגישויות הערביות, המוסלמיות והבין־לאומיות ביחס למקומות הקדושים בירושלים, הוחלט להמתין לרגע הנכון; אסור היה להניח למנהרה ולפתיחתה להפריע בדרך כלשהי לסטטוס־קוו בירושלים. החלטתה של ממשלת נתניהו להתעלם משיקולים אלה ולפתוח את המנהרה, כסמל לריבונות הישראלית בירושלים, הייתה עוד גילוי של חוסר ניסיונה, והיא שירתה היטב את ערפאת. הלה ראה בכך הזדמנות פז להפוך על ראשם את כללי המשחק ששיחק נתניהו מאז יוני. הוא קרא להפגנות נגד פתיחת המנהרה, וקרא לה "פשע גדול נגד דתנו ואתרינו המקודשים".

בחמשת ימי ההתנגשויות האלימות שבאו אחרי הפתיחה נהרגו חמישה־עשר חיילים ישראלים ו־60 מפגינים ואנשי משטרה פלסטינים. פרץ האלימות היה, בחלקו, ספונטני, אך אין כמעט ספק כי אנשי הביטחון הפלסטינים שהשתתפו בלחימה עשו זאת בעידודו של ערפאת ובאישורו. אפשר שבתגובתו זו הזיק ערפאת לעצמו לטווח הארוך. שכן ישראלים רבים ראו בפרשה הוכחה לכך שאי אפשר לבטוח ברשות הפלסטינית כשותפה אמיתית בהגנה על ביטחון ישראל; שערפאת משתף פעולה רק כשציפיותיו מתמלאות וכי אם ייווצר מבוי סתום בשיחות על

הסדר הקבע, יש לצפות לתגובה אלימה. אך בטווח הקצר הוכחו מעשיו כיעילים ביותר. עכשיו השתוקק נתניהו להידבר עמו. הנשיא קלינטון זימן את שניהם, וכן את המלך חוסיין ואת הנשיא מובארק, לוושינגטון לפגישה ב-1 וב-2 באוקטובר. המלך הירדני נענה להזמנה; נשיא מצרים העדיף לא לבוא.

הדרך להסכם חברון

פסגת וושינגטון השיגה במהירות שני יעדים: הפגת המשבר שפרץ לאחר פתיחת המנהרה והחייאת המשא ומתן הישראלי-פלסטיני. אך משא ומתן זה היה מפרך, וחלפו עוד שלושה חודשים לפני שהושגו הסכמים נוספים בדבר הפרישה מחדש של ישראל בחברון והיחסים לעתיד עם הרשות הפלסטינית. ועידת וושינגטון ביטאה גם שינויים חשובים בהשקפתה של וושינגטון על תהליך השלום הישראלי-פלסטיני ועל תפקידה בו. מאז תחילת הקדנציה הראשונה של ממשל קלינטון, שכוון בינואר 1993, עמד תהליך השלום הישראלי-ערבי במקום גבוה בסדר היום הפוליטי של וושינגטון. הנשיא, מזכיר המדינה ועוזריהם השקיעו בו חלק ניכר מזמנם, והישגיו נמנו עם ההצלחות הבולטות במדיניות החוץ שלהם. שיתוף הפעולה של ממשל קלינטון עם ממשלות רבין ופרס היה פרק ייחודי בתולדות יחסי ארצות-הברית וישראל. בשלבים מוקדמים יותר נדרש תמיד לחץ אמריקני כדי לאכוף על ראש ממשלה ישראלי סרבן ויתורים טריטוריאליים ואחרים כדי להתקדם (אפילו המשא ומתן של בגין עם סאדאת, שהחל כיוזמה ישראלית-מצרית, לא היה מגיע לידי סיום ללא השתתפות אמריקנית), אך תחת רבין ופרס הכוח המניע היה בידי מנהיגות ישראלית הנחושה להתקדם לעבר

השלום והמכירה בעובדה כי שני הצדדים חייבים לוותר כדי להגיע להסכם וליישמו. במהלך שנותיו של רבין התחזקה גישה זו מתוקף היחסים הקרובים והחמים בין הנשיא ובין ראש הממשלה, וממשל קלינטון תמך בגלוי בפרס בבחירות 1996. לאחר ניצחונו של נתניהו חש הממשל כי איבד משענת ישראלית מוצקה זו. עצבנותו והחרפה עקב אכזבתו של וורן כריסטופר מסוריה ובשל שינויים במזרח התיכון (כינון ממשלה אסלאמיסטית בתורכיה, חוסר שקט בערב הסעודית), שבעטיים שוב לא נראה האזור כה מסביר פנים למאמצים אמריקניים. ככל שקרב מועד הבחירות לנשיאות בנובמבר 1996, נעשתה האפשרות של חילוקי דעות גלויים עם ראש ממשלה ישראלי המצדד בגלוי ברפובליקנים שמרנים, יריבי המפלגה הדמוקרטית ונציגה בבית הלבן, מדאיגה יותר. עדיין היה חשוב לשמור על ההישגים האמריקניים בתהליך השלום הישראלי-ערבי ולמנוע את התפוררותו, אך הנכונות של ארצות-הברית להשקיע בו משאבים רבים ויכולתה לעשות זאת היו עתה מוגבלות.

חישוב זה השתנה אחרי ההתפרצות האלימה בספטמבר. ואכן, שבועות ספורים לפני הבחירות, נטל הנשיא קלינטון סיכון פוליטי וכינס פסגה שהייתה עלולה להסתיים בכישלון. המפגש הסתיים אמנם בהצלחה, אך ניסיונותיו של נתניהו לגייס את הקהילה היהודית הימנית המאורגנת בארצות-הברית ואת המנהיגות הרפובליקנית בקונגרס כדי להפעיל לחץ על הממשל, בישרו התפתחויות עתידיות. לאחר פסגת וושינגטון נפתחו דיונים נמרצים בין ישראל לרשות הפלסטינית במחסום ארז. מזכיר המדינה כריסטופר ניצח על תחילת הדיונים, אך מכיוון שאלה התארכו והלכו, עבר שרביט הניצוח על הדיונים לנציג האמריקני הראשי, דניס רוס. בהיעדר אמון הדדי ותקשורת בין המנהיגים

הישראלים לפלסטינים, נאלצה ארצות־הברית לחרוג מתפקידה כמסייעת וליטול על עצמה את תפקיד המתווכת, השותפה והערבה. במישור אחד, עסקו הדיונים בפרישה מחדש בחברון. במישור האחר, ערפאת והפלסטינים שאפו לקבל לידיהם את השליטה על חברון, אך רצו גם לוודא כי אין זה צעד אחרון בתהליך גווע, אלא חלק מהסכם רחב יותר בדבר יישום אוסלו ב'. הם תבעו לקבוע תאריך לחידוש השיחות על הסדר הקבע, לכוונן לוח זמנים מוסכם של שלוש הנסיגות הנוספות של ישראל ולהגיע להסכם בנושאים אחרים שהמתינו לפתרון מאז 1995 – פתיחת נמלי אוויר וים בעזה, כינון "מעבר בטוח" בין הגדה המערבית לרצועת עזה ושחרור אסירים פלסטינים הכלואים בישראל. בפני בנימין נתניהו ניצבו בעיות ודילמות רבות. נסיגה ישראלית מחברון הייתה עלולה להתפרש בעיני ישראלים רבים כצעד של נסיגה מחלק מארץ ישראל ההיסטורית והתנ"כית. אם יחתום על הסכם שיחייב זאת, יהיה מנהיג הליכוד הראשון המציע ויתור כזה ומבצע אותו. ואפילו יטען כי אין לו אלא למלא אחר המחויבות החוזית של קודמיו, מה יעשה בעניין ההתחייבות הגורפת לשלוש הפרישות מחדש הנוספות? הבעיה לא הצטמצמה בחשבון הנפש האישי של נתניהו. הוא היה ראש הממשלה הראשון בישראל שנבחר בבחירה ישירה, אך הוא והמערכת הפוליטית הישראלית למדו עד מהרה, שחוק הבחירות החדש לא עשה את ראש הממשלה לחסין מלחצי ממשלתו והקואליציה שלו; אף על פי שהחוק הקשה את הדחתו לעומת העבר, עדיין היה עליו להקים קואליציה פרלמנטרית ולשמור עליה לכל תתפרק. הקואליציה המצומצמת של נתניהו (שכללה במקורה 66 חברי כנסת) הייתה בעלת גוון ימני; בתוכה, כמה מעמיתיו מהליכוד וחברי המפד"ל חברו יחדיו והיוו אופוזיציה לכל ויתור

על שטחים בגדה המערבית. הטיעון כי ממשלות מוגבלות על ידי אופוזיציה פוליטית מבית הושמע פעמים רבות מדי במהלך המשא ומתן הישראלי-ערבי, אבל נתניהו אכן עמד מול התנגדות ניכרת במפלגתו ובקואליציה שלו. נתניהו הבין כי אין לו ברירה אלא לבצע את הפרישה מחדש בחברון ולקיים את התחייבויות היסוד הישראליות של אוסלו ב' – אך הוא שאף לנסח מחדש התחייבויות אלה במונחים שיהלמו יותר את השקפתו ולו למראית עין. באמצע ינואר 1997 הושג הסכם שהתבטא בשלושה מסמכים: פרוטוקול ליישום הפרישה מחדש בחברון; "הערה לפרוטוקול" שהכין דניס רוס ושימשה סיכום פגישה בין נתניהו ובין ערפאת; ומכתב ממזכיר המדינה כריסטופר לנתניהו.

לשלושת המסמכים התוסף מכתב מדניס רוס אל מזכיר הממשלה בישראל, שנתן תוקף רשמי לפשרה המקורית שעיבד המלך חוסיין, המציעה כי המונח "אמצע" 1998 יישאר מעורפל. סידורי הביטחון שפורטו בפרוטוקול היו כה שונים מקודמיהם, שנתניהו היה יכול לטעון כי אכן השיג סידורי ביטחון טובים יותר בחברון. בהערה לפרוטוקול אישרה ישראל את התחייבותה להמשיך ביישום אוסלו ב', ובראש ובראשונה בשלוש הפרישות מחדש הנוספות. היא התחייבה לבצע את הפרישה מחדש הראשונה בשבוע הראשון של חודש מרס, לשאת ולתת על הנושאים האחרים שעל סדר היום ולחדש את השיחות על הסדר הקבע בתוך חודשיים מיישום הסכם חברון. ערפאת מצדו אישר את ההתחייבויות

המרכזיות הבאות: להשלים את שינוי האמנה הלאומית הפלסטינית, ללחום בטרור ולמנוע אלימות, לחזק את שיתוף הפעולה הביטחוני, למנוע הסתות ותעמולה עוינת, להיאבק בשיטתיות וביעילות בארגוני הטרור ובתשתיתם. המסמך

אף קבע כי "הפעילות ה מנהלית הפלסטינית ומיקום משרדי הממשל הפלסטיניים ייקבעו על פי המפורט בהסכם הביניים" (בשפת הצופן של היחסים הישראליים-פלסטיניים, פירוש הדבר שהרשות הפלסטינית מתחייבת שלא לנהל פעילות "מנהלית" בירושלים) וכי יישום אוסלו ב' ייעשה על יסוד "ההדדיות".

הרשות הפלסטינית וארצות-הברית יכלו לציין בסיפוק כי ראש ממשלה מהליכוד עומד להסיג כוחות ישראליים מרוב שטחה של חברון וכי הוא אישר-מחדש רשמית את ההתחייבויות העיקריות של אוסלו ב'. נתניהו מצדו היה יכול לטעון כי חייב את ערפאת להיענות לביקורת שהשמיע על הסכמי אוסלו, כי ביסס רשמית את עקרון ההדדיות וייסד קשר רשמי בין מילוי ההתחייבויות מצד ערפאת ובין פעולותיה הבאות של ישראל. למעשה, אף על פי שהפרישה מחדש הישראלית נעשתה על פי הפרוטוקול, סדר היום הרחב יותר שהוזכר בהערה לפרוטוקול ובמכתבו של מזכיר המדינה, לא הוגשם. כל התקדמות נוספת ביחסי ישראל והפלסטינים נדחתה כמעט לשנתיים.

במילים אחרות, הסכם חברון היה בסופו של דבר בדיוק זה: הסכם בדבר הפרישה מחדש הישראלית בחברון. כדי להסכים לסדר היום הנרחב יותר – אישוש ויישום המרכיבים הלא גמורים של אוסלו ב' – וליישם אותו, היה על שלושת השותפים להסכם לקבל כמה החלטות יסוד. ראש ממשלת ישראל לא היה מרוצה מעצם סדר היום, שחייב שלוש פרישות מחדש נוספות עד אמצע 1998, ובכך הותיר פחות משנה עד תום חמש שנות תקופת הביניים. ישראל לא יכלה לקוות להשלמת התהליך בלי שתילאץ לוותר על חלק נכבד מהגדה המערבית.

נתניהו הציע שהפרישה מחדש הראשונה, שנועדה למרס 1997, תכלול שני אחוזים בלבד וערפאת דחה את ההצעה בבוז.

הנה כי כן, בין עמדותיהם של נתניהו ושל ערפאת היו פערים ניכרים שהגישור עליהם היה עלול להימשך זמן רב, ומנקודת המבט הישראלית לא היה היגיון רב בויתור על שטחים בשלושה שלבים קבועים מראש.

לפיכך הציע נתניהו, במרס 1997, כי ישראל והרשות הפלסטינית ידחסו את התהליך כולו לתוך שלב אחד, ותחת המשך יישום אוסלו ב' ייפגשו בוועידה דמוית קמפ־דייוויד ויקדישו שלושה עד שישה חודשים להשלמת הדיונים על הסדר הקבע. הנימוק לקריאה זו היה משכנע למדי. תהליך אוסלו היה אמור להתקדם בשלבים, כדי לאפשר בניית אמון בין הצדדים; יהיו הישגיו הראשוניים אשר יהיו, אין ספק כי לא היה זה תהליך בונה אמון, והיה ראוי להחליפו במשהו אחר. טיעון זה זכה לתמיכתה קצרת המועד של מזכירת המדינה שהחליפה את כריסטופר, מדליין אולברייט, אך בעיה אחת – חוסר אמון – רוקנה אותו מתוכן. ערפאת וערבים רבים אחרים לא האמינו לנתניהו ולממשלתו, וראו בהצעתו תמרון שקוף כדי לחלץ את נתניהו מקיום הסכמי אוסלו. בעיה מדינית זו הוחרפה בעטיו של מצב פוליטי שביר. אפילו היה נתניהו רוצה לקיים באורח מלא את הסכם חברון, לא היה לו רוב מובטח לכך בממשלתו ובקואליציה שלו. אחד מאנשי "חירות" במפלגתו ובקבינט שלו, זאב בנימין (בני) בגין, התפטר לאחר חתימת ההסכם מתפקידו כשר המדע וכחבר הקבינט המדיני־ביטחוני. בנו של מנחם בגין סירב להישאר חבר בממשלה שהעבירה חלקים מארץ ישראל לידיים זרות. בגין אף לא הסתיר את סלידתו האישית מנתניהו. חברי ליכוד אחרים מן הימין, וכן חברי המפד"ל, איימו להפיל את הממשלה אם תחליט על נסיגות נוספות בגדה המערבית. איומם קיבל משנה רצינות אחרי "עריקתם" של חברי ממשלה

וקואליציה נוספים: שר האוצר דן מרידור התפטר ביוני 1997, ושר החוץ דוד לוי – בינואר 1998, ואחרים שהתרחקו מנתניהו בשל חילוקי דעות אישיים איתו או אכזבה מסגנונו ומתפקודו. ככל שעבר הזמן, גברה ההתמרמרות בקרב חברי ממשלה מתונים או פרגמטיים יותר, שהחלו לחשוד כי נתניהו אינו מתכוון לקיים את ההסכם. נתניהו עצמו היה עסוק יותר ויותר בהישרדות ממשלתו, ותמרוניו הבלתי פוסקים יצרו את אפקט הזיגזג שתואר כבר לעיל: אם נתניהו חתם על הסכם חברון בינואר, הוא ניסה לאזן את התמונה בפברואר בריצוי מבקריו מן הימין בבנייה בהר חומה שבירושלים. הפלסטינים ראו בכך פרובוקציה וערפאת הגיב בהשעיית השיחות.

כפי שהיה אפשר לצפות, עקרון ההדדיות הקשה על התקדמות. ערפאת לא שש להתעמת עם הגורמים האסלאמיים שהתנגדו למגעיו עם ישראל, להשלים את שינוי הנוסח של האמנה הפלסטינית, להשתיק קולות אנטי-ישראליים או לקיים שיתוף פעולה ביטחוני גלוי עם ישראל. גם בנקודת השיא של היחסים, היה נחוש בדעתו לשמר את אופציית השותפות עם הפונדמנטליסטים למקרה שהעניינים ישתבשו, לטפח את להט אנשיו ולהימנע מלהיראות כמשתף פעולה עם ישראל. ב־1997 הוא כבר הבין מן הסתם שהתנהגות זו דחתה מעליו חלק נכבד מהציבור הישראלי וסייעה לערעור ממשלתו של פרס ולעליית נתניהו, אך אפילו שקל אפשרות לשינוי מדיניות, הרי שנרתע בשל החשש – שלו היו שותפים רבים אחרים – כי נתניהו מחפש למעשה דרכים לעצור את תהליך אוסלו, ואם כך הדבר, הוא לא התכוון לשנות את התנהגותו שלו. במהלך כל התקופה הזו התמיד לפיכך ערפאת בהנחתו כי תהליך אוסלו הוא הדרך הטובה ביותר להשגת המטרה ההיסטורית של מדינה פלסטינית,

וסירב להשקיע מאמצים נוספים במילוי התחייבויותיו לפי הסכם חברון. נתניהו טען מצדו כי לנוכח כישלון זה לקיים "הדדיות" ו"מילוי התחייבויות", אין בדעתו לבצע את הנסיגות הנוספות. בלב תהליך אוסלו המקורי עמד הרעיון כי דרוש זמן כדי לעבור ממצב של עימות ועוינות למצב של הסדר המבוסס על פשרה ושותפות. שני מרכיבים אחרונים אלה לא תמיד שררו במהלך תור הזהב הקצר של היחסים שבין ישראל לפלסטינים, אך הם בלטו בהיעדרם אחרי יוני 1996. כל ויתור וכל שיתוף פעולה נעשו בחוסר רצון. שני הצדדים חשו כי הם שרויים בעיצומו של סכסוך ולא לקראת סיומו, וכל צד פעל לשיפור מעמדו בגדה המערבית ובמזרח ירושלים.

בנסיבות אלה היה קשה להביאם לשיתוף פעולה הדדי בתחום הביטחוני החיוני והרגיש. בהתחשב ביעילות המחרידה של התקפות הטרור האסלאמי בשנים 1994 עד 1996, ובחשיבות שייחס לעניין זה נתניהו, הייתה הדילמה הכרוכה בסוגיית הטרור חריפה במיוחד. במהלך שלושים החודשים הראשונים של ממשלת נתניהו אירעו פיגועי התאבדות בתל-אביב ובירושלים, אף כי השפעתם לא הייתה הרסנית כמו הפיגועים הקודמים, הן בשל אמצעי-הנגד שנקטו ישראל ולעיתים הרשות הפלסטינית, והן בזכות המזל ומה שאולי חשוב ואירוני יותר – עקב ההאטה בתהליך השלום. איראן, החמאס והג'האד האסלאמי לא נאלצו להתאמץ כמו בשנים 1993-1996 כדי להפריע לתהליך שלום מקרטע. שיתוף הפעולה הביטחוני בין ישראל ובין הרשות הפלסטינית לא היה אפוא רצוף. יישומו, שנעשה הן במסלול דו-צדדי והן במסלול תלת-צדדי (כשהסי-איי-אי משמש צד שלישי), השפיע על העליות והמורדות ביחסים הישראליים-הפלסטיניים הכלליים והושפע מהם. ככלות הכול, ביטחון היה בלב ענייני

"ההדדיות" ו"מילוי ההתחייבויות". ערפאת הילך על חבל דק מאוד; הוא הסכים לשתף פעולה במקצת מן הזמן, סירב לעשות כן פעמים אחרות, ומפעם לפעם אף עודד פעולות אלימות נגד ישראל או לפחות העלים מהן עין. במהלך תקופה זו הוא המשיך לפעול על סמך ההנחה שהסיכויים הטובים ביותר עודם גלומים בתהליך אוסלו, אך לא דגל במדיניות זו בהתלהבות או בעקביות. סדר העדיפויות שלו השתנה עם הזמן. עכשיו עמד בראש מעייניו טיפוח מערכת יחסים חדשה עם ארצות־הברית, ובמיוחד עם ממשל קלינטון. השגת שטחים נוספים בגדה המערבית נותרה, כמובן, המטרה הראשונה במעלה. אך כל עוד לא היה אפשר להשיג יעד זה, היה ערפאת מוכן להסתפק, כמטרת ביניים, ביתרונות שתניב מערכת יחסים חדשה עם המעצמה העולמית המובילה. הנשיא קלינטון השקיע הון פוליטי ואישי ניכר ביחסים שבין הישראלים לפלסטינים, ותוך נטילת סיכון פוליטי מסוים פעל כדי לשכך את משבר ספטמבר 1996. אבל אם המשא ומתן על הסכם חברון נמשך שלושה חודשים, ונתקל מיד בקשיים ובאכזבות חדשות כשהגיע מועד יישומו, מה יהיו סיכויי ההצלחה של ארצות־הברית בדיונים על הסדר הקבע? למדליין אולברייט היה סדר עדיפויות שונה משל קודמה בתפקיד. במהלך השבועות הראשונים שלה בתפקיד, התחוויר כי יישום הסכם חברון יהיה חלקי בלבד, וכי דרוש מאמץ מחודש כדי להביא לביצוע שלוש הפרישות מחדש. היה זה סיכוי לא מלבב, והוא נעשה אף קוסם פחות כשממשלת ישראל הפגינה נכונות ויכולת לגייס נגדו רפובליקנים שמרנים בארצות־הברית וחלק גדול מהקהילה היהודית המאורגנת שם.

להלכה, היה קלינטון, כנשיא שזה עתה נבחר בשנייה, מחוסן מפני שיקולים כאלה, אך הנסיבות הפוליטיות בראשית 1997 –

רוב רפובליקני בשני בתי הקונגרס, שנתן לכל חבר קונגרס משנה חשיבות והשפעה – הניא את הממשל מלהתעמת בגלוי עם ממשלת ישראל. ארצות-הברית הנמיכה פרופיל בתהליך השלום אך סירבה להסתלק ממנו, למרות ביקורת מבית ועצות כי תעשה כן. קלינטון האמין שארצות-הברית חייבת להשקיע מאמצים כנים וברורים למניעת קריסתו של מאמץ דיפלומטי המזוהה במובהק עם העמדה האמריקנית, וכי בסופו של דבר יבצע נתניהו את הפרישה מחדש השנייה.

ארבעה גורמים חברו יחדיו בסתיו 1998 כדי לאפשר זאת: ראשית, וושינגטון הבהירה באופן שאינו משתמע לשתי פנים, כי גם אם ערפאת והרשות הפלסטינית לא ימלאו לחלוטין אחר התחייבויותיהם, היא מצפה מישראל לספק את המפתח להתקדמות נוספת ולבצע את הפרישות מחדש. צוות השלום האמריקני קבע נקודת פשרה של 13% טווח סביר לנסיגה הישראלית הבאה בגדה המערבית. הצוות שיכנע את ערפאת לסגת מתביעתו הראשונית בדבר כ־40 אחוז, והשיג לאחר מכן את הסכמתו האישית של נתניהו לשיעור זה, ואז התרכז בניסוח הסכם שבמסגרתו יהיה אפשר לשלב נסיגה זו, ותוך כדי הגשת סיוע לנתניהו – לשכנע את שאר חברי ממשלתו והקואליציה שלו.¹⁶ במהלך השתלשלות אירועים זו, עמד הנשיא קלינטון בראשיתו של המשבר האישי-פוליטי החמור ביותר שלו. פרשת לווינסקי התפוצצה במהלך ביקורו של נתניהו בווינגטון, בינואר 1998, כששאלת הלחץ האמריקני על ישראל עמדה בראש סדר היום, והחלה לדעוך בתחילת סתיו 1998, בזמן ועידת וויי. שם ניסה הנשיא בראש ובראשונה לפתור בעיה מסובכת ומסוכנת במזרח התיכון, אך גם לנהל סדר יום נשיאותי תקין ולהפגין תפקוד יעיל. בעצם כינוס הוועידה והשתתפותו האישית של קלינטון ותרומתו הפוליטית,

הצליחו הנשיא וממשלו להשפיע לטובה על היחסים הישראליים-פלסטיניים. שיקול חשוב שני היה בואו הקרב והולך של 4 במאי 1999 – סוף תקופת הביניים.

תאריך זה נראה רחוק בעת השלמת הסכם חברון בינואר 1997, אבל עכשיו היו כל הצדדים קרובים אליו באורח מסוכן. ערפאת איים בפומבי כי יכריז על עצמאות ועל מדינה פלסטינית באורח חד-צדדי; ישראל איימה בפעולות חד-צדדיות משלה. הדיפלומטיה של ארצות-הברית ניצלה במלואם את חששות שני הצדדים מן הפוטנציאל ההרסני הגלום במצב זה, וכינסה אותם בוויי פלנטיישן.

שלישית, הסכם החל להתגבש בהדרגה. אחרי ככלות הכול, ההיבט הטריטוריאלי של ההסכם כבר סוכם באמצע 1998; אז היה צריך למצוא מסגרת פוליטית מתאימה שתענה על דרישותיו של נתניהו. מבחינה ממשית ופוליטית, נתניהו היה צריך להראות כי הוויתור הטריטוריאלי של ישראל יזכה לתמורה שוות-ערך; ברמה עמוקה יותר, הוא ושותפיו היו חייבים לשאול את עצמם מה ההיגיון במסירת 13% מהגדה המערבית בנקודת זמן מיוחדת זו. מילוי התחייבות, שיפור היחסים עם ארצות-הברית ומדינות אחרות, שמירה על התקדמות בתהליך השלום – כל אלה היו סיבות כבדות משקל, אך הן היו כאלה זה שנים. דרוש היה עכשיו רעיון חדש כדי לשכנע את ממשלת נתניהו להסכים למצב חדש, שבו תשלט הרשות הפלסטינית ב־40 אחוז מהגדה המערבית ותקים נמל תעופה בין-לאומי בעזה.

בסופו של דבר, הוסדר הבסיס הפוליטי הפנימי בישראל, שאיפשר את יישום הנסיגה של 13% מהשטח. במשך חודשים רבים דומה היה שנתניהו שוקל כל אפשרות ותמרון פוליטיים ומנסה אותם. לבסוף, בספטמבר 1998, הוא החליט להפוך את

אריאל שרון, שר התשתיות הלאומיות, לבעל בריתו העיקרי, ולסמוך על מנהיג זה של מחנה הימין בשלב הסופי של המשא ומתן על ההסכם.

ב־14 באוקטובר מינה נתניהו את שרון לשר החוץ; שרון מיהר להכריז כי לא יצביע בעד הסכם שיכלול נסיגה בת יותר מתשעה אחוזים, אך הבהיר כי יהיה שותפו המלא של ראש הממשלה בניסוח הסכם כזה בוויי פלנטיישן. הדרך שעשה שרון מן הימין הקיצוני אל עמדותיו אלה הקבילה למעבר של נתניהו מעמדותיו שלפני הבחירות למדיניותו לאחריהן והשלימה אותו. שרון גדל על מסורת האסכולה האקטיביסטית של תנועת העבודה. ב־1973, לאחר שפרש מצה"ל בדרגת אלוף, הצטרף לליכוד; כאדריכל המלחמה בלבנון וכפטרון החילוני של תנועת המתנחלים, הוא הטביע את חותמו המובהק על יחסי ישראל והעולם הערבי.¹⁷

שרון, אז בן 70, פעל בהשפעת כמה גורמים. אין ספק שלא זנח את ביקורתו על תהליך השלום וספקותיו לגבי, ובמיוחד לגבי שני הסכמי אוסלו. אך הוא שאף גם לשקם את שמו הטוב ואת תדמיתו, שהוכתמו במהלך הכישלון הישראלי בלבנון בשנים 1982-1983.

פעולתו בפתרון ענייני המים, והרוגז של הירדנים על נתניהו הפכו את שרון לדמות מפתח ביחסי ישראל-ירדן. מנהיג ליכוד זה, שהיה מזוהה במשך שנים עם הסיסמה "ירדן היא פלסטין", נתפס על ידי הירדנים בעבר כאויב מר ומסוכן. אך בנסיבות ששררו ב־1998, הם היו מוכנים להיאחז בו כבסלע של יעילות ופרגמטיזם בנוף המסוער של הפוליטיקה הישראלית החדשה. שרון עצמו ראה ביחסיו החדשים עם האשמים דגם לסוג ההישגים שאליהם שאף בפוליטיקה הישראלית. מדוע שלא יציע את המפתח לפשרה מתקבלת על הדעת? האין זאת כי

בהיותו הדמות הבכירה והמנוסה ביותר בימין הישראלי, ובתוקף זכויותיו ב"מחנה הלאומי" יוכל, דווקא הוא, לגייס לה תמיכה מספקת? הלוך המחשבה של שרון באותה עת נחשף בתמצית מסמך שהכין משרדו במאי 1998, תחת הכותרת "ביטחון ודור קיום: גישה חלופית לשבירת הקיפאון בין ישראל לפלסטינים".

וזה לשונן של שתי הפסקאות האחרונות: "כפי שאני רואה את המצב כיום, אפשר להגיע בשלב הביניים להסכם עם הפלסטינים, שיהיה דומה במידת־מה לתפיסה של סיום מצב המלחמה. כך תינתן לפלסטינים אפשרות לשמר את הסכמי אוסלו, וישראל תזכה בפרק זמן נוסף, שבו תוכל לבדוק אם בשלו התנאים לשלום אמת מתמשך.

לבסוף, ברצוני להדגיש כי גישה חלופית זו למניעת משבר, והתפיסה של "פחות משלום" אותה הצגתי כאן, היא שצריכה להיתפס כאופציה חלופית: אם לכל הצדדים יתחוויר בנקודה מסוימת כי המאמצים הנוכחיים להגיע להסדר נכשלו, אני מאמין כי טובת ישראל והפלסטינים גם יחד צריכה להביא לאימוץ גישה זו כאמצעי לשיפור את הקיפאון ולהחיות את תהליך השלום".¹⁸

ככל הנראה, יצא שר החוץ החדש של ישראל לשיחות בוויי פלנטיישן כשהוא חמוש בהשקפה זו. לפי הדיווחים, הוא טען כי כל הסכם שיושג שם יהיה בחזקת הסכם ביניים לכעשרים שנה. ברור כי הפלסטינים, שאר העולם הערבי וארצות־הברית לא ראו זאת כך. גם לא היה ברור מהי עמדתם האמיתית של נתניהו ושרון ביחס להסכם שעליו חתמו בסופו של דבר. האם האמינו כי יוכלו לשמור את הסטטוס־קוו לזמן רב כל כך, או שהבינו כי לא תהיה זאת התחנה האחרונה במסעם אל נקודת האמצע של פרגמטיזם ופשרה?

בניגוד בולט להתקדמות החלקית שהושגה במסלול הישראלי־פלסטיני, לא חלה כל תזוזה ביחסי ישראל־סוריה. השיחות,

שהושעו במרס 1996, לא חודשו למרות כמה ניסיונות שעשו צוות השלום האמריקני, השליח המיוחד של האיחוד האירופי ומגוון מתווכים פרטיים. המכשול הטכני היה כפול: התעקשותה של סוריה כי "השיחות יחלו מהנקודה שבה הופסקו" והתנגדותה של ישראל לתביעה זו ולפרשנות שעליה התבססה. שכן מינוח זה היה שפת צופן לדרישה רחבת היקף עד מאוד: לפי הגרסה הסורית של המשא ומתן בשנים 1993-1996, התחייב ראש הממשלה רבין לנסיגה ישראלית מרמת הגולן, פרס אישר את ההתחייבות, והיא מחייבת מבחינה משפטית ושיחות חדשות חייבות להתחיל מנקודת מוצא זו. לפי הגרסה הישראלית לא הייתה כל התחייבות, הסכמה או הבטחה לסגת; עמדה היפותטית ומותנית הופקדה בידי ארצות-הברית בתמורה להסכמה הסורית לעסקת חבילה של הסדר – הסכמה שמעולם לא ניתנה. בידי נתניהו היה מכתב ממזכיר המדינה כריסטופר מספטמבר 1996, ובו הביע את הדעה כי ההסכם היחיד שהושג במהלך הדיונים, ה־nonpaper על סידורי הביטחון, לא היה תקף מבחינה משפטית; חילופי דברים שבעלי־פה היו ללא ספק אף פחות מחייבים מ־nonpaper זה.

לאמיתו של דבר, היה אפשר לגשר על הפער בין שתי העמדות, אך סלע המחלוקת האמיתי לא היה פרוצדורלי אלא מהותי. אסד לא הפגין גם שום עניין בקיום משא ומתן לשם משא ומתן בלבד. מנקודת מבטו, עצם קיום המשא ומתן הישראלי־סורי היה מעניק לנתניהו יתרון, בכך שהדבר היה מאפשר לו לטעון כי תהליך השלום התאושש ועל בסיס זה אפשר לקדם את הנורמליזציה הערבית־ישראלית. לפיכך תבע אסד כי שלב חדש בדיונים יתבסס על התחייבותה המפורשת של ישראל לסגת מרמת הגולן. נתניהו דחה תביעה זאת משתי סיבות עיקריות: הקושי להסכים לעצם הדרישה הסורית וההתנגדות לניסיונו של

אסד להכתיב תנאים ולפתוח במשא ומתן שסיכומו מובטח מראש ובכך להותיר לצד הישראלי יכולת תמרון מזערית. בה בעת רצה נתניהו בעליל בחידוש המשא ומתן עם סוריה. כמו שני קודמיו לתפקיד, נתניהו נמשך לרעיון של הסדר מהיר עם שליט תקיף ואפקטיבי. עוד יותר משני קודמיו העדיף הסדר עם סוריה על פני המשך התקדמות וויתורים במסלול הפלסטיני. נסיגה מלאה או מרחיקת לכת ברמת הגולן הייתה עניין כואב, אך בכל מקרה כואב פחות רגשית, רעיונית ופוליטית – מוויתור מסיבי על חלקי ארץ ישראל. לאחר שורה של ניסיונות כושלים להעביר מסרים לאסד ולכונן ערוץ הידברות עמו, נפתח בסופו של דבר בקיץ ובסתיו 1998 משא ומתן עקיף באמצעות איש העסקים האמריקני רונלד לאודר. ללאודר, אחד מהתורמים העיקריים במסע הבחירות של נתניהו, היו, מנקודת מבטו של נתניהו, שני יתרונות: הוא טס בין ירושלים לדמשק באורח דיסקרטי במטוסו הפרטי, ואסד ראה בו לא רק אדם המקורב לראש ממשלת ישראל אלא גם דמות מייצגת של עולם העסקים האמריקני הגדול, מחוז קסם מושך ודוחה כאחת, מבחינתו של נשיא סוריה. בהיעדר תיעוד מוסמך, ולנוכח קיומן של עדויות סותרות של בעלי עניין, אין אפשרות לדעת בוודאות מה התרחש בשרשרת המפגשים שסיפורם יובא להלן, אך מהצלבת העדויות השונות מצטיירת התמונה הבאה: לאודר קיים ביקורים בדמשק וברובם נפגש עם אסד עצמו, ולפי דיווחו של לאודר עצמו לממשל קלינטון, הוא מסר לאסד על נכונותו של נתניהו לנסיגה מלאה מרמת הגולן. (לפי גרסה מאוחרת יותר, נסיגה לקווי 4 ביוני). נתניהו הכחיש את העולה מדיווח זה וטען כי היה מוכן למתיחת קווי הגבול במרחק "מיילים" ממזרח לקו הגבול הבין-לאומי. בתמורה לויתור זה הסכים אסד (לדברי לאודר) לנוכחות ישראלית

מסוימת במוצב החרמון לאחר הנסיגה. (הסורים הכחישו טענה זו וככלל ניסו למעט בחשיבות הפרשה כולה). בשלב מסוים דרש אסד שלאודר יחזור עם מפה שעליה יסומן הקו שאליו מוכן נתניהו לסגת. נתניהו, בין בשל סירובו שלו ובין בשל התנגדות שותפיו לממשלה (כמו שר הביטחון מרדכי שהיה שותף סוד), לא נתן מפה בידי לאודר, והמאמץ כולו קרס. בהיעדר "אופציה סורית" חתם נתניהו על "הסכם ויני". לאורך כל התקופה המשיך אסד להפעיל לחץ על ישראל דרך לבנון ובהתירו, בעצם בעודדו, את פעילות החזבאללה נגד חיילי צה"ל המוצבים בדרום לבנון הוא גרם לישראל זרם מתמיד של אבדות.¹⁹

הרגישות הישראלית לאבדות הפכה זה מכבר לפן מוכר של הסכסוך הישראלי-ערבי, ומילאה תפקיד חשוב במיוחד בעיצוב המדיניות הישראלית בסוגיית דרום לבנון, שלגבי הנופלים שם גברה והלכה בציבור הישראלי התחושה, שמדובר באבדות חינם על מזבח מדיניות שהיא לכאורה חסרת תכלית. אם הייתה כוונתה המוצהרת של ישראל לעזוב את דרום לבנון בהקדם האפשרי, לאחר שיושג הסדר עם סוריה, היה קשה להצדיק לפני הציבור הישראלי את האבדות שספג צה"ל, כאשר על רקע זה נולדה שדולה פעילה מאוד ובעלת השפעה למען יציאה חד-צדדית בהקדם מלבנון, שהורכבה משלושה גורמים עיקריים: תנועה של אימהות, אישים פוליטיים ובראשם ד"ר יוסי ביילין, וגורם שנראה במבט ראשון מפתיע: מתיישבי רמת הגולן ושותפיהם להתנגדות לנסיגה מן הגולן. התפקיד שמילאו אלה האחרונים בהקשר הלבנוני נראה מפתיע פחות במבט שני: מאחר שסוריה השתמשה ברגישות הישראלית לאבדות בדרום לבנון כמנוף אפקטיבי בעליל לקידום רעיון הסדר ישראלי-סורי ולו במחיר נסיגה מן הגולן, הרי כדי לעקר מנוף זה מייעילותו, היה

כדאי להסיג את צה"ל מדרום לבנון. בוויכוח הציבורי-פוליטי בישראל בסוגיית לבנון נשמעו קולות שקראו להסלמת התגובות או להגברת הפעילות הישראלית באזור, אך התהודה שזכו לה הייתה מוגבלת.

אחרי מבצע "ליטני" (1978), מלחמת לבנון וספיחיה (1982-1985) מבצע "דין וחשבון" (1993) ומבצע "ענבי זעם" (1996), אפשרות השיבה אל הביצה הלבנונית או ההתבוססות בה כלל לא עלתה על דעת רוב המשתתפים בדיונים המדיניים ובדיונים הציבוריים. אופציה נוספת – נסיגת צה"ל מלבנון במסגרת הבנה מפורשת או מרומזת – נוסתה בימיה הראשונים של ממשלת נתניהו ונדחתה על ידי סוריה. ניסיון שני נעשה במרס 1998, כאשר ישראל ביצעה תמרון דיפלומטי שנסב סביב החלטת מועצת הביטחון 425, שהתקבלה ב-1978, והקבינט הביטחוני של הממשלה החליט פה אחד "לקבל את החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 425". ההחלטה קוראת, בין היתר, לנסיגה ישראלית מדרום לבנון וישראל סירבה, מאז מלחמת לבנון, לקבלה אלא אם כן תקיים במלואה, וטענה כי אין לה תביעות על דרום לבנון וכי תשמח לסגת ממנה משיוסרו הסיכונים לביטחון גבולה הצפוני. בעצם קבלת ההחלטה הפעילה ישראל לחץ מסוים על ממשלת לבנון לפעול בדרך שתוביל לנסיגת ישראל. אך ללחץ כזה אין סיכוי להיות אפקטיבי כמו לחץ סורי על לבנון, ותמרון זה הסתיים בלא כלום. ההשפעה המצטברת של כל זה הייתה צמצום הדיון המדיני לשיקולים בעד ונגד נסיגה ישראלית חד-צדדית. בדצמבר 1998, עם התמוטטות הקואליציה של נתניהו, חזר המצב והשתנה. יש מחלוקת בשאלה אם ראש הממשלה היה יכול (וצריך) להתמיד בנתיבו, או אם נחרץ גורל ממשלתו עקב המתח שבין מדיניות (הצורך להגיע להסכם לאחר כמעט

שנתיים של השתהות) ובין פוליטיקה (סירובם של כמה אנשי ימין בקואליציה לתמוך בממשלה באמצעות יישום הסכם וויי). נתניהו השיג את תמיכת הממשלה והכנסת בהסכם, אך זמן קצר לאחר מכן הגיעה הקואליציה שלו לסוף דרכה. ב־21 בדצמבר הקואליציה והאופוזיציה שיתפו פעולה בהצבעה שפיזרה את הכנסת וחייבה בחירות חדשות.

אלה נקבעו ל־17 במאי 1999. במהלך השבועות שלאחר מכן הוכנה הזירה למערכת בחירות ארוכה ולוחמנית. מול נתניהו התמודדו אהוד ברק ויצחק מרדכי, ראשה של "מפלגת המרכז", שנוסדה מיד אחרי הפלת הממשלה. בפעם הראשונה בהיסטוריה הפוליטית הישראלית היה המרוץ לראשות הממשלה משולש, כמעט עד לרגע האחרון, שבו יצא מרדכי מן המרוץ. נתניהו ויועצי הבחירות שלו בחרו למקד את מערכת הבחירות בתהליך השלום, ולהתרחק מנושאים חברתיים־כלכליים ומשאלת אופיו של ראש הממשלה. האסטרטגיה הייתה לחזור על הצלחת 1996 ולתאר את נתניהו כמנהיג קשוח ולא מתפשר, שלמרות הסכם וויי ובניגוד למתחריו החלשים, לא ייכנע ללחץ הערבי בכלל, והפלסטיני בפרט. חוץ מפרישה מחדש מזערית וכמה ישיבות של ועדות משותפות שהוקמו לפי הסכם וויי, הושעה יישום ההסכם עד לאחר הבחירות.

ערפאת השמיע כמה מחאות, אך בסופו של דבר הסכים לכך, ואף הסכים למעשה לדחיית הכרזת העצמאות והקמת המדינה הפלסטינית עד לסתיו. הוא (וממשל קלינטון) לא רצו לפגוע בתוצאות הבחירות. יהיו העדפותיהם אשר יהיו, שניהם גילו כי כל ניסיון גלוי לסייע ליריביו של נתניהו יוביל לתוצאה הפוכה; ביטוי סביל של העדפות נראה אפוא כאפשרות בטוחה יותר. מבחינת ערפאת, פירוש הדבר היה שלא יביע תמיכה פומבית

במועמד מפלגת העבודה, אהוד ברק, או באיש מפלגת המרכז יצחק מרדכי, ואף לא ישמיע ביקורת על נתניהו, אך בה בעת הוא היה נחוש בדעתו שלא להביך את תומכיו הישראלים של תהליך השלום ביצירת משבר חמור לפני הבחירות. השקעה ברכישת רצונה הטוב של וושינגטון נשארה גורם מרכזי באסטרטגיה של ערפאת, והמשיכה לשאת פירות נאים, במיוחד בעת ביקורו של הנשיא קלינטון בישראל וברצועת עזה, באמצע דצמבר 1998 – כפי שהוסכם והוכרז בוועידת וויי. הביקור נועד לסייע ליישום ההסכם שבפניו עמדו, לכל הדעות, קשיים מרובים. יאסר ערפאת והפלסטינים נהנו מהיתרונות הכרוכים בביקור נשיא ארצות-הברית בעזה. ואילו לנתניהו הובטח שנוכחותו של קלינטון היא הערובה לביטולם הפומבי הרשמי של הסעיפים העוינים באמנה הלאומית הפלסטינית. יושב הראש ערפאת רשם עוד ציון דרך בדרכו אל מדינה פלסטינית, וראש ממשלת ישראל היה יכול להצהיר כי השיג את התיקון הסופי של המסמך, שבו השתמש כדי לנגח את פרס ב־1996.

הערות

1. לטקסט הרשמי ראו –
"The Wye River Memorandum Signed at the White House,
Washington, D.C.", United States Information Center.
2. בן כספית, נתניהו: הדרך אל הכוח (אלפא תקשורת: תל אביב, 1997);
רונית ורדי, ביבי – מי אתה, אדוני ראש הממשלה? (כתר: ירושלים,
1997).
3. ראו ריאיון עמו בהארץ 18.9.1998.
4. בנימין נתניהו, מקום תחת השמש (ידיעות אחרונות: תל אביב, 1995),
עמ' 261-323.
5. שם, עמ' 348.
6. שם, עמ' 349-353.
7. למחקר המבהיר את בחירות 1996 ואת הקשרן החברתי, ראו דניאל בן
סימון, ארץ אחרת (אריה ניר: תל אביב, 1997) וכן:
Daniel J. Elazzar and Shmuel Sandler, *Israel at the Polls: 1996*
(London, 1998).
8. ראו הראיונות שנתן נתניהו לדייוויד מקובסקי, ג'רוזלם פוסט
10.5.1996, ולשמעון שיפר, ידיעות אחרונות 23.5.1996.
9. שם.
10. ראו –
FBIS, May 23, 1996, "Likud Issues Platform", p. 4.
11. ראו ריאיון עם מקובסקי בג'רוזלם פוסט.
12. ראו –
FBIS, June 18, 1996, "Netanyahu Government Presents Basic
Guidelines", pp. 32-36.
13. ראו –
"Final Communiqué Issued by Arab Summit", FBIS, June
24, 1996, pp. 13-16.
14. איתמר רבינוביץ', סף השלום, עמ' 294-304.
15. ראו את הפרקים על ישראל ב-
Bruce Maddy Weizman (ed.), *Middle East Contemporary
Survey, 1996 and 1997* (Boulder, Colo.).

16. לסקירה מעולה של האירועים שהוליכו לחתימה על הסכם וויי, ראו מאמר של דייוויד מקובסקי בהארץ. 4.12.1998.
17. ראו ספרו הביקורתי של העיתונאי עוזי בנזימן על שרון, **לא עוצר באדום: ביוגרפיה של אריק שרון** (אדם: תל אביב, 1985).
18. המסמך פורסם לראשונה בהארץ 16.11.1998.
19. הגרסה המלאה ביותר לגבי שליחות לאודר מופיעה בזיכרונותיו של אלוף במיל' דני יתום, **שותף סוד** (ידיעות אחרונות: תל אביב, 2009) עמ' 194-214. יתום עבד במחיצתם של רבין, פרס וברק ושימש ראש המוסד בשלהי תקופת כהונתו של פרס ובראשית תקופת כהונתו של נתניהו.

ממשלת ברק וקריסת תהליך השלום

אהוד ברק נבחר לראש ממשלת ישראל ב־17 במאי 1999 והציג את ממשלתו בפני הכנסת ב־6 ביולי. ברק ניהל את מערכת הבחירות שלו כממשיך דרכו של יצחק רבין. איש צבא, רמטכ"ל לשעבר, שנכנס לזירה המדינית כדי להביא לישראל שלום הבנוי על מסד ביטחוני איתן.¹ אך כראש ממשלה פעל ברק בסגנון שונה מזה של רבין; בעוד שרבין מיתן את נועזותו על־ידי דבקות בגישה הדרגתית, ברק החליט לחתוך את "הקשר הגורדי" באבחת חרב. הוא הגיע למסקנה שניהול של תהליך הסדר בשלבים מיצה את עצמו ופעל מתוך תחושה ואמונה עמוקות, שללא הסדר בסיסי וכולל צפויה התנגשות רחבת היקף בין הצדדים. בהצהרותיו הפומביות הציב ברק לעצמו רף גבוה ולוח זמנים צפוף. בעת ביקורו הראשון בארצות־הברית, מסרו דובריו של ברק בשיחות רקע, כי הוא הציג לנשיא קלינטון תוכנית מדינית החותרת להשיג הסכם שלום כולל וסופי, שיפתור את כל הבעיות בין ישראל לפלסטינים, לסוריה וללבנון ובכלל זה סוגיות שנחשבות קשות במיוחד לפתרון, כמו מעמד ירושלים ושיקום הפליטים הפלסטינים. אותם דוברים אמרו כי ברק "רוצה להוריד מעל הפרק אחת ולתמיד את תורת השלבים ומציע למנהיגים הערבים לבוא ולדון אחת ולתמיד במכלול הבעיות. תוכנית ברק קובעת לוח זמנים של 15 חודשים, עד אוקטובר 2000, להשגת פריצת

דרך בכל הערוצים: הסדר קבע ישראלי-פלסטיני, הסכמי שלום עם סוריה ולבנון והסדרים אזוריים לבעיות המים והפליטים".² בהזדמנויות אחרות דאג ברק להדגיש שהוא קובע מועד של 15 חודשים כדי לבדוק אם יש לישראל "פרטנר" אמיתי. ברק ודובריו לא פירטו בפומבי את עיקרי תוכניתו, אך היה ניתן להסיק כי בכל הנוגע לפלסטינים הוא העריך אז, כי יהיה ניתן להגיע להסדר בתנאים נוחים יחסית לשני הצדדים: מדינה פלסטינית עצמאית, שתהנה מרצף טריטוריאלי ביהודה ושומרון, חיבור לעזה באמצעות גשר עילי, ירושלים המאוחדת בריבונות ישראלית, רוב המתנחלים יישארו בגושים בריבונות ישראלית, הירדן יהיה גבול ביטחון והפליטים ישוקמו בארצות מושבם ללא זכות שיבה לישראל. את ההסדר עם סוריה נכון היה ברק להשתית על נסיגה מרמת הגולן כשקו הגבול יורחק משפת הכנרת.³

מהלכיו הפוליטיים הפנימיים של ברק שיקפו את החלטתו הבסיסית להקדיש את השנתיים הראשונות של כהונתו למאמץ שאפתני למיצוי או לפחות לקידום משמעותי של תהליך השלום. הבחירות של מאי 1999, בשיטת "שני הפתקים" – האחד לראשות ממשלה והאחר למפלגה – העניקו לברק רוב אישי מרשים 56.08 (אחוז מהקולות), אך שללו ממנו בסיס פרלמנטרי מוצק המאפשר כינון ממשלה יציבה. "ישראל אחת", רשימתו שלו, קיבלה 26 מושבים בלבד בכנסת, והגוש המרכזי-שמאלי כולו, שנועד לתמוך במדיניות שבה דגל ברק, אף הוא לא הגיע למספר המנדטים שיש בו די לבניית קואליציה. במצב זה עמדו בפני ראש הממשלה הנבחר שתי אפשרויות עיקריות:

1. לכוון ממשלה בשותפות עם הליכוד, שהוכה בבחירות ויוצג בכנסת על-ידי 19 ח"כים, ובכך להסכין למדיניות צנועה

יחסית תהליך השלום ולקוות למצוא בליכוד שותף לרפורמה פוליטית-חברתית.

2. לצרף לממשלה לצד מרצ גם את ש"ס, שקיבלה 17 מושבים, ובכך הפכה למפלגה השלישית בגודלה, בתקווה שבתמורה לעמדה פשרנית בסוגיות העיקריות המעסיקות אותה (מימון ואוטונומיה לרשת החינוך שלה ומיתון עמדות מפלגת העבודה ומרצ בשאלות של דת ומדינה) תתגבר הנהגת ש"ס על נטיותיהם ה־נציות של רוב בוחריה ותתמוך במדיניות הנועזת, שאותה הגה ראש הממשלה הנבחר בחתירתו למצות את תהליך השלום ולהגיע להסדר כולל של סכסוך ישראל-ערב.

ברק בחר באופציה השנייה. בחירתו בש"ס נבעה מהערכתו, כי על אף נטיות הלב של מרבית בוחריה תוכל המפלגה בהנהגתו הרוחנית של הרב יוסף להיות שותפה אפקטיבית לתהליך שלום מרחיק לכת. ב־4 ביולי הציג אהוד ברק ממשלה שנשענה על קואליציה של 73 חברי כנסת. נוסף על כך הניח ברק שממשלה שתתקדם באורח נמרץ בתהליך השלום תוכל להישען על קולותיהם של חברי הכנסת הערבים גם בלא שהם יצורפו לקואליציה.

הכרעה אסטרטגית זאת לוותה בהכרעה אסטרטגית שנייה – ההחלטה למקד את המאמץ הראשון והעיקרי של תהליך השלום באפיק המשא ומתן עם סוריה ולא עם הפלסטינים. להחלטה זאת לא ניתן ביטוי מלא במישור ההצהרתי. על פי אמירותיו שלו, ברק גרס כי יוכל בפרק זמן סביר להשלים משא ומתן עם הסורים והפלסטינים כאחד. אך הוא העדיף בעליל להשיג תחילה הסכם עם סוריה ומאותה נקודה, עם קלפי מיקוח משופרים בידו, להמשיך במשא ומתן עם הפלסטינים. כך הוצגו הדברים במישור ההצהרתי, אך היו רבים שפיקפקו ביכולתו של ראש ממשלה

ישראלי, לא כל שכן מי שנשען על בסיס קואליציוני כמו זה של ברק, להשלים בסדר זמנים דחוס הסכמים הכרוכים בויתורים בשני המסלולים.

לאמיתו של דבר, חלק מן המשקיפים הפוליטיים בישראל גרסו כי יהיה לברק קשה להעביר במשאל עם הסכם עם סוריה הכרוך בויתור על הגולן, וזאת עוד בטרם תועמד הסוגיה הפלסטינית על סדר היום הפוליטי. ההעדפה שהקנה ברק למסלול הסורי נבעה מאותה מערכת שיקולים שהנחתה את שלושת קודמיו לתפקיד. הסכסוך הישראלי-סורי נתפס כפשוט יותר מהסכסוך הישראלי-פלסטיני (כלומר, סכסוך טריטוריאלי בין שתי מדינות ריבוניות להבדיל מסכסוך לאומי-קהילתי בין שני עמים הנצים על אותה כבדת ארץ), ואסד נתפס כשותף נוח יותר למשא ומתן מהיר ותכליתי מאשר ערפאת. מנקודת מצא זאת חתר ברק בדרכו הנחרצת לחידוש מהיר של המשא ומתן עם אסד ולסיכמו בהקדם האפשרי. ממשל קלינטון, עקבי בגישתו, היה שותף נלהב לאופציית "סוריה תחילה" של ברק. על רקע זה ועל רקע קבלת הפנים הלבבית – יחסית – שהעניקו סוריה וכלי התקשורת שלה לראש הממשלה החדש, דומה היה, שסיכוייו של המשא ומתן הישראלי-סורי להצליח טובים הפעם יותר מאשר בניסיונות קודמים. אך המאמץ להחיות את המשא ומתן נתקל בקשיים בלתי צפויים, ונדרשה כחצי שנה כדי לחדשו בסופו של דבר בדצמבר 1999 בשיחות וושינגטון ושפרדסטאון.⁴

שניים מן המכשולים היו בעלי אופי טכני לכאורה. ראשית דבר, אסד דבק בעמדה שגיבש מול נתניהו ולפיה יש לחדש את המשא ומתן "בנקודה שבה הופסק" וכי באותה נקודה הייתה כרוכה הסכמה (או אפילו התחייבות) ישראלית קודמת לסגת נסיגה מלאה מן הגולן לקווי 4 ביוני 1967. ברק היה בקי בתולדות המשא ומתן הישראלי-סורי והבין היטב כי ללא נסיגה ישראלית

מלאה מן הגולן לא יחתום אסד על הסכם שלום עם ישראל. אך גם אם היה ברק מוכן להגיע לכך, הוא לא היה מוכן להתחיל בכך את המשא ומתן שלו, וזאת משום שגרס כי לא יישארו לו מרחב תמרון וקלפי מיקוח בסוגיות החשובות האחרות שעמדו על הפרק. ברק רצה גם לדעת מה מרחב הגמישות המסתתר מאחורי המונח "קווי 4 ביוני 1967". קו כזה לא סומן מעולם על מפה רשמית וברק רצה לוודא כי אסד מוכן להסתפק בכותרת פורמלית של "קו 4 ביוני" כאשר במציאות הוא מוכן למידה של גמישות. באמצע שנות ה-90, כאשר עלתה הסוגיה על הפרק, העריכו נושאים והנותנים הישראלים ואנשי "צוות השלום" האמריקני, כי אסד דוגל בעצם העיקרון של הסגת ישראל לקווי 4 ביוני וכי מעשית הוא מעוניין בראש ובראשונה במובלעת אל-חמה ויהיה מוכן לגלות גמישות בכל הנוגע לחוף הכנרת והירדן הצפוני, נוכח רגישויותיה של ישראל וצרכיה, בייחוד בכל הנוגע לשאלת המים.⁵

קושי שני היה תוצאה של ספיחי פרשת המשא ומתן שניהל איש העסקים האמריקני רונלד לאודר מטעם ממשלת נתניהו בסתיו 1998, אפיזודה שתוארה בקצרה לעיל. לאודר, איש המפלגה הרפובליקנית ומי שכיהן כשגריר ארצות-הברית בווינה מטעם ממשל רייגן, היה אמור לנהל את המשא ומתן בלא לעדכן את ממשל קלינטון. עם זאת, אל לאודר נלווה "מתווך", אזרח אמריקני ממוצא לבנוני היושב בווישינגטון ומקושר לגורמים רבים, ביניהם ממשל קלינטון. בשלב כלשהו נמסר לממשל קלינטון מטעם לאודר גם דיווח מסודר יותר, שאחת מגרסתיו הודלפה לתקשורת הישראלית. על פי גרסה מוקדמת של אותו דיווח, נוהל המשא ומתן בין לאודר לאסד על בסיס נכונות ישראלית לנסיגה לגבול הבין-לאומי (ולא לקווי 4 ביוני). דיווח זה גרם לברק להאמין כי יוכל לפתוח את המשא ומתן בתנאים נוחים

יותר לישראל. רק שבועות מספר מאוחר יותר התברר כי הדיווח לא היה נכון, וכמוהו מערכת ההנחות שנבנו עליו. (הסורים, כפי שנכתב כבר לעיל, מכחישים את הגרסאות שהתפרסמו עד כה, ובכל מקרה מנסים להמעיט בחשיבות האפיזודה כולה.)

מעבר לשאלות אלה ניצבה שאלת עצם רצונו של אסד למצות את המשא ומתן עם ישראל. במהלך עשור שלם אסד נשא ונתן רק כדי לקטוף דיווידנדים מדיניים, בהיותו נוטל חלק בתהליך השלום. אך גם מי שלא הסכים עם אסכולה זאת מעיקרה היה חייב לשאול את עצמו עד כמה, ובאילו תנאים, רצה אסד בחידוש המשא ומתן ומיצויו, בנסיבות של השנים 1999-2000.

השינוי העיקרי בתקופה זאת לעומת השנים שקדמו לה היה תוצאה של הידרדרות מצבו הבריאותי של אסד והדחפות שלבשה עקב כך סוגיית ירושתו. אסד מת ביוני 2000, אך בחודשים שקדמו למותו ניכרה ירידה בולטת ביכולותיו הפיזיות והמנטליות, ובמקביל לה איבד גם עוצמה פוליטית. תהליך קידומו של בנו, בשאר, ובניית מעמדו כיוורש המיועד, הואץ. כמה מחבריו ושותפיו הקרובים והבכירים של אסד הודחו מתפקידיהם והוחלפו באנשים צעירים יותר, מקורבים לבשאר. דעיכתו של אסד איפשרה גם לשר החוץ הסורי, פארוק אל-שרע, ליטול לעצמו סמכויות וחופש פעולה הרבה מעבר למה שהיו לו לפני כן.

אסד נשאר שליטה הבלתי מעורער של סוריה, אך הרחקת שותפיו לשלטון מחד גיסא והתמרמרותם של רבים על אימוץ העיקרון השושלתי או הסתייגותם מהתאמתו של בשאר לשלטון מאידך גיסא, יצרו, לראשונה זה שנים, מוקדי התנגדות וביקורת. חלק מן חצי הביקורת הופנו נגד רעיון ההסדר עם ישראל ונגד הפשרות והוויתורים הכרוכים בו, שכן לקצינים הבכירים, שהורחקו על-ידי אסד, נוח היה יותר למתוח ביקורת על

הפשרנות לכאורה מול ישראל מאשר על הנפטיזם; ואם חש אסד שכוחותיו כלים והולכים, הוא העדיף למקד אותם במה שנראה לו כמשימה העיקרית בשלב זה: הורשת השלטון לבנו. זו הייתה מערכת אחת של גורמים שהשפיעו על היחס למשא ומתן עם ישראל ועל דרך ניהולו. מול אלה ניצבו חישובים אחרים: הרצון לזכות חזרה בגולן בטרם ירידתו של אסד מן הבמה, הצורך להתחשב ברצונה של ארצות־הברית ובעמדתה דווקא בשעה רגישה זאת של חילופי שלטון, והתרחיש הצפוי בלבנון נוכח כוונתו המוצהרת של ברק להסיג את צה"ל מאזור הביטחון בדרום לבנון בתוך שנה מיום כינון ממשלתו.

ברק השמיע התחייבות כזאת לראשונה בעת מערכת הבחירות והיו מי שראו אותה כלא יותר מאשר "הבטחת בחירות". אך הוא חזר עליה גם אחרי ניצחונו בבחירות וכינון ממשלתו, ובכך שינה את הדינמיקה שנהגה במשולש הישראלי-סורי-לבנוני במשך עשור של מגעים. כפי שראינו כבר לעיל, ישראל גרסה כי פתרון יסודי לבעייתה בדרום לבנון לא ייכון אלא במסגרת הסדר כולל עם סוריה, ואילו סוריה ניצלה את המצב ששרר בדרום לבנון כדי ללחוץ על ישראל להסכים לויתורים שיאפשרו הסדר ישראלי-סורי. הבטחתו (או איומו) של ברק להסיג את צה"ל מדרום לבנון עד יולי 2000 גם ללא הסדר עם סוריה הכניסה גורם חדש למשוואה. כיצד ינהג ארגון חזבאללה במקרה כזה וכיצד יהיה על סוריה לנהוג ולהגיב? האם תוכל להסתכן בהידרדרות המצב לאורך גבול ישראל-לבנון דווקא בשלב העדין שאליו נקלעה הפוליטיקה הסורית? על רקע זה הניבו המאמצים הדיפלומטיים השקטים של קיץ וסתיו 1999 פרי, ובדצמבר הוחלט על חידוש המשא ומתן הישראלי-סורי. אסד הסכים למגעים בדרג המדיני ומינה לצורך כך את שר החוץ פארוק אל־שרע כנושא והנותן מטעמו, ואילו ברק החליט להתעלם מהבדלי הדרגה והמעמד,

ולהתייצב אישית למשא ומתן מול אל־שרע, הבקי והמנוסה אל נכון, אך נטול בסיס כוח פוליטי משל עצמו. עם פתיחת המשא ומתן בווינגטון ב־15 בדצמבר יצאה מישראל משלחת, שמנתה את ראש הממשלה, שר החוץ דוד לוי, שר התיירות (הרמטכ"ל לשעבר) אמנון ליפקין־שחק וכן את חברי צוות המשא ומתן הישראלי בראשות האלוף במילואים אורי שגיא.

בדצמבר־ינואר נערכו שני סבבים של משא ומתן ישראלי־סורי בניצוחו הפעיל של הנשיא קלינטון: סבב ראשון קצר בווינגטון וסבב שני, ממושך יותר, בעיירה שפרדסטאון במערב וירג'יניה. שיחות ווינגטון ייזכרו בראש ובראשונה בשל התנהגותה הזעופה של המשלחת הסורית, נאומו הקשוח של שר החוץ אל־שרע וסירובו ללחוץ את ידו של ראש הממשלה ברק.⁶ עניינים אלה הם שוליים לכאורה בתוך תמונה כוללת של ניסיון של שתי מדינות אויבות לעבור ממצב של מלחמה ואיבה למצב של שלום; אבל לטקסים וסמלים נודעת חשיבות רבה, הן בעת סכסוך והן בעת מעבר לשלום, ובהקשר הישראלי־סורי נודעת להן חשיבות מיוחדת. ההנחה המוצהרת הייתה כי אם יושג הסדר עם סוריה, יהא על ברק לקבל לו אישור במשאל עם, וכדי לזכות ברוב הדרוש לכך יהיה עליו לשכנע את אסד לעסוק ב"דיפלומטיה פומבית" – בשורה של מחוות המיועדות לשכנע את הציבור הישראלי כי סוריה אכן שינתה את עמדתה וכי היא מוכנה לשלום בר־קיימא עם האויב של אתמול. בעת מפגש ווינגטון, לאורך כל התקופה, דבקה סוריה בעמדה המוכרת משנים קודמות, של סירוב לעסוק בדיפלומטיה פומבית והמשך מדיניות הלחץ על ישראל בלבנון ובזירות אחרות עד להשגת הסכם. בנאום שנשא אל־שרע בטקס פתיחת השיחות בווינגטון הופיעו שני מוטיבים חדשניים: הקביעה שהסכסוך בין סוריה לישראל הפך מסכסוך קיומי לסכסוך טריטוריאלי, וכן הקביעה

שעשיית שלום עם ישראל היא בחזקת מעבר מסכסוך לתחרות.⁷ מוטיב זה, שיופיע עוד להלן בנאום אחר של אל־שרע, אכן אפיין היטב את תפיסת ההסדר של סוריה; ישראל חדלה להיות אויב אך נותרת יריב ומתחרה; חתימתה של סוריה על הסכם שלום עם ישראל אמנם תסיים את הסכסוך הפעיל עמה, אך אינה אומרת השלמה איתה ועם כל שהיא מייצגת; המאבק יימשך אם כי בדרכים אחרות. לאמיתו של דבר, אין הלך מחשבה זה שונה כל כך מעמדתה בפועל של מצרים, אם כי מנהיגיה של מצרים נמנעו מאמירה מפורשת כזאת, בהסתתרם מאחורי ביטויים רכים יותר כמו דבקות ב"שלום קר" או התנגדות ל"נורמליזציה".

שיחות שפרדסטאון היו, כאמור, ממושכות יותר, אך הן נכשלו בראש ובראשונה בגלל בעיה מוכרת: התביעה הסורית שנענה על ציפייה מוקדמת שישראל תתחייב במפורש לנסיגה לקווי 4 ביוני כתנאי להתקדמות בדיונים בקבוצות העבודה השונות. ברק היה אמנם מוכן לרמוז לכך בדיונים ואף להכין את דעת הקהל הישראלית לרעיון הנסיגה לקווי 4 ביוני (כמושג מופשט) אך, כאמור, הוא לא היה מוכן להתחייב מפורשות בטרם יובהר מה מרחב הגמישות הטריטוריאלית של אסד תחת הכותרת "קווי 4 ביוני", בייחוד בכל הנוגע לחוף הכנרת. האמריקנים שנכחו בשיחות טענו כי אל־שרע רמז שבמהלך סימון הקו תיתכן גמישות, אך הוא סירב לפרט בעניין זה, וכפי שהתברר מאוחר יותר, הייתה אמירה זאת נטולת ערך ממשי. בדיעבד טענו כמה מן המשתתפים והמעורבים במשא ומתן כי לסירובו של ברק להשמיע באוזני אל־שרע התחייבות מפורשת לנסיגה לקווי 4 ביוני היה חלק חשוב בכישלון שיחות שפרדסטאון. גרסאות שונות לטיעון זה השמיעו חבר צוות השלום האמריקני, השגריר מרטין אינדיק, ואף ראש המשלחת הישראלית למשא ומתן עם סוריה, האלוף במילואים אורי שגיא.⁸ חבר לשעבר

במועצה האמריקנית לביטחון לאומי, רוברט מאלי, טען במאמר רוויזיוניסטי שקלינטון נטר לברק על אפיזודה זאת. לדבריו, כעס קלינטון על כך שברק נסוג במהלך ועידת קמפ־דייוויד מעמדה שהציג והטיח בו "זה לא רציני, באתי לשפרדסטאון ולא שמעתי ממך דבר במשך ארבעה ימים. נסעתי לז'נווה והרגשתי כבובת עץ אינדיאנית המתמקחת למענך. כאן זה לא יקרה".⁹

ברק, על פי טענות אלה, נמלא חשש לנוכח תוצאות סקרי דעת הקהל שהוכנו עבורו ואשר הראו שהציבור הישראלי לא יתמוך בנסיגה שאותה תבע אסד ולכן שינה את טעמו. סוגיה נוספת שהעיבה על דיוני שפרדסטאון הייתה הדלפת טיוטה אמריקנית של טקסט מוצע לחוזה שלום ייחודי בין ישראל ובין סוריה. צוות השלום האמריקני הכין את הטקסט על סמך ההבנות שהושגו במהלך שנות המשא ומתן כדי להמחיש עד כמה היו הצדדים קרובים לסיום אפשרי של השיח והשיג ביניהם. הסורים הדליפו גרסה משופצת של הטקסט במטרה להראות שמדובר בהסכם הקרוב יותר להסכם אי-לוחמה מאשר לחוזה שלום. אחרי כך (אם כדי להעמיד את הדברים על דיוקם ואם משיקוליו האישיים של אחד המשתתפים הישראלים או האמריקנים) הודלפה לתקשורת הישראלית גרסה שונה, אטרקטיבית יותר, של הטקסט המוצע. ב"פוסט־מורטם" של שיחות שפרדסטאון טענו הסורים כי הדלפה זאת הביכה את אסד והקשתה על חזרתם לשולחן הדיונים.¹⁰

כמו בפרקים קודמים של סאגת המשא ומתן הישראלי-סורי, די היה במפגש רם־דרג כדי להסעיר את המערכת הפוליטית בישראל נוכח האפשרות שייחתם עם סוריה חוזה שיושתת על נכונות ישראלית לנסיגה מלאה מן הגולן. שדולת הגולן צברה עוצמה רבה מול מאמץ ההסברה של הממשלה, שנפגע משני גורמים עיקריים: הקושי לבנות תמיכה נלהבת בהסכם, שהיה

בבחינת "ביצה שלא נולדה", וסירובו הנחרץ של אסד להסביר פנים לציבור הישראלי. לצד המערכה על דעת הקהל בישראל החלה מערכה מקבילה, בעייתית אף היא, לבנות תמיכה פוליטית בארצות-הברית לחבילת הסיוע הענקית שישראל ציפתה לה אם ייחתם הסכם עם סוריה. בהקשר זה נזרקו לחלל סכומים מספר, שהתדיר שבהם היה 17 מיליארד דולר.¹¹ היה ברור שגם אם יחליט הממשל לפצות את ישראל על אובדן הגולן בסכום מעין זה, שיוקדש לחיזוק צה"ל ולמודרניזציה שלו, יעמדו הממשל האמריקני וממשלת ישראל בפני קושי עצום בהעברת חבילת סיוע כזאת בקונגרס. לצד גודל הסכום שבו דובר ורתיעתם של אמריקנים בכלל וחברי קונגרס רבים בפרט מסיוע חוץ, עמדו בפני "החבילה" שבה דובר שני מכשולים עיקריים: רתיעתו של הרוב הרפובליקני בקונגרס מפני סוריה של אסד ואי-נכונותו לסייע לנשיא קלינטון לקטוף הישג מרשים. עם זאת, מתנגדי ההסדר בישראל ובקהילה היהודית בארצות-הברית נגד סיוע אמריקני אפשרי החלו במערכת הסברה, שנקטעה באיבה עם קריסת המשא ומתן.

שלא כבשנים קודמות, ומהסיבות שנמנו לעיל, ספג הפעם גם משטרו של אסד ביקורת פנימית על עצם הנכונות להתפשר ולהשלים עם ישראל ועל הוויתורים בעמדתה המקורית של סוריה, שהמשטר היה מוכן להם כדי להגיע לחוזה שלום עם ישראל. דוגמה בוטה לביקורת כזאת היה המאמר שפירסם יושב ראש איגוד הסופרים הערבים, שמושבו בדמשק, איש הבעת' עקלה ערסאן, ובו קבע כי "אנו דוחים ונמשיך לדחות גם בעתיד כל אפשרות של הכרה בציונות".¹² ערסאן שאל: "האם כל שייוותר לנו הוא תחושה של ייאוש ואולי הזיכרונות המרים בדבר התבוסה שנחלנו. האם ייעלמו רוחות רפאים של מיליוני פלסטינים שגורשו מבתיהם". הוא עקץ את פארוק אל-שרע

והתריס כי הוא וחבריו רואים במאבק באויב הציוני "מאבק של קיום" ולא "מאבק של גבולות". ב־13 בפברואר 2000 התייצב פארוק אל־שרע בפני חברי איגוד הסופרים הערבים ונשא נאום ובו הסביר את מדיניותה של סוריה כלפי ישראל והצדיק אותה. לא היה זה נאום אופייני לשר החוץ הסורי וייתכן שבנסיבות אחרות היה אסד נוטל מלאכה זאת עליו, אך יש להניח כי מצבו הפיזי מנע זאת ממנו. ואכן, ארבעה חודשים אחר כך הוא מת. הנאום שנשא אל־שרע לא היה משא מגובש וממוקד, אלא מקבץ של טלאים, ניסיון לרצות קהלי יעד שונים ולכן רצוף סתירות פנימיות. מחד גיסא הסביר אל־שרע כי הערבים הובסו על־ידי ישראל וכי סוריה ננטשה על־ידי שותפיה הערבים ולכן אין לה ברירה אלא לעשות שלום עם ישראל. ברוח אפולוגטית דומה נדרש אל־שרע לדברים שאמר ב־15 בדצמבר בווינגטון, והציג באור שונה את הקביעה כי שוב אין מדובר בסכסוך קיומי אלא בסכסוך טריטוריאלי (הניתן לכן ליישוב). הוא גם חזר על מוטיב אחר מדבריו בווינגטון: שלום פירושו הפיכת העימות הצבאי לתחרות מדינית, כלכלית ותרבותית, אשר בה יש לערבים סיכוי טוב יותר לנצח. מאידך גיסא, בקטעים אחרים בנאום גינה אל־שרע את הציונות ואת ישראל, וחזר על דבקותו בחזונה ובמטרותיה ארוכות הטווח של מפלגת הבעת, ובתשובה לשאלה אף נדרש ל"תורת השלבים" של שנות השבעים: "מפלגת הבעת" גורסת שהשבת כל פלסטין היא מטרה אסטרטגית ארוכת טווח שלא תוכל להתממש בשלב אחד. אפילו בתורתה של מפלגת הבעת' מצויה אבחנה בין השלבים השונים של המאבק לשחרור פלסטין".¹³

כישלון השיחות בשפרדסטאון יצר קיפאון שנמשך כחודשיים. ממשל קלינטון וממשלת ברק צפו בדאגה בזמן החולף: מועד היציאה המובטח מלבנון התקרב ומולו רבו הדיווחים על מצבו

הפיזי המידרדר של אסד. סוגיית הזיקה בין תוחלת החיים של אסד ומשטרו ובין ההסדר הישראלי-סורי הייתה נתונה, בישראל, במחלוקת חריפה בין מצדדי ההסדר ומתנגדיו. הראשונים גרסו כי מוטב להגיע להסכם עם אסד, שניחן בסמכות ובעוצמה הדרושות לחתימה על הסכם עם ישראל ולמימושו. הם גם סברו כי הציבור והמערכת הפוליטית בסוריה רצו בהסכם ותמכו בו, כך שגם אם יסתלק אסד מן הזירה זמן קצר אחרי חתימתו, נועד ההסכם להישמר על-ידי יורשיו. לעומת זאת, אם לא יושג הסכם בחייו של אסד יידרש ליורשיו, אם יהיה זה בשאר או כל יורש אחר, זמן כדי לבסס את מעמדם ולבצע מהלך כה מרחיק לכת. בנוסף, מתנגדי ההסכם טענו על ביקורתם המקורית שמסירת הגולן לשליט הנמצא על ערש דווי היא הימור חסר אחריות. ארצות-הברית וישראל, מכל מקום, הגיעו למסקנה כי הדרך היחידה לחלץ את המשא ומתן מקיפאוונו ולהגיע להסדר מהיר תהיה לקיים פגישה אישית בין הנשיאים קלינטון ואסד. הנחות היסוד של וושינגטון וירושלים היו שאסד לבדו יכול לקבל את ההכרעות שיאפשרו פריצת דרך והסדר וכי בהיעדר הסיכוי למפגש ישיר בין אסד לברק, התחליף הקרוב ביותר למפגש כזה יהיה מפגש עם נשיא ארצות-הברית, המכיר היטב את עמדותיו של ברק ויוכל לייצג אותו נאמנה. הייתה זאת מהדורה חדשה של "ההפקדה" המקורית של יצחק רבין אצל מזכיר המדינה כריסטופר והיא נבעה ממערכת שיקולים דומה, אך בעוד שפגישת כריסטופר עם אסד באוגוסט 1993 הייתה צעד ראשון שנועד להתניע שורה של מהלכים, מפגש קלינטון-אסד בז'נווה במרס 2000 היה צעד כמעט אחרון. אם יצליח יביא למפגש בין אסד לברק ולהסכם, ואם ייכשל יהיה זה סוף המאמץ לחולל הסדר ישראלי-סורי. המפגש, שהתקיים בז'נווה ב־26 במרס, הסתיים בכישלון מהיר ומהדהד. אין אנו יודעים כמה מאמצים הושקעו

בניסיון להבטיח את הצלחתו ולחסוך מנשיא ארצות-הברית בוש פנים. אך ברור שהנשיא קלינטון פעל על סמך ההנחה (שנשאבה מן השיחות עם שר החוץ אל-שרע בשפרדסטאון) שאסד יהיה מוכן לגלות גמישות בתהליך סימון הגבול על בסיס קווי 4 ביוני, כך שרצועת החוף לאורך הכנרת והירדן העליון תישאר בידי ישראל (על פי קו הגבול הבינלאומי שנקבע בין ארץ ישראל וסוריה המנדטורית ב־1923). אסד פסל גישה זאת מכול וכול והבהיר כי אם רמז אל-שרע שסוריה תהיה גמישה בעניין זה, הוא פעל בלא רשות ובלא סמכות. המהלך המאומץ בן עשרת החודשים, שנפתח במאי 1999, קרס לנוכח תביעתו של אסד לקבל חלק מחוף הכנרת ועמידתו של ברק על כך שגם אם תהיה ישראל מוכנה לנסיגה מלאה מן הגולן ולוויתור על מובלעת אל-חמה למען שלום עם סוריה, היא לא תהיה מוכנה לשום ויתור על ריבונותה המלאה על הכנרת. עמדה זאת שיקפה את החשיבות שייחס ברק לשליטה בלתי מעורערת על מי הכנרת כמפתח חיוני למשק המים הישראלי, כמו גם את תחושתו שמדובר בקו אדום פוליטי שהבוחר הישראלי יסרב לחצות בעת משאל העם הצפוי.¹⁴

את כישלון הניסיון הרביעי של העשור האחרון במאה ה־20 להגיע להסדר ישראלי-סורי ניתן לייחס לשורה של גורמים, החל בעמידתו הבלתי מתפשרת של אסד וכלה בטעויות הטקטיות של ארצות-הברית וישראל; אך נראה שהסיבה העיקרית נעוצה בדעיכתו הפיזית והמנטלית של אסד. כאמור, בחודשים האחרונים של חייו מיקד אסד את כוחותיו שאזלו והלכו במשימה להבטיח את הירושה לבנו. הוא חש חלש ופגיע יותר כאשר, בניגוד לתקופות קודמות, הוטחה בו עתה ביקורת על נכונותו לוותר על עקרונות ולהתפשר עם ישראל. אף כי ביקורת זאת עמדה בניגוד להלוך רוח של רבים בחברה הסורית, שביקשו להתנתק

מן הסכסוך עם ישראל ולקדם את הכלכלה והחברה הסורית, אך בנסיבות של חילופי שלטון צפויים היא הדאיגה את אסד ואת החוג הפנימי החדש שהתגבש סביבו. אילו הסכימה ישראל לשלום בכל תנאי – מה שהיה מאפשר לאסד לטעון שהשיג "שלום של מנצחים" – ייתכן שהיה מוכן לחתום עליו, אך זאת לא הייתה אופציה מבחינתו של ברק.

כישלון מפגש ז'נווה סיפק תחמושת חדשה לאותם ישראלים שגרסו כי לאמיתו של דבר אסד לא התכוון מעולם למצות את המשא ומתן עם ישראל בחתימה על הסכם. לדידם של בעלי אסכולה זאת, מפגש ז'נווה היה "רגע של אמת", שהאיר לא רק את אביב 2000 אלא את כל העשור שנפתח בוועידת מדריד באוקטובר 1991. לאסכולה זו יש מתנגדים והוויכוח האקדמי והפוליטי בין האסכולות יימשך בוודאי גם בעתיד, וכדרכה של סוגיה בהיסטוריוגרפיה ספקולטיבית לא תימצא לה תשובה חותכת. לטעמי שלי, אין אביב 2000 מעיד בהכרח על קיץ 1993 בשל עומק השינוי שחל בשיקוליו של אסד, מעת שהבין שקצו קרב והחליט להתמקד בהעברת השלטון לבנו. ניסיונות שונים להחיות את המשא ומתן אחרי הכישלון הצורב בז'נווה נקטעו על-ידי שתי התפתחויות: ברק החיש את הנסיגה החד-צדדית מלבנון (22 ו-23 במאי) ואסד הלך לעולמו. נסיגת ישראל מדרום לבנון קטעה את הזיקה בת העשור בין המשא ומתן הישראלי-סורי לשלום ובין סוגיית הביטחון השוטף לאורך גבול ישראל-לבנון. הנסיגה וההתייצבות לאורך קו הגבול הבין-לאומי כוננו מחדש משוואת הרתעה קלאסית. לנוכח ההגמוניה הסורית בלבנון ולאחר שמבצעים קודמים (נוסח "דין וחשבון" ו"ענבי זעם") הבהירו עד כמה מוגבלת התועלת בהפעלת לחץ עקיף על בירות באמצעות ניסיון לפגוע בחוליות חזבאללה או בתשתיות לבנוניות

היה ברור, שפגיעה בישראל ובישראלים שמקורה בדרום לבנון עלולה, במצב החדש שנוצר, להביא במהירות להתנגשות חזיתית בין ישראל ובין סוריה.¹⁵

מבחינתו של ברק הייתה היציאה מלבנון כרוכה בסיכון ניכר, שכן על אף כל האמור לעיל, לא תקע איש לידו שסוריה או חזבאללה ינהגו בזהירות; אך במציאות הצדיק הסיכון את עצמו, לפחות לטווח הקצר. ב־10 ביוני מת חאפט' אל-אסד ובשאר בנו, שתפס את השלטון באורח מהיר וחלק, העדיף לרכז את תשומת לבו ומאמציו בביסוס מעמדו מבית ולא לסכן אותו בדרדור המצב בדרום לבנון. לכך נוספה החלטתם הנחרצת של טהראן ושל הנהגת חזבאללה להוון את ההישג הכרוך בסילוקה – מבחינתם – של ישראל מדרום לבנון, היינו, לחזק את מעמדו הפוליטי של חזבאללה בלבנון וכן לא להיגרר להתנגשויות אלימות עם ישראל.

קרוב לחמישה חודשים אחרי הנסיגה נמנעה הנהגת חזבאללה מליזום פעולות תקיפה דרמטיות נגד ישראל והסתפקה בהתבצרות לאורך הגבול הבין-לאומי ובעידוד אזרחים לבנוניים לעשות פרובוקציות מול חיילי צה"ל המוצבים בעברה השני של גדר הגבול. כמו כן הקפידו דוברי חזבאללה לטעון כי כל עוד מחזיקה ישראל בשבויים ובאסירים לבנוניים וכל עוד לא נסוגה מאזור חוות שבעא (שעל פי גרסת ישראל והאו"ם נמצאת בשטח סורי) לא הסתיימה "תוקפנותה" של ישראל כלפי לבנון.

תמונת מצב זאת השתנתה עם פרוץ המערכה האלימה בין ישראל לפלסטינים בסוף ספטמבר 2000. ככל שנמשכה המערכה גבר הלחץ על חזבאללה לחמם את אזור הגבול עם ישראל ועמו הפיתוי לעשות זאת. לדידם של איראן ושל חזבאללה, הפלסטינים הפיקו את לקח הישגי חזבאללה מול ישראל, לאמור: אין צורך להתפשר עם ישראל שהרי אפשר לאכוף עליה ויתורים בכוח.

בנסיבות אלה, האם תוכל הנהגת חזבאללה לעמוד מנגד בשקט? מגמה זאת חוזקה בשתי התפתחויות: הבחירות בלבנון (בהן לא זכה חזבאללה להישגים שלהם ציפה) ואי־יכולתו של בשאר אל־אסד, החיזור וחסר הניסיון, לרסן את חזבאללה, ולא עוד אלא שהוא אף נגרר אחרי הארגון והנהגתו הכריזמטית. על רקע זה תקף חזבאללה את ישראל בשתי פעולות: חטף שלושה מחיילי צה"ל (עומר סוואעד, בנימין אברהם ועדי אביטן) באזור הר דוב ב־7 באוקטובר, ושבוע לאחר מכן חטף מאירופה ללבנון את איש העסקים אלחנן טננבאום, שהוא גם קצין בכיר במילואים. ניסיונות פעולה אחרים לא יצאו לפועל. ישראל הגיבה דיפלומטית אך לא צבאית, כדי שלא לפתוח חזית נוספת בעיצומו של משבר קשה ומתמשך עם הפלסטינים.

תמונת דברים זאת השתנתה במידה מסוימת לאחר כינון ממשלת שרון בפברואר 2001. חזבאללה תקף את ישראל פעמיים ובשתי הפעמים הגיבה ישראל בתקיפת יעדים סוריים. בכך מימש שרון את נוסחת ההרתעה שקבע ברק, כמו גם את התפיסה, לפיה סוריה היא הכתובת האפקטיבית להרתעה זאת. סוריה בהנהגתו של בשאר אל־אסד נמנעה בשני המקרים מתגובה, אך לפי המדווח, הנשיא הצעיר ריסן אך בקושי את עצמו ואת אנשיו. מצב זה השתנה שוב בחודשים הראשונים של 2002. ככל שהלכה והתעצמה המלחמה הישראלית-פלסטינית וככל שגברה המוטיבציה האיראנית לערער את יציבות האזור, כן גברו היקפן של התקפות חזבאללה ותעוזתן. התקפות אלה, ובייחוד מארב הירי ליד מצובה, הציבו אתגר חריף בפני ישראל והגבירו את סכנת ההידרדרות לפתיחת חזית שנייה ואולי אף למלחמה אזורית. זאת ועוד: המצב שנוצר עם נסיגת ישראל לגבול הבינ־לאומי עם לבנון מדגים שוב את תופעת "האופק המתרחק" ביחסי ישראל-ערב שתוארה לעיל. שכן, כאמור, גם

כאשר נסוגה ישראל לגבול הבין-לאומי ועשתה זאת בפיקוח האו"ם, שאישר את קו הנסיגה, ממשיכים אנשי חזבאללה לטעון כי ישראל מוסיפה להחזיק בחוות שבעא ובכפר ע'ג'ר (הנמצאים בשטח סוריה) וכי בידם הזכות ועליהם החובה להמשיך ולהיאבק לשחרור מלוא שטחה של לבנון, וכן להחזרת שבויים ואסירים לבנונים המוחזקים בישראל. עמדה זאת אומצה מאוחר יותר על-ידי ממשל חרירי-לחוד בלבנון ולאחר מכן גם על-ידי ועידת הפסגה הערבית שהתכנסה בבירות בסוף חודש מרס 2002.

ברק התפנה לעסוק באופן מלא במשא ומתן עם הפלסטינים רק בראשית קיץ 2000, לאחר קריסתו הסופית של המשא ומתן עם סוריה ולאחר השלמת הנסיגה החד-צדדית מלבנון. הגם שהקפיד מפעם לפעם להדגיש כי הוא מייחס למסלול השיחות עם הפלסטינים חשיבות דומה לזאת שהקנה למשא ומתן עם סוריה, טיפולו בסוגיה הפלסטינית בשנתו הראשונה כראש ממשלה היה חלקי ומאולץ משהו, בשל אותה העדיפות שהעניק למשא ומתן עם סוריה. טיפול זה בא לידי ביטוי בפגישות מספר עם ערפאת, בכינון ערוץ דיסקרטי ובלתי פורמלי עמו ובמשא ומתן על יישום הסכם וויי, שנחתם על-ידי ממשלת נתניהו. הדילמה של ברק הייתה כפולה: כיצד לשמר את רצונם הטוב של ערפאת והפלסטינים בעוד הוא מקנה עדיפות ברורה לערוץ הסורי, וכיצד לקיים את הסכמי וויי בלא לוותר על נכסים שבהם ירצה להשתמש במשא ומתן על הסדרי הקבע. ברק ראה את עצמו כמנהיג בעל כוונות, סגנון ויכולת שונים מאלה של נתניהו, כמי שיצליח בסופו של דבר לחתום על הסכמי קבע עם סוריה ועם הפלסטינים גם יחד – גם אם יעשה זאת בשלבים – אך הוא נרתע מוויתורים כבדים מדי לטעמו בשלבי הביניים (כשר בממשלת רבין בקיץ 1995 נמנע ברק בהצבעה על הסכם אוסלו ב' מסיבה דומה: הוא הסתייג מן הנסיגות, "פעילות" בלשון רכה,

שהיו כרוכות בו). בסופו של דבר חתם ברק, ב־4 בספטמבר 1999, על הסכם שרם אל־שייח' שעידכן את הסכם וויי, שחתמה ממשלת נתניהו כמעט שנה קודם אך לא קיימה אותו. הנסיגה שהובטחה בוויי ונועדה להתבצע בשני שלבים נפרסה עתה על פני שלושה שלבים, כאשר לפלסטינים ניתנה "הבטחה בעל־פה" ל"שטחים איכותיים" רצופים.

עודכנו ההסכמות בנושאים המוכרים: נמל עזה, המעבר הבטוח, שחרור אסירים וכדומה; חשובה מכול הייתה ההסכמה למשא ומתן מואץ ורצוף על הסכמי הקבע לקראת השגת הסכם בשני שלבים: הסכם מסגרת עד פברואר 2000 והסכם מלא תוך שנה מתחילת המשא ומתן.

בחורף אכן החל משא ומתן ישראלי־פלסטיני חשאי על הסדר הקבע. לאחר כמה פגישות מוצלחות באזור הועברו השיחות לשטוקהולם. בראש המשלחת הפלסטינית עמד אבו עלאא, יושב ראש המועצה המחוקקת של הרשות הפלסטינית ומי שניהל את המשא ומתן באוסלו מטעמו של ערפאת. את ברק ייצגו השר לביטחון הפנים שלמה בן־עמי ועורך הדין גלעד שר, שייצג את ישראל במשא ומתן שהוביל להסכם בשרם אל־שייח'. במאי 2000 החלו לדלוף פרטים מן המשא ומתן. שר הפנים נתן שרנסקי, איש האגף הימני בקואליציה של ברק, נתן לפרטים אלה פומבי והחל לגבש אופוזיציה למה שראה – והציג – כוויתורים מרחיקי לכת של ישראל.¹⁶

הנוסחה שניצבה ביסוד ההבנות שהתגבשו בשטוקהולם הזכירה את עיקריו של הסכם ביילין־אבו מאזן, שגובש בסתיו 1995: נכונות ישראלית לסגת מרוב שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה ונכונות פלסטינית לסיפוח גושי ההתיישבות הגדולים בגדה לישראל, על בסיס חילופי שטחים לא סימטריים עם ישראל. על יסוד נוסחה זאת גרס ברק שניתן להגיע להסכם

סופי ומהיר עם ערפאת והוא החל להאיץ בנשיא קלינטון לזמן את הצדדים לוועידה נוסח קמפ־דייוויד של 1978 כדי להגיע להסכם כזה.

ברק חש כי הזמן דוחק משתי סיבות: הראשונה, הנשיא קלינטון התקרב לסוף תקופת הכהונה השנייה שלו. הבחירות לנשיאות בארצות־הברית נועדו לראשית נובמבר, וסוף חודש ספטמבר היה בעיני קלינטון עצמו המועד האחרון שבו יוכל לסייע לצדדים להגיע להסכם ולגייס בבית הנבחרים ובסנאט את סכומי הכסף שיידרשו למימושו. השנייה, ברק היה ער גם לאילוצים שהכתיב שעון החול הפוליטי בישראל: ככל שנקף הזמן התכווצה והלכה הקואליציה הרעועה שעליה נשענה ממשלתו וגבר הסיכוי להתגבשותו של רוב בכנסת שיביא להפלתה. זאת ועוד, תחושתו של ברק כי מתחת לפני השטח (ולעיתים גם מעליהם) מצטבר פוטנציאל להתנגשות עם הפלסטינים. אירועי "יום הנכבה" במאי 2000 נתנו לתחושתו זו חיזוק. רמת האלימות של אירועים אלה הדגימה לא רק את עוצמת ההתנגשות הצפויה אלא גם את העובדה שערפאת שלט רק חלקית בשטח ובאנשיו שלו, וכי מקצת מהזעם הכבוש ברחוב הפלסטיני מופנה כלפי ערפאת והרשות הפלסטינית. בנקודה זאת התפתחה בקיץ 2000 זיקת גומלין מרתקת ומורכבת במיוחד בין הדינמיקה של הפוליטיקה הפנימית בישראל ובין מדיניותה של ישראל בשאלת ההסדר עם הפלסטינים. בבחירות של מאי 1999 זכה אהוד ברק, כפי שראינו, ברוב בהצבעה הישירה לתפקיד ראש הממשלה אך ההצבעה הנפרדת לכנסת החישה את תהליכי הפיצול והחלשת המפלגות הגדולות שהצטיירו כבר ב־1996, עת הופעלה לראשונה שיטת הבחירות ב"שני פתקים". בעוד שברק עצמו זכה, כאמור, ברוב של 56%, "ישראל אחת", הרשימה שנבנתה מסביב למפלגת העבודה, ירדה מ־34 ל־26 מושבים (רשימת הליכוד, ובתוכה גם

גשר וצומת, ירדה מ־32 ל־19 מושבים בלבד). הזוכה הגדולה הייתה ש"ס, שעלתה מעשרה ל־17 מושבים. מרצ עלתה מתשעה לעשרה מושבים בעוד שינוי, שהעמידה בראשה את טומי לפיד ועמדה בבחירות אלה לראשונה כרשימה עצמאית, זכתה בנתח עיקרי של תומכי המצע החילוני המובהק והגיעה במפתיע לשישה חברי כנסת. 12 ח"כים ערבים נבחרו לכנסת, רובם ברשימות אנטי־ציוניות. בתוך תמונה זאת של כנסת (ומערכת פוליטית) מפולגת ושסועה, הצטיירו בכל זאת כמה קווים ברורים:

א. הציבור שהעניק לברק מנדט אישי מרשים שלל ממנו את האפשרות להרכיב ממשלה וקואליציה, שיסייעו לו לתרגם מנדט זה למדיניות קוהרנטית.

ב. נתניהו אמנם הובס אישית, אך "קואליציית נתניהו" מן הכנסת הקודמת הצטמקה אך במעט ומנתה בכנסת החדשה 58 ח"כים.

ג. במילים אחרות, בסוגיה העיקרית שעל סדר היום הלאומי – מדיניותה של ישראל בתהליך השלום – נשאר הציבור הישראלי מפולג לשני מחנות שווים פחות או יותר בגודלם.

על רקע זה ייתכן שבחירתו של ברק בש"ס כשותפה מרכזית ב"קואליציית שלום" נועדה מראש לכישלון, כפי שטענו כמה ממבקריו. אלה גרסו כי בכל מקרה ש"ס לא תתמוך בכל ויתור מרחיק לכת לסורים או לפלסטינים וכי ברגע המבחן, שיגיע ערב חתימת הסכם, תפרוש ש"ס מן הקואליציה גם בלא שהושג הסכם עם סוריה והפלסטינים. ראש הממשלה הנבחר לא למד לקח חשוב מניסיונו של יצחק רבין, שב־1992 צירף לקואליציה את מרצ ואת ש"ס גם יחד, והפקיד על תיק החינוך את מנהיגת מרצ דאז, שולמית אלוני. החיכוכים בינה ובין ש"ס בתחום רגיש זה תרמו לפרישת ש"ס מן הקואליציה ב־1993. ב־1999 היה זה

יוסי שריד שהופקד על תיק החינוך, ועם החיכוכים המתמשכים בין שר החינוך ובין הנהגת ש"ס החריפו עד מאוד גורמי מתח אחרים ביחסים בינה ובין ראש הממשלה, ותרמו למצב של סף משבר מתמיד ביחסים ביניהם. גם כאשר פרשה מרצ ביוני 2000 מן הממשלה, אם כי לא מתמיכתה בקואליציה, לא באה ארוכה למצב זה, מה עוד שראשי ש"ס העריכו שבהזדמנות הראשונה מרצ תחזור לממשלה ואולי אף לתיקים המקוריים שבהם החזיקה (חינוך ומסחר ותעשייה). גם היחסים בין ראש הממשלה ובין שותפות אחרות בקואליציה התערערו: כבר בספטמבר 1999 פרשה יהדות התורה מן הקואליציה ואילו נתן שרנסקי, השר מטעם ישראל בעלייה, לא הסתיר את חוסר הנחת שלו מסגנון המנהיגות של אהוד ברק ומנכונותו להציע לסוריה ולפלסטינים ויתורים מרחיקי לכת תמורת הסדר. רישומן של התפתחויות אלה הוחרף על-ידי הביקורת וקריאות התיגר על מנהיגותו שעלו משורות מפלגתו של ראש הממשלה בשל יחסו לפעיליה ודרך ניהולו את הממשלה.¹⁷

תהליך ההתפוררות של ממשלת ברק והקואליציה שעליה נשענה הואץ על-ידי ההחלטה לצאת לוועידת קמפ־דיוויד. על רקע זה נטשו את הקואליציה ש"ס, המפד"ל, נתן שרנסקי ושרידי מפלגתו, וכן שר החוץ דוד לוי יחד עם אחיו וחברו לסיעה, מקסים. לוי נפגע בשל הפקדתו של השר לביטחון פנים, שלמה בן-עמי, על המשא ומתן עם הפלסטינים, אך מיקד את ביקורתו בנכונותו של ברק לויתורים מרחיקי הלכת. נטישות אלה הותירו את ממשלת ברק עם קואליציה בת שלושים ח"כים. הוא הצליח לקיים את ממשלתו למשך כמה חודשים נוספים, הן בזכות הפעלת תכסיסים פוליטיים ופרלמנטריים הן בשל רתיעתם של סיעות ושל כמה חברי כנסת בודדים מפני הליכה לבחירות חדשות זמן כה קצר אחרי הבחירות הקודמות. אך גם מצב זה

מיצה את עצמו ובסוף נובמבר, כאשר חש כי הוא צפוי למפלה, הודיע ראש הממשלה על בחירות חדשות ובי-9 בדצמבר התפטר מתפקידו והממשלה הפכה לממשלת מעבר. אחת מתוצאותיו העיקריות של תהליך זה הייתה שגם את המשא ומתן בקמפ־דייוויד וגם את המשבר שפרץ בסוף ספטמבר ניהל ברק ללא רוב פרלמנטרי ובעזרת ממשלה מצומצמת. גם אם ניתן למצוא ביסוס חוקתי למצב עניינים כזה בחוק הבחירה הישירה לראשות הממשלה, היה ברור שראש ממשלה הנדרש להקדיש זמן ותשומת לב לעצם הישרדותו הפוליטית, לא יכול להתמיד בקיום ממשלה נטולת בסיס פרלמנטרי ובניהול משבר עמוק של ביטחון לאומי. מהלך הדברים של קיץ וסתיו 2000 יצר זיקה ישירה והדוקה במיוחד בין מהלכי הפוליטיקה הישראלית ובין השאלה הפלסטינית.

כאשר איבד אהוד ברק את הקואליציה שלו ערב יציאתו לקמפ־דייוויד הוא נקלע למצב שבו נתלה עתידו הפוליטי בהשגת הסכם קבע עם יאסר ערפאת. באותה תקופה היה זה מן המפורסמות כי רוב הציבור הישראלי תומך בהסכם עם הפלסטינים אך מתנגד לווייתורים בגינו. ברק, ורבים אחרים עמו, העריכו, כי אם יושג הסכם קבע עם הפלסטינים יחייב הדבר הליכה לבחירות.

על פי הערכה זאת, לא יוכל הסכם כזה לזכות ברוב בכנסת הקיימת, כשם שאותה כנסת תפיל גם הצעת חוק למשאל עם שיאפשר את אישורו של ההסכם בדרך זאת. במצב כזה כדאי לראש הממשלה להביא לפיזור הכנסת ולקיום בחירות שיהיו בדיעבד למעין משאל עם על אותו הסכם. ברק ותומכיו, ואפילו רבים ממתנגדיו ומבקריו, העריכו כי בנסיבות אלה הוא יזכה במנדט מחודש. לרוע המזל, הסתיימה ועידת קמפ־דייוויד לא בהסכם אלא בכישלון. על רקע התקדים המוצלח של ועידת קמפ־

דייוויד הראשונה (ספטמבר 1978) והתמורה מרחיקת הלכת בעמדותיה של ישראל, הפכה ועידת קמפ־דייוויד השנייה לנקודת השיא (והשפל) של המאמץ להגיע להסדר ישראלי-פלסטיני בתקופתו של אהוד ברק. אך לאמיתו של דבר, יש לראות את הוועידה כחוליה אחת, אמנם מכריעה, במשא ומתן שנמשך כמעט שנה מאביב 2000 עד ערב הבחירות של פברואר 2001.

ככל שנקף הזמן ופרטים חדשים על מהלכו של משא ומתן זה נחשפו, הוא הצטייר כמסע חד־צדדי שבו נעו אהוד ברק וממשלתו מצדו הימני של מרכז הקשת הפוליטית הישראלית אל קצה השמאלי של הקשת, בלא לחולל תזוזה דומה בצד הפלסטיני ובלא להשיג הסכם, וכל זאת בצל ניסיונו של ערפאת, מאז סוף ספטמבר 2000, להשתמש באלימות כאמצעי לחץ על ישראל.

מסעה זה של ממשלת ברק התנהל אפוא בחמישה שלבים:

א. **שיחות שטוקהולם** – עם כישלוננו הסופי של המשא ומתן הישראלי-סורי, החליט אהוד ברק להאיץ את אפיק המשא ומתן עם הרשות הפלסטינית. כמו ראשי ממשלה ישראלים אחרים קיים ברק כמה ערוצי משא ומתן, אך את המאמץ העיקרי הפקיד, כמתואר לעיל, בידי השר לביטחון פנים שלמה בן-עמי ועורך הדין גלעד שר, שניהל מטעמו את המשא ומתן שהוליך להסכם שרם אל־שייח'. בן שיחם העיקרי היה אבו עלאא והשיחות ביניהם התנהלו בראש ובראשונה ליד שטוקהולם, בחסותה של ממשלת שוודיה. ברק נמנע מאימוצה של נוסחת ביילין־אבו מאזן, אך עיקריה של הנוסחה שימשו השראה למשא ומתן ועמדו ביסוד ההבנות שדומה היה כי אומצו בשיחות שטוקהולם. כפי ששלמה בן-עמי מעיד, נטשו הוא וברק במהירות מפתיעה את עמדות הפתיחה הישראליות ("מעין תוכנית אלון, אם אינני טועה, היא העניקה לפלסטינים 66% בלבד"). במקום זאת הניחו הישראלים על השולחן בשטוקהולם מפה של 12:88 אחוז

(ביהודה ושומרון; רצועת עזה נועדה לפינוי מלא או כמעט מלא) יחד עם תביעה לשלושה גושי התיישבות ולאחיזה בבקעת הירדן לתקופה של כעשרים שנה. ברק לא הסמיכם להעלות את הרעיון של חילופי שטחים מחשש שהעניין ידלוף ויסכן את קיומה של ממשלתו. סיכומים לא הושגו, אך הנושאים ונותנים הישראלים התרשמו כי בני-שיחם הפלסטינים מבינים את הצורך בגושי התנחלות ובהפגנת גמישות בכל הנוגע לסידורי הביטחון. בשאלת הפליטים נבנה "קונספט שלם של פתרון בארצות מארחות, במדינה הפלסטינית ובארצות שליטות ושל איחוד משפחות בישראל". בן-עמי ושר דיברו על עשרה או חמישה-עשר אלף פליטים שייקלטו בישראל עם השנים. אבו עלאא וחסן עצפור לא הסכימו למספרים הללו, אך גילו נכונות להיכנס לדיון ענייני על המספרים.¹⁸

המשא ומתן נמשך גם בתקופה שבין סיום שיחות שטוקהולם ובין ועידת קמפ־דייוויד. בפגישה בירושלים הסכים אבו עלאא לוותר של ארבעה אחוזים בגדה המערבית. בשיחות ההכנה עם ארצות-הברית נתנו הפלסטינים לנשיא קלינטון "פיקדון" של שני אחוזים. במקביל ירד בן-עמי לתביעה של שמונה עד עשרה אחוזים ולכן הייתה הרגשה שתהיה פשרה של בין ארבעה לשמונה אחוזים. הפלסטינים לא הסכימו לשום ויתור בנוגע לגבול המזרחי ובקעת הירדן. בד בבד החל דיון "לא רשמי" בעניין ירושלים. בשיחה בשכם נתן ערפאת לבן-עמי הבטחה ש"הכותל המערבי והרובע היהודי הם שלנו [של ישראל]". דוברים פלסטינים אחרים רמזו לנכונות להתגמש בנוגע לשכונות היהודיות במזרח העיר, אבל בעניין הפליטים הייתה נסיגה מסוימת. "אבו מאזן", סיפר בן-עמי, "שיכנע את אבו עלאא לא להיכנס כלל לדיון על מספרים אלא לדבוק בעיקרון של זכות השיבה".¹⁹

ב. **קמפ־דייוויד** – בוועידת קמפ־דייוויד העניקה ישראל מידה רבה יותר של פורמליזציה לוותרים, שהוצעו בסבבים הקודמים של המשא ומתן. היא קיבלה את העיקרון של חילופי שטחים (אף אם לא ביחס של 1:1), ובעיקר, הסכימה לוותרים מרחיקי לכת בירושלים (ביחס לעמדותיה המקוריות). הווותרים אמנם לא היו פורמליים, הם נעשו במשחקי סימולציה או הונחו כ"פיקדון" ש"נמשך חזרה" בהיעדר מענה, אך בשלב זה ידעו הישראלים והפלסטינים כאחד, שמרגע שוויתור מסוים או רעיון כלשהו הונחו על שולחן המשא ומתן, אין עוד לבטל את רישומם, אף אם "נמשכו" חזרה באורח פורמלי.

הוויתור העיקרי של ברק בקמפ־דייוויד היה בסוגיית ירושלים. לא זו בלבד שהתנתק מאחת הסיסמאות המקודשות של הפוליטיקה (והמדיניות) הישראלית ("ירושלים אחת, מאוחדת, בריבונות ישראלית"), אלא שהסכים לפשרה וחלוקה לא רק במזרח העיר אלא גם בעיר העתיקה ובהר הבית. ויתורים אלה, לצד הוויתור על נוכחות קבועה בבקעת הירדן (שנחשבה קו אדום ישראלי וירדני כאחד ואבן יסוד ביחסי ישראל-ירדן), היו צעדיו מרחיקי הלכת ביותר של אהוד ברק בוועידת קמפ־דייוויד. ברק הסכים לדון בעקרונות אלה לאחר שב־16 ביולי הבטיח ערפאת לנשיא קלינטון שהוא מוכן לוותר על שמונה עד עשרה אחוזים מהגדה המערבית ולגלות גמישות בסוגיות האחרות. ערפאת חזר בו למחרת היום והותיר את ברק חשוף ופגיע עם השאלה, אם ערפאת אמר לקלינטון את שאמר כדי להיחלץ ממצוקה טקטית, או שמא היה זה תכסיס מוצלח שנועד לגרור את ברק לפתוח את סוגיית ירושלים לדיון. להוציא אמירה זאת של ערפאת באוזניו של קלינטון, לא הציעו הפלסטינים הצעה נגדית לעמדות שישראל שמה על השולחן. וכך הסתיימה הוועידה בכישלון ובתחושה של

המשתתפים הישראלים שערפאת סירב לתביעתו של ברק לכך שכל הסדר יביא ל"סיום הסכסוך" ויכלול הצהרה פלסטינית על היעדר תביעות נוספות מצדם, תמורת הפשרה המוצעת בסוגיית ירושלים, וכן סירב לוותר על הדרישה הפלסטינית ל"זכות השיבה" על בסיס הפשרה שהוצעה בשאלת הפליטים.²⁰

ג. **משא ומתן תחת אש: ספטמבר עד דצמבר 2000** – המלחמה המוגבלת הישראלית-פלסטינית המכונה לרוב, בצורה בלתי קולעת, "האנתפאדה השנייה" או "אנתפאדת אל-אקצא", פרצה ב־28 בספטמבר 2000. הניצוץ שהצית את התבערה היה ביקורו של אריאל שרון, אז ראש האופוזיציה, בהר הבית והמהומות שפרצו בתגובה לו. כמו קריסת המשא ומתן לשלום כך גם העילה לפרוץ גל האלימות שבא אחריה היא עניין שנוי במחלוקת. עלייתו של שרון להר הבית הייתה קשורה למאבק בינו ובין בנימין נתניהו, יריבו על ראשות הליכוד, יותר מאשר במאבק בינו ובין ראש הממשלה אהוד ברק. שרון דיווח לממשלה מראש על הביקור והממשלה עידכנה את הרשות הפלסטינית. ברי כי באווירה הטעונה של אותם ימים היה זה ביקור מיותר, אך בה במידה ברור כי לא היה מקום להגיב עליו באלימות. האם, כפי שטוענים חלק ממבקריו הישראלים, תכנן ערפאת מראש את המהומות? ערפאת נערך זה מכבר לעימות אלים, מעין חזרה מורחבת אל אירועי ספטמבר 1996. אירועי "יום הנכבה" במאי 2000 נתנו אינדיקציה ברורה לפוטנציאל האלים הטמון במצב היחסים הישראליים-פלסטיניים ולמדיניותו של ערפאת לקיים איום סמלי למחצה של ייזום או גלישה לאלימות כאמצעי לחץ על ישראל. ככל הנראה לא הורה ערפאת לפתוח במהומות, אך משפרצו בחר "לרכוב על גב הנמר" ולא להרגיע את המצב. הוא ראה, ללא ספק, את היתרונות הטקטיים הגלומים בנסיבות שבהן

פרצה האלימות: היחלצות ממצוקה מדינית אחרי כישלון ועידת "קמפ־דיוויד" והטלת האשם בו; מיקוד המאבק בסוגיית הר הבית וציפייה לפיק ברכיים וויתורים ישראלים.

התפשטות המהומות לתוך ישראל גופא, ההתנגשות החריפה בין חלק משמעותי מאוכלוסייתה הערבית של ישראל ובין כוחות המשטרה והריגתם של 13 אזרחים ערבים במהלך ההתנגשויות, הוסיפו ממד מאיים, מרחיק לכת במשמעותו, להתלקחות הישראלית־פלסטינית. רק הודעתו של אהוד ברק על הקמת ועדת חקירה ממלכתית בראשות שופט הביאה להרגעת המצב. באותם ימים עשה חזבאללה ניסיון לפתוח בצפון חזית שלישית בחטיפתם של שלושת חיילי צה"ל באזור הר דוב, שתוארה לעיל. על פי הכללים שנקבעו עם נסיגת צה"ל מלבנון, ישראל הייתה אמורה להגיב על כך צבאית. ברק העדיף שלא לעשות זאת, כדי להימנע מפתחת חזית נוספת בעיצומו של המשבר. במהלך השבועות הראשונים למשבר נעשו ניסיונות מספר ליישב אותו, אם במפגשים ישירים בין אישים ישראלים ופלסטינים, ואם בשני פורומים בין־לאומיים – ב־4 באוקטובר בפריז ובשרם אל־שייח' ב־16 בו. שני המאמצים הסתיימו בכישלון, אם כי השני הוליד את "ועדת מיטשל". הוועדה, בראשות הסנטור האמריקני לשעבר ג'ורג' מיטשל, כוננה אחרי התביעה הפלסטינית להקמת ועדת חקירה בין־לאומית לבדיקת האירועים, אך במאמץ אמריקני־ישראלי היא הפכה לוועדה שעיקר תכליתה להתוות דרך להיחלץ מן המשבר.

הניסיון הזרמטי ביותר להגיע להסכם ישראלי־פלסטיני להפסקת אש בסתיו 2000 היה ביקורו הלילי של שמעון פרס בעזה. ברק הסתייג תחילה מהפקדת הניסיון ליישב את הסכסוך בידיו של פרס, אך לאחר שהופעל עליו לחץ ציבורי ניכר,

הסכים למהלך חד-פעמי. קדם לכך ביקור מכין בעזה של השר אמנון ליפקין-שחק ואיש הקשר יוסי גינוסר ב־31 באוקטובר. למחרת הגיע לשם פרס ועמו מנהל לשכתו של ברק, גלעד שר, והשניים נפגשו עם ערפאת. להלכה הסתיים הביקור בשורה של הבנות שנועדו להרגיע את המצב ואף קבעו לוח זמנים למימושן. ב־2 בנובמבר טרחו הצדדים על ניסוחה של הודעה משותפת, אך במציאות האלימות לא רק שלא נפסקה, אלא אף התעצמה. בדצמבר הודיע, כאמור, אהוד ברק על התפטרותו ועל קיום בחירות לתפקיד ראש הממשלה ב־6 בפברואר 2001. ב־7 בנובמבר התקיימו בארצות-הברית הבחירות לנשיאות שנסתיימו בתוצאות מעוררות מחלוקת, שהוכרעה בבית המשפט העליון שם רק במחצית דצמבר 2000. על רקע זה התכנסה בטאבה ועידה ישראלית-פלסטינית במאמץ אחרון להגיע להסדר לפני הבחירות בישראל, שבהן, כך צפו הכול, ינצח מועמד הימין.

ד. הצעת הפשרה של הנשיא קלינטון – אחרי כישלון ועידת קמפ־דייוויד (שקלינטון האשים בו את ערפאת באופן יוצא דופן) נמשך המשא ומתן בניסיון להביא לגיבוש ופורמליזציה של ההבנות שהסתמנו בקמפ־דייוויד ולפרוץ את המבוי הסתום. על אף פרוץ האלימות ולמרות עמדה ישראלית רשמית לפיה אין נושאים ונותנים תחת אש, נמשכו הדיונים גם בשבועות הבאים. ב־23 בדצמבר, כחודש לפני סיום כהונתו, נקט הנשיא קלינטון צעד חריג נוסף, ו"הניח על השולחן" מעין הצעת גישור. קלינטון הדגיש כי אין מדובר בהצעה אמריקנית "אלא הצגה של הבנתי כיצד ניתן להגיע להסכם בתוך שבועיים ימים. רעיונות אלה יורדו מן השולחן ברגע שבו אעזוב את הבית הלבן". הרעיונות שהציג הנשיא קלינטון נגעו, על פי גרסתו של גלעד שר, לחמישה תחומים:

(1) גבולות וטרטוריה – 80 אחוז מהמתנחלים יישארו בגושי ההתנחלות שיסופחו לישראל. השטח שתספח ישראל יהיה ארבעה עד שישה אחוזים אלא אם כן יושג הסכם על החכרת שטחים נוספים על-ידי הפלסטינים לישראל. כנגד ויתור זה תעביר ישראל לפלסטינים שטח השווה לאחוז אחד עד שלושה אחוזים, ככל הנראה באזור רצועת עזה, וכן תיתן להם מעבר בטוח בשטחה.

(2) ירושלים – העיקרון המרכזי בתחום זה: אזורים ערביים יהיו בריבונות פלסטינית ואזורים יהודיים בריבונות ישראל. הוצע להחיל עיקרון זה על השכונות הערביות והיהודיות בירושלים ובכלל זה על העיר העתיקה. הרי הנשיא קלינטון קבע כבר בעבר כי לדעתו העיר העתיקה והמכלול הרחב יותר של "האגן הקדוש" צריכים להיות נתונים בסידור ריבוני מיוחד. את אזור ה"חראם אל-שריף" הציע להעמיד תחת ריבונות פלסטינית ואת "הכותל המערבי" והמתחם שהוא חלק ממנו תחת ריבונות ישראלית.

(3) ביטחון – מתוך שאיפה להשיג איזון בין צורכי הביטחון של ישראל לשאיפה הפלסטינית לריבונות מקסימלית, הוצע כי: המדינה הפלסטינית תהיה Non-militarized במובן זה, שהכוחות היחידים על אדמתה יהיו כוחות הביטחון והמשטרה הפלסטינית וכוח בין-לאומי (שיציאתו תותנה בהסכמת ישראל). צה"ל ימשיך להחזיק במאחזים צבאיים בבקעת הירדן למשך שש שנים וכן בשלוש תחנות התרעה מוקדמת בשטח הפלסטיני. מעמדה של אלה ייבחן מחדש כעבור עשר שנים. במקרה של סכנה מוחשית לביטחון הלאומי של ישראל היא תוכל לפרוס כוחות בבקעת הירדן לאחר מתן הודעה לכוח הבין-

לאומי, ויגובשו הסדרים שיאפשרו שימוש של חיל האוויר הישראלי בשמי המדינה הפלסטינית. לרשות ישראל יעמדו שלוש שנים לפינוי בסיסי צבא ואותן התנחלויות שיפוננו. (4) הפליטים – היסוד להסדר הוא שתי מדינות לשני עמים: ישראל כמולדת העם היהודי, פלסטין כמולדת העם הפלסטיני. לפיכך אין ההסדר יכול לפגוע בזוהתה היהודית של ישראל או בשיקול דעתה הריבוני ביחס להגירה אליה. עקרון "זכות השיבה" על פי רעיונות קלינטון יכובד על-ידי כך שהצדדים יכירו בזכותם של הפליטים לשוב ל"פלסטין ההיסטורית" או ל"מולדת". בפועל הציע קלינטון חמש חלופות באשר למקום המגורים הסופי של הפליטים: המדינה הפלסטינית, השטחים שיוגדרו לצורך חילופי שטחים, המדינות המארחות, מדינות שליטיות וישראל גופא. לגבי שתי הקטגוריות הראשונות לא תיקבע מגבלה מספרית.

(5) קץ הסכסוך וסופיות התביעות – הנשיא קלינטון הגדיר במפורש כי חתימת ההסכם תציין את סיום הסכסוך וכי יישומו ישים קץ לכל התביעות.

ממשלת ישראל קיימה דיון רשמי ברעיונות קלינטון והחליטה להשיב ב"כן, אבל," דהיינו היא קיבלה אותם עקרונית, אך הגישה רשימה מפורטת של הסתייגויות והצעות לשיפורים. ערפאת, מנגד, התפתל בין אי-רצונו לדחות דחייה בוטה ומפורשת את יוזמת קלינטון ובין אי-נכונותו להשיב תשובה חיובית, ולו מסויגת. זה היה, אם כן, מצב הדברים בראשית ינואר, ימים ספורים לפני תום כהונתו של הנשיא קלינטון: יחסי ישראל והפלסטינים נקלעו למצב מורכב שבו הגיע למבוי סתום המשא ומתן להסדר של קבע. הנשיא קלינטון עמד לסיים את

תפקידו (ב־20 בינואר). ממשלת ברק הייתה מפוררת ונטולת רוב פרלמנטרי ועל סף תבוסה כמעט ודאית בבחירות הצפויות ב־6 בפברואר, ובשטח נמשך המאבק האלים.

המאמצים המדיניים־דיפלומטיים שנמשכו כל אותה עת חתרו, במקביל, להביא להפסקת אש או לפחות להפסקת אלימות ולהבנה מדינית כלשהי שבלעדיה לא תיתכן, ככל הנראה, הפסקת האלימות. על רקע זה נפתחה ב־21 בינואר ועידת טאבה.²¹

ה. **ועידת טאבה** – בתוך מהלך האירועים הסבוך והנפתל של החודשים יולי 2000 עד ינואר 2001 מצטייר המפגש הישראלי־פלסטיני בטאבה כאפיזודה תמוהה ושנויה במחלוקת במיוחד. האם היה סיכוי להגיע להסכם ערב בחירות בישראל כאשר ברור היה לכול שברק עומד להפסיד בבחירות בשל כישלון המשא ומתן שלו עם הפלסטינים ובשל פרץ האלימות שליווה את הכישלון? האם יתרצה ערפאת דווקא במצב זה? ולמה ניתן לצפות כאשר לבית הלבן נכנס נשיא חדש, המדגיש את רצונו להתרחק ממורשת קלינטון בכל הנוגע לתהליך השלום הישראלי־ערבי? האם היה כאן ניסיון לקבוע עובדות עבור הממשל החדש בארצות־הברית ועבור הממשלה שתיבחר בישראל, ואם כן – מהו הסיכוי למאמץ כזה ואיזה תוקף יהיה לעובדות שייקבעו? "ספרות הזיכרונות" הישראלית מציירת תמונה עגומה של פרשת טאבה. שר החוץ שלמה בן־עמי גילה לקוראי הארץ סוד מפתיע: אהוד ברק, לדבריו, נסחט על־ידי אחד משריו: "היה שר שאיים על ברק שאם לא ילך לטאבה הוא ייצא אל הציבור ויקיע אותו כמי שהתחמק מלעשות שלום," ואילו מנהל לשכתו של ברק קבל על החירות שנטלו לעצמם חלק מהמשתתפים הישראלים בטאבה – "בינתיים התברר כי בחדרים אחרים התרחשה סחיפה בעמדות ישראל אשר נקבעו במנדט שניתן בעל־פה לראשי המשלחת".²²

מחלוקת שוררת גם באשר למהלך הדברים בטאבה. אהוד ברק מבטל היום את חשיבות המפגש מכול וכול. על פי תיאורו של שר הושגה בטאבה התקדמות מעטה, ואילו תיאורו של יוסי ביילין אופטימי. תמונה אופטימית עולה גם מהסיכום שערך מיגל מורטינוס, שליח האיחוד האירופי לוועידה, אך הטכניקה שנקט כדי לסכם את עמדות הצדדים ואת התמונה העולה מהן אינה ברורה די צורכה. מסיבות פוליטיות בחרו גם הישראלים וגם הפלסטינים לסיים את מפגש טאבה בהודעה אופטימית במיוחד: "שיחות טאבה תוארו כ'חסרות תקדים מבחינת האווירה החיובית' אך בהתחשב בנסיבות ובאילוץ הזמן, בלתי אפשרי היה להגיע להבנות בכל הנושאים, חרף ההתקדמות המהותית שהושגה בכל אחד מהנושאים שנידונו. הצדדים מצהירים כי הם מעולם לא היו קרובים יותר להשגת הסכם".²³

נוסח זה הוסכם על-ידי שני הצדדים בניסיון חסר תוחלת לצייד את אהוד ברק בנכס כלשהו לקראת הבחירות. אך בוויכוח הפנים-ישראלי על כישלון המשא ומתן הישראלי-פלסטיני נמצאו גם מי שטענו כי בחודשים שאחרי כישלון ועידת קמפ-דייוויד, ובייחוד בטאבה, נסגרו פערים ואילו רק עמדו לרשות הנושאים והנותנים עוד כמה ימים, "כי אז" ... כך אמר יוסי ביילין בריאיון עיתונאי.²⁴

מכל מקום, גם אם ביקשו אבו עלאא וחבריו לנסוך אופטימיות ולסייע לאהוד ברק, יאסר ערפאת בחר במגמה הפוכה ועשה זאת בדרמטיות ובאפקטיביות: הוא הופיע לצדו של שמעון פרס בפורום הכלכלי העולמי בדאבוס, ולנוכח מצלמות הטלוויזיה שפך אש וגופרית על אהוד ברק ועל מדיניותה של ישראל ובכך הנחית מכת מוות על הניסיון לחלץ הישג כלשהו או קרן של תקווה מתוך ההריסות של המשא ומתן והמאבק בין ישראל

לפלסטינים. השתלשלות האירועים שתוארה לעיל הפכה מיד לאחר כישלון ועידת קמפ־דייוויד לשנויה במחלוקת. את שפע הגרסאות וההסברים לקריסת תהליך השלום הישראלי־פלסטיני ולפרץ האלימות שבא אחריה ניתן לחלק לארבע קטגוריות עיקריות:

הגרסה האורתודוקסית – גרסה זאת ראויה לכינוי זה, הן משום שמקורה בהסברים שנתנו הנשיא קלינטון וראש הממשלה ברק לכישלון ועידת קמפ־דייוויד והן בשל הדומיננטיות שלה. מיד עם כישלון ועידת קמפ־דייוויד חרג הנשיא קלינטון מן המסורת הדיפלומטית האמריקנית ותלה, כאמור, את האשם בכישלון בסרבנותו של יאסר ערפאת, מולה העמיד את תעוזתו של ברק ואת נכונותו לחצות את קווי האדומים של ישראל למען השגת הסדר. מאוחר יותר חדל קלינטון להתבטא בפומבי ברוח זאת, אם משום שספג ביקורת על דחיקתו של ערפאת לפינה, שכדי להיחלץ ממנה נאלץ האחרון לאמץ את האלימות של סוף ספטמבר, ואם משום שרצה לשמר את מעמדו כפטרון של תהליך השלום בעל יכולת הידברות עם שני הצדדים; אך בפורומים סגורים המשיך קלינטון למתוח ביקורת חריפה על המנהיג הפלסטיני. כך, ביוני 2001, במסיבה שנערכה בדירתו של שגרירו לשעבר לאו"ם, ריצ'רד הולברוק, דיבר הנשיא לשעבר במשך כשעה, ובצורה חופשית, על כישלון מאמץ התיווך שלו. הוא סיפר לנוכחים, כך דיווח השבועון ניוזוויק, כי בשיחת פרידה טלפונית עם ערפאת, שלושה ימים לפני עזיבתו את הבית הלבן, אמר לו כי הוא [ערפאת] הפך אותו ל"כישלון קולוסלי" וכי בכך שדחה את הצעת השלום הטובה ביותר שאותה יכול לקבל מראש ממשלה ישראלי, הוא הבטיח את בחירתו של שרון. לפי עדות הנוכחים תיאר קלינטון את ערפאת כ"מנהיג מזדקן

הנהנה מעצם תחושת הקורבן שלו ואינו מסוגל להגיע להסכם שלום סופי". עוד סיפר קלינטון ששיחות קמפ־דייוויד נכשלו בשל סוגיית "זכות השיבה" ולא בגלל המחלוקת על ירושלים, שלגביה הושגה מידה רבה של התקדמות.²⁵

ברק, לעומת זאת, החריף את התבטאויותיו ככל שחלף הזמן. ברק טען אמנם, למן ההתחלה, שערפאת הכשיל את המשא ומתן והצדיק את נכונותו שלו לוותרים בכך ש"קרע את המסווה" מעל פני ערפאת, אך עד לבחירות של פברואר 2001 עדיין המשיך לשאת ולתת עם ערפאת, ובבחירות הציג קו הדוגל בהסדר מול הקו שייצג אריאל שרון. רק מאוחר יותר קבע ברק קטגורית כי ערפאת אינו יכול להיות "פרטנר לשלום" וכי על ישראל להסיק את המסקנה ולהיפרד מהפלסטינים "חד־צדדית". העיתונאי רן אדליסט, בספרו **אהוד ברק ומלחמתו בשדים**, שהרבה מהכתוב בו שאוב בעליל משיחות עם אהוד ברק, מסביר, כי ברק גרס שחובתו להעמיד למבחן את השאלה אם מוכנים הפלסטינים בהנהגת ערפאת להסכם קבע שיתנער מ"זכות השיבה" ויכלול מחויבות מפורשת ל"קץ הסכסוך". מסקנתו מהמשא ומתן בקמפ־דייוויד הייתה ברורה: ערפאת אינו רוצה בהסכם כזה ולא בא לקמפ־דייוויד כדי להגיע אליו.²⁶ כאשר פרסם את האוטוביוגרפיה שלו ב־2018, השיב אהוד ברק לביקורת הרוויזיוניסטית על התנהלותו. הוא בחר להתמקד במאמר שכתבה דבורה סונטאג בניו יורק טיימס: "מצאתי בו תערובת בלתי ממוקדת של דעות שנאספו מקובץ של אמריקנים, אירופאים, ישראלים ופלסטינאים, כולל ערפאת עצמו, המגיע למסקנה הכוללת שקלינטון ואני לא הצענו הצעה נדיבה כפי שהיה מקובל לחשוב ושהיה זה בלתי הוגן בצורה כלשהי להציע שהפלסטינאים נושאים באשמה על דחייתה.

היו גם כמה מאמרים אחרים ופרסומים שונים שנכתבו באותה רוח. לא ראיתי תועלת באותו זמן להעמיד את הדברים על אשורם אבל התוכן של המאמר בניו יורק טיימס הטריד אותי. הייתה כאן שגיאה עובדתית פשוטה חשובה. כשהיא מצטטת את ערפאת עצמו כתבה סונטאג שבמהלך השיחות שהתנהלו במרפסת בביתנו בכוכב יאיר, זמן קצר לפני פרוץ האנתפאדה החדשה, הוא ביקש ממני לחסום את תוכניותיו של אריאל שרון לעלות להר הבית. לאמיתו של דבר, ערפאת לא העלה את הנושא הזה כלל ועיקר. הוא ידע, ככל הנראה, שקיימנו קשר בעניין זה עם ראש הביטחון שלו בגדה המערבית במאמץ למנוע את הביקור מלהפוך לגורם או לפחות לתירוץ לאלימות. אבל ההיסטוריה הרוויזיוניסטית ביחס למאמצי השלום שלנו הותירה את קלינטון לא רק מתוסכל אלא נבוך. על מה לכל הרוחות דיברו האנשים האלה, הוא שאל אותי. מדוע הם בלבלו בין היער לבין העצים? 'הסיפור האמיתי של קמפ דייוויד', הוא אמר, 'היה שבפעם הראשונה בתולדות הקונפליקט אתה ואני, ראש ממשלת ישראל ונשיא ארצות-הברית, הנחנו על השולחן הצעה המבוססת על החלטות 242 ו-338, קרובה מאוד לדרישות הפלסטיניות. וערפאת סירב לקבל אותה כבסיס למשא ומתן, יצא מהחדר ואפילו פנה לטרור. כל השאר', אמר הנשיא קלינטון, 'היה רכילות'²⁷.

גרסה דומה (אך לא במסקנותיה) הציג שלמה בן-עמי, מי שניהל עבור ברק את המשא ומתן עם הפלסטינים בחודשים שקדמו לוועידת קמפ־דייוויד ומונה על ידו בקיץ 2000 לשר החוץ בפועל. באותו ריאיון רהוט וחושפני לעיתונאי ארי שביט, שהתפרסם בספטמבר 2001 (ראו הערה 18), הצטרף בן-עמי לטוענים כי ערפאת לא חתם על הסכמי אוסלו ווושנינגטון בידיים

נקיות: "מסתבר שאוסלו הייתה עבור ערפאת איזו הסוואת ענק, שמאחוריה הוא הפעיל ומפעיל לחץ מדיני וטרור במינונים שונים כדי לערער את עצם הרעיון של שתי מדינות לשני עמים".

ועידת קמפ־דייוויד ותהליך המשא ומתן כולו נידונו אליבא דבן־עמי לכישלון בגלל ערפאת: "בסופו של דבר קמפ־דייוויד נכשלה משום שערפאת סירב לתת הצעות משלו ומשום שלא הצליח להקרין לנו שבאיזשהו מקום יש לתביעות שלו סוף. אחד הדברים החשובים שעשינו בקמפ־דייוויד הוא להגדיר את האינטרסים החיוניים שלנו באופן הגרעיני ביותר. לצאת מהשיח השקרי של הפוליטיקה הישראלית ולהגדיר לעצמנו מה חיוני לנו באמת. לכן לא ציפינו לפגוש את הפלסטינים בחצי הדרך. גם לא בשני שלישים של הדרך, אבל ציפינו לפגוש אותם במקום כלשהו... ברק הוא אדם קרטזיאני, רציונלי ומה שהתברר בקמפ־דייוויד הוא שערפאת הוא אדם מיתולוגי. אני היום בדעה ששום מנהיג ישראלי רציונלי לא היה מצליח להגיע עם ערפאת להסדר במפגש כזה. ערפאת הוא לא מנהיג ארצי, הוא אדם דתי. בקמפ־דייוויד היה ברור שהוא לא מחפש פתרונות מעשיים אלא ממוקד בנושאים המיתולוגיים: זכות השיבה, ירושלים, הר הבית. הוא מרחף בגבהים של האתוס האסלאמי, אתוס הפליטות והאתוס הפלסטיני... גרסה דומה הציג דניס רוס, מתאם תהליך השלום במחלקת המדינה של ארצות־הברית, עם כינון ממשל בוש, לשבועון של ניו יורק טיימס מיד לאחר פרישתו מתפקידו.

"בשורה התחתונה", מסכם מראיינו, העיתונאי קלייד הברמן – חש רוס כי המשא ומתן (הישראלי־פלסטיני) נכשל בראש ובראשונה משום שהוא נתקל בקיר אבן, הלוא הוא יאסר ערפאת. ברק היה מוכן לוותר על הרבה, כולל, פחות או יותר, הגדה המערבית כולה והריבונות על

הר הבית, קודש הקודשים היהודי בירושלים. הוא היה מוכן לויתורים כה גדולים עד שהדבר עלה לו באובדן תפקידו בפברואר. כמה ממלאי תפקידים בכירים בין הפלסטינים הכירו בכך שנקרתה להם הזדמנות לזכות במדינה פלסטינית. "אחד הנושאים והנותנים הפלסטינים אמר לי", סיפר רוס, "אם איננו יכולים להגיע להסכם בתנאים אלה צריך לפטר אותנו". רוס מאמין כי 'בסתר לבו' רוצה ערפאת בשלום, אך "הגעתי למסקנה שאין הוא מסוגל לשאת ולתת על קץ הסכסוך, משום שאין הוא מסוגל לבצע את מה שנדרש ממנו, הוא פשוט לא מסוגל לצעוד את הצעד הנוסף.²⁸

כמה חודשים אחר כך, בריאיון עיתונאי אחר, הרחיב רוס את היריעה והסביר מדוע, לדעתו, השיב ערפאת בשלילה לא רק להצעותיו של ברק בקמפ־דייוויד אלא גם להצעת הפשרה של קלינטון בחודש דצמבר:

הייתה לו, בכנות, הזדמנות חסרת תקדים, בהתחשב ברעיונות שהנשיא קלינטון הניח על השולחן. נקרה לפניו רגע היסטורי והוא לא הצליח לאחוז בו ואני חושב, שחבל מאוד וטרגי מאוד עבור שני הצדדים שכך היה. אף על פי שהייתה לו אפשרות לזכות במהות הצרכים הפוליטיים בכל נושא – גבולות, ירושלים, סידורי ביטחון ואפילו פליטים – לא היה ביכולתו לשכוח זאת. נכון שהוא עצמו נדרש לקבל כמה הכרעות קשות. היה על ערפאת לוותר על אחת מאמונות היסוד של תנועתו על זכות השיבה לישראל. לא זכות השיבה למדינתו שלו, אלא זכות השיבה לישראל. הרי ב־1988 הוא אימץ את נוסחת הפתרון על בסיס שתי מדינות. לאורך תהליך אוסלו הוא הדגיש את

מחויבותו לפתרון של שתי מדינות. הרעיון של פתרון של שתי מדינות וזכות השיבה, לא למדינה שלך אלא לישראל, סותרים זה את זה. הייתה ממשלה ישראלית המוכנה למתוח את עמדותיה עד לקו שקודם לא נראה לאיש כאפשרי ונראה לרבים כלא נבון אך הם היו מוכנים לחיות איתו. היה נשיא אמריקני המוכן להשקיע את יוקרתה של ארצות-הברית ומוכן לשים את רעיונותיו על השולחן באופן שאף נשיא אמריקני אחר לא ינהג כמוהו. הוא גם הבהיר שרעיונות אלה "יימשכו חזרה", אם לא יתקבלו, לכן אינני חושב שניתן לשחזר את הנסיבות הללו בקלות.²⁹

בקיץ 2001, אחרי פרסום גרסתם הרוויזיוניסטית של מאלי ואגא, יצא רוס בראש מתקפת-הנגד. במכתב לעורך ניו יורק רוויו אוף בוקס כתב רוס כי "נחרד" מגרסתם של מאלי ואגא, ובייחוד מההתעלמות הבוטה מ"שגיאות של היושב ראש ערפאת". "הרושם הנותר הוא שרק ברק לא מילא התחייבות. אך הדבר בלתי נכון ובלתי הוגן כאחד בהתחשב ברקורד הדל של ערפאת בקיום הסכמים. יתרה מזאת, בניסיונם להוכיח, שהמציאות הייתה מורכבת יותר מאשר הצעה ישראלית ודחייה פלסטינית, הם משווים טעויות טקטיות לשגיאות אסטרטגיות: "קלינטון וברק עשו טעויות", כותב רוס, "אך האם ראש הממשלה ברק והנשיא קלינטון אחראים לכישלון להגיע להסכם? בהחלט לא".

בעוד ברק וקלינטון התעלו לגודל הרגע ונטלו סיכונים, הוא קובע, הרי למרבה הצער אי אפשר לומר זאת על ערפאת. את התנהגותו בקמפ־דיוויד ולאחר מכן אי אפשר להסביר רק בחשדנות ובחשש ממלכודות. רוס טוען נגד ערפאת כי הוא סירב להכין את פסגת קמפ־דיוויד, נמנע מליזום או אף להגיב במהלך

הוועידה, נמנע מלרסן את החברים במשלחת הפלסטינית שתקפו את עמיתיהם הפרגמטיים ואף המציא מיתוסים חדשים כמו הטענה שבית המקדש לא ניצב בירושלים אלא בשכם.

בסוף ספטמבר טען רוס, ערב הגשת רעיונות פשרה אמריקניים, נמנע ערפאת מכל ניסיון לרסן את האלימות. רוס אינו מאשים את ערפאת בהצתת האלימות אלא במחדל של מניעתה אף על פי שידע כי היא עומדת לפרוץ, ובסיכום: "אינני מאמין שהיושב ראש ערפאת מתנגד עקרונית לשלום. כמו כן אינני גורס שהנושאים והנותנים הפלסטינים לא עשו ויתורים. אך בשום נקודת זמן במהלך קמפ־דייוויד או בששת החודשים שלאחריו לא הפגין היושב ראש יכולת כלשהי להגיע להסכם קבע. אני פשוט לא מאמין שהוא מסוגל להגיע להסכם על מצב הקבע משום שדבר זה תובע הגדרה עצמית מחדשת וויתור על מיתוסים".³⁰

במרס 2003 הצטרף הנסיך בנדר בן סולטאן, שגרירה הוותיק של ערב הסעודית בווינגטון, לרשימת מטילי האשם ביאסר ערפאת. בנדר התראיין לכתבת פרופיל שהתפרסמה בשבועון ניו יורקר ב־23 במרס 2003 ובאותו ריאיון סיפר לעיתונאית אלבה וולש כיצד גייס אותו הנשיא קלינטון, בדצמבר 2000, לניסיון להביא את ערפאת לקבל את הצעת הגישור שלו. הוא תיאר בפרוטרוט את פגישותיו עם ערפאת בינואר 2001, שבמהלכן אמר לו "אני מקווה, אדוני, שתזכור מה אמרתי לך. אם נחמיץ את ההזדמנות הזאת, זאת לא תהיה טרגדיה, זה יהיה פשע". את הפרשה כולה סיכם בנדר במילים הבאות:

קלינטון... אכן השקיע את מרב מאמציו. עמדתו של ברק הייתה כל כך מתקדמת, שהיא הייתה שווה לזאת של ראש הממשלה רבין... זה שערפאת לא קיבל את ההצעה שבר את לבי.

הגרסה הרוויזיוניסטית – פוסלת מעיקרה את "האורתודוקסיה" שהוצגה לעיל, מטילה את האשם העיקרי לכישלון המשא ומתן על ישראל ומדיניותה, מותחת ביקורת על ניהול המשא ומתן על-ידי ארצות-הברית, ומציגה את עמדת הצד הפלסטיני באור חיובי יותר. בגרסה זאת מחזיקים הפלסטינים עצמם וחלק מן השמאל הישראלי, אך ביטויה העיקרי מצוי במאמר שכתב צמד מחברים: רוברט מאלי, איש "הדסק" המזרח תיכוני בבית הלבן של קלינטון, והאינטלקטואל הלבנוני חוסיין אגא, שסייע בזמנו לאבו מאזן במשא ומתן עם יוסי ביילין. השניים פירסמו באוגוסט 2001 בניו יורק רוויזיון אוף בוקס מאמר שכותרתו "קמפ־דיוויד: טרגדיית הטעויות" ואת עיקריו של מאמר זה הקדימו ופירסמו בגרסה מקוצרת, בוטה יותר, בניו יורק טיימס.³¹

מאלי ואגא פותחים בהצהרת כוונות. מטרתם לקעקע את הגרסה לפיה בקמפ־דיוויד הציע ברק "הצעה חסרת תקדים" בעוד שתגובתו של ערפאת הייתה "לא בלתי מתפשר", כלומר, ישראל הציעה "הצעה היסטורית, נדיבה" שהפלסטינים דחו. "בקיצור, הכישלון להגיע להסכם מיוחס ללא הסתייגות ראויה לציון ליאסר ערפאת". לדידם של השניים מדובר באורתודוקסיה "מסוכנת" בשל ההשלכות שיש לה והמסקנות הנגזרות ממנה שאין פרטנר לשלום וכי אי אפשר להביא את הסכסוך עם ערפאת לכלל סיום. כדי למוטט גרסה זאת פותחים מאלי ואגא באפולוגטיקה בשמו של ערפאת, ואת עיקר מאמרם הם מקדישים לביקורת על מדיניותו של ברק ועל התנהלותו, וכן ליחסו של קלינטון לשני הצדדים, שביניהם היה אמור לתווך ולפשר. ובתשובה לטענה שגם אם אהוד ברק לא הגיש בקמפ־דיוויד הצעה ברורה לפלסטינים, עדיין עובדה היא שערפאת דחה את הצעת הפשרה ("הפרמטרים") שהנשיא קלינטון הניח לפני הצדדים ב־23 בדצמבר. לעניין זה משיבים מאלי ואגא כי: "שלא

כמו בקמפ־דייוויד, כפי שניתן לראות הן על פי זמן התגובה שלו ועל פי הערפול של תשובותיו, חשב ערפאת והתלבט קשה בטרם הגיב [על הצעותיו של קלינטון]. אך בסופו של דבר, רבים מן המאפיינים, שהפריעו לו ביולי, שבו והציקו לו בדצמבר. כמו בקמפ־דייוויד, קלינטון לא הציג את התנאים כעסקה סופית אלא כ'פרמטרים' שבמסגרתם יתנהל משא ומתן סופי ומואץ. כמו בקמפ־דייוויד ערפאת חש לחוץ כאשר קלינטון וברק כאחד הודיעו שהרעיונות יימשכו בחזרה, 'יעזבו עם הנשיא', אלא אם כן יקבלו אותם שני הצדדים. כאשר לנשיאותו של קלינטון נותרו עוד שלושים ימים ולכהונתו של ברק לא הרבה יותר, הסיכוי להגיע להסכם היה קלוש ביותר. אם לא ניתן להגיע להסכם כלשהו, חששו הפלסטינים שהם יותרו על עקרונות שהיו מפורטים דיים כדי להחליש את ההחלטות הבין־לאומיות [החלטות האו"ם] ועדיין מעורפלים מכדי להוות הסכם".

הקטע המאלף ביותר במאמרם של מאלי ואגא הוא זה המנסה להסביר את הפסיביות הפלסטינית בקמפ־דייוויד ואת הסירוב להציע לאורך כל תהליך המשא ומתן הצעות־נגד: "עם כל הדיבורים על שלום והתפייסות הרי רוב הפלסטינים היו מוכנים להשלים עם פתרון של שתי מדינות אך לא לאמץ אותו; הם היו מוכנים לקבל את קיומה של ישראל, אך לא את הצידוק המוסרי שלה. המלחמה על פלסטין כולה הסתיימה משום שהיא נגמרה במפלה. אוסלו, לדידם, לא היה משא ומתן על שלום אלא על תנאים של כניעה. מנקודת מוצא זאת אוסלו עצמה היא הפשרה ההיסטורית, הסכם למסור 78% משטחה של ארץ ישראל המנדטורית לישראל". לאסכולה הרוויזיוניסטית יש כאמור גם גרסאות ישראליות שיש להן שני מקורות: גורמים בשמאל הישראלי המטילים על ישראל את האחריות העיקרית לכישלון המשא ומתן ועל מדיניותן של ממשלות ישראל את האחריות

לפרץ האלימות; ולצד "מחוללי אוסלו" המבקרים את ברק, ובנימה שונה, על דרך ניהולו את המשא ומתן. אלה האחרונים מתמודדים, מטבע הדברים, עם הטענה שאירועי 2000-2001 חשפו כשלים עמוקים בהסכמי אוסלו וגורסים כי הכישלון נבע בראש ובראשונה ממדיניותו של אהוד ברק, מסגנונו ומהחלטותיו, וכן מההשפעה המצטברת של המדיניות הישראלית כלפי הרשות הפלסטינית מאז אמצע שנות ה-90. שתי הדמויות הבכורות המזוהות עם הסכם אוסלו תרמו תרומה חלקית בלבד לאסכולה זאת. שמעון פרס לא הסתיר את ביקורתו על אהוד ברק ועל מדיניותו, אך נמנע ממתחת ביקורת מקיפה ובכל מקרה לא נתן לה ביטוי בכתב. יוסי ביילין מציע בספרו **מדריך ליונה פצועה** הסבר מורכב בהרבה לכישלונה של המדיניות שהיה שותף נכבד לה, לפחות בחלק מן הדרך.³²

אורי סביר נתן ביטוי לביקורתו החריפה על אהוד ברק בעיקר בריאיון עיתונאי. את הביטוי המקיף ביותר לאסכולה הרוויזיוניסטית הישראלית ניתן למצוא במאמרו של רון פונדק בכתב העת הבריטי *Survival* בכותרת "מאוסלו לטאבה – מה השתבש"? לצדו של יאיר הירשפלד ובהנחייתו של יוסי ביילין ניהל רון פונדק את השלב המוקדם של המשא ומתן באוסלו. הוא עבד תקופה קצרה בקרן ECF³³ בחסותו של ביילין וב-2001 מונה למנהל "מרכז פרס לשלום", שנשיאו הוא אורי סביר. במאמרו קובע פונדק כי "הייתה, לאמיתו של דבר, הזדמנות לכונן שלום, אך היא הוחמצה בשל חישובים מוטעים וניהול לקוי של התהליך כולו". כתוצאה ממדיניות שניהלו נתניהו וברק הגיעו הציבור והרחוב הפלסטיני – המשתקפים בארגון הפת"ח – למסקנה, "שישראל לא רצתה לאמיתו של דבר לסיים את הכיבוש ולהעניק לעם הפלסטיני את זכויותיו הלגיטימיות".³⁴ אליבא דפונדק, עם פקיעתו של הסכם הביניים במאי 1999 החל

השעון לתקתק לקראת פיצוץ. הדרך היחידה למנוע פיצוץ היא לבצע את ההסכמים שנחתמו עם הפלסטינים במהירות וברצינות, ולהתחיל מיד במשא ומתן אינטנסיבי על הסדר קבע. ואולם "ראש הממשלה אהוד ברק לא הבין זאת. שגיאתו הייתה כפולה. הוא החליט שלא לבצע את הפעימה השלישית, שייצגה את היסוד החשוב ביותר בהסכם הביניים; ואף שהוא החל במשא ומתן על הסדר קבע ברצינות ובכנות, הוא עשה זאת על בסיס הנחות בסיסיות שגויות ובאורח חובבני, ובכך הביא לכישלוננו".

פונדק מסכים כי "ההנהגה הפלסטינית שותפה לחלק ניכר מן האשמה למשבר", אך בדומה למאלי ואגא הוא טוען כי "סיפורה של פסגת קמפ־דייוויד של שנת 2000, כפי שסופר תכופות בישראל ובארצות־הברית, בדבר הצעה ישראלית כמעט מושלמת שאותה נמנע המנהיג הפלסטיני מלקבל ולנצל בשל חוסר אומץ, הוא סיפור פשוט מדי ומטעה. מעל לכול זהו סיפור הנוטה להסתיר את הקשיים והתסכולים הלא הכרחיים והבלתי נסבלים של הצד הפלסטיני, אשר לעיתים קרובות מדי נגרמו בגלל מדיניות ישראלית לקויה. הישראלים חייבים להבין שגיאות אלה ואת נקודת המבט הפלסטינית כדי שניתן יהיה לחדש את החתירה לשלום".

בפסקת הסיכום שלו מותח פונדק ביקורת גם על הפלסטינים. אך מסקנתו נחרצת: "היישום חסר הכנות והבלתי שלם בזמן ממשל נתניהו והניהול הלקוי של המשא ומתן על הסדרי הקבע תחת ברק היו שני המכשולים העיקריים בפני השגת הסכם".

ביקורת חריפה על אהוד ברק היא המכנה המשותף בין גרסתו של פונדק לזו של אורי סביר. סביר לא כתב ספר (נוסף) וגם לא פירסם מאמר מקיף אלא הסתפק, כאמור, בריאיון עם עיתונאי מקורב,³⁵ שבו תקף את ברק וכן שותפים לשעבר כיוסי ביילין, אשר בהבדל ממנו מצאו מקום (ולו חלקי ושולי) בצוותו של

ברק. לדידו של סביר, לא הסכם אוסלו הוא שנכשל אלא שלושה ראשי ממשלה (נתניהו, ברק ושרון) שפעלו נגדו. נתניהו פעל נגד אוסלו בגלוי:

אחר כך הגיע מישהו שאמור היה לייצג את אוסלו, אהוד ברק, אבל הוא התנגד להסכם, דיבר נגד ההסכם, פעל נגדו, ביזבז שנה על המסלול הסורי וכשהגיע סוף-סוף לעניין, סירב לנהל משא ומתן עם הפלסטינים. ברק ניהל את המשא ומתן עם האמריקנים. ברק נהג בהתנשאות, איש לא היה סובל התנהגות כזו. באשר לקמפ־דייוויד, היה כאן מסע דיסאינפורמציה אדיר, אבל בכל זאת היום פורץ הסיפור האמיתי מכל עבר – שורש הבעיה זה הניסיון שלנו לחנך אותם [הפלסטינים] כל הזמן. יצאנו מעזה, יצאנו מהגדה, לא יצאנו מהכיבוש ומירב החברה הפלסטינית מוכנה תמורת חירות ועצמאות אמיתית לוותר על מירב זכות השיבה.

האסכולה הדטרמיניסטית – לאסכולה זאת שייכים בראש ובראשונה מבקריו (בדרך כלל מימין) של תהליך אוסלו. מטבע הדברים, מי שגרס כבר ב־1993 כי מדובר בהסכם פגום ושגוי וכי אש"ף אינו שותף ראוי ומתאים להסדר עם ישראל, היה יכול לטעון ב־2001, שקריסת התהליך הייתה צפויה מראש, בלתי נמנעת. כך התבטא נורמן פודהורץ, מדובריו הרהוטים ביותר של הימין היהודי בארצות־הברית, במאמר חריף בכותרת "אוסלו: מחרחרי השלום חוזרים", שפירסם בגליון אוקטובר 2001 של כתב העת **קומנטרי**. פודהורץ קובע כי "המסקנה הבלתי נמנעת שאליה הגיעו ישראלים רבים (ושמא רוב הישראלים)? הייתה שוועידת קמפ־דייוויד והאלימות שפרצה אחריה חשפו את הכוזב של שאיפתו המוצהרת של ערפאת לדו־קיום בין ישראל ובין

מדינה פלסטינית חדשה. לא הייתה לו (בשנת) 2000 ולא הייתה לו קודם כל כוונה לכונן שלום עם ישראל.

מה שרצה לא היה שונה ממאווייהם של יריביו או אויביו לכאורה מבין הפונדמנטליסטים האסלאמיים של חמאס, הג'האד האסלאמי וחזבאללה: למחוק את המדינה היהודית מן המפה. כניסתו לתהליך השלום לא הייתה אלא שינוי טקטי במסגרת האסטרטגיה הכוללת של הריסת ישראל". לצד ניתוח מפורט של מהלכי הפלסטינים בוועידת קמפ־דייוויד והשיחות שנמשכו עד לוועידת טאבה, מצטט פודהורץ, מתוך ריאיון שהעניק פייצל אל־חסייני לפני מותו לעיתון מצרי, ובו התייחס להסכמי אוסלו כאל "סוס טרויאני" וקבע כי זה לא היה אלא מהלך זמני, צעד לקראת מטרה גדולה יותר – "שחרור פלסטין כולה, מן הנהר ועד לים. פלסטין כולה היא אדמה ערבית. ארצה של האומה הערבית, אדמה שאיש אינו יכול לקנות או למכור".

בצורה מעודנת יותר גרס גם חלק מן הממסד הביטחוני וקהיליית המודיעין הישראלית, כי ערפאת לא ויתר ב־1993 על הסירוב הבסיסי והשיטתי לחצות את "הקווים האדומים" שהציב לעצמו. לשיטתם של בעלי גרסה זאת חתם ערפאת על הסכם אוסלו משום שבהיותו הסכם ביניים נחסך ממנו הצורך לחצות "קווים אדומים" וכך היה יכול לחתום גם על הסכם אוסלו ב' בספטמבר 1995 ועל הסכם ויי באוקטובר 1998. אולם משהגיעו הדברים למשא ומתן על הסדר הקבע, שוב לא היה יכול להימלט מן הדילמה ומאחר שלא היה בכוונתו או ביכולתו של ערפאת לוותר על עקרונותיו, נועד המשא ומתן מראש לכישלון. ניתוח זה אינו שונה ממסקנות שאליהן הגיעו בן־עמי ורוס, אך הוא הוצג מוקדם הרבה יותר. גרסה זאת, כך אנו למדים מספרו של גלעד שר, כונתה בתוך הממשל הישראלי "קונספציית אמ"ן".

הדובר העיקרי, השיטתי והרהוט ביותר של גישה זאת היה האלוף (מיל.) עמוס גלעד, שמאז חתימת הסכמי אוסלו חזר וטען שערפאת לא ויתר על ארבעת עקרונות היסוד שלו: מדינה פלסטינית בגבולות 4 ביוני 1967, בירה בירושלים, שליטה וריבונות בהר הבית ומימוש "זכות השיבה". כל עוד מדובר בהסכמי ביניים, גורס גלעד, היה ערפאת מוכן לגלות גמישות ולחתום, אך כאשר יגיע רגע האמת של משא ומתן על הסדרי קבע, צפויים מבוי סתום ומשבר, אלא אם כן תסכים ישראל לקבל את עמדתו.³⁶

גלעד גם אמר חוזר ואמור כי מתוך ציפייה להתנגשות אפשרית באותו "רגע של אמת", מכין ערפאת את הכלים להתמודדות הצפויה עם ישראל. עמדות דומות לאלה של גלעד ניתן למצוא גם בהתבטאויותיהם של עמיתיו הבכירים ממנו, הרמטכ"לים שאול מופז ומשה יעלון. ברוח דומה פירסם בשנת 2002 העיתונאי רונן ברגמן את הספר והרשות נתונה. בספר מופיע מספר רב של מסמכים פלסטיניים, חלקם מסמכי שלל ממפקדתו של יאסר ערפאת ב"מוקאטעה", כדי להוכיח את הטענה, שהייתה זאת טעות בסיסית לבנות את מדיניותה של ישראל כלפי הפלסטינים על שיתוף פעולה עם רשות שהייתה מושחתת מיסודה ועם מנהיג שלא התכוון באמת ובתמים להגיע להסדר עם ישראל.

אלמנט דטרמיניסטי ניתן למצוא גם בניתוח המרשים שמציע הנרי קיסינג'ר בספרו **האם זקוקה ארצות-הברית למדיניות חוץ**.³⁷ קיסינג'ר אומר כי "בסכסוך המוגדר במונחים כאלה ניתן רק לעיתים נדירות להגיע לפשרה – לפחות לא במסגרת הזמן המוגבלת של שנת בחירות בארצות-הברית; לאמיתו של דבר מסתיים סכסוך כזה בשל תשישות, פיזית או פסיכולוגית. אין סיכוי רב ליישב אותו בצורה סופית על-ידי הסכם (גם אם הסכם כזה נחתם). הגישה הריאליסטית ביותר היא זו החותרת להגדרה

של דו-קיום. כל ניסיון להרחיק לכת מעבר לכך הוא הזמנה לאלימות כפי שאירע אחרי פסגת קמפ־דייוויד ביולי 2000".

בהמשך מפרט קיסינג'ר וקובע כי: המכשול העיקרי בפני מיצויה של דיפלומטיית השלום הישראלית-ערבית נעוץ באופן השונה שתופסים אותה הצדדים. מנהיגים ישראלים ואמריקנים מגדירים שלום כנורמליות השמה קץ לתביעות ומעצבת מצב חוקי קבוע; במילים אחרות, הם מיישמים בתפיסתם את מושגי הדמוקרטיה הליברלית של המאה העשרים; אך הערבים בכלל, והפלסטינים בפרט, רואים את עצם קיומה של ישראל כפלישה לאדמה ערבית "קדושה". הם עשויים להסכים לפשרה טריטוריאלית בהיעדר אלטרנטיבה טובה יותר, אך הם יתייחסו אליה באותו אופן שבו קיבלה צרפת את סיפוח אלזס-לורייין על-ידי גרמניה ב־1870, כלומר ככורח השעה המלווה בהחלטה נחושה להמתין להזדמנות שבה אפשר יהיה להשיב את אשר אבד. [למען ההגינות יש לומר שרטוריקה של קדושה הייתה גם חלק מן השיח הישראלי – למשל ביחס לאי-חלוקת ירושלים].

לאחר שהוא מנתח את התפתחות תהליך השלום הישראלי-ערבי מראשיתו, כותב קיסינג'ר כי:

כאשר הגיע המשא ומתן הישראלי-ערבי לסוגיית ארץ ישראל התגלו הבדלי התפיסות ביחס לשלום כמכשול בלתי עביר כמעט. במשא ומתן עם הפלסטינים הפכה תפיסת השלום הישראלית למעין חזיון תעתועים הנמוג והולך ככל שמנסים להתקרב אליו, או ככל שמבקשים להגיע אליו ביתר שקיקה. אחרי שאהוד ברק הציע ויתורים שלא עלו על דעתו של איזשהו ראש ממשלה ישראלי קודם, לא היה יכול ערפאת לקבל את ההצעה הישראלית בלא שמחנהו שלו יתלקח. מכשול נוסף היה הדרישה הישראלית שאחרי שיקבלו את השטח המוצע

להם יימנעו הפלסטינים מכל דרישה נוספת. ככל שהדבר עשוי להישמע סביר באוזני האמריקנים והישראלים, ערפאת נרתע לנוכח הסופיות הגלומה בו.

לתשתית פסימית זאת מוסיף קיסינג'ר ניתוח ביקורתי של מדיניותם של ברק וקלינטון בשנה שקדמה לקמפ־דייוויד, במהלך הוועידה ואחריה. את יחסי נשיא ארצות־הברית וראש ממשלת ישראל הוא מכנה "קשר פסיכולוגי סימביוטי", כאשר קלינטון מפעיל לחץ סמוי ועקיף לוותרים וברק להוט להפגין את מידת שיתוף הפעולה של ישראל. קיסינג'ר מסכים כי הגיעה השעה לנטוש את שיטת השלבים ולהידרש למכלול מרכיבי הסכסוך, אך מבקר את תחושת הדחיפות והלהיטות שאפיינה את עמדתן של וושינגטון ושל ירושלים כאחת. תחושה זאת רק הגבירה את תאבונן של ערפאת, שממילא לא התכוון ל"קבלה אמיתית של קיום ישראל" או לאותה סופיות שרצו הישראלים, ולא יכול להסכים להן. צורכיהם הסותרים של ברק וערפאת יצרו בקמפ־דייוויד II "דיאלוג של חירשים".

האסכולה האקלקטית – לקטגוריה זאת ניתן לשייך שורה של כותבים שנמנעו, מסיבות שונות, מאותן קביעות נחרצות המשייכות את בעליהן לאחת משלוש האסכולות שנמנו לעיל. בקטגוריה זו ניתן למנות את יוסי ביילין, שאמנם הקדיש את ספרו **מדריך ליונה פצועה** לאהוד ברק, "שהרהיב עוז לשלום", אך לא חסך מראש הממשלה שעמו עבד ביקורת והסתייגות. הספר יצא לאור זמן קצר לאחר הבחירות של פברואר 2002, אך ככל שנקף הזמן, וככל שברק החרף את ביקורתו על ערפאת, כך התרחק ביילין מברק והחרף את ביקורתו כלפיו.

מבקר אחר שאפשר לשייכו לאותה קטגוריה הוא ד"ר מנחם קליין, שספרו **שוברים טאבו** עוסק בראש ובראשונה, כפי ששמו מרמז, בניסיון להסדיר את סוגיית ירושלים ובאפשרות

להגיע לפתרונה, שהיא תחום התמחותו העיקרי. אך בספר עצמו, ובראיונות העיתונאיים שהעניק עם צאתו לאור, בולטים שני מוטיבים נוספים: ביקורת על מנהלי המשא ומתן הישראלים, ברק ובן-עמי (שקליין שימש יועצו) והטענה ש"אנתפאדת אל-אקצא" הייתה במידה רבה גם מהלך פנים-פלסטיני, פרי תסכול מתמשך וביקורת שהצטברו בחברה הפלסטינית נגד הנהגה מושחתת ואנטי-דמוקרטית.³⁸

גם את ספרו של גלעד שר, במרחק נגיעה: המשא ומתן לשלום 1999-2001: עדות, ניתן לשייך, עם מידה מסוימת של אירוניה, לאסכולה האקלקטית. שר היה אמנם נושא ונותן מטעם ברק, איש אמונו שהפך בסופו של דבר גם למנהל לשכתו ולדמות מרכזית במעגל הפנימי ביותר של הממשלה, אך הספר מגולל את מהלך המשא ומתן כולו, לפרטיו, על פי "גרסת שר" ולא "גרסת ברק", ויש בו ביקורת על ברק ועל משתתפים מרכזיים אחרים במשא ומתן שנכשל.

אם נבחן את החיבורים והאסכולות שנסקרו לעיל, נוכל להציע את ההסבר האינטגרטיבי הבא: אהוד ברק אכן הציע לפלסטינים הצעה מרחיקת לכת שעל פיה היה ניתן להגיע להסדר קבע על בסיס פשרה הוגנת; אין מקום לטענה שההצעה לא הוצעה באופן "ממשי" או "מחייב", שהרי גם אם לא הוצעה באורח כזה בקמפיין דייוויד, היא נכללה בהצעת הגישור (הממשית מאוד) של הנשיא קלינטון בדצמבר 2000. אין ספק שהיו כשלים וטעויות בניהול המשא ומתן מצד ישראל וארצות-הברית. ועידת קמפ-דייוויד כונסה ללא הכנה מספקת ובמועד סמוך מדי לבחירות בארצות-הברית. ערפאת עמד מול נשיא אמריקני שהיה על סף סיום כהונתו, כשהוא מצפה (על בסיס חישוב מוטעה) לאפשרות שבנו של ג'ורג' בוש יגיע לבית הלבן, ומול ראש ממשלה ישראלי שאיבד את הקואליציה שלו ועתידו הפוליטי תלוי בהשגת

הסכם. בנסיבות שנוצרו בקיץ 2000 לא היה ניתן להגיע ל"סיום הסכסוך" ומוטב היה, ככל הנראה, לנסות לכונן עוד שלב ביניים ולהכין "אסטרטגיית יציאה" למקרה של כישלון. (מול טענה זו עומדת טענתו של ברק, כי הוא צפה את העימות המתקרבת עם הפלסטינים וחש כי מחובתו לחתור להסדר כולל שימנע אותו או, למצער, יאפשר לישראל לעמוד בו תוך ידיעה שהייתה מוכנה לוותרים מרחיקי לכת כדי לחסוך אותו). הדברים שהשמיע ברק מאוחר יותר, לאמור, שהוא "קרע את המסווה מעל פניו של יאסר ערפאת," מובילים למסקנה שהוא פעל בקמפדייוויד מתוך הנחה שערפאת ידחה את יוזמתו ובכך נמצא ברק גורם עוול למאמץ כן, אף אם חסר תוחלת, להגיע להסדר. העובדה המרכזית הניצבת ביסודו של כל ניסיון להבין ולהסביר את קריסת המשא ומתן הישראלי-פלסטיני היא כישלוננו של יאסר ערפאת במבחן המדינאות. מדינאי מוגדר באמצעות יכולתו לקרוא נכון את המציאות ההיסטורית ואת מהלך הדברים, לקבל את ההחלטה הנכונה במועד הנכון ולבנות את התמיכה הציבורית והפוליטית הנדרשת כדי לממש אותה. אילו הודרך בראש ובראשונה על-ידי השאיפה לממש את חזון המדינה הפלסטינית בתנאים סבירים, היה עליו לנצל את חלון ההזדמנויות שנקרה לו בין יולי לדצמבר 2000. אין דרך לוודא אם צודקים שלמה בן-עמי ודניס רוס, הקובעים כי ערפאת לא "חצה את הרוביקון" משום שאינו רוצה בכך או אינו מסוגל לכך, אך לאמיתו של דבר ניתן להסביר את החלטותיו גם מבלי להידרש לסוגיה בסיסית זאת.

אין ספק כי בין אוגוסט 1993 ליולי 2000 חל שינוי בתפיסת ממד הזמן בסכסוך עם ישראל אצל ערפאת וחלק משותפיו להנהגה הפלסטינית. ב-1993 ובאמצע העשור פעל ערפאת בהנחה שלראשונה זה עשורים פועל הזמן למען ישראל ולא למען הפלסטינים. הנחה זאת התבססה על התפתחויות מספר: קריסת

ברית המועצות, ניצחון ארצות־הברית במלחמה הקרה, תוצאות מלחמת המפרץ וצמצום הפער הדמוגרפי בישראל, כתוצאה מן העלייה המסיבית מחבר המדינות. הנחה זו השתנתה בסוף שנות ה־90. השפעת ההתפתחויות הדרמטיות של סוף שנות ה־80 וראשית שנות ה־90 התפוגגה. במדיניותה כלפי עיראק, סוריה והפלסטינים לא נהגה ארצות־הברית כמעצמת־על כוחנית ואילו הפער הדמוגרפי באוכלוסיית ישראל שב ונפער.

פלסטינים רבים ראו בישראל חברה שבעה ורופסת, שאיבדה את הרצון להילחם. המגע היומיומי עם החברה הישראלית דרך קו תפר פרום עודד תחושה זאת. כל עלעול בכרוניקה העיתונאית הישראלית של סוף שנות ה־90 יחשוף מציאות של חברה ומדינה המפגינות פסיביות ואוזלת יד מול גֵבַת מכוניות ופריצה לבתים כמעשה של יום ביומו. ברמה הספרותית ניתן למציאות זאת ביטוי מרתק בספרו של א"ב יהושע, **הכלה המשחררת**. בהקשר זה נודעה חשיבות מיוחדת לשתי פרשיות: הראשונה, אירועי "מנהרת הכותל" בספטמבר 1996, כאשר לאחר כמה ימים של התנגשויות אלימות שינה בנימין נתניהו את יחסו כלפי ערפאת מן הקצה אל הקצה; השנייה, היציאה הישראלית החד־צדדית מלבנון בקיץ 2000 והאורח שבו בוצעה. אנשי חזבאללה ופלסטינים רבים התרברבו אז כי הלקח המתבקש הוא שאין לוותר לישראל אלא יש להתעקש ולהיאבק וסופה של ישראל לוותר.

תחושה זאת חוזקה ללא ספק על־ידי מהלך המשא ומתן הישראלי־פלסטיני של שנת 2000, שתואר כבר לעיל כמסע חד־כיווני בעיקרו, שבו ישראל היא שעשתה את מרבית הוויתורים, ובקצב מהיר יחסית. אם עשתה ישראל בזמן כה קצר את המסע מ־66 אחוז אל קרוב ל־100 אחוז, רב הפיתוי להמשיך וללחוץ שמא יהיה ניתן לחלץ ממנה ויתורים נוספים. גם זיקת הגומלין

בין המסלול הסורי לפלסטיני, כפי שהתפתחה בשנת 2000, הסבה נזק לניסיון להגיע להסדר ישראלי-פלסטיני. ארצות-הברית וישראל השקיעו זמן רב מדי בניסיון הנפל להגיע להסדר עם אסד והגיעו מאוחר מדי לשלב המכריע במשא ומתן עם ערפאת, סמוך לסיום כהונתו של קלינטון ובמועד שבו איבד ברק את הקואליציה שלו. העובדה שאסד השיב בז'נווה את פניו של קלינטון ריקם ובצורה בוטה, בלא לשלם כל מחיר על כך, חיזקה ככל הנראה את תחושתו של ערפאת שגם הוא יוכל לעשות זאת. נכונותה של ישראל לקבל במסלול הסורי את עקרון הנסיגה לקווי 4 ביוני חיזקה את התביעה הפלסטינית לנסיגה ישראלית מלאה גם בגזרה הפלסטינית. אם גרסה ישראל שהמקרה הפלסטיני שונה מזה של המדינות הערביות השכנות, היה עליה לנסח ולבטא עמדה זאת בצורה ברורה. ניסיון בודד של היועץ המשפטי לממשלה לטעון שהחלטת מועצת הביטחון 242 אינה תופסת לגבי שטחי ארץ ישראל הסתיים בקול ענות חלושה. אם רצתה ישראל לשמור בידיה חלק ולו מזערי מן הגדה המערבית בהסדר קבע, היה עליה לעגן את תביעתה בטענת יסוד מוצקה. טעות ישראלית דומה היא הנכונות להשתמש במונח "זכות השיבה" במהלך הניסיון להידרש לבעיית הפליטים כחלק מהמאמץ להגיע לפתרון קבע. ברי שלא היה ניתן ולא יהיה ניתן להגיע לפתרון כזה בלא שתימצא נוסחה מוסכמת על שני הצדדים. הדעת נותנת שקשה יהיה למצוא נוסחה שונה במהותה מזאת שהציע הנשיא קלינטון. אך בעצם הנכונות הישראלית לקבל את המונח "זכות השיבה" טמונה חולשה, משום שבמשתמע מקבלת ישראל את עצם "הזכות" כאשר הנכונות הפלסטינית לפרש אותה לקולא היא עניין רך יותר.

הערות

1. הספר הראשון שנכתב על תקופת ברק הוא ספרו של העיתונאי רביב דרוקר, *חרקירי* (משכל: תל אביב, 2002). מדובר בספר ביקורתי הנשען במידה רבה על ראיונות עם עוזרים ושותפים מאוכזבים וחומר פנימי של לשכת ראש הממשלה שהועבר למחבר. מאוחר יותר פורסם ספרו של רן אדליסט, *אהוד ברק: מלחמתו בשדים* (כנרת: אור יהודה, 2003). ספר זה מנסה בעליל גם להיות תגובה על ספרו של דרוקר והוא נסמך, בלא שהדבר נאמר במפורש, על שעות ארוכות של שיחה עם ברק עצמו עם משתתפים אחרים באירועי התקופה.
2. שם ואלוף בן **הארץ**, 19 ביולי 1999.
3. שם.
4. לסקירה כללית ממצה של המשא ומתן הישראלי-סורי בתקופת ברק ראו – Eyal Zisser, "The Israel-Syria Negotiation, What Went Wrong?", *Orient* 42' 2 June 2001, pp. 225-251; המשא ומתן שניהל ברק עם סוריה מתואר לרוב בצורה ביקורתית בכתביהם של כמה מאנשי צוות השלום האמריקני. לעניין זה ראו את מאמר הביקורת שלי ב**בוסתאן** שצוטט לעיל. בשנת 2011 פירסם אלוף אורי שגיא את ספרו, *היד שקפאה* (משכל: תל אביב, 2011) ובו ביקורת על הדרך שבה ניהל ברק את המשא ומתן עם סוריה בשנים 1999-2000.
5. ראו אורי סביר, *התהליך*, עמ' 298-326 ואיתמר רבינוביץ', **סף השלום**, עמ' 248-293, 305-319.
6. לסוגיית הדיפלומטיה הפומבית במשא ומתן הישראלי-סורי בתקופה זו ראו איתמר רבינוביץ', "על דיפלומטיה פומבית ואפולוגטיקה – המשא ומתן הישראלי-סורי בשלהי תקופת אסד", *דת ומדינה במזרח התיכון* (הקיבוץ המאוחד: תל אביב, 2006).
7. שם.
8. ראו דרוקר, *חרקירי*, עמ' 70-111. וכן: השגריר מרטין אינדיק *בידיעות אחרונות*, 16 במרס 2001. גרסת אהוד ברק פורסמה בריאיון **הארץ**, 19 במאי 2000. וכן: אורי שגיא, *היד שקפאה* (משכל: תל אביב, 2011). גרסה נוספת מן הצד האמריקני היא זו של רוברט מאל, שהיה איש המועצה לביטחון לאומי בתקופת הנשיא קלינטון, ראו –

Robert Malley, "Middle East Endgame III: Israel, Syria and Lebanon — How Comprehensive Peace Settlements Would Look", *International Crisis Group, Middle East Report 4*, 16 July 2002, p. 4.

9. ראו –

Robert Malley and Husseign Agha, "Camp David: The Tragedy of Errors", *New York Review of Books*, 9 August 2001; ראו גם את הגרסאות שפירסמו השגריר מרטין אינדיק, **שלום אמריקני** (עם עובד: תל אביב, 2009) ואלוף דני יתום בספר **שותף סוד**.

10. ראו –

Zisser, "The Israel Syria Negotiations", p. 237.

11. אלוף בן בהארץ, 4 בינואר 2000.

12. ראו רבינוביץ', "על דיפלומטיה פומבית ואפולוגטיקה".

13. שם.

14. ראו –

Zisser, "The Israel-Syria Negotiations"; Malley, "Middle East Endgame III".

15. לניתוח המשוואה החדשה שנוצרה בדרום לבנון ראו מונוגרפיה נוספת

של מאלי Robert Malley, "Old Games in Search of New Rules", *International Crisis Group Middle East Report 7* 29 October 2002.

16. דרוקר, חקירי, עמ' 189-208.

17. שם, עמ' 167-178.

18. שלמה בן-עמי בריאיון עם ארי שביט, מוסף הארץ, 14 בספטמבר

2001 וגלעד שר, **במרחק נגיעה: המשא ומתן לשלום 1999-2001 עדות** (משכל: תל אביב, 2001), עמ' 80-96.

19. בן-עמי, שם.

20. בן-עמי, שם, ושר, שם, עמ' 153-235. גרסה פלסטינית של מהלך

הדברים בקמפ-דייוויד אפשר למצוא ברישומיו של אכרם הנגיה שפורסמו במקור בעיתון **אל-איאם** (בין 29 ביולי ל-10 באוגוסט 2000). גרסה מקוצרת באנגלית, ראו – Akram Hanieh, "The Camp David Papers", *Journal of Palestine Studies* 30, No. 2 (Winter 2001), pp. 75-97.

- ב-23 בנובמבר 2011 פירסם השר דן מרידור את היומן שניהל במהלך שהותו בקמפ־דייוויד.
21. שר, שם, עמ' 360-374.
22. שר, שם, עמ' 397-415 וכן יוסי ביילין, *מדריך ליונה פצועה* (משכל: תל אביב, 2001), עמ' 198-222.
23. *הארץ*, 28 בינואר 2001.
24. ביחס למחלוקת על טאבה ראו מאמריהם של ארי שביט, "עקרון השיבה של טאבה", *הארץ*, 11 ביולי 2002, ויוסי ביילין, "מה באמת היה בטאבה", *הארץ*, 15 ביולי 2002.
25. ראו –
- Michael Hirsh, "Clinton to Arafat: It's all your fault", *Newsweek*, 27 June, 2001.
26. ראו *הארץ*, 8, 13 באוקטובר 2000, 21 באוגוסט 2001. כמו כן: *Newsweek*, 23 July, 2001.
27. Ehud Barak, *My Country, My Life* (New York: St. Martin's Press, 2018), p. 402. הנשיא קלינטון בספר זיכרונותיו שלו מציע תיאור פרטני פחות אך בעיקרו של דבר תומך בגרסתו של ברק.
28. ראו –
- "Dennis Ross's Exit Interview", *New York Times Magazine*, 25 March 2001.
29. ראו –
- Daniel Mandel, "Dennis Ross: The Man in the Middle", *The Review*, Vol. 26, No. 6 (June 2001).
30. ראן –
- Dennis Ross, "Camp David: An Exchange", *New York Review of Books*, 20 September 2001.
- רוס מרחיב בעניין זה בספרו **השלום החסר** שנזכר לעיל.
31. ראו –
- Robert Malley and Husseign Agha, "Camp David: The Tragedy of Errors".
32. ראו ביילין, *מדריך ליונה פצועה*.
33. עמותת ישראלית הפועלת בעיקר לטיפוח תהליך השלום ושיתוף פעולה ישראלי-ערבי.

- .34. ראו –
Ron Pundak, "From Oslo to Taba: What Went Wrong?",
Survival 43 (2001), No. 3, pp. 31-46.
- .35. אורי סביר בריאיון לבן כספית, מעריב, 9 במרס 2001.
- .36. עמוס גלעד בהרצאה במרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת
אביב, 23 במאי 2002.
- .37. ראו –
Henry Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy?* (New
York, 2001), pp. 164-188.
- .38. מנחם קליין, שוברים טאבו: המגעים להסדר קבע בירושלים,
2001-1994 (מכון ירושלים לחקר ישראל: ירושלים, 2001).

אריאל שרון והמלחמה הישראלית-פלסטינית

בליבת הפרק הנוכחי מצויה זיקת הגומלין בין שלושה נרטיבים אישיים-פוליטיים: מסעו של אריאל שרון משוליות ומחלוקת למוקד הפוליטיקה והמדיניות הישראלית, ומכאן גם לנקודה שבה נדרש להכרעות פוליטיות ואישיות שעמדו בסתירה לעיקרי הביוגרפיה שלו; הצלחתו של יאסר ערפאת על פני שלושים וחמש שנים לבנות ולקיים את מעמדו כסמל וכפוסק ההלכה של הלאומיות הפלסטינית. במהלך שנים אלה היה זה ערפאת שקבע את יעדיה של הלאומיות הפלסטינית ופסל הזדמנויות מספר להגיע להסדר על בסיס פשרה צנועה יותר.

הכרונולוגיה של 2002-2003 שבה ומיקדה את הסוגיה הפלסטינית באישיותו של ערפאת, ואת המאבק בין ישראל ללאומיות הפלסטינית במאבק האישי בין שרון לערפאת; התמורה שעבר ג'ורג' בוש, שנכנס לבית הלבן נטול כל רצון לעסוק בענייני ישראל וערב, אך המלחמה בטרור והמלחמה בעיראק הביאו אותו לטיפול פרטני בענייני המזרח התיכון, לרבות במאמץ ליישב את הסכסוך הישראלי-פלסטיני. אריאל שרון היה לראש הממשלה השישי בתוך עשר שנים המנסה להתמודד עם האתגר הכפול של ניהול המערכת הפוליטית הישראלית ויחסי ישראל עם העולם הערבי בעת ובעונה אחת. רבין נרצח, וארבעה ראשי ממשלה אחרים – יצחק שמיר, שמעון פרס, בנימין נתניהו ואהוד

ברק – הובסו בקלפי. את עצם בחירתו של אריאל שרון לראשות ממשלת ישראל ואת תקופת כהונתו הראשונה בת השנתיים, מפברואר 2001 עד ינואר 2003, ניתן לראות כמסכת עשירה ברבדים של משמעות ואירוניה.

שרון, שעשרות שנים התדפק בחוזקה על דלתות המעגל הפנימי של הממסד הפוליטי הישראלי, נכנס ונדחק החוצה וחוזר חלילה, זכה לבסוף בתפקיד ראש הממשלה, לאחר שגבר על ברק וקיבל בבחירות שהתקיימו ב־6 בפברואר 2001 62.38 אחוז מהקולות, כשהוא ממריא על כנפי הסיסמה "רק שרון יביא שלום".

מי שלא הגיע לתפקיד הרמטכ"ל והודח מכהונת שר הביטחון, הגיע לעמדת השלטון הרמה ביותר של ישראל. בחירתו של שרון שיקפה תגובה טבעית לכישלון מדיניותו של ברק ולשברו של חזון השלום של השמאל ושל אגפו המתון של מרכז הקשת הפוליטית של ישראל, וכן מיומנות פוליטית של שרון עצמו ויכולת טקטית לנצל עד תום את שגיאותיו של בנימין נתניהו.

לאחר כארבע שנים וחצי שבהן ניתנה ההנהגה לראשי ממשלה שייצגו דור חדש וסגנון אחר בפוליטיקה הישראלית, חזר השלטון לידי בן דור תש"ח. שרון, שעלייתו להר הבית בספטמבר 2000 סיפקה את העילה המיידית לפריצתה של אנתפאדת אל-אקצא, קיבל מן הציבור הישראלי מנדט גורף לשים לה קץ ולהחזיר את ישראל למסלול של חיים נורמליים. הוא בא לתפקידו כבעל השקפת עולם מגובשת.¹

כפטרוננו של מפעל ההתיישבות ביהודה ושומרון, כבעל מוניטין של מפקד נועז ויצירתי בשנות ה־50 וה־60 של המאה ה־20, וכמי שהביס ביד קשה את ההתנגדות הפלסטינית האלימה בעזה בשנות ה־70. שרון הרבה לדבר על "מאה שנות טרור ערבי", הוא האמין בדיפלומטיה שנשענת על מנה גדושה של

עוצמה וכוחנות והתנגד נחרצות להסכמי אוסלו ולדרך שאליה הובילו. אך בקריירה של שרון ניתן גם לזהות קו ברור של פרגמטיזם, שהתבטא בפניו ההתיישובות בסיני כשר הביטחון בממשלתו של מנחם בגין (מסעיפי חוזה השלום עם מצרים) ובשותפות להסכמי ווי בהיותו שר החוץ בממשלת נתניהו.

כנאמן להצהרתו לפני הבחירות, הקים שרון ממשלת אחדות לאומית עם מפלגת העבודה, שבה קיבל שמעון פרס, מאדריכלי אוסלו, את תפקיד שר החוץ. זמן לא רב לאחר שנכנס לתפקידו התברר שאין לשרון נוסחת פלא להשיג ניצחון על הפלסטינים, ובכל זאת הוא בלם את ניסיונותיו של שמעון פרס להגיע להסדר ביניים עם הרשות הפלסטינית. נטייתו של שרון לבחור בדרך קיצונית נבלמה על-ידי שני גורמים עיקריים: השותפים לממשלת האחדות הלאומית שאותה לא רצה שרון לפרק, והצורך להתחשב באילוצים בין-לאומיים, בראש ובראשונה במערכת היחסים עם ארצות-הברית. עקב כך מצא עצמו שרון ממוצב באורח אירוני במרכז הקשת הפוליטית כמי שמרסן, מצד אחד, את לחצי הימין הקיצוני לנהל מלחמת חורמה ברשות הפלסטינית ומצד שני פוסל, לפחות לפי שעה, את החזרה לדרך ההסדר. מפעם לפעם דיבר שרון על נכונותו ל"ויתורים כואבים" בבוא העת הנכונה, ועל קבלת הרעיון של מדינה פלסטינית – בלא להכביר פרטים על גודלה של אותה מדינה ועל אופייה. רטוריקה זאת לא הועמדה באותו שלב במבחן, והשאלה אם היה ויש לאריאל שרון חזון לפתרון הסכסוך רב-השנים ונוסחת הסדר, או שמא לבש את מסכת הוותרן כדי לשמר, באופן מתוחכם זה, הן את מורשתו ביהודה, שומרון ועזה והן את ממשלתו – נותרה פתוחה עד סוף 2003. מכל מקום, מי שהצטייר שנים רבות כלוחם, כמנהיג הימין הקיצוני והזרם הכוחני של החשיבה הציונית, כשובר מסגרות וכמי ש"אינו עוצר באדום"², הצליח להפוך למעין דמות

פטריארכלית המנווטת בכישרון טקטי רב בין זרמיה השונים של הפוליטיקה הישראלית ובונה מערכת יחסים יעילה והדוקה עם ממשלו של ג'ורג' בוש הבן. הישגים אלה של שרון מסבירים גם את יכולתו להיבחר שנית, בינואר 2003 וברוב גדול, לראשות הממשלה לתקופת כהונה שנייה, חרף המשבר העמוק ביחסי ישראל והפלסטינים והמשבר הכלכלי.

ממשל בוש ומדיניותו המזרח תיכונית

בחירתו של ג'ורג' וו' בוש לנשיאות וכינון ממשלו היו בין הגורמים העיקריים, לצד כישלון המשא ומתן הישראלי-פלסטיני, פריצת האנתפאדה וניצחונו של אריאל שרון בבחירות של פברואר 2001, לשינוי מרחיק הלכת שחל במערכת היחסים בין ישראל ובין העולם הערבי. כאשר ירש ביל קלינטון את ג'ורג' בוש האב כנשיא ארצות-הברית הוא החליט לאמץ את עיקרי מדיניות בוש במזרח התיכון: "הכלה כפולה" (Dual containment) מול איראן ועיראק וניצול המסגרת של תהליך מדריד כדי לקדם הסדר ישראלי-ערבי. שמונה שנים אחר כך טרחו ג'ורג' בוש הבן ואנשי הממשל שלו להתנער ככל שיכלו ממורשתו של קלינטון. הממשל החדש הבהיר שאין בכוונתו להמשיך להתערב פרטנית בניסיונות להביא להסדר ישראלי-פלסטיני. מבחינתו, את מאמציה של ארצות-הברית יש להשקיע במזרחו של האזור שם יש עוד להשלים את המלאכה מול עיראק. לתמורה זאת ניתן ביטוי בוטה במיוחד כאשר מזכיר המדינה הנכנס קולין פאוואל הנחה את עובדי מחלקת המדינה לחדול מעצם השימוש במונח "תהליך השלום" (Peace Process), שהיה מטבע לשון נפוצה, ובמידה מסוימת אף שחוקה, בימי ממשל קלינטון. משרת המתאם המיוחד של תהליך השלום שבה החזיק דניס רוס בימי ממשל

קלינטון בוטלה וניהול מדיניותו המזרח תיכונית של הממשלה חזרה לאגף המזרח התיכון של מחלקת המדינה.

אם קיוו יאסר ערפאת ומנהיגים ערבים אחרים שהממשל יאמץ מדיניות נוחה יותר כלפי העולם הערבי ויחס צונן יותר כלפי ישראל, נכונה להם אכזבה. ג'ורג' בוש האב אכן היה קשור למוקדי כוח רפובליקניים, שהיו מזוהים עם מגמות "ערביסטיות" – קרבה לעולם הערבי, בייחוד ליצרניות נפט כערב הסעודית, ויחס ביקורתי לישראל, שאותה ראו כנטל המעיק על ברית האינטרסים הטבעית עם רוב העולם הערבי. אך ג'ורג' בוש הבן היה מחובר למוקדי כוח אחרים במחנה הרפובליקני – הימין השמרני, הכנסיות הפונדמנטליסטיות, שניהם תומכים מובהקים של ישראל, מטעמיהם שלהם. כמי שנבחר בדוחק רב לנשיאות, היה ג'ורג' וו' בוש, בעצת האסטרטגים הפוליטיים שלו, קשוב קשב רב ל"קול היהודי". אריאל שרון, שנבחר לראשות הממשלה זמן קצר אחרי כניסתו של בוש לבית הלבן, השכיל לנצל מגמות אלה ולבנות קשר אישי טוב עם הנשיא החדש וקשרי עבודה יעילים עם הבית הלבן. במצב דברים זה חל שינוי במהלך 2001.

כמה מידידותיה המסורתיות של ארצות-הברית במזרח התיכון, ובראשן ערב הסעודית והשדולות שפעלו לצדן בווינגטון, הפעילו לחץ על הממשל לצנן את יחסיו עם ישראל, למתוח ביקורת פומבית על מדיניותה כלפי הפלסטינים ולגלות מעורבות פעילה יותר בניסיון ליישב את הסכסוך האלים בין הפלסטינים לישראל. טיעונם היה כפול (ומוכר): מדיניות המתפרשת כפרו-ישראלית פוגעת במעמדה של ארצות-הברית בעולם הערבי ומסכנת את יציבות המשטרים המתונים נוכח תסיסת "הרחוב". "הרחוב", כך נטען (במידה מסוימת של צדק), נסער בשל העימות הישראלית-פלסטינית האלים יותר מאשר בעבר, בשל כינון זה לא מכבר של תחנות לוויין המביאות את צילומי המאבק הישראלי-

פלסטיני מנקודת מבט פרו־פלסטינית, והיחשפות מספר גדל והולך של בתים בחברות הערביות השונות לשידורים אלה. על רקע זה החל ממשל בוש, בראשית קיץ 2001, בשורה של צעדים שנועדו להקרין התרחקות מישראל, התקרבות מחודשת לידידותיה המסורתיות של ארצות־הברית בעולם הערבי ותמיכה ברעיון של מדינה פלסטינית. במהלך ביקורו של אריאל שרון בווינגטון ביוני 2001 אכן פעל ממשל בוש ברוח זאת, כדי להפגין בפומבי מידה של מתח ביחסיו עם ממשלת ישראל. מגמות אלה נבלמו ואף נהפכו על פיהן אחרי מתקפת הטרור של ארגון אל־קאעדה על ארצות־הברית ב־11 בספטמבר 2001. המלחמה נגד ה"טרור" הפכה לא רק לסוגיה המרכזית על סדר יומו של ממשל בוש אלא ל"סוגיה מגדירה". היא המריצה נשיא שכהונתו נתפסה עד לאותה עת כפסיבית וחסרת מיקוד. בוש הבין היטב כי הצלחתה של "המלחמה נגד הטרור" או כישלונה הם שיקבעו את דמותה של נשיאותו ואת עתידה.

הוא החל להקרין מנהיגות נמרצת, ואילו תכונותיו – שנחשבו עד אז למגבלות, ובראשן נטייתו לפשט את המציאות לתבניות ברורות צבועות בשחור ולבן – הפכו ליתרון במציאות שבה מוטל על הנשיא לגייס ציבור ענק למאבק נגד אויב בלתי מוכר ובלתי מוגדר. זיקת הגומלין בין התפתחות זאת ובין עמדתה של וושינגטון נוכח המאבק הישראלי־פלסטיני המתמשך, הייתה מורכבת. הפיכת הטרור והמאבק בו לסוגיה מרכזית על סדר יומה של ארצות־הברית עוררה מיד ויכוח בין שתי אסכולות. הדוברים בשם האסכולה הראשונה, בישראל ובארצות־הברית כאחת, גרסו, כי הטרור הפלסטיני והטרור של אל־קאעדה שייכים לאותה משפחה, גם אם אין ביניהם קשר ארגוני ומבצעי ישיר. עתה, משהותקפה במישרין על־ידי טרור דומה, שומה על ארצות־הברית להבין את סוג האתגר שמולו ניצבת ישראל. בה

בעת אין מקום לטענה כי ארצות-הברית הותקפה על-ידי חבורת טרוריסטים ערבית-אסלאמית בשל תמיכתה בישראל: ישראל והעניין הפלסטיני אכן הוזכרו על-ידי אל-קאעדה מעת לעת, אך הגורמים האמיתיים לאיבת הארגון לארצות-הברית נעוצים במשטמה שהוא חש כלפי המשטרים המצרי והסעודי, הנתמכים על-ידי וושינגטון, בהתנגדותו לנוכחות הצבאית האמריקנית בחצי האי ערב, ובאורח כללי יותר – באיבתם של "קנאי האסלאם" למערב בכלל ולמנהיגתו ארצות-הברית במיוחד.

האסכולה הנגדית הציגה מעין תמונת ראי של טענות אלה, לאמור: אין להשוות בין המאבק הפלסטיני לשחרור לאומי ובין פעולות טרור נוסח אל-קאעדה ואין ביניהם כל קשר. בה בעת אין ספק כי תמיכת ארצות-הברית בישראל ומדיניותה הן הגורם העיקרי לתסיסה בעולם הערבי ולזעם המופנה נגד ארצות-הברית. אין בעולם האסלאם איבה אינהרנטית לארצות-הברית, ואם תחדל ארצות-הברית לתמוך בישראל באורח גורף, יהיה בידה לקיים יחסים טובים עם מדינות וחברות מוסלמיות.

יכוח זה גלש בתוך זמן קצר מן המישור התיאורטי למישור המעשי. ממשל בוש החל לתכנן מתקפה נגד אפגניסטן והתכונן עורר שורה של שאלות טקטיות. האם תרצה ארצות-הברית לבנות קואליציה דוגמת זו של מלחמת המפרץ? אם כן, מי הן המדינות הערביות העשויות להצטרף אליה ומה ציפיותיה של ארצות-הברית מהן: השתתפות ישירה, תמיכה לוגיסטית או תמיכה פוליטית? וכיצד ניתן להימנע מגילויי תסיסה ב"רחוב הערבי" נוכח מתקפה אמריקנית על מדינה מוסלמית ו"בשלב שני" אולי גם על מדינה ערבית כעיראק?³

בשלב ראשון, עת עסק ממשל בוש בתנאים של אי-ודאות בתכנון אותה קואליציה, נקלעה ישראל למצב לא נוח. הממשל לא חיפש את קרבתה, ולא רצה בה, בעליל, כשותפה גלויה;

לעומת זאת הפגין הממשל יחס נוח וסלחני כלפי מדינות תומכות טרור כאיראן וסוריה וכלפי הרשות הפלסטינית – במאמץ להשיג את תמיכתן, אם לא האקטיבית לפחות הפסיבית, ביוזמה הצבאית הצפויה. את הסתירות והמתחים המובנים בתוך מדיניות זו ניסה הממשל ליישב באמצעות ההבחנה בין "טרור מקומי" ובין "טרור בעל טווח גלובלי". לשון אחר, פיגוע התאבדות בנתניה, למשל, הוא עניין מקומי בעוד שהתקפה על ניו יורק היא בעלת אופי "גלובלי".

זאת ועוד, בשלבים המוקדמים של תכנון המתקפה על משטר הטאליבאן באפגניסטן החליט ממשל בוש לקדם את המהלכים שעליהם דובר בראשית הקיץ, כדי להבטיח שיתוף פעולה של העולם הערבי או לפחות רגיעה בחזית זו. על כן הבהיר מזכיר המדינה קולין פאוול בראשית אוקטובר 2001 כי הוא שוקל כיצד ומתי יציג את התוכנית האמריקנית להסדר ישראלי-פלסטיני, שאותה עמד להציג בפני עצרת האו"ם שנדחתה בשל אירועי 11 בספטמבר. תוכנית זאת, כך נמסר, נועדה לציין את תמיכתה של ארצות הברית בהקמת מדינה פלסטינית ולהידרש למרכיבים העיקריים של הסדר הקבע ובהם סוגיית הגבולות, ירושלים וזכות השיבה. מהלכים אלה הזניקו את שרון להגיב בחריפות יתרה, ב־4 באוקטובר: הוא קרא למדינות המערב ללמוד את לקח כישלון מדיניות הפייסנות כלפי גרמניה ערב מלחמת העולם השנייה והתריס כי "ישראל לא תהיה צ'כוסלובקיה". ממשל בוש זעם על ההשוואה המרומזת לנוויל צ'מברליין, אך בחר שלא להגיב.

מכל מקום, לאחר זמן לא רב הסתיים שלב זה. הממשל הגיע למסקנה כי יכולותיה הצבאיות והטכנולוגיות של ארצות הברית מאפשרות לה להפיל את משטר הטאליבאן בכוחות עצמה וכמעט ללא תלות לוגיסטית בידידותיה במזרח התיכון. יתרה

מזאת, למרות כל האזהרות, לא ניכרה תסיסה של ממש ב"רחוב הערבי". ביטחוננו העצמי של הממשל גבר ככל שהתברר שהמבצע הצבאי באפגניסטן מתנהל במהירות ובהצלחה, ומן הפנטגון החלו להישמע דיבורים על מעבר לשלבים השני והשלישי של המלחמה נגד הטרור. מנקודה זאת התפתחו שני צירי מתח בין ארצות-הברית ובין העולם הערבי: בצד הערבי, ספקולציות באשר לאיזו מדינה ערבית או מדינות ערביות יהיו היעד לשלב הבא של המלחמה (בהקשר זה הוזכרו עיראק, סוריה ותימן), ובצד האמריקני, הצטברות של כעס על ערב הסעודית ומצרים, שמהן באו מחוללי הפיגועים ב-11 בספטמבר. עליית המתח ביחסים עם העולם הערבי הקלה את יישוב המתיחות בין בוש לאריאל שרון, ותרמה לדחיית פרסומה של התוכנית האמריקנית, שעליה הצהיר פאוואל בפומבי באוקטובר 2000.

מגמות אלה חוזקו בחודשים הבאים על-ידי זיהויו הגובר והולך של יאסר ערפאת עם "המחנה האחר" במלחמה נגד הטרור. מיד אחרי 11 בספטמבר נקט ערפאת שורה של צעדים שנועדו לפייס את ממשל בוש ואת דעת הקהל האמריקנית ולזכות בתמיכתם, החל בהבעות גינוי לפיגוע ותנחומים לאזרחי ארצות-הברית ועד לפרסום הוראות פומביות חוזרות ונשנות להפסקת אש במאבק נגד ישראל. אך ככל שנקף הזמן התפוגגה מגמה זאת, נמשכו הלחימה ופיגועי ההתאבדות נגד ישראל וטושטשה האבחנה המקורית של הבית הלבן בין "טרור בעל טווח גלובלי" ל"טרור מקומי". בהקשר זה נודעה חשיבות מיוחדת לתפיסתה בינואר 2002 של הספינה קארין איי שהובילה משלוח נשק מאיראן לעזה. מדובר היה באירוע בעל "טווח גלובלי" מובהק ובשרשרת אירועים מביכה מבחינתו של ערפאת, שתחילה הכחיש כל קשר לעניין אך לבסוף הודיע למזכיר המדינה שהוא נוטל אחריות לפרשה "כנשיא הרשות". אירוע זה ואחרים הביאו

את הנשיא בוש למסקנה שללא הרחקת ערפאת מן השלטון לא ייכון הסדר מדיני.

בוש הוא שהתווה בסופו של דבר בפומבי את התוכנית האמריקנית להסדר ישראלי-פלסטיני בנאום שנשא ב־24 ביוני 2002. לטווח הרחוק היו לנשיא ארצות-הברית בשורות טובות לפלסטינים – כינון מדינה פלסטינית לצד ישראל, נסיגה ישראלית והסדרת הסוגיות העיקריות: גבולות ירושלים ושיבת הפליטים באמצעות הסדר קבע. בוש הדגיש גם את דבקתה של ארצות-הברית במתווה מיטשל: עם השגת התקדמות בסוגיית ביטחון ישראל, יידרשו כוחות צה"ל לסגת מהעמדות שכבשו מאז 28 בספטמבר 2000, ובכל מקרה על ישראל להפסיק את ההתנחלות ב"שטחים הכבושים"; אך לטווח המידי הוטל האתגר העיקרי לפתחם של הפלסטינים: הפסקת הטרור ולחימה בו, והקביעה ש"כדי להשיג שלום וכדי שמדינה פלסטינית תוקם, נדרשת הנהגה פלסטינית שונה. אני קורא לעם הפלסטיני לבחור מנהיגים חדשים, שאינם מתפשרים בעניין הטרור". בוש הוסיף ועיגן את הדברים בתשתית רעיונית משותפת לימין השמרני האמריקני ולזה הישראלי: כדי שמדינה פלסטינית תוקם, צריך להתחולל שינוי מהותי ואין די בשינויים קוסמטיים, ושינוי מהותי פירושו משטר דמוקרטי, כלכלת שוק והתנגדות לטרור. במונחים אופרטיביים הבחין בוש בין כינון מדינה פלסטינית "שגבולותיה והיבטים ריבוניים אחרים שלה יהיו זמניים" ובין הסדר הקבע הצפוי בשלב מאוחר יותר. נאום חשוב זה הניח את היסוד לדיפלומטיה האמריקנית-ישראלית בסוגיה הפלסטינית בחמש השנים הבאות: הקמת הקוורטט (ארצות הברית, האו"ם, הקהילייה האירופית ורוסיה), פרסום מפת הדרכים, טיפוחם של מחמוד עבאס וסלאם פיאד כאלטרנטיבה לערפאת וועידת אנאפוליס ב־2007. כמה מהמרכיבים של מדיניות ממשל בוש לא

תאמו את העדפותיו של שרון, אך המתח הפוטנציאלי שהיה גלום במצב דברים זה כמעט לא עלה על פני השטח והוסתר במערכת יחסי עבודה קרובים ואף אינטימיים. על רקע זה נוכל עתה לתאר ולנתח את מהלך האירועים בארבעה תחומים עיקריים: מלחמת ההתשה הישראלית-פלסטינית; הניסיונות להגיע להסדר; הדרך למלחמה והמלחמה בעיראק; והמאמצים לחדש את המשא ומתן הישראלי-פלסטיני אחריה. על יסוד זה יהיה אפשר להעריך את המהפך הדרמטי, שהתחולל במדיניותו של שרון בחודשים האחרונים של 2003.

המלחמה בין ישראל לפלסטינים מספטמבר 2000⁴

בעימות האלים בין ישראל לפלסטינים שפרץ בסוף ספטמבר 2000 היה אמנם תחילה אלמנט ספונטני ואף כעס וביקורת על הנהגת הרשות הפלסטינית, אך כעבור זמן קצר הוא הפך למאבק מאורגן שנוהל (אמנם רק באורח חלקי) על-ידי הרשות הפלסטינית. (אם כי, ככל שנקף הזמן איבדה הרשות הפלסטינית מכוחה ומסמכותה למען ארגוני האופוזיציה וגורמים מקומיים). מול הציפייה הפלסטינית הראשונית לחלץ מישראל ויתורים נוספים ניצבה השאיפה הישראלית להוכיח שלא חל כרסום בנחישותה של החברה הישראלית ובכוח העמידה שלה ולתרגם את יתרונה הצבאי הגדול של ישראל לניצחון ברור על הפלסטינים. מאבק זה התנהל בשישה שלבים:

השלב הראשון נמשך שבועות מספר בסתיו של שנת 2000. הוא אכן התאפיין בגילויים מובהקים של התקוממות עממית כמו הפגנות ותהלוכות אל מחסומים ועמדות ישראליות, אך בפעולות אלה שולב בצורה מחושבת ירי שנועד לחולל ירי נגדי ישראלי ועמו אבדות. ישראל הייתה ערוכה היטב לקראת מהלכים

פלסטיניים אלה, הן משום שהערכת המודיעין צפתה אותם זה מכבר והן כלקח מאירועי מנהרת הכותל בספטמבר 1996. ההיערכות הישראלית המוקדמת צימצמה עד מאוד את האבדות הישראליות לעומת אלה הפלסטיניות.

לכך היו שתי תוצאות עיקריות: שיפור מעמדם הבין-לאומי של הפלסטינים, ששוב נתפסו כקורבן וכצד החלש בסכסוך ולא דווקא כמי שדחה את העסקה הטובה שזה אך הוצעה לו, והגברת המוטיבציה הפלסטינית להמשיך במאבק ואף להחריף אותו.

בשלב השני, שהחל בסוף 2000, נפסקו כמעט לחלוטין גילויי "ההתנגדות העממית" והמאבק הפך להתנגשות אלימה בין ישראל ובין הפלסטינים כגוף מאורגן. בתוך המחנה הפלסטיני התגבשו שתי קבוצות עיקריות: האחת – הארגונים האסלאמיים הקיצוניים (חמאס והג'האד האסלאמי) ומשלב מסוים גם החזית העממית לשחרור פלסטין ראו לעצמם כמטרה לסכל את המאמץ הנמשך להגיע להסדר ולצורך כך יזמו פיגועים גם בתוך שטח ישראל גופא, כולל פיגועי התאבדות. הקבוצה השנייה – ארגונים אחרים, ובראשם התנזים, התמקדו בפעילות ביהודה, שומרון ועזה, הן נגד צה"ל והן נגד מתנחלים, כשמטרתם להגיע לניצחון או להישג שיתורגם להסדר על פי התפיסה הפלסטינית. הבחנה זאת נשארה תקפה עד לאביב 2001.

את **השלב השלישי** אפשר למקם במחצית השנייה של 2001 והוא מתאפיין בטשטוש ההבדל בין שתי הקבוצות הפלסטיניות שנמנו לעיל. ביסודו של שינוי זה עמדה תמורה בתפיסתם המדינית של ערפאת ועמיתיו. אם בשלב הקודם עדיין רצו ערפאת ואנשי התנזים בהמשך המשא ומתן, אם כי בתנאים משופרים, הרי עתה השתרשה תפיסה קיצונית יותר: סילוק ישראל בכוח מיהודה, שומרון ועזה אך בלא לנטוש את תפיסת הפתרון על בסיס שתי מדינות. ההסלמה בצד הפלסטיני הוליכה להסלמה בצד הישראלי,

שעיקריה כניסה לשטחי A, חיסול או "סיכול ממוקד" של פעילי טרור פלסטינים ושהייה ממושכת יותר בשטחי A. עם זאת, כראש ממשלה הפגין שרון מידה ניכרת של זהירות ופרגמטיזם, לא רק מהסיבות שנמנו לעיל, כלומר – האחריות העליונה, השותפות עם מפלגת העבודה בממשלת אחדות, ההתחשבות במערכת היחסים ההולכת ונבנית עם ממשל בוש – אלא גם מתוך חשש לשחק לידי הפלסטינים במגמתם "לבנאם" את הסכסוך ולהפעיל את האו"ם והאיחוד האירופי בניסיון לכפות הסדר.

השלב הרביעי מתוחם על-ידי מתקפת הטרור על ארצות-הברית ב-11 בספטמבר 2001 ועל-ידי גל פיגועי ההתאבדות הפלסטיניים במרס 2002. לאירועי 11 בספטמבר, להכרזת המלחמה האמריקנית נגד הטרור הבין-לאומי ולהפיכת סוגיית הטרור לנושא מרכזי על סדר היום הבין-לאומי, הייתה השפעה מורכבת על המלחמה הישראלית-פלסטינית.

ערפאת ושותפיו להנהגה הבינו שמבחינתם היה חיוני ליצור הבחנה ברורה בין מאבקם בישראל ובין ארגונים כאל-קאעדה וחזבאללה, שנתפסו על-ידי ארצות-הברית כנושאי המובהקים של הטרור הבין-לאומי. כפי שנראה עוד להלן, לא תמיד השכיל ערפאת לפעול על פי אבחנה זאת, אך בעיקרו של דבר הוא פעל אז להורדת רמת האלימות. פעולה זאת נכשלה משום שבשלב זה לא היה בידיו לכפות משמעת על הארגונים האסלאמיים ומשום שישראל חשה שהחלשתם של ערפאת והעניין הפלסטיני הגבירה את חופש הפעולה שלה. כך, למשל, ההחלטה על חיסולו של ראש התנזים בטוליכרם, ראיד כרמי, ב-14 בינואר 2002, דווקא אחרי תקופת רגיעה ארוכה יחסית, שיחקה לידי היסודות הקיצוניים שחתרו, בהצלחה, להסלמה מחודשת.

השלב החמישי, סוף מרס 2002 – דצמבר 2002. גל פיגועי ההתאבדות, שנפתח בפיגוע רב-נפגעים בליל הסדר,

הוביל למתקפת־נגד ישראלית, שגילויה הבולטים ביותר היו המבצעים הגדולים שכוננו "חומת מגן" ו"דרך נחושה". מבצעים אלה, ומהלכים נוספים שליוו אותם, הביאו לחידוש השליטה הישראלית ברוב שטחי יהודה ושומרון ודילדלו עד מאוד את נוכחותה הפיזית של הרשות הפלסטינית באזורים אלה. גם הפעילות הצבאית הישראלית ברצועת עזה הוגברה, אך בשיעור מתון הרבה יותר, הן בשל מיעוט המפגעים שמקורם ברצועה (כנראה בגלל היעילות של גדר הביטחון) והן מחמת הקשיים הכרוכים בפעולה בשטח כה צפוף. ביהודה ושומרון נמנעה ישראל מכיבוש מחודש של הערים הגדולות ובחרה במקום זאת לשגר יחידות צבא לנוכחות ממושכת. הפעילות הצבאית הישראלית המתמשכת הביאה להריסת חלק גדול מהתשתית האנושית והפיזית של ארגוני הטרור ושל הרשות הפלסטינית. הביטוי המובהק ביותר לפגיעה ברשות הפלסטינית היה הריסתו למעשה של בניין המוקאטעה, המפקדה ומוקד השליטה של יאסר ערפאת.

השלב השישי מתאפיין בכך שעקב הפעילות הצבאית הישראלית הצטמצם כושר הפעולה של ארגוני הטרור, אך היכולת השיוורית שנותרה בידיהם איפשרה להם לחולל פיגועי התאבדות ופיגועים אחרים. בפיגועים אלה לא היה די כדי להחזיר את העימות לרמת החרिפות של מרס 2002, אך היה בהם די כדי לקיים את העימות עצמו על כל המשתמע ממנו לגבי שתי החברות הישראלית והפלסטינית. חידוש השליטה הביטחונית ברוב שטחי יהודה ושומרון ודלדולה המקביל של הרשות הפלסטינית עוררו את שאלת הצורך בבנייה מחודשת של מנגנון הממשל הצבאי הישראלי, שפורק אחרי יישום הסכמי אוסלו. לפי שעה נחסך מישראל הצורך בקבלת החלטה בסוגיה בעייתית

זאת, בשל האפשרות להישען על ארגוני סיוע בין-לאומיים ועל שרידי המנגנון של הרשות הפלסטינית. בישראל הוליד העימות המתמשך לחץ להפרדה, הן כמושג טריטוריאלי והן ליצירת חיץ פיזי בין ישראל ובין יהודה ושומרון, ולמרות התנגדותו של הימין הישראלי לגדר הפרדה לאורך חלקים מן הקו הירוק הוחל בתקופה זאת בהקמת הגדר. בצד הפלסטיני גברה הביקורת על ערפאת ועל הרשות הפלסטינית. על הטענות המוכרות נגד שחיתות ושלטון שרירותי נוספה עתה ביקורת על אסטרטגיה שנקטו, אשר גבתה מהחברה הפלסטינית מחיר יקר, הביאה לאובדן הממשל האוטונומי, שהתגבש בשנות ה-90, ולא הוליכה את העניין הפלסטיני ליעד מוגדר כלשהו. הביקורת תועלה לדרישות לרפורמה, שעלו במקביל לדרישה האולטימטיבית לרפורמה שהציגו הנשיא בוש וממשלו ביוני 2002.

דוגמה בוטה במיוחד לסוג הביקורת שהוטחה בערפאת באותה תקופה היא הדברים שהשמיע מחמוד עבאס בחוג סגור בנובמבר 2002. נוסח הדברים דלף לאחר מכן והתפרסם בעיתונות הערבית. בין השאר אמר עבאס כי: "היה עלינו להתיישב לשולחן המשא ומתן ולדחוק אותו [את שרון] לפינה שבה היינו אנחנו מסוגלים לפעול יותר טוב ממנו ולא להניח לו לדחוק אותנו לזירה שבה הוא מצטיין ומאפיל לא רק עלינו אלא על כל העולם הערבי, דהיינו זירת הכוח הצבאי וכוח הנשק".⁵

אינטלקטואלים ופעילים פוליטיים פלסטינים תבעו לשים קץ לרודנות ולשחיתות של ערפאת ברשות הפלסטינית עוד בטרם דרש בוש (ביוני 2002) ביצוע רפורמות ואת סילוקו של ערפאת מן השלטון. לאמיתו של דבר, שיחק הלחץ האמריקני לידי של ערפאת. ערפאת היה מיומן דיו לחמוק מן הלחץ ולנצל אותו נגד יריביו בטענה כי הם משתפי פעולה של הנשיא האמריקני.

אחד המבקרים, ד"ר ח'ליל שקאקי, פרופסור ועורך סקרים בעל מוניטין משכם, נתן ביטוי לתסכולו במאמר שפירסם בניו יורק **טיימס** שכותרתו "כיצד לחולל רפורמה בפוליטיקה הפלסטינית":

אילו היית מר ערפאת, ודאי לא היית רואה סיבה לוותר על תפקידך. ככלות הכול, הוא היה משאיר את עמו בידי רשות פלסטינית מושחתת בצורה מבזה ונטולת ידידים ובצדק, כשהוא נותר עם פרידה פוליטית הצבועה בצבעים של מפלה מבישה. כמו כן, הוא עלול להשאיר את עמו בחסדיו של פונדמנטליזם מחוזק מבחינה פוליטית. אלה לא חייבות להיות האלטרנטיבות הנמצאות בפנינו. מר ערפאת צריך לוותר על מידה מסוימת של עוצמה פוליטית ופלסטינים רבים מאוד אכן רוצים שכך יעשה. אבל לא הוא ולא הם ייכנעו לדרישות פסקניות מושיגטון או מכל מקום אחר.⁶

הניסיון המתמשך להגיע להסדר

במקביל למאבק האלים שתואר לעיל ובצלו, נמשכו המאמצים, קטועים ומהוססים ככל שיהיו, להגיע להפסקת אש ולחדש את המשא ומתן להסדר ישראלי-פלסטיני, אך מאזן הכוחות בין הגורמים שפעלו למען השגת הסכם ובין אלה שהעדיפו לדבוק בסטטוס-קוו או ציפו להכבדת יד נוספת על הפלסטינים, נטה בבירור עבור האחרונים. שרון חשב על הסדר בעל אופי מוגבל. בשלב זה הוא חשב על שינוי מסגרת ההסדר כפי שנקבעה בשנות ה-90 ועל התאמתה לעולם מושגים שיהיה מקובל לפחות על חלק מאנשי הליכוד. לכך נוספה במחצית השנייה של 2002 התחושה הברורה שממשל בוש גמר אומר לצאת למלחמה נגד עיראק של

צדאם. על בסיס תחושה זאת נבנתה ההנחה שמאמץ רציני למצוא פתרון פוליטי למלחמה הפלסטינית-ישראלית לא ייעשה אלא במסגרת שידוד המערכות האזורי הצפוי אחרי המלחמה בעיראק. ארבעה גורמים הם שהמשיכו בתקופה זו לחתור להסדר מדיני: (א) שר החוץ שמעון פרס ואותו פלח צר של הספקטרום הפוליטי הישראלי, שגרס כמוהו כי ניתן להגיע להסדר סביר וכי מהלך זה הוא עדיין הטוב ביותר מבחינתה של ישראל; (ב) האיחוד האירופי, האו"ם, כמה מדינות אירופיות ובראשן צרפת, ובמידה מסוימת גם מחלקת המדינה של ארצות-הברית; (ג) מדינות ערביות כמו ירדן, מצרים וערב הסעודית; (ד) חלק מהממסד הפוליטי הפלסטיני שסבר כי המאבק המזוין נכשל, וכי הציבור הפלסטיני משלם מחיר בלתי נסבל בשל המשכו של מאבק חסר תוחלת זה. בין החתירה להסדר ובין התביעה לרפורמה פוליטית התפתחה זיקת גומלין מעניינת. מחד גיסא התחוויר בבירור כי המשך שלטונו של יאסר ערפאת מפריע גם לחידוש המשא ומתן המדיני וגם לרפורמה פוליטית. מאידך גיסא הדרישה האולטימטיבית, אמריקנית וישראלית, לחולל רפורמה כזאת או לסלק את ערפאת כתנאי לחידוש המשא ומתן אילצה רבים ממתנגדיו של ערפאת לתמוך בו, לפחות מן השפה ולחוץ. מול מערך זה ניצבו מתנגדים מוצהרים ומתנגדים בפועל. האגף הקיצוני במחנה הפלסטיני נסחף ברגעי השיא של הצלחותיו להאמין ביכולתו לגרש את ישראל בכוח מן השטחים, אך רוב שוללי ההסדר חתרו ליעדים צנועים יותר – התשת ישראל או גרירת תומכים בזירה הבין-לאומית לכפות בנאום והסדר. הימין הישראלי טען, בווריאציות שונות, כי אירועי השנים 2000-2002 הוכיחו את כישלון "קונספציית אוסלו", וכי אין טעם בחידוש תהליך המשא ומתן וההסדר, ודאי לא "במסגרת

אוסלו", וכי בכל מקרה על ישראל להשיג ניצחון ברור במאבק שכפו עליה הפלסטינים. ממשל בוש לא דיבר בקול אחד ולא דבק בקו אחיד, כמתואר ביתר פירוט בחלק אחר של פרק זה. אך העובדה החשובה היא כי אחרי 11 בספטמבר ועם הכרזת "המלחמה על הטרור" כעיקרון המנחה במדיניותו של ממשל בוש, כשל ערפאת ומצא את עצמו נתפס על-ידי הנשיא וכמה מיועציו כחלק מ"מחנה הטרור". בשל כך פסל, למעשה, הנשיא בוש את יאסר ערפאת כשותף לגיטימי לחידוש תהליך ההסדר, ותמך במשך רוב התקופה במדיניותו של אריאל שרון ובפסילתו של האחרון את ערפאת.

בשתי שנותיה של ממשלת שרון הראשונה נעשו ארבעה ניסיונות עיקריים להגיע להפסקת אש או להסדר:

א. הניסיון האמריקני למצוא נוסחה שתאפשר הפסקת אש והליכה למשא ומתן מחודש. ניסיון זה נעשה באמצעות הוועדה הבין-לאומית בראשות הסנטור מיטשל (הדוח שלו הוגש במאי 2001) באמצעות ראש הסי-איי-אי ג'ורג' טנט שבנה (והגיש ביוני 2001) "תפריט" להפסקת אש וחידוש התיאום הביטחוני, ובשיגורו של שליח מיוחד, הגנרל בדימוס אנתוני זיני, שערך באזור שלושה ביקורים עד לקריסת שליחתו במרס 2002. לכישלון זה אפשר לצרף גם את ביקור הסרק של מזכיר המדינה פאואל באפריל 2002. ועדת מיטשל הוקמה אחרי פסגת שרם אל-שייח' באוקטובר 2000, ובה תבע יאסר ערפאת כינון ועדת חקירה בין-לאומית. ממשל בוש השכיל להרכיב ועדה שפעלה בצורה מאוזנת, ניתחה היטב את אופיו של המשבר והציעה מתווה סביר ליציאה ממנו. שליחתו של ג'ורג' טנט נשענה על הניסיון והאשראי שצבר הסי-איי-אי בסיוע לבניית שירותי הביטחון הפלסטיניים ולשיתוף הפעולה הביטחוני בינם ובין ישראל.

הגנרל זיני היה אמור לתרגם את מכלול ההמלצות שנצבר לתרחיש ממשי. מאמציהם של ועדת מיטשל, ג'ורג' טנט והגנרל זיני הושתתו על מתווה טכני שעיקרו הפסקת טרור ולחימה, חידוש התיאום הביטחוני הישראלי-פלסטיני, נסיגת כוחות צה"ל מן העמדות שנכבשו אחרי 28 בספטמבר 2000 (דרישה בעלת אופי יותר פוליטי) והפסקת ההתנחלויות. שליחותו של זיני קרסה במרס 2002 בראש ובראשונה בשל השפעתם הקטלנית של פיגועי ההתאבדות בערי ישראל. רק ביוני 2002 הציג הנשיא בוש מתווה מדיני-רעיוני להסדר ישראלי-פלסטיני.

ב. המשא ומתן שנוהל בין שמעון פרס לאבו עלאא במהלך 2001 על הסדר ביניים, שיקושר למשא ומתן על הסדר קבע. בדצמבר 2001 גובשו "הבנות פרס-אבו עלאא", שעיקרן: הפסקת אש בתוך שישה שבועות, הכרה ישראלית במדינה פלסטינית על פני כ־40 אחוז משטח הגדה, ניהול משא ומתן על הסדר קבע, שיסתיים בתוך שנה ויישמו בתוך שנתיים.

מידת התמיכה שזכה לה אבו עלאא בין עמיתיו אינה ידועה, אך שרון, שהסכים לעצם ניהול המשא ומתן על-ידי פרס, פסל את התוכנית מכול וכול בתגובה פומבית, שאותה פירסם ב־23 בדצמבר 2001. שרון לא התנגד לעצם המתווה של הסדר ביניים המקושר להסדר קבע, וגם לא פסל את עצם הרעיון של מדינה פלסטינית, אך טווחי הזמן שעליהם חשב היו ארוכים בהרבה, ולפי תפיסתו, שטחה של אותה מדינה וסמכויותיה יהיו צנועים בהרבה.

ג. בפברואר 2002 יצא הנסיך עבדאללה, יורש העצר ושליטה למעשה של ערב הסעודית, עם "יוזמה סעודית" שהציעה נוסחה פשוטה להסדר ערבי-ישראלי כולל: נסיגה ישראלית מלאה לגבולות יוני 1967 כנגד שלום מלא ונורמליזציה.

היוזמה שיקפה את חששן המתמשך של מדינות כמו ערב הסעודית, ירדן ומצרים מהסכנות הגלומות בהמשך הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ואת הרצון של ערב הסעודית להיחלץ מן המתיחות שהשתררה ביחסיה עם ארצות-הברית אחרי 11 בספטמבר. יתרונותיה של התוכנית היו פשטותה והנכונות הסעודית לקבל את מושג ה"נורמליזציה", שהיה שנוי במחלוקת לדידה בשנות פריחתו של תהליך השלום בעשור הקודם. אך על יתרונות אלה העיבו חסרונות מספר – התביעה לנסיגה לגבולות 1967 לא הייתה מקובלת על אריאל שרון ועל מרבית הישראלים. את התוכנית הסעודית היה צורך לתרגם למהלך קונקרטי, שיאומץ על-ידי העולם הערבי או לפחות על-ידי השותפים הרלוונטיים, ובראשם סוריה והפלסטינים. האם תסכים סוריה ל"נורמליזציה"? האם יוותרו הפלסטינים על זכות השיבה? בוועידת הפסגה הערבית שהתכנסה בסוף מרס 2002 הצליחו הסעודים, לאחר מאמץ דיפלומטי קשה, לשכנע את המשתתפות לאמץ גרסה מרוככת של יוזמתם ולהפוך אותה ליוזמה "כול-ערבית". הגרסה המרוככת כללה התייחסות עקיפה לזכות השיבה ("פתרון בעיית הפליטים באופן מוסכם על פי החלטה 194 של העצרת הכללית של האו"ם"). יתרה מזאת, במקביל להחלטה זאת פורסמה עם סיום הוועידה הודעה נוספת, שכללה אזכור מפורש של זכות השיבה. מכל מקום, למהלך זה לא היה המשך והיוזמה הסעודית נמוגה לאחר "פסגת בירות", בין השאר בשל סמיכות הפרשיות בין פרסום "היוזמה" לפיגוע הקטלני בנתניה לביל הסדר. הסעודים לא ניסו לחדש את יוזמתם עד 2007.

ד. באפריל 2002 נחנכה, בהתכנסות במדריד, מסגרת בין-לאומית חדשה שמטרתה להביא להסדר ישראלי-פלסטיני, וכינויה הקוורטט. כפי שמרמז הכינוי, היו בה ארבעה שותפים: מזכיר המדינה של ארצות-הברית, מזכיר האו"ם, הממונה על

קשרי החוץ באיחוד האירופי, חווייר סולאנה, ושר החוץ הרוסי, דימיטרי איבאנוב. עצם נכונותה של ארצות-הברית להשתתף בפורום זה שיקף את רצונה לשפר יחסים ולצמצם מתחים ביחסיה עם שותפים-יריבים שהייתה זקוקה להם נוכח ההחלטה להחריף את המאבק נגד צדאם חוסיין, והצורך להגיב על ההחמרה הנוספת בעימות הישראלי-פלסטיני. "הודעת מדריד" נתנה ביטוי להתקרבותה של ארצות-הברית לעמדת השותפים האחרים בקוורטט. המפגש הבא של הקוורטט התקיים בניו יורק ביולי 2002, חודש לאחר הנאום שבו קרא הנשיא בוש להחלפתו של ערפאת. בדיוני הקוורטט התגלעו חילוקי דעות בין הקו האמריקני ובין זה האירופי, וההחלטות שהתקבלו היו פרי של פשרה בין עמדות הצדדים. הוסכם כי תונהג רפורמה ברשות הפלסטינית, כי ייערכו בחירות וכי ערפאת ייבחר לתפקיד ייצוגי, וכן הוסכם על הקמת מדינה פלסטינית בתוך שלוש שנים. בספטמבר 2002 פירסם הקוורטט "מפת דרכים" להסדר בשלושה שלבים:

1. רפורמה ברשות, נסיגה ישראלית לקווי ספטמבר 2000 וקיום בחירות ברשות הפלסטינית.
2. במהלך 2003 – כינון מדינה פלסטינית בגבולות זמניים וניסוח חוקה.
3. במהלך 2004 ובמחצית הראשונה של 2005 – משא ומתן על הסדר הקבע.

ב־15 באוקטובר 2002 פירסם הנשיא בוש מפת דרכים שונה במקצת. למהלכים אלה לא הייתה משמעות מעשית מיידית ועיקר חשיבותם היה בהתוויית עקרונות לתהליך המשא ומתן הצפוי להיפתח אחרי סיום המשבר העיראקי. ממשלת שרון התנגדה למפת הדרכים, אך בחרה שלא להתעמת עם ממשל בוש על עניין שנראה היפותטי ורחוק יחסית.

ארצות־הברית וסוגיית המלחמה בעיראק

זיקת הגומלין בין מדיניותה של ארצות־הברית בסוגיה העיראקית ובין המשבר הישראלי־פלסטיני הוגדרה על־ידי ממשל בוש מיד עם כינונו. דוברים שונים בשם הממשל מתחו ביקורת על תשומת הלב, הזמן והאנרגייה הניכרים שהשקיע ממשל קלינטון בתהליך השלום הישראלי־ערבי, בייחוד באפיק הפלסטיני שלו, מה עוד שהמאמץ היה לשווא. לדידם של דוברים אלה, בעיותיו האמיתיות של המזרח התיכון נמצאות בחלקן המזרחי של האזור. מדיניות "הבלימה הכפולה" של קלינטון מול איראן ועיראק נכשלה אף היא. אם תפנה ארצות־הברית את מאמציה לריסון של איראן ועיראק תהיה לכך השפעה מרגיעה על האזור כולו, ובכלל זאת על הסכסוך הישראלי־פלסטיני. לתחושה כי על ארצות־הברית "לסיים את המלאכה" בעיראק ולהפיל את משטרו של צדאם חוסיין היו שורשים עמוקים ברבדים השונים של ממשל בוש, החל במאווייו של הנשיא עצמו להשלים את המשימה שבה החל אביו וליישב את החשבון עם משטר שניסה לרצוח את הנשיא ה־41 וכלה במסכת הטיעונים של אינטלקטואלים ניאור־שמרנים ואישים רפובליקנים, שכמה מהם הגיעו לתפקידים בכירים בממשל בוש. אישים אלה יצאו במחצית השנייה של שנות ה־90 בביקורת חריפה על מדיניותו של ממשל קלינטון במזרח התיכון ובכלל זאת נגד "היד הרכה" שהפגין מול עיראק. לדידם, הפלתו של צדאם חוסיין לא זו בלבד שתנטרל את הסכנות שנבעו ממשטרו, אלא תהווה אבן פינה במדיניות שתחליש אם לא תחסל את היסודות הקיצוניים באזור, ותאפשר לארצות־הברית לארגן אותו מחדש כשהיא נסמכת על־ידידות מהימנות כמו תורכיה, ירדן, ישראל וכן, על פי אחת הגרסאות, גם על "עיראק החדשה". עם זאת, בחודשים הראשונים לכינונו העניק ממשל בוש לעניין

זה חשיבות מועטה. אף אם השקיע מאמץ מועט יחסית במאמצים להרגיע את המשבר הישראלי-פלסטיני, האנרגייה והזמן שנחסכו במערכו של המזרח התיכון לא הושקעו במזרחו. מצב דברים זה השתנה מיסודו ב-11 בספטמבר. ממשל בוש הבין כי עליו להנחית מהלומת-נגד, אך בימים הראשונים לאחר מתקפת הטרור התקשה בהגדרתה. בדיונים שנערכו בצמרת הממשל הציעו אנשי הפנטגון, ובראשם פול וולפוביץ, המשנה למזכיר ההגנה, להפנות את המהלומה כלפי עיראק. טיעונם היה מורכב: באל-קאעדה קשה לפגוע ואילו עיראק נגישה יותר ועשירה ביעדים מרשימים, שאותם שומה על ארצות-הברית להרוס בכל מקרה. אין אמנם הוכחות של ממש לקשר בין עיראק לאל-קאעדה, אך עיראק היא מדינה תומכת טרור וחיוני למנוע את האפשרות שנשק לא-קונבנציונלי המצוי בידי עיראק יגיע לידיו של ארגון טרור כלשהו. מעבר לטיעון זה ניצבה ההשקפה שבכך טמון המפתח לתמורה עמוקה וחיובית באזור כולו. מגמה זו הגבירה את המתיחות שהשתררה כבר בחודשים הקודמים בין קולין פאוואל ומחלקת המדינה ובין סגן הנשיא צ'ייני ומזכיר ההגנה ראמספלד ואנשיהם בבית הלבן ובפנטגון. מכל מקום, יוזמתו של וולפוביץ נדחתה, וארצות-הברית ניהלה את מלחמתה נגד אל-קאעדה ומשטר הטאליבאן באפגניסטן.⁸

אך רעיון המבצע נגד עיראק וקישורו למוטיב העיקרי שהניע עתה את הנשיא בוש וממשלו, המלחמה נגד הטרור, לא נגנזו. עיראק נמנתה כיעד אפשרי לשלב השני של "המלחמה נגד הטרור", ובמהלך 2002 אכן השתכנע הנשיא בוש שעליו לפעול נגד עיראק בטרם תפתח נשק גרעיני. ממשל בוש כרך בשלב זה בצוותא שתי סוגיות נפרדות: המאבק נגד הטרור והמאבק נגד תפוצת הנשק להשמדה המונית, ובראש ובראשונה יכולת

גרעינית – למדינות "מסוכנות" (כמו שלוש "החברות" ב"ציר הרשע": איראן, עיראק וצפון קוריאה). הטענה המרכזית שכרכה את שתי הסוגיות התמקדה בסכנה שמדינות כמו עיראק עלולות למסור יכולות לא־קונבנציונליות לארגוני טרור, ובכך לחשוף את ארצות־הברית ואת בעלות בריתה לפיגועים המוניים שיעלו בהיקפם ובחורבן שיגרמו על אירועי 11 בספטמבר. מרגע שתשיג עיראק נשק גרעיני, או אמצעי שיגור אפקטיביים לנשק הכימי והביולוגי המצוי כבר ברשותה, יהיה קשה או בלתי אפשרי לפעול נגדה ולכן חובה על ארצות־הברית לפעול בהקדם.

מאוחר יותר נוספה לשתי הסוגיות המקוריות גם סוגיה שלישית: מלחמה בעיראק כמפתח לשינוי עמוק במזרח התיכון כולו וכצעד חשוב לקראת דמוקרטיזציה של האזור, ברוח נאום הנשיא בוש מ־24 ביוני 2002. שבועות מספר לאחר אותו נאום פירסם הבית הלבן מסמך חשוב אחר, ניסוח מחודש של דוקטרינת הביטחון הלאומי של ארצות־הברית. במסמך זה אימצה ארצות־הברית במפורש דוקטרינה ל"מהלומות מנע" במקרים שבהם מצטייר איום הנובע מאגירת נשק לא קונבנציונלי וטילים בליסטיים או איום טרוריסטי על ביטחונה הלאומי. כך קבע הנשיא כי "אמריקה תפעל נגד איומים מתהווים מעין אלה בטרם יתגבשו במלואם. לא נוכל להגן על אמריקה ועל ידידינו בכך שנסתפק בציפייה לכך שיתרחשו דברים טובים". הדרך למערכה נגד עיראק הייתה רצופה משגים והסתבכויות שנבעו במידה רבה מהמאבקים בתוך הממשל ומן הצורך לרצות ציבורי יעד שונים ולשכנעם בנחיצותה. המאבק העיקרי בתוך הממשל התנהל, כאמור, בציר מוכר – קולין פאוואל ומחלקת המדינה מול סגן הנשיא צ'יני ומזכיר ההגנה ראמספלד ועמם הפנטגון וחלק ממנגנון הבית הלבן. גם כאשר שימש ראש המטות המשולבים סלד פאוואל מהפעלה בלתי מחושבת של כוח צבאי, והפעם,

בעניין עיראק, תבע למצות הליכים מדיניים-דיפלומטיים בטרם תבחר ארצות-הברית בנתיב המלחמתי. פאואל וסגל מחלקת המדינה כולו הסתייגו מחזון הפלת משטר צדאם כמפתח לתמורה מדינית כוללת במזרח התיכון ותמכו בהמשך שיתוף הפעולה המסורתי עם ידידותיה המסורתיות של ארצות-הברית ובאכיפה של חזרה למשא ומתן ישראלי-פלסטיני ולא בהדחתו של יאסר ערפאת. מבחינתו של ממשל בוש, נוצר מתח ברור בין הצורך לגייס את דעת הקהל האמריקנית על-ידי מסרים בוטים לגבי הצורך לנטרל את סכנת הטרור על-ידי סילוקו של צדאם חוסיין, ובין הצורך לגייס את תמיכתה של המערכת הבין-לאומית, או לפחות להשתיק את ביקורתה, על-ידי הפעלת מועצת הביטחון והמסגרות שהוקמו באו"ם בשנות ה-90, לנטרול יכולתה של עיראק לפתח נשק להשמדה המונית ואמצעים לשיגורו. בשל כך נאלץ ממשל בוש לשנות את הגדרת יעדיו מהחלפת המשטר בעיראק לאכיפת החלטות מועצת הביטחון, פירוק יכולותיה הלא קונבנציונליות של עיראק ואכיפת שיתוף פעולה מצדה עם המערכת הבין-לאומית. בסופו של דבר, שיכנע פאואל את הנשיא בוש שמוטב לו לפעול באמצעות מועצת הביטחון. נכון שמדובר היה בדרך ארוכה יותר ורצופת מכשולים; שהרי בכך נחשפה ארצות-הברית לסכנה שצרפת, רוסיה או סין יטילו וטו על חופש הפעולה שלה. אך הנשיא השתכנע שהוא זקוק לתמיכה בין-לאומית גם משיקולי פנים, מחשש שדעת הקהל האמריקנית והקונגרס לא יתמכו בהליכה למלחמה הנתפסת כמנוגדת לדעתה של המערכת הבין-לאומית ואף כמתריסה נגדה. מהלכים אלה ולצדם התמשכות תהליך בניית הכוח באזור עיכבו את ההכנות למערכה עד לסוף חורף – ראשית אביב 2003. בכך גם עוכב כל טיפול יסודי בסכסוך הישראלי-פלסטיני. תהא דעתו של צד זה או אחר על זיקת הגומלין בין שתי הסוגיות אשר תהא, ברור

היה שאין טעם לנקוט צעד מרחיק לכת בטרם תסתיים המערכה הצפויה בעיראק. מדיניותו של מזכיר המדינה פאול זכתה להצלחה ראשונית כאשר ב־8 בנובמבר 2002 אימצה מועצת הביטחון את החלטה 1441.

החלטה זאת הכשירה את הדרך, כך נראָה, למלחמה אפשרית עם עיראק בתמיכת מועצת הביטחון, כאשר אפילו סוריה מצביעה בעד ההחלטה. אך המשך הדרך היה מוצלח פחות. מנגנון הפיקוח המחודש של האו"ם, בראשות הדיפלומט השוודי הנס בליקס, דיווח למועצת הביטחון כי אין הוא מוצא בעיראק עדות לפיתוח של נשק השמדה המוני או החזקתו. הופעה דרמטית של קולין פאוול בניסיון להפריך בעזרת חומר מודיעיני את טיעונו וממצאיו של בליקס נכשלה. צרפת וגרמניה הובילו מסע בין־לאומי נגד המגמה האמריקנית להפיל את משטר צדאם ו/או לצאת למלחמה נגדו. הם הפכו סוגיה זאת לנקודת מוקד במאבק נגד מה שהוצג כהגמוניה ודומיננטיות אמריקניות בלתי נסבלות בעולם החד־קוטבי שאחרי נפילת ברית המועצות. ברחבי העולם, ובכלל זאת בארצות־הברית עצמה, החלה מתגבשת תנועת מחאה נגד כוונותיה של ארצות־הברית לצאת למלחמה. בוויכוח ובמחלוקת אלה, שהגיעו לשיאם בחודשים הראשונים של 2003, תפסה ישראל מקום חשוב בשני הקשרים: האחד היה הטענה שארצות־הברית נגררת למלחמה נגד עיראק כדי לסייע לישראל ולא דווקא מתוך אינטרסים "ממלכתיים". בעלי גרסה זאת נתפסו לתפקיד הבולט בפני עצמו שמילאו בממשל בוש פקידים בכירים יהודים, ברובם אנשי הפנטגון, במערכה הפנים־ממשלתית והציבורית, למען יציאה למלחמה. טיעונים מסוג זה הושמעו הן מפי כמה פוליטיקאים אירופים, הן מפי דמויות שוליות יחסית בארצות־הברית ואף מפייהם של הפוליטיקאי הארכי־שמרני פאט ביוקאנאן וחבר הקונגרס ג'ים מוראן.¹⁰

ההקשר השני והחשוב יותר היה העובדה שהנשיא בוש החליט בחורף 2003 להעניק משקל מרכזי לטיעון שניצחון בעיראק יאפשר להוציא לדרך את מפת הדרכים ולחולל הסדר ישראלי-פלסטיני. ג'ורג' בוש המשיך אמנם לדבר על החשיבות של חיסול נשק ההשמדה ההמוני של צדאם חוסיין ועל המשמעות הרבה שייחס לכינון דמוקרטיה בעיראק ובאזור כולו, אך לקישור שיצר בין המלחמה בעיראק ובין מפת הדרכים ניתן בדבריו משקל מיוחד. הדבר נבע מרצון מפורש לסייע לבעל בריתו העיקרי, טוני בלייר, ראש ממשלת בריטניה, שמצא עצמו ניצב מול ביקורת חריפה מבית ומתח גלוי עם כמה משותפותיו העיקריות לאיחוד האירופי. אך דבריו אלה של הנשיא בוש שיקפו גם החלטה נחושה לנצל את הניצחון הצפוי בעיראק כדי להניע מחדש את תהליך ההסדר הישראלי-פלסטיני.

בחודשים אלה התנהל ויכוח מקביל בשיח הציבורי והפוליטי בישראל בין שתי אסכולות עיקריות. האחת, שניתן לכנותה "ימנית", דגלה בעמדה זו של הפנטגון בארצות-הברית, וטענה כי בתום המלחמה בעיראק ולאחר תבוסתו של צדאם חוסיין ייחלש גם יאסר ערפאת ויהיה אפשר להגיע להסדר ישראלי-פלסטיני שלא על פי קווי "פשרת קלינטון" מדצמבר 2000. גרסת "השמאל" הישראלי הייתה כי בתום המלחמה בעיראק תתפנה ארצות-הברית (ואולי אף תיאלץ) לעסוק בסכסוך הישראלי-פלסטיני ותכפה על הצדדים את ההסדר שאליו נבצר מהם להגיע בכוחות עצמם. ב־19 במרס 2003 יצאה ארצות-הברית בסופו של דבר למלחמה בעיראק כשהיא נעזרת בקואליציה בין-לאומית מצומצמת. המלחמה הסתיימה רשמית ב־1 במאי בניצחון צבאי חד וחלק. לארצות-הברית ולשותפיה נגרמו אבדות קלות יחסית. משטרו של צדאם הופל בלא שנגרמו לאוכלוסייה העיראקית אבדות רבות וללא נזקים רבים לתשתית האזרחית של המדינה

והמשק של עיראק. בניגוד לתחזיותיהם של כמה רואי שחורות, הגיב העולם הערבי בשקט על המתקפה והניצחון האמריקניים. אך על הניצחון העיבו כמה עובדות: צדאם עצמו, בני משפחתו והגרעין הקשה של משטרו עדיין לא נתפסו; ארצות-הברית לא הצליחה לגלות נשק השמדה המוני או עדויות משכנעות לקיומו; קבוצות האופוזיציה העיראקית שטיפחה ארצות-הברית לא הצליחו לספק בסיס לכינון מהיר של ממשל חדש. ארצות-הברית נתקלה באופוזיציה גוברת והולכת שהוחרפה בגלל המתחים הבין-עדתיים ו"המרד הסוני" שהסב לארצות-הברית אבדות כבדות.

נוסף על המורדים ועל האויבים המקומיים התמודדה ארצות-הברית בשנים הבאות גם עם אנשי אל-קאעדה בעיראק ועם זרם קבוע של מתנגדים שזרמו מעבר לגבול הסורי ותיגברו את כוחות האופוזיציה והמורדים. מקסם השווא של צבא משחרר המתקבל בזרועות פתוחות על-ידי אוכלוסייה עיראקית אסירת תודה נשאר בסופו של דבר מקסם שווא. כמה מגמות שליליות הסתמנו בבירור. כשהיא מבוססת בעיראק ובאפגניסטן הוחלש מעמדה של ארצות-הברית במזרח התיכון. ידידים ואויבים כאחד העריכו שלא יהיה זה סביר שארצות-הברית תהיה מוכנה לפתוח חזית שלישית באזור, גם אם יתברר שהדבר חיוני. כיום נראה שהנהגית העיקרית ממלחמת 2003 בעיראק ומן האירועים שהתחוללו אחריה הייתה איראן. לפני המלחמה כלל בוש את איראן ב"ציר הרשע" ואיראן אכן ייצגה איום רציני בהרבה מזה של עיראק. אך עיראק הייתה יעד נוח יותר למתקפה. צדאם כבר תהליך של דמוניזציה והמופקדים על התכנון הצבאי בארצות-הברית ידעו היטב שלמרות תדמיתו המרשימה לא היה בכוחו של הצבא העיראקי להתמודד מול כוחות הקואליציה. אשר לאיראן, הממשל אימץ קו לפיו החברה האיראנית הייתה עוינת

למשטר וסילוקו של צדאם עשוי ככל הנראה להאיץ שינוי פנימי גם באיראן. הדבר לא קרה. מה שקרה הוא שנפילתו של צדאם סילקה את האתגר החשוב ביותר לביטחון הלאומי האיראני, חשפה את הרוב השיעי בעיראק להתערבות ולהשפעה איראניות וסללה את הדרך לחתירה האיראנית להגמוניה אזורית. לאחר פסק זמן קצר המשיכה איראן בתוכנית פיתוח הגרעין והטילים שלה ובנתה את "ציר ההתנגדות" (כולל את סוריה, חזבאללה וחמאס) כאפוזיציה האפקטיבית ביותר לארצות-הברית ולבעלות בריתה. בסוריה חשש בשאר אל-אסד בתום המלחמה שגם הוא יסומן כמטרה על-ידי ממשל בוש, כפי שאכן איימו גורמים בכירים בממשלו של בוש לעשות. חשש זה מילא תפקיד בהחלטתו של אסד להסיג את כוחותיו מלבנון ב-2005 אבל לא היה בחשש זה די להביא אותו לשינוי מקיף יותר במדיניותו. לנפילתו של צדאם הייתה השפעה גדולה יותר על נשיא לוב, מועמר קדאפי; היא האיצה את המשא ומתן שהחל בתקופתו של הנשיא קלינטון והובילה אותו לנטוש את תוכניותיו לפתח נשק כימי וגרעיני.

המלחמה בעיראק ומפת הדרכים להסדר ישראלי-פלסטיני

ב-28 בינואר 2003 נבחר אריאל שרון מחדש לראשות ממשלת ישראל. לאחר שנבחר בפברואר 2001 בבחירה ישירה לראשות הממשלה והרכיב קואליציה מבין חברי הכנסת שנבחרו במאי 1999, חברו העבודה והליכוד להשיב על כנה (בשינויים קלים) את שיטת הבחירות היחסיות בטרם יאבדו עוד מכוון. ב-2003 הוליך שרון את הליכוד להישג אלקטורלי מרשים: 40 חברי כנסת לעומת 19 בכנסת הקודמת. כחודש לאחר מכן, בסוף

פברואר, השלים הרכבת קואליציה בת שישים ושישה חברי כנסת. שותפתו העיקרית של הליכוד בקואליציה הייתה שינוי, שזכתה ב־15 מושבים. מפלגת העבודה, שפירקה בדצמבר 2002 את ממשלת האחדות, הוכתה בבחירות, ירדה ל־19 מושבים בכנסת ובחרה להישאר מחוץ לקואליציה החדשה. נוסף על שינוי הצטרפו לקואליציה שתי מפלגות ימין: המפד"ל והאיחוד הלאומי. מצב דברים זה יצר דיסוננס בין המצע שהציג אריאל שרון ערב הבחירות ובין עמדות חלק ניכר מחברי הקואליציה במפלגת הימין ובליכוד עצמו. כפי שתואר לעיל, לאחר ששרון נבחר בראשונה לראשות הממשלה, הוא שמר על עמימות בכל הנוגע לסוגיית ההסדר המדיני עם הפלסטינים. הוא הביע תמיכה בעצם רעיון ההסדר ודיבר על נכונותו ל"ויתורים כואבים" כדי להשיג אותו, אך נמנע מכל פירוט באשר למהותם של ויתורים אלה ולהיקפם. הוא הקפיד על תיאום המדיניות עם ממשל בוש אך גם על ניהול דיאלוג עם הנהגת המתנחלים. הנחישות שבה נלחם ברשות הפלסטינית והיחס החם שהקרין כלפי המתנחלים עוררו שאלות נוקבות באשר לעמדתו האמיתית בסוגיית ההסדר. האם ניסה שרון לרצות את הכול? האם דבק למעשה בעמדותיו המסורתיות ורק עטף אותן במסווה רטורי רך יותר? או שמא הבין שאין מנוס מהסדר ו"ויתורים כואבים", אך סירב לפרט את עמדותיו בשלב מוקדם מדי, בטרם הגיעה השעה למשא ומתן של ממש? ככל שהתקרבו הבחירות הקנה שרון לעמדתו מידה רבה יותר של ממשות. הוא הודיע על קבלת העיקרון של הקמת "מדינה פלסטינית" ודבק בו גם כשהובס בהצבעה בעניין זה במרכז הליכוד. את משנתו הציג שרון בצורה המלאה ביותר בדברים שנשא ב"כנס הרצליה" ב־4 בדצמבר 2002. ראש הממשלה הציג בפני מאזיניו את תפיסתו לגבי התוכנית

האמריקנית (להבדיל ממפת הדרכים של הקוורטט) ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני. במסגרת זאת אמר כי:

בשלב השני של מתווה הנשיא בוש תאפשר ישראל הקמתה של מדינה פלסטינית בגבולות שאינם סופיים שיחפפו לשטחי A ו-B, למעט אזורי ביטחון חיוניים. מדינה פלסטינית תהיה מפורזת לחלוטין; יותר לה להחזיק משטרה וכוחות ביטחון פנים החמושים בנשק קל. ישראל תוסיף לשלוט בכל הכניסות והיציאות של המדינה הפלסטינית וכן תחלוש על מרחבה האווירי ולא יותר לה לכרות בריתות או הסכמים עם אויבי ישראל... בשלב האחרון, מתווה הנשיא בוש, יפתח משא ומתן לקביעת מעמדה הסופי של המדינה הפלסטינית בו ייקבעו גבולות הקבע. כפי שהדגשתי, לא נתקדם לשלב עד שישורר מצב יחסים מוכח של שקט, שינוי סדרי ממשל פלסטיני ודו-קיום הולך ומתחזק...

את הסתירות והמתחים שהיו גלומים בעמדותיו של שרון עצמו, בתוך מפלגתו, בקואליציה שכונן, ביחסיו עם ג'ורג' בוש וממשלו, היה אפשר ליישב כל עוד לא חל שינוי בשני מרכיבים מהותיים של הסטטוס-קוו: חוסר הוודאות ביחס למלחמה בעיראק וההגמוניה הנמשכת של יאסר ערפאת בפוליטיקה הפלסטינית. עם סיומה הפורמלי של המלחמה בעיראק ועם כינון ממשלה פלסטינית חדשה בראשותו של מחמוד עבאס ובהשתתפותם של סלאם פיאד ומוחמד דחלאן, השתנתה התמונה מיסודה. מבחינתו של ממשל בוש הוכשרה הקרקע לחידוש המשא ומתן הישראלי-פלסטיני, ויתרה מזאת: גבר גם הצורך להרגיע את הזירה הישראלית-פלסטינית ולהציג את פריצת הדרך המקווה כהישג אמריקני, פרי המלחמה בעיראק.

שרון עסק בהכשרת הקרקע במערכת הפוליטית ובדעת הקהל הישראליות לקראת השינויים והוויתורים שיידרשו מרגע שממשל בוש יחנוך את המאמץ לחדש את המשא ומתן הישראלי-פלסטיני. שרון עטף את מהלכיו במסכת של תמרונים טקטיים. במישור המילולי הקפיד לאזן אמירות ברורות ביחס לווייתורים הצפויים בהתבטאויות שונות ואף סותרות ובשטח נמנע מעימות כולל עם המתנחלים. ובכל זאת, הן ברטוריקה שלו והן במעשה (אימוץ מפת הדרכים) הוליד את ישראל לכיוון ברור: חתירה להסכם ביניים המבוסס על הקמת מדינה פלסטינית זמנית, שיעוגן מאוחר יותר בהסכמה על משא ומתן לכינון מדינה פלסטינית בגבולות קבע. ב־13 באפריל התפרסם ב הארץ נוסח הריאיון שהעניק שרון לעיתונאי ארי שביט. חשיבות הדברים הייתה בכך שלראשונה חרג שרון מן הניסוחים הכלליים והמעורפלים כמו הנכונות ל"וויתורים כואבים" ובכך שלראשונה עיגן את דבריו גם בנימוקים עקרוניים שסתרו את המורשת שעמה היה מזוהה. בין השאר אמר:

אני חושב שהדבר הזה (הרעיון של שתי מדינות לשני עמים וחלוקתה של ארץ ישראל המערבית) הוא דבר שיהיה. צריך לראות את הדברים בצורה מציאותית: בסופו של דבר תהיה מדינה פלסטינית. אני רואה את הדברים קודם כול מנקודת המבט שלנו. אני לא חושב שאנו צריכים לשלוט בעם אחר ולנהל את חייו. אני לא חושב שיש לנו את הכוח לזה. זהו נטל כבד מאוד על הציבור וזה מעורר בעיות מוסריות ובעיות כלכליות כבדות.

עוד אמר:

...גמרתי אומר לעשות מאמץ אמיתי להגיע להסדר אמיתי. אני חושב שמי שראה את הדבר האדיר הזה שנקרא מדינת

ישראל בהתהוותה מבין אולי יותר טוב את הדברים ומבין יותר טוב מה הדרך להגיע לפתרון. לכן אני חושב שהמשימה הזאת מוטלת על הדור שלי... אני בן 75, אין לי אמביציות פוליטיות מעבר לתפקיד שאני ממלא. ואני רואה כיעד וכמטרה להביא לעם הזה ביטחון ושלוש. ולכן אני אעשה מאמצים מאוד גדולים. אני חושב שזה דבר שאני צריך להשאיר אחרי: לנסות להגיע להסדר.

אמנם ב־16 באפריל התנסח שרון ברוח ובלשון שונות בריאיון שהעניק לעיתונאים נחום ברנע ושמעון שיפר,¹¹ אך ב־26 במאי, אחרי קבלת מפת הדרכים ונוכח ביקורת בוטה מימין, חידד שרון את הציודוק הרעיוני למפנה שהוביל. "חשוב להגיע להסדר מדיני", אמר בסיעת הליכוד. "המחשבות שאפשר להחזיק תחת כיבוש 3.5 מיליון פלסטינים הן דבר גרוע לישראל". עוד אמר שרון כי מדובר ב"כיבוש"..."מה שקורה זה... להחזיק שלושה מיליון פלסטינים תחת כיבוש, לפי דעתי זה דבר גרוע גם לישראל, גם לפלסטינים, גם לכלכלת ישראל. אתם רוצים להישאר תמיד בג'נין, בשכם, בראמאללה ובבית לחם?"¹²

לקראת סוף אפריל הרכיב עבאס את ממשלתו. לחציה של וושינגטון הביאו את ממשלת ישראל לקבלה מותנית של מפת הדרכים ב־25 במאי ובהמשך הדרך להשתתפות ערבית ואירופית בוועידות שנערכו בשרם אל־שייח' ב־3 ביוני ובעקבה ב־4 ביוני. באותו חודש קיים "הפורום הכלכלי הגלובלי" (שמושבו בדאבוס) ועידה כלכלית בירדן ובה השתתפו נציגים ואנשי עסקים ישראלים לצד ערבים. מהלכים אלה נועדו לסייע לעבאס בתקופת מעבר, שבמהלכה יוכל לבסס את הלגיטימיות שלו ולצבור נכסים פוליטיים, שיהפכו אותו לבן־שיח אפקטיבי עם ישראל. אך המבנה שעליו שקד ממשל בוש באפריל, מאי ויוני קרס בקיץ של שנת 2003. בשטחי הרשות הפלסטינית חברו

יאסר ערפאת וחמאס במאמץ משותף להכשיל את עבאס ואת תוכניותיה של ארצות-הברית. לערפאת לא הייתה כל כוונה להפוך ל"דמות סמלית", חסרת עוצמה ו"בלתי רלוונטית". הוא נאבק על השליטה במנגנוני הביטחון ובמשאבים הכספיים. חמאס חתם על שביתת נשק (הודנה) עם הרשות הפלסטינית, אך נותר נחוש בהחלטה לקעקע את המאמץ הדיפלומטי המחודש באותה שיטה שהוכיחה את יעילותה בשנות ה-90 – פעולות טרור בתחומי ישראל. ממשלת שרון, שקיבלה את מפת הדרכים ללא התלהבות, המשיכה את מאבקה נגד חמאס בעיקר באמצעות "חיסולים ממוקדים". היא התלוננה, בצדק, על כך שממשלתו של עבאס לא ניסתה לחסל את תשתית הטרור שבנה חמאס אלא הסתפקה בפעולות מנע. ביוני 2003 חזר הדפוס המוכר משנים קודמות: פעולות טרור של חמאס הביאו להגברת פעולות הסיכול הישראלית, שגררו פעולות נקם של חמאס וחוזר חלילה. ממשל בוש מצא עצמו שקוע בעיראק והקדיש מטבע הדברים פחות זמן ופחות תשומת לב לסוגיה הישראלית-פלסטינית.

בספטמבר 2003 התפטר עבאס מראשות הממשלה. ערפאת מינה את אבו עלאא למחליפו. אם בין מאי לספטמבר 2003 הצטיירו מחמוד עבאס ומוחמד דחלאן כאלטרנטיבה לשליטתו של ערפאת בפוליטיקה הפלסטינית, בספטמבר הציג ערפאת את אבו עלאא וג'בריל רג'וב (כמחליפו של דחלאן) כהוכחה לכך ששוב הצליח להיחלץ מאיום על מעמדו הייחודי. מאמצע ספטמבר, לאחר סבב נוסף של פיגועי התאבדות וחיסולים ממוקדים קיבלה ממשלת ישראל החלטה עקרונית לגרש את ערפאת מהגדה המערבית. הייתה זאת פעולה הצהרתית, שנועדה לאפשר לשרון לגרש את ערפאת אם יחליט על כך בעתיד בלא שיצטרך לכנס את הממשלה כדי לקבל את אישורה לכך. הייתה זאת פשרה בין תביעתם של חברים ימניים בממשלה ובקואליציה, שראו

בסילוקו של ערפאת תנאי מוקדם להתקדמות כלשהי ביחסי ישראל עם הרשות הפלסטינית, ובין גישתה של קבוצה שנייה בראשות שרון עצמו, שהבינה כי ממשל בוש לא יסכים לגירושו של ערפאת. כוחות הביטחון של ישראל הצליחו להחזיק את ערפאת כאסיר למעשה במוקאטעה, אך מעמדו הפוליטי נשמר באמצעות מפגני תמיכה פלסטיניים ובין-לאומיים. לא הייתה זו הפתעה שהמלחמה בעיראק לא הצליחה לשים קץ למבוי הסתום שאליו נקלעו יחסי ישראל עם הרשות הפלסטינית. יהיו תוצאותיה ארוכות-הטווח של המלחמה אשר יהיו, בטווח הקצר היא לא הצליחה לכונן מערכת פוליטית מתפקדת בעיראק או לשנות את המציאות הפוליטית במזרח התיכון. ממשל בוש מצא את עצמו שקוע בעיראק ונכונותו ויכולתו להשקיע בקידום מפת הדרכים נפגעו בצורה משמעותית. ללא חסות והנהגה אמריקניות נחרץ גורלה של מפת הדרכים. יאסר ערפאת והארגונים האסלאמיים היו נחויים לבלום אותה וגם אריאל שרון אימץ אותה בחוסר התלהבות ועשה זאת רק בשל נכונותו לרצות את ג'ורג' בוש וממשלו. מאוחר יותר נמתחה ביקורת על שרון מצדם של בכירים ישראלים, בהם הרמטכ"ל, על כך שלא הגיש לעבאס תמיכה של ממש. וכך, שלוש שנים לאחר פרוץ האנתפאדה השנייה ב-28 בספטמבר 2000 היו ישראל והפלסטינים לכודים במעגל הקסמים המוכר ללא מוצא נראה לעין.

המהפך של שרון וההתנתקות מעזה 2003-2005

המבוי הסתום ששרר בקיץ ובסתיו של 2003 נפרץ כמה חודשים אחר כך כאשר החליט אריאל שרון על נסיגה חד-צדדית מרצועת עזה ועל פינוי ההתנחלויות הישראליות מאותו אזור וכן על פינוי ארבע התנחלויות קטנות בצפון השומרון. הייתה זאת החלטה

היסטורית, מפתיעה ודרמטית על פי כל קנה מידה, בעיקר משום שהמנהיג שקיבל אותה היה לפני כן אבי מפעל ההתנחלות הישראלית, מנהיג שהכריז זה לא מכבר, ש"נצרים חשובה כמו תל-אביב".

החלטתו של שרון תורגמה כעבור זמן קצר לשורה של מהלכים, ששינו את פניה של הפוליטיקה הישראלית והשפיעו עמוקות על מערכת היחסים הישראלית-פלסטינית. לאחר שקיבל את ההחלטה, בשלהי 2003, עידכן שרון את ממשל בוש ואת חוסני מובארכ, נשיאה של מצרים, ששלטה ברצועת עזה עד יוני 1967 והייתה עתידה להיות מושפעת במישרין משינוי המצב ברצועה. שרון עידכן רק מעגל מצומצם של מקורבים בזמן אמת (הרמטכ"ל דאז, משה יעלון, הלין בספר הזיכרונות שלו על כך שרק בינואר 2004 עידכן אותו שר הביטחון, שאול מופז, בנוגע לתוכניתו המלאה של שרון). הציבור הישראלי הוכן לשינוי המהפכני בהדרגה. ב־1 בדצמבר 2003 מילא אהוד אולמרט, המשנה לראש הממשלה, את מקומו של שרון בטקס האזכרה השנתי לדוד בן-גוריון בשדה בוקר. בלא שנועץ מראש עם שרון, נשא אולמרט (שחש בשינוי הממשמש ובא) נאום יוני וציטט מדבריו של בן-גוריון בזכות ויתורים ופשרות טריטוריאליים. נאומו של אולמרט חולל סערה פוליטית, אך שרון נמנע מלמתוח עליו ביקורת בפומבי או בדלתיים סגורות. אולמרט ראה בכך עידוד להמשיך באותו נתיב. הוא העניק ריאיון לעיתונאי נחום ברנע, שפורסם ב־5 בדצמבר, וכותרתו "אולמרט בעד נסיגה חד-צדדית". ב־18 בדצמבר דיבר שרון עצמו. בנאום שנשא ב"כנס הרצליה" הצהיר שרון בקצרה ש"בעוד חודשים מספר, אם ימשיכו הפלסטינים לא לבצע את חלקם במפת הדרכים תיזום ישראל מהלך חד-צדדי של התנתקות מהפלסטינים". הוא המשיך ואמר, שתוכנית ההתנתקות תבוצע בתיאום הדוק עם ארצות-

הברית וכי במהותו זהו אמצעי ביטחון, שנועד למזער את החיכוך בין ישראל לפלסטינים ולמקסם את ביטחונה של ישראל. המהלך יושתת על פרישה מחדש של צה"ל ושל כמה יישובים (הוא לא הזכיר את עזה בשמה). הציבור הישראלי נחשף לראשונה להיקפה המלא של תוכניתו של שרון ב־2 בפברואר 2004, כאשר עיתונאי בכיר אחר, יואל מרקוס, דיווח מעל דפי הארץ על שיחה שקיים עם שרון, שבה סיפר לו כי 13 התנחלויות ברצועת עזה וארבע התנחלויות קטנות בצפון השומרון ו־7,500 מתנחלים מיועדים לפינוי. במהלך 18 החודשים הבאים התפתחו האירועים על פני כמה מסלולים מקבילים. בזירה הפוליטית הישראלית נתקל שרון בהתנגדות עזה במפלגתו שלו, הליכוד, בקואליציה הממשלתית ובקרב המתנחלים. הוא הצליח להעביר את ההחלטה לסגת מרצועת עזה בממשלה ובכנסת אך לא במוסדות הליכוד. בתוך המפלגה התארגנה קבוצה של "מורדים" שאליה הצטרף בסופו של דבר גם שר האוצר בנימין נתניהו, שהתפטר מהממשלה באוגוסט 2005. מצוקתו של שרון הוחרפה בגלל שורה של חקירות פליליות ודיווחים בתקשורת בנוגע להאשמות בשחיתות ובעברות כספיות שבהן היו מעורבים הוא ושני בניו. מבקריו של שרון ובראשם המתנחלים טענו כי השינוי הפתאומי והחד במדיניותו של שרון נבע מרצון לרצות את התקשורת והממסד המשפטי הליברלי (מה שנקרא בז'רגון הפוליטי הישראלי "אתרוגו של שרון").

בפברואר 2005 הצטרף שמעון פרס, מנהיגה של מפלגת העבודה, לממשלתו של שרון כסגן ראש הממשלה וכך העניק לו את התמיכה הפרלמנטרית הדרושה למימוש תוכניתו. מאמץ חשוב שני הושקע בניסיון להשיג מממשל בוש פיצוי ותמיכה כלשהם עבור מהלך כאוב שניתן לראותו כהתקדמות לקראת מימוש חזונה של וושינגטון באשר להסדר ישראלי-פלסטיני.

החלטתו של שרון לסגת גם מארבע התנחלויות קטנות בצפון השומרון נבעה מלחץ כבד שהפעיל ממשל בוש, שרצה שנסוגה מעזה לא תיראה כניסיון ישראלי להיפטר מנטל (דהיינו עזה) אלא כצעד בדרך לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. מאמץ זה הוליד איגרת שהנשיא בוש שלח באפריל 2004 לראש הממשלה שרון, וכן שורה של הבנות שקטות בין היועצת לביטחון לאומי, קונדוליזה רייס, לראש לשכתו של שרון דב וייסגלס. מכתבו של הנשיא בוש כלל כמה הישגים חשובים עבור הדיפלומטיה הישראלית: קבלת גושי ההתיישבות הגדולים בגדה המערבית כ"עובדה מוגמרת", רמיזה שקופה להמשך התמיכה האמריקנית במדיניות "העמימות הגרעינית" של ישראל, קבלת העיקרון שחזרת פליטים פלסטינים תהיה למדינה הפלסטינית העתידה ולא לישראל גופא וקביעה שלפיה "הסידורים הקיימים ביחס לפטרול בשמים, במים הטריטוריאליים ובמעברים היבשתיים בגדה המערבית ורצועת עזה יישארו בתוקפם". הנשיא אישר את מחויבותו לחזון שהוא עצמו טווה, ביוני 2002, לדמוקרטיה פלסטינית ולמפת הדרכים ולהתחייבות, שארצות-הברית תעשה כמיטב יכולת לסכל תוכניות אחרות" – רמז להסדר כפוי בזירה הבין-לאומית.¹³

מאמץ מקביל הושקע בניסיון להגיע להבנות עם מצרים ועם הרשות הפלסטינית. מותו של ערפאת ועלייתה של הנהגה פלסטינית חדשה בדמותם של מחמוד עבאס כיושב ראש הרשות וסלאם פיאד כראש ממשלה, הציבו את הרשות הפלסטינית באור חדש וכשותפה אפשרית. שרון דבק ברעיון המקורי של נסיגה חד-צדדית מרצועת עזה, אבל היה מוכן בלב ולב לנסות לכונן שיתוף פעולה חלקי עם הרשות. סוגיית המפתח עבור שלושת השותפים – ישראל, מצרים והרשות הפלסטינית – הייתה שאלת הגישה אל עזה וממנה לאחר הנסיגה הישראלית. הנחת

העבודה הייתה שהרשות הפלסטינית תשתלט על האזור ותנהל בו אותה מדיניות שניהלה בגדה המערבית: מנהל שקוף נתון לבקרה ומאמץ רציני להיאבק בטרור באמצעות כוחות ביטחון, שאומנו ונתמכו על-ידי ארצות-הברית. ובכל זאת היה צריך להביא בחשבון שחמאס הקים ברצועה תשתית רבת-עוצמה וכי לצדו פעלו באזור ארגונים קיצוניים נוספים. את שרון וצוותו הדאיגה האפשרות שאנשים וציוד לחימה יוברחו לתוך הרצועה. המתח בין רצון אמיתי להתנתק מרצועת עזה ובין חשש מתמשך לביטחון ישראל היה מובנה בתוך תוכנית ההתנתקות. תקופה מסוימת התחבטה ההנהגה הישראלית בשאלה, שמא מוטב יהיה להשאיר כוח של צה"ל לאורך "ציר פילדלפי" (ברצועה באורך של כ-12 קילומטר וברוחב של קילומטר אחד לאורך קו הגבול בין רצועת עזה למצרים).

זאת הייתה מעבר לכל ספק הדרך היעילה ביותר להילחם בהברחת אנשים ואמצעי לחימה מסיני לתוך רצועת עזה, אך בסופו של דבר נזנח הרעיון בשל ההערכה שחיילי צה"ל שיוצבו באזור יהיו מטרה נוחה לפיגועים. על פי תוכניתה של ממשלת שרון, ימשיכו משאיות וסחורות להיכנס לרצועת עזה דרך מעבר ארז. המעבר באזור רפיח ישמש לאנשים, והרשות הפלסטינית תנהל אותו בפקוח צוות אירופי. אמצעי חישה מרחוק יסייעו לישראל ולמצרים למנוע הברחות מסיני דרך מעבר רפיח. ישראל תמשיך לספק לרצועת עזה חשמל ומים. בישראל נעשו הכנות לקראת פינוי היישובים: נבנתה תשתית משפטית ו מנהלית וצה"ל אומן לבצע את הפינוי באורח שיצמצם כל האפשר חיכוך ואלימות. בעיני המתנחלים היה הפינוי מעשה הרה אסון בפני עצמו וכן מערכה מוקדמת נוכח האפשרות שנסיגות דומות תבוצענה בגדה המערבית. לפיכך היה על הממשלה להביא בחשבון שמהלך הפינוי ייתקל בהתנגדות אלימה רחבת ממדים.

שרון חשד שהרמטכ"ל משה (בוגי) יעלון יתנגד למהלך ולפיכך נשללה ממנו שנת הכהונה הרביעית, שהפכה למסורת בימי קודמיו. החליף אותו בתפקידו דן חלוץ שפיקד בהצלחה על חיל האוויר ונהנה מאמון והערכה מצדו של שרון.

ייתכן כי מאמץ לרצות את האגף הליברלי של הממסד הישראלי היה אחד השיקולים שהנחו את מהלכיו של שרון. הוא היה ככלות הכול פוליטיקאי ממולח והחקירות שנוהלו נגדו ונגד בניו הכבידו עליו (אחד מבניו אכן נידון בדיעבד למאסר בשל הפרת חוקים המסדירים תרומות פוליטיות), אך ככל הנראה לא היה זה השיקול העיקרי שהדריך אותו. עוד בראשית כהונתו כראש ממשלה היו סימנים לכך שהשקפותיו של שרון בנוגע לביטחון הלאומי של ישראל וביחס לעתידה של המדינה הלכו והשתנו. תהליך זה הגיע לשיאו ב־2003, כאשר עוצמתו הפוליטית והפופולריות של שרון הגיעו לשיא. לציבור הישראלי שרון היה מנהיג שהביס את האנתפאדה השנייה, כאשר כבש למעשה מחדש את הערים הראשיות בגדה המערבית וחילץ את ישראל מאחת התקופות הקשות בתולדותיה; למשה יעלון היה זה רגע מושלם למחוז את ההנהגה הפלסטינית בניסיון להנציח את הסטטוס־קוו; לשרון "החדש", מי שהתבונן במעמדה ובמצבה של ישראל כמנהיג הנושא באחריות הסופית בגיל שבו נוטים מנהיגים לחשוב על השורה התחתונה של הקריירה שלהם ועל מקומם בהיסטוריה, היה זה הרגע המתאים לבסס את עמדתה ומעמדה של ישראל מול הפלסטינים והשאלה הפלסטינית. שרון הביס את האנתפאדה והגיע למסקנה שאת הסטטוס־קוו אי אפשר עוד לשמר. למעשה, שרון קיבל את הטיעון הדמוגרפי המסורתי של השמאל הישראלי שלפיו נבצר מישראל גם להמשיך לשלוט בגדה המערבית וברצועה וגם לשמור על זהותה היהודית. הוא גם ידע כי בשלב מסוים עומד להיווצר פער בין מדיניותו המקורית

ובין עמדותיו של ממשל בוש. בוש תיעב את ערפאת ותמך במאבק שניהל נגדו שרון; אך שרון הבין היטב כי כאשר רשות פלסטינית, שתונהג בידי מנהיגים כמחמוד עבאס וסלאם פיאד, תבצע רפורמה ותחתור לעצמאות, היא תזכה בתמיכתו של בוש. אבל שרון "הישן" לא נעלם לחלוטין.

הוא נותר ספקני וחשדן כלפי המנהיגות הפלסטינית, ולא האמין שיוכל לשאת ולתת איתה על הסכם קבע בר-קיימא שיהלום את ראייתו שלו את הצרכים והאינטרסים של ישראל. לכן העדיף פעולה חד-צדדית. אלמלא חלה, היה שרון ממשך, ככל הנראה, במדיניות דומה בגדה המערבית, אם כי שם לא היה בוחר בנסיגה מלאה. על פי ראייתו, לא היה אפשר להגיע לאותו הסכם קבע, שרבים רצו בו, והיה צריך להסתפק בהסדר יציב ארוך-טווח שייצב את יחסיה של ישראל עם הפלסטינים. שרון "הלוחם" היה פורש מן הבמה כשרון "המדינאי". הנסיגה מעזה (ומארבע התנחלויות בגדה המערבית) בוצעה באוגוסט-ספטמבר 2005. היה זה אירוע טראומטי עבור המתנחלים ותומכיהם אך הוא הושלם בשקט יחסי. המהלך הבא של שרון התבצע בזירה הפוליטית הפנימית של ישראל. בנובמבר 2005 הוא נטש את הליכוד, שהיה ביתו הפוליטי יותר משלושים שנה, והקים מפלגה חדשה – קדימה. שרון נטל עמו קבוצה נכבדה של חברי כנסת ופעילים אחרים של הליכוד, ואליהם הצטרפה קבוצה של חברי כנסת ממפלגת העבודה בראשות שמעון פרס. בחירות חדשות נקבעו למרס 2006. שרון, ששלט במפלגה החדשה ללא מצרים, ניצל את תהליך הרכבת רשימת המועמדים לכנסת כדי לצרף שורה של פנים חדשות לפוליטיקה הישראלית. המפלגה החדשה נועדה להעמיד לרשותו של שרון בסיס פוליטי למימוש השלב הבא של תוכניתו, ולטווח הרחוק יותר, לייצב את המערכת הפוליטית הישראלית באמצעות הקמת מפלגת מרכז גדולה.

סקרי הבחירות צפו שקדימה תזכה בארבעים מושבים בכנסת הבאה, אבל בדצמבר 2005 ושוב בינואר 2006 הובס שרון על-ידי תחלואי גופו שלו. אירוע חשוב שני, שאירע בינואר 2006, היה ניצחון חמאס על הפת"ח בבחירות שנערכו ברשות הפלסטינית. שרון הסכים לאפשר את המשך קיומן של הבחירות רק לאחר שממשל בוש הפעיל עליו לחץ כבד. שיקולים אידיאולוגיים נותרו מרכיב חשוב במדיניות המזרח תיכונית של הממשל. על פי ראייתו, לאחר שהקים בעיראק ממשל מעין דמוקרטי ותמך ב"מהפכת הארזים" הלבנונית ב־2005, מן הראוי היה להזריק ממד דמוקרטי גם לפוליטיקה הפלסטינית. חמאס זכה בניצחון דחוק, ששיקף יותר מיאוס מן הפת"ח מאשר תמיכה ביריביו האסלאמיסטים. התוצאה המיידית הייתה פילוג במערכת הפוליטית הפלסטינית. אסמאעיל הנבייה היה לראש ממשלה בעוד מחמוד עבאס נותר יושב ראש הרשות.

הניסיון להקים ממשלת אחדות נכשל ושנה לאחר מכן ביוני 2007 ביצע חמאס הפיכה עקובה מדם בעזה והשתלט על כל מנגנוני השלטון והצבא. בכך ניתן לפיצול הפנים-פלסטיני ממד גיאוגרפי – הרשות הפלסטינית בגדה המערבית, ממשלת חמאס ברצועת עזה וההנהגה "החיצונית" של חמאס בדמשק. בפרספקטיבה של 17 שנים אפשר לראות את ההתנתקות מעזה, שחולל אריאל שרון, לכל היותר כהצלחה חלקית. היא שמה קץ לנוכחותם של מתנחלים וחיילי צה"ל בקרב האוכלוסייה הצפופה של הרצועה. היא גם הוכיחה שמנהיג ישראלי סמכותי ונחוש (רצוי בעל נטייה ימנית או מרכזית) יכול לעמוד מול המתנחלים והשדולה רבת-העוצמה התומכת בהם ולבצע מדיניות הכרוכה בנסיגה ובהסרת התנחלויות. אבל כפי שהתברר בדיעבד, ישראל לא התנתקה לאמיתו של דבר מרצועת עזה, והיא המשיכה לשלוט בדרכי הגישה אל הרצועה וממנה. זאת ועוד, כעבור זמן קצר

עברה הרצועה לשליטת חמאס והצטרפה לתחום ההשפעה של איראן ושל סוריה. השתלטותו של חמאס הייתה פרי לחצו של הנשיא בוש על שרון לקיים ברשות הפלסטינית בחירות ב־2005. לחץ זה נבע מהמאמץ שהשקיע ממשל בוש על־מנת להוכיח שהפלישה לעיראק ב־2003 עודדה את הדמוקרטיה בעולם הערבי. הבחירות הסתיימו בניצחון של חמאס שלוה בהשתלטות של חמאס על רצועת עזה. ירי טילים ומרגמות מן הרצועה למערב הנגב יצר חזית חדשה במאבק הישראלי-פלסטיני, שהולידה ארבעה סבבים של לחימה בין 2008–2011.

מבצעים אלה, והמצור הישראלי המתמשך על רצועת עזה ואירועי "המשט התורכי" (אירועים המתוארים בפרוטרוט בפרקים הבאים) גרמו נזק כבד לתדמיתה של ישראל וללגיטימיות שלה בזירה הבין־לאומית והאיצו את ההידרדרות ביחסיה עם תורכיה. יישובם מחדש של המתנחלים מהרצועה הפך לסאגה עגומה, דבר שנבע בחלקו ממחדלים ניהוליים ובחלקו מהחלטתם של המתנחלים להוכיח שפינוי יישובים הוא רעיון גרוע מעצם טבעו ונועד להיכשל.

כמה גורמים חברו כדי לפגום בהצלחתה של ההתנתקות מעזה. נסיגה חד־צדדית מעזה לא נועדה לעמוד בפני עצמה אלא להשתלב במהלך רחב יותר; כדי להצליח היה צריך לכוון אותה בהסדר כלשהו עם הרשות הפלסטינית. אולם מחלתו של שרון, הצלחתו המוגבלת של אולמרט בבחירות של מרס 2006, תבוסת הפת"ח וניצחון חמאס בבחירות ברשות הפלסטינית וההשפעה השלילית של טהראן על דמשק הפכו את ההתנתקות למהלך מבודד, תלוש מהקשר רחב יותר ואת רצועת עזה לחזית פעילה במאבק מתמשך. שיתוף הפעולה של ישראל עם מצרים נוכח אתגרים משותפים ברצועת עזה נותר חלקי ומוגבל, הן בשל קשיים מובנים והן בשל דעיכתו של משטר מובארכ. סוגיות אלו

היו ונותרו במוקדו של ויכוח נוקב בקרב פוליטיקאים ואנשי מקצוע בישראל. מבקריו של שרון טוענים בין השאר, שאילו נותרו צה"ל וההתנחלויות במקומם לא היה חמאס משתלט על רצועת עזה. המסנגרים עליו טוענים כי צה"ל כבר יצא למעשה מרצועת עזה בראשית שנות ה-90 והותיר בה רק נוכחות מוגבלת להגנת המתנחלים. עוד הם טוענים כי השתלטות חמאס ב-2007 הייתה מאבק פנים-פלסטיני וצה"ל לא היה מתערב בו ממילא. כך או אחרת, התוצאות המורכבות שהניבה הנסיגה מעזה חיזקו את ידיה של האסכולה הגורסת, מאז החליט אהוד ברק על היציאה מלבנון בשנת 2000 שנסיגות חד-צדדיות בהקשר הישראלי-ערבי הן רעיון גרוע.

הערות

1. ראו לעיל עמ' 105-107 בפרק 3, כמו כן ראו האוטוביוגרפיה של שרון:
Ariel Sharon & David Chanoff, *Warrior* (New York, 1989).
2. ראו עוזי בנזימן, **לא עוצר באדום**.
3. ראו –
Bob Woodward, *Bush at War* (New York, 2002), pp. 60-61.
4. אני חב תודה לתת-אלוף במיל', שלמה ברום, מהמכון ללימודי ביטחון לאומי ליד אוניברסיטת תל אביב, על שיחות מאלפות בסוגיות אלה.
5. ראו –
Mahmud Abbas, "Call for a Halt to the Militarization for the Intifada," *Journal of Palestine Studies* 32, No. 126 (2003), pp. 74-78.
6. ראו –
Khalil Shikaki, "How to Reform Palestinian Politics", *New York Times*, July 9, 2002. See also Dr. Mahdi Abdul Hadi, "Reforms in Palestine", *Passia* (Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs, Jerusalem), July 2002.
7. החלטה של ועדת האו"ם ב-11 בדצמבר 1948, שבה נאמר בהקשר לפתרון בעיית הפליטים כי "אותם פליטים המבקשים לשוב לבתיהם ולחיות בשלום עם שכניהם, יורשו לעשות זאת בתאריך המוקדם ביותר שבגדר האפשר... ישולמו פיצויים תמורת הרכוש של אותם פליטים שאינם מבקשים לחזור, בהתאם לכללי המשפט והיושר הבינ-לאומיים, באמצעות ממשלותיהן של הרשויות המוסמכות".
8. ראו –
Woodward, *Bush at War*, pp. 17-18.
לתיאור וניתוח המאבקים בתוך ממשל בוש ראו –
Peter W. Rodman, *Presidential Command* (New York, 2009).
ראו גם בספרי הזיכרונות שפירסמו האישים המרכזיים של ממשל בוש:
George W. Bush; *Decision Points* (New York, 2010); Donald Rumsfeld, *Known and Unknown: A Memoir* (New York, 2011);

- Richard Cheney, *In My Time* (New York, 2011); Condoleezza Rice, *No Higher Honor*, (New York, 2011).
 9. לניתוח מעמיק של סוגיה זאת ראו –
 Fouad Ajami, "Iraq and the Arab's Future", *Foreign Affairs* (Jan-Feb 2003).
 10. מאוחר יותר פירסמו שני פרופסורים אמריקנים ליחסים בינלאומיים ספר שזכה לתהודה רבה ובו טענו כי הלובי הפרו-ישראלי הוא שגרר את ממשל בוש למלחמה בעיראק בשירותה של ישראל.
 John Mearsheimer and Stephen Walt, *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy* (New York, 2007).
 11. ידיעות אחרונות, 16 באפריל 2003.
 12. הארץ, 27 במאי 2003.
 13. ראו –
 Nahum Barnea and Ariel Kastner, "Backchannel: Bush, Sharon and the Uses of Unilateralism", Saban Center monograph 2, December 2006.

אהוד אולמרט והמזרח התיכון החדש-חדש

בהקשר של יחסי ישראל-ערב כרוך המונח "מזרח תיכון חדש" בראש ובראשונה בחזון שטווה שמעון פרס בראשית שנות ה-90. על פי חזון זה, לאחר כינונו של שלום מדיני ייכון גם שיתוף פעולה ישראלי-ערבי בפיתוח התשתיות והמשאבים הכלכליים, שיידרשו כדי לקיים בעשורים הבאים את אוכלוסייתו התופחת של האזור. הייתה זאת אירוניה מרה שעשור לאחר מכן ניצבה ישראל מול מזרח תיכון חדש שונה לחלוטין, שמעוצב על-ידי איראן, החותרת להגמוניה אזורית, תורכיה, שחזרה לפוליטיקה האזורית כמעצמה אסלאמית, וציר התנגדות, שהקימה ומנהיגה איראן, הכולל אותה ואת סוריה, חזבאללה, חמאס והג'האד האסלאמי.

בבחירות שהתקיימו בישראל במרס 2006 ניצח אהוד אולמרט, יורשו של שרון, שהתמודד על בסיס מצע יוני ובמרכזו "תוכנית ההתכנסות" – נסיגה חלקית חד-צדדית מהגדה המערבית כהשלמה למהלך שהחל ברצועת עזה. אך זמן קצר לאחר שנבחר, חמאס ברצועת עזה וחזבאללה בלבנון הציבו בפניו אתגר, ואולמרט נגרר למלחמה בעייתית בלבנון, מלחמה שהעיבה על תקופת כהונתו והביאה לגניזתה של תוכנית ההתכנסות. אולמרט עוד הספיק לצאת למבצע רחב היקף בעזה ולנהל משאים ומתנים שלא צלחו עם סוריה ועם הפלסטינים

בטרם אולץ להתפטר מתפקידו. אולמרט, שמילא את מקומו של שרון החולה כראש ממשלה, עמד בראש רשימת קדימה בבחירות לכנסת. הוא ראה בעצמו את יורשו של שרון במלוא מובן המילה והציג את עצמו ככזה. בדומה לשרון הוא השלים מסע מלב־לבו של הימין הישראלי לעמדה החותרת ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני. מצע הבחירות של קדימה בראשות אולמרט כלל את תוכנית ההתכנסות כנדבך מרכזי בו. אולמרט העדיף פתרון מוסכם עם הפלסטינים, אך בהנחה שפתרון כזה יהיה קשה, ואולי אף בלתי ניתן להשגה, ראה לנגד עיניו נסיגה ישראלית חד־צדדית מרוב שטחה של הגדה המערבית ופינוי התנחלויות מבודדות, שלא נכללו בשלושת גושי ההתיישבות הגדולים שנועדו להישאר בשליטה וריבונות ישראליות. ערב קריסתו הפיזית של שרון, העריכו הסוקרים שקדימה בראשותו צפויה לזכות בארבעים מושבים בכנסת. אך ככל שנקף הזמן הלכה והצטמקה התמיכה בקדימה בהנהגת אולמרט. בבחירות של מרס 2006 זכתה קדימה בסופו של דבר בעשרים ותשעה מושבים. אולמרט הרכיב קואליציה שהעבודה (ולה 17 מושבים) שימשה בה שותפה עיקרית. בנסיבות אלו היה על אולמרט להציע לעמיר פרץ, מנהיג העבודה, תיק מרכזי – אוצר או ביטחון. פרץ בנה את הקריירה הפוליטית שלו כמזכ"ל ההסתדרות ועל כן, קהילת העסקים, ראשי המשק ואולמרט עצמו חששו מהפקדת תיק האוצר בידו. אך החלטתו של אולמרט להציע לפרץ את תיק הביטחון והחלטתו של פרץ לקבל את ההצעה היו, כפי שהתברר זמן קצר לאחר מכן, משגים חמורים. אולמרט הרכיב את ממשלתו ב־4 במאי 2006. תוכנית ההתכנסות תפסה מקום מרכזי במצעה של הממשלה. ב־23 בחודש נסע אולמרט לווינגטון לפגישה ראשונה עם הנשיא בוש בתפקידו החדש. היחסים האישיים בין השניים היו ונתרו לבביים, אך וושינגטון לא הפגינה התלהבות

מעוד תוכנית פעולה חד-צדדית; היא העדיפה הסדר מוסכם. אך בכל מקרה הדיונים הפנימיים בישראל והדו-שיח עם ארצות-הברית בנוגע לסוגיה הפלסטינית נקטעו בשל אתגרים שהוצבו לראש הממשלה הטרי בגבול עם רצועת עזה ובגבול עם לבנון. כפי שראינו, הנסיגה החד-צדדית מעזה שהוליך אריאל שרון לא הביאה להתנתקות ישראלית מלאה מרצועת עזה ולא לרגיעה מלאה בזירה הישראלית-פלסטינית. במהלך החודשים שעברו בין השלמת הנסיגה הישראלית מרצועת עזה (ספטמבר 2005 – יוני 2006) השלימה חמאס את היפרדותה למעשה של רצועת עזה מן הגדה המערבית. הבחירות שנערכו ברשות הפלסטינית בינואר 2006 (במידה רבה בלחצו של ממשל בוש כחלק מחתירתו לטיפול הדמוקרטיה במזרח התיכון) הסתיימו בניצחונו של חמאס. ערב הסעודית לחצה וטיפחה במאמץ מכונן ממשלת אחדות לאומית פלסטינית. זו קמה במרס 2006 והתפוררה שלושה חודשים לאחר מכן ביוני 2006. התהליך הושלם זמן קצר אחר כך כאשר חמאס השתלט במהלך עקוב מדם על רצועת עזה וחסל את שרידי נוכחותה של הרשות הפלסטינית והשפעתה באזור. הרשות התפצלה למעשה לשתי ישויות נפרדות.

במרוצת חודשים אלה אירעו גם כמה פרצי אלימות לאורך גבולה החדש של ישראל עם רצועת עזה. פרצי אלימות אלה התנהלו על פי דפוס כמעט קבוע. בעשורים הקודמים נבנתה בשלבים גדר הפרדה לאורך קו הגבול עם רצועת עזה והוכיחה את יעילותה בתקופת האנתפאדה השנייה. אבל בראשית העשור הראשון של המאה הנוכחית הצליחו חמאס, הג'האד האסלאמי וארגונים קיצוניים נוספים לייצר רקטות קצרות טווח פרימיטיביות שנקראות "קסאם" (על שם גדודי עז אל-דין אל-קסאם, הזרוע הצבאית של חמאס). אלה נורו לעבר יישובים ישראליים באזור עוטף עזה ובמערב הנגב, ובראש ובראשונה

אל שדרות. מחזור טיפוסי של אלימות החל בירי רקטות קסאם או פגזי מרגמה לעבר יישובים ישראליים, זה הביא לתגובה ישראלית וזו גררה ירי נוסף, שהביא לתגובה ישראלית צבאית נוספת וגם להטלת מגבלות במעברים לרצועת עזה ולסגירתם. בפברואר 2005 הושגה הפסקת אש (תהדיאה) שלא כובדה במלואה ובכל מקרה קרסה ב־2006.

צפונה יותר, בזירת הגבול הישראלי-לבנוני שעיצבה הנסיגה הישראלית החד־צדדית בשנת 2000, התפתחו האירועים במסלול שונה. ארגון חזבאללה ופטרוניו האיראנים והסורים ראו והציגו את הנסיגה הישראלית כהוכחה לצדקת הדרך של דוקטרינת "המוקאומה" (התנגדות) שטענה כי אם יתמידו הערבים בהתנגדותם לישראל הם יצליחו בסופו של דבר להביס אותה. הנהגת חזבאללה ניסתה להצדיק את סירובה להתפרק מנשקה בטענה שהמאבק לא תם, משום שישראל לא נסוגה ממלוא השטח הלבנוני שבו החזיקה (גם שהנסיגה הישראלית תואמה עם האו"ם וקיבלה את אישורו). טענתו הספציפית של חזבאללה הייתה שכל עוד ישראל מתחזקה בשטח שנקרא "חוות שבעא", באזור מפגש הגבולות ישראל-לבנון-סוריה, וממשיכה בטיסות הסיור והצילום של חיל האוויר הישראלי מעל שטחה של לבנון היא מפרה את ריבונותה של לבנון. ישראל מצדה גרסה וגורסת כי אזור חוות שבעא הוא חלק מרמת הגולן וכי יש לדון בעתידו של האזור עם סוריה ולא עם לבנון.

בראשית שנות האלפיים התעצם כוחו של חזבאללה הן בשל האצת החתירה האיראנית להגמוניה אזורית והן בשל חילופי הדורות בשלטון הסורי. חאפט' אל־אסד סייע לקיום הקשר בין איראן לחזבאללה כחלק מתרומתו לברית האסטרטגית בין דמשק לטהראן וכדי לטפח את אחד הנכסים האסטרטגיים של סוריה בלבנון. אך בשעה שחאפט' אל־אסד הקפיד לנהל את יחסיו עם

מנהיג חזבאללה, חסן נצראללה, במתכונת של יחסי פטרון-שותף זוטר, הרי בנו, בשאר, עבר לנהוג בנצראללה כשווה בין שווים ולעיתים אף נשא אליו עיניים בהערצה. חזבאללה בחן את כללי המשחק החדשים שישראל קבעה בנסיגתה החד-צדדית מלבנון, בחטיפת שלושה חיילים ישראלים, בנימין אברהם, עדי אביטן ועומר סוועאד, שפיטרלו לאורך גבול לבנון באוקטובר 2000. אהוד ברק, ראש הממשלה באותה עת, שהתמודד עם פרוץ האנתפאדה השנייה ועם ההתנגשות עם המיעוט הערבי בישראל שאירע אחריה, החליט לא להגיב על ההתגרות ולהימנע מפתירת חזית שלישית. מדיניות זאת, אימץ בשינויים מסוימים גם יורשו בתפקיד, אריאל שרון, לנוכח שורה של התגרויות נוספות מצד חזבאללה. שרון הסתפק בתקיפות עונשין על יעדים סוריים בלבנון (פעם אחת בסוריה גופא) כשהוא מאותת בכך שלדידו סוריה הייתה אחראית לפעילות של חזבאללה. מדיניות זאת שיקפה גם את נחישותו של שרון להתמקד בסוגיה הפלסטינית ולהימנע מהסתבכות משמעותית בזירה הצפונית. להחלטתו של שרון להימנע מפעולה ישירה נגד חזבאללה הייתה תוצאה רבת-משמעות, שכן היא איפשרה לארגון לבנות מאגר מרשים של טילים ורקטות וכן תשתית צבאית מפותחת בדרום לבנון, שנפרסה עד לגדר הגבול עם ישראל. לדמותו של ארגון חזבאללה ולתדמיתו כתנועת התנגדות הייתה חשיבות רבה במימוש סדר היום הלבנוני של הארגון. מדובר בישות רבת-פנים: תנועה ומפלגה שיעית לבנונית, כוח צבאי למחצה (אך בעל יכולות של צבא סדיר), ארגון טרור ומכשיר בידי המשטר האיראני. לאחר הנסיגה הישראלית בשנת 2000 יכול הארגון להפוך עצמו למפלגה של ממש ולחתור להאדרת כוחה של העדה השיעית במערכת הפוליטית הלבנונית. אך לא זאת הייתה מגמת פניו.

יתרה מזאת, מצבור הרקטות והטילים שבידי חזבאללה היה, בייחוד מאז 2003, מרכיב חשוב בהרתעה האיראנית לנוכח התקפה אפשרית מצד ישראל או ארצות-הברית על מתקני הגרעין שלה. באמצעות קיום התנגדות פעילה גם אם לא רצופה מול ישראל ביקש חזבאללה להצדיק את סירובו להתפרק מנשקו ולעצור את מסע ההתחמשות שלו. סוגיות אלו הוכנסו להקשר בין-לאומי רחב יותר כאשר החליט ממשל בוש אחרי 2003 להגן על ריבונותה של לבנון ועל משטרה הדמוקרטית מפני איראן, סוריה ושלוחיהם הלבנוניים. החלטת הממשל הייתה בעת ובעונה אחת חלק מהמסע האנטי-סורי שבו פתח, וכן אחד מגילוייה של החתירה להביא לדמוקרטיזציה של המזרח התיכון ולהוכיח כיצד תרמה המלחמה בעיראק למאמץ זה. בספטמבר 2004 בתמיכת צרפת וערב הסעודית הביאה ארצות-הברית את מועצת הביטחון לאמץ את החלטה מספר 1559, שקראה בין השאר ליציאת הכוחות הזרים (דהיינו האיראנים והסורים) מלבנון ולפירוק נשקן של כל המליציות (דהיינו חזבאללה). המאבק על עתידה של לבנון הועצם ב־2005. ב־14 בפברואר של אותה שנה נרצח בפיצוץ של מכונית תופת רפיק אל-חריירי, ראש הממשלה לשעבר, מתנגד חריף של סוריה ובעל ברית קרוב של ערב הסעודית. תחת לחץ אמריקני כבד, הודיעה סוריה על הסגת כוחותיה מלבנון (הנסיגה הושלמה ב־26 באפריל).

ב־8 במרס אירגנו חזבאללה ותומכיה האחרים של סוריה הפגנה גדולה בבירות, אבל שישה ימים אחר כך האפילה עליה הפגנה גדולה יותר שאירגנה קואליציה נוצרית-סוניית-דרוזית. קואליציה זו שכונתה מאז "קואליציית 14 במרס" ניצחה בבחירות הפרלמנטריות שנערכו במאי 2005 (היא השיגה 72 מתוך 128 מושבים) ופואד סניורה הרכיב ממשלה חדשה מטעמה.

הקואליציה המנצחת החליטה לכלול בממשלה החדשה גם שר אחד המזוהה עם חזבאללה.

שרשרת אירועים זאת לוותה בהחרפת התקפות חזבאללה על ישראל שנוהלו לסירוגין בין מאי 2005 ליוני 2006. חזבאללה תקף מטרות אזרחיות וצבאיות בצפון ישראל והשקיע מאמץ מיוחד בחטיפת חיילים ישראלים כדי לכפות על ישראל עסקת חילופי שבויים. צה"ל הכין שתי תוכניות פעולה אלטרנטיביות למקרה של הידרדרות והתנגשות רחבת היקף עם חזבאללה: תקיפה מסיבית מהאוויר או פעולה קרקעית גדולה.¹

על רקע זה פרץ ביוני-יולי 2006 משבר דו-חזיתי. ב-25 ביוני חדרה לישראל חוליה של חמאס דרך מנהרה שנחפרה מתחת לגדר ההפרדה עם רצועת עזה, תקפה מן המערב טנק ישראלי, הרגה שני חיילים – חנן ברק ופבל סלוצקר – וחטפה שלישי, רב"ט גלעד שליט. ב-12 ביולי תקף חזבאללה מן המערב פטרול ישראלי שנסע לאורך גדר הגבול עם לבנון. שלושה חיילים נהרגו – אייל בנין, שני תורג'מן, ווסים סלאח נאזל, ושניים נחטפו – אלדד רגב ואהוד גולדווסר (בדיעבד התברר כי גם הם נהרגו). טנק ישראלי שפתח במרדף אחרי החוטפים וחצה את הגבול ללבנון עלה על מוקש וחמישה חיילים נוספים נהרגו. כפעולת הסחה ירה חזבאללה גם רקטות קטיושה לתוך תחום ישראל.

ממשלת ישראל החליטה להגיב במהירות ובאורח מסיבי. הפרובוקציה של חזבאללה הייתה מרחיקת לכת בפני עצמה; כיוון שאירעה בסמוך לתקיפה בגבול רצועת עזה היא נתפסה כחלק ממאמץ מתואם לבחון את ראש הממשלה החדש של ישראל ולערער את מעמדו. הרמטכ"ל המליץ על תקיפה מסיבית מן האוויר של מספר רב של יעדי חזבאללה ויעדים נוספים

הקשורים אליו. בדיעבד, הפרובוקציה של חזבאללה ותגובת צה"ל היו נקודת הפתיחה של מלחמה שהסתיימה לאחר שלושים ושניים יום, ב־14 באוגוסט, כששני הצדדים הסכימו על הפסקת אש, שהתבססה על החלטת מועצת הביטחון 1701. במהלך המלחמה השמיד חיל האוויר את רוב הטילים לטווח ארוך ובינוני, שהיו בידי חזבאללה, את מטה חזבאללה ובניינים סמוכים לו ברובע הדחיא בדרום בירות וכן בסיסים ומוקדי שליטה של הארגון בבקאע ובחלקים אחרים של לבנון. אך חיל האוויר לא הצליח להשמיד את מרבית הרקטות קצרות הטווח וחלק מבעלות הטווח הבינוני. אלו שוגרו בידי חזבאללה לתוך שטח ישראל בקצב שעלה על מאה ליום כשהן פוגעות בחיפה ובערים אחרות וזורעות הרס ומהומה בחלקה הצפוני של ישראל. צה"ל נמנע בראשית המערכה מפעולה קרקעית רחבת היקף, אך כשפתח בה מאוחר יותר נתקל בהתנגדות עיקשת ויעילה. רק ב־9 באוגוסט אישר הקבינט מבצע קרקעי גדול, שנועד לכבוש את דרום לבנון, לחסל את חוליות משגרי הרקטות של חזבאללה באזור ולשים בכך קץ לשיגור הרקטות לעבר ישראל. המבצע החל אך לא הושלם בשל ההחלטה לאמץ את החלטת מועצת הביטחון 1701 (שהתקבלה ב־11 באוגוסט) ואת הפסקת האש שהושגה אחריה.

במהלך המלחמה נהרגו 120 חיילי צה"ל ו־42 אזרחים ישראלים, בין שש מאות לשבע מאות חיילי חזבאללה נהרגו. מספר האזרחים הלבנוני, שנהרגו במלחמה, שנוי במחלוקת; אחת ההערכות היא שנהרגו כאלף אזרחים. לשתי המדינות נגרם הרס רב. מעבר לקורבנות ולנזק הייתה מלחמת לבנון השנייה אירוע רב־משמעות מכמה בחינות. הייתה זאת מלחמה בין צבא רב־עוצמה לארגון גרילה צבאי למחצה, אבל גם מלחמה באמצעות שליח בין ישראל לאיראן ובמידה מסוימת גם בין ישראל לסוריה. בהקשר רחב יותר היה זה מאבק בין "ציר ההתנגדות" בהנהגת

איראן ובין יריביו בזירות האזורית והבין-לאומית. ממשל בוש ויריביה הערביים של איראן קיוו שהמלחמה תסתיים בניצחון ישראלי ובמפלה ניצחת עבור חזבאללה ופטרוניו.²

אלה האחרונים יצאו לפיכך נשכרים מכישלונה של ישראל לסיים את המלחמה בניצחון מהיר וחד-משמעי. זאת ועוד, כל עוד המלחמה נמשכה, דיווחיהן של רשתות הטלוויזיה הלועזיות (בראש ובראשונה אל-ג'זירה) הסעירו את דעת הקהל הערבית, אך אותם משטרים ערביים, שייחלו לניצחון ישראלי, נאלצו לגנות את הפעולה הישראלית. דעת הקהל והמערכת הפוליטית בישראל טולטלו בגין הדרך שבה נוהלה המלחמה ובגלל הכישלון לסיים אותה בניצחון ברור, עקב המספר הרב של קורבנות בקרב אנשי הצבא והאזרחים וההרס הפיזי והמורלי שגרם ירי הרקטות והטילים של חזבאללה. ועדת וינוגרד, שהוקמה בלחץ דעת הקהל, פירסמה דוח ביניים חריף באפריל 2007 ודוח סופי מרוכך מעט בסוף השנה. הוועדה החליטה להימנע ממתן "המלצות אישיות", אך מתחה ביקורת על החלטתן של ההנהגה הפוליטית והצבאית להיכנס למלחמה ללא תוכנית ברורה ועל כך שכאשר התברר כי אי אפשר לנצח במלחמה מן האוויר, נמנעו לבחור בין יציאה למבצע קרקעי רחב היקף ובין סיום המלחמה מוקדם הרבה יותר במתווה דומה לזה שהושג בסופו של דבר. למלחמה היו שני הישגים עיקריים: שיקום ההרתעה הישראלית (עד כה, אפריל 2012, נמנע חזבאללה מלתקוף את ישראל), ואימוץ ההחלטה של מועצת הביטחון 1701. ההחלטה חזרה ואישררה את החלטה 1559, שהתקבלה ב-2004, וקראה להחלת ריבונותה של המדינה הלבנונית ופריסת הצבא הלבנוני בדרום המדינה, תיגברה את יוניפי"ל, כוח האו"ם המוצב בדרום לבנון, וקראה להפסקת הברחות הנשק ללבנון. אך ככל שנקף הזמן, נראתה קריאה זו חסרת משמעות. איראן וסוריה מילאו מחדש את מאגרי הנשק

של חזבאללה ולאחר מכן הגדילו אותם באורח דרמטי. חזבאללה נהנה עתה מעוצמת אש העולה לא רק על כוחו של הצבא הלבנוני אלא גם על כוחן של מדינות רבות באזור.

לישראל (ובאותה מידה גם לארצות־הברית ולמדינות אחרות הנתונות בסכסוכים ומלחמות דומים) המלחמה ב־2006 המחישה פעם נוספת את הקשיים הכרוכים בניהול "מלחמה א־סימטרית" נגד מיליציה (או ארגון תת־מדינתי) הפרוס בקרב אוכלוסייה אזרחית. קשה לנהל מלחמה כזאת בלי להסב פגיעה לאזרחים תמימים וקשה לסיים אותה בניצחון חד־משמעי. ישראל עשתה חיל נגד אויביה במלחמות קונוונציונליות אך היא מתמודדת עתה מול שני אתגרים חדשים: חתירתה של איראן לנשק גרעיני והתחמשותם של אויבים קרובים יותר בטילים וברקטות. ישראל הותקפה בטילים בליסטיים בידי עיראק ב־1991 ובקטיושות מלבנון אך אירועים אלה מתגמדים נוכח האיומים הגלומים במצבורי הנשק של איראן, חזבאללה וחמאס. בכל מקרה, מלחמת לבנון השנייה לא פתרה את בעיות היסוד שבפניהן ניצבת ישראל בכל הנוגע ללבנון. שכנתה הצפונית של ישראל הייתה לפני המלחמה "מדינה כושלת" (Failed State), דהיינו מדינה שאינה שולטת במלוא שטחה. ארגון חזבאללה בתמיכת סוריה ואיראן כירסם בהתמדה בסמכותה של המדינה הלבנונית עד שנעשה במרוצת הזמן חזק יותר מן המדינה ומצבאה גם יחד. בה בעת נחשב חזבאללה חלק לגיטימי של המערכת הפוליטית ואף זכה לייצוג בממשלה. כיצד אמורה ישראל להגיב, לאחר שתשלים לעכל את לקחי המלחמה האחרונה, אם חזבאללה יתקוף פעם נוספת? כדי לנטרל את טילי חזבאללה בעלי יכולת פגיעה בעומק שטחה של ישראל יהיה על ישראל לכבוש שטחים גדולים בלבנון (הרבה מעבר לדרום לבנון) ולגרום נזקים כבדים לאזרחים תמימים ולתשתיות אזרחיות. או שמא על צה"ל להאזין לאותם

פוליטיקאים ומומחים, שטענו במהלך המלחמה ב־2006 וביתר שאת אחריה, שלבנון הופכת בהדרגה למדינת אויב הנשלטת בידי חזבאללה ולכן אין לישראל ברירה אלא להרוס (או לאיים להרוס) את התשתיות של לבנון אם ישגר חזבאללה את טיליו לעבר שטחה. לחלופין, יש הטוענים שעל ישראל יהיה במקרה כזה לכוון את אשה אל שתי פטרוניותיו של חזבאללה, איראן וסוריה, ששקדו בציניות על טשטוש ההבחנה בין חזבאללה ובין המדינה הלבנונית. אופציה זו מעוררת את השאלה האם תרצה ישראל להעמיק את המשבר בהסתבכות במלחמה אזורית. לטווח הקצר שרדו פואד סניורה, ממשלתו ו"קואליציית 14 במרס" את תוצאותיה של מלחמת 2006 ואף התחזקו במידה מסוימת אחרי החלטת מועצת הביטחון 1701. חזבאללה חיזק את המוניטין שלו בלבנון ובאזור בשל יכולתו לעמוד בהצלחה מול צה"ל, אך גם היה מטרה לחצי ביקורת על שגרר את לבנון למלחמה, שגבתה ממנה מחיר כה יקר. הביקורת הייתה חריפה דייה לגרום לחסן נצראללה להודות באחד מנאומיו, שאילו ידע מראש למה תוביל החטיפה ב־12 ביולי, היה נמנע מלבצע אותה.³ בשנים הבאות נחלשה תמיכתן של ארצות־הברית וצרפת ב"קואליציית 14 במרס". הקואליציה עצמה החלה מתפוררת כך שחזבאללה לא התקשה לחדש ולהעצים את חתירתו להשתלטות על המדינה הלבנונית. בישראל נפגעה סמכותו של ראש הממשלה אולמרט, אך הוא הצליח לשרוד את המשבר המידי. שר הביטחון, עמיר פרץ, הרמטכ"ל דן חלוץ ושלושה קצינים בכירים התפטרו מתפקידיהם בשל הביקורת הציבורית על אופן ניהול המלחמה. תוצאה אחרת של המלחמה לא ניכרה מיד אחריה, אך זכתה לחשיבות במועד מאוחר יותר.

אולמרט וראשי הממסד הביטחוני של ישראל הגיעו למסקנה שחינוי לפוגג את האיום של הציר המשולש איראן־סוריה־

חזבאללה על ישראל וכי הדרך היעילה ביותר להשיג זאת היא חידוש המשא ומתן עם סוריה, שקרס בשנת 2000. עניינו של אולמרט בחידוש "האופציה סורית" הוגבר כאשר הבין שעליו לגנוז את תוכנית ההתכנסות בגדה המערבית.

משא ומתן עם סוריה והרס הכור הגרעיני שלה

עשור של משא ומתן ישראלי-סורי הסתיים במרס 2000 אחרי כישלון פסגת קלינטון-אסד בז'נווה (ראו פרק 4). המשא ומתן לא חודש בשבע השנים הבאות בשל כמה סיבות. חאפט' אל-אסד נפטר ביוני 2000 ובנו ויורשו בשאר, נזקק לכמה שנים לבסס את שלטונו וסמכותו. לאריאל שרון, שעמד בראשות ממשלת ישראל ב-2001, לא היה כל עניין בחידוש המשא ומתן עם סוריה. כפי שראינו, שרון היה ממוקד בסוגיה הפלסטינית ולא היה לו עניין להקדיש זמן, תשומת לב והון פוליטי למסלול שיחות שלא האמין בו. שרון הסתגל לרעיון שלא יהיה מנוס מוויתורים לפלסטינים, אך הוא לא רצה לרדת מרמת הגולן. בגישתו זו תמך בעל בריתו הבכיר ג'ורג' וו' בוש שאחרי המלחמה בעיראק פיתח עוינות גוברת והלכת לסוריה ולנשיאה. לא היה בכוחו של בוש ליזום מבצע צבאי נגד סוריה, אך הוא וממשלו ניצלו את חקירת רצח חרירי ואת הרעיון להקים לצורך זה בית דין מיוחד כדי לצור על אסד ולבודד אותו. מצב דברים זה הוא שהניע את אסד לשגר לשרון שליחים ולהציע לחדש את המשא ומתן עם ישראל. שרון הדף יוזמות אלו ללא היסוס.⁴

עם עלייתו לשלטון הייתה גישתו של אולמרט דומה לזו של שרון. היא השתנתה אחרי המלחמה בלבנון אך אולמרט לא יכול להתעלם מעמדתו השלילית של בוש. אסד ראה את המשא ומתן עם ישראל כאמצעי להיחלץ מן הבידוד הדיפלומטי שהטילה

עליו ארצות־הברית, ובמידה פחותה, צרפת ובעלות בריתה האירופיות. אולמרט העלה את הסוגיה בפני בוש, שהשיב לו כי הוא עצמו מתנגד לחידוש המשא ומתן עם סוריה אך הוא לא יחסום את דרכו של אולמרט. אולמרט בחר להשתמש בתורכיה לצורך כינון הקשר עם סוריה. תורכיה בהנהגתו של רג'פ טאיפ ארדואן ניהלה מדיניות חוץ שהוגדרה על ידי שר החוץ דאוטורלו כמדיניות "של אפס סכסוכים". תורכיה, שנדחתה על־ידי האיחוד האירופי, פנתה מזרחה והחלה בבניית עמדת השפעה בסביבתה המיידית. סיום הסכסוך הממושך עם סוריה היה חלק ממדיניות חדשה זו. בשאר אל־אסד היה להוט לשתף פעולה, ובין שתי המדינות ושני המנהיגים נבנו יחסים טובים וקרובים. לתורכיה היה עניין רב לתווך בין ישראל לסוריה. תפקיד זה מתאים למדינה המבקשת לבנות השפעה אזורית. למנהיגי תורכיה קסם גם הרעיון שתפקיד שהיה שמור בעבר לארצות־הברית ונשלל מבעלות בריתה האירופיות, ייפול לידיהם.

התיווך התורכי בין ישראל לסוריה החל בפברואר 2007 בערוץ חשאי. בהסכמתו למתכונת של תיווך הלך אולמרט כברת דרך ניכרת לעבר העמדה הסורית. מאז ומתמיד גרסה סוריה שבמשא ומתן עם ישראל אין להפריד בין סוגיות של מהות וסוגיות של נוהל. בסבבי המשא ומתן של שנות ה־90 עמד חאפט' אל־אסד על כך שהנושאים והנותנים הסורים לא ייפגשו עם הישראלים אלא בנוכחות נציגים אמריקנים. לדידו של אסד, משא ומתן דו־צדדי ישיר היה בחזקת נורמליזציה דיפלומטית שלא הייתה מקובלת עליו, לפחות לא באותו שלב. החלטה זו הופרה רק פעם או פעמיים בעשור של שיחות. בשל כך נראתה הסכמתו בדצמבר 1999 לשדרג את המשא ומתן המתחדש עם ראש ממשלת ישראל בצדק כפריצת דרך מהותית. בשיחות ההכנה שקדמו לחידוש המשא ומתן עם ממשלת אולמרט עמד

בנו, בשאר, על כך שהערוץ הישראלי-סורי לא יחודש במתכונת של משא ומתן ישיר אלא בתיווך של צד שלישי וכי רק כאשר ישתכנע כי בתיווך הוכשרה הקרקע להשגת הסכם המקובל עליו – יסכים למגע ישיר. בהתחשב בכך שאולמרט, בעצם הסכמתו לחידוש המשא ומתן העניק לאסד הישג דיפלומטי חשוב מול המאמץ האמריקני לבודד אותו, יכול היה ראש ממשלת ישראל להתעקש על מתכונת אחרת, אך הוא בחר שלא לנהוג כך. סבבי התיווך התורכי התקיימו באנקרה, כשדיפלומטים תורכים מעבירים מסרים וטקסטים בין הצוותים הישראלי והסורי שלא נפגשו פנים אל פנים. דבר התיווך לא נשמר בסוד זמן רב, שכן לשני הצדדים היה עניין בכך שיודע בפומבי: בשאר אל-אסד ביקש להיחלץ מן הבידוד הדיפלומטי שג'ורג' בוש חתר לכפות עליו, ואילו אולמרט ביקש לשדר לציבור הישראלי מסר של תקווה בתקופה עגומה.

באפריל 2008 במהלך ראיונות חג שהעניק לתקשורת לקראת הפסח, החל אולמרט לדבר בפומבי על המשא ומתן שמתנהל עם סוריה. אולמרט הדגיש כי מדובר במשא ומתן רציני וכי הוא ער לחלוטין להשלכותיו של הסכם אפשרי עם סוריה: "אני אומר רק דבר אחד, ואני אומר אותו במלוא הרצינות והכוונה: יש מקום לנהל תהליך שייצר הסכם ישראלי-סורי. הסורים יודעים שאני רוצה בכך, הם יודעים את ציפיותי ואני יודע את ציפיותיהם". לנוסח הדברים הייתה משמעות רבה. הייתה זו דרכו של אולמרט לומר לבני-שיחו הסורים בפומבי, כפי שכבר עשה בצנעה, שהוא אימץ למעשה את ה"פיקדון" של רבין במשא ומתן של שנות ה-90 ובו נכונות ישראלית עקרונית לנסיגה מלאה מרמת הגולן.⁵ זמן קצר לאחר מכן, ב-21 במאי 2008, הודיעו ישראל וסוריה במקביל ובנפרד על כך שהן מקיימות ביניהן שיחות עקיפות העשויות להתפתח למשא ומתן מלא. ייתכן כי מועד ההודעה היה

קשור להחרפת הבעיות האישיות-משפטיות שמולן ניצב אולמרט ובגינן התפטר מתפקידו ארבעה חודשים אחר כך. בתקופה שבין פתיחת המשא ומתן הישראלי-סורי העקיף בפברואר 2007 להודעה של מאי 2008 אירעה התפתחות דרמטית. ב־6 בספטמבר 2007 השמיד חיל האוויר הישראלי כור גרעיני בכיבאר שליד דיר א־זור, בצפון-מזרח סוריה, שהלך ונבנה בעזרת צפון קוריאה. פרטים רבים הנוגעים לאפיזודה זאת עדיין נשארו חסויים, אך אין ספק בכך שצפון קוריאה עסקה בבניית כור מאותו דגם ששימש אותה לפיתוח הנשק הגרעיני שלה עצמה. כאשר השיג המודיעין הישראלי הוכחות ברורות לקיומו של הפרויקט, פנה אולמרט לנשיא בוש והציע שארצות-הברית תשמיד את הכור הקוריאני-סורי. כאשר התחוויר לממשלת ישראל שארצות-הברית עלולה להחליט שלא לפעול בדרך זאת וכי בכל מקרה עלולה ההחלטה להתעכב, החליטה ישראל לפעול בעצמה. זאת הייתה פעולה מסוכנת שבוצעה בקלות יחסית. בהשוואה להשמדת הכור העיראקי ב־1981 או לאפשרות של תקיפת מתקניה הגרעיניים של איראן היה הכור הסורי מטרה קלה יחסית, שנמצאה בטווח הטיסה של המטוסים הישראליים. יתרה מזאת, כיוון שאסד הסתיר את קיום הפרויקט מצבאו שלו, נותר הכור ההולך ונבנה ללא הגנה של טילי קרקע-אוויר ותותחי נ"מ. השאלה העיקרית הייתה כיצד יגיב אסד על התקיפה הישראלית.

התלכדות אינטרסים הקלה על ניהול המשבר אחרי השמדת הכור הסורי. סוריה, ארצות-הברית וישראל – כל אחת מסיבותיה שלה – היו מעוניינות בצמצום הסיקור התקשורתי וההתעניינות באירוע. אסד הבין היטב כי סיקור תקשורתי נרחב יגביר את הלחץ עליו להגיב. אסד היה נועז ואף חסר אחריות דיו כשנכנס להרפתקה הגרעינית בצוותא עם צפון קוריאה, אך הוא הפגין שליטה עצמית מרשימה, כאשר החליט שתגובה צבאית לא

תואמת את האינטרסים של סוריה. האיפוק של אסד נבע גם מן המבוכה שנגרמה לו בעליל, כאשר נתפס בשיתוף פעולה בלתי חוקי בסוגיה כה רגישה עם חברה ב"ציר הרשע" של הנשיא בוש. ההנהגה הישראלית מצדה הייתה נחושה לחסוך מאסד בושת פנים כדי להפחית את הלחץ עליו להגיב. ההנהגה הישראלית החליטה על מדיניות של שתיקה והצליחה באורח יוצא דופן לאכוף אותה. את ממשל בוש הטריד בראש ובראשונה הממד הצפון קוריאני של הפרשה. הממשל חתר להגיע עם צפון קוריאה להסכם על פירוק הנשק הגרעיני שלה או על הקפאתו ודאג נוכח ביקורתם של אנשי האגף השמרני. אלה התנגדו להסכם כזה והיו צפויים לטעון שאין לסמוך על צפון קוריאה, הנושאת ונותנת על התפרקות מנשק גרעיני אך מייצאת טכנולוגיה גרעינית למדינות אחרות. השתיקה הרשמית של ארצות-הברית נמשכה עמוק לתוך 2008. מידע על הכור הסורי והריסתו שוחרר לראשונה על-ידי פקידי ממשל אמריקנים והועשר בדוחות שפירסמה הסוכנות הבין-לאומית לאנרגייה אטומית בווינה. ישראל ממשיכה לשמור על שתיקה. לכן, שעה שמידע על השמדת הכור הסורי התפרסם מיד לאחר האירוע, הוא זכה לאישורים רשמיים או רשמיים למחצה רק בשלב מאוחר הרבה יותר. לאחר ששכחו גלי ההדף של אפיזודה זאת, חודש התיווך התורכי ומהלך הדברים שיקף את התמורה שחלה במשוואת היחסים הישראלית-סורית אחרי שנת 2000. סוריה נותרה מעוניינת בהשבת הגולן ובבניית מערכת יחסים משופרת עם ארצות-הברית, אך בישראל, הציפייה לנורמליזציה דיפלומטית עם סוריה איבדה את מרכזיותה. כפי שניסח זאת הדיפלומט האמריקני בדימוס, מרטין אינדיק, הוחלפה נוסחת "שטחים תמורת שלום" בנוסחה "שטחים תמורת שינוי אוריינטציה אסטרטגית"⁶. במילים אחרות, בשעה שסוריה המשיכה להתעקש על נסיגה ישראלית לקווי 4 ביוני

(עם אפשרות של גמישות בסימון קווים אלה), ישראל הייתה מעוניינת פחות בפירוט המרכיבים של "יחסי שלום נורמליים" ויותר בהתחייבות סורית לשנות את אופי יחסיה עם איראן ועם חזבאללה. בשלב האחרון של מבצע התיווך עסקו התורכים בהעברת שאלות ותשובות בין הצדדים בניסיון להבהיר את עמדותיהם בסוגיות אלו. סוריה העבירה רשימה של שש נקודות ציון ברמת הגולן ורצתה להבטיח שהגבול העתידי יימתח ביחס אליהן ואילו ישראל ביקשה תשובות ספציפיות וקונקרטיות באשר ליחסיה העתידיים של סוריה עם איראן ועם חזבאללה.

זה היה הרקע לנסיעתו של אהוד אולמרט ב־22 בדצמבר לאנקרה לפגישה מכרעת עם רג'פ טאיפ ארדואן, ראש ממשלת תורכיה. לו היו הדברים הולכים למישרין היה שר החוץ הסורי, וליד אל-מועלם, מצטרף לפגישה ופותח בכך משא ומתן ישיר. אך הדברים לא התקדמו כרצוי, ומועלם לא הגיע לפגישה. הסורים לא היו מרוצים מנוסח התשובה הישראלית ביחס לסימון הגבול, אך יותר מכך הפריעה להם העובדה שאולמרט התפטר באוגוסט בגלל בעיותיו המשפטיות והוא עמד בראש ממשלת מעבר. אירוע דומה התרחש בעבר (בזמן המשא ומתן עם פרס ב־1995/6) והתופעה חזרה על עצמה ב־2008. סורים, פלסטינים ושותפים אחרים למשא ומתן מעדיפים לחתום על הסכמים עם ראשי ממשלות הנמצאים בראשית כהונתם ולא בסופה. למפגש באנקרה הייתה גם תוצאה שלילית נוספת. יומיים אחרי שובו מאנקרה החליט אולמרט (נוכח ירי טילים רצוף) על פתיחת מבצע "עופרת יצוקה", מתקפה רחבת היקף נגד חמאס בעזה. ארדואן רתח מכעס. הוא – תומך מובהק של חמאס – חש שהדבר מציג אותו כמי שידע מראש על הפעולה הישראלית. בכל מקרה, יחסי ישראל עם תורכיה הידרדרו, והשתלשלות דברים זו החמירה עד מאוד את תגובתו של ארדואן, מנהיג מהיר חמה ורגיש לכבודו.

מאמץ מחודש להסכם ישראלי-פלסטיני

עם החתימה על הסכם הפסקת האש בלבנון באוגוסט 2006 ביקש אולמרט לחדש את המשא ומתן עם מחמוד עבאס, אך הפגישה הבאה בין השניים התקיימה רק בדצמבר 2006. הייתה זאת הראשונה מתוך שלושים ושש פגישות, שהתקיימו עד ספטמבר 2008. בעוד מסלול זה מתנהל החליט ממשל בוש ב-2007 לאמץ ולהוביל את החתימה על הסכם ישראלי-פלסטיני כולל. נתוני הפתיחה לא הבטיחו רבות. מלחמת לבנון ושרשרת הטענות והחקירות בכל הנוגע להתנהלותו האישית של אולמרט החלישו את מעמדו. עבאס נתפס כמנהיג חלש, נטול יכולת לרענן את שורות הפת"ח ולהנהיג בארגון רפורמות חיוניות, וכמי שלאמיתו של דבר תלוי בסיוע אמריקני וישראלי כדי לקיים את שליטתו בגדה המערבית מול אתגר חמאס. הוא עסק בביסוס שלטונו בעזה וטיפח תדמית של ישות דינמית ובלתי מושחתת, הקשורה ל"ציר ההתנגדות" שנמלא עוזו אחרי מלחמת לבנון השנייה. לנשיא בוש נדרש זמן עד שהתרגל בהדרגה לרעיון שארצות-הברית תיזום ותקדיש מאמץ מחודש לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בסופו של דבר, הוא הסכים לארח באנאפוליס ליד וושינגטון ועידה בין-לאומית, שנועדה להאיץ את המהלך, ובינואר 2008 אף הכריז שבכוונתו ליישב את הסכסוך הישראלי-פלסטיני לפני שיסיים את כהונתו שנה לאחר מכן. היחלשות מעמדה של ארצות-הברית באזור (עקב המלחמות בעיראק ובאפגניסטן) והעובדה שהנשיא לא שיקע עצמו במאמץ, אלא הותיר את עיקר המלאכה בידי מזכירת המדינה, קונדוליזה רייס, פגמו ביעילות המאמץ המאוחר הזה. ככלל, רייס חתרה להחזיר את מדיניותה של ארצות-הברית בסכסוך הישראלי-ערבי לתלם שממנו סטתה בתקופת כהונתו הראשונה של ג'ורג' וו' בוש. בוש, שהיה ממוקד במלחמה נגד

הטרור, לא שינה את העיקרים שעליהם נשענה ממשלת ארצות-הברית מאז 1967, אך הוא העניק למהלכיה של ישראל במאבק נגד יאסר ערפאת תמיכה חסרת תקדים. כמה מן המרכיבים של מדיניות בוש כפי שבאו לידי ביטוי בנאומו ביוני 2002 – במפת הדרכים ובמכתבו לשרון – נשמרו גם ב־2007-2008, אך ממשל בוש באותן שנים ראה ברשות הפלסטינית תחת הנהגתם של מחמוד עבאס וסלאם פיאד שותף ראוי להסדר קבע. שני גנרלים אמריקנים הוצבו באזור. גנרל ג'ים ג'ונס (שהתמנה אחר כך ליועץ הראשון של אובמה לביטחון לאומי) שוגר כשליח מיוחד למעקב אחר יישום מפת הדרכים בידי הישראלים והפלסטינים. גנרל קית דייטון החליף את גנרל ויליאם וורד כמתאם הביטחון בין ישראל לרשות הפלסטינית והקדיש את עיקר מאמציו לבניית שירות ביטחון פלסטיני אפקטיבי. בניית ביטחון, מאבק בטרור, רפורמה שלטונית והחייאת הכלכלה היו יסודות מדיניותו של סלאם פיאד, ראש ממשלת הראשות הפלסטינית. פיאד, שפעל ללא בסיס פוליטי משל עצמו, אימץ מדיניות של בנייה מלמטה כשהוא מניח בשיטתיות את היסודות להקמת מדינה פלסטינית. ממשל בוש גייס את ראש הממשלה הבריטי לשעבר, טוני בלייר, לסייע למאמץ זה כשליח הקוורטט ושיכנע את מדינות המפרץ העשירות להזרים כספים לכלכלת הגדה המערבית. הממשל גרס כי הצלחת מאמצים אלה תסייע לשכנע את ישראל להתקדם במשא ומתן ותפגין את הניגוד הבולט בין גדה מערבית משגשגת לרצועת עזה עגומה בשליטת חמאס.

מאמצים אלה עלו בקנה אחד עם הגישה שביסוד מפת הדרכים, אך למעשה החליטו ממשל בוש וממשלת אולמרט על שינוי כיוון חד, כאשר הסכימו לחתור לפתרון קבע ולדלג על שלב הביניים, ששימש מרכיב מרכזי של הפעילות הדיפלומטית בחמש השנים הקודמות. המהלך החדש זכה לזריקת עידוד בוועידת אנאפוליס

שנערכה ב־25-27 בנובמבר באקדמיה של הצי האמריקני ליד וושינגטון.

היה זה אירוע מרשים, שהשתתפו בו משלחות מארצות-הברית, ישראל, הרשות הפלסטינית, חברי הקוורטט וכמה מדינות ערביות ואסלאמיות. השתתפותה של סוריה אושרה ברגע האחרון. הנשיא בוש (להבדיל ממזכירת המדינה) לא היה להוט לארח משלחת סורית, ואילו לסוריה היו רגשות מעורבים בנוגע להשתתפות פסיבית בוועידה, שנועדה לשדרג ולהאיץ את המסלול הפלסטיני. בסופו של דבר החליטה סוריה לשגר נציג זוטר יחסית. האווירה החגיגית וגינוני הטקס של ועידת אנאפוליס נועדו לסייע בבניית מומנטום עבור המשא ומתן המחודש. ההתכנסות ננעלה בפרסום הודעה משותפת ישראלית-פלסטינית. הצדדים הודיעו על כוונתם לפתוח מיד במשא ומתן דו־צדדי במגמה לסיים אותו לפני תום 2008. אולמרט ועבאס הסכימו להיפגש מדי שבועיים כדי לסייע בקידום המשא ומתן. הפגישה הראשונה נערכה ב־12 בדצמבר 2007. המשא ומתן עצמו התפצל לשני מסלולים. שיחות העבודה נערכו בין משלחת בראשות אבו עלאא (שהיה למעשה מעין משנה למחמוד עבאס) ומשלחת בראשות שרת החוץ ציפי לבני (שיחסיה עם אולמרט היו צוננים), אך השיח והשיג החשוב התנהל בין אולמרט ובין מחמוד עבאס. הפגישה האחרונה בין השניים, ב־16 בספטמבר 2008, הסתיימה ללא תוצאה ברורה. הרבה נאמר על שיח ושיג זה. השניים דנו במספר רב של סוגיות ושניהם הסכימו על הוויתורים המתוארים בפרוטרוט להלן. בפגישה האחרונה עם עבאס ב־16 בספטמבר 2008 הציג אולמרט את העמדות מרחיקות הלכת ביותר שהציע ראש ממשלה ישראלי לבן־שיח פלסטיני. אך עבאס נמנע מלהשיב בחיוב או בשלילה. בהתחשב במבוי הסתום שאליו נקלעו היחסים בין ישראל לרשות הפלסטינית בשנים 2009-2011 ולהחרפת

הסכסוך ביניהן מצטייר הכישלון במיצוי המשא ומתן של 2007-2008 באור עגום במיוחד. משא ומתן זה תועד בפומבי בפירוט יוצא דופן. אהוד אולמרט פירסם בעיתונות חלקים מספרו. צרור מאלף של מסמכים מארכיון מחלקת המשא ומתן הפלסטינית שבראשה עמד סאיב עריקאת הודלפו לאל-ג'זירה במגמה להביך את מחמוד עבאס ואנשיו. בסתיו 2011 פירסמה מזכירת המדינה לשעבר, קונדוליזה רייס, את ספר הזיכרונות שלה ובו פרטים מאלפים על אותו משא ומתן. מקורות אלה מצביעים הן על צמצום פערים ניכר בעמדות שני הצדדים הן על המשך קיומם של פערים משמעותיים בנושאי ליבה.⁷

נקודת המוצא למשא ומתן בין עבאס לאולמרט נקבעה למעשה כבר באמצע שנות ה-90: פתרון של שתי מדינות המבוסס על קווי 4 ביוני 1967 עם חילופי שטחים שיצמצמו את מספר המתנחלים הישראלים המיועדים לפינוי ויבטיחו רציפות טריטוריאלית למדינה הפלסטינית בגדה המערבית. עבאס פתח את השיח והשיג כאשר הניח על השולחן מפה המראה כיצד תוכל ישראל לספח 1.9 אחוזים משטח הגדה ותפצה את הפלסטינים בהחזרת שטח זה בתחומה. אולמרט, לעומת זאת, ביקש 6.3 אחוזים משטח הגדה המערבית והציע 5.8 אחוזים בשטח ישראל וכן מנהרה באורך ארבעים קילומטר שתחבר בין אזור חברון לרצועת עזה. אולמרט רמז כבר בשלב מוקדם שיהיה מוכן להסתפק ב-5.9 אחוזים משטח הגדה. עבאס טען מנגד כי בהתחשב בכך שהיישובים הישראליים העיקריים תפסו 1.1 אחוזים משטח הגדה, הרי ההצעה שהציע, לוותר על 1.9 אחוזים הייתה מספקת בהחלט (בהתאם להצעתו, כ-60 אחוז מתוך כשלוש מאות אלף התושבים הישראלים בשטח הגדה יישארו במקומם עם סיפוח היישובים שגרו בהם לישראל ואילו יותר ממאה אלף ישראלים יצטרכו להתפנות). פשרה אפשרית הצטיירה גם בסוגיית

ירושלים. אולמרט ויתר במהלך המשא ומתן על עמדתו המקורית שלפיה ירושלים רבתי כפי שכונתה אחרי הסיפוח של 1967 – סיפוח שהפלסטינים ומרבית הקהילייה הבין-לאומית לא הכירו בו – הייתה שטח ריבוני ישראלי ולפיכך לא נתון למיקוח. הוא הסכים לאחר מכן לדון גם בשטחים אלה כ"שטחים כבושים" שעל סיפוחם או סיפוח חלק מהם יש לפצות את הפלסטינים. ויכוח עז המשיך להתנהל סביב שלושה יישובים גדולים שנחשבו בדרך כלל ככאלה המצויים מחוץ לגושי ההתיישבות הגדולים: אפרת, מעלה אדומים ואריאל. אולמרט טען כי לשום ראש ממשלה ישראלי לא תימצא העוצמה הנדרשת לפנות יישובים אלה, ואילו עבאס טען כי השלושה, בייחוד אריאל, יפגעו ברציפות הטריטוריאלית ובכושר החיות של המדינה הפלסטינית העתידה. בסופו של דבר נותרה סוגיית אריאל אבן נגף בלתי פתורה.

סוגיית ירושלים נחשבה מאז ומתמיד, לצד תביעת השיבה הפלסטינית, מכשול בלתי פתיר. במשא ומתן בין אולמרט לעבאס הושגה התקדמות רבה ומפתיעה ברוב הנושאים המרכיבים את "סוגיית ירושלים", אך בסופו של דבר לא הושגה הסכמה מלאה. שני המנהיגים קיבלו את הרעיון שהוצע בסוף 2000 כאחד ה"פרמטרים של קלינטון" ולפיו השכונות היהודיות של ירושלים תשתייכנה לחלק הישראלי של העיר ואילו השכונות הערביות תצורפנה לירושלים הערבית. סוגיה אחת שנותרה בלתי פתירה הייתה סירובו הנחרץ של עבאס להכיר בהר חומה כשכונה יהודית לגיטימית. אולמרט היה גמיש למדי בכל הנוגע לאתרים היהודיים, האסלאמיים והנוצריים באזור המכונה "האגן הקדוש". הוא הציע שאזור זה ינוהל כמעין פיקדון על-ידי ועדה המורכבת מחמש מדינות – ישראל, פלסטין, ערב הסעודית, ירדן וארצות-הברית. עבאס הסכים עקרונית, אך נקודה אחת נשארה בלתי

פתורה. אולמרט רצה שהשכונות הנקראות אבו-תור וסילוואן וכן "עיר דוד" הסמוכה ייכללו ב"אגן הקדוש" ואילו עבאס טען שדבר זה אינו ולא יהיה מקובל על הפלסטינים.

בסוגיה הקשה האחרת, סוגיית הפליטים, סירב אולמרט לקבל את התביעה הפלסטינית להכרה ישראלית בעיקרון של זכות השיבה שבצדו מימוש חלקי על בסיס נוסחה מוסכמת בנוגע למספר הפליטים שיוכלו לשוב במהלך תקופה מוגדרת, אך התקרב לקבלת הנרטיב והטרמינולוגיה הפלסטיניים בסוגיית הפליטים. לשון אחר, אולמרט הסכים להכיר בכך שישראל נושאת באחריות, חלקית לפחות, לבריחת הפליטים הפלסטינים במהלך מלחמת העצמאות ואחריה, אבל הוא גם עמד על כך שלטקסט תצורף ההתייחסות לסבלם של הפליטים היהודים שנמלטו מארצות ערב באותה תקופה. במונחים מעשיים הוא הסכים לקבל חמשת אלפים פלסטינים לתוך גבולות ישראל ורמז לכך שיהיה מוכן להעלות את המספר ל-15 אלף.

נוסף על הכרה בסבלם ובכאבם של הפליטים הפלסטינים, הסכים אולמרט להשתתף במאמץ הבין-לאומי לפצות אותם. בתמורה עמד על כך שהפלסטינים יסכימו לנוסחת "סוף הסכסוך וקץ התביעות" שעליה עמד ברק בשנת 2000. לשון אחר, אולמרט דרש הסכמה פלסטינית לכך שהסכם השלום יסיים אחת ולתמיד את הסכסוך בלי להשאיר פתח לתביעות עתידיות נגד ישראל. הצעותיו של אולמרט בנוגע למספרי הפליטים הפלסטינים שיורשו להיכנס לישראל גופא לא היו מקובלות על עבאס. הוא טען כי מדובר במספר "זניח" ביחס לאוכלוסייה של חמישה מיליון פליטים וצאצאיהם. אולמרט הגיש את הצעתו האחרונה והמקיפה ביותר ב-16 בספטמבר 2008. להצעה נספחה מפה שאותה הניח על השולחן. עבאס רצה לקחת את המפה איתו, אך אולמרט התנה זאת בכך שעבאס יחתום עליה. עבאס סירב. עבאס לא דחה את

הצעתו של אולמרט אך לא הגיב עליה, לא בחיוב ולא בשלילה. אנשי הימין הישראליים רואים בעמדתו של עבאס הוכחה לכך שהוא (וכל מנהיג פלסטיני אחר) לא יהיה מוכן להעניק לישראל את "סיום הסכסוך וקץ התביעות" שהיא מבקשת. פירוש נדיב יותר מתרץ את סירובו של עבאס ברתיעה מחתימה על הסכם סופי עם ראש ממשלה ישראלי, שנמצא בדרכו החוצה, ובהנחה שאם שברק אובמה יזכה בבחירות לנשיאות ארצות-הברית, ימצאו בו הפלסטינים שותף נוח יותר. יהיו חישוביו של עבאס אשר יהיו, סירובו לחתום עם אולמרט על ההסכם או למצוא דרך כלשהי לתת ביטוי רשמי לדברים שהסכימו ביניהם הייתה טעות חמורה. המבוי הסתום שהשתרר בין ישראל לפלסטינים בשנים 2009-2011 מדגיש את הדבר ביתר שאת. בהקשר זה ראוי לצטט מספר הזיכרונות של קונדוליזה רייס שהוזכר לעיל. רייס מספרת כי כאשר שמעה מאולמרט לראשונה במאי 2008 על תוכנית ההסדר שהיה מוכן להציע למחמוד עבאס התקשתה להאמין למשמע אוזניה: "האם אני באמת שומעת זאת? תהיתי. האם ראש ממשלת ישראל אכן אומר שהוא יחלק את ירושלים ויעמיד גוף בין-לאומי כאחראי למקומות הקדושים? תתרכזי. תרשמי אתהדברים. לא, אל תרשמי את הדברים, מה אם הדברים יזלגו? אסור להם לזלוג. זה רק בין שנינו". ומאוחר יותר, לאחר שלמדה על כך שבספטמבר 2008 סירב מחמוד עבאס לחתום על הנייר שהניח לפניו אולמרט רשמה לעצמה רייס את הדברים הבאים:

בסופו של דבר יסתלקו הפלסטינים מהמשא ומתן, ותוך זמן קצר יסתלק ממנו גם ראש ממשלה ישראלי חדש. עבאס שמע מישראלים רבים, בהם כמה מיועציו הקרובים של אולמרט, שראש הממשלה שהיה ברווז צולע נעדר

לגיטימיות לממש את העסקה. אבל אילו הביע נכונות לקבל את התנאים יוצאי הדופן שהוצגו לו, זאת יכולה הייתה להיות נקודת מפנה בהיסטוריה הארוכה של הסכסוך הבלתי פתיר. עלול לעבור זמן רב בטרם יציע ראש ממשלה ישראלי הצעה כה דרמטית. אני מסרתי את תיק המשא ומתן ליורשת שלי בתפקיד. התנאים היו כמעט בשלים לעסקה במשמרת שלנו, אך לא בשלים ממש.

רשמית, המשא ומתן הישראלי-פלסטיני לא הסתיים לפני ינואר 2009 עם תום כהונתו של הנשיא בוש, אבל הוא נפסק ב-16 בספטמבר 2008 לכל דבר ועניין. בין שני המועדים הועתק הדגש על יחסי ישראל עם הפלסטינים לעזה.

שערי עזה

"רועי רוטברג הנער הבלונדיני אשר הלך מתל-אביב לבנות בית בשערי עזה להיות חומה לנו. רועי – האור בלבו עיוור את עיניו ולא ראה את ברק המאכלת. הערגה לשלום החרישה את אוזניו ולא שמע את קול הרצח האורב. כבדו שערי עזה מכתפיו ויכלו לו."

שורות אלה הן פסקת הסיום של ההספד שנשא הרמטכ"ל משה דיין בהלווייתו של רוטברג שנרצח בשדות קיבוצו נחל עוז על גבול רצועת עזה באפריל 1956. ההספד של דיין היה לטקסט קנוני בישראל. הוא שיקף את הפסימיזם ואת תחושת המצוקה של אמצע שנות ה-50 ובשנים שאחר כך את התחושה, שבמכלול הסוגיות המרכיבות את הסכסוך הישראלי-פלסטיני בעיית עזה היא הקשה מכול.⁸

כאלה היו גם פני הדברים מאז 2006-2007, כשחמאס זכה בבחירות שנערכו ברשות הפלסטינית ולאחר מכן השתלט על רצועת עזה. עלייתו של חמאס לשלטון בעזה חשפה והחמירה את הבעיות הגלומות בנסיגה הישראלית מעזה ב־2005. ישראל וחמאס כאחד התקשו בקביעת מדיניות זה כלפי זה. במשוואת היחסים ביניהם ישראל מצאה עצמה מול ישות שאינה מדינה, הנשלטת בידי ארגון עוין שסירב לקבל את התנאים שקבע הקוורטט כדי להכיר בו כשותף לגיטימי, ובהם התנערות מטרור ומאלימות ונכונות להכיר בישראל. חמאס נותר קשור לאיראן ולסוריה אך היה תלוי בישראל לצורך מעבר אל עזה וממנה, ולצורכי אספקה, מים וחשמל. לו הייתה ישראל מנסה למוטט את שלטון חמאס בעזה, האם הייתה מצליחה? האם הייתה יכולה לסמוך על שיתוף פעולה של קהיר וראמאללה? ואם לא, האם ישראל רצתה לאתר את היסוד הפרגמטי, שנמצא מתחת לרטוריקה הקיצונית של חמאס ולמצוא מתכונת כלשהי של קיום בצוותא עד שיימצא פתרון יסודי למצב? גם חמאס – הנהגה המקומית בעזה הן ההנהגה החיצונית שישבה בדמשק – נדרש לקבל החלטות בנוגע להמשך דרכו. האם יבקש לבסס את שלטונו ברצועת עזה ולהשתמש בה כבסיס להרחבת שליטתו במועד מאוחר יותר גם לגדה המערבית כדי להחליף את הפת"ח בראשות אש"ף? ואם כן, האם כדאי למצוא מודוס ויונדי עם ישראל או שמא מוטב לו לנסות לממש את דוקטרינת המוקאוומה (התנגדות) למצב עצמו כמי שמוביל את המאבק נגד ישראל ולנסות לשבש את מהלך החיים התקין בדרום ישראל ואת יחסי ישראל עם הרשות הפלסטינית במצרים? שני הצדדים בחרו ככל הנראה בדרך השלילה, שכן ישראל וחמאס נקלעו כעבור זמן קצר למעגל קסמים של אלימות גואה. שנה קודם שחמאס

השתלט על עזה ביצעו חמאס ושותפיו את הפעולה שהסתיימה בהריגת שני חיילים ישראלים ובחטיפתו של גלעד שליט. ישראל הגיבה בפעולת גומלין ברצועת עזה ואחר כך בהטלת סנקציות על מעבר של אנשים וסחורות אל רצועת עזה וממנה. חמאס הגיב בירי רקטות אל הנגב המערבי. דפוס זה חזר פעם אחר פעם במרוצת 2007 וב־2008. כאשר הגיעה מצרים למסקנה שאיראן משתמשת בחמאס (שנוסד כשלוחה פלסטינית של תנועת "האחים המוסלמים") במאמץ לפגוע ביציבותו של משטר מובארכ, היא סגרה את גבולה עם רצועת עזה וכך הפכו החיים ברצועה לקשים עוד יותר, אבל תעשיית ההברחות דרך שפע המנהרות שנחפרו מתחת לקו הגבול בין מצרים לרצועה המשיכה לשגשג. אחד התסמינים המשמעותיים של שקיעת משטר מובארכ היה אובדן השליטה שלו בסיני ובאוכלוסייה הבדואית שהפיקה רווחים נאים מתעשיית ההברחות לעזה. ככלל, ישראל ומצרים שיתפו פעולה נוכח מה שנראה כבעיה של שתיהן, אך היחסים ביניהן לא נעדרו מתח. בפומבי בירכה מצרים על יציאתה של ישראל מעזה ב־2005, אך בדלתיים סגורות מתחו אישים מצרים שונים ביקורת על המהלך הישראלי. מצרים חשדה שישראל מבקשת להניח את הרצועה בחיקה. היא טענה גם שפירוז סיני במסגרת הסכם השלום של 1979 שלל ממנה את היכולת לסגור הרמטית את גבול הרצועה ולמנוע הברחות דרכו ומתחתיו. ישראל הסכימה לתגבור מסוים של הנוכחות הצבאית המצרית בסיני, אך התנגדה בתוקף לפתיחת חוזה השלום ולהכנסת שינויים בו. אספקת הנשק הרצופה דרך המנהרות איפשרה לחמאס ולארגונים קיצוניים אחרים לבנות ולצבור כמויות גדולות והולכות של טילי קסאם וכן טילי גראד בעלי טווח ארוך יותר.

הטבלה הבאה מציגה את מספר שיגורי הטילים מרצועת עזה לישראל בין 2002-2008 מדברת בעד עצמה:

17	2002
123	2003
276	2004
286	2005
1,247	2006
938	2007
1,270	2008

ביוני 2008 נעשה ניסיון נוסף לכונן הפסקת אש בין ישראל לחמאס. בתיווכו של עומר סלימאן, ראש המודיעין המצרי, הושגה הפסקת אש לשישה חודשים. היא לא נשמרה במלואה אך מפלס האלימות ירד בצורה דרמטית. אבל בנובמבר גילתה ישראל מנהרה חדשה שנבנתה מתחת לגדר הגבול בדומה למנהרה ששימשה לחטיפתו של גלעד שליט ב־2006. ישראל הגיבה בסגירת מעבר הגבול; חמאס מצדו הגיב בירי טילים והפסקת האש קרסה. היא בוטלה רשמית על־ידי חמאס ב־18 בדצמבר. תשעה ימים אחר כך פתחה ישראל במבצע "עופרת יצוקה". את תכנונו של מבצע זה ואת מימושו יש לבחון על רקע מלחמת לבנון ב־2006. אהוד אולמרט עדיין כיהן כראש ממשלה; אהוד ברק (שחזר לראשות מפלגת העבודה) שימש שר ביטחון וגבי אשכנזי רמטכ"ל. בקרב ההנהגות האזרחית (שכללה גם את ציפי לבני כשרת חוץ) והצבאית שררו חילוקי דעות באשר להיקף הפעולה ומטרותיה. הגישה המקסימליסטית גרסה שעל ישראל לכבוש את הרצועה, להרוס את התשתית של חמאס ולפגוע פגיעה אנושה בסגל של הארגון, לכבוש ולהחזיק

בציר פילדלפי ולאפשר לרשות הפלסטינית לחזור ולהשתלט על עזה (עבאס מצדו הבהיר לישראל באורח דיסקרטי שלא היה לו עניין לחזור לעזה על "כידוני צה"ל"). אחרים הזהירו מפני מצב שבו ישראל תכבוש את רצועת עזה ותחזיק בה לזמן רב והטיפו לפעולה מוגבלת שתנחית מכה כואבת על חמאס ותבסס מחדש את ההרתעה הישראלית מולו.

כמו בלבנון, המבצע נפתח במהלומה אווירית שכוונה במקרה זה נגד טקס סיום של קורס של משטרת חמאס והסבה לכיתה המסיימת אבדות כבדות. שלא כמו בלבנון, הפעילות האווירית לוותה בפעולה קרקעית, שנועדה לפגוע בתשתיות חמאס ולשבות ולהרוג מספר גדול ככל האפשר מאנשיו. הנחת העבודה של צה"ל הייתה שחמאס שציפה לפעולה כזאת זה זמן מילכד בניינים רבים ברצועה. ככלל, המתכננים הישראלים חתרו לצמצם ככל האפשר את אבדות צה"ל ולכן הרבו להשתמש בנשק כבד גם במחיר של הרס מבנים ופגיעה באוכלוסייתם האזרחית. כיוון שכך, וכיוון שחמאס החליט למזער את אבדותיו שלו בהימנעות מלחימה ישירה, הסתיים המבצע כאשר לצה"ל ולחמאס מספר קטן יחסית של אבדות בשעה שלעיר עזה נגרם נזק רב, ומחיר יקר בנפש נגבה מאוכלוסייתה (לגבי מספר האבדות שוררת מחלוקת, אך ככל הנראה מדובר בכמה מאות). הפעולה הסתיימה ב־18 בינואר. המועד לא היה מקרי. ברק אובמה עמד להיכנס לתפקידו ב־20 בינואר ואנשיו הבהירו לישראל כי הוא מצפה לסיום הפעולה לפני אותו מועד. במהלך הפעולה הרבה חמאס לשגר טילים לטווח בינוני שפגעו באשקלון, בבאר שבע וברחובות. מפרספקטיבה של ארבע שנים אפשר לומר שמבצע "עופרת יצוקה" השיג חלק ממטרותיו. ירי הרקטות מעזה לא נפסק, אך בהשוואה למטחים שהפכו את החיים בשרדות ובמערב הנגב לבלתי נסבלים הוא ירד בצורה דרמטית. אך ישראל שילמה

על המבצע מחיר כבד בכל הנוגע לתדמיתה וללגיטימיות הבין־לאומית שלה. רשתות הטלוויזיה הערביות והבין־לאומיות סיקרה ביסודיות את ההרס המסיבי והאבדות הכבדות ועוררו גלים של גינוי ומחאה. משטרים קיצוניים בוונצואלה ובבוליביה ניתקו את היחסים הדיפלומטיים עם ישראל. ממשלת ארדואן בתורכיה פירסמה הודעות גינוי ארסיות.

הוועדה לזכויות האדם של האו"ם מינתה ועדה בראשות שופט עליון בדימוס מזרומ אפריקה, ריצ'רד גולדסטון (יהודי ולדבריו אף ציוני), כדי לבחון אם בוצעו פשעי מלחמה במהלך הפעולה. המנדט שניתן לוועדה, האורח שבו היא הורכבה ונטיות לבו של גולדסטון עצמו הולידו דוח שהוקיע את ישראל בלשון בוטה יותר מזו שהופנתה כלפי חמאס. מאוחר יותר חזר בו גולדסטון בפומבי מחלק גדול מאישומויו כלפי ישראל, אך את הנזק לא היה אפשר עוד לתקן. ככלל, חמאס הקפיד לקיים את הפסקת האש שהושגה בתום מבצע "עופרת יצוקה", אך הג'האד האסלאמי וועדות ההתנגדות העממיות ניצלו את האנרכיה שהשתררה בסניי כדי ליזום פיגועים נגד ישראל משטחה של מצרים. סיכולים ממוקדים נגד יוזמי פעילות זאת הביאו לשני סבבים של ירי רקטות מרצועת עזה לעומק שטחה של ישראל. ישראל ריסנה את תגובתה, במידה רבה בשל החשש מפגיעה קשה ביחסיה הפריכים עם מצרים שאחרי מובארק. במרס 2012 נמצאה הדרך לסיים את סבב הלחימה עם עזה בהפסקת אש נוספת, אך היה ברי לכול שגל אלימות נוסף ואף חמור עלול לפרוץ בכל עת.

הערות

1. ראו ספרו של הרמטכ"ל לשעבר דן חלוץ, *בגובה העיניים* (משכל: תל אביב, 2010).
2. ראו –
3. George W. Bush, *Decision Points* (New York, 2010).
3. טלוויזיית אל-מנאר, 22.09.2006.
4. ראו –
- Itamar Rabinovich, "The Bush Administration: Israel and Syria 2000–2008", in Itamar Rabinovich, *The View from Damascus* (London, Valentine Mitchell, 2008), pp. 241-354.
5. *ידיעות אחרונות*, 18 באפריל 2008.
6. אינדיק, שם, עמ' 413-415.
7. ב־7.2.2011 פירסם ברנרד אבישי במגזין השבועי של הניו יורק טיימס גרסה מפורטת של המשא ומתן שנשענה על שיחות עם אהוד אולמרט ומחמוד עבאס בכותרת "תוכנית שלום שעשויה היתה להיות". עיקרי תוכניתו של אולמרט מובאים גם בזיכרונותיה של קונדוליזה רייס, שם.
8. ראו –
- Daniel Byman and Gad Goldstein, "The Challenge of Gaza: Policy Options and Broader Implications", Saban Center, *Analysis Paper*, 23 (Washington, July 2011).

סתיו אמריקני-ישראלי, "אביב ערבי"

שלוש התפתחויות עיקריות עיצבו את יחסי ישראל-ערב בשנים 2009-2011: בחירתו של ברק אובמה לנשיאות ארצות-הברית בנובמבר 2008, ניצחון הימין בבחירות לכנסת בפברואר 2009 והטלתה בעולם הערבי שהחלה בתוניסיה בדצמבר 2010 וזכתה בדיעבד לכינוי "האביב הערבי". לחזרתו של בנימין נתניהו לשלטון אחרי אותן בחירות לא היה כל קשר לבחירתו של ברק אובמה לנשיאות ארצות-הברית בנובמבר 2008, אבל כינונה של ממשלה ימנית בישראל העצימה את משקלם של כמה מרכיבים בראייתו של הנשיא החדש את ישראל, את הסכסוך הישראלי-ערבי ואת המזרח התיכון בכללו. המפגש בין ראש ממשלה ישראלי ימני ובין נשיא אמריקני המבקש לשבור את הדפוס המסורתי של מדיניות ארצות-הברית במזרח התיכון ולתקן את יחסי ארצות-הברית עם העולם הערבי והעולם המוסלמי (גם בפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני) הוליד תקופה של מתח ביחסי ישראל עם וושינגטון, ולא הצליח להפיח חיים במשא ומתן הישראלי-פלסטיני. לא היה זה מפתיע שממשל אובמה וממשלת נתניהו נטו לראות את אירועי "האביב הערבי" והשפעתם על יחסי ישראל-ערב באורח שונה לחלוטין.

ברק אובמה, המזרח התיכון וסכסוך ישראל-ערב

ברק אובמה לא המתין זמן רב לאחר כניסתו לתפקיד בטרם גיבש את מדיניותו החדשה במזרח התיכון והעניק לנושא עדיפות גבוהה בסדר היום המדיני שלו. מדיניותו של אובמה נדרשה לתחום רחב יותר מאשר המזרח התיכון במובנו הצר. הנשיא החדש האמין שבכוחו להנהיג שינוי מהותי ותפיסתי-תרבותי במערכת היחסים השלילית בין אמריקה של ג'ורג' וו' בוש לחלקים ניכרים של העולם האסלאמי. חלק משמעותי של קונפליקט זה התמקד במלחמה המתמשכת באפגניסטאן, ביחסים המורכבים עם פקיסטן ובמאבק נגד אל-קאעדה והאסלאם הג'האדי. ממערב לזירה המזרח תיכונית מתנהל הסכסוך עם איראן סביב שורה של נושאים: תוכנית הגרעין של איראן, בחישתה בפוליטיקה העיראקית, תמיכתה בארגוני טרור וחתירתה להגמוניה אזורית במזרח התיכון שנתפסה על-ידי בעלות בריתה של ארצות-הברית כאיום ישיר. התחייבותו של הנשיא להסיג את כוחותיה של ארצות-הברית מעיראק הייתה סוגיה חשובה נוספת. האם אפשר לממש הבטחה זאת בלי להביא לקריסת המבנה השביר שהוקם בעיראק מאז 2003? ממערב לעיראק עמדה בפני ארצות-הברית שורה ארוכה של סוגיות ובעיות: מערכת יחסים עוינת עם סוריה, בעלת בריתה הקרובה של איראן, חוסר נחת נוכח סירובן של בעלות בריתה השמרניות להציע לעמיהן ממשל דמוקרטי יותר, ממשלה אסלאמיסטית בתורכיה, ההולכת ומתרחקת מארצות-הברית, וכמובן, הסכסוך הממאיר בין ישראל לפלסטינים. ברק אובמה גרס כי יישובו של סכסוך זה הוא תנאי חיוני להצלחת מדיניותה הכוללת של ארצות-הברית בעולם הערבי ובעולם האסלאמי. על פי תפיסתו, הכיבוש המתמשך של הגדה המערבית גרם לכעס ולהקצנה במדינות ערב ובעולם האסלאמי הרחב יותר.

ציבורים אלה, כך אובמה, זעמו על תמיכתה של ארצות־הברית בישראל ובעקיפין גם במדיניותה. לאמיתו של דבר אובמה אימץ את "תיאוריית הקשר" (או "הזיקה"), שטענה כי ארצות־הברית הייתה יכולה לבנות יחסים טובים יותר עם העולם המוסלמי והערבי אלמלא הבעיה הפלסטינית. הוא עצמו השמיע רק הערות קצרות ברוח זאת,¹ אך דוברים בכירים אחרים של ממשלו דיברו ברוח זאת ביתר פירוט. את הניסוח המפורט והמפורש ביותר של דוקטרינה זו השמיע גנרל דייוויד פטראוס, אז מפקד פיקוד המרכז של הצבא האמריקני (וכיום ראש הסי־איי־אי) במהלך שימוע בקונגרס במרס 2010:

מעשי האיבה המתמשכים בין ישראל ובין כמה משכניה מציבים אתגרים ברורים ליכולתנו לקדם את האינטרסים שלנו ב"אזור האחריות" (של הפיקוד). המתחים הישראליים־פלסטיניים מתלקחים לעיתים קרובות והופכים לפרצי אלימות ולהתנגשויות מזוינות רחבות היקף. הקונפליקט מלבה רגשות אנטי־אמריקניים בשל התפיסה שארצות־הברית נוטה חסד לישראל. הכעס הערבי בשל השאלה הפלסטינית מגביל את עוצמתה ואת עומקה של השותפות האמריקנית בממשלות ובעמים באזור ופוגע בלגיטימיות של משטרים מתונים בעולם הערבי. בה בעת אל־קאעדה וקבוצות מיליטנטיות אחרות מנצלות את הכעס כדי לגבש תמיכה.²

אובמה הבחין בין היחסים הדו־צדדיים הקרובים של ארצות־הברית עם ישראל ובין נחישותה של ארצות־הברית לאתחל את תהליך השלום הישראלי־פלסטיני במגמה להגיע לפתרון של שתי מדינות בהתאם לפרמטרים שהציע הנשיא קלינטון בדצמבר 2000. הנשיא החדש גרס כי כדי שארצות־הברית תוכל

לשמש שושבין אמין של תהליך שלום כזה, אל לה להיראות כמי שעמדותיה מתואמות בצורה הדוקה מדי עם אלו של ישראל. מן הדין לנטוש את האינטימיות של שנות קלינטון ובוש. עמדות אלו תורגמו כעבור זמן קצר לשורה של צעדים קונקרטיים. ב־22 בינואר מונה ג'ורג' מיטשל, הסנטור לשעבר ומי שסייע בהצלחה לסיום הסכסוך בצפון אירלנד, לשליח מיוחד לתהליך השלום הישראלי-ערבי. מיטשל היה בקי בסכסוך הישראלי-פלסטיני מאז שימש ב־2000-2001 כראש הוועדה הבין-לאומית שחקרה את פרוץ האנתפאדה השנייה. ב־26 בינואר העניק אובמה את הריאיון הראשון שלו לאחר כניסתו לבית הלבן לרשת הטלוויזיה הערבית "אל-ערבייה" והציג בו את מדיניותו המזרח תיכונית. כאשר נשאל בריאיון בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני רמז אובמה בבירור שכוונתו לא תהינה בהכרח מקובלות על כל הישראלים:

"ישראל היא בעלת ברית קרובה של ארצות-הברית. הם [הישראלים] לא יחדלו להיות בעלי ברית קרובים של ארצות-הברית ואני אמשיך להאמין בכך שלביטחון ישראל יש חשיבות עליונה. אבל אני גם מאמין שיש ישראלים המכירים בחשיבות הצורך להשיג שלום. הם יהיו מוכנים להקריב קורבנות, אם הזמן יהיה מתאים ואם תימצא שותפות רצינית בצד השני". במהלך מסע הבחירות שלו ב־2008 הכריז המועמד אובמה שאם ייבחר, יקיים דיאלוג (engage) עם איראן ועם סוריה. ב־19 במרס הוא נקט צעד ראשון במגמה להעמיד את יחסיה של וושינגטון עם טהראן על בסיס חדש ושיגר איחולים לשנה הפרסית החדשה. בראשית אפריל נסע אובמה לתורכיה ודיבר בפני הפרלמנט התורכי ובפני קהל של סטודנטים. בנאומים אלה

הופיעו מוטיבים שאותם פיתח במלואם חודשיים לאחר
מכן בנאומו בקהיר.

שובו של נתניהו לראשות הממשלה

כאשר אהוד אולמרט התפטר מראשות הממשלה באוגוסט 2008 החליפה אותו שרת החוץ, ציפי לבני, בתפקידו כיושב ראש קדימה. לבני לא הצליחה לשמר את הקואליציה של אולמרט ולהרכיב ממשלה חדשה. היא התקשתה בניהול המשא ומתן עם מנהיג העבודה, אהוד ברק, ועוד יותר עם מנהיג ש"ס, אלי ישי. לבני הגיעה בסופו של דבר להסכמה עם ברק אך לא עם ישי. השניים נחלקו בסוגיית ירושלים (במשא ומתן הצפוי לשלום) ובשאלת ההקצבות לרשת החינוך של ש"ס. ייתכן כי ישי הגיע להבנה מוקדמת עם נתניהו על הקדמת הבחירות והצטרפות לקואליציה שיקים נתניהו במקרה של ניצחון הימין. בכל מקרה, כישלונה של לבני במאמץ להקים ממשלה הביא לקיום בחירות חדשות בפברואר 2009, ואולמרט המשיך לעמוד בראש ממשלת מעבר.

בחירות 2009 הסתיימו בניצחון גוש הימין. שלוש שנים קודם לכן זכה אולמרט בבחירות על בסיס מצע יוני, אבל בהשפעת הטילים של חזבאללה מצפון, הטילים של חמאס מדרום והאיום המתמש של איראן גרעינית, נדחף המצביע הישראלי ימינה. קדימה זכתה ב־28 מקומות בכנסת והייתה הסיעה הגדולה ביותר לעומת 27 מושבים לליכוד, אבל הישגה של קדימה הושג על חשבון העבודה ומרצ. הימין זכה בבחירות עם 65 ח"כים בכנסת. יתרה מכך, "ישראל ביתנו" בראשות אביגדור ליברמן הגיעה ל־15 מנדטים. ליברמן, שעלה לישראל מברית המועצות בשנות ה־70 של המאה ה־20, החל את הקריירה הפוליטית שלו בליכוד

ושימש מנכ"ל משרד ראש הממשלה בשנות ה-90 בתקופת הכהונה הראשונה של נתניהו. למפלגה שהקים היה אופי עדתי, שכן היא משכה מספר גדול של מצביעים מקרב העולים מברית המועצות לשעבר, אבל מעבר לכך הייתה זו מפלגה אולטרה-לאומנית שקסמה למצביעים שהאמינו במנהיגות חזקה ובתשובות פשוטות לשאלות הקשות שעל סדר היום הישראלי. ליברמן עצמו גר בהתנחלות בגדה המערבית, אך הוא טורח להבהיר מעת לעת (למען האמת, לא בצורה משכנעת) כי לדידו דמוגרפיה חשובה יותר מגיאוגרפיה. את מסע הבחירות שלו ליברמן מיקד במה שהציג כחוסר הנאמנות של הנהגת המיעוט הערבי בישראל למדינה ובאיום הנשקף מכך.

לאחר שהשיג את הרוב הדרוש לכינון קואליציה ימנית, הצליח נתניהו לצרף את אהוד ברק ומפלגת העבודה (קדימה בראשות ציפי לבני סירבה להצטרף ונתניהו לא השקיע מאמץ אמיתי בצירופה). כך הקים ממשלת ימין שאופייה רוכך במקצת בצירופם של ברק והעבודה ובהקצאת תיק הביטחון החשוב לברק. להבדיל, ליברמן זכה בתיק החוץ. אלו היו הממשלה והקואליציה שניצבו מול מדיניותו החדשה של ברק אובמה במזרח התיכון.

במרכז מסע הבחירות של נתניהו והליכוד עמד המאבק נגד האיום הגרעיני האיראני. שאלת יישוב הסכסוך עם הפלסטינים הייתה שולית ממנו. הליכוד ומנהיגיו מתחו ביקורת על הנסיגה החד-צדדית של שרון מעזה ועל המשא ומתן שניהל אולמרט עם מחמוד עבאס על בסיס ועידת אנאפוליס. לדידו של נתניהו היה זה משא ומתן נטול סיכוי שכן הפלסטינים לא היו מוכנים לפשרה היסטורית שתסיים את הסכסוך.³ מסכת הטיעונים של נתניהו והליכוד גרסה גם כי הפלסטינים והעולם הערבי בכללו לא היו מוכנים לקבל את ישראל כמדינה יהודית; ישראל לא

תחצה קווים אדומים, בהם זכותה לגבולות בני הגנה, השארת ירושלים המאוחדת בשליטתה, האחריות לביטחונה של ישראל תישמר בידיה והאחריות לסוגיית הפלסטינים – בידי מדינות ערב. כיוון שבתנאים הנוכחיים הסדר מדיני לא נראה אפשרי, הדגש הוסט לעבר "שלום כלכלי". שיתוף פעולה כלכלי עם הרשות הפלסטינית ועם שותפים אזוריים כמו ירדן אמור לייצר אקלים של תקווה ולשמש מסדרון לשלום פוליטי. ב־1 באפריל 2009 במהלך הטקס שציין את העברת השלטון לממשלה הנכנסת דיבר שר החוץ הנכנס ליברמן נגד "תהליך אנאפוליס". כדי להתקדם, אמר, על הצדדים – ובעיקר על הפלסטינים – לקיים את ההתחייבויות המופיעות בשלב הראשון של מפת הדרכים. על רקע זה לא היה זה מפתיע שפגישת העבודה הראשונה בין נתניהו לנשיא אובמה וצוותו ב־18 במאי 2009 לא עלתה יפה. אובמה לחץ להתקדמות מהירה בערוץ המשא ומתן עם הפלסטינים ואילו נתניהו עדיין לא היה מוכן לאמץ בפומבי את פתרון שתי המדינות. הפגישה לא הצליחה לבנות ואפילו לא להניח יסודות למערכת יחסים לבבית ולאמון הדדי דוגמת אלו ששררו בין ביל קלינטון וג'ורג' וו' בוש לכמה מקודמיו של נתניהו. מערכת יחסים כזאת הייתה עשויה לסייע בצמצום משקלם של חילוקי דעות והבדלי השקפה בין שני המנהיגים. אובמה ונתניהו נפגשו כמה פעמים בין מאי 2009 לספטמבר 2011. כמה מן הפגישות היו מתוחות וכמה לבביות יותר, אך הפער הבסיסי בעמדות וחוסר האמון ההדדי נותרו בעינם. לתפיסתו של אובמה, הוא הפעיל על ישראל לחץ לפעול עבור עצמה ולאמץ נוסחה שהייתה מקובלת לפחות על שני ראשי ממשלה קודמים (ברק ואולמרט) וקודמה בידי נשיאים אמריקנים שנחשבו ידידי ישראל. ואם אמר לו נתניהו שהקואליציה שלו לא תתמוך במדיניות כזאת, הרי אובמה האמין שנתניהו יכול לבנות קואליציה חלופית עם קדימה. נתניהו

חשב שאובמה חותר להפיל את ממשלתו. לאובמה ולנתניהו היה אינטרס פוליטי משותף אחד: שניהם שאפו להתרחק מן המורשת של השנים הקודמות. לאובמה היה זה חלק ממאמץ רחב יותר להתנער ממורשתו של בוש, ונתניהו סירב לקבל את מדיניותו של שרון ואולמרט. כאשר אמר נתניהו לאובמה שהוא מעוניין ב"הערכה מחדש" של תהליך השלום הסכים אובמה מיד ולא ניסה, למשל, לשמר את מכתב בוש לשרון מאפריל 2004. השפעת המפגש הראשון בין שני המנהיגים ניכרה בשני נאומים חשובים שנשא ביוני 2009. ב־4 ביוני בא אובמה לקהיר ונשא נאום שכוון לקהלים הערבי והאסלאמי. הנאום עסק בכמה נושאים – המתח ביחסי ארצות־הברית והעולם המוסלמי, תוכנית הגרעין האיראני והשאיפה לדמוקרטיזציה של האזור – והציג בצורה בולטת את עניין פתרון שתי המדינות לסכסוך הישראלי־פלסטיני ואת מחויבותו האישית של אובמה לחתור לכך "עם כל הסבלנות שהמשימה דורשת". לקטע זה של הנאום נלווה גם עוקץ. אובמה דרש מישראל להקפיא את הבנייה בהתנחלויות בגדה המערבית ולקיים את מחויבותיה על פי מפת הדרכים – לבטל את ההגבלות על תנועת הפלסטינים ומגבלות אחרות המוטלות עליהם. אובמה גם מתח ביקורת על המצור הישראלי על רצועת עזה. העמידה על הקפאת הבנייה בהתנחלויות הייתה חלק מאסטרטגיה רחבה יותר, שנועדה להתניע מחדש את המשא ומתן הישראלי־פלסטיני. מדינות ערב התבקשו לגמול על הוויתור הישראלי הצפוי בכך שיציעו כמה צעדי נורמליזציה. בדרכו לקהיר עצר אובמה בערב הסעודית וביקש מהמלך עבדאללה להתיר לטיסות ישראליות לעבור בדרכן לאסיה בשמי הממלכה כצעד מובהק של נורמליזציה. המלך סירב.

בדיעבד נראית ההחלטה להשתמש ברעיון הקפאת ההתנחלויות והבנייה כנקודת מוצא לחידוש המשא ומתן הישראלי־פלסטיני

כמשגה רציני בשיקול דעת. הסוגיה עברה אל מרכז הזירה ונותרה בו עד לסתיו 2010. בסופו של דבר הסכים נתניהו בנובמבר 2009 להקפאה חלקית של הבנייה לעשרה חודשים, אך פתיחת צוהר זו לא הולידה יותר מאשר משא ומתן קצר ימים. ניסיון אמריקני להאריך את התקופה תמורת חבילה של סיוע וויתורים לישראל נכשל. אחד מתוצרי הלוואי של המהלך האמריקני המקורי היה יצירת רף חדש עבור ההנהגה הפלסטינית. שכן, אם אובמה דרש הפסקת בנייה, כיצד יוכל עבאס להיכנס למשא ומתן ולא לעמוד על דרישה דומה? את הנאום החשוב השני נשא נתניהו באוניברסיטת בר אילן ב-14 ביוני 2009. בדומה למהלך הדברים בעת כהונתו הראשונה החל נתניהו במסע אטי ומדורג מנקודת המוצא האידיאולוגית והפוליטית שלו לעבר העמדות שעליהן התעקשו בעלי בריתו האמריקנים ובני שיחו הערבים. בנאומו ב-14 ביוני קיבל נתניהו לראשונה את עקרון פתרון שתי המדינות (אילו עשה זאת חודש קודם לכן בווישינגטון היה חוסך מעצמו מנה גדושה של "דם רע"). הוא פתח את הנאום בחזרה על כמה מעמדותיו המקוריות של הליכוד ואז הצהיר כי:

אבל צריך גם כאן לומר את כל האמת: בלב חבלי המולדת היהודית חי היום ציבור גדול של פלסטינים. אנחנו לא רוצים למשול בהם; לא לנהל להם את החיים ולא לכפות עליהם את הדגל שלנו ואת התרבות שלנו. בחזון לשלום שלי, חיים בארץ הקטנה הזאת שני עמים חופשיים זה בצד זה בשכנות טובה ובכבוד הדדי. לכל אחד מהם הדגל שלו, ההמנון שלו והשלטון שלו, ואיש מהם אינו מאיים על הביטחון והקיום של שכנו.

בנקודה זאת מנה נתניהו את התנאים שהציב לפתרון שתי

המדינות:

עמדתי כבר על העיקרון הראשון: הכרה. הפלסטינים חייבים להכיר הכרה אמיתית בישראל כמדינתו של העם היהודי. העיקרון השני הוא פירוז. בכל הסדר שלום, השטח שבידי הפלסטינים חייב להיות מפורז עם סידורי ביטחון מוצקים לישראל... אם נקבל ערובה זו לפירוז ולסידורי הביטחון הנחוצים לישראל ואם הפלסטינים יכירו בישראל כמדינת העם היהודי, נהיה מוכנים בהסדר שלום עתידי להגיע לפתרון של מדינה פלסטינית מפורזת לצד המדינה היהודית...

על דרישתו של אובמה להקפאת הבנייה בהתנחלויות הגיב נתניהו באומרו כי הנושאים הטריטוריאליים יידונו בשיחות על הסכם הקבע. עד אז לא תבנה ישראל התנחלויות חדשות ולא תקצה קרקע להקמתן. בה בעת הוא פסל את רעיון הקפאת הבנייה בהתנחלויות קיימות בטענה "שאנשים צריכים לחיות חיים נורמליים". העמדה הישראלית הייתה שדרישתו של אובמה להקפאת הבנייה הייתה מנוגדת להבנות שהושגו בין שרון ואולמרט לממשל בוש. ממשל אובמה החל את הוויכוח בעניין זה בטענה שלא ידע על קיום הבנות כאלו ומאוחר יותר גרס שגם אם היו הבנות כאלו, הוא לא חש מחויב להן.

לאחר שיח ושיג נוסף הכריז נתניהו ב־25 בנובמבר על הקפאת הבנייה לעשרה חודשים. החלטה זאת, כמו נאום בר אילן, נוסחה באופן שנועד לרצות את ממשל אובמה בלי לנכר את האגף הימני בליכוד ואת שותפיו הקואליציוניים. האפקט המשולב של שני המהלכים טיהר את האווירה ביחסים בין ירושלים לוושינגטון ולו לזמן קצר והכשיר את הקרקע לחידוש המשא ומתן הישראלי-פלסטיני.

מבוי סתום 2009-2011

הנאום שנשא הנשיא אובמה בושינגטון ב־19 במאי 2011 והתפטרותו של ג'ורג' מיטשל מתפקידו באותה עת ציינו את נקודת הסיום למאמץ שווא בן שנתיים להתחיל ולסיים משא ומתן להסדר בין ישראל לפלסטינים. כאשר אובמה החליט לבחור ביישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני כאחת הסוגיות המוקדמות הבולטות והדחופות ביותר של מדיניות החוץ שלו, הוא ככל הנראה לא שיער את מורכבותה של הסוגיה. המשא ומתן הישראלי-פלסטיני הרציני והמשמעותי נקטע עם התפטרותו של אהוד אולמרט בשנה הקודמת. כפי שראינו הגיש אולמרט לעבאס ב־16 בספטמבר 2009 "הצעה אחרונה" מרחיקת לכת, אך עבאס נמנע מלהשיב עליה. על נתניהו, יורשו של אולמרט, הצעה זאת הייתה בלתי מקובלת ובלתי תקפה. במאי 2009 הוא אמר לאובמה שברצונו להעריך מחדש את כל תהליך אנאפוליס. עמדה זאת תאמה, כפי שראינו, את מגמתו של אובמה להתנער ממורשת קודמו ולאמץ מדיניות שונה. הפלסטינים מצדם טענו כי "על המשא ומתן להתחדש בנקודה שבה נפסק". אך לא היה אפשר לגשר בין עמדות הפתיחה שהציגו ראש צוות המשא ומתן הפלסטיני, סאיב עריקאת בפברואר 2009 ושר החוץ הישראלי, ליברמן, באפריל אותה שנה. הבעיה הממאירה של עזה, שמבצע "עופרת יצוקה" לא הצליח לפתור, עוד סיבכה את המצב וכך עשתה גם קריאתו של אובמה בנאום קהיר להקפאת בנייה. ברור היה כי מחמוד עבאס ומנהיגים פלסטינים וערבים אחרים לא יכלו להתפשר על רף נמוך יותר. יתרה מזאת, עבאס חש חשוף ומוחלש בשל ביקורת קיצונית בשורות הפת"ח והמעמד שחמאס קנה לעצמו בעזה. הוא ניסה להתגבר על חולשתו באמצעות קבלת אישורה של הליגה הערבית לכניסה למשא ומתן עקיף וישיר עם

ממשלת נתניהו. בעשורים קודמים ייחסה ההנהגה הפלסטינית חשיבות עליונה למאמץ להבטיח לעצמה את "עצמאות ההחלטה" או במילים אחרות להשתחרר מאחיזת החנק של של מדינות ערב. מחמוד עבאס בחולשתו הפך מגמה זאת על פניה כאשר ביקש את תמיכתן הפוליטית של מדינות ערב ואת אישורן.

על רקע זה החל ג'ורג' מיטשל במאמץ לחדש את המשא ומתן הישראלי-פלסטיני בראשית 2009. המשימה הייתה סיופית. מיטשל נסע פעמים אחדות לאזור וניהל כמה סבבים של התייעצות, חלקם בסיוע הנשיא אובמה ומזכירת המדינה הילארי קלינטון, אך לא הצליח לפרוץ את המכשלה הראשונה: תנאי פתיחה מוסכמים לניהול המשא ומתן. עבאס סירב בתוקף להיכנס למשא ומתן עם נתניהו שלא על בסיס תנאי פתיחה מוסכמים ובהם פתרון שתי מדינות על בסיס קווי 1967 עם חילופי שטחים על פי מפתח של אחד לאחד והקפאת הבנייה בהתנחלויות. תנאים אלה לא היו מקובלים על נתניהו, שעמד מצדו על דרישתו שהפלסטינים יכירו בישראל כמדינה יהודית וכביתו הלאומי של העם היהודי. נתניהו סירב לדון על טריטוריה וגבולות בטרם יתקיים דיון על סידורי הביטחון, בטענה שעמדתו ביחס לטריטוריה תושפע מאיכותו של משטר הביטחון שעליו יוסכם.

גישתו המקורית של ג'ורג' מיטשל לשליחותו המזרח תיכונית הושפעה, מטבע הדברים, מניסיונו והצלחתו בסכסוך האירי. פירוש הדבר היה תהליך אטי ומדורג של עבודה עם הצדדים המוליד שינוי אינקרמנטלי ולאחר מכן פריצת דרך. כעבור זמן קצר התברר שגישה זאת לא התאימה לזירה הישראלית-פלסטינית וכי האסטרטגיה שלו לא עלתה בקנה אחד עם תחושת הבהילות שהקרינו הנשיא אובמה, הפלסטינים ושחקנים ערבים נוספים. שלושה אירועים הפרו את שגרת עבודתו של מיטשל במחצית השנייה של 2009 ובמרוצת 2010. בספטמבר 2009

אורגנה פגישה בין אובמה, עבאס ונתניהו בניו יורק, כשהשלושה הגיעו להשתתף בעצרת הכללית של האו"ם. הפגישה לא הובילה לפתיחת משא ומתן דו־צדדי. במרס 2010 נערכו "שיחות קרבה" כתחליף לשיחות ישירות, כשמיטשל העביר מסרים בין נתניהו לעבאס וגם זאת ללא הועיל. בסופו של דבר, בספטמבר 2010, הסכים עבאס למשא ומתן ישיר, אך הדבר לא האריך ימים. הפער בין עמדות הפתיחה של השניים לא ניתן לגישור. על כך נוספה בעיית המועד. הקפאת הבנייה לעשרה חודשים, שעליה הכריז נתניהו בנובמבר 2009, עמדה להסתיים. נתניהו סירב להאריך את משך ההקפאה ועבאס סירב להמשיך במשא ומתן אלא אם כן יוארך. ניסיונו של ממשל אובמה לפתות את נתניהו להאריך את תקופת ההקפאה תמורת חבילה נאה של סיוע נכשל, כזכור. נתניהו המשיך לפסוע במשעול צר, כשהוא מאזן בין הצורך לשמר את יחסיו עם ארצות־הברית לצורך החיוני יותר לשמר את הקואליציה שלו. עבאס פרש מן השיחות. הממשל נזקק לכמה שבועות כדי להשלים עם כישלון הניסיון להתניע את המשא ומתן הישראלי־פלסטיני ולגבש מדיניות חלופית. את המדיניות החדשה הזאת הציגה מזכירת המדינה הילארי קלינטון ב־10 בדצמבר 2010 בעת שנשאה דברים ב"פורום סבן" במכון ברוקינגס בושינגטון:

הגיע הזמן להתמודד עם נושאי הליבה של הסכסוך – גבולות וביטחון, התנחלויות, מים ופליטים בירושלים עצמה. והחל בפגישות שאני מקיימת השבוע זה בדיוק מה שאנו עושים. אנחנו גם מעמיקים את מחויבותנו למלאכת הבניין של הרשות הפלסטינית וממשיכים להפציר במדינות האזור להעמיק את תוכנה של "יוזמת השלום הערבית" ולפעול לקראת השגת הסכם מסגרת. ארצות־הברית לא תהיה משתתף פסיבי. אנחנו נדחף את הצדדים להציג את

עמדותיהם בסוגיות הליבה ללא עיכוב ובאורח מפורט. אנו נפעל לצמצם את הפערים כשאנו שואלים את השאלות הקשות... ובמסגרת שיחותינו הפרטיות עם הצדדים אנו נציג במועד המתאים את רעיונותינו והצעות הגישור שלנו. מנקודה זאת ואילך שלושה גורמים עיקריים עיצבו את הזירה הדיפלומטית הישראלית-ערבית:

- הציפייה לכך שהעמדה שביטאה מזכירת המדינה תתורגם לצעדים מוחשיים. אולי הצגת רעיונותיה של וושינגטון עצמה לגבי סוגיות הליבה ואולי אף הגשת תוכנית קונקרטית של ממשל אובמה לפתרון הסכסוך.
- ציפייה לכך שהרשות הפלסטינית תנצל את כינוס העצרת הכללית בספטמבר 2011 להעברת החלטה המכירה במדינה הפלסטינית בגבולות 1967. ככל שנקפו החודשים הציטירה אפשרות זאת כמסלול הפעולה הצפוי, שכן מדינות אמריקה הלטינית ומדינות אחרות החלו מביעות בו את תמיכתן.
- גל ההפגנות העממיות שהתפתח אחרי דצמבר 2010 ובמהלך 2011 למה שנקרא בדיעבד "האביב הערבי".

אמנם לעיתים נראה שאירועים אלה דוחקים את הסכסוך הישראלי-פלסטיני לשולי הבמה והתודעה, אך ככלל תרמו, בייחוד לגבי אובמה, להגברת תחושת הדחיפות באשר לצורך ליישב את הסכסוך. התפתחויות אלו הגיעו לנקודת שיא במאי 2011, אך לפני כן יש לנתח שתי סוגיות נוספות:

וושינגטון, דמשק וטהראן

במהלך משא הבחירות שלו לנשיאות ארצות-הברית דיבר המועמד ברק אובמה על כוונתו "להידבר עם סוריה" (וכן עם בעלת בריתה הבכירה איראן), אך עם היותו נשיא מצא עצמו

כה ממוקד בסוגיה הישראלית-פלסטינית עד שהחל לזהות אותה עם הסכסוך הישראלי-ערבי כולו ולהציגה כך. בשני הנאומים העיקריים שנשא אובמה על תהליך השלום, ביוני 2010 ובמאי 2011, הוא דיבר באריכות על הסכסוך הישראלי-פלסטיני ועל הצורך הדחוף לפתור אותו ולא הזכיר כלל את הסכסוך הישראלי-סורי. לנתניהו היה זה דבר חיובי. גם הוא היה ממוקד, אם כי בצורה שונה, בסוגיה הפלסטינית ומבחינתו מוטב היה שהמשא ומתן עם סוריה או המחלוקת סביבו – כמו עמידה על הסכמה מראש לנסיגה מן הגולן – לא יעלו על סדר היום. בתקופת כהונתו הראשונה ב־1998, ניסה נתניהו להיחלץ מן המסלול הפלסטיני והיה מוכן להסכים עקרונית לנסיגה מן הגולן, וב־2009 חזר והסכים לתיווך אמריקני בינו לבין בשאר. שדולה משמעותית בתוך ממסד הביטחון הלאומי הישראלי הטיפה למדיניות של "סוריה תחילה", אולם נתניהו, משיקוליו שלו, הסכים לתיווך. המנדט של ג'ורג' מיטשל כלל גם את המסלול הסורי. אחד מסגניו היה פרד הוף, מומחה אמריקני ידוע לסוריה, והשניים ביקרו בצוותא ובנפרד כמה פעמים בדמשק. היה זה הוף שדחף לחידוש המשא ומתן בין ישראל לבין סוריה על אף חוסר ההתלהבות של אובמה וחלק מיועציו. בשלב ראשון, אימץ ממשל אובמה מדיניות שכבר נוסתה בחוסר הצלחה בשנתו הראשונה של ממשל בוש: ניסיון לכוונן דיאלוג אמריקני-סורי ולפתח את היחסים הדו-צדדיים בין שתי המדינות ולדחות את המאמץ להגיע להסדר ישראלי-סורי לשלב מאוחר יותר. המאמץ לקדם מדיניות זאת נעשה בכמה אפיקים: באמצעות ג'ורג' מיטשל וצוותו ובנסיעות של כמה פקידים אמריקנים (בראשם ויליאם ברנס, סגנה של מזכירת המדינה) ומחוקקים אמריקנים (ובראשם הסנטור ג'ון קארי, יושב ראש הוועדה ליחסי החוץ של הסנאט). מהלכים אלה הדאיגו את איראן עד כדי כך שבפברואר 2010

אחרי ביקורו של ויליאם ברנס, האיש מספר שתיים במחלקת המדינה, בדמשק, נחפו הנשיא אחמדינג'אד לסוריה לוודא שאין סכנת התרופפות של הקשר בין שתי המדינות. שליחותו עלתה יפה, והוא הצליח להניע את הנשיא אסד להשמיע הצהרה מתריסה ששמה ללעג את ניסיונה של מזכירת המדינה קלינטון להרחיק את דמשק מטהראן. אפיזודה זאת הדגימה היטב את כישלוננו של הניסיון לשפר את יחסי ארצות-הברית עם סוריה. אף על פי כן עשה הממשל מאמץ נוסף לשיפור היחסים, כאשר מינה שגריר חדש לדמשק לראשונה מאז רצח רפיק חרירי בבירות ב־2005. רוברט פורד, דיפלומט מנוסה, מונה לתפקיד בפברואר 2010, אך מינויו נתקל בהתנגדות קשה בקונגרס. קבוצה משמעותית של חברי קונגרס טענה כי בשורה של נושאים חשובים מבחינתה של ארצות-הברית – החל בברית בין סוריה ובין איראן, עבור לקעקוע ריבונותה של לבנון והדמוקרטיה הלבנונית וכלה בתמיכה בקבוצות אנטי־אמריקניות בעיראק – נותרה סוריה של בשאר אל־אסד מדינה עוינת הראויה לסנקציות ולא למחוות של רצון טוב. קלינטון הגנה על המינוי בטענה שהצבתו של דיפלומט בכיר בדמשק תתרום לשיפור הדיאלוג בין שתי המדינות. היא לא הצליחה להניח את דעתם של המתנגדים בקונגרס, ולכן נאלץ הממשל לבחור באופציה העומדת לרשותו ולהעניק לפורד מינוי זמני בזמן שהקונגרס נמצא בחופשה. בדיעבד התברר שבחירתו של פורד ושיגורו לדמשק היו צעד מוצלח ביותר. פורד הגיע בזמן לדמשק, עם פרוץ המשבר הסורי במרס 2011 ולאחריו. פורד תיפקד בחודשים הבאים באומץ ובתבונה כשהוא תומך בפומבי כמיטב יכולתו בהתנגדות בלתי אלימה למשטרו של בשאר אל־אסד והפך ליעד להתקפות אישיות מטעם המשטר (לגבי התיווך של הוֹף, ראה להלן).

ושינגטון, ירושלים ו"האביב הערבי"

המרד נגד משטרו של בשאר אל-אסד החל בשלב מאוחר יותר של גל המרי העממי ששינה באורח דרמטי את הנוף הפוליטי במזרח התיכון ב־2011. הגל החל בתוניסיה בדצמבר 2010, עבר למצרים בינואר 2011 ומשם ללוב, לתימן, לבחריין ולסוריה. במדינות אחרות כמו ירדן ומרוקו היו התסיסה והמחאה קלות יותר. לגילויי המחאה במדינות השונות היו כמה מאפיינים משותפים: הן כוונו נגד משטרים רודניים ונתנו ביטוי לזעמה של האוכלוסייה, בייחוד של קבוצות צעירות יותר, נוכח דיכוי, שחיתות, היעדר שיתוף בשלטון והיעדר סיכוי נראה לעין לעתיד טוב יותר. את המחאה אירגנו קבוצות שונות, בחלקן הגדול בלתי מוכרות למערכת הפוליטית, שניצלו את המדיה החברתית החדשה כדי לגייס את מתנגדי השלטון ומבקריו. לאחר ההצלחה המוקדמת בהפלת משטריהם של בן עלי בתוניסיה ומובארכ במצרים המשיך הגל המהפכני להתקדם בארבעה ערוצים:

- בבחריין דוכאה מרידה עממית של בני הרוב השיעי (ייתכן שבהשפעה איראנית) נגד בית המלוכה. היא דוכאה בכוח בסיוע התערבות צבאית סעודית.
- בתימן ובלוב הפכו המרידות נגד משטריהם של עלי עבדאללה צאלח ומועמר קדאפי למלחמות אזרחים בעלות אופי שבטי. בתימן פרש הנשיא צאלח מתפקידו, אך הפרישה לא לוותה בהכרח בתמורה פוליטית אמיתית. בלוב הופל משטרו של קדאפי באוקטובר 2011, לאחר שנאט"ו ביזמה צרפתית ובריטית ובתמיכה צבאית אמריקנית סיעו למורדים בעיקר מן האוויר.
- בסוריה פרץ במרס 2011 מרד נגד משטרו של בשאר אל-אסד, שנמשך עד דצמבר 2016: לא היה בכוחה

של האופוזיציה להפיל את המשטר ולא היה בכוחו של המשטר לדכא את המרד. המשטר נשען מבית על תמיכת הצבא ושירותי הביטחון, על העדה העלווית המזהה את גורלה שלה עם גורל המשטר ועל תמיכתן הפסיבית של עדות מיעוט אחרות החרדות מפני השתלטות גורמים אסלאמיסטיים. חשש דומה וחשש מפני אנרכיה מביא את מעמד הביניים בדמשק וחלב לשבת על הגדר. מחוץ, המשטר נהנה מסיוע איראני ותמיכה דיפלומטית רוסית עד שניצח בשל התערבות רוסית ואיראנית. האופוזיציה הסורית סבלה מחולשה ופילוג. ועדות התנגדות עממית ומיליציות מקומיות ניהלו את המאבק נגד המשטר, אך האופוזיציה הפוליטית שפעלה בעיקר מחוץ לסוריה כשלה בניסיון להצטייר כחלופה אמינה למשטר. הדיכוי הברוטלי של המרד ושל ההפגנות נגד המשטר גבו מחיר נורא של יותר מ־8,000 הרוגים, והעמיקו את האיבה הבינעדתית והאיבה למשטר. גם בשנים קודמות נשען המשטר על כוח ודיכוי, אך הוא נהנה גם ממידה של לגיטימיות. לגיטימיות זאת אבדה לו.

- המשטרים המלוכניים בערב הסעודית, במרוקו ובירדן, הצליחו לשכך באורח זמני לפחות את גילויי האופוזיציה, שלא היו חריפים במיוחד. ערב הסעודית עשתה זאת בעיקר באמצעות השקעה כספית ברווחת הציבור. בתי המלוכה – במרוקו ביתר הצלחה, ובירדן בהצלחה חלקית – הציעו רפורמות תחוקתיות שדיללו בסמכויותיהן ומחוות כלכליות.

בקיץ 2011 התחלפה התחושה שהמזרח התיכון נשטף בגלי צונאמי, שאיימו להפיל שורה של משטרים ולשנות את הפוליטיקה של האזור מיסודה, בהכרה שבאזור נוצרה מציאות פוליטית מורכבת – אלימות נמשכת בסוריה ובתימן, אלימות

שדעכה בלוב ומאבק מתמשך על עתידה הפוליטי של מצרים, ובאורח כללי יותר, תחושה שהציבור הערבי זכה לעוצמה פוליטית חסרת תקדים.

ושינגטון וירושלים הגיבו על התפתחויות אלו באופן שונה. בווינגטון, קואליציה בלתי שגרתית של מעצבי מדיניות ומעצבי דעת קהל הגיבו בהתלהבות, או למצער בחיוב, על גלי המרי והמחאה האזרחית בעולם הערבי. ניאור-שמרנים ושמרנים אחרים ראו בהם הוכחה לצדקת מדיניותו של ממשל בוש ולתמיכתם שלהם במלחמה בעיראק ובמאמצים אחרים לדמוקרטיזציה של המזרח התיכון. ליברלים בתוך ממשל אובמה ומחוץ לו תמכו במאבק למען חירות ודמוקרטיה. הנשיא עצמו ראה באירועים תגובה לכמה מהסוגיות שהעלה בנאום קהיר ביוני 2009. כאשר פרץ גל מחאה דומה באותה שנה כנגד משטר האייתוללות באיראן, נמנע אובמה מהבעת תמיכה במפגינים, אבל ב־2011 הייתה תגובתו למרי נגד העריצות בעולם הערבי שונה לחלוטין. עם זאת, כמעצמת-על בעלת מגוון אינטרסים ברחבי המזרח התיכון, ארצות-הברית נדרשה לגבש שורה של קווי מדיניות שונים ואף סותרים. בתוניסיה היה קל לארצות-הברית לתמוך בסילוקו המהיר של בן עלי. במצרים, שבה ניסה בעל ברית חשוב וותיק לדבוק בכיסאו, היה על ארצות-הברית לשקול את ההשפעות הצפויות על השקעה רבת-שנים ועל אינטרסים חיוניים במדינת מפתח. הממשל החליט בשלב מוקדם לתמוך בסילוק מהיר של מובארכ מן השלטון. החלטה זו הדאיגה והכעיסה בעלי ברית אחרים ובראשם ערב הסעודית שחשו חשופים ומוחלשים, הן עקב נפילת מובארכ, הן עקב נכונותה של ארצות-הברית לתת את ידה בקלות כזאת לסילוקו של בעל ברית ותיק ומהימן.

אם כך נהגה ארצות-הברית במצרים, למה יוכלו הם עצמם לצפות במקרה של מרי פנימי או התקפה מבחוץ? בלוב,

של בעלי ברית אירופיים בראשות בריטניה וצרפת ושדולה בתוך ממשלו שלו, החליט אובמה על התערבות חלקית תחת מטרייה של נאט"ו כדי להגן על האוכלוסייה מפני טבח, אך לאמיתו של דבר גם כדי להפיל את משטרו של קדאפי. העקרונות שבשםם התערבו ארצות־הברית ובעלות בריתה בלוב נבחנו כעבור זמן קצר בסוריה, שבה פרצה במרס 2011 מרידה עממית והמשטר לא נרתע מהרג מפגינים בלתי חמושים. התפשטות המרי לסוריה הייתה נקודת מפנה חשובה בהתפתחות "האביב הערבי". עד לאותו מועד כוון המרי נגד משטרים פרו־מערביים במזרח תיכון שנחלק בין ציר ההתנגדות בהנהגת איראן ובין קואליציה שמרנית פרו־מערבית. נפילתם של בן עלי ומובארכ והלחץ שחשו ערב הסעודית, ירדן ומרוקו נתפסו כמקנים יתרון לאיראן. אבל המרד נגד משטר אסד בסוריה החליש את איראן, חזבאללה וחמאס, הציב אתגר בפני המדיניות התורכית של השנים האחרונות והעלה את המתח החבוי בין תורכיה לאיראן אל פני השטח. סוריה הפכה לזירה העיקרית של המאבק האזורי בין איראן ליריביה. וושינגטון התקשתה לגבש תגובה למשטר בסוריה נוכח המצב שבו משטר דיקטטורי הורג מספר גדל והולך של מפגינים בלתי חמושים. האם צריך והאם אפשר ליישם בסוריה את העקרונות שבשםם התערבה ארצות־הברית בלוב? התערבות צבאית לא נשקלה ברצינות. המשטר והצבא כאחד נשלטים על־ידי אליטה מגובשת של בני העדה העלווית ובגרעין הקשה של המשטר לא נבקעו סדקים והתערבות צבאית עלולה הייתה להתברר כהרפתקה יקרה ובלתי יעילה. גם משטרו של קדאפי הוכיח כושר עמידה רב מהצפוי עד שהופל בסופו של דבר. בכל הנוגע לגינוי ולהטלת סנקציות, וושינגטון פעלה לאט ובהירות. וושינגטון ובעלות בריתה התייחסו לאופוזיציה הסורית בספקנות בוטה. הן חשו שאין הן יודעות עליה את כל שעליהן לדעת, וכי בכל מקרה מדובר

באופוזיציה מפולגת ולא אפקטיבית מבחינה פוליטית. הן היו ערות גם להשלכות האזוריות הצפויות במצב של כאוס ומלחמת אזרחים בסוריה הממוקמת בלב המזרח התיכון וגובלת בתורכיה, בעיראק, בירדן, בלבנון ובישראל. כאשר וושינגטון החליטה על מדיניות נחרצת יותר, היא נתקלה בהתנגדות עזה של רוסיה וסין, והיה ברור שעל כל החלטה של מועצת הביטחון שתכלול גינוי חריף של משטר אסד הן יטילו סנקציות. את החלל שהותירה מדיניותה המהוססת של ארצות-הברית מילאו תורכיה והליגה הערבית בהנהגת ערב הסעודית וקטר שנטלו לידיהן את הנהגת המאבק האזורי נגד משטר אסד והדיכוי האלים של האופוזיציה בסוריה. ישראל צפתה בהתפתחויות אלו בדאגה. עיקר דאגתה התמקד בעתיד יחסי השלום עם מצרים ועם ירדן. קרים ככל שהיו הרי יחסי השלום עם מצרים ועם ירדן היו עמודי תווך של הביטחון הלאומי של ישראל מאז 1979 ו-1994, בהתאמה. מעצבי המדיניות בישראל הבינו היטב שברמה העקרונית שלום שנחתם עם משטר דמוקרטי יציב יותר לטווח הארוך משלום שנחתם עם משטר דיקטטורי. פוליטיקאים ימניים כנתניהו ונתן שרנסקי טענו בספרים שפירסמו בעבר שללא דמוקרטיזציה של משטרי ערב אין טעם בעשיית ויתורים לצורך השגת שלום, שיהיה בלתי יציב מעצם טבעו.⁴ אבל תגובתם של נתניהו ורבים אחרים בישראל לאירועי "האביב הערבי" הייתה זהירה וספקנית. ברמה העקרונית ולטווח הארוך יהיה טוב לישראל אם תהיה מוקפת בשכנות בעלות משטר דמוקרטי, אך בטווח הקצר, אם יתברר שמשטרו של מובארכ יוחלף במשטר שבו האחים המוסלמים וקבוצות אנטי-ישראליות אחרות ממלאים תפקיד מרכזי, האם יישמר חוזה השלום עם ישראל? כמו ערב הסעודית ובעלות ברית אחרות של ארצות-הברית באזור הייתה ישראל מופתעת והמומה נוכח מה שנראה כנטישה חפוזה של בעל ברית

ותיק ומהימן כחוסני מובארכ. נאומיהם של אובמה ושל נתניהו במאי 2011 שיקפו הבדלי תפיסה ביחס להשלכותיו של "האביב הערבי" על יחסי ישראל-ערב. אליבא דאובמה חלון ההזדמנות להסכם ישראלי-פלסטיני עמד להיסגר. "האביב הערבי" העצים את הציבור הערבי, שעמדתו כלפי ישראל הייתה עוינת יותר מזו של המשטרים שעדיין נמצאו בשלטון. בכל מקרה, הזמן פועל לרעת ישראל ולכן עליה להיות מעוניינת להגיע להסדר ולהסיר את הסוגיה הישראלית-פלסטינית מסדר היום של המהפכנים הערבים. אך נתניהו ראה את הדברים בצורה שונה לחלוטין. תקופה של חוסר ודאות לא הייתה הזמן הנכון לעשיית ויתורים שאין מהם חזרה. במצב הדברים הנוכחי יש צורך בזהירות ולא בתעוזה.

הנאומים של מאי 2011

כמה מהנושאים והסוגיות שנדונו לעיל – חילוקי הדעות בין ארצות-הברית לישראל ביחס לתהליך השלום, המתח האישי בין ברק אובמה לבנימין נתניהו והתחייבותו של ממשל אובמה לטפל בנושאי הליבה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, השפעת "האביב הערבי" והצורך לדון באיום הפלסטיני לחתור להשגת הכרה במדינה פלסטינית בעצרת הכללית של האו"ם בספטמבר 2011 – הובילו במאי 2011 לשורה של נאומים ואירועים יוצאי דופן. הנאום הראשון בשרשרת היה נאומו של נתניהו בביקורו המתוכנן בווינגטון בכינוס השנתי של איפא"ק, הארגון החשוב ביותר של מה שמכונה "השדולה הישראלית" בארצות-הברית. נתניהו הוזמן גם על ידי יושב ראש בית הנבחרים, חבר הקונגרס הרפובליקני ג'ון ביינר, לשאת נאום בפני מושב משותף של שני

בתי המחוקקים. בהקשר הפוליטי של מאי 2011 ראה הבית הלבן במהלך זה ניסיון רפובליקני לצבור נקודות על חשבון נשיא דמוקרטי, העומד להתמודד על תקופת כהונה שנייה, ואף גרוע מכך – התערבות של ראש ממשלה ישראלי בפוליטיקה הפנימית של ארצות-הברית. נתניהו הוזמן לפגישה עם הנשיא ב־20 במאי, אך הנשיא החליט לשאת את הנאום, שציפו לו זמן רב, בנוגע למצב במזרח התיכון ולהציג במסגרתו את קווי המתאר של ההסדר הרצוי בין ישראל לפלסטינים, כפי שהוא רואה אותם, עוד לפני בואו של נתניהו. ב־16 במאי, ערב נסיעתו לווינגטון נשא נתניהו דברים בכנסת והציג בפני הציבור הישראלי את עיקרי תפיסתו בנוגע לאותה סוגיה.

וכך הציג נתניהו את הדברים:

ידידי, שורש הסכסוך אף פעם לא היה היעדר מדינה פלסטינית. שורש הסכסוך היה ונשאר הסירוב להכיר במדינה היהודית. זהו אינו סכסוך על 1967, זהו סכסוך על 1948, על עצם קיומה של מדינת ישראל.

כאן בבית הזה יש הסכמה רחבה סביב עמדות בסיסיות. ראשית, סביב דרישתי שהפלסטינים יכירו בישראל כמדינת הלאום של העם היהודי. שנית, סביב עמדת... שהסכם בינינו חייב להביא לסוף הסכסוך ולקץ התביעות ממדינת ישראל. שלישית, שבעיית הפליטים הפלסטינים תיפתר מחוץ לגבולות מדינת ישראל ולא בתוכה. רביעית, שמדינה פלסטינית תקום רק בהסדר שלום שלא יפגע בביטחון ישראל... זאת אומרת שהמדינה הזאת חייבת להיות מפורזת עם הסדרי ביטחון ממשיים בשטח כולל נוכחות צבאית ארוכת טווח של ישראל לאורך נהר הירדן. חמישית, אנחנו מסכימים שעלינו לעמוד על

גושי התיישבות... שגושי היישובים חייבים להישאר בתוך מדינת ישראל. שישית, שירושלים תישאר בירתה הריבונית והמאוחדת של מדינת ישראל.

נאומו של נתניהו הכיל כמה מרכיבים חדשים, חלקם מפורשים וחלקם מרומזים אך לא היה בכך די לרצות את הבית הלבן. בשעה שנתניהו התכוון להמריא לוושינגטון בישרה לו מזכירת המדינה בשיחת טלפון שבנאומו של הנשיא ב־19 במאי ייאמר כי את הגבול בין ישראל ובין המדינה הפלסטינית יש לקבוע על בסיס קווי 1967. נתניהו הגיב בזעם. הוא כעס הן על תוכן הדברים הן על כך שהממשל בחר להעמיד אותו בפני עובדה מוגמרת בנושאים כה חשובים ערב פגישתו עם הנשיא. בקשתו שקטע זה יוצא מן הנאום נדחתה על־ידי הממשל.⁵ ברק אובמה נשא את נאומו ב־19 במאי, ופגש את נתניהו למחרת. זה לא היה מפתיע שהפגישה לא עלתה יפה וחילוקי הדעות בין השניים הופגנו בפומבי. אחרי המפגש בבית הלבן נישאו שלושה נאומים נוספים: נאומו של אובמה בפני ועידת איפא"ק (ב־22 במאי) ונאומו של נתניהו בפני אותה ועידה (באותו יום ובפני שני בתי הקונגרס ב־24 במאי). אובמה ניצל את נאומו בוועידת איפא"ק להבהיר ובמידה מסוימת גם למתן (מנקודת מבט ישראלית) את הדברים שהשמיע ב־19 במאי ביחס לקווי 1967, הסוגיה שהכעיסה את נתניהו ואת חלק מתומכיה של ישראל בארצות־הברית. הוא נדרש למחלוקת שהתעוררה ביחס לדבריו וטען ש"בהצעה שהצעתי לא היה שום דבר מקורי במיוחד" שכן "מסגרת בסיסית זאת עבור המשא ומתן משמשת זה זמן רב בסיס לשיחות בין הצדדים, כולל ממשלים אמריקניים קודמים". מכאן הסביר אובמה "מה פירוש קווי 1967 עם חילופי שטחים מוסכמים על שני הצדדים":

בהגדרה, פירוש הדבר הוא שהצדדים עצמם – ישראלים ופלסטינים – יישאו וייתנו על גבול שונה מזה, שהיה קיים ב־4 ביוני 1967. זוהי נוסחה מוכרת היטב לכל מי שפעל בתחום זה דור. היא מאפשרת לצדדים עצמם להביא בחשבון את השינויים שאירעו בארבעים השנים האחרונות לרבות המציאות הדמוגרפית החדשה בשטח והצרכים של שני הצדדים. המטרה הסופית היא שתי מדינות לשני עמים, ישראל כמדינה יהודית וביתו של העם היהודי ומדינת פלסטין כביתו של העם הפלסטיני.

בקיץ 2011 התמקדו הדיפלומטיה האמריקנית והישראלית במאמץ למנוע הצבעה בחודש ספטמבר בעצרת הכללית ובמועצת הביטחון על יסוד בקשתה של הרשות הפלסטינית להכיר בה כמדינה ולקבל אותה כחברה באו"ם. קודם באותה שנה הגיע מחמוד עבאס למסקנה כי מהלך כזה יהיה מבחינתו המענה היעיל ביותר למבוי הסתום שאליו נקלע המשא ומתן הישראלי־פלסטיני, לתסיסה הגוברת והולכת במחנהו שלו ולתביעה שגם הפלסטינים יצטרפו באורח כלשהו ל"אביב הערבי". הוא האמין שלא יקשה עליו לגייס רוב של שני שלישים בעצרת כדי לשדרג את "הרשות" ממעמד של "ישות משקיפה" לזה של "מדינה משקיפה" (בדומה לוותיקן). הדרך לחברות מלאה עוברת במועצת הביטחון ועבאס ידע היטב שארצות־הברית, כפי שהכריזה, תטיל וטו על הצעה כזאת. ארצות־הברית אכן התחייבה לעשות כך אך בה בעת חיפשה כל דרך להימנע מעוד הטלת וטו בוטה למען ישראל. לשם כך השקיעה מאמץ רב בניסיון לחדש את המשא ומתן הישראלי־פלסטיני, ולחלופין לגייס לצדה די חברות מועצה כדי להימנע מהצורך להטיל וטו. כאשר התברר כי המאמץ להניא את עבאס מהגשת הבקשה לחברות נכשל, ניצל ברק אובמה

את נאומו בעצרת למתוח ביקורת על המהלך הפלסטיני ולהציג בצורה מרשימה ורהוטה את הצורך להבין את מצוקותיה של ישראל. הייתה זאת בלי ספק תפנית דרמטית לעומת עמדותיו הפומביות של הנשיא באביב הקודם. היו מי שפירשו את התפנית כמהלך פוליטי פנים-אמריקני נוכח פתיחתה של מערכת הבחירות לנשיאות. חלק מן הפרשנים קישרו את נאומו של אובמה למפלה שנחלו הדמוקרטים בבחירות המשנה לקונגרס במחוז הבחירה במדינת ניו יורק שנחשב בעבר מעוז דמוקרטי. אך שיקולים מעין אלה היו רק חלק מן התמונה. אובמה גם כעס על המהלך הפלסטיני וחשש שהוא עלול – בין שיצליח ובין שייכשל – להוליד גל של אלימות בין פלסטינים לישראלים. ברובד עמוק יותר הייתה לאובמה ביקורת על התנהלותו של עבאס. בשנתיים הקודמות זכתה המחלוקת בינו ובין נתניהו לפרסום רב, אך אובמה היה ער גם לתרומתו של עבאס למבוי הסתום הדיפלומטי. מכל מקום, ב־22 בספטמבר הגיש עבאס את בקשתו לחברות באו"ם למזכ"ל הארגון וב־23 בחודש נשאו הוא ונתניהו את נאומיהם בעצרת שחזתה במאבק הנרטיבים הישראלי והפלסטיני במלוא עוצמתו. ביום שלמחרת חידש הקוורטט את מאמציו להחיות את המשא ומתן הישראלי-פלסטיני כדי להבטיח שמלחמת הנרטיבים לא תתורגם למאבק אלים. בקיץ 2011 נטלו הציבור והמערכת הפוליטית של ישראל מעין הפוגה מן העיסוק ביחסי ישראל-ערב בגלל "המחאה החברתית", שמיקדה את תשומת הלב ואת העשייה הציבורית-פוליטית בסוגיות חברתיות וכלכליות. אך הפוגה זאת מיצתה את עצמה וכעבור זמן קצר שבה ישראל לעסוק בהשלכותיה של הטלטלה המתמשכת בעולם הערבי על ישראל ובמשמעותו של המסע האיראני המתמשך לקראת נשק גרעיני וחתירתה של המערכת הבין-לאומית להתגייס למאמץ

יעיל לבלום מסע זה בתום חלון זמן הולך ונסגר. מגמת דברים זאת נמשכה ואף חודדה בחודשים הבאים.

ממשל אובמה משך את ידיו מן הניסיון לקדם משא ומתן ישראלי־פלסטיני. הממשל ניצב מול סדר יום עמוס בעיות במזרח התיכון והנשיא ועוזריו החליטו לא להסתבך בעימות חסר תוחלת נוסף עם ממשלת ישראל בשנת בחירות (לאמיתו של דבר, גם מחמוד עבאס לא הצטייר בעיניהם כשותף מבטיח). לבחירות של נובמבר 2012 נודעה חשיבות מרובה גם בכל הנוגע לסוגיית הגרעין האיראני. לנתניהו הייתה זאת הסוגיה העיקרית על סדר יומו. הוא הגיע למסקנה כי רק איום ישראלי אמין בפעולה צבאית נגד מתקני הגרעין של איראן יביא את ממשל אובמה להטיל על איראן סנקציות אפקטיביות. לממשל אובמה (כמו לממשל בוש לפניו) לא היה כל רצון לנקוט פעולה צבאית והוא גרס, בניגוד לעמדה הישראלית, שחלון הזמן לפעולה כזאת נותר פתוח וכי היה אפשר למצות דרכים אחרות כדי למנוע מאיראן לפתח נשק גרעיני או לשכנע את הנהגתה לוותר על אופציה זאת ולחשוף את עצמה לבקרה קפדנית. מבחינת הממשל נראתה פעולה ישראלית נפרדת הרת אסון. היא תגבה מארצות־הברית ומישראל את מלוא המחיר, ותשיג, במקרה הטוב, תוצאה חלקית. באופן ספציפי חשש הממשל שפעולה כזאת תגרום למשבר אנרגייה ולעלייה חדה במחיר הנפט ותביא לפגיעה קשה בהתאוששות הכלכלית של ארצות־הברית ובסיכוייו של אובמה להיבחר מחדש. נתניהו הצליח לנצל חששות אלה כדי להביא את הממשל לאמץ עמדה נוקשה יותר מול איראן. הסנקציות הוחרפו, והנשיא הודיע בפומבי שארצות־הברית לא תסתפק בהכלה של איראן הגרעינית, משום שהוא וארצו מחויבים למדיניות של מניעת נשק גרעיני מאיראן.

מבחינות אלו חלה התקרבות בעמדותיהן של ארצות־הברית וישראל, אך הממשל המשיך להביע התנגדות לפעולה ישראלית ולא טרח להסתיר את כעסו. נתניהו וממשלתו המשיכו לנהוג כמי שמתכוננים לפעולה צבאית עוד לפני הבחירות לנשיאות בארצות־הברית כדי לשמר את הלחץ על הממשל. נתניהו ומחנה הימין בישראל גם רשמו לעצמם בסיפוק שהסוגיה הפלסטינית נדחקה לפי שעה לקרן זווית.

תקופת הכהונה השנייה של אובמה: המרד הסורי, אתגר המדינה האסלאמית, וניסיון התיווך של ג'ון קרי בנובמבר 2012

לאחר בחירתו לתקופת כהונה שנייה, החליף ברק אובמה את אנשי המפתח בצוות מדיניות החוץ שלו. הילארי קלינטון סיימה את תפקידה כמזכירת המדינה, והחלה בהכנות למרוץ נוסף לנשיאות. את מקומה מילא הסנטור ג'ון קרי, בעוד תום דונלד מונה ליועץ לביטחון לאומי. במהלך ארבע השנים הבאות התמקדה מדיניותו של ממשל אובמה במזרח התיכון בארבע סוגיות עיקריות: מלחמת האזרחים בסוריה, עלייתה של דאעש ("המדינה האסלאמית"), תוכנית הגרעין האיראנית והמאמץ השאפתני של קרי להביא לפתרון הסכסוך הישראלי־פלסטיני. בחלקה האחרון של 2011 ובמהלך 2012 הפך מאבקה של האופוזיציה במשטרו של בשאר אל־אסד למלחמת אזרחים. "הצבא הסורי החופשי" שימש כגרעין העיקרי של האופוזיציה החילונית למשטר, אך ככל שחלף הזמן התעצם האתגר שהציבו לו גורמים אסלאמיסטיים ולאחר מכן ג'האדיסטיים. ב־2012 יזם ראש הסיי־איי גנרל דיוויד פטראוס מהלך, שבו תמכו תורכיה, בריטניה ומספר מדיניות ערביות: לצייד ולאמן את "הצבא הסורי

החופשי" כדי לאפשר לו להביס את צבאו של אסד. היוזמה זכתה לברכתה של מזכירת המדינה הילארי קלינטון, אך אובמה פסל אותה. בה בעת איראן, שתמכה במשטר אסד מתחילת המרד נגדו, הגבירה את סיועה הישיר והעקיף (באמצעות חזבאללה) למשטר. מלחמת האזרחים המשיכה להתנהל במלוא עוזה וגבתה מחיר גבוה בחיי אדם, הרס פיזי, ובריחה של המוני אזרחים סורים שביקשו מקלט בתורכיה, בלבנון ובירדן.⁶

שורה של התפתחות במלחמת האזרחים בסוריה העצימו את ההשלכות האזוריות והבין-לאומיות: ארגונים ג'האדיסטיים מילאו תפקיד הולך וגובר בשורות האופוזיציה. ג'בהת אל-נצרה ודאעש הסתעפו משורות ארגון אל-קאעדה בעיראק. אך בעוד ג'בהת אל-נצרה השתלב בהדרגה באופוזיציה הסורית, ניצל דאעש את הישגיו בסוריה כדי לחזור ולפעול בעיראק. הארגון הקים בסיס טריטוריאלי גדול בגבול סוריה-עיראק, ותוך זמן קצר הצליח לערער את יסודותיה של המדינה העיראקית. בסיסו הטריטוריאלי הפך לח'ליפות שאיימה על יציבותן של מדינות ערביות נוספות (בראש ובראשונה ירדן), וחוללה גל של מעשי טרור באירופה. האתגרים שהציב דאעש גימדו את חשיבותו של המרד הסורי המקורי, והביאו את ארצות-הברית להקים בספטמבר 2014 קואליציה בין-לאומית שנלחמה נגד דאעש שלוש שנים עד שהצליחה למוטט את הח'ליפות. פעולות הטרור שיזם הארגון באירופה, ונחשול הפליטים הסורים שהגיעו ליבשת דרך תורכיה, הביאו ב-2015 לשורת משברים ביבשת.

התנהלותה של וושינגטון נוכח המשבר הסורי נקלעה בין השנים 2013-2015 לשני משברים. הראשון היה "משבר הקו האדום". ב-2012, נוכח דיווחים על הכנות שעשה משטר אסד לשימוש בנשק כימי נגד האופוזיציה, הזהיר אובמה כי השימוש בנשק זה יהיה מבחינתו "קו אדום שישנה את כללי המשחק".

אולם ב־2013, כאשר אושרו הידיעות על שימוש מסיבי בנשק כימי נגד אוכלוסייה אזרחית, החליט הנשיא האמריקני שלא להעניש את אסד בפעולה צבאית. במקום זאת בחר להסכים להצעה רוסית ולפיה יתפרק משטר אסד מהנשק הכימי שברשותו. מהלך דברים זה הסב דאגה עמוקה לבעלות בריתה של וושינגטון במזרח התיכון. על רקע נטישתה של וושינגטון את בעל בריתה הוותיק, חוסני מבארכ, ערערה החלטתו של אובמה להתעלם מהקו האדום, שהוא עצמו שרטט, את אמינותה של וושינגטון כפטרון. התנהלותו של אובמה תרמה ככל הנראה גם להחלטתו של נשיא רוסיה ולדימיר פוטין, לשגר ב־2015 לסוריה את חיל האוויר שלו כדי להציל את אסד מתבוסה. המאמץ המשותף של חיל האוויר הרוסי וכוחות קרקעיים של איראן ושלוחיה, אפשרו לאסד לשרוד ולצאת ממלחמת האזרחים כמנצח לאחר כיבוש העיר חלב בסוף 2016. רוסיה נותרה בסוריה עם בסיסי ים ואוויר, ויוקרתה ושאיפתה לשקם את מעמדה במזרח התיכון יצאו נשכרים ממה שנתפס כהתערבותה המוצלחת בסוריה.

חתימתה העקבית של איראן לפיתוח תוכניתה הגרעינית, וחששה המוצדק של הקהילה הבין־לאומית כי מדובר בפיתוח נשק גרעיני, היו מקור נוסף לדאגה אמריקנית. וושינגטון ביקשה למצוא לסוגיה פתרון מדיני דיפלומטי. אולם נוסף על הקשיים הגלומים במשא ומתן עם איראן, היה עליה להתמודד עם החשיבות המכרעת שהעניק ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו למה שראה איום קיומי, ועם האפשרות שישראל תתקוף את מתקני הגרעין האיראניים ותערב את ארצות־הברית בין שזאת תרצה ובין אם לאו. על רקע היחסים האישיים העכורים בין אובמה לנתניהו, שתי הסוגיות המרכזיות ביחסי ארצות־הברית עם ישראל באותן השנים היו הפלסטינית והאיראנית.

זהו ההקשר שבו יש לראות גם את המאמץ שהשקיע מזכיר המדינה האמריקני ג'ון קרי, לפתור את הסכסוך הישראלי-פלסטיני. קרי היה מזכיר מדינה רב השפעה. הוא הגיע לתפקידו לאחר שהיה המועמד הדמוקרטי לנשיאות, וכסנטור ותיק ומנוסה שכיהן כיו"ר ועדת החוץ של הסנאט. בכהונתו השנייה, לאחר שנכווה במאמץ שווא לפתור את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אובמה לא היה מעוניין לקחת כל חלק במאמץ נוסף ליישב את הבעיה הפלסטינית. על כן הוא אפשר למזכיר המדינה שלו להשקיע זמן, מאמצים ויוקרה במאמץ. מאמץ התיווך של קרי נמשך תשעה חודשים, מיולי 2013 עד אפריל 2014. הוא גייס לצוותו את השגריר מרטיק אינדיק, שנטל חופשה ממכון ברוקינגס. אינדיק שירת בתקופתו של ביל קלינטון במועצה לביטחון לאומי, וכיהן כעוזר המזכיר לענייני המזרח התיכון במחלקת המדינה וכשגריר בישראל. הוא צבר ניסיון רב בכל הנוגע ליחסי ישראל-ערב, והיכרות עמוקה עם הפוליטיקה הישראלית.

פחות ידועה הייתה (ונותרה) העובדה, שעוד לפני שקרי החל במאמץ התיווך שלו, הוקם ערוץ הידברות חשאי בין ישראל לבין הפלסטינים. את נתניהו ייצג איש אמונו יצחק מולכו בעוד את אבו מאזן ייצג חוסיין אגא, אינטלקטואל לבנוני-שיעי שחי בלונדון. מאוחר יותר הצטרפו אליהם שני משתתפים נוספים: תא"ל (מיל') מייק הרצוג, שצבר ניסיון רב בסבבים קודמים של המו"מ הישראלי-פלסטיני, והשגריר דניס רוס. לערוץ זה היו כמה יתרונות חשובים: סודיות מוחלטת וצוות נושאים ונותנים מנוסים, שהיו חופשיים להעלות רעיונות יצירתיים. המשתתפים אכן הצליחו להעלות כמה רעיונות כאלה, אך השאלה העיקרית נותרה בעינה: האם ברגע האמת יהיו שני המנהיגים מוכנים לסמוך את ידם על הוויתורים שעשו נציגיהם? קרי החליט זמן

קצר לאחר צאתו לדרך להמשיך ולקיים את הערוץ החשאי כערוץ נפרד, ולא למזג אותו עם הערוץ הפומבי שניהל.⁷ המאמץ בן תשעת החודשים שהוביל קרי התנהל בארבעה שלבים: בארבעת החודשים הראשונים מו"מ ישראל-פלסטיני ישיר, לצד מעורבות אמריקנית חלקית ופסיבית בניסיון להגיע להסכמה על נושאי הליבה. הניסיון כשל; ניסיון תיווך אמריקני בן שלושה חודשים במגמה לבנות מסגרת לפתרון סוגיות הליבה. גם ניסיון זה כשל; בחודשיים האחרונים, תוך הערכה שהמאמץ עומד להיכשל, ניסיון למצוא דרך להאריך את מאמץ התיווך של קרי. ההישג היחיד שהולידו מאמצים אלה היה "מסמך מסגרת" שפירט את הקונספטים העיקריים, שכמכלול יצרו "אזור של הסכמה אפשרית".

בדיווח שפרסם מייק הרצוג על המו"מ הוא נמנע מפרסום הטקסט המלא של "מסמך המסגרת", אך הציע לקוראים סיכום של הקונספטים העיקריים בהם עסק המסמך:

המטרה הבסיסית המקובלת הייתה: "לסיים את הסכסוך וכל התביעות שעומדות על הפרק". ישראל התעקשה – בתמיכה אמריקנית – על קביעה מפורשת שהתוצאה הסופית של המו"מ חייבת להיות הכרה הדדית בין שתי מדינות לאום, כולל הכרה בישראל כמדינת הלאום של העם היהודי. הפלסטינים התנגדו, אך גם אם התנגדותם נתפסה תחילה כעמדת מיקוח היא הלכה והתעצמה במהלך הזמן, עד שהגדירו את העניין כקו אדום והודיעו בפומבי על סירובם לדון בו במשאים ומתנים עתידיים.

בסוגייה הטריטוריאלית הציג הצד האמריקני את עמדותיו המוכרות היטב, שהתכתבו עם נאומו של אובמה במאי 2011.

הדיון בסידורי הביטחון לקח חלק ניכר מזמננו. דרישתה של ישראל שהמדינה הפלסטינית תהיה מפורזת באורח מלא ואפקטיבי לא עוררה ויכוח ממושך. לא כך היה המצב בנוגע לדרישה להשאיר לזמן רב נוכחות צבאית ישראלית לאורך הירדן, כחלק ממשטר ביטחון ייחודי. לזכותו של קרי ייאמר, שהוא מינה את גנרל ג'ון אלן לעמוד בראש צוות ביו-משרדי שתפקידו לבחון את צורכי הביטחון של ישראל במציאות של שתי מדינות. בראשית דצמבר 2013 הציגו קרי ואלן את הרעיונות והמסקנות הראשוניות שלהם לישראל. בעוד השניים נסמכו על הפתרונות המקצועיים שהציע אלן לאתגרים טקטיים ומבצעיים פוטנציאליים, התמקד הצד הישראלי באתגרים האסטרטגיים הרחבים יותר, שהוצגו כסביבה עוינת ונטולת יציבות.

בנוגע לסוגיית פליטים, התמקדו הדיונים בדרישתה של ישראל שסוגיית "זכות השיבה" של הפליטים הפלסטינים לישראל תוסר למעשה מן השולחן, כאשר התיק ההיסטורי ייסגר עם הקמתה של מדינה פלסטינית. על בסיס זה נידונה שורה של פתרונות מעשיים עבור הפליטים, כולל אופציה של הכנסת מספר מצומצם של פלסטינים לישראל על בסיס אישי והומניטרי, כשהחלטה על כך נתונה בידי ישראל. ישראל התעקשה על כך שארצות-הברית תסכים שההקשר האזורי של עסקה עתידית יכול התייחסות לסבלם של היהודים, שנאלצו לעקור מארצות ערביות, וכינונו של מנגנון הולם לפיצויים.

סוגיית ירושלים הייתה פעם נוספת מכשול קשה, ונותרה בלתי פתירה. לבסוף נכלל קטע חדש שחיברה ציפי לבני, ועסק ב"תרבות השלום".⁸

המאמצים שהושקעו בשלב האחרון של מאמץ התיווך של קרי להאריך אותו בתשעה חודשים נוספים כשלו, ושליחות קרי הגיעה לסופה העגום. כפי שניתן היה לצפות לווה הכישלון

בחילופי האשמות, כאשר כל צד מנסה לגלגל את האחריות לכישלון על הצד השני. המתח בין ממשל נתניהו לממשל אובמה, ובמיוחד עם קרי, צף ועלה על פני השטח קודם לכן. שר הביטחון משה (בוגי) יעלון צוטט בתקשורת הישראלית כמי שאמר "בפגישות סגורות" כי קרי "אובססיבי ומשיחי", והציע בלעג שמזכיר המדינה יקבל את פרס הנובל שלו וייסע הביתה.⁹ קרי תבע התנצלות וקיבל אותה, אך התקרית שיקפה היטב את גישתו של הימין הישראלי לכל המהלך. נתניהו גילה מידה של גמישות בשני מסלולי המו"מ, אך ספק אם היה מוכן ללכת עד הסוף אילו הצטייר הסכם אפשרי. יתרה מכך, למרות התדמית התקיפה הוא היה לאמיתו של דבר תלוי בשותפיו הימניים בליכוד ובקואליציה. ההתנגשות בין קרי ליעלון בישרה את הצפוי בעקבות כישלון מאמץ התיווך. הממשל נמנע מביקורת פומבית על שני הצדדים אך בתדרוכים שלא לציטוט הטילו חברים בצוותו של קרי את האשם העיקרי על ממשלת ישראל ובמיוחד על המשך מפעל ההתנחלויות במהלך המשא ומתן.¹⁰ בראשית 2016 נעשה מאמץ סופי להגיע להסדר ישראלי-פלסטיני במהלך כהונתו השנייה של אובמה, והוא החל דווקא בהתפתחות פוליטית פנימית בישראל. במרס 2015 ניצח נתניהו את "המחנה הציוני" של יצחק הרצוג, והקים ממשלת קואליציה ימנית צרה שהורכבה מ-61 חברי כנסת. תוך זמן קצר גילה שקשה היה לנהל את הקואליציה שבה כל אחד מחברי הכנסת יכול היה לסחוט אותו, ועל כן נכנס למשא ומתן עם הרצוג. הרעיון היה להקים ממשלת אחדות שתהיה מושתתת על כינוסה של ועידה אזורית גדולה.

הרעיון של "שלום אזורי" היה כבר חלק מהשיח הישראלי על תהליך השלום, ומטרתו הייתה לבסס הסדר עם הפלסטינים על הבנה רחבה יותר שתושג עם קואליציה ערבית, שתשפר את

התנאים שיוצעו לישראל ושתעניק לגיטימציה להסכמתו של אבו מאזן לעסקה. הרצוג בדק את הדברים עם היועצת לביטחון לאומי סוזן רייס ועם מזכיר המדינה קרי, ובפברואר 2016 התכנסה פסגה סודית בעקבה שבירדן. המארח היה המלך עבדאללה והשתתפו בה נשיא מצרים עבד אל-פתאח א-סיסי והמזכיר קרי. האחרון הציג יוזמת שלום אזורית שכללה הכרה בישראל כמדינה יהודית, וחידוש המו"מ עם הפלסטינים בתמיכת מדינות ערב.

נתניהו לא הסכים ליוזמתו של קרי, והציע תוכנית אלטרנטיבית ובה ויתורים שייעשו לפלסטינים בשטח ופרסום הצהרה של נתניהו שתכלול התייחסות חיובית ליוזמת השלום הערבית מ־2002. עוד ביקש נתניהו, כי בתמורה תכונס ועידת שלום אזורית בהשתתפותם של נציגים מערב הסעודית, מהאמירויות וממדינות סוניות אחרות, ובמהלכה יחודש המו"מ עם הפלסטינים.

ועידת עקבה לוותה במו"מ בין נתניהו להרצוג על הקמת ממשלת אחדות לאומית, שתיצור את הרוב הנדרש בכנסת לתמיכה במהלך. במאמצים הדיפלומטיים לקדם את המהלך תמך גם נציג הקוורטט, ראש ממשלת בריטניה לשעבר טוני בלייר. בסוף אפריל 2016 ערכו נתניהו והרצוג ביקור חשאי בקהיר כדי לדון במהלך עם סוסי. ב־17 במאי פנה הנשיא המצרי לנתניהו והרצוג באמצעות הטלוויזיה בארצו, ועודד את השניים להקים ממשלת אחדות לאומית. באותה העת כבר ניתן פומבי למו"מ בין נתניהו להרצוג, אך נתקל בהתנגדות הן בליכוד והן במפלגת העבודה. נתניהו משך את השטיח מתחת לרגליו של הרצוג, וסיכם על עסקה עם אביגדור ליברמן שהצטרף לקואליציה עם חמשת חברי הכנסת של סיעתו והפך לשר הביטחון. המהלך הדיפלומטי הכולל נכשל, אך הרעיון של שלום אזורי לא כבה לחלוטין.¹¹

בדצמבר 2016, לאחר שדונלד טראמפ ניצח בבחירות לנשיאות ארצות־הברית וערב סיום כהונת הממשל הקודם, נתנו אובמה וקרי ביטוי לתסכול שחשו כלפי נתניהו באמצעות שני מהלכים הקשורים ביניהם. ב־26 בדצמבר נמנעה ארצות־הברית מלהטיל וטו על החלטת מועצת הביטחון שהוקיעה את מדיניות ההתנחלות של ישראל. יומיים לאחר מכן נשא קרי נאום, ובו גונן על סטייתו ממדיניותה המסורתית של וושינגטון ומתח ביקורת על מדיניות ההתנחלות של ישראל, כשהוא מאשים אותה למעשה בכישלון מאמציו. מנגד, באותו יום צייץ הנשיא הנבחר בטוויטר הבטחה לישראל, כי מדיניות ארצות־הברית עומדת להשתנות.

הערות

1. ראו אברהם בן-צבי, *מטרומן ועד אובמה – עלייתם וראשית שקיעתם של יחסי ארצות הברית-ישראל* (משכל: תל אביב, 2011), עמ' 231-281.
2. Zaki Shalom, "Israel-US Relations: Approaching a Turning Point?", *Strategic Assessment* (Institute of National Security Studies), Vol. 13, No 1, July 2010.
3. ראו נאומו של נתניהו בוועדת הרצליה בינואר 2008.
4. ראו פרק 3 לעיל וכן:
Natan Sharansky, *The Case for Democracy* (New York, 2006).
לניתוח העמדה הישראלית בנוגע לסיכויי הדמוקרטיזציה של מצרים בכתב עת ישראלי שמרני, ראו אסף שגיב, "דמוקרטיה מצרית ודמוקרטיזציה ישראלית", בתוך *תכלת*, 43, תל-אביב 2011, עמ' 15-28.
5. ראו –
<http://www.dailykos.com/story/2011/05/20/977636/-Sparks-Fly-in-Angry-Phone-Calls-Between-Clinton-and-Netanyahu-US-Will-Use-Veto-For-Israel>.
6. Itamar Rabinovich and Carmit Valensi, *Syrian Requiem: The Civil War and Its Aftermath* (Princeton University Press, 2021).
7. Michael Herzog, "The Kerry Legacy: – על התיווך של קרי, ראה – Inside the Black Box of Israeli-Palestinian Talks", *The American Interest*, Vol. 12, No. 5 (February 27, 2017); Martin Indyk, *Master of the Game: Henry Kissinger and the Art of Middle East Diplomacy* (New York: Alfred A. Knopf, 2021), pp. 536-540; Ben Birnbaum and Amir Tibon, "The Explosive, Inside Story of How John Kerry Built an Israel-Palestine Peace Plan and Watched It Crumble", *The New Republic*, July 21, 2014; Amir Tibon, "The Secret Back Channel That Doomed the Israel-Palestine Negotiations", *The New Republic*, November 26, 2014.
8. Herzog, *ibid*.

9. *Jerusalem Post*, January 14, 2014.
10. נחום ברנע, "כיצד נכשלנו?", ידיעות אחרונות, 12 במאי 2014.
11. ברק רביד, השלום של טראמפ: הסכמי אברהם והמהפך במזרח התיכון (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2021), עמ' 179-184.

דונלד טראמפ והדרך להסכמי אברהם

ב־28 בדצמבר 2016 צייץ דונלד טראמפ ציוץ שבישר על מגמה רחבה יותר במדיניות החוץ שלו – ביטולן והפיכתן של כמה מהחלטותיו העיקריות של קודמו. במזרח התיכון באה מדיניות זאת לידי ביטוי בנסיגה מהסכם הגרעין עם איראן, ביחס אוהד יותר למשטרים סמכותניים ידידותיים לארצות־הברית, ביחסים עם ישראל ובמדיניות שעוצבה כלפי הסכסוך הישראלי־פלסטיני. מדיניות זאת הביאה בסופו של דבר ב־15 בספטמבר 2020 לחתימתם של "הסכמי אברהם". הדרך, שהוליכה מחתירתו המקורית של הממשל להסדר קבע ישראלי־פלסטיני, ועד לחתימה על הסכמי שלום ונורמליזציה בין ישראל לארבע מדינות ערביות, הייתה עשירה באירוניה. את "הסכמי אברהם" ניתן לאמיתו של דבר לראות כתוצאה חיובית, אך בלתי מכוונת של תוכנית טראמפ המקורית.

החתירה ל"עסקת המאה"

עוד בראשית כהונתו הכריז טראמפ על שאיפתו לחולל הסדר קבע בין ישראל לפלסטינים. הוא התייחס להסכם כ"עסקת המאה" שנועד להביא פתרון לאחד הסכסוכים הממושכים ביותר בזירה הבינ־לאומית, ולהוכיח את יכולתו לפתור סכסוכים מרים.

הישג כזה יעלה בקנה אחד עם המוניטין שרכש כמחבר הספר **אומנות העסקה**, ואולי אף יבטיח לו את פרס נובל לשלום שבו זכה קודמו.

טראמפ הפקיד את מלאכת עיצוב העסקה הישראלית-פלסטינית ומימושה בידי צוות מצומצם, שכלל את חתנו ג'ארד קושנר ושניים מעורכי דינו - דיוויד פרידמן, שמונה גם לשגריר בישראל, וג'ייסון גרינבלט.

בנובמבר 2017 החל הצוות במלאכה ובינואר 2020 פרסם את תוכניתו. טראמפ לא נרתע מהעובדה שהצוות הורכב כולו מיהודים אמריקנים תומכי ישראל מובהקים, או מהעובדה ששגרירו בישראל היה תומך נלהב של מפעל ההתנחלות הישראלית ביו"ש.¹ הנשיא השתתף במאמץ לקדם הסדר ישראלי-פלסטיני כבר בשלב מוקדם של כהונתו, כאשר אירח בווישינגטון את נתניהו ואת עבאס בפברואר ומאי 2017, וכאשר ביקר בירושלים ובראמאללה כחלק מהביקור שערך במזרח התיכון במאי אותה השנה.

ב־14 בפברואר 2017 הגיע נתניהו לווישינגטון לפגישתו הראשונה עם הנשיא החדש. במהלך ההכנות לפגישה ביקשו נציגיו של נתניהו שהנשיא יימנע משימוש במונח "פתרון שתי המדינות". טראמפ נענה לבקשה, והצהיר כי הוא "בוחר את האפשרות של מדינה אחת או שתיים [...] חשבתי ששתי מדינות יהיה פתרון קל יותר אבל אני אתמוך בכל מה שהצדדים ירצו".² טראמפ לא היה בעליל בקי בעולם המונחים של מערכת היחסים בין ישראל לפלסטינים, ולא היה ער לעובדה שמרבית הישראלים ראו את רעיון "המדינה האחת" כדבר שלילי. יחסו לנתניהו היה פטרוני, ובמהלך מסיבת העיתונאים המשותפת שקיימו אמר לו "שני הצדדים יצטרכו לעשות פשרות – אתה יודע את זה, נכון?". ארבע שנים מאוחר יותר, במהלך ריאיון

שהעניק לעיתונאי ישראלי, דיבר טראמפ בגנותו של נתניהו ואמר בין השאר כי חש במהלך הפגישה בפברואר 2017 ולאחריה כי לנתניהו לא היה עניין אמיתי בעסקה.³

במאי 2017, כחלק ממסעו הראשון כנשיא מחוץ לארצות הברית, ביקר טראמפ בערב הסעודית, והכריז על פתיחת מערכה נגד האסלאם הג'האדיסטי. בישראל יצר תקדים כאשר ביקר (כנשיא) בכותל המערבי, ולאחר מכן נפגש עם אבו מאזן בבית לחם. השניים קיימו פגישה לבבית שלושה שבועות קודם לכן בווינגטון, אך פגישתם השנייה הייתה צוננת יותר. בתום ביקורו הכריז טראמפ כי: "שני הצדדים יצטרכו לקבל החלטות קשות בנחישות, תוך עשיית פשרות ומתוך אמונה כי הדבר אפשרי. ישראלים ופלסטינים יכולים להגיע לעשיית עסקה".

בחלק האחרון של 2017, כאשר החל צוותו של טראמפ לעבוד על הסכם שלום בין ישראל לפלסטינים, השתלטה סוגיית העברת השגרירות האמריקנית בישראל לירושלים על סדר היום. טראמפ הודרך על-ידי מערכת מורכבת של שיקולים. הוא הבטיח במהלך מערכת הבחירות להעביר את השגרירות לירושלים, וייחס חשיבות רבה לקיום הבטחות הבחירות שלו. הוא היה קשוב למאווייהם של תומכיו האוונגליסטים בארצות הברית, כמו גם לשגרירי ישראל ששקד ללא לאות על קידומו של רעיון העברת השגרירות לירושלים. אנשי צוותו טענו אז, וגם מאוחר יותר, שבכך שנקטו בצעדים פרו-ישראליים הם בנו בישראל תמיכה לויתורים, שיידרשו ממנה כחלק מהעסקה שתסיים את הסכסוך. טראמפ לא חשש להצטייר כפרו-ישראלי בעודו חותר להיות עושה שלום אפקטיבי בין ישראל לפלסטינים. הדבר תאם את גישתו הכללית לניהול משא ומתן - הפעלת לחץ כדי להגיע לעסקה טובה יותר. נוכח הוויכוח בתוך ממשלו והלחצים, שהופעלו על-ידי הקהילה הבין-לאומית, עיכב טראמפ את החלטתו

עד 7 בדצמבר 2017 כאשר הודיע על הכרה בירושלים כבירת ישראל ועל העברת שגרירות ארצות־הברית לירושלים. המהלך נתקל בביקורת בין־לאומית, ובביקורת חריפה במיוחד מהרשות הפלסטינית. טראמפ נפגע, והחליט לנתק את יחסיו הרשות, להוציא שיתוף פעולה ביטחוני ומודיעיני. אבו מאזן נשא נאום בוטה, ובו הפנה כלפי טראמפ קללה עסיסית בערבית. כאשר ביקר סגן הנשיא מייק פנס בישראל בינואר 2018, החרמו אותו ברשות הפלסטינית. טראמפ הגיב על כך בביטול חבילת תמיכה אמריקנית לסוכנות הסעד לפליטים בסך 125 מיליון דולר, ומאוחר יותר בביטול חבילות סיוע נוספות בסכום שהתקרב למיליארד דולר.

רבת משמעות הייתה העובדה שהתגובות בעולם הערבי להכרה בירושלים כבירת ישראל ולהעברת השגרירות היו מתונות. הציפיות לגל של מחאות אנטי־אמריקניות אלימות בארצות ערב לא התממשו. מספר מנהיגים ערבים, ובראשם יורש העצר הסעודי מוחמד בן סלמאן, מתחו בפורומים סגורים ביקורת על ההנהגה הפלסטינית. התחושה של עייפות מהסכסוך הישראלי־פלסטיני בחלקים של העולם הערבי, ובייחוד במפרץ ניכרה כבר ב־2018.

מלאכת צוות השלום של טראמפ התארכה מעבר לצפוי, בעיקר בשל המשבר הפוליטי הממושך בישראל שהחמיר אחרי בחירות 2019. במהלך הזמן חלו שני שינויים בהרכבו של צוות השלום. בספטמבר 2019 התפטר ג'ייסון גרינבלט והוחלף באבי ברקוביץ', עוזרו של ג'ארד קושנר. את הצוות תגבר סקוט לית', קולונל בדימוס ומומחה לגיאוגרפיה של הגדה המערבית ולסוגיית ההתנחלויות.

לצד בניית התוכנית גייס הצוות תמיכה בקהילה הבין־לאומית ובעולם הערבי. חברי הצוות היו מודעים לאופי הפרוייקט הישראלי

של התוכנית שרקמו, אך שמרו על קווי הידברות פתוחים עם ההנהגה הפלסטינית על אף הנתק הפורמלי, וטענו באוזניה כי בכל מקרה נוסח התוכנית לא היה סופי ואפשר יהיה להנהיג בו שינויים ותיקונים במועד מאוחר יותר. הנחת העבודה של הקבוצה הייתה שטראמפ ייבחר מחדש, וכי לקבוצה יהיה זמן להתאים את התוכנית ולממש אותה. למאמץ לבנות תמיכה לתוכנית היה ממד כלכלי בולט. כחלק ממימוש התוכנית נועדה הרשות הפלסטינית לקבל סיוע כלכלי מסיבי. ביוני 2019 כונסה בבחריין ועידה בה נידון הממד הכלכלי של תוכנית טראמפ. זאת כדי להרשים את הפלסטינים ואת העולם הערבי, בתועלת הרבה הטמונה עבורם בתוכנית ובמימושה.

התוכנית הושלמה ופורסמה ב־28 בינואר 2020. כצפוי היא הייתה מוטית לצידה של ישראל, אך כללה גם את פתרון שתי המדינות וחילופי שטחים:

1. התוכנית כללה מפה וירטואלית, ולפיה 70% משטח הגדה המערבית יהיו בידי המדינה הפלסטינית ו־30% הנותרים (17% בעמק הירדן ו־13% בהתנחלויות) יסופחו לישראל כחלק מהסדר השלום העתידי.

2. ישראל תפצה את הפלסטינים על־ידי מתן שטח השקול ל־15% משטח הגדה המערבית בשטחים הסמוכים לגבול עם מצרים, כחלק מתוכנית להרחבתה של רצועת עזה. הרעיון של מתן פיצוי טריטוריאלי על־ידי סיפוח של כפרים ערביים באזור "המשולש" למדינה פלסטינית נשקל, אך לא פורסם ובסופו של דבר נגנז.

3. אופציה של פיצוי התנחלויות לא נכללה בתוכנית. 15 התנחלויות מבודדות נועדו להישאר בשטח הפלסטיני כשהן מחוברות לישראל באורח מסורבל. 70 מאחזים המוגדרים על־ידי החוק הישראלי כבלתי חוקיים נועדו להיות מפונים.

4. ירושלים תישאר בריבונות ישראל ולא תחולק. אל־קִדְס תהיה בירת המדינה הפלסטינית, ותמוקם במספר יישובים ושכונות במזרח ירושלים. ארצות־הברית התחייבה להקים בה שגרירות.

5. הר הבית יישאר בריבונות ישראלית, וישראל תתחייב להבטיח חופש גישה ופולחן למוסלמים במסגד אל־אקצא.

6. למדינה הפלסטינית תהיה משטרה חזקה ולא יהיה לה נשק כבד. הסכם השלום העתידי ישמור את הסמכות הביטחונית העליונה בגדה המערבית וברצועת עזה בידי ישראל. ישראל תמשיך לשלוט במעברי הגבול, בשטחים הימי והאווירי, ובמנהרה שתחבר בין רצועת עזה לגדה המערבית, אך השליטה הביטחונית של ישראל תוחל להצטמצם על פני זמן בהתאם ליכולת הביצוע של כוחות הביטחון הפלסטיניים.

7. לא תהיה זכות שיבה של פליטים פלסטיניים לישראל. הם יוכלו לקבל פיצוי ולהישאר כאזרחים במדינות כמו ירדן או לבנון, או לעבור למדינות שלישיות.

8. ישראל תכיר במדינה הפלסטינית כבית הלאומי של הפלסטינים, והמדינה הפלסטינית תכיר בישראל כבית הלאומי של העם היהודי.

9. אם יושג הסכם שלום, יושקעו 50 מיליארד דולר בכלכלה הפלסטינית.

כצפוי, הרשות הפלסטינית הגיבה בזעם על התוכנית המוצעת ודחתה אותה. היא הצליחה לשכנע את הליגה הערבית להצטרף אליה בהוקעת התוכנית, אבל שלוש מדינות ערביות – האמירויות, עומאן ומרוקו – סירבו למתוח ביקורת על התוכנית. המאמץ לשכנע את האו"ם להוקיע את התוכנית כשל. יתר על כן, שלושה שגרירים ערביים שייצגו את האמירויות, בחריין ועומאן, השתתפו בטקס שבו הוצגה התוכנית. על פני זמן התרככה

התגובה הפלסטינית לתוכנית טראמפ, ולאחר מכן גם להסכמי אברהם. ההנהגה הבינה כי לא יהיה בכוחה לשנות את המציאות, והיא החלה חותרת להפיק תועלת מרבית מהסיוע שקיוותה לקבל ממדינות כמו איחוד האמירויות ובחריין.⁴

פוליטיקה ומדיניות: המשבר הפוליטי בישראל ותהליך השלום

נפילתה של ממשלת הימין הצרה בראשות נתניהו, והבחירות שנערכו באפריל 2019, ציינו את ראשיתו של משבר פוליטי חמור וממושך בישראל, שנרגע זמנית עם הקמת ממשלת בנט לפיד אחרי מערכת בחירות רביעית תוך שנתיים במרס 2021. הרעיון המארגן של הפוליטיקה הישראלית בתקופה זאת היה סוגיית עתידו הפוליטי של נתניהו. בדצמבר 2016 פתחה משטרת ישראל בחקירה של ראש הממשלה שנחשד במספר עבירות שחיתות. בינואר 2020 החליט היועץ המשפטי לממשלה, אביחי מנדלבליט, לאחר התלבטות ממושכת להגיש כתב אישום נגד נתניהו על האשמה אחת של קבלת שוחד ושלוש האשמות בהפרת אמונים. הציבור הישראלי נחלק בין תומכיו למתנגדיו של נתניהו. נתניהו נתמך בעקביות על-ידי גוש ימני שהורכב ממפלגתו שלו, הליכוד, המפלגות החרדיות וממפלגת המתנחלים, כשמולו ניצב גוש המרכז-שמאל.

לקראת הבחירות של אפריל 2019 הכריז הרמטכ"ל לשעבר בני גנץ על מועמדותו ועל הקמת מפלגה חדשה והחל לצבור במהירות תמיכה ומומנטום. הבחירות הסתיימו בתיקו: גנץ השיג הישג מרשים אבל לא הוא ולא נתניהו הצליחו להגיע למספר הקסם של 61 מתוך 120 חברי כנסת ולהקים קואליציה. עד מרס 2020, ולאחר מערכת בחירות נוספת ללא הכרעה, נשאר

נתניהו בתפקידו כראש ממשלה בפועל. אחרי בחירות 2020 הקים ממשלת אחדות לאומית יחד עם גנץ, שנשארה בשלטון במשך כשנה. המשבר הפוליטי היה חסר תקדים: מדינה ומערכת פוליטית מקוטבות, ראש ממשלה הנתון למשפט, הפגנות המוניות בעד ונגד והיעדר תקציב מדינה. סוגיית השלום עם הפלסטינים מילאה תפקיד מצומצם במערכות הבחירות של אותן השנים.

הדגש היה על אישיותו ודמותו של נתניהו. ברור שרבים מתומכיו של נתניהו תמכו בו בשל התנגדותו לרעיון שתי המדינות, בעוד רבים באופוזיציה תמכו לפחות במידה מסוימת של התקדמות ביחסים עם הפלסטינים, אבל הסוגיה לא תפסה מקום חשוב בסדר היום הפוליטי. מנהיגי אופוזיציה שתמכו במידה של התקדמות עם הפלסטינים, אם לא בנוסחת שתי המדינות, העריכו שציבור הבוחרים הישראלי נסחף ימינה, והעדיפו שלא לתת פומבי לדעותיהם בסוגיה הפלסטינית.

ועדיין, תגובתה של ישראל לתוכנית טראמפ הושפעה עמוקות מהפוליטיקה הפנימית שלה. נתניהו חתר להרחיב את התמיכה בה זכה בימין על חשבון מפלגות הימין הקיצוניות יותר, הקצין את עמדותיו ואימץ תוכנית סיפוח. גנץ ומנהיגים אחרים במרכז הפוליטי באופוזיציה הביעו תמיכה מסוימת בתוכנית. הצוות של טראמפ היטלטל בין תמיכתו הרגילה בנתניהו, להערכה שגנץ הפך לגורם כוח בפוליטיקה הישראלית שיש להתחשב בו.

באפריל 2019 כוננו בפעם הראשונה יחסים ישירים בין קושנר לגנץ, וכאשר הוכרזה תוכנית טראמפ בווינגטון הוזמן גם גנץ לפגוש את הנשיא. ועדיין, במרס 2019, במגמה ברורה לסייע לנתניהו בבחירות, הודיע טראמפ על הכרה בריבונות הישראלית על רמת הגולן. היה זה מהלך מוזר שכן ב-1981 נמנע מנחם בגין במכוון מסיפוח של הגולן, והסתפק בהודעה על החלת החוק הישראלי על השטח.

נתניהו וגנץ ניסו כאחד לנצל את ההזמנות שקיבלו לווישינגטון, כדי לחזק את מעמדם בישראל. תגובתו של נתניהו לתוכנית הייתה מעורבת. התוכנית הייתה בעליל פרו־ישראלית, שונה מאוד מהעמדות של ממשלים אמריקניים קודמים, אולם היו בה שני מרכיבים - מדינה פלסטינית וחילופי שטחים - שהיו לצנינים בעיני הימין הישראלי. נתניהו הזמין מספר מנהיגים של תנועת המתנחלים להצטרף אליו בווישינגטון לטובת חיזוק התמיכה בו בגוש, וכמה ממוזמניו אכן "חגגו" את האירוע בווישינגטון. אולם המאמץ שהשקיע נתניהו לא זכה להצלחה רבה. כמה מתנחלים, שטעו בהבנת המציאות הפוליטית בווישינגטון ובתמונה הפוליטית בישראל, לא היו מרוצים מן התוכנית והביעו בגלוי חוסר נחת. נתניהו ניסה לנטרל את הביקורת, כאשר הבטיח שיבצע בקרוב סיפוח של לפחות חלק מ־30% של הגדה המערבית שנועדו להיות תחת שליטה ישראלית על־פי התוכנית. השגריר האמריקני פרידמן תמך בגלוי במאמץ. לממשל טראמפ חשוב היה שגנץ יביע את תמיכתו בתוכנית, והוא עשה זאת תוך השמעת הסתייגות מסוימת.

אירועים אלה התנהלו במקביל לבחירות מרס 2020. גם בחירות אלו לא הביאו להכרעה, אבל גנץ ושותפו, הרמטכ"ל לשעבר גבי אשכנזי, התנתקו משותפיהם ב"כחול-לבן" וחתמו עם נתניהו על הסכם להקמת ממשלת רוטציה. על־פי אותו הסכם נעשה נתניהו ראש הממשלה הראשון בעוד גנץ משמש כראש ממשלה חלופי ושר ביטחון; ואשכנזי שר חוץ. מכאן ואילך הצטרך ממשל טראמפ לעבוד עם ממשלה ישראלית היברידיית כדי לממש את תוכניתו.

גנץ ואשכנזי קיבלו את תוכנית טראמפ, אך חשו שלא בנוח עם מרכיב הסיפוח שהיה חלק ממנה. בה בעת, במבט קדימה למערכות בחירות עתידיות, הם חששו לנכר מצביעים מן הימין

המתון, ובמקום להתנגד באורח מפורש לסיפוח הצהירו שצעדים עתידיים יצטרכו להביא בחשבון את יחסיה של ישראל עם מצרים וירדן. זאת הייתה לשון קוד בהתחשב בהתנגדותן העזה של מצרים וירדן לסיפוח, ובאיומיה של ירדן לבטל את הסכמי השלום עם ישראל אם יבוצע סיפוח.

סעיף 28 של הסכם הקואליציה שנחתם באפריל 2020 הצהיר כי: "בכל הנוגע להצהרת הנשיא טראמפ, ראש הממשלה וראש הממשלה החלופי יפעלו בהסכמה מלאה של ארה"ב, לרבות לעניין המפות מול האמריקנים ובהידברות בינ"ל בנושא, כל זאת תוך חתירה לשמירה על האינטרסים הביטחוניים והאסטרטגיים של מדינת ישראל ובהם הצורך בשמירה על היציבות האזורית, שמירה על הסכמי השלום וחתירה להסכמי שלום עתידיים".

במהלך העשור שבא בעקבות נאום בר אילן ב־2009 נע נתניהו באורח שיטתי ימינה. ב־2009 הביע תמיכה בפתרון שתי המדינות, במידה רבה כדי לרצות את ברק אובמה, אבל ההצהרה זכתה באותה עת לתהודה רבה. במהלך סיבובי המשא ומתן עם הפלסטינים - זה שנוהל על־ידי ג'ון קרי וזה שנוהל באפיק בלתי פורמלי בלונדון - היה נתניהו מוכן לעשות כמה ויתורים משמעותיים. אחרי ניצחונו בבחירות 2015 והקמת ממשלת ימין צרה, נשען נתניהו באורח מובהק על ציבור בוחרים ימני. תלותו בציבור זה גברה מרגע שהועמד לדין. מבחינתו, המשך כהונה כראש ממשלה הייתה ההגנה הטובה ביותר. הוא זכר היטב שאהוד אולמרט התפטר תחת לחץ כאשר בעיותיו המשפטיות החרפו, וסיים בבית הסוהר. דינמיקה זאת הצטיירה בבירור רב עוד יותר במהלך המשבר של השנים 2019-2021. היה זה במגמה לרצות את תומכיו בין המתנחלים, כשנתניהו החל לדבר על סיפוח חלקים מן הגדה. מהלכים אלה זכו לתמיכתו הגלויה של השגריר פרידמן.

ערב הטקס בווישינגטון התנהל מאבק בין נתניהו לבית הלבן, ובתוך הבית הלבן בין קושנר לשגריר פרידמן. הראשון יצא עם ידו על העליונה, ופרידמן הושפל כאשר הבית הלבן הורה לו לסגת מתמיכתו הפומבית בסיפוח. אחרי הקמת ממשלת הרוטציה הבינו קושנר וצוותו שגנץ ואשכנזי לא ישתפו פעולה במימושה של תוכנית, שכללה סיפוח מידי. פירוש הדבר מבחינתם - נשלל מהם שותף ישראלי מתפקד, והיה עליהם לחפש מסלול שונה.

מנורמליזציה אינקרמנטלית לנורמליזציה מלאה

"הסכמי אברהם" הוא השם שניתן ספציפית להסכם שנחתם בין ישראל לאיחוד האמירויות בספטמבר 2020, אך הוא מיושם גם באורח רופף יותר לשורת הסכמים שהושגו בסתיו אותה שנה בין ישראל לבחריין, סודאן ומרוקו. ארצות-הברית הייתה שותף פעיל בהשגת הסכמים אלה. בשלושה מהם ניתנה תמורה אמריקנית לשותפה הערבית להסכם. המונח "הסכמי אברהם" נבחר בשל ההתייחסות למוצא המשותף המיוחס ליהודים ולערבים. על ההסכם המקורי עם איחוד האמירויות הוכרז באוגוסט 2020 במהלך שיחת טלפון משותפת לטראמפ, לנתניהו ולירוש העצר דאז מוחמד בן זאיד. ההסכם הנהיג נורמליזציה של היחסים בין ישראל לאמירויות, כנגד התחייבות ישראלית מפורשת להשעות את תוכנית סיפוח הגדה המערבית למשך שלוש שנים. לא כחלק מן ההסכם, אבל כמרכיב חשוב מאוד של העסקה, הייתה הסכמה ישראלית בשתיקה למכירת מטוסי קרב מתקדמים מסוג F-35 לאמירויות. הסכמה זאת נדרשה בשל המחויבות האמריקנית שלא לפגוע ביתרון הצבאי האיכותי של ישראל. ב-15 בספטמבר הצטרפה בחריין לאמירויות, כאשר חתמה על הסכם שלום ונורמליזציה עם ישראל.

באוקטובר 2020 הצטרפה סודאן לחותמות המקוריות על הסכמי אברהם. בין סודאן לישראל לא נחתם הסכם פורמלי, אולם שתי המדינות הכריזו על נרמול יחסיהן. ממשל טראמפ תגמל את סודאן, כאשר הכריז על הוצאתה מרשימת המדינות התומכות בטרור והבטיח לה סיוע כלכלי. המדינה הרביעית והאחרונה באותו שלב שהצטרפה לתהליך הייתה מרוקו, כאשר בדצמבר 2020 נחתם ברבאט הסכם נורמליזציה בין המדינות. מהלך זה נתמך אף הוא על-ידי מהלך אמריקני: הכרה בריבונותה של מרוקו בשטח הנתון במחלוקת בסהרה המערבית והקמת קונסוליה אמריקנית באזור.

את ההתקדמות הדרמטית הזאת ביחסי ישראל-ערב ניתן לראות משתי נקודות מבט. הראשונה היא עשורים של יחסים בין ישראל לחותמות הערביות. מערכת היחסים בין ישראל למרוקו החלה בשנות ה-60 של המאה ה-20. היא עוצבה על-ידי גודלה וחשיבותה הפוליטית של קהילת יוצאי מרוקו בישראל, ומשיתוף הפעולה המודיעיני הביטחוני בין שתי המדינות. ב-1965 נחשפה מערכת זאת כאשר קהיליית המודיעין הישראלית הואשמה בשיתוף פעולה עם מרוקו בחטיפתו של מנהיג האופוזיציה המרוקאית, מהדי בן ברכה בפריז. מרוקו נתנה לישראל אוצר מודיעיני, כאשר חלקה עמה הקלטה של דיוני ועידת הפסגה הערבית שנערכה בקזבלנקה.

היחסים בין ישראל למרוקו ידעו עליות ומורדות. במהלך מלחמת יום הכיפורים נשלחה יחידה צבאית מרוקנית להשתתף בלחימה נגד ישראל, וב-1977 אירחה מרוקו את המפגשים בין שר החוץ הישראלי משה דיין לשליחו של סאדאת חסן תוהאמי, שהכשירו את הקרקע לביקורו של סאדאת בירושלים.

אחרי חתימת הסכמי אוסלו כוננו בין ישראל למרוקו יחסים דיפלומטיים, שנותרו שלוש שנים מאוחר יותר עם פרוץ

האנתפאדה השנייה, אבל תיירים ישראלים הורשו להמשיך לבקר במרוקו. בשנים שקדמו לחתימה על "הסכמי אברהם" היו סימנים ברורים שמרוקו מעוניינת בשדרוג יחסיה עם ישראל. בינואר 2020 הציע שר החוץ המרוקני נאצר בוריטה, ליצור זיקה בין תוכנית טראמפ להכרה אמריקנית בריבונותה של מרוקו על הסהרה המערבית.

להסכם הנורמליזציה בין ישראל לסודאן קדמו עשורים של מערכת יחסים עוינת. סודאן שיגרה יחידות צבא למלחמה נגד ישראל, ולתקופה מסוימת נכנסה תחת השפעתה של איראן ושימשה חולייה חשובה במאמץ האיראני להבריא נשק ואמצעי לחימה לרצועת עזה. ב־2009 הפציץ חיל האוויר הישראלי את נתיב האספקה האיראני בשטח סודאן. אבל ב־2020 הביאו המשברים הפוליטיים והכלכליים המכים בסודאן את ממשלתה לנקודה בה חתרה להתקרבות לארצות־הברית ולקבלת סיוע כלכלי ממנה. ההנהגה הסודאנית העריכה, כי הצטרפות להסכמי אברהם תסייע למאמציה בושינגטון.

שורשי היחסים בין ישראל ומספר מדינות במפרץ נבטו בעשורים קודמים. להוציא את שבע השנים שבין חתימת הסכמי אוסלו לאנתפאדה השנייה, נוהלו יחסים אלה מתחת לרדאר. התכנים המשותפים להם היו שיתוף פעולה, יחסים כלכליים, יכולתה האמיתית או המשוערת של ישראל להפעיל השפעה בושינגטון. כמו כן איבה משותפת לאיראן, שהמאבק בינה לערב הסעודית הפך לשנים מספר לציר המרכזי של הפוליטיקה האזורית של המזרח התיכון.

המדינה הערבית הבכירה במפרץ, ערב הסעודית, הייתה במשך שנים רבות תומכת של העניין הפלסטיני. פרשת הפגישה בין אבן סעוד לנשיא רוזוולט ב־1945 מוכרת היטב, כאשר במהלכה טען אבן סעוד בתקיפות נגד הקמת מדינה יהודית בארץ

ישראל. לאחר מלחמת יום הכיפורים מילאה ערב הסעודית תפקיד חשוב בהפעלת "נשק הנפט הערבי" נגד המערב, כעונש על תמיכתו בישראל (אך גם כדרך להעלאה דרמטית של מחירי הנפט). ב־1981, שנתיים לאחר המהפכה האסלאמית באיראן ובניסיון למתן את יחסי העולם הערבי עם ישראל, פרסם המלך פהד את "תוכנית פהד" – תוכנית בת 8 סעיפים ליישוב סכסוך ערבי-ישראל.

התוכנית הייתה רחוקה מלהשביע את מאווייה של ישראל, אבל ייצגה שינוי משמעותי בעמדה הסעודית. תמורה נוספת אירעה 20 שנים מאוחר יותר, כאשר ב־2002 פרסמה ערב הסעודית יוזמת שלום, שאומצה זמן קצר לאחר מכן על־ידי הליגה הערבית והפכה ל"יוזמת השלום הערבית". המהלך הסעודי נבע במידה רבה מן הצורך לשפר את מעמדה של ערב הסעודית בארצות־הברית ובזירה הבינ־לאומית, לאחר התקפת הטרור של ספטמבר 2001 והתפקיד המכריע שמילאו בה נתינים סעודים. התוכנית אכן הציעה התקדמות מהותית לקראת נוסחה שתהיה קבילה גם על ישראל, בהנחה שיוכנסו בה שינויים. בתמורה לנסיגה ישראלית מלאה לקווי 4 ביוני 1967 והקמת מדינה פלסטינית שבירתה ירושלים, היא הציעה לישראל שלום ונורמליזציה. ביחס לתביעה הפלסטינית לזכות שיבה נותרה היוזמה הערבית עמומה. כבר בשנות ה־60 נוצר שיתוף פעולה עקיף בין ערב הסעודית לישראל, כאשר שתי המדינות סייעו למרד התימני נגד מצרים. מאוחר יותר נבנה שיתוף פעולה מודיעיני בין שתי המדינות.

מערכת יחסים דומה כוננו ישראל ועומאן. עם חתימת הסכמי אוסלו הפכה מערכת היחסים לגלויה, יחסים דיפלומטיים נקשרו וראש הממשלה רבין ושר החוץ פרס ביקרו בעומאן. בשנת 2000, לאחר פרוץ האנתפאדה השנייה, ניתקה עומאן את היחסים הדיפלומטיים עם ישראל והיחסים חזרו למתכונתם הקודמת.

יחסי ישראל עם קטר היו ונותרו מורכבים יותר. הם הסתבכו בעקבות שאיפתה של קטר לנצל את ההון שצברה ממכירת נפט וגז, כדי למלא תפקיד אזורי ובין-לאומי בלתי פרופורציונלי לממדיה הזעירים. התוצאה נותרה מדיניות עשירה בסתירות. קטר מארחת בסיס אמריקני ענק, אך במקביל שוקדת על טיפוח יחסיה עם איראן. בפוליטיקה האזורית היא חברה לתורכיה ול"אחים המוסלמים" נגד הגוש הסוני המתון יותר. קרבה זאת הובילה גם לתמיכה בחמאס. ישראל ביקורתית ביחס לזיקה זאת, אך בה בעת משתפת פעולה עם קטר כגורם מתווך ומרגיע כלפי חמאס, והסכימה לחלוקת כסף קטרי לתושבי עזה (ולמעשה גם לחמאס). רשת הטלוויזיה הקטרית אל-ג'זירה ממלאת תפקיד חשוב באזור, באמצעות כיסוי של אירועים פוליטיים ומשברים ופרסום פרשנויות קיצוניות. למותר לציין, כי לרשת קו פרו-פלסטיני ואנטי-ישראלי בוטה.

איחוד האמירויות הצטרפה מאוחר יותר למערכת היחסים בין ישראל למדינות המפרץ, אולם מעת שעשתה זאת אימצה תפקיד מוביל. ב-2006 הסכימה הנהגת האמירויות להקמת נציגות ישראלית דיסקרטית בראשות איש משרד החוץ ברוס קשדן. היא גם נכנסה לשיתוף פעולה ביטחוני עם ישראל, ורכשה מערכות ביטחוניות ישראליות. למרבה האירוניה, היה זה ציוד ישראלי שסייע ב-2010 בחשיפה חלקית של חוליית המוסד שחיסלה את איש חמאס מחמוד אל-מבחוח בשטח דובאי. הנהגת האמירויות הגיבה בכעס, סגרה את הנציגות הישראלית ולא התירה לקשדן לחזור למדינה לפני 2017. באותו מועד מנהיגי המדינה כבר החליטו לשדרג את יחסיהם עם ישראל, ונעשו גורם מוביל בתהליך הדרגתי של נרמול היחסים בין ישראל למדינות המפרץ. ההחלטה התקבלה על-ידי מוחמד בן זאיד, יורש העצר דאז של אבו דאבי. השיקולים שהניעו אותו היו דומים לאלה

שהשפיעו על עמיתיו במפרץ: האתגרים שהציבו לביטחונם איראן, תורכיה והאסלאם הג'האדיסטי, והצורך להיערך לקראת תקופה חדשה שבה יקטן משקלו של מרכיב האנרגייה בכלכלת האזור. ישראל הצטיירה כשותף טבעי הן למאבק באיומים והן לבניית תשתית כלכלית חדשה. החלטתה של וושינגטון בתקופתו של אובמה להקטין את מעורבותה במזרח התיכון, העניקה תנופה נוספת לאותה מגמה. בעיצובה של מדיניות זאת ובמימושה מילא שגריר האמירויות בווינגטון יוסף אל-עתייבה תפקיד מפתח.

דברים אלה מוליכים לנקודת המבט השנייה - האצת ההתקרבות בין ישראל למספר מדינות במפרץ בעשור השני של המאה ה-21. בתהליך זה נודעה חשיבות רבה למלחמת האזרחים בסוריה, ובהשלכותיה על האזור: התעצמות ההשפעה והביטחון העצמי של איראן, מעורבותה הגוברת של תורכיה בקטר ובתימן והתחושה שפחתה היכולת להסתמך על ארצות-הברית כפטרון ומושיע לעת צרה. תחושה זאת החריפה ערב הביקורת שמתח אובמה על המשטרים הסמכותניים בעולם הערבי, והסתייגותו ממה שגינה כשבטיות והעדתיים של ערב הסעודית והתייחסותו לסעודים כאל "טרמפיסטים".

הנסיך הסעודי תורכי אל-פֶּיצַל, שכיהן כשגריר בווינגטון וכראש המודיעין הסעודי, הגיב על ביקורתו של אובמה במאמר שפרסם תחת הכותרת "אנחנו לא טרמפיסטים". הנסיך הרחיב בתיאור תרומתה של ערב הסעודית לארצות-הברית במהלך השנים, וקבל על כך שנשיא ארצות-הברית אינו מעריך תרומה זאת. "ארצות-הברית סתה לעבר איראן עד כדי כך, שאתם מייחסים למשקל שווה ל-80 שנות ידידות יציבה עם אמריקה ולהנהגה האיראנית, שממשיכה לתאר את אמריקה כאויב הגדול ביותר וממשיכה לחמש, לממן ולתמוך במיליציות עדתיות

בעולם הערבי והאסלאמי, שממשיכה לתת מחסה למנהיגים של אל־קאעדה ולארח אותם, שממשיכה למנוע בחירת נשיא לבנוני באמצעות חזבאללה, המזוהה על־ידי ממשלכם כארגון טרור, שממשיכה בצוותא עם בשאר אל־אסד להרוג את העם הסורי"⁵. גלי ההדף שעורר הרצח הברוטלי של העיתונאי הסעודי ג'מאל חשוקג'י ב־2018, החשד שיוחס למעורבותו של יורש העצר הסעודי ברצח וחלקה של ערב הסעודית במלחמת האזרחים בתימן, פגמו בתדמיתה של הממלכה וביחסיה עם וושינגטון. מעורבותן של האמירויות במלחמת האזרחים בתימן פגעה גם בתדמיתן. על רקע זה התקבל ממשל טראמפ בחמימות על־ידי מדינות ערב השמרניות. הממשל החדש לא מתח ביקורת על משטרים סמכותניים, והיה מעוניין בעשיית עסקים עם יצואניות נפט וגז ועתירות ממון. למשפחות המלוכותיות של ערב הסעודית והאמירויות היה קל וטבעי להתנהל מול הבית הלבן של טראמפ ומול משפחתו. מדינות המפרץ הערביות קיבלו בברכה את החשיבות שייחס ממשל טראמפ ליישוב הסכסוך בין ישראל לפלסטינים, והן תמכו בו בגלוי.

מגמה זאת באה לידי ביטוי פומבי כאשר החליט הממשל להכיר בירושלים כבירת ישראל, ולהעביר אליה את שגרירות ארצות־הברית, ולאחר מכן כשהתקיימה העבודה על "תוכנית המאה" שפורסמה בינואר 2020. לתוכנית ניתנה תמיכה גלויה, לא נמתחה ביקורת על ארצות־הברית וניכרה נכונות לשדרוג היחסים עם ישראל. שר המדינה במשרד החוץ של האמירויות אנואר גרגש נתן למדיניות זאת ביטוי רהוט. הוא הצהיר במרס 2019 כי: "החלטתן של מדינות ערביות רבות לא לדבר עם ישראל הכבידה על מציאת פתרון במשך עשורים [...] לפני שנים רבות כשהייתה החלטה ערבית לא לקיים מגע עם ישראל

הייתה זאת החלטה שגויה ביותר במבט לאחור [...] משום שברור שעדיף לנתח ולהבדיל בין מחלוקת פוליטית לקיום קווי תקשורת פתוחים".⁶

בשנים 2018-2019 נקטו מספר מדינות במפרץ בצעדים של נורמליזציה חלקית עם ישראל. מדינות זאת שיקפה את התעצמות הביטחון העצמי של המפרציות נוכח דעיכת ההנהגות המסורתיות של הלאומיות הערבית בקהיר, דמשק ובגדאד, ואת צמצום המחויבות שלהן עצמן לעניין הפלסטיני וסבלנותן כלפי ההנהגה הפלסטינית. האמירויות תמכו בתוכנית טראמפ, ובמקביל החליטו על קידום זהיר של הנורמליזציה עם ישראל. לקראת סוף 2017 החליטו לקבל באבו דאבי דיפלומט ישראלי, שיוצב במרכז האזורי של האו"ם לאנרגיות מתחדשות. ב־2018 ו־2019 הן הסכימו להשתתפות ספורטאים ישראליים בתחרויות בין־לאומיות, כמו גם להקמת ביתן ישראלי ב"אקספו 2020" בדובאי. באוקטובר 2018 הסכימו לא רק להשתתפות ישראלית בתחרות ג'ודו בין־לאומית, אלא גם לביקור של שרת התרבות והספורט הישראלית מירי רגב שנלקחה לסיור פומבי במסגד הגדול באבו דאבי. ב־2018 ביקר נתניהו באבו דאבי ועומאן, אם כי דבר הביקורים נשמר בסוד. ב־2018 התירה ערב הסעודית לחברת התעופה ההודית אייר אינדיה לטוס מעל שטחה לתל־אביב וממנה, וכך לקצר את הטיסה באורח משמעותי ולהוזילה. להלכה ניתן הוויתור לחברה ההודית, אך בעליל הייתה זאת מחווה גם כלפי ישראל.

במהלך שנת 2020, בד בבד עם תמיכתן בתוכנית טראמפ, ניהלו האמירויות מסע נחרץ נגד כוונתו של נתניהו לספח באורח חד־צדדי חלקים מן הגדה המערבית עוד לפני מימושה המלא של התוכנית (ובכלל זה, הקמת מדינה פלסטינית וחילופי שטחים). ביוני 2020 הרחיק השגריר עֵתייבה לכת בתמיכת ממשלתו,

ופרסם בעיתון ידיעות אחרונות מאמר ובו הציע לישראל נורמליזציה אך התנגד בחריפות לסיפוח.

ביוני 2020 הבינו אנשי צוותו של טראמפ שלא ניתן יהיה לממש את התוכנית שהציגו. בעוד נתניהו ופרידמן המשיכו לפעול למען סיפוח חלק מן הגדה, הבהירו שרי הביטחון והחוץ בממשלה בני גנץ וגבי אשכנזי את ההתנגדותם לסיפוח. נוסף על כך היה עליהם להביא בחשבון את ההתנגדות החזקה לסיפוח בעולם הערבי, בייחוד בירדן, שאימה לבטל את הסכם השלום עם ישראל, כמו גם את ההתנגדות הרחבה בזירה הבינ־לאומית. בנקודת זמן זאת הגיע ממשל טראמפ למסקנה, שעליו לשנות את מדיניותו, ולהחליף את החתירה למימוש תוכנית טראמפ בניסיון להשיג נורמליזציה בין ישראל לאמירויות בתמורה להשעיה של תוכנית הסיפוח. הקרקע לשינוי זה הוכנה מזה זמן על־ידי האמירויות, תוך ניצול הקשר ההדוק בין עֵתייבה לקושנר. עוד בראשית 2020 עדכן הראשון בדבר נכונותן של האמירויות לנורמליזציה עם ישראל. כמה חודשים מוקדם יותר, בדצמבר 2019, נפגש עֵתייבה עם הדיפלומט הישראלי דיוויד שפירא ודיבר על שלום ונורמליזציה, אך הציב על השולחן שני תנאים: שום סיפוח בגדה המערבית, והסכמה ישראלית למכירת מטוסי F-35 לאמירויות. באביב 2020 עדיין נרתע הממשל ממימוש השינוי המסתמן במדיניותו בשל המשבר הפוליטי בישראל, אבל ביוני גמלה ההחלטה לפעול.

בסוף יוני 2020 במהלך ביקור בירושלים הציע ברקוביץ' לנתניהו, שבתמורה לויתור על ניסיון הסיפוח יפעל הממשל לקדם את הסכם הנורמליזציה בין ישראל לאמירויות. על אף החשיבות הפוליטית הרבה שייחס נתניהו לסוגיית הסיפוח, הוא ידע גם להעריך את גודל ההישג הכרוך בנורמליזציה עם מדינה ערבית חשובה. לרעיון השלום האזורי נודעה חשיבות

רבה בהשקפתו של הימין הישראלי על הסוגיה הפלסטינית, ועל מה שעדיין כונה תהליך השלום. על פי ראייה זאת, עדיף היה שלא להציע את הוויתורים הכואבים, שהיו כרוכים בהסדר קבע ישראלי-פלסטיני, ולהתחיל בהסדר עם מדינות ערב או חלק מהן לפני הכניסה למו"מ עם הפלסטינים. מהלך כזה נועד לחזק את מעמדה של ישראל לקראת המו"מ ובמהלכו; להחליש את מעמדה של הפלסטינים; ולהגביר את נכונותו של הציבור הישראלי לתמוך בוותורים שתאלץ ישראל להציע בכל מקרה. נתניהו מכל מקום הבין היטב כי מהלך האירועים לא הותיר בידו ברירה, אלא להסכים לשינוי המהלך מסיפוח לנורמליזציה ולנסות להפיק ממנו את מרב התועלת המדינית והפוליטית. להשלמת המהלך נדרשו כמה שבועות של הכנה לפני שהוכרז ב-13 באוגוסט בשיחת טלפון משותפת לטראמפ, נתניהו ומוחמד בן זאיד.

עם השלמת ההסכם נפתח בישראל ויכוח פוליטי על משמעותו. מטבע הדברים, נתניהו ניסה להעצים את ההישג ותיאר את הנורמליזציה עם האמירויות ובחריין כסופו של המושג "שטחים תמורת שלום" – העיקרון שניצב בבסיסם של הסכמי השלום הישראליים-ערבים מאז 1977. יריביו של נתניהו, הגם שבירכו על משמעות פריצת הדרך, טענו כנגדו שעשיית שלום עם מדינות שלאמיתו של דבר לא היו במצב מלחמה עם ישראל, ושאיתן לא היו לישראל כל סכסוכים טריטוריאליים, לא הייתה בת השוואה לעשיית שלום עם מצרים וירדן או למאמץ המתמשך לפתור את הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

ב-18 באוגוסט הביך העיתונאי הישראלי נחום ברנע את נתניהו, כאשר פרסם את העובדה שמכירת מטוסי F-35 המתקדמים לאמירויות הייתה חלק מן העסקה. במילים אחרות, לא היה כאן "שלום תמורת שלום" אלא "שלום תמורת אי סיפוח ומטוסים. ישראל לא הייתה מודאגת מרכישת המטוסים עליידי

מדינה ידידותית כמו האמירויות, אך דאגה מהאפשרות שהמהלך יוביל למכירת המטוס המתקדם למדינות נוספות במזרח התיכון. בזירות הציבורית והפוליטית בישראל ספג נתניהו ביקורת הן על כך שניסה להסתיר ממד זה של העסקה, כמו גם בשל החלטתו להסכים למכירה בלא להתייעץ עם מערכת הביטחון.

הערות

- .1 In 2022, David Friedman published his account and version of his mission and Trump's "Deal of the Century" under the title *Sledgehammer: How Breaking with the Past brought Peace to the Middle East* (Broadside Books, 2022).
- .2 *The Guardian*, February 16, 2017
- .3 רביד, השלום של טראמפ, עמ' 314-315.
- .4 יואל גוז'נסקי וקובי מיכאל, "יחסי מדינות המפרץ והרשות הפלסטינית: האם לקראת תפנית?", מבט על, גיליון 1607 (7 ביוני 2022).
- .5 Prince Turki al-Faisal, "Mr. Obama, we are not 'free riders'," *Arab News*, March 14, 2016.
- .6 *Reuters*, March 28, 2019, quoting the Emirati newspaper *The National*.

בעקבות הסכמי אברהם

התקופה שנפתחה ביחסי ישראל-ערב עם חתימת "הסכמי אברהם" עוצבה על-ידי שש התפתחויות עיקריות: ניצחוננו של ג'ו ביידן בבחירות לנשיאות ארצות-הברית בנובמבר 2020; הקמת ממשלה בישראל ביוני 2021; המימוש ההדרגתי של "הסכמי אברהם"; מבצע "שומר החומות" במאי 2021; פלישת רוסיה לאוקראינה בפברואר 2022, נפילת ממשלת בנט-לפיד והקמת ממשלת ימין בראשותו של בנימין נתניהו בדצמבר 2022.

בחירתו של ביידן לנשיא וכינון ממשלו בינואר 2021, בישרו שינויים משמעותיים במדיניותה של ארצות-הברית במזרח התיכון. תמורות מדיניות במעבר מממשל אמריקני אחד למשנהו, ביחוד כאשר מדובר במעבר מהגמוניה של מפלגה אחת לשנייה, הן תופעה מוכרת בהיסטוריה ובפוליטיקה האמריקנית. מדובר היה בכניסתו לתפקיד של מי שהיה סגנו ושותפו של ברק אובמה, ולדידו ביטולן של החלטות וקווי מדיניות שאומצו על-ידי דונאלד טראמפ, כהתרסה נוכח מדיניותו של קודמו, היה מהלך טבעי. מגמה זאת באה לידי ביטוי מוקדם עם הכרזתו של ביידן על כוונתו לחזור להסכם הגרעין עם איראן (בדעיבד הבינו ביידן ואנשיו שהייתה זאת טעות טקטית להציע מחווה כזאת, ללא תמורה למדינה האמונה על ניהול קשוח של משא ומתן).

בניגוד לקשר האינטימי בין הבית הלבן של טראמפ ומשפחתו עם משפחות המלוכה של ערב הסעודית ואיחוד האמירויות, ממשל ביידן, הגם שהיה ביקורתי פחות ממשטר אובמה כלפי

המשטרים הסמכותניים בעולם הערבי, קיים יחסי עבודה תקינים אך מאופקים עם בעלות בריתה השמרניות של ארצות הברית. מדיניות זאת הושפעה גם ממשקלו של האגף הפרוגרסיבי במפלגה הדמוקרטית.

מאוחר יותר, בעקבות פלישת רוסיה לאוקראינה ועליית משקלן של יצרניות הנפט והגז בעולם הערבי, ריכך ממשל ביידן את עמדתו כלפיהן. הממשל אישר את מכירת מטוסי ה-F-35 לאיחוד האמירויות, אך ביצע העסקה התמהמה. ככל שחלף הזמן התחמם יחסו של הממשלה להסכמי אברהם: מזכיר המדינה בלינקן השתתף ב"פסגת הנגב", והממשל השקיע מאמץ שקט בקידום הנורמליזציה בין ישראל לערב הסעודית כחלק מן ההכנות לביקורו המתוכנן של הנשיא בערב הסעודית באביב 2022.

חשובה מכול הייתה העובדה כי המזרח התיכון, ובכלל זה הסוגיה הפלסטינית, לא תפסו מקום גבוה בסדר היום של ממשל ביידן. בראש סדר היום ניצבו בעיות פנים: הצורך להגן על הדמוקרטיה האמריקנית, ולטפל במצב הכלכלי ובהשפעתה המתמשכת של הקורונה. במדיניות החוץ בלטו הצורך להתמודד עם האתגרים הסיני והרוסי, ולהסדיר את יחסיה של ארצות הברית עם בעלות בריתה המסורתיות באירופה ובאסיה.

לאחר הפלישה הרוסית לאוקראינה נעשתה מערכת היחסים עם רוסיה לסוגיה מרכזית בסדר היום הבין-לאומי של ארצות הברית. על רקע זה לא עמדו לרשותו של הממשל הזמן או המשאבים הדרושים כדי לנסות ולחדש את תהליך השלום הישראלי-פלסטיני, או להסתבך במלחמה נוספת במזרח התיכון. בנוגע לסוגיה הפלסטינית, דוברי הממשל הכריזו כי הם נותרו מחויבים לפתרון שתי המדינות, אך אין בכוונתם להשקיע מאמץ מחודש לקידומו של פתרון כזה. אותם דוברים חזרו והדגישו

כי הממשל מחויב לשמירה על הסטטוס קוו בגדה המערבית, ולשיפור איכות החיים של האוכלוסייה הפלסטינית. הממשל הפעיל לחץ קבוע על ממשלת ישראל להימנע מנקיטת צעדים שישינו את הסטטוס־קוו, או יפגעו באיכות החיים של הפלסטינים. כוונתו של הממשל לפתוח מחדש קונסוליה בירושלים, שתשמש למעשה כנציגות דיפלומטית עבור הגדה המערבית, נתקלה בהתנגדותה של ממשלת בנט.

תחת ממשל ביידן חזרו יחסי ארצות הברית עם ישראל למסלול המסורתי: יחסים הדוקים ושיתוף פעולה ביטחוני, ללא העליות והמורדות הדרמטיים של ימי טראמפ. וושינגטון לא הסתירה את שביעות רצונה מהקמת הממשלה החדשה בישראל, וניסתה לסייע בידה לשרוד את האתגר המתמיד לקיומה, אולם שתי סוגיות העכירו את היחסים בין הממשלים: הגרעין האיראני והשאלה הפלסטינית.

ממשלת בנט לא הסתירה את הביקורת שהייתה לה על האופן שבו ניהלה וושינגטון את המו"מ על החייאת הסכם הגרעין. כמו לקודמתה הייתה לה ביקורת על ההסכם המקורי שחתם עליו ממשל אובמה, והיא הסתייגה גם מהגישה הרכה יותר של ההסכם שהצטיירה במהלך המו"מ החדש בין וושינגטון לטהרן. בנט וממשלתו סברו שוושינגטון דבקה בקו רך מדי, אך בניגוד לנתניהו שמתח ביקורת פומבית על מדיניותו של אובמה, הקפידה ממשלת בנט להקרין את חוסר הנחת שלה בפרופיל נמוך. הפרסום בדבר דרישתה של איראן לבטל את הכללת משמרות המהפכה ברשימת הטרור של מחלקת המדינה, ונכונותו המסתמנת של הממשל להגיב על הדרישה בחיוב, אפשרו לממשלת בנט לבקר החלטה אפשרית כזאת בלא להיתפס כמי שמחבלת בהשגת ההסכם.

בסוגיה הפלסטינית התקשתה ממשלת בנט לעצב מדיניות ברורה ושיטתית, בשל ההרכב המגוון של הקואליציה שנסמכה עליה – ממרצ ורע"מ ועד למפלגותיהם של בנט וסער. יתרה מכך, מדובר היה לא רק במדיניות של מפלגות ורשימות אלא גם בקשיים וגחמות של חברי כנסת בודדים, שאימו דרך קבע לערער את קיום הממשלה. ממשלת בנט לפיד לא דגלה בסיפוח או ביוזמות מרחיקות לכת אחרות בכל הנוגע לסוגיה הפלסטינית, אך נרתעה מעימותים עם מתנחלים קיצוניים, המשיכה לבנות בהתנחלויות, הניחה למשטרה ולגורמי ימין לנהוג ביד קשה במזרח ירושלים, ותמכה למעשה בחיזוק הנוכחות היהודית בהר הבית.

בשתי הסוגיות – איראן והשאלה הפלסטינית – הייתה למעשה הסכמה בשתיקה בין ממשל ביידן לממשלת בנט לפיד, שלא להסכים ולא להפוך את אי ההסכמה למוקד מתיחות ביחסי שתי המדינות. ביחסי ארצות הברית עם ישראל חל שינוי דרמטי עם הקמת ממשלת הימין החדשה בראשותו של בנימין נתניהו. ממשל ביידן הסתייג בגלוי מהרפורמה אותה ביקשה הממשלה החדשה לחולל במערכת המשפט הישראלית, וממדיניותה הלאומנית בשאלה הפלסטינית. למתח בין שני הממשלים ניתן ביטוי בולט על-ידי סירובו של הנשיא ביידן להזמין את ראש הממשלה נתניהו לביקור בווישינגטון, בניגוד למה שהיה מקובל בשנים קודמות עם הקמתה של ממשלה חדשה בישראל.

את התפקיד המרכזי בהקמת הקואליציה והממשלה בעקבות הבחירות של מרס 2021 מילא לפיד. לראשונה בהיסטוריה הפוליטית של ישראל נכללה בקואליציה מפלגה ערבית אסלאמיסטית מתונה – רע"מ. כדי לשרוד נאלצה הממשלה להתמקד בנושאים קונצנזואליים כמו המאבק בקורונה ובסוגיות כלכליות, ולחמוק ככל האפשר מנושאים שנויים במחלוקת, בראש

ובראשונה העניין הפלסטיני. היה זה טבעי למקד את מדיניותה כלפי העולם הערבי במאמץ ליישם ולהעמיק את הסכמי אברהם, ולחתור בה בעת לקיום הסטטוס־קוו בגדה המערבית וברצועת עזה. מוקד שני של מדיניותה המזרח תיכונית היה המשך העימות עם איראן – התנגדות שקטה להחייאתו של הסכם הגרעין, המשך המתקפות על מטרות איראניות ופרו־איראניות בסוריה, פגיעה במומחי גרעין ובכירים במשמרות המהפכה, לפי פרסומים זרים, וטיפוח שיתוף הפעולה עם השותפות המפרציות להסכמי אברהם. מדינות אלה ראו בישראל שותף למאבק נגד איראן ושלוחותיה, בייחוד נוכח הפגיעה באמינותה של ארצות הברית כמגן ופטרון, אבל אותה תחושה עצמה דחפה אותן לבנות גשרים עם איראן.

הקשיים הכלכליים הדיפלומטיים שמשטרו של ארדואן בתורכיה סבל מהן, השאיפה התורכית לכך שגז טבעי מישראל ומהאגן המזרחי של הים התיכון יוזרם לאירופה דרך תורכיה (ולא דרך יוון) והציפייה לסיוע פוליטי־דיפלומטי בווינגטון, הביאו להתחממות היחסים בין תורכיה לישראל. שיאיו של התהליך היו ביקוריהם של הנשיא הרצוג בתורכיה ושל שר החוץ התורכי בישראל ובראמאללה. ישראלים הבקאים בעליות ובמורדות ביחסי ישראל תורכיה במהלך השנים התייחסו לתמורה זאת במידה של ספקנות, אך ברי היה שמדובר בשיפור חשוב ולו זמני במעמדה האזורי של ישראל.

במשך השנתיים שעברו מאז חתימת הסכמי אברהם התקדם תהליך היישום שלהן בהדרגה, ברמה ובקצב, שהשתנו ממסלול למסלול. העימות בין ישראל לחמאס במאי 2021 הציב אתגר בפני הסכמי אברהם. גם אם המשטרים באמירויות ובבחריין הסתייגו מחמאס, שנתפסה כבעלת בריתה של איראן וקטר, לא היה ביכולתן להתעלם מדעת הקהל שהושפעה מהמראות שנצפו במסכי הטלוויזיה ומהרשתות החברתיות. ההסכמים שרדו את

המשבר, אך תהליך יישומם הואט. התנופה חודשה בראשית 2022 באמצעות שורת ביקורים של אישים ישראלים, וחתימה על הסכמים ביטחוניים וכלכליים.

איחוד האמירויות, החותמת המקורית על הסכמי אברהם, הובילה את תהליך היישום מן הצד הערבי, בעוד יחסיה של ישראל עם סודאן נותרו שוליים. יחסים דיפלומטיים כוננו עם האמירויות, בחריין ומרוקו. נחנכו קווי תעופה ישירים ושורה ארוכה של בכירים ישראלים ביקרו בשלוש המדינות (לעומת מספר זעום של מבקרים בכירים מהן בישראל). יחסי המסחר והכלכלה בין ישראל לאמירויות צברו תנופה. מבחינה פוליטית ועניינית נודעה חשיבות מיוחדת ליחסים הביטחוניים הגלויים עם מרוקו ובחריין. מרוקו רכשה מישראל מערכת הגנה קרקע-אוויר, ובחריין חתמה עם ישראל על מזכר הבנה ביטחוני. באוקטובר 2021 נכח רמ"ט חיל האוויר האמירתי בתמרון הרב-לאומי שקיימה ישראל תחת השם "דגל כחול". ארצות הברית תרמה לקידום יחסי הביטחון של ישראל עם שותפותיה החדשות במפרץ כאשר צירפה את ישראל לתחום האחריות של "סנטקום", ובנובמבר 2021 נכללה ישראל בתרגיל של סנטקום בו השתתפו גם הציים של בחריין ושל איחוד האמירויות.¹

נקודת השיא של תהליך זה הייתה "פסגת הנגב" שהתקיימה בשדה בוקר ב-26-27 במרס, בהשתתפות מזכיר המדינה האמריקני וארבעה שרי חוץ ערביים (מצרים, האמירויות, בחריין ומרוקו). בלטה בהיעדרה ירדן, החתומה כמו מצרים על הסכם שלום עם ישראל. ככל הנראה בשל מידה ניכרת של ביקורת על התנהלותה של ממשלת ישראל בסוגיה הפלסטינית, ובייחוד על התנהלותה בסוגיית הר הבית שלירדן יש בו מעמד מיוחד. לא רב הידוע על תוכן הדיונים שהתקיימו בשדה בוקר, אך עצם

המפגש בהרכב זה, במקום המזוהה עם דמותו ומורשתו של דוד בן-גוריון, היה בעל משמעות.

על משמעות זאת העיב אירוע טרור בבאר שבע שאירע בשעה שנפגשו, חלק מגל "טרור יחידים" שאתגר את ממשלת בנט באותם שבועות. גל זה הצביע על כך שלצד הנורמליזציה שהתגלמה בהסכמי אברהם וביישומם על פני זמן, סירבה הבעיה הפלסטינית לרדת מסדר היום של ישראל והאזור. במצב דברים זה לחמאס תפקיד מוביל. ראינו כיצד גרר החמאס את ממשלת נתניהו למבצע "שומר החומות", כאשר שיגר במאי 2021 טילים לכיוון ירושלים במגמה ליצור זיקה ברורה בין המצב בעזה לסוגיה הפלסטינית. כך גם אתגר את פתח והרשות הפלסטינית, והציב את חמאס כמי שמוליכה את המאבק הפלסטיני על רקע חולשת הרשות.

ביוני 2022 פרסמו שני חוקרים ערביים במכון קרנגי בווישינגטון, זאהא חסן ומרוואן מועשר, את המאמר "מדוע אין הסכמי אברהם משיגים את מטרתם?". חסן שימשה כמתאמת ויועצת משפטית לקבוצת המו"מ הפלסטינית, במהלך ניסיונה של הרשות הפלסטינית להתקבל כחברה באו"ם, בעוד מועשר כיהן כשר החוץ של ירדן וכשגריר הראשון של ירדן בישראל. כותרת המשנה של המאמר הייתה "הסטת הפלסטינים היא מתכונת לאלימות ולא לשלום"². המאמר הסתיים בקביעה ולפיה "פלסטינים וישראלים הגיעו למבוי סתום והקרקע בלתי יציבה. מתן עדיפות להסכמי אברהם תוך הקפאת זכויות הפלסטינים, שולחת סימנים ברורים אך שונים לשני הצדדים. לישראלים: יש לכם יד חופשית להשתלט על הגדה המערבית. לפלסטינים: אתם לבדכם. זהו מתכון לאלימות".

עם הקמת ממשלתו החדשה ב־29 בדצמבר 2022, הכריז ראש הממשלה הנכנס, בנימין נתניהו, שנרמול יחסים עם ערב

הסעודית, דהיינו צירופה למעשה ל"הסכמי אברהם" לצד בלימת תוכנית הגרעין האיראנית, הם יעדיה המרכזיים של ישראל בזירה האזורית. באביב 2023 לא היה נראה שישראל מתקרבת לנרמול יחסים גלוי עם ערב הסעודית. לאמיתו של דבר, ערב הסעודית בחרה לנרמל את יחסיה עם איראן ובראשית מרס 2023 הכריזו שתי המדינות על חידוש היחסים הדיפלומטיים ביניהן. מהלך זה הושג בתיווכה של סין ובכך הוטל צל נוסף על מעמדה של ארצות הברית במזרח התיכון. שאלת יכולתה של ישראל, בין אם לבדה ובין אם בשיתוף ארצות הברית, לבלום את דהירתה של איראן לאופציה גרעינית, נותרה פתוחה.

ומה בנוגע להסכמי אברהם? לאחר הקמת ממשלת הימין בישראל בסוף דצמבר 2022 ניכרה האטה במימוש ההסכמים שביטויה המובהק היה דחייתם של שני מפגשי ההמשך של "פסגת הנגב". לא היה זה מפתיע שכינונה של ממשלת ימין קיצוני בישראל, ומתן תפקידים מרכזיים למתנגדים מובהקים של "פתרון שתי המדינות" כמו בצלאל סמוטריץ' ואיתמר בן-גביר, תשפיע הן על המדינות הערביות שחתמו על הסכמי אברהם ותקשה על יחסיה של ישראל עם השותפות הוותיקות לשלום איתה, מצרים וירדן.

יתרה מכך, באביב 2023 אימצו איראן וחמאס אסטרטגיה משותפת בניסיון להעמיד את ישראל מול אתגר בחמש חזיתות שונות במקביל: עזה, לבנון, סוריה, הגדה המערבית והמיעוט הערבי בישראל גופא. ניסיון מוקדם להעמיד את ישראל מול אתגר רב חזיתי נעשה על-ידי חמאס במאי 2021, במהלך מבצע "שומר החומות". המאמץ המשותף עם איראן באביב 2023 היה שאפתני יותר, ושאל גם מרצונה של איראן למצוא דרך לגמול לישראל על פגיעות שונות בגורמים איראניים באיראן עצמה ובסוריה.

הערות

1. Michael Singh, "Axis of Abraham: Arab-Israeli Normalization Could Remake the Middle East", *Foreign Affairs*, vol. 101 no. 2 (March/April 2022), pp. 40-50.
2. Zaha Hassan and Marwan Muasher, "Why the Abraham Accords Fall Short: Sidelining the Palestinians Is a Recipe for Violence, Not Peace", *Foreign Affairs* (June 7, 2022).

בחירות 2022 והקמת הממשלה בראשות נתניהו

ביוני 2022 הודיע ראש ממשלת ישראל, נפתלי בנט, על התפטרותו בתום שנה בתפקיד. ימים ספורים לאחר מכן החליף אותו יאיר לפיד, ונקבע מועד לבחירות חדשות לכנסת – 1 בנובמבר 2022.

כאשר הוקמה ממשלת בנט־לפיד תמכה בה קואליציה של 61 חברי כנסת, שהורכבה ממפלגות ומסיעות שייצגו את כל גווני הקשת של הפוליטיקה הישראלית. למן ההתחלה הייתה זאת ממשלה שבירה, שאותגרה על־ידי מציאות סבוכה, סתירות ומאבקים פנימיים, ומתקפה בלתי פוסקת של אופוזיציה נחושה בראשותו של בנימין נתניהו. הממשלה החדשה הצליחה להתגבר על אתגרים אלה בחודשיה הראשונים, ובאביב 2022 העבירה, לראשונה זה קרוב לארבע שנים, תקציב מדינה. הקואליציה החלה להתפורר כאשר עידית סילמן, חברה במפלגתו של בנט, הודיעה על פרישה. בעקבותיה פרשו ח"כים נוספים מסיעתו ומסיעת מרצ, ובסופו של דבר נותר בנט למעשה ללא סיעה משלו. לפיד כיהן כראש ממשלת מעבר עד בחירות 1 בנובמבר.

ממשלת בנט־לפיד נשענה על קואליציה מגוונת שייצגה את מלוא הקשת של הפוליטיקה הישראלית, ובשל כך נבצר ממנה מעצם מהותה להתמודד עם שאלות היסוד של המדינה – בראש ובראשונה הסוגיה הפלסטינית. בשל כך נגזר עליה להתמודד עם

האתגר המתמשך שסוגיה זו מציבה בלי לנסות ולפתור אותה מיסודה. היא אותגרה גם על-ידי האיבה הבלתי פוסקת של האופוזיציה בהנהגתו של נתניהו, שסירבה לקבל את הלגיטימיות של הממשלה החדשה.

ממד חשוב של ממשלת בנט-לפיד היה השתתפותה של רע"מ (הרשימה הערבית המאוחדת) בראשותו של מנצור עבאס בקואליציה. זו הייתה הפעם הראשונה שמפלגה ערבית מילאה תפקיד כזה. עובדה זאת ייצגה מגמה חיובית – קבלתן של המדינה והמערכת הפוליטית הישראליות על-ידי חלק משמעותי של המיעוט הערבי, וכמו כן יכולתה של המערכת הפוליטית בישראל לקלוט משתתף ערבי. אולם הדברים לא התנהלו על מי מנוחות. רע"מ נמצאה תחת לחץ של האגף הקיצוני של ערביי ישראל, של מתחרותיה בפוליטיקה הישראלית-ערבית, ושל שחקנים פלסטינים קיצוניים כמו חמאס. על המרכיב היהודי של הקואליציה היה להתחשב ברגישויותיה של שותפתו הערבית, ולחשוף עצמו ללחץ ולביקורת מן הימין היהודי. השאלה האם מנצור עבאס ותפקידו בפוליטיקה הישראלית הם תופעה חולפת, או ביטוי למציאות חדשה יציבה, ממתינה לתשובה גם לאחר נפילתה של הממשלה.

הבחירות שנערכו ב־1 בנובמבר 2022 הסתיימו בניצחון גוש הימין בהנהגתו של נתניהו. נתניהו ניהל בהצלחה מערכת בחירות בה חיבר בין מרכיבים שונים של הימין הקיצוני על-מנת למנוע אובדן קולות. המהלך העיקרי בהקשר זה היה בניית רשימה משותפת בה התמודדו הציונות הדתית בראשותו של בצלאל סמוטריץ', עוצמה יהודית בראשותו של איתמר בן-גביר, ומפלגת נעם בראשות אבי מעוז. רשימה זו זכתה ב־15 מושבים בכנסת כאשר את מרבית הקולות הביא איתמר בן-גביר שניהל

מסע אפקטיבי לא רק בין בוחריה המסורתיים והטבעיים של מפלגתו אלא גם בין צעירים במרכזים האורבניים הגדולים ובין חיילים. קבוצות אלו נמשכו להבטחתו לייצר בפריפריה הצפונית והדרומית משילות, בעוד החיילים שהצביעו עבורו הושפעו על-ידי שירות מתמשך בגדה המערבית ונהו אחרי מי שהבטיח להם ביטחון אישי וקבוצי. הישגיה של רשימה זאת, כמו גם הצלחת מערכת הבחירות של ש"ס, הבטיחה לקואליציית הימין 64 מושבים בכנסת ואפשרה הקמתה של ממשלת "ימין מלא" ללא שותפים מתונים יותר אותם נטה נתניהו לצרף לממשלות קודמות שלו על-מנת לשוות להן מהות ומראה מתונים יותר. בחודשים הבאים הסתברה משמעותו המעשית של המונח "ימין מלא": ויתור מוצהר על פתרון שתי המדינות וחתירה נחרצת לשינויים מרחיקי לכת בזהותה ובאופייה של המדינה.

במהלך המשא ומתן להרכבת הממשלה נענו נתניהו ויריב ליון, שניהל את המשא ומתן מטעמו, למרבית דרישותיהם של השותפים לקואליציה. בהקשר של יחסי ישראל-ערב, חשובים היו במיוחד הוויתורים שנעשו לציונות הדתית ולעוצמה יהודית. בצלאל סמוטריץ' התמנה לתפקיד שר האוצר וכן לתפקיד שר שני במשרד הביטחון, ובתור שכזה ניתנה לו אחריות על המנהל האזרחי בגדה. איתמר בן-גביר התמנה לשר לביטחון לאומי ושודרג על-ידי שינוי שם המשרד אל "המשרד לביטחון לאומי", ובהרחבת הסמכויות שניתנו לו מול פיקוד המשטרה. בהסכם הקואליציוני עם הציונות הדתית נקבע כי "לעם ישראל זכות טבעית על ארץ ישראל. לאור האמונה בזכות האמורה ראש הממשלה יוביל לגיבוש וקידום מדיניות במסגרתה תוחל הריבונות ביהודה ושומרון תוך בחירת העיתוי ובשקלול כלל האינטרסים הלאומיים והבינלאומיים של ישראל".

כמו כן נקבע בהסכם שמעמדה של "ההתיישבות הצעירה" (הכינוי החדש שניתן למאחזים הבלתי חוקיים) יוסדר תוך 60 יום, וכן נקבע כי הממשלה תאשר תוכנית חומש לפיתוח והעצמת ההתיישבות ביהודה ושומרון אשר תגובש על-ידי משרד המשימות הלאומיות ומינהלת ההתיישבות. כמו כן הוסכם שהאחריות על המינהל האזרחי בגדה המערבית תועבר מידי צה"ל לידי של בצלאל סמוטריץ' בתוקף היותו שר שני במשרד הביטחון. למינוי זה היו השלכות אפשריות מרחיקות לכת, מבעיות תפקודיות בניהול הגדה המערבית בשל פיצול הסמכויות ועד לערעור הטענה הישראלית בזירה הבינלאומית שישראל מחזיקה בגדה המערבית כשטח כבוש המנוהל על-ידי צה"ל עד למציאת פתרון קבע.

אלה היו מהלכים מרחיקי לכת. נתניהו אמנם שמר לעצמו מידה של יכולת לדחות את סיפוח הגדה המערבית על-ידי המשפט שקבע כי "בחירת העיתוי בשקלול כלל האינטרסים הלאומיים והבינלאומיים של ישראל", אך הוא התחייב לפעול לסיפוח הגדה המערבית, וכן העניק לסמוטריץ' ומפלגתו השפעה ישירה על ניהול המדיניות באזור.

בהקשר זה חשוב להבין מהי מדיניותו ומהו אורח החשיבה של בצלאל סמוטריץ'. ב־2017 פרסם סמוטריץ' תחת הכותרת "תוכנית ההכרעה" את מצעו. הוא קרא לסיפוח הגדה המערבית ושרטט מספר תרחישים לעתיד היחסים בין מדינת ישראל לבין תושבי הגדה. תוכניתו של סמוטריץ' קבעה בצורה חדה כי "הכרעת הסכסוך משמעותה קביעה תודעתית - מעשית ומדינית - שממערב לירדן יש מקום להגדרה לאומית אחת בלבד: זו היהודית. ממילא אין ולא תקום מדינה ערבית בלב ארץ ישראל שתאפשר את מימוש השאיפות הלאומיות בה." אליבא דסמוטריץ', עם

מימוש תוכניתו תיפתחנה בפני ערביי ארץ ישראל שתי חלופות: (1) "מי שרוצה ומסוגל לוותר על מימוש שאיפותיו הלאומיות ויכול להישאר כאן ולחיות כפרט במדינה היהודית. [...] מי שאינו רוצה ומסוגל לגנוז את שאיפותיו הלאומיות יקבל מאיתנו סיוע להגר לאחת ממדינות ערב. [...] מי שיתעקשו לבחור 'באופציה השלישית' – להמשיך בהפעלת האלימות כלפי צה"ל, מדינת ישראל והאוכלוסייה היהודית – מחבלים כאלה יטופלו בנחישות על-ידי כוחות הביטחון". אליבא דסמוטריץ', אלה מערביי הגדה שיבחרו להישאר תחת השלטון הישראלי יזכו ב"מרבית הזכויות הדמוקרטיות [...] ותהיה בהן גם זכות ההצבעה למערכת שתנהל את חיי היום-יום. [...] הממשל העצמי של ערביי יהודה ושומרון יחולק לשישה ממשלים מוניציפאליים אזוריים. [...] ערביי יהודה ושומרון יוכלו לנהל את חיי היום-יום של עצמם אולם לא יוכלו בשלב הראשון להצביע לכנסת ישראל. [...] בטווח הארוך ניתן יהיה לשפר את הרכיב הדמוקרטי של התוכנית באמצעות הסדר אזורי רחב עם ירדן, שבמסגרתו יוכלו ערביי יהודה ושומרון להצביע לפרלמנט הירדני".¹

בספטמבר 2022 נשא סמוטריץ' דברים בכינוס של המכון למדיניות נגד הטרור באוניברסיטת רייכמן, בו פרש את משנתו הכללית: "הגיעה הזמן שנחזור לדבר במונחים של הכרעה ולא רק של ניהול והכלה. הכרעה תודעתית של האויב שהופכת את אופציית המלחמה למיותרת ומזיקה לאויב עצמו. בעניין זה המערב וכמוהו מדינת ישראל עושים כל טעות אפשרית. גילויי החולשה ובמידה רבה אף לגיטימציה לנרטיבים שיקריים ולשאיפות של האויבים שלנו וכך גם לנכונות להידבר איתם ולחפש "פתרונות" לסכסוך הם בדיוק מה שמטפח את התקווה של האויבים שלנו ומה שמניע את גלגלי הטרור והאלימות. חולשתו

של המערב, שאיבד במידה רבה את האמונה בצדקת הדרך בשל השתלטות שיח פרוגרסיבי, ששולל את קיומן של אמיתות מוחלטות כפי שהיא באה לידי ביטוי הן בחתירה, כמעט הייתי אומר תחנונים, כלפי האיראנים שיסכימו לחזור להסכם הגרעין והן בגמגום מול הדורסנות והאלימות של פוטטין ובהפקרתה של אוקראינה להילחם בתוקפנות הרוסית כמעט לבדה, לא נושאת שדר אופטימי ומזכירה לנו שוב כי אנחנו יכולים לסמוך רק על עצמנו ועל הקב"ה, שהוא הנותן לנו כוח לעשות חייל".

עוד אמר סמוטריץ' בכנס כי "אני רוצה לומר כאן בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים: האיום הביטחוני המסוכן ביותר היום למדינת ישראל ולאזרחיה הוא האיום מבית הנשקף מקרב הגורמים הלאומניים בקרב ערביי ישראל. מאות אלפי נשקים בלתי חוקיים שיופנו ברגע האמת נגד אזרחי ישראל מהווים פוטנציאל נזק גדול ומורכב להתמודדות הרבה יותר מן האיום האיראני [...] דמיינו אלפי פורעים ערבים מצוידים במיטב כלי הנשק פושטים על ערי ויישובי ישראל ומבצעים טבח המוני, בה בעת שזרועות הביטחון של ישראל מתוחים עד הקצה בשלל זירות המלחמה בחזית ובעומק. למרבה הצער, באקלים התודעתי הנוכחי זה אינו תרחיש מופרך. זה תרחיש אימים ריאלי ומוחשי יותר מאי פעם".

סמוטריץ' הוסיף ואמר כי "כצעד ראשון יש להוציא מחוץ לחוק את הנמפלגות הערביות הנוכחיות בכנס, ואת נציגיהן שהם הראשונים להוביל את השיח העוין נגד מדינת ישראל ונגד זכות קיומה והגדרתה כמדינה יהודית עצמאית. [...] אין שום דבר דמוקרטי בלאפשר לאויב שלך לחתור למימוש מטרותיו באמצעות מנגנוני הדמוקרטיה. זו מהותו של סעיף ל"א לחוק יסוד: הכנסת השולל את הזכות להיבחר ממי שתומכים במאבק מזוין או של ארגון טרור נגד מדינת ישראל, כך ביחס למשותפת

וכך ביחס לרע"מ ולתנועה האסלאמית. השנה האחרונה הייתה תרגיל ההטעייה הגדול בתולדות הפוליטיקה הישראלית. ניסיונות ההסתרה, היתקה, שהוביל מנצור עבאס בשיטה העתיקה והמוכרת של התנועה האסלאמית, מחביאים לאומנות אסלאמית רדיקלית קיצונית השואפת להשמדת מדינת ישראל והחלפתה בחליפות אסלאמית גדולה. [...] בממשלה הבאה שנקים בע"ה, אחרי הבחירות, נשנה את מנגנון הפסילה ונוציא אותו מידי בג"צ באופן שלא יאפשר עוד לשופטי בג"צ להתעלם מלשון החוק ומכוונת המחוקק ולהכשיר פעם אחר פעם מי שתומכים בטרור ובמאבק מזוין נגד מדינת ישראל. הללו גורמים נזק בראש ובראשונה לחברה הערבית, מונעים את השתלבותה, ודוחפים אותה למאבק נגד מדינת ישראל, מאבק שאם יסלים ולא ייגדע במישור התודעתי יאלץ אותנו לנקוט בפעולות צבאיות ואזרחיות קשות כדי להגן על עצמנו, שיסיגו את החברה הערבית בישראל עשרות שנים לאחור. [...] ביום שבו המפלגות תומכות הטרור תוצאנה מחוץ לחוק ולא תוכלנה להתמודד יותר ייפתח הפתח בחברה הערבית לייסוד הנהגה אזרחית אחרת שמקבלת את האתוס המכוון של מדינת ישראל כמדינה יהודית ושואפת לשפר את חייהם ורווחתם של אזרחי ישראל הערבים במסגרת המדינה היהודית".²

כאשר נשא דברים אלה היה סמוטריץ' חבר כנסת מן השורה. עם הקמת הממשלה החדשה, ב־29 בדצמבר 2022, הפך לשר מרכזי בשורותיה.

החרפת המתח ביחסיה של ישראל עם הרשות הפלסטינית, התגברות פעולות הטרור ופעילות ישראלית נרחבת בשטחי A על-מנת להעניש את המבצעים ולמנוע פעולות חדשות, שהחלו בזמן ממשלת בנט-לפיד, נמשכו ביתר שאת לאחר הקמת ממשלת נתניהו. המתחות ושפך הדם, ובצדם התהיות באשר למדיניותה

ארוכת הטווח של הממשלה החדשה ביחס לגדה המערבית, עוררו מתחים צפויים ביחסיה של ישראל עם ארצות הברית, עם מדינות אירופה ועם שותפותיה הערביות של ישראל לתהליך השלום. ממשל ביידן, שפעל מול ממשלת בנט-לפיד על-מנת להבטיח את שימור איכות החיים של תושבי הגדה, שיגר שליחים ומסרים לראש הממשלה נתניהו כדי להבהיר את חששותיו מהקצנה של המדיניות הישראלית ומשינוי הסטטוס קוו בגדה המערבית. ירדן ומצרים הגיבו בביקורת על מהלכי הממשלה, ולצד דאגתן מן המתרחש בגדה המערבית הביעו חשש מהקצנת המדיניות הישראלית בשאלת הר הבית נוכח העוצמה לה זכה איתמר בן-גביר שקרא תיגר על הסטטוס קוו בהר הבית מספר פעמים בעת היותו פעיל פוליטי, שנחשב לדמות שולית בפוליטיקה הישראלית.

לצד סוגיות אלו ריחפה באוויר סוגיית הגרעין האיראני נוכח קריסת המגעים לחידוש הסכם הגרעין והידיעות על התקדמות מואצת של איראן למעמד של מדינת-סף גרעינית אם לא מדינה גרעינית במלוא מובן המילה. גם סוגיית זאת הייתה נושא לשורה של התייעצויות בין בכירי ממשל ביידן לבין ההנהגה הישראלית החדשה.

אולם העיסוק בשאלות חשובות אלו נדחק לחלוטין לקרן זווית בשל התמקדותן של הממשלה והקואליציה בהעברת שורת חוקים שכונו על-ידי בן-גביר בשם "רפורמה במערכת המשפט" ועל-ידי האופוזיציה ורבים אחרים בשם "הפיכה משטרית". המאבק בין הקואליציה לבין תנועת מחאה והתנגדות רחבת היקף שלטה בסדר היום הישראלי במשך שבועות ארוכים. בעוד ישראל נתונה במאבק מר בין שני מחנות בקרב האוכלוסייה היהודית, צפו מדינות ערב ואיראן במתרחש. מטבע הדברים, עוררה התמקדותה של ישראל במאבק הפנימי את השאלה אם היא יכולה,

נוכח הקונפליקטים החיצוניים בהם היא נתונה, להרשות לעצמה להזניח את הטיפול בהן ולהתמקד בסוגיות פנים-ישראליות? בעוד ישראל ורבים אחרים תוהים על משמעות הדברים הן בהקשר המידי והן לטווח הרחוק יותר, היה זה ארגון חזבאללה שתרגם מחשבה למעשה. מנהיג הארגון, שבעקבות הנסיגה החד-צדדית מלבנון ב-2000 נשא את נאום "קורי העכביש" בו טען כי ישראל היא לאמתו של דבר מדינה חלשה ושבירה, חזר והציג את משנתו. באמצע חודש מרץ יזם הארגון פעולת חבלה בעומק ישראל באזור מגידו, ובכך חרג בצורה משמעותית מהמדיניות הזהירה אותה אימץ בעקבות מלחמת לבנון השנייה ב-2006.

באביב 2023 מצאה ישראל עצמה במשבר פנימי עמוק שנמשך קרוב לשלושה חודשים. בשיאו של המשבר פיטר ראש הממשלה נתניהו את שר הביטחון, יואב גלנט, דבר שהחריף את ההתנגדות העממית והציבורית בקרב מתנגדי "המהפכה המשפטית", הביא להכרזת שביתה כללית ובסופו של דבר לכך שנתניהו ושותפיו לקואליציה הודיעו על דחיית ההצבעה על חוקי המהפכה למושב הקיץ של הכנסת. נתניהו קרא להידברות ונענה מיידית בחיוב על-ידי שני ראשי האופוזיציה, יאיר לפיד ובני גנץ. השאלה אם משא ומתן זה נועד להתנהל בהצלחה או להביא לכינון רפורמה מוסכמת או להיכשל ולהוליך לחידוש המשבר בקיץ 2023 נותרה פתוחה. בכל מקרה, למעמדה האזורי והבינלאומי של ישראל, לכלכלתה, וליכולותיה הביטחוניות נגרם במהלך המשבר נזק כבד. אמנם רבים באזור ובעולם התרשמו מעוצמתה של החברה האזרחית הישראלית, אבל עצם המשבר ומהלכו עוררו תקוות בין אויביה של ישראל ותהיות בקרב ידידיה. עבור ישראל נותר צורך אקוטי ליישב את המשבר ולחזור להתמודד עם שאלות היסוד של המדינה.

הערות

1. בצלאל סמוטריץ', "תוכנית ההכרעה: המפתחו לשלום נמצא בימין." השילוח: כתב עת ישראלי להגות ומדיניות, מס' 6 (ספטמבר 2017), עמ' 81-102.
2. מעריב, 12 בספטמבר 2022.

מארג של מערכות יחסים

כפי שראינו במהלך בחינה זו של הסכסוך הישראלי-ערבי, יש במונח זה עצמו כדי להטעות במקצת, מכיוון שהוא יוצר רושם שקיים סכסוך יחיד שבו ישראל עומדת מול העולם הערבי העשוי מקשה אחת, וכי העליות והמורדות שביחסי ישראל והפלסטינים, למשל, קשורות בטבורן ליריבותה עם מדינה כעיראק, או ליחסיה המורכבים עם מרוקו.

תפיסה זו נכונה במידה רבה: מגמות רחבות היקף אכן השפיעו על האזור כולו; ככלות הכול, הקולקטיב הערבי התגייס למלחמה בישראל ב-1948, השתתף בסכסוך כשזה תסס והתפתח, ספג מהלומה עזה אחרי 1967, גינה את סאדאת ב-1977 על שניע לכיוון השלום ואימץ את נוסחתו רק כעבור עשור. אך מתחת למטריית האחדות והעמדה המקובלת כלפי ישראל תמיד היו בעולם הערבי חריגים, יריבויות ומתיחויות.¹

במהלך שני העשורים הראשונים של המאה ה-21 עברה הפוליטיקה האזורית והבין-לאומית של המזרח התיכון תמורה מהותית בשל שורת התפתחויות: התרחקותה של ארצות-הברית מן האזור, חזרתה החלקית של רוסיה, התעצמות תפקידה של סין, המשברים שהשפיעו על מערכת המדינות הערביות והתפקידים החדשים שהחלו איראן ותורכיה למלא באזור. במשך רוב המאה ה-20 שתי מדינות אלה, שירשו אימפריות גדולות ששלטו בחלקים של האזור במאות הקודמות, מילאו תפקיד מוגבל.

תורכיה ראתה עצמה, בייחוד תחת ממשלות חילוניות, כמדינה אירופית בעוד איראן התמודדה עם האיום הסובייטי ואתגרים פנימיים. מצב דברים זה החל להשתנות ב־1979 בעקבות המהפכה האסלאמית באיראן, שהחלה חותרת לייצא את המהפכה שלה בייחוד למדינות מזרח תיכוניות בעלות רוב או מיעוט שיעי. בשנים הראשונות של המאה ה־21 חל השינוי בתורכיה, כאשר רג'פ טאיפ ארדואן הגיע לשלטון וביסס את אחיזתו בו. תורכיה של ארדואן שנדחתה מאירופה, הונעה על־ידי שאיפה לתפקיד אזורי ודחפים אסלאמיסטיים, והחלה למלא תפקיד בולט יותר באזור. בשנות ה־50 של המאה ה־20, ואף מאוחר יותר, היו לישראל יחסים קרובים עם איראן ועם תורכיה, אולם השתיים נעשו אויבת מושבעת (איראן) ושחקנית עוינת (תורכיה). הצטרפותן של שתי מעצמות על אזוריות אלה, עם אוכלוסיות של כ־90 מיליון אזרחים, צבאות חזקים, כלכלות גדולות וחברות אזרחיות מפותחות, שינתה לחלוטין את הפוליטיקה של האזור וגימדה את תפקיד מדינות ערב.

היחסים הקרובים בין ישראל לאיראן ותורכיה בשנות ה־50 היו חלק ממדיניות שעיצב דוד בן גוריון, ונודעה בשם "ברית הפריפריה". ישראל ביקשה להתגבר על חומת האיבה שעיצבו שכנותיה המיידיות באמצעות בניית יחסים עם מדינות שנמצאו במעגל החיצוני של האזור. היא חלקה עם איראן ותורכיה מערכת יחסים קרובה עם ארצות־הברית, יחסים עוינים עם ברית המועצות ואיבה ללאומיות הערבית המהפכנית.² מערכת בריתות זאת מיצתה עצמה, אבל ישראל המשיכה לקיים יחסים קרובים עם משטרו של השאה באיראן עד לנפילתו ב־1979, בעוד יחסיה עם תורכיה ראו עליות ומורדות. ממשלות תורכיות שנשלטו או הושפעו על־ידי האליטה הצבאית ונאמנים אחרים של המורשת

הכמאליסטית, נטו לקיים עם ישראל יחסים טובים ואף קרובים, בעוד כוחות אסלאמיסטיים ושמאלנים נטרו לישראל טינה.

איראן

הסכסוך בין ישראל לאיראן הוא בן למעלה מ־40 שנים. הוא פרץ מייד עם הפלת משטרו של השאה וכינונה של הרפובליקה האסלאמית, ובמהלך השנים הוחרף ורכש ממדים חדשים עד כדי שהוא מאפיל על סכסוך ישראל-ערב כסכסוך המר והמסוכן באזור. איבתה של הרפובליקה האסלאמית לישראל נובעת במישורין מהיחסים הקרובים שהיו לישראל עם משטרו של השאה. היא מוזנת על־ידי האסלאמיזם הקיצוני של המשטר החדש, וחתירתו לייצא את המהפכה לארצות אחרות ובראש ובראשונה מדינות ערב. ההצלחה הראשונה המוקדמת של מאמץ זה הייתה בלבנון, שם סייעה איראן להקים את חזבאללה כתנועה המייצגת את המיעוט השיעי. תוך זמן קצר האפילה חזבאללה על אמל, התנועה השיעית הלבנונית המתונה יותר, ובמהלך השנים הנהיגה חידושים בזירה הלבנונית והבין־לאומית של פיגועי התאבדות וחיטופות בקנה מידה רחב.

התקפותיה על מטרות אמריקניות וצרפתיות זכו להשפעה מיידית, כאשר ארצות־הברית וצרפת הסיגו את כוחותיהן הצבאיים מלבנון. מנקודה זאת ואילך מיקד חזבאללה את התקפותיו על צה"ל בדרום לבנון, והמשיך עד שבשנת 2000 נסוגה ישראל מן השטח. חזבאללה גם אימץ לעצמו את האסטרטגיה שבה החל אש"ף – שיגור רקטות מלבנון לצפונה של ישראל, וייזום התקפות מצומצמות נגד ישראל גופא. במהלך השנים התעצמה השקעתה של איראן בחזבאללה. הארגון נעשה

יישות היברידית – ארגון טרור, צבא גרילה ותנועה פוליטית המייצגת את תסכוליה ושאיפותיה של הקהילה השיעית בלבנון. שיתוף הפעולה בין איראן לסוריה בלבנון נמשך והועצם, לצד תקופות קצרות של מתח בין השתיים. מאוחר יותר, כאשר התעצמה דאגתה של איראן מאפשרות של התקפה ישראלית על מתקניה הגרעיניים, החלה לספק לחזבאללה רקטות וטילים כדי ליצור הרתעה נגד התקפה ישראלית או אמריקנית. מה שהחל כהצלחה בודדת בלבנון התרחב במהלך הזמן. סוריה (עד מלחמת האזרחים) הייתה בעלת ברית, ואיראן חימשה את חמאס וג'האד האסלאמי ברצועת עזה ותמכה בהם. כך כוננה נוכחות צבאית ישירה ועקיפה על שלושה מגבולותיה של ישראל.

לכינון השפעה ונוכחות איראניות בלבנון ובעזה הייתה משמעות מעבר לאיום על ישראל. משטר האייתולות פיתח בשלב מוקדם שאיפה להשפעה ולאחר מכן הגמוניה אזורית. בשלב מאוחר יותר תכנן להעתיק את השפעתו משוליו המזרחיים של האזור, לליבה של המזרח התיכון ולחופיו. קשה לקבוע באיזו מידה מונע המשטר מלהט דתי ושאיפה לייצא את המהפכה האסלאמית, או מחתירה להחיות את תהילתן של אימפריות פרסיות מתקופות קודמות. ביחס לישראל מונע המשטר גם מאיבה עמוקה. החוקר האיראני-אמריקני כרים סדג'פור ניסח את הדברים כחדות:

אם לזקק את הדברים, תמיכתה היציבה של טהרן באסד אינה מונעת מהאינטרסים הגיאופוליטיים או הכספיים של האומה האיראנית, או מאמונותיה הדתיות של הרפובליקה האסלאמית, אלא משנאה תהומית למדינת ישראל. כפי שאמרו נושאי תפקידים איראניים כמו עלי אכבר ולאיתי, יועץ בכיר של המנהיג הרוחני עלי ח'מנאי,

”רשת ההתנגדות לישראל של איראן, חזבאללה, הממשלה העיראקית החדשה וחמאס, עוברת דרך המלך הסורית. היא החוליה המוזהבת בשרשרת ההתנגדות”. כל עוד נשאר ח’מנאי בן ה־78 בשלטון, שנאה זאת תצדיק את הקדשת הדם והמשאבים לתמוך באסד ובנכונותו להשתמש בכל אמצעי אפשרי, כולל נשק כימי, כדי לקיים את שלטונו.

גם אם אין לישראל השפעה ישירה על חיי היום־יום של האיראנים, התנגדות למדינה היהודית הפכה לעמוד תווך של האידאולוגיה האיראנית המהפכנית. גם כאשר ח’מנאי נושא נאום על חקלאות או חינוך, הוא מדבר גם על עוולות הציונות.³ דאגתה של ישראל נוכח האיום האיראני והשפעתו על האזור ועל ביטחונה הלאומי, התרככה בשנות ה־80 עקב מלחמת איראן־עיראק. עיראק של צדאם חוסיין נראתה כאיום מידי יותר וסכנה חמורה יותר, עד כדי שישראל הייתה מוכנה להרחיק לכת ולאשר מכירת נשק לאיראן כדי לסייע לה במלחמה עם עיראק. רק אחרי הפלת משטרו של צדאם ב־2003 החלה ישראל להקדיש תשומת לב מלאה לאיום האיראני.

שתי התפתחויות שאירעו בשנים הראשונות של המאה הנוכחית סייעו להציג את האתגר האיראני במלוא חריפותו. הראשונה הייתה הגילויים שחשפו ב־2002 חברי קבוצת האופוזיציה האיראנית מֶגֶאֶהֶדִין ח’לק במסיבת עיתונאים בווינגטון, על כך שלאיראן יש תוכנית חשאית לפיתוח נשק גרעיני וכי היא מייצרת חומרים בקיעים למטרות צבאיות בשני מתקנים סודיים מזרוע לטהרן. ההתפתחות השנייה הייתה הפלישה האמריקנית לעיראק והפלתו של חוסיין. שתי תוצאות בלתי צפויות של פלישה זאת היו חשיפתה של עיראק והרוב השיעי בה להשפעה איראנית, וסילוקו של המחסום בפני הקרנתה של השפעה איראנית אל הלבנט.

בראשית שנות ה־90 של המאה ה־20 הושתתה האסטרטגיה של רבין על ההנחה שהאיומים העיקריים לביטחון הלאומי של ישראל נמצאו במזרח האזור, באיראן ובעיראק, ושכדי להתמודד איתם תיטיב ישראל לעשות אם תסדיר את יחסיה עם שכנותיה המיידיות. מדיניות ישראלית זאת נסמכה גם על מדיניותו של ממשל קלינטון ל"בלימה כפולה" (איראן ועיראק), ועל טיפוחו של תהליך השלום שהחל בתקופת קודמו ג'ורג' בוש. דאגתה של ישראל נוכח שאיפותיה הגרעיניות של איראן התעצמה עקב הגילויים ב־2002, והצורך להתמודד עם איום פוטנציאלי זה נמצא גבוה בסולם העדיפויות של כל ראשי הממשלה הישראליים בשני העשורים הראשונים של המאה ה־21. אריאל שרון ואהוד אולמרט השקיעו מאמצים ניכרים בניסיון לחבל בתוכנית הגרעין האיראנית. גם כאן ניכרה הדינמיקה ההתקפית/הגנתית. ככל שישיראל הגבירה את פעילותה נגד תוכנית הגרעין האיראנית, כך גברו איבתה של איראן ונחישותה לקדם את התוכנית.

מאבקה של ישראל נגד תוכנית הגרעין האיראנית הונע מדאגה אמיתית. המחשבה על כך שמשטר אסלאמיסטי קיצוני עוין בתכלית לישראל, ומצהיר חזר ורצהר שיש למחות אותה מעל פני האדמה, הייתה מדאיגה בפני עצמה. לאמיתו של דבר, תוכנית הגרעין האיראנית לא נבעה מהסכסוך עם ישראל. מקורה היה בסכסוך עם עיראק של צדאם, שהשתמש בטילים עם ראש כימי במלחמתו באיראן, ועסק עד לתקיפה הישראלית ביוני 1981 בפיתוח תוכנית גרעין. שאיפותיה של איראן נבעו גם מתדמיתה העצמית כמעצמה אזורית בכירה. אם להודו ופקיסטן יש יכולת גרעינית, מדוע יימנע הדבר מאיראן? יתרה מכך, כפי שניתן היה ללמוד מצפון קוריאה, יכולת גרעינית נתפסה כערובה לקיום המשטר. מעמר קד'אפי ויתר על תוכניתו הגרעינית וסיים

את חייו בתעלה, בעוד המשטר הצפון קוריאני נראה כמי שרכש לעצמו חסינות מהתקפה חיצונית. בה בעת נועד לישראל תפקיד משמעותי בשאיפה האיראנית להשגת נשק גרעיני. עוד בשלב מוקדם הצהיר המנהיג האיראני האשמי רפסנג'אני כי ישראל היא מדינה של פצצה אחת, דהיינו שאם תשיג איראן נשק גרעיני הרי שמשוואת ההרתעה הקלסית לא תהיה ישימה בשל הפער בגודלן של המדינות.

מנהיגים ומומחי ביטחון ישראלים הודאגו פחות מהרעיון של מתקפה איראנית גרעינית ישירה על ישראל, ויותר מהשלכותיו של נשק גרעיני על מדיניותה של איראן ומעמדה באזור. מדינה תוקפנית החותרת לשנות את הסטטוס־קוו באזור, כאשר היא חותרת תחת משטרים יריבים ונסמכת על מיליציות וקבוצות טרור בנות חסותה, תעמיק עד מאוד את השפעתה אם תצויד בנשק גרעיני. ניתן לדמות למשל מה יהיו פני הדברים כאשר איראן גרעינית תאיים להשתמש "בכל שברשותה" במקרה של סיכוב לחימה נוסף בין ישראל לחזבאללה. לעניין גם השלכות אזוריות, מכיוון שמדינות כמו מצרים, ערב הסעודית ותורכיה, צפויות לרכוש או לפתח יכולות גרעיניות משל עצמן מול איראן גרעינית.

ב־2009, עם חזרתו של בנימין נתניהו לשלטון, התעצמה דאגתה של ישראל נוכח תוכניותיה הגרעיניות של איראן. שני המרכיבים העיקריים באסטרטגיית הביטחון הלאומי של נתניהו היו חיסולו של האיום הגרעיני האיראני, ומניעת הקמת מדינה פלסטינית עצמאית. נתניהו המשיך את המלחמה החשאית שניהלו שרון ואולמרט, והעמיד את הסוגיה בלב השיח והסיג שלו עם ממשל אובמה. הוא ידע שאובמה אינו מעוניין בפעולה צבאית נגד מתקני הגרעין האיראניים, אבל האמין שהחשש מפני פעולה ישראלית יניע את הנשיא האמריקני לפעול.

יחד עם שר הביטחון אהוד ברק, השקיע נתניהו משאבים גדולים בהכנות נראות לעין לתקיפה ישראלית.⁴ ממשל אובמה אכן פעל, אך העדיף דיפלומטיה על פני פעולה צבאית. הממשל נכנס למשא ומתן חשאי עם איראן, שהוביל ב־2015 לחתימה על הסכם JCPOA. נתניהו חלק בחריפות על ההסכם, וראה אותו בלתי מספק לחלוטין. הוא אף הביא את חילוקי הדעות אל גבעת הקפיטול, שם נשא נאום חסר תקדים ובו ביקר את הנשיא ומדיניותו.

במצב דברים זה חל שינוי דרמטי כאשר נבחר דונלד טראמפ לנשיאות.⁵ הוא שינה מן היסוד כמה מקווי מדיניות הפנים והחוץ של אובמה, ובין השאר החליט לפרוש מהסכם הגרעין שכן העדיף לחץ על פני דיפלומטיה. הוא הטיל על איראן סנקציות חמורות כדרך להכניעה, וציפה לחתום על הסכם חדש ומשופר עם איראן. לשם מטרה זו ניסה לפגוש את הנשיא ושר החוץ של איראן, אך מדיניותו כשלה ולמעשה השיגה מטרות הפוכות. איראן לא נכנעה ללחץ, ובעודה נשארת להלכה במסגרת ההסכם האיצה את תוכנית הגרעין שלה והביאה אותה קרוב למצב בו תהפוך למדינת סף גרעינית.

תורכיה

עלייתו לשלטון של ארדואן והתבססות משטרו בשנים הראשונות של המאה ה־21 הובילו להידרדרות דרמטית ביחסים בין תורכיה לישראל. ארדואן הוא מנהיג אסלאמיסטי, המזוהה עם אסכולת "האחים המוסלמים". יחסו לישראל ביקורתי, שלא לומר עוין, והוא תומך נלהב של העניין הפלסטיני. כבעל אוריינטציה אסלאמיסטית הוא תומך במיוחד בחמאס, תנועת הבת הפלסטינית

של "האחים המוסלמים". אוריינטציה זאת חיזקה את שאיפתו לבנות לתורכיה תפקיד אזורי, וכך לפצות על כישלון המאמץ להצטרף לאיחוד האירופי. מדיניות זאת זכתה לכינוי "נאו עות'מניזם", והיא יושמה בעשור הראשון של המאה ה-21 בעיקר באמצעות שימוש ב"עוצמה רכה" במגמה להביא חלקים ניכרים של העולם הערבי לתחום השפעתה של תורכיה. ארדואן טיפח את אסד כבן חסות, התערב בפוליטיקה המצרית וטיפח את השפעתה הכלכלית והמסחרית של תורכיה באזור. הוא חתר להציג את תורכיה כדוגמה לדמוקרטיה אסלאמית עבור אזור המתמודד עם משברים פוליטיים רצופים. בהקשר זה אימץ גישה עוינת לישראל, כאשר הוקיע את מדיניותה כלפי הפלסטינים, אירח פעילי חמאס בתורכיה, ואפשר להם לנהל מאדמתה חלק מפעילותם המבצעית (אבל בעת ובעונה אחת אפשר לסחר עם ישראל, ולתיירות הישראלית בתורכיה להמשיך ולצמוח).

ראש הממשלה אהוד אולמרט ניסה למתן את גישתו של ארדואן כאשר רתם אותו לתיווך בין ישראל לבין סוריה, אבל התיווך נכשל והיציאה למבצע "עופרת יצוקה" בעזה זמן קצר לאחר ביקורו של אולמרט באנקרה הובילה לגינוי תורכי חריף במיוחד. ב־2009, במהלך המפגש השנתי של הפורום הכלכלי העולמי בדאבוס, תקף ארדואן בחריפות את שמעון פרס המופתע. המתיחות בין תורכיה לישראל הגיעה לשיאה, כאשר IHH, ארגון תורכי הקשור למפלגתו של ארדואן, שיגר במאי 2010 משט לעזה. יירוטו של המשט על־ידי חיל הים הישראלי, והפגיעה במשתתפים תורכים שנמצאו על גבי הספינה מאווי מרמרה, הביאו את שתי המדינות אל סיפה של התנגשות מזוינת. יישוב המחלוקת הספציפיות שנבעו מתקרית זאת ארך שנים מספר, אולם נרמול היחסים הפוליטיים והדיפלומטיים

בין שתי המדינות לא הושלם עד לעשור הנוכחי. במאי 2018, כאשר התעצמו המתחים לאורך הגבול עם רצועת עזה, החזירה תורכיה את שגרירה מתל־אביב וגירשה את שגריר ישראל מאנקרה. ב־2022, כשנה לאחר הקמת ממשלת בנט־לפיד, הואצה נורמליזציה של יחסי ישראל־תורכיה.

במהלך העשור השני של המאה ה־21 לבשה השאיפה התורכית למלא תפקיד אזורי פנים חדשות. תורכיה השקיעה מאמץ כולל שימוש בכוח צבאי בחלקים שונים של האזור ובשוליו. היא מילאה וממלאת תפקיד חשוב במשבר הסורי, בשעה שהיא מחזיקה ברצועת קרקע גדולה לאורך הגבול התורכי־סורי; היא שלחה כוח צבאי לקטר לסייע לבעלת בריתה במפרץ נגד שכניה; התערבה לצידה של אזרביג'אן במלחמתה עם ארמניה והשקיעה מאמץ בבניית נוכחות והשפעה בתימן, בסומליה, באתיופיה ובלוב.

מרבית פעילויות אלה אינן נוגעות לישראל במישרין, אך ישראל ותורכיה מוצאות עצמן משני צידי המתרס בסוגיית ייצוא הגז מחלקו המזרחי של הים התיכון.⁶ תורכיה היא חוליה חשובה באספקת גז לאירופה, והיא שואפת למצוא גז בשטחה ולמנוע הנחת צינור ממצרים לקפריסין שיעקוף אותה. יכולותיה בכל הנוגע למציאת גז במימיה מוגבלות בשל העובדה שמספר איים יווניים נמצאים קרוב מאוד אליה, מה שמצמצם עד מאוד את האופציות של אנקרה. אחד המניעים להתערבותה של תורכיה במלחמת האזרחים בלוב עבור הממשלה, היה השאיפה לחתום על הסכם תורכי־לובי שיחבר את תחומי המים הכלכליים של שתי המדינות, וכך לנסות ולחסום את התוכניות להניח צינור ממזרח הים התיכון לאירופה. מאמץ זה נשען על יסודות משפטיים רעועים, שכן תורכיה אינה חתומה על האמנות הבין־לאומיות המסדירות סוגיות ימיות אלה.

מן הצד האחר של המשוואה נמצאות מדינות האזור, שהקימו את פורום הגז של מזרח הים התיכון: מצרים, ישראל, ירדן, הרשות הפלסטינית, יוון וקפריסין. איחוד האמירויות היא חברה דה פקטו בפורום, בעוד ארצות־הברית וצרפת משמשות כמשקיפות. חברות הפורום מקיימות פגישות מעת לעת אך הפורום טרם לבש צורה מעשית. עם בחירתו של ג'ו ביידן לנשיא ארצות־הברית איבד ארדואן שותף שהייתה לו מערכת יחסים מורכבת, אך בסופו של דבר חיובית עימו, ונתקל בנשיא חדש ומפלגה ביקורתית כלפי מדיניות הפנים הסמכותנית בתורכיה. כחלק מן המאמץ לשפר את יחסיו עם ממשל ביידן חותר ארדואן לשפר גם את יחסיו עם ישראל. ישראל הגיבה על מגמה זאת בחיוב, והדיאלוג בין שתי המדינות קיבל תנופה עם ביקורו של הנשיא יצחק הרצוג בתורכיה וביקורו של שר החוץ התורכי בישראל (ובראמאללה) במרס ובמאי 2022.

מצרים

בשלושים השנים מאז השתתפה בפלישה הערבית אל המדינה היהודית הצעירה ב־1948 ועד הסכמי קמפ־דייוויד ב־1978, הייתה מצרים אויבתה העזה ביותר של ישראל. החלטתה להצטרף למלחמה ב־1948 לא הייתה מובנת מאליה. קדם לה ויכוח בין שתי אסכולות חשיבה עיקריות. האחת, דגלה ב־*raison d'état* של המדינה המצרית, האחרת הדגישה את מחויבויותיה הערביות והאסלאמיות של מצרים, בצד החשיבות הפוליטית של מנהיגות והגמוניה מצרית.⁷

המלך פארוק, שהונע על־ידי שיקולי שושלת ושאפתנות אישית, הכריע בעניין ברגע האחרון. החלטתו הרת הגורל תרמה,

בין השאר, לנפילת המלוכה עצמה כעבור ארבע שנים, והוסיפה את השפלת התבוסה כממד נוסף לעמדתה המורכבת מלכתחילה של מצרים כלפי ישראל.⁸

מלחמת העצמאות פתחה מעגל אלימות בן רבע מאה, שכלל ארבע מלחמות כוללות ומלחמת התשה. בצד המצרי זכה השילוב שבין מחויבות אידיאולוגית, אינטרסים לאומיים ושאפתנות אישית לזריקת מרץ ולכר פעולה חדש אחרי עליית משטרו המהפכני של גמאל עבד אל-נאצר. כמנהיג הלאומיות הערבית המשיחית הפאן-ערבית, העומד בראש משטר צבאי, כבעל בריתה של מוסקבה וכנשיא המדינה המצרית, שזעם על הטריז שתקעה ישראל בין מצרים והעולם הערבי המזרחי, הצליח נאצר לגייס משאבים לא מוכרים עד כה נגד ישראל. ישראל ראתה במצרים את המפתח להסכם שלום עם העולם הערבי. אך במשך כל התקופה הנאצריסטית נראו סיכויי השלום רחוקים וישראל המשיכה לחשוש מאיום העוצמה המצרית, הן כגורם העומד בפני עצמו הן ככוח העלול לסחוף אחריו חלקים גדולים בעולם הערבי. במשבר מאי 1967, שהידרדר למלחמת ששת הימים, מילאו התפיסות המוטעות וההבנות השגויות של ישראל ומצרים באשר לכוונותיו וליכולותיו של הצד שמנגד תפקיד חשוב במיוחד.⁹

נדרשו לישראל ולמצרים עוד שש שנים ושתי מלחמות עד שהצליחו להגיע לחוזה שלום ולפיוס, אך היסודות לכך נוצקו באותה מלחמת בזק שבה גילתה ישראל עליונות צבאית מכרעת, זכתה בנכסים טריטוריאליים שאיפשרו עסקת שטחים-תמורת-שלום, והנחיתה מהלומה הרסנית על נאצר ועל משטרו. לאחר מותו של נאצר, בספטמבר 1970, ראו המתמודדים על הבכורה את יורשו, אנואר אל-סאדאת, כדמות ביניים לא מזיקה. אך סאדאת הוכיח שהוא פוליטיקאי שנון, הערים על יריביו והתגלה

כמדינאי בעל שיעור קומה – התפתחות דרמטית, שהכשירה את הקרקע לפיוס המצרי עם ישראל. כחלק משינוי הכיוון הכולל שתיכנן בפוליטיקה ובמדיניות של ארצו, החליט סאדאת כי מצרים חייבת להינתק מהסכסוך עם ישראל. ב־1977 חפף סדר היום המדיני שלו במידה מספקת את זה של ראש הממשלה מנחם בגין, כדי לאפשר להם לחתום על הסכמי קמפ־דייוויד ב־1978 ועל חוזה שלום ב־1979. סאדאת נזקק לשלום עם ישראל כדי להחזיר את חצי האי סיני לידיים מצריות וכדי לכונן מערכת יחסים חדשה עם ארצות־הברית. הוא היה מוכן להתעמת עם ארצות ערב האחרות על זכותו וזכותה של מצרים לנהל מדיניות זאת ולהעניק עדיפות לאינטרסים המצריים על פני מחויבות לעניין הכלל־ערבי ולעניין הפלסטיני. אך מעולם לא היה מוכן להגיע להסכם נפרד עם ישראל, או "לנתק" את ארצו מהקשרה הערבי. מנחם בגין, מצדו, הסכים לנסיגה ישראלית מלאה מסיני כדי להשיג שלום עם המדינה הערבית החשובה ביותר. אך הוא גם הניח כי מצרים תהיה מוכנה להשלים עם המשך שליטתה של ישראל בגדה המערבית, וכי יהיה אפשר להתחמק בדרך כלשהי מביצוע תוכנית האוטונומיה הפלסטינית, שהייתה חלק מהסכם השלום.¹⁰ הנחות אלה לא תאמו כלל את ההשקפה המצרית.

אף שיישום החלק הדו־צדדי בחוזה הישראלי־מצרי בוצע בהצלחה, קריסת שיחות האוטונומיה, המשך העימות הישראלי־פלסטיני והחלטתה של ישראל לצאת למלחמה בלבנון ב־1982 השפיעו באורח שלילי ביותר על השלום הרך־בימים שבין מצרים לישראל. מגמה זו התחזקה עקב שיקולים מצריים – התחשבות באופוזיציה אסלאמית וביקורת נאצריסטית מבית, ורצון להתפייס עם העולם הערבי. לימים, לא כתוצאה מהחלטה מודעת מוקדמת אלא במסגרת תהליך מעורפל של ניסוי וטעייה, אימצה מצרים,

בימי סאדאת ולאחר מכן בימי יורשו, חוסני מובארכ, מדיניות של "שלום קר". היא מילאה את התחייבויותיה העיקריות כלפי ישראל: יחסים דיפלומטיים, סידורי ביטחון מוסכמים בסיני, תיירות ישראלית במצרים, אך הקפידה על יחסי כלכלה ומסחר מזעריים, מנעה תיירות מצרית לישראל וחילופי תרבות כלשהם, ואותתה למתנגדי השלום עם ישראל כי המשטר אינו רואה את פעילותם בעין רעה. הממשלה גם לא מנעה התקפות מילוליות ארסיות נגד ישראל והיהודים, ונימקה זאת במחויבותה לחופש הדיבור.

מדיניות זו, שעוררה ביקורת בישראל ולפרקים גם בארצות-הברית, הניבה תוצאות, ובסוף שנות ה-80 הושלם תהליך הפיוס בין מצרים ובין העולם הערבי. עם קריסתה של ברית המועצות חידש גם מבקרו החריף ביותר של סאדאת, חאפט' אל-אסד הסורי, את היחסים הדיפלומטיים עם מצרים, ואותת על נכונותו לנסות וליישב את הסכסוך עם ישראל.

תחילתו של תהליך מדריד (סתיו 1991) ואף יותר מכך הקמת ממשלת רבין-פרס (1992) היו אמורות להלכה להביא לשיפור דרמטי ביחסי ישראל-מצרים. השלום הנפרד עם ישראל היה עכשיו חלק מתהליך שלום כולל; הממשלה הישראלית החדשה הסתייעה במצרים לקידום המשא ומתן עם הפלסטינים, ובסופו של דבר חתמה איתם על הסכם שהיה טוב בהרבה מתוכנית האוטונומיה המקורית. ואולם שיפור אמיתי ביחסים עם מצרים לא התממש. אין ספק שמשטרו של מובארכ התקשה להינתק ממדיניות "השלום הקר", משום שהיה נתון בעימות עם אופוזיציה אסלאמית קיצונית, משום שנקט לעיתים מדיניות חוץ ומדיניות אזורית ניאור-נאצריסטית, ובשל רצונו לאותת שאינו שבוי בידי וושינגטון. אך ההיבט הנוסף והרחב יותר של הקרירות

המצרית הוא תולדת התייחסותה המחודשת לישראל כמתחרה. למרבה האירוניה, עצם הצלחתו של תהליך השלום הוא שהעלה היבט זה לראש סדר היום. מצרים בוודאי לא רצתה לראות את ישראל הופכת למעצמת־על אזורית, הנהנית מיחסים מיוחדים עם ארצות־הברית ומפגינה את שריריה הצבאיים והכלכליים באזור ומעבר לו. בתקופה מסוימת, לפני הסכמי אוסלו ובמהלך כמה חודשים אחריהם, דומה היה שמצרים מרוצה למדי מתפקידה כמתווכת בין ישראל ובין הצדדים הערביים. אך משחתמה ישראל על הסכם שלום עם ירדן, פתחה בתהליך נורמליזציה עם מדינות המפרץ ואפריקה הצפונית ופיתחה תפיסות חדשות של שיתוף פעולה אזורי, נתחלפה שביעות רצון זו בדאגה.¹¹ האמצעי העיקרי ששימש את מצרים להביע את מורת רוחה היה סוגיית הנשק הגרעיני. מצרים, כשאר העולם הערבי, ראתה כמובנת מאליה את העובדה שישראל מחזיקה במאגר נשק גרעיני, אף שישראל דבקה במדיניות של עמימות מכוונת בסוגיה זו. שנים השתמשו ממשלות ישראל בנוסחה הנוחה ולפיה "ישראל לא תהיה המדינה הראשונה שתכניס נשק גרעיני למזרח התיכון", וסירבה בעקשנות לחתום על ההסכם לאי־הפצת נשק גרעיני, בטענה כי אינה מוכנה לקבל על עצמה את ההתחייבויות הכרוכות בהסכם בעוד מדינות כמו עיראק ואיראן עלולות לפתח נשק גרעיני אף שחתמו על ההסכם. בשנות השישים המאוחרות, לאחר תקופה של מתיחות ניכרת עם ארצות־הברית בסוגיה זו, הגיעו לבסוף ישראל ווושנינגטון למודוס ויונדי; השמדת הכור הגרעיני בעיראק ב־1981 שיקפה פן נוסף במדיניותה של ישראל: למנוע את האופציה הגרעינית ממדינות אחרות במזרח התיכון. במעמדה כמדינה הערבית הבכירה הובילה מצרים באורח מסורתי את המערכה הערבית באו"ם ובמקומות אחרים נגד

הפוטנציאל הגרעיני של ישראל. בהיותה מדינה מרובת אוכלוסין ובעלת צבא גדול המצויד בנשק קונוונציונלי, התנגדה מצרים באמת ובתמים להכנסת נשק גרעיני למזרח התיכון, וכעסה על המאמצים הישראליים בראייתה להשיג יכולת הרתעה גרעינית יחידה באזור, בראותה בהם ביטוי לשאיפות ההגמוניה והבדלנות של ישראל. מצרים העלתה את הסוגיה על הפרק בעת הדיונים בקמפ־דייוויד על סידורי הביטחון בסיני, ונתקלה בדחייה. סאדאת בחר שלא להתעקש, כדי לא להכשיל את השגת יעדו העיקרי – השבת סיני. אך בחמש־עשרה השנים הבאות המשיכה מצרים להעלות את הנושא במסגרות הדיפלומטיות המוכרות. כשקבוצת העבודה לפיקוח על נשק וביטחון אזורי ACRES התחילה להיוועד ב־1992 (כחלק מהמסלול הרב־צדדי של תהליך מדריד), התעוררו מטבע הדברים חילוקי דעות ישראליים־מצריים בנושא זה. אך בסוף 1994 התחולל שינוי איכותי: מצרים התחילה לנצל את העניין כדי להאט את תהליך השלום האזורי – תחילה ב־ACRES, לאחר מכן בקבוצת העבודה בנושאי איכות הסביבה (בהתייחס לפסולת הגרעינית) ולבסוף בקבוצת ההיגוי של המסלול הרב־צדדי ובדרך זו שיתקה אותו למעשה.¹²

השינוי היה, במידת־מה, תוצאה של התקרבות מועד התכנסות הוועידה הבין־לאומית, באפריל 1995, שנועדה לבחון את ההסכם לאי־הפצת נשק גרעיני ולהאריכו. ארצות־הברית רצתה בחידוש ההסכם לזמן לא מוגבל, ומצרים ראתה בכך הזדמנות אחרונה ללחוץ על ישראל לחתום על ההסכם. ישראל הכירה בדאגה האמיתית שמצרים חשה בעניין זה, אך נוכחה גם לדעת כי לקהיר יש יעדים רחבים הרבה יותר: רבין ופרס לא הצליחו להבין מדוע, לאחר חמש־עשרה שנה של התנגדות סבילה לפוטנציאל הגרעיני הישראלי, עברה מצרים להתנגדות פעילה

וקולנית בדיוק בשלב שבו נראה כי שלום ישראל-ערבי מצוי בהישג יד. לדעתם ולדעת יועציהם, היה זה חלק ממאמץ מכוון להאט את תהליך הנורמליזציה במעמדה של ישראל במזרח התיכון. חרף כעסם ותמיהתם, העדיפו רבין ופרס לנקוט תגובה מתונה למדיניות מצרית זו. יחסיה של ישראל עם מצרים היו חשובים ושברים מכדי שיונחו עלידי רגשות גרידא. הם גם הבינו שסיום העימות בין שתי המדינות לא הביא עמו ידידות, אלא תחרות של ימי שלום. למצרים ולישראל כאחת היה נוח להעמיד פנים כי את מהלכי קהיר נגד ישראל יזם שר החוץ המצרי עמר מוסא, אדם שאפתן שדגל בגרסה חדשה של פאן-ערביות; גישה זו איפשרה לנשיא מובארכ להישאר מחוץ לקטטה ולהופיע כמנהיג עליון, המתווך בין סיעות יריבות בממשלתו, אגב שימור יחסיה של מצרים עם ישראל. מצרים הייתה שותפה במידת-מה לאי-הנחת של ירדן ביחס לחזון השלום לעתיד של פרס, אך ביקורתה הייתה מתונה יותר ועסקה בעיקר במאמציו של פרס להשיג סדר אזורי חדש. היא גם הסתייגה מנחישותו להגיע במהירות להסכם כולל עם סוריה, שהיה עלול מבחינתה של קהיר להעניק לדמשק יתרון על פניה. ההגדרה הסורית של "הסדר מכובד", נועדה להשיג הסכם טוב יותר מהסכמי קמפ-דייוויד, וכאשר נתפסה סוריה כמפתח להסכם ישראל-ערבי כולל, חשה מצרים כי נדחקה לעמדה משנית. אך בניגוד לירדנים, המצרים עדיין קיוו לניצחונם של פרס במאי 1996, שכן מורת רוחם מהיבטים מסוימים במדיניות השלום של ממשלת העבודה הפכה לעניין משני נוכח חששם מניצחון אפשרי של נתניהו. כאשר נעשה נתניהו ראש ממשלה, שמר מובארכ על דו-שיח עם ממשלתו, למרות מורת הרוח הגלויה שלו מראש הממשלה החדש של ישראל וממדיניותו. הממשלה המצרית התירה גם

מידה נוספת של נורמליזציה תרבותית עם ישראל. אין ספק כי מובארכ ועוזריו הבינו שמדיניות השלום הקר שירתה את הימין בישראל. בו בזמן ניצלה מצרים את השינוי הפוליטי בישראל כדי לסייג את היקף תהליך השלום: מצרים אינה רוצה שתהליך זה ישנה את הפוליטיקה האזורית במזרח התיכון. עזרה לישראל להגיע להסכם עם הפלסטינים, ובסופו של דבר גם עם סוריה – מקובלת; שימוש מצד ישראל בהסכמים אלה כדי לפתח מערכות יחסים פוליטיות וכלכליות ברחבי המזרח התיכון, לכונן יחסים אסטרטגיים חדשים עם תורכיה ולהמשיך לשמור על יחסים מיוחדים עם וושינגטון – זה לא. כינון ממשלת ברק ביולי 1999 והתנופה המחודשת בתהליך השלום הביאו לשיפור ביחסי מצרים עם ישראל אך לא לתמורה יסודית.

מצרים שבה למלא את תפקידה המסורתי לצדם של הפלסטינים במשא ומתן של ישראל עמם, כשהיא מסתייגת ממדיניותו של ברק, הן בשל העדיפות שנתן לשיחות עם סוריה והן בשל חתירתו להסדר כולל ודרמטי על חשבון ביצוע אינקרמנטלי של התחייבויות קודמות. ברוח זאת הסתייגה מצרים מכינוס ועידת קמפ־דיוויד ביולי 2000 ונמנעה ממתן עידוד של ממש לערפאת לחתום על הסדר כולל שיידרש גם לסוגיית ירושלים.

הסכסוכים האלימים שהתגלעו בין ישראל ובין יריבים ערבים בעשור הראשון של המאה הנוכחית – האנתפאדה השנייה בשנים 2000-2003, מלחמת לבנון השנייה ב־2006, מבצע "עופרת יצוקה" ב־2008 – העמידו את מצרים בפני אתגר כפול, קושי שהיה גלום בהחלטה לשמר את היחסים הנורמליים עם ישראל, ולו ברמת השלום הקר, והשפעתם של אירועים אלה על "הרחוב" המצרי. כמו במשטרים ערבים אחרים היה על משטר מובארכ להביא בחשבון את השלכותיה של מהפכת התקשורת

שהתחוללה בעולם הערבי. בניגוד בולט למשברים קודמים הביאו תחנות הלוויין הערביות תמונות בוטות של מאבקים אלה והתסיסו את דעת הקהל המצרית. השפעתם של אתגרים אלה ניכרה בייחוד במהלך המלחמה שניהלה ישראל ב־2006 נגד חזבאללה. כמו כמה משטרים ערביים אחרים, העניק גם משטר מובארכ תמיכה שקטה לישראל בשלביה המוקדמים של המלחמה. מצרים ראתה באיראן ובכך חסותה חזבאללה יריבים מרים, המבקשים לפגוע בלגיטימיות וביציבות של המשטר המצרי, וקיוותה כי ישראל תנחית על חזבאללה מהלומה מהירה וקטלנית. כאשר התברר שתרחיש זה אינו מתממש וכי המלחמה מתארכת ודעת הקהל תוססת, שינו המשטר המצרי ושותפיו הערבים את טעמם והחלו מותחים ביקורת צורמת על ישראל ועל מדיניותה. במרוצת אותו עשור השתנה המצב גם ברצועת עזה ובסיני. מצרים הגיבה בחוסר נחת על השתלטות חמאס על רצועת עזה. פירוש הדבר היה שעל גבולה הדרומי נמצאה עתה ישות הנשלטת בידי השלוחה הפלסטינית של האחים המוסלמים הנתונה להשפעה איראנית. מצרים חששה מכך שיותר ויותר פלסטינים ייכנסו לתחומה מרצועת עזה המרוששת והצפופה וכן מחדירה של נשק ומסיתים. על מצרים הופעל גם לחץ ישראלי להיאבק בהברחות נשק – בייחוד טילים ורקטות – במנהרות תת־קרקעיות מתחומה לתוך הרצועה. רוב הזמן מצרים העדיפה לסגור את גבולה עם רצועת עזה ובכך הפכה למעשה שותפה למצור שהטילה ישראל, אך המאמץ המצרי למנוע הברחות נעשה בלב ולב והיה נטול אפקטיביות. קשייה של מצרים בתחום זה נבעו במידה רבה מהירידה המתמשכת ביכולתה של מצרים לאכוף את מרותה על האוכלוסייה הבדואית בסיני. חמאס, ובמידה פחותה יותר אל־קאעדה השקיעו סכומי כסף ניכרים

בקניית שיתוף פעולה בדואי בתעשיית ההברחות המשגשגת לתוך רצועת עזה וממנה ובסיוע מזדמן לפעולות טרור בחצי האי סיני. ענף מכניס אחר הייתה הברחת אלפי עובדים ופליטים אפריקנים דרך סיני לתוך ישראל דרך גבול ארוך ופרוץ. הסוגיה הגרעינית נותרה אף היא סלע מחלוקת בין מצרים לישראל. מצרים התקשתה לפעול בתחום זה בתקופת כהונתו של ג'ורג' וו' בוש. אבל ברק אובמה הפך את צמצום מאגרי הנשק הגרעיני בעולם לסוגיה בעלת עדיפות במדיניות החוץ שלו. הוא גם גילה פחות התחשבות בהשוואה לקודמיו בתפקיד ברגישות הישראלית לנושא הגרעין. כאשר כונסה בווינגטון ב־2010 ועידת פסגה גרעינית הצליחו הנציגים המצרים, בהסתמך על ההסכמות שהושגו ב־1995, להביא לכך שישראל תוזכר במפורש בהחלטות הוועידה, וכן להעביר החלטה שלפיה יידון הנושא שוב ב־2012. אובדן השליטה של משטר מובארכ באוכלוסייה הבדואית בסיני היה סימפטום לתהליך הדעיכה שהביא בסופו של דבר לנפילתו במהפכה של ינואר-פברואר 2011. ישראל עקבה אחר התפתחויות אלה בדאגה גלויה. כפי שצוין כבר לעיל, לצד ההבנה כי לטווח הארוך יוכלו מצרים והעולם הערבי הדמוקרטי להיות שותפים נוחים יותר לשלום יציב קינן החשש שאחרי נפילתו של משטר מוכר, שהיה בסופו של דבר שותף נאמן ליחסי שלום, האחים המוסלמים ויסודות קיצוניים אחרים יהפכו לשותפים במשטר החדש ואולי אף לגורם השולט בו. יותר משלושים שנה היה השלום עם מצרים, קר ככל שהיה, אחת מאבני הפינה של הביטחון הלאומי של ישראל. את התפיסה הישראלית בנוגע לשינויים המהפכניים במצרים בחורף ובאביב המוקדם של 2011 עיצבה בראש ובראשונה דאגה רבה לעתידו של שלום זה. כמה הצהרות שהשמיעו נביל אל-ערבי, שכיהן זמן קצר כשר החוץ

החדש במצרים, ופקידים בכירים אחרים, לצד העלייה הניכרת בכוחם הפוליטי של האחים המוסלמים וקבוצות אסלאמיסטיות עוד החמירו את דאגתה של ישראל שמא מצרים, גם אם לא תבטל את הסכם השלום עם ישראל, תערער עוד יותר את יחסיה המוגבלים עם ישראל. חששות אלה הועצמו אחרי התקפת הטרור שאירעה ב־18 באוגוסט 2011. מבצעה היה ארגון קיצוני מעזה ששיגר דרך סיני חוליה לגבול מצרים-ישראל כדי לתקוף כלי רכב ישראלים בדרכם לאילת. הטרוריסטים לבשו מדים מצריים וייתכן שזכו לשיתוף פעולה של חיילים מצרים. כוח ישראלי שרדף אחרי הטרוריסטים והרג כמה מהם הרג ככל הנראה גם כמה חיילים מצרים. הדבר הוליד הפגנה אנטי-ישראלית גדולה בקהיר בדרישה לבטל את יחסי השלום עם ישראל ולבסוף הסתערות על השגרירות הישראלית בקהיר.

גנרל מוחמד טנטאוי ועמיתיו במועצה העליונה של הכוחות המזוינים של מצרים, נרתעו מעימות נוסף "עם הרחוב" ולא פעלו נגד ההמון המסתער על השגרירות. היה צורך בהתערבות אישית של הנשיא אובמה כדי לשכנע אותם לשלוח יחידת קומנדו לסייע בהגנת הבניין ולחלץ מתוכו שישה מאבטחים ישראלים לאחר פינוי הסגל הדיפלומטי, ולמנוע מרחץ דמים.

יחסי השלום של ישראל עם מצרים עמדו במבחן קשה במהלך כהונתו הקצרה של מוחמד מורסי כנשיא. באמצע פברואר 2012 פרש חוסני מֶבֶאֲרַכ מן השלטון. מורסי, מנהיג "האחים המוסלמים", נבחר בבחירות חופשיות יחסית כיוורשו. כמנהיגה של מפלגה אסלאמיסטית קיצונית היה עליו להתמודד עם הצורך ליישב בין האידיאולוגיה של תנועתו לשיקולי מדיניות פרגמטיים, ובכלל זאת מערכת היחסים עם ישראל. הוא ניסה להיחלץ מהדילמה כאשר הודיע שיעמיד את סוגיית השלום

המצריי־ישראלים למשאל עם. לפני שנאלץ לממש הצהרה זאת, הוא הודח מן השלטון ב־3 ביולי 2013. בתקופת שלטונו הקצרה ניהל מורסי, בכל מה שנגע לסוגיית עזה, מדיניות פרגמטית למדי. השאלה אם הייתה זו הפיכה או מהפכה שנויה עדיין במחלוקת במצרים, כמו גם בקהילה האקדמית, ועדיין מטילה צל על יחסיה של מצרים עם ארצות־הברית, בייחוד כאשר מדובר בנשיאים דמוקרטים כמו אובמה וביידן.

מנקודת מבטה של ישראל, מדובר היה בשינוי חיובי. הנשיא הנוכחי עבד אל פתאח א־סיסי שקד בהדרגה ובזהירות על שדרוג יחסיו עם ישראל. שתי המדינות מקיימות שיתוף פעולה יעיל בשמירת הביטחון בסיני, ומבחינת נשיא מצרים יחסים טובים עם ישראל הם מפתח אפשרי לשיפור מעמדו בווינגטון. גישתו החיובית אינסטרומנטלית יותר משהיא אידאולוגית, ונסמכת על מה שמכונה במצרים "תרבות של שלום" המיועדת לבנות למצרים תדמית מכובדת ומתונה בזירה הבין־לאומית. סיסי נמנע מהשמעת הצהרות כוללניות על יחסיה של מצרים עם ישראל, אבל הצהרותיו החיוביות ביחס לנשיא סאדאת ומורשתו נועדו בעליל לעודד גישה חיובית לשלום עם ישראל. לא מן הנמנע כי סיסי מצפה שיחסייה הטובים של ישראל עם אתיופיה, יוכלו לסייע בפתרון סכסוך המים בינה למצרים.

סוריה

את יחסיה של ישראל עם סוריה ומדיניותה כלפיה עיצבו ומעצבות מורשת של איבה ויריבות, עשרים שנות משא ומתן מקוטע ובלתי גמור ומציאות חדשה: מציאות זאת מעוצבת על־ידי מלחמת האזרחים הסורית של השנים 2011-2016, הצלחתו

של בשאר אל־אסד לשרוד כנשיאה של מדינה כושלת, תלותו באיראן וברוסיה, והמאמץ שמנהלת איראן לבנות בסוריה תשתית צבאית אנטי־ישראלית.

במשך ארבעה עשורים לאחר מלחמת העצמאות הייתה סוריה הבוטה באויביה של ישראל בין מדינות ערב. הראייה העצמית הסורית כ"לב הפועם של האומה הערבית", קרבתה של סוריה לפלסטין ולפלסטינים, הרדיקליזציה של הפוליטיקה הסורית והתפקיד שמילאו בה משלב מוקדם קציני צבא, העמידו אותה בראש החץ של העוינות לישראל. אבל קריסת הפטרון הסובייטי והנסיבות שנוצרו אחרי מלחמת המפרץ הראשונה ב־1991 הניעו את סוריה לבוא לוועידת מדריד ולאמץ את רעיון המשא ומתן לשלום עם ישראל.

כאשר יצחק רבין התניע מחדש את תהליך אוסלו ב־1992, פעלו הוא ומרבית ראשי הממשלה שבאו אחריו על פי ההנחה שאת תהליך השלום יש לקיים בהדרגה, היות שהמערכת הפוליטית הישראלית לא תוכל לשאת בעומס של ויתורים ב־זמניים ברמת הגולן ובשטחי ארץ ישראל. מאחר שכך חשו מרבית ראשי הממשלה מאז 1992 (להוציא אהוד ברק בראשית כהונתו), היה עליהם לבחור בין "סוריה תחילה" ל"פלסטין תחילה". ברוב שנות ה־90 נטו ההנהגה הישראלית וממשל קלינטון להעניק עדיפות למסלול הסורי בשל שלוש סיבות עיקריות: ראשית, הסכסוך הישראלי־סורי "פשוט" יותר מזה הישראלי־פלסטיני בהיותו סכסוך טריטוריאלי בעיקרו ולא מאבק בין שתי תנועות לאומיות. שנית, שלא כמו המערכת הפלסטינית המפוררת, הייתה סוריה מדינה מסודרת המונהגת בידי ממשל חזק וסמכותי. שלישית, חאפז אל־אסד (בניגוד בולט ליאסר ערפאת) נתפס כשותף קשה אך מהימן למשא ומתן

והסדר. אך עם כל זאת, למרות המאמץ הרב שהשקיעו הנשיא קלינטון וממשלו להביא להסדר ישראלי-סורי, קרס המשא ומתן בשנת 2000. על אף הכישלון הותיר המשא ומתן מורשת של תמונת הסדר אפשרי. ישראל קיבלה (בצורה עקרונית ומותנית) את רעיון הנסיגה המלאה מרמת הגולן, וסוריה הסכימה לאמץ את עיקרי ההסכם שנחתם בין ישראל למצרים ב-1979: שלום חוזי, יחסים דיפלומטיים, נורמליזציה וסידורי ביטחון. מה שנפקד מן התמונה היה נחישות הדדית סימולטנית לחצות את הרוביקון, לעשות את הוויתור הנדרש ולחתום על העסקה.

שנת פרשת המים בסיפורו של משא ומתן זה הייתה 2000. חאפט' אל-אסד מת ואת מקומו תפס בנו, בשאר. ישראל נסוגה חד-צדדית מלבנון וביתקה את הקשר הגורדי בין הבעיה הלבנונית (המתוארת להלן) ובין המשא ומתן עם סוריה. בראשית 2001 החליף אריאל שרון את אהוד ברק בראשות ממשלת ישראל. שרון היה ממוקד כולו בסוגיה הפלסטינית ולא היה לו כל עניין בהסכם עם סוריה. באותה עת, החליף ג'ורג' ו' בוש את ביל קלינטון ונכנס לתפקידו נחוש להתנתק ממעורבות פעילה בתהליך השלום הישראלי-ערבי אך כעבור זמן קצר מצא עצמו על מסלול התנגשות עם סוריה ונשיאה.

חאפט' אל-אסד פיתח את היכולת להחזיק במקל בשני קצותיו לכלל אמנות. בתקופת השיא של המלחמה הקרה הוא היטיב לתמרן בין מוסקבה לווינגטון ולנצל את שאיפתה של ארצות-הברית למשוך אותו לצדה כפי שעשתה בהצלחה עם מצרים. במהלך שנות ה-90 בעודו נושא ונותן עם ישראל על הסדר שלום הוא תמך ביריביו הפלסטינים של יאסר ערפאת שניהלו מלחמת תעמולה נגד "כניעתו" לישראל. אסד גם תמך במאבק המזוין של חזבאללה נגד ישראל בדרום לבנון הן משום שרצה ביציאת

ישראל מלבנון הן משום שהאמין שדיפלומטיה מוצלחת חייבת להישען על עוצמה וכוח ולכן יש להפעיל לחץ על הצד השני במשא ומתן עד להשגת ההסכם.

בנו ויורשו של אסד, בשאר, ניסה לחקות את האסטרטגיה של אביו. אבל המשחק הכפול ששיחק בעיראק לפני הפלישה האמריקנית ובמהלכה קנה את איבתו של הנשיא בוש. גם ביחס לסוגיית השלום עם ישראל התקדם בשאר בשני מסלולים. כבר בשלב מוקדם של נשיאותו הצהיר שהוא רוצה בחידוש שיחות השלום עם ישראל. מעת לעת נקב בתנאים חדשים לחתימת חוזה שלום עם ישראל, אך ככלל הבהיר שהוא מוכן לחתום על הסכם באותם תנאים שהושגה לגביהם הבנה בעשור הקודם. בה בעת הצהיר בשאר אל-אסד שהוא מכין גם אופציה צבאית למקרה שהאופציה הדיפלומטית תיכשל, ונוסף על ההצטיידות במערכות נשק חדישות מרוסיה והצבת טילי סקאד מחופרים ומטווחים, הוא הגיע להסכמה עם קוריאה הצפונית על בניית כור גרעיני חשאי בצפון-מזרח סוריה, שנועד להקנות לסוריה גם אופציה גרעינית. בשעה שחאפט' אל-אסד היה בעל ברית קרוב של איראן מאז 1979, בנו בשאר איבד בהדרגה את מעמדו כשותף שווה בברית זאת והפך לשותף הזוטר. בהנהגת בשאר הייתה סוריה המרכיב החשוב ביותר בציר ההתנגדות שהקימה איראן. חזבאללה, חמאס והג'האד האסלאמי היו השותפים הנוספים במחנה שהציב עצמו נגד ארצות-הברית, ישראל ומדינות ערב השמרניות מתונות: מצרים של מובארכ, ערב הסעודית וירדן. "דוקטרינת ההתנגדות" גרסה כי אם רק יתמידו בהתנגדותם יהיה ביכולתם של המוסלמים והערבים לעמוד מול ארצות-הברית, כפי שעשו בעיראק, באפגניסטאן ובישראל. שלום עם ישראל פירושו כניעה ולכן יש להימנע ממנו. נסיגותיה החד-צדדיות של ישראל מלבנון

ומעזה הוצגו כדוגמאות מובהקות ליכולת להביס את ישראל המבשרות את גירושה הצפוי ממלוא שטחה של פלסטין. תרומתה העיקרית של סוריה למאמץ האיראני בשנים אלה היה מתן גישה לחזבאללה בלבנון ולחמאס בדמשק (מקום מושבה של המפקדה החיצונית שלו). אסד ואנשיו ידעו היטב שחזבאללה הוא זרוע של המשטר האיראני שבסופו של יום עלול לכוון הגמוניה איראנית (ולא סורית) בלבנון. אך לדידם היה הארגון גם בעל ברית ושותף בשימור מעמדה של סוריה בלבנון. סוריה שיתפה עם איראן פעולה בבניית מאגר הטילים והרקטות של חזבאללה. מאגר זה נבנה בראש ובראשונה להרתיע את ארצות-הברית וישראל מלתקוף את מתקני הגרעין האיראניים אך הוא נתפס גם כחלק ממערך ההרתעה הסורי נגד ישראל. בתקופת כהונתו של אריאל שרון כראש ממשלה לא היה לו כל עניין לשאת ולתת עם סוריה. הוא הדף כמה ניסיונות סוריים לחדש את הדו־שיח עם ישראל. אחרי 2003 ראה בשאר אל-אסד בחידוש המשא ומתן עם ישראל גם דרך לשבור את המצור הדיפלומטי שהטיל עליו הנשיא בוש. לשרון, שהצליח לבנות מערכת יחסים מעולה עם הבית הלבן, לא היה כל רצון לסכן אותה באמצעות כניסה לשיח ושיג עם שנוא נפשו של הנשיא. זאת הייתה גם מדיניותו של אהוד אולמרט בשנתו הראשונה בתפקיד, אך, כפי שתיארנו לעיל, שינה אולמרט את טעמו בפברואר 2007 והסמיך את ראש ממשלת תורכיה, רג'פ טאיפ ארדואן, לפתוח בהליך של תיווך עם דמשק. מאמץ זה נמשך קרוב לשנתיים בטרם קרס בדצמבר 2008. אך אולמרט לא הסתפק בדיבורים עם סוריה אלא נהג, לפחות במקרה אחד, על פי הדוגמה הסורית. כאשר גילתה ישראל שסוריה בונה בעזרת צפון קוריאה כור גרעיני היא השמידה אותו בספטמבר 2007. ישראל נמנעה עד היום מנטילת

אחריות או אשראי על פעולה מוצלחת זאת כדי להקל על אסד להתעלם מפגיעה משפילה ולהימנע מתגובה.

בשנים אלו חל שינוי במרכיביו של ההסדר שבו דנו ישראל וסוריה. בשנות ה-90 הושתת ההסדר המדובר על מתכונת שנקבעה בסוף שנות השבעים בין ישראל למצרים. ההסדר נועד להיות מושתת על העיקרון "שטחים תמורת שלום" כשליבת ההסדר היא נסיגה ישראלית מלאה מן הגולן תמורת שלום (קר) וביטחון. בראשית שנות האלפיים הייתה סוגית המפתח בהקשר הסורי, מבחינתה של ישראל, הברית האינטימית בין סוריה לאיראן והשלכותיה על לבנון ועל עזה. ישראל, בלי לוותר על הציפייה לשלום ולנורמליזציה, החלה לדרוש שסוריה תנתק מהברית עם איראן ותחדל לסייע לחזבאללה ולחמאס אם ברצונה שישאר תיסוג מהגולן. עניין זה הוא שעשה את ראשי המסד הביטחוני הישראלי החסידים העיקריים של האופציה הסורית בשנים אלו. לשיטתם, הסכם עם סוריה יהיה צעד ראשון וחיוני בנטרול האתגר הביטחוני האיראני ובהתרת אחיזת החנק של חזבאללה בלבנון.

חשיבה זאת עמדה ביסוד מאמץ התיווך בין בנימין נתניהו לאסד, שניהלו הדיפלומטים האמריקנים פרדריק הוף ודניס רוס עד שפרצה מלחמת האזרחים במרס 2011. תיווך זה מתואר לפעמים כמאמץ להגיע לנוסחה של "שטחים תמורת שינוי אוריינטציה אסטרטגית". בספר שכתב פרדריק הוף על מאמץ זה הוא תיאר התקדמות רצינית שהושגה במאמץ התיווך, אם כי אין לדעת עד כמה רציניים היו נתניהו ואסד בכוונתם להגיע להסדר. לא מן הנמנע ששניהם ביקשו לרצות את ממשל אובמה (בכל המדובר באסד), או להסיט את תשומת הלב והלחץ הדיפלומטי מהעניין הפלסטיני (ככל המדובר בנתניהו).¹³

פריצתה והתמשכותה של מלחמת האזרחים בסוריה, העמידה את ישראל מול דילמה ראשונית. היא יכולה הייתה להלכה לסייע למורדים. ככלות הכל אסד היה אויב מסוכן, בעל בריתן של איראן וחזבאללה, ומנהיג שהיה מוכן לנסות ולפתח אופציה גרעינית שישראל חיסלה ב־2007. חומרת האתגר שעמד מול ישראל במהלך מלחמת לבנון השנייה ב־2006 הדגימה את הסכנה הטמונה ב"ציר ההתנגדות" של איראן, סוריה וחזבאללה. אולם מדיניותה של ישראל ב־2011 ובשנים הבאות עוצבה על־ידי חשיבה שונה. אסד היה "השטן שישראל הכירה", והאלטרנטיבה הסבירה למשטרו לא הייתה ממשל מתון וליברלי אלא ממשל אסאלמיסטי או ג'האדיסטי על גבולה הצפוני של ישראל. ביסוד גישתה הזהירה של ישראל ניצבו הלקחים שהופקו מההתערבות הכושלת בפוליטיקה הלבנונית ב־1982.¹⁴

המדיניות שאימצה ממשלת נתניהו הותירה את ישראל מחוץ לסכסוך הסורי, להוציא שלוש הסתייגויות: ישראל הייתה מוכנה להגיש עזרה הומניטרית. היא הגיבה לכל מקרה של ירי או הפגזה לשטחה, יירטה בצורה דיסקרטית העברה של נשק מתוכם לחזבאללה והייתה מוכנה להתערב בכל מקרה שבו נועד נשק השמדה המונית ליפול לידי טרוריסטים. במהלך מלחמת האזרחים עברה מדיניות ראשונית זאת מספר תמורות, ששיקפו את המגמות העיקריות במשבר הסורי. ישראל תקפה משלוחי נשק מאיראן, והגבירה את הסיוע ההומניטרי לתושבי הגולן הסורי. מאוחר יותר, נוכח ניסיון של איראן וחזבאללה להתבסס באזור, הגישה תמיכה למספר קבוצות אופוזיציה באזור וסיפקה להן נשק.¹⁵

תמורות נוספות חלו נוכח שלוש התפתחויות עיקריות: עלייתו של דאעש וכינון "האמירות" שלו משני צידי הגבול

הסורי-עיראקי; התערבותן הצבאית של רוסיה ואיראן לצד המשטר; וסיומה של מלחמת האזרחים בניצחוננו (או נכון יותר בהישדדותו) של המשטר בסוף 2016. במהלך הזמן התברר כי האתגר שהציג דאעש היה ארעי, ואף שולי מבחינת ישראל, אולם כינון הנוכחות הצבאית של איראן ורוסיה בסוריה והצלחתו של אסד לשרוד את מלחמת האזרחים, הציבו מול ישראל אתגרים חדשים. בדיעבד הסתבר כי נוכחותה הצבאית של רוסיה בסוריה, והשפעתה המוגברת על משטר אסד, היו טראומטיים פחות לישראל, לעומת החששות הראשוניים מנוכחותה הצבאית הקרובה של רוסיה. רוסיה לא הייתה ואינה מעוניינת בעימות עם ישראל, ושתי המדינות מצאו את הדרך להימנע מעימות כזה. הסתבכותה של רוסיה במלחמה באוקראינה ב-2022 הציבה סימן שאלה על יכולתה לשמור על רמת מעורבותה הצבאית בסוריה.

נוכחותה ופעילותה של איראן בסוריה מעמידות את ישראל מול איום חמור בהרבה. איראן תמכה במשטרו של אסד במלחמת האזרחים, ראשית בעקיפין ומאוחר יותר במישרין באמצעות שיגור יחידות צבא ומיליציות פרו-איראניות. מתום מלחמת האזרחים איראן חותרת לבנות תשתית צבאית בסוריה, להעמיק את השפעתה במדינה ולבנות גשר יבשתי דרך עיראק וסוריה לים התיכון. היא מחזיקה מספר רב של רקטות וטילים באמצעות חזבאללה בלבנון כהרתעה נגד ישראל. ישראל נחושה למנוע את מימושה של אופציה זאת, ומ-2018 היא מנהלת מערכה אווירית נגד מאמץ איראני זה. מערכה זאת מכונה בישראל המב"ם (המערכה בין המלחמות).

מעבר לסוגיות אלה ניצבת השאלה כיצד ישראל רואה את סוריה כמדינה? אסד שרד את מלחמת האזרחים, אך לא הצליח לכוון מחדש את סמכותה של המדינה הסורית על מלוא שטחה.

הוא שולט רק בכ־60% משטח סוריה, כאשר בשאר השטח שולטים תורכיה, הכורדים הסורים והמיליציות האסלאמיסטיות והג'האדיסטיות במחוז אדליב. בסוריה יש נוכחות צבאית רוסית, איראנית ואמריקנית, ומפוזרות בה מיליציות שיעיות שאיראן מטפחת. יכולתו של אסד להחזיר את סוריה למצב נורמלי נתונה בספק. מעטים סיכוייו לקבל את הסכומים האדירים הנדרשים לשיקום כלכלי ממוסדות מערביים או בין־לאומיים, כל עוד לא יחזיר לסוריה מרבית מ־5 מיליון הפליטים החיים בתורכיה, בלבנון ובירדן, וכל עוד לא יסכים לרפורמה פוליטית מינימלית. תורכיה סיפחה למעשה רצועת שטח גדולה לאורך גבולה עם סוריה; ארצות־הברית ממשיכה להחזיק חיל משלוח קטן בסוריה ולתמוך בבעלי בריתה הכורדים; תורכיה מונעת מאסד ומרוסיה לכבוש את מחוז אדליב; ורוסיה ואיראן צפויות להמשיך ולקיים נוכחות צבאית כלשהי בסוריה, ולהפעיל את השפעתן על יחידות שונות של הצבא הסורי.

גם אם מצב דברים זה אינו צפוי להשתנות, אסד מתמיד במאמץ לשרוד ולנרמל בהדרגה את מעמדו. המאמץ העיקרי מושקע בשטח הנתון למרותו, ומאמץ נוסף בכ־40% הנתרים של סוריה. בהיעדר אופוזיציה של ממש הוא זכה למידה של הצלחה, ולמידה רבה יותר של הצלחה במאמץ לנרמל את יחסיו עם מספר מדינות ערביות. התפתחויות אלה הובילו לוויכוח ישראלי על השאלה אם עליה להמשיך ולמקד את תשומת ליבה באתגר האיראני בסוריה ולראות את אסד כאויב בלתי לגיטימי, או שמא עדיף לה לנסח מדיניות חדשה כלפי סוריה.¹⁶

מלחמת האזרחים בסוריה וההכרה האמריקנית בריבונות ישראל בגולן, העצימו בישראל את התחושה שהסיכוי להסדר ישראלי־סורי קלוש ביותר. תחושה זאת השתקפה בהחלטת

הממשלה ב־26 בדצמבר 2021 לאשר "תוכנית לעודד צמיחה דמוגרפית בגולן", שעיקרה השקעה של מאות מיליוני שקלים בפיתוח פרויקטים של מגורים ותיירות בגולן.

לבנון

קלישאה רווחת בישראל של שנות החמישים והשישים גרסה ש"לבנון תהיה המדינה הערבית השנייה שתעשה שלום עם ישראל". קלישאה זו, שהופרכה מאז עליידי השתלשלות האירועים, הייתה תולדה של מגעים קודמים בין דיפלומטים ציונים ובין כמה מנהיגים נוצרים מרונים בלבנון, ושל תפיסה מוטעית של הפוליטיקה הלבנונית. נוצרים לבנונים רבים ראו בישראל מדינה לא מוסלמית נוספת באזור, המהווה, או יכולה להיות, מחסום בפני הלאומיות הפאן־ערבית, אך רובם ראו את לבנון כחלק מהעולם הערבי ורצו לשמור על האיזון הפנימי והחיצוני העדין, החיוני כל כך לקיומה השברירי של לבנון.¹⁷ איזון זה הופר בתחילת שנות השבעים, והמערכת המדינית והפוליטית בלבנון קרסה במלחמת האזרחים בשנים 1975-1976. מנקודת מבטה של ישראל, מלחמת האזרחים והמשבר המתמשך בלבנון הניבו כמה תוצאות שליליות: המדינה הלבנונית לא הייתה מסוגלת לאכוף את מרותה בשטחה. סוריה הייתה לכוח הצבאי הראשי בלבנון, והפלסטינים הקימו בסיס טריטוריאלי בביירות ובדרום המדינה, בהנהגת אש"ף. ישראל הגיבה על אתגרים אלה בכך שהשיגה הבנה טקטית עקיפה עם סוריה, שמנעה נוכחות סורית בדרום לבנון; בתחזמת "רצועת ביטחון" לאורך הגבול הלבנוני ובכינון ברית אסטרטגית עם כמה קבוצות מרוניות בלבנון. אך החזית הלבנונית הפכה לזירה הראשית של הסכסוך

המזוין שבין אש"ף ובין ישראל. האתגר הפלסטיני והסורי המתעצם, והאמונה המוטעית כי ישראל תוכל למנות ממשלה ידידותית בבירות ולשנות את מערך הכוחות האסטרטגי באזור, הניעו את ממשלת בגין לפתוח במלחמת 1982. למלחמה היו תוצאות מרחיקות לכת, ובעיקרן בלתי צפויות, ללבנון ולישראל כאחת. מנהיגי אש"ף וחייליו עברו לתוניסיה; סוריה הידקה את אחיזתה בלבנון, אחרי היחלשות זמנית; הקהילות הנוצריות שמרו על חלק מזכויות־היתר הפוליטיות שלהן, אך איבדו הרבה מכוחן. עם זאת, התוצאה היחידה החשובה ביותר של המלחמה הייתה האצת תהליך שהיה ברור כבר קודם: התעוררותה של הקהילה השיעית, שהייתה רדומה עד אז, וחתירתה להשגת מעמד פוליטי שיהלום את עוצמתה הדמוגרפית בלבנון. מגמה זו התחזקה לאחר שגלי ההדף של המהפכה האסלאמית של 1979 באיראן התפשטו ללבנון והגיעו עד לקהילה השיעית – הצלחתה הבין־לאומית הראשונה של אותה מהפכה.¹⁸ המיליציות השיעיות, אמל וחזבאללה, הונעו לא מכוח הלאומיות אלא מכוח הדת, והן החזירו לסכסוך מרכיבים שלא היו ידועים עד אז, כגון פיגועי התאבדות. ב־1985 ויתרה ישראל על הניסיון להשפיע על הפוליטיקה הלאומית בלבנון, והתרכזה בהגנת גבולה הצפוני. היא נסוגה לרצועת ביטחון מורחבת, נשלטת בידי צה"ל, בסיוע של מיליציה מקומית; מאז ועד לאחרונה היו רצועת הביטחון, ומפעם לפעם ישראל עצמה, מטרות להתקפה מצד חזבאללה, בניהולה של טהראן ובסיוע סורי עקיף.

בוועידת פסגה ערבית שהתקיימה בטאיף שבערב הסעודית, באוקטובר 1989, נעשה ניסיון לייצב את המצב ולהקנות לו אופי רשמי. הפשרה שהושגה בהסכם טאיף צפתה נסיגה צבאית סורית מלבנון, אף אם במועד בלתי מוגדר. אך ההסכם נשאר על הנייר.

למעשה, ניצלה סוריה את השתתפותה בקואליציה האמריקנית במהלך משבר המפרץ ומלחמת המפרץ (תחילת 1991) לביסוס אחיזתה בלבנון; ארבע-עשרה שנה לאחר פלישתה הראשונית, שלטה סוף-סוף סוריה בלבנון, וזאת באמצעות ממשלה מקומית מתפקדת, כשהיא שומרת שם על נוכחות צבאית ניכרת, לא כצבא כיבוש אלא כערכה להגמוניה שלה, כמגינה על נתיבי הגישה המערביים לדמשק וכאיום פוטנציאלי על ישראל. סוריה אהבה להדגיש את תפקידה כמגינת המדינה הלבנונית, אך היא כופפה, בדרכים עדינות ועדינות פחות, את לבנון לרצונה ולאינטרסים שלה. לפיכך היא מנעה כל התקדמות בשיחות ישראליות-לבנוניות כל עוד לא תושג פריצת דרך ביחסי ישראל-סוריה; סוריה קיבלה על עצמה להשיג עבור לבנון הישג מקביל לזה שלה, כאשר תיווצר פריצת הדרך במשא ומתן שלה עם ישראל. במשך עשור של מגעים היא ניצלה את שטחה של לבנון ואת נוכחות צה"ל בדרום לבנון כדי להפעיל לחץ על ישראל להגיע עמה להסכם. לאמיתו של דבר, ניסחו סוריה וישראל קווי הבנה כלליים בנושא הלבנוני ב-1994, ב"ערוץ השגרירים". סוריה גילתה נכונות לתמוך בהסכם שלום ישראלי-לבנוני שיבוצע בתוך תשעה חודשים – מסגרת זמן שתאמה את תשעת החודשים שרביץ חזה, בשיחתו עם כריסטופר באוגוסט 1993, כשלב הראשון של ההסכם עם סוריה. אך ההסכם שכזה לא הושג מעולם. לרוע המזל, לסיפור זה היה גם צד אלים. התקפות חזבאללה נגד רצועת הביטחון הישראלית בדרום לבנון וירי קטיושות אל צפון ישראל יצרו מעגל אלימות מתמשך לאורך הגבול הישראלי-לבנוני. פעמיים, כאמור, ביולי 1993 ובאפריל 1996, יצאה ישראל למבצעים יבשתיים רחבי היקף בלבנון במטרה לפרוץ מעגל זה. שני המבצעים הובילו ל"הבנות" בין ישראל לחזבאללה, שסייגו את האלימות אך לא הצליחו להפסיקה לחלוטין.

זמן קצר לאחר הקמת ממשלתו ביוני 1996, ביקש נתניהו לקדם יוזמת "לבנון תחילה", בתקווה שתוכניתו תזכה לתמיכה סורית. אך סוריה חשדה כי המהלך הוא ניסיון לתקוע טריז בין דמשק לבירות, ומיהרה לסכלו. כנזכר לעיל, שינוי פריסה של כוחות סוריים בלבנון הוביל בספטמבר לבהלת מלחמה קצרה, שכן היו בישראל מי שפירשו תזוזה זו כהכנה למתקפה, בעוד שסוריה טענה בחושבה כי ההצהרות והתגובות של ישראל הן המהוות הכנה למתקפה. בסופו של דבר, הועברו מסרי הרגעה הדדיים והעצמות נמנעו, אך הפרשה נתנה ביטוי לפוטנציאל הנפיץ הטמון במשולש ישראל-סוריה-לבנון. בתקופתו של נתניהו כראש הממשלה לא חל כל שינוי במרכיביה הבסיסיים של הדילמה הלבנונית שניצבה אל מול ישראל. ככל שעלה מספר האבדות הישראליות כך גבר הלחץ הציבורי והפוליטי להוצאת החיילים הישראליים מלבנון. כמתואר לעיל, הובילה קואליציה של הורים מודאגים, פוליטיקאים מן השמאל ומתיישבים מהגולן, שביקשו לנתק את הקשר שבין לבנון לרמת הגולן, תנועה שקראה לנסיגה ישראלית חד-צדדית מלבנון. ממשלת נתניהו הגיבה, כאמור, בטקטיקה מקורית: קבלה מותנית של החלטת מועצת הביטחון 425, התובעת מישראל לסגת מלבנון. מהלך זה העמיד את נשיא לבנון, אליאס הראווי, ואת ראש הממשלה, רפיק אל-חרירי, במצב קשה: הם התקשו להסביר את סירובם להיענות להצעת הנסיגה הישראלית. קשייהם העמיקו את החשד הסורי כי הם עלולים לפעול להסכם נפרד עם ישראל, וסוריה עשתה כמה מהלכים סמליים ופומביים להבטחת צייתנותה של הממשלה הלבנונית. כפי שתואר לעיל, מצב זה השתנה לחלוטין בשנה הראשונה של ממשלת ברק שהסיגה את צה"ל מדרום לבנון בחזרה לישראל במאי 2000. ברק הקפיד לבצע מהלך זה בתיאום

יוצא דופן עם האו"ם וזכה באישורו של הארגון לכך שישראל אכן נסוגה לגבול הבין־לאומי, אך חזבאללה, ולאחר מכן ממשלת לבנון, עירערו על קביעה זאת. על פי גרסתם, העובדה שישראל נשארה באזור חוות שבעא והכפר העלווי ע'ג'ר (שנחשבו עד 1967 חלק מרמת הגולן) פירושה המשך כיבוש חלק משטחה הלאומי של לבנון ולכן מהווה אקט של תוקפנות. חזבאללה רואה בעניין זה (וכן בטענה שישראל ממשיכה להחזיק בשבויים ואסירים לבנוניים) עילה לגיטימית להמשך התקפות על ישראל מעבר לגבול. חזבאללה המשיך את המאבק נגד ישראל בשני רבדים. ברובד האחד, הארגון ניצל את טענותיו נגד "התוקפנות הישראלית" ובסוגיות פתוחות אחרות כדי להצדיק את טיעונו שיש להמשיך בהתנגדות וכדי לקבוע שהוא משמש מגן אפקטיבי של לבנון יותר מאשר הצבא הלבנוני ולכן אין לדרוש ממנו להתפרק מנשקו. ברובד העמוק יותר, חזבאללה פעל כראש חץ של ציר ההתנגדות המזרח תיכוני בשליחותה של איראן, במטרה להוכיח שאין טעם להגיע להבנה עם ארצות־הברית וישראל וכי התמדה בהתנגדות היא שתוביל לניצחון. בעזרת איראן וסוריה הקים הארגון מאגר מרשים של טילים ורקטות ותשתית צבאית נרחבת בדרום לבנון שנפרסה עד לגבול עם ישראל, והיה לכוח צבאי קטן אך מצויד ומאומן היטב. לאחר הנסיגה הישראלית החד־צדדית בשנת 2000 המשיך חזבאללה בהתקפות מזדמנות על ישראל כשמטרתו העיקרית לחטוף חיילים כדי לאכוף על ישראל חילופי שבויים ואסירים. אחת מהתקפות אלו חוללה את מלחמת לבנון השנייה ב־2006.¹⁹

לבנון עברה כמה טלטלות פוליטיות בעשור הראשון של המאה הנוכחית, אך בתום העשור הצטיירו כמה קווי מתאר המעצבים את פניה של לבנון כיום. איראן וסוריה הן הכוחות

החיצוניים העיקריים הפועלים בלבנון ובעזרתן הפך חזבאללה לגורם הכוח העיקרי במדינה (המשבר הפנימי של 2011 פגע גם במעמדה של סוריה בלבנון). בתמיכת ארצות־הברית וצרפת "קואליציית 14 במרס" עשתה חיל בבחירות של 2005 וזכתה לניצחון דחוק ב־2009. אך ב־2010, לאחר שחזבאללה הוכיח שיש ביכולתו, אם יחפוץ בכך, להשתלט בכוח על לבנון, עלה בידו להפיל את ממשלתו של סעד חרירי (בנו של רפיק חרירי שנרצח ב־2005) ולהביא להקמת ממשלה בראשות נג'יב מקאטי, המקורב לסוריה שבה ממלא חזבאללה תפקיד חשוב. במימוש מהלכים אלה הסתייע חזבאללה בפילוג הפנימי במחנה הנוצרי ובנטייתו של המנהיג הדרוזי כמאל ג'נבלאט להפוך את עורו מעת לעת. ב־2005, אחרי רצח רפיק חרירי, נאלצה סוריה להסיג את צבאה מלבנון, אך השפעתה במדינה נמשכה בדרכים אחרות. באמצעות בניית מערך הרקטות והטילים של חזבאללה, איראן בנתה יכולת הרתעה מרשימה מול ישראל וכן יכולת לחולל משבר עם ישראל בכל עת שתחפוץ בכך.

עד כה (סתיו 2022), ההרתעה שהשיגה ישראל ב־2006, והחלטתו של המשטר האיראני שלא לעורר משבר בלבנון שיוכל להוליך למתקפה ישראלית על מתקניה הגרעיניים, שמרו על הרגיעה בזירה הישראלית־לבנונית, גם אם מעת לעת אירעו בה תקריות. בהקשר זה יש להזכיר את ההתפתחויות העיקריות:

- התחזקות חזבאללה לנוכח התפקיד שמילא במלחמת האזרחים בסוריה. חזבאללה השתתף בשתי יוזמות עיקריות: מאמץ מסיבי לבנות מנהרות מתחת לגבול ישראל־לבנון כדי לנסות לכבוש יישובים ישראלים במקרה של מלחמה חדשה. המנהרות התגלו והושמדו בינואר 2019. כמו כן, יחד עם איראן החל חזבאללה במאמץ לשדרג חלק מהטילים

שעמדו לרשותו, בניסיון לייצר מספר משמעותי של טילים מדויקים בעלי ראש קרבי גדול יותר. ע"פ פרסומים זרים ישראל תקפה מספר פעמים את אתרי הייצור בלבנון.

- החרפת תהליך הדעיכה של המדינה הלבנונית ומוסדות הממשל.

- משבר כלכלי שהחריף בהתמדה.

- הוספת קרוב למיליון פליטים סורים לאוכלוסיית לבנון בשל מלחמת האזרחים בסוריה.

על רקע זה מפתיע שלבנון הסכימה בתיווך אמריקני לפתוח במשא ומתן עם ישראל, כדי לסמן את הגבול הימי בין שתי המדינות. ההסכמה הלבנונית נבעה בראש ובראשונה מהרצון להתחיל ולנצל את הגז הטבעי שנמצא במימיה. בהתחשב בפוטנציאל הכלכלי הגדול הטמון בפרויקט זה, מיתן חזבאללה את החבלה במשא ומתן זה. המשא ומתן החל באוקטובר 2020 והופסק מעת לעת על-ידי הצד הלבנוני.

ירדן

גבולה הארוך ביותר של ישראל הוא עם ירדן; לשתי המדינות יש השפעה עצומה, ממשית ופוטנציאלית, זו על ביטחונה הלאומי ועל כלכלתה של זו, אך מערכת היחסים ביניהן מעוצבת זה זמן רב בראש ובראשונה על-ידי יחסיהן הייחודיים והמשותפים עם צד שלישי – הפלסטינים. עצם לידתה של המדינה הירדנית המודרנית היה כרוך באופן הדוק בסוגיה זו. ב־1921 החליטה בריטניה הגדולה ליצור נסיכות יש מאין עבור השליט ההאשמי האמיר עבדאללה, כדי לפצות אותו אישית ואת המשפחה ההאשמית כולה, על מה שנראה להם כבגידה – הנתח הזעום שקיבלו במזרח

התיכון בהסדר שלאחר מלחמת העולם הראשונה – ולפיכך היא ניתקה את הגדה המערבית מארץ ישראל המנדטורית וכוונה אותה כישות עבר-ירדנית. בעשותה כן, שאפה בריטניה גם לצמצם את הטלטלה הצפויה באזור אחרי הקמת הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל. בעשרים וחמש השנים הבאות הקים עבדאללה, בסיוע בריטי, ישות פוליטית ממשית בירדן, וב-1946 הייתה הנסיכות לממלכה. בה בעת התפתחה מערכת יחסים פוליטית משמעותית בין עבדאללה ובין הנהגת היישוב בארץ ישראל. יחסים אלה התבססו על עוינותם המשותפת ללאומיות הפלסטינית בגרסתה הקיצונית, שהתגלמה בדמותו של חאג' אמין אל-חוסייני, המופתי הירושלמי. עבדאללה התנגד לא רק למופתי, אלא גם לסגנונו הפוליטי ולסוג הלאומיות הערבית שייצג, והוא מעולם לא הסתפק בנסיכות המדברית שניתנה לו, ושאף להרחיב את תחום שלטונו לערים ולאזורים חשובים יותר – לסוריה ולדמשק, או לארץ ישראל שממערב לירדן ולירושלים. כאשר הרעיון של חלוקת ארץ ישראל למדינה יהודית ומדינה ערבית עלה על סדר היום ב-1937, נוסף ממד חדש ליחסי עבדאללה והיישוב. אם החלוקה אכן תצא אל הפועל, הוא יוכל לספח את חלקה הערבי של פלסטין לממלכתו, ולספק את היציבות והפרגמטיות שחסרונו בשטח בלט כל כך. הביטוי "אופציה ירדנית" נטבע אחר כך, אבל הרעיון נולד אז: פתרון הדילמה הפלסטינית של ישראל באמצעות ירדן. אפשרות זו נעשתה מעשית לאחר החלטת החלוקה של או"ם, בנובמבר 1947. הנהגת היישוב קיבלה את רעיון החלוקה ושמחה לשתף פעולה עם עבדאללה לגבי חלק מתוכנית הסיפוח שלו. אך היא הגיבה בכעס ואכזבה על היבט אחר במדיניותו של עבדאללה – חלקו בפלישה הערבית לארץ ישראל ב-15 במאי 1948, במטרה להשתלט על האזור שיועד להיות מדינה ערבית-פלסטינית בתוכנית החלוקה.

במהלך מלחמת העצמאות היה צבאו של עבדאללה, הלגיון הירדני, יריב נחוש ומיומן, שהנחיל לצבא הישראלי הצעיר כמה תבוסות כואבות ביותר, ובתום המלחמה אכן שלט עבדאללה במה שנודע לימים כגדה המערבית ומזרח ירושלים. רק שתי מדינות הכירו רשמית בסיפוח אזורים אלה, אך מהלך זה, ללא קשר להיבטיו החוקיים, שינה את אופי הישות הפוליטית הירדנית. (היא נקראה עבר הירדן עד 1946, וירדן לאחר מכן). עכשיו היו הפלסטינים רוב באוכלוסייתה; רבים מהם ראו את עבדאללה, את ממלכתו ואת פעולת הסיפוח שלו כבלתי לגיטימיים.²⁰ כבר בשנים שלפני ההתנקשות בחיי עבדאללה בידי פלסטיני ב־1951, ניכר השינוי שחל בפוליטיקה המסורתית של ממלכתו כתוצאה מסיפוח אוכלוסייה פלסטינית נרחבת, משכילה, מגויסת פוליטית ומרירה. בחורף 1950 נחתם הסכם בראשי תיבות בין ישראל לירדן, אך הוא לא הושלם מעולם, שכן עבדאללה הבין שאין בכוחו ובסמכותו להוביל את ארצו להסדר שלום עם ישראל.²¹

בחמש־עשרה השנים הבאות לא היה מדובר בסיפוח אלא בהישרדות. לאחר תקופת עוצרות קצרה עלה חוסיין בן ה־18 על כס המלוכה, שעליו ישב ארבעים ושש שנה. המלך הצעיר התגלה כנחוש ביותר, יעיל מאוד בגיוס תמיכה מבחוץ ובדיכוי התנגדות מבית, ומיומן ובר־מזל להפתיע בסיכול ניסיונות קשר ובהתחמקות מהתנקשויות. הלאומיות הערבית המהפכנית משלה בכיפה ברוב המזרח התיכון, ונתיניו הפלסטינים של המלך היו מתומכיה הנלהבים ביותר. ואף על פי כן, מכוח המציאות הדמוגרפית החדשה, וברוח טענתה שהיא שומרת החותם של העניין הפלסטיני, ירדן הייתה המדינה הערבית היחידה שהעניקה אזרחות לפלסטינים. ב־1967 שילם המלך חוסיין מחיר יקר על הצטרפותו למצרים ולסוריה במלחמתן בישראל ואיבד את הגדה

המערבית ואת ירושלים. עכשיו לא הייתה לירדן גדה מערבית, אך היה לה רוב פלסטיני בגדה המזרחית; ועם זאת, בשלב זה פלסטינים רבים כבר היו לירדנים, וקיבלו את ירדן כארצם וכמדינתם, שכן הגדרה עצמית פלסטינית היא אכן אידיאל נשגב, אך לחיים בממלכה ההאשמית יש יתרונות משלהם.²² וכך חזרה מלחמת ששת הימים ופתחה מחדש את "שאלת ארץ ישראל".

לראשונה מאז 1948 הייתה כל ארץ ישראל המנדטורית לשעבר נתונה לשלטון אחד. נוסף על המיעוט הערבי-פלסטיני שלה עצמה שלטה ישראל בציבור הפלסטיני הגדול שישב בגדה המערבית וברצועת עזה. הוויכוח על עתיד הגדה המערבית ורצועת עזה היה לנושא המרכזי בפוליטיקה הישראלית. בפני ישראל עמדו שלוש חלופות עיקריות: החייאת "האופציה הירדנית"; נטילת יוזמה בהקמה של ישות פלסטינית עצמאית או אוטונומית, או קבלה של יוזמה כזאת; המשך השליטה הישראלית כמדיניות מכוונת או, מה שסביר יותר, כפועל יוצא של התחמקות מקבלת החלטות כואבות. העדפתו הראשונית של המשטר ההאשמי הייתה להגיע להסכם עם ישראל, אך המלך עמד על כך שיעשה כן רק על יסוד נסיגה ישראלית מלאה מהשטחים הכבושים. בחלוף הזמן, ככל שזיקתה של ישראל לגדה המערבית התחזקה והלכה, וכן גם מעמדו של אש"ף, נחלשו הסיכויים לאופציה ירדנית זו. גם הרעיונות השונים בדבר פדרציה ירדנית-פלסטינית לא הולידו נוסחת קסמים שתרבע את המעגל. למרות הצהרות התמיכה הרשמיות שלה, התנגדה ירדן בעקביות לרעיון של מדינה פלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה או, למצער, חשה אי-נחת ממנו. מבחינתה של ירדן ההאשמית, מדינה פלסטינית קטנה בחלק מהגדה המערבית ורצועת עזה אינה יכולה להוות פתרון יציב ומשביע רצון לבעיה הפלסטינית, שכן הדעת נותנת

שהפלסטינים יפנו את תביעותיהם ושאירותיהם הטריטוריאליות מזרחה ויתבעו את נאמנותו של הרוב הירדני-פלסטיני. אמנם רבים מנתיניה הפלסטינים של הממלכה רואים עצמם כירדנים, אך מדוע להעמיד את נאמנותם במבחן כזה?²³ לפיכך, היצמדות לסטטוס־קוו הוכחה כבחירה הקלה ביותר גם עבור ירדן. במשך שלושה עשורים נשמר ערוץ הידברות סמוי, אם כי לא סודי לחלוטין, עם המנהיגות הישראלית. נעשו ניסיונות להגיע להסדר, נדונו נושאים מעשיים שונים והתקיים דו־שיח רצוף בין המלך חוסיין ובין רוב ראשי הממשלה הישראלים. נוצר שיתוף אינטרסים עם מנהיגי העבודה והליכוד, שביסודו עמדו ההתנגדות המשותפת לאש"ף ולרעיון המדינה הפלסטינית. אחד מעקרונות היסוד במערכת יחסים זו – אמונתה של ישראל כי שרידת השלטון ההאשמי ושליטתו על הגדה המזרחית חיוניות לישראל – ספג זעזוע ב־1970, כאשר הליכוד אימץ את הסיסמה "ירדן היא פלסטין", ולפיכך אין צורך להקים לפלסטינים מדינה נוספת. ביסוד הטיעון עמדה ההנחה כי לאחר שהפלסטינים יתפסו את מוסרות השלטון בעמאן, תיחלש תביעתם לגדה המערבית. סוגיה זאת זכתה להבלטה רבה בספטמבר אותה שנה, כאשר ישראל מילאה תפקיד מפתח בניצחוננו של המלך חוסיין על סוריה ועל אש"ף. ראש הממשלה גולדה מאיר ויצחק רבין, אז שגריר ישראל בווינגטון, האמינו כי שרידת המלך ושיתוף פעולה אסטרטגי אמריקני-ישראלי, צריכים להיות השיקולים הישראליים הראשונים במעלה; אריאל שרון, ממנהיגיו הבולטים והקיצונים של מחנה הימין הישראלי, מתח ביקורת על החלטתם וטען כי הממשלה החמיצה הזדמנות "לתת לטבע לעשות את שלו".²⁴ בכרונולוגיה העשירה של יחסי ישראל-ירדן בשנים אלה בולטים כמה אירועים חשובים: החלטתו של המלך חוסיין

שלא להצטרף לקואליציית המלחמה הערבית באוקטובר 1973; כישלוננו של מזכיר המדינה הנרי קיסינג'ר לגבש הסכם ביניים ישראל-ירדני באביב 1974; החלטת הפסגה הערבית ב-1974, הרואה באש"ף את הטוען החוקי לבעלות על הגדה המערבית; הסכם לונדון באפריל 1987, שהיה הניסיון הישראלי האחרון ליישם את האופציה הירדנית, אם כי בגרסה מתוקנת; הינתקותה הרשמית של ירדן מהגדה המערבית, ב-1988.²⁵ ומשבר המפרץ ומלחמת המפרץ, שהיו שיאו של האיום העיראקי על עצמאות ירדן. החתימה על הסכמי אוסלו השפיעה על היסטוריה זו באורח פרדוקסלי. ההאשמים לא ראו בעין יפה את בחירתה של ישראל באופציה הפלסטינית, אך החליטו בליט ברירה להתקרב לישראל כדי להשפיע ככל האפשר על מהלך האירועים. הקמת מדינה פלסטינית לא הייתה עניין סגור, אף על פי שהסיכויים לכך גברו, ולירדן ולישראל היה עדיין סדר יום משותף נרחב. אך להתפתחויות אלה היה צד נוסף. בחותמו על הסכמי אוסלו עם ישראל איפשר אש"ף לירדן ולמדינות ערביות אחרות לפתח יחסים דו-צדדיים עם ישראל. אלא שבמקרה של ירדן מדובר היה במערכת יחסים תלת-צדדית, שכן גם ארצות-הברית הייתה מעורבת; המצע המשותף לירדן ולישראל כלל גם נושאים אזוריים – שיתוף פעולה אסטרטגי עם תורכיה ועתידה של עיראק. המחויבות הישראלית לקיום המשטר ההאשמי חוזקה על-ידי היחסים האישיים הקרובים בין המלך ובין יצחק רבין בהיותו ראש ממשלה. התמונה השתנתה במהלך כהונתו הקצרה של פרס כיוורשו של רבין. המלך חשש שמדיניותו של פרס תוביל במהירות יתרה למדינה פלסטינית עצמאית ולהסכמים בין ישראל ובין סוריה ולבנון, שיסכנו את מעמדה של ירדן ויגמדו אותה. ערב בחירות מאי 1996 אותתה ירדן על תמיכתה

בבנימין נתניהו ובמדיניות שלום שתתנהל בקצב מתון יותר. עם זאת, ירדן הכירה בחיוניותו של התהליך עצמו, במיוחד ביחס לפלסטינים. התמוטטות המשא ומתן הישראלי-פלסטיני, קל וחומר התנגשויות אלימות בין ישראלים לפלסטינים, יש בהן כדי להקשות עד מאוד על קיום השלום הירדני עם ישראל. אפשר שזו דרישה מוגזמת, אך ההאשמים ציפו, ומצפים, מישראל לנהל את מערכת היחסים העדינה והפגיעה באופן מעודן ומתוחכם. הם הגיעו עד מהרה למסקנה כי נתניהו אינו ראש ממשלה שיוכל לקיים מערכת יחסים שכזאת, שכן לא יוכל לזכות באמונו האישי של המלך וכן, כוונותיו האמיתיות באשר לתהליך השלום אינן ניתנות לפענוח. המלך הביע את מפת נפשו במכתב זועם לנתניהו, שתוכנו הועבר לאמצעי התקשורת הבין-לאומיים. אך המלך שמר על איפוק: מרבית האינטרסים שבעטיים רצתה ירדן בשלום עם ישראל נותרו תקפים גם בתקופתו של נתניהו, והמחיר של נתק עם ישראל נראה גבוה מן היתרונות שהוא עשוי להפיק. וכך, השלום הישראלי-ירדני שרד, אך הציפיות למערכת יחסים מיוחדת, לשלום חם ולרשת יחסי כלכלה ופיתוח ששני הצדדים ייהנו מפירותיהם – לא התממשו. בפברואר 1999 מת המלך חוסיין ממחלת הסרטן, שבה נאבק בשנים האחרונות לחייו. בהיותו על ערש דווי הוא הדיח מן הירושה את אחיו חסן, שכיהן כנסיך הכתר במשך יותר משלושים שנה, והכתיר את בנו הבכור, עבדאללה, כיורשו. לאחר עלייתו לשלטון שלח המלך הצעיר בכמה הזדמנויות מסרים מרגיעים לישראל בדבר מחויבותו לשלום שעליו חתם אביו, אך דאגתה של ישראל בדבר יכולתה של ירדן להתמודד עם איומים פוטנציאליים וחיצוניים התעצמה עקב אובדנם בעת ובעונה אחת של שני שותפים מנוסים ומוכרים היטב. התבססותו הראשונית של המלך עבדאללה וחילופי

הממשלה בישראל באביב־קיץ 1999 שיפרו את האווירה ביחסים בין שתי המדינות, אך הקרבה והיחסים המיוחדים בין המנהיגים ששררו בתקופת רבין לא שוקמו. ירדן עקבה בדאגה אחרי המשא ומתן הישראלי־סורי והישראלי־פלסטיני (כפי שעשתה בתקופת פרס) והיא אכן נזעקה לנוכח נכונותו של ברק לוותר על שליטת הקבע הישראלית בעמק הירדן והאפשרות שבכך תיווצר שכנות בלתי נוחה בינה ובין המדינה הפלסטינית העתידית. כמנהגה לא נתנה ירדן לחששות אלה פומבי ואף העניקה לפלסטינים תמיכה רטורית.

מטבע הדברים, ירדן לא התאבלה על קריסת המשא ומתן הישראלי־פלסטיני ביולי 2000, אך פריצתה והתמשכותה של אנתפאדת אל־אקצא העיקה על מדינה שהפלסטינים היו בה לרוב ואשר זה מקרוב חתמה על הסכם שלום עם ישראל. ירדן אכן הנמיכה את פרופיל היחסים עם ישראל ונקטה שורה של אמצעי מנע. בין השאר מילאה ירדן תפקיד חשוב בלידתו של המהלך שנקרא בראשיתו "יוזמת השלום הסעודית" שאימצה הפסגה הערבית בבירות ב־2002 והפך עם הזמן ל"יוזמת השלום הערבית". לצדה של מצרים הייתה ירדן לכוח המניע העיקרי מאחורי יוזמה זאת. פעילות זאת שיקפה את דאגתה הגוברת של ירדן נוכח ההשפעה ההרסנית שהייתה להחרפת הסכסוך הישראלי־פלסטיני על הפוליטיקה הפנימית של הממלכה. אירועים דוגמת אנתפאדת אל־אקצא, מלחמת לבנון השנייה ומבצע "עופרת יצוקה" הסעירו את הרוב הפלסטיני בירדן. ככל שהתקרר העשור הראשון של המאה הנוכחית לקצו כן הלכה דאגתה המסורתית של ירדן מפני הקמת מדינה פלסטינית שתסכן את קיומה והתחלפה בביקורת על הכישלון להגיע להסדר ישראלי־פלסטיני ולאחר מכן על מה שנראה כחוסר רצון ישראלי

לעשות זאת. המלך קיים את המרכיבים החיוניים של הסכם השלום עם ישראל, אך הוא וחברים בכירים אחרים במסד ההאשמי לא הסתירו את חוסר הנחת שלהם מישראל וממדיניותה. היה זה מפתיע למדי שירדן קיימה יחסים טובים עם ישראל בתקופת כהונתו של שרון כראש ממשלה. שרון, המנהיג הישראלי שבשלב מוקדם יותר היה מזוהה עם האמרה "ירדן היא פלסטין", אימץ כראש ממשלה נקודת מבט שונה לחלוטין והשקיע מאמץ מיוחד לטפל בצרכיה של ירדן. חזרתו של נתניהו לשלטון חנכה שלב חדש ביחסים. בדומה לאביו, לא היה למלך עבדאללה אמון בנתניהו, והוא לא ניסה להסתיר את יחסו כלפיו.

בעשור השני של המאה ה-21 היה על המשטר הירדני להתמודד עם "האביב הערבי", עם מצב כלכלי הולך ומחמיר ועם בעיה מתמדת של מחסור במים. חוסר הנחת של הציבור הירדני מהמשטר ומהמלך הביא לביקורת על יחסי השלום עם ישראל. במצב דברים זה הסתמן שינוי עם הקמת ממשלת בנט-לפיד. המלך, שסירב להיפגש עם נתניהו, הזמין את ראש הממשלה החדש לבקר בירדן. בנובמבר 2021 נחתם מתווה של הסכם אפשרי ורב משמעות בין ירדן לישראל, ולפיו תגדיל האחרונה בצורה ניכרת את כמות המים שהיא מוכרת לירדן, בעוד חוות ייצור חשמל בדרום ירדן יספקו לישראל חשמל. הסכם טנטטיבי זה הושג בתיווך איחוד האמירויות, והפך לתוצאה ברוכה נוספת של הסכמי אברהם מ-2020. ההסכם נותר לפי שעה בגדר טיוטה, ועליו להפוך להסכם ממשי שיתורגם לשיתוף פעולה אפקטיבי. לכך יש להוסיף את ההסכם שנחתם בין ישראל לירדן על אספקת גז ישראלי לממלכה.

אולם לצד התפתחויות חיוביות אלה העיבו התקריות סביב הר הבית. ירדן מייחסת חשיבות רבה למעמדה של המשפחה

ההאשמית בכל הנוגע להר הבית, והמתח שנוצר סביב סוגיות אלה, כמו גם יחסו השלילי של חלק משמעותי בציבור הירדני לשלום עם ישראל, הביאו את ירדן להיעדר מפסגת הנגב במרס 2022.

הפלסטינים

באוקטובר 1975, בשימוע שקיימה ועדת בית הנבחרים למדיניות חוץ, העיד הרולד סונדרס, דיפלומט ומומחה אמריקני בכיר לענייני המזרח התיכון. בטקסט הכתוב שהכין, נדרש סונדרס לסוגיה הפלסטינית כליבת הסכסוך בין הערבים לישראלים במזרח התיכון.²⁶ עדותו של סונדרס לא עוררה בשעתה תשומת לב רבה, אך מאוחר יותר משכה את תשומת לבו של ממשלת ישראל ועוררה את התנגדותה הנמרצת.

ישראל הייתה נתונה בעת ההיא בעיצומו של תהליך דיפלומטי מורכב, שעליו ניצחה ארצות-הברית ואשר התבסס על ההנחה כי המפתח ליישוב הסכסוך הישראלי-ערבי טמון ביחסי ישראל עם מדינות ערב החשובות. טיעונו של סונדרס היה מנוגד לקו המנחה של המדיניות האמריקנית-ישראלית, ואכן בישר מבחינה זאת את השינוי שהגיע בעת כהונתו של הנשיא קרט. אם הסוגיה הפלסטינית היא בעיית הלז של הסכסוך הישראלי-ערבי, כלום אין זה הגיוני שהחיפוש אחר שלום ישראלי-ערבי יתרכז ביישוב הבעיה המונחת בבסיסו? ואמנם, קרט וסונדרס, שכיהן תחתיו, פעלו במזרח התיכון על סמך ההנחה הכפולה כי אפשר לפתור את הבעיה הפלסטינית, וכי הצלחה בכך תהיה המפתח לשלום ישראלי-ערבי כולל. אך האם היה פתרון כזה ב-ביצוע? את העמדות הישראליות כלפי הפלסטינים מאז 1948

עיצבה במידה רבה התחושה כי הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא משחק סכום-אפס, וכי התביעות והציפיות הפלסטיניות מציבות תנאים בלתי נסבלים. לישראל היה קל הרבה יותר לחשוב על פשרה ישראלית-ערבית במונחים של משא ומתן והסכמים עם מדינות כגון מצרים, ירדן וסוריה, שיתמקדו בסוגיות כמו גבולות ומים.²⁷ את הלך המחשבה הזו חיזקו במשך שנים רבות מהלך ההיסטוריה הפלסטינית ונפתולי הפוליטיקה שלה. בין 1949 ל-1964 הפלסטינים ככוח עצמאי נעדרו מזירת המזרח התיכון. הם היו מובסים, מפורדים ומפוזרים. מנהיגיהם המסורתיים איבדו את מעמדם ואמינותם, ומרבית הפעילים הפלסטינים הצעירים השקיעו את להטם ומרצם במפלגות אידיאולוגיות שהבטיחו פתרון לבעיה הפלסטינית במסגרת חזון כולל יותר. מדינות ערב פעלו מתוך מגמה לפרוש את חסותן על השאלה הפלסטינית ולדכא את ניסיונותיהן של קבוצות פלסטיניות לפעול באורח עצמאי. במשך יותר מעשור היו רובן נתונות לקסמם של גמאל עבד אל-נאצר והלאומיות המשיחית הפאן-ערבית מבית מדרשו, לאמור: כשנאצר יביס את האויב – השילוש הלא-קדוש של אימפריאליזם מערבי, ציונות וכוחות ריאקציוניים מבית – ויאחד את המולדת הערבית, פלסטין הערבית תשוחרר ותיגאל. תנועה לאומית פלסטינית אותנטית קמה רק עם ירידת קרנם של נאצר והנאצריזם. מדינות ערב הקימו את אש"ף כמכשיר שלהן, אך ב-1968 השתלטו עליו קבוצות פלסטיניות אותנטיות שהופיעו כמה שנים קודם. עם זאת, עשרים וחמש שנים עברו עד שרוב הישראלים הסכימו לראות באש"ף שותף לגיטימי למשא ומתן. הארגון ניסח אמנה שקראה להשמדת ישראל, ואחד מאמצעי הפעולה העיקריים שלו היה הטרור. כל המאמצים שנעשו בשנות השבעים לשכנע את ערפאת לנקוט עמדה שתאפשר לאש"ף

להצטרף לתהליך השלום עלו בתוהו. אש"ף אימץ באטיות רבה את נוסחת "פתרון שתי המדינות". וגם ישראל, הצד החזק יותר בסכסוך, לא הייתה מוכנה ליטול את היוזמה.²⁸ וכך, בעוד ישראל ומצרים מתקדמות לקראת חוזה השלום שלהן ב־1979, נמשכו הסכסוך המזוין בין ישראל ללאומיות הפלסטינית ומאבקן על הגדה המערבית. חיבוטי הנפש והיחס הדו־משמעי של ממשלות העבודה כלפי הקמת ההתנחלויות הראשונות בגדה המערבית הוחלפו, לאחר ניצחון הליכוד ב־1977, בתמיכה נלהבת במפעל ההתיישבות. מאמצים אלה יצרו (לרוב במתכוון) מציאות חדשה, שהקשתה עוד יותר על כל ניסיון לפשרה בת־מימוש עם הפלסטינים, אך בו בזמן שיכנע מראה ההתנחלויות הישראליות המתפשטות פלסטינים רבים, במיוחד בגדה המערבית וברצועת עזה, כי הזמן אינו בהכרח פועל למענם וכי הם חייבים להגיע להסכם, ויפה שעה אחת קודם. ב־1988 אימץ ערפאת בסופו של דבר את עקרון הפתרון של שתי המדינות, ועל יסוד זה נפתח דו־שיח בין אש"ף ובין ארצות־הברית.

השינויים בווינגטון ועמדותיו החדשות של אש"ף העצימו עוד יותר את השפעתה של האנתפאדה, והגבירו את הלחץ על ממשלת האחדות הלאומית השנייה בישראל לחדש את המשא ומתן על הגדרה עצמית לפלסטינים, לאחר הפסקה בת שבע שנים. חילוקי הדעות העמוקים בין העבודה לליכוד בנושא זה זירזו את נפילת הממשלה במרס 1990. כשהתחדשו הדיונים הישראליים־פלסטיניים ב־1991, הם היו חלק מתהליך מדריד והתנהלו על רקע תמורות חשובות במפה העולמית: נפילת ברית המועצות, סוף המלחמה הקרה, משבר המפרץ ומלחמת המפרץ, ובישראל – גל חדש של עלייה שהגיע מברית המועצות לשעבר. במהלך גיבוש

תהליך מדריד גילה מזכיר המדינה ג'יימס בייקר כי אפשר לשכך את התנגדותו של ראש הממשלה שמיר לעצם הרעיון של משא ומתן עם הפלסטינים באמצעות הסתת דגש מהערוץ הפלסטיני לערוץ דיפלומטי מקביל עם שכנותיה הערביות של ישראל. מהלך זה הקהה את העוקץ הפלסטיני של תהליך מדריד, שנחלש עוד יותר לאחר שילובה הרשמי של המשלחת הפלסטינית במשלחת ירדנית-פלסטינית. המעמד הזוטר שיועד לפלסטינים, והיעדרותו הרשמית של אש"ף מתהליך מדריד, שיקפו גם את ירידת קרנו של ארגון זה לאחר מלחמת המפרץ, אך לעלבונות שספג אש"ף הייתה השפעה מעשית מוגבלת, שכן ממילא לא הושגה שום התקדמות במהלך תשעת החודשים הראשונים של שיחות ההמשך למדריד. רק לאחר הקמת ממשלת רבין, שחתרה להגיע להסכם על שלטון עצמי לפלסטינים והתחייבה על כך, קיבלה שליטתו של אש"ף בפוליטיקה הפלסטינית משקל מחודש. הסכם ישראלי-פלסטיני נעשה המפתח לכל התקדמות; השאלה אם תוכל ישראל להגיע להסכם כזה ללא אש"ף, או שתצטרך להידבר במישרין עם ארגון זה אגב מציאת נוסחה מתאימה, הייתה לנושא חיוני על סדר היום המדיני הישראלי. ראינו כיצד שקל רבין את היתרונות היחסיים של האופציות הסורית והפלסטינית. בתחילת אוגוסט 1993 הפכה ההתחבטות ההיפותטית להכרעה מדינית ממשית. ואז, בחותמה על הסכמי אוסלו, ביססה ישראל את השלב החדש של תהליך השלום על ההסכם שלה עם אש"ף, ולא עם מדינה ערבית חשובה, כגון סוריה. מהלך דברים זה הוביל לשינוי קיצוני של פרספקטיבה. לאחר שחתמה על הסכמי מסגרת עם נציגי הלאומיות הפלסטינית, טענה ישראל כי בכך נדרשה לבעיית הליבה של הסכסוך הערבי-ישראלי, וכי הוסר המכשול העיקרי בפני השלמה ונורמליזציה. המצב החדש יצר גם זיקה הדדית בין

ממשלת ישראל למנהיגי אש"ף, זיקה שלא הייתה מוכרת לפני כן. תהליך אוסלו היה מנגנון מורכב ועדין ביותר; שיתוף פעולה ותחושת שותפות אמיתית היו חיוניים להצלחתו. אלה הושגו באופן חלקי בלבד. והסכסוך הישראלי-פלסטיני לא תם. כוחות רבי-עוצמה בשתי החברות התנגדו לפיוס והתמידו בניסיונותיהם לסכלו. התחרות על השליטה בגדה המערבית ובירושלים נמשכה ולמנהיגים, הגם ששיתפו פעולה ביישום ההסכמים שחתמו עליהם, היו תפיסות שונות לחלוטין בנוגע לאופיו של הסכם הקבע שעליו היה צריך עוד לשאת ולתת. על שתי החברות היה עוד להרהר היטב, בצוותא ובנפרד, בכמה סוגיות יסוד. האם ישראל והפלסטינים רצו בהפרדה, בדפוס כלשהו של שיתוף פעולה, או אולי בכינון משולש ישראלי-ירדני-פלסטיני? ואם אכן רצו בהפרדה, האם עדיין ניתן לממש אותה? על איזו מתכונת של יחסים בין שתי חברות שביניהן חוצץ פער חברתי וכלכלי עמוק כל כך אפשר לחשוב? כיצד יוכלו קרוב ל-15 מיליון ישראלים ופלסטינים להתחלק במשאבי הקרקע והמים המוגבלים שבין הירדן לים התיכון? תהליך אוסלו מיצה את עצמו בעשור האחרון של המאה ה-20 בלי שהסכסוך הישראלי-פלסטיני הגיע לכלל פתרון. ראינו כיצד מתקשה בנימין נתניהו לתמרן בין הכוחות שטילטלו את מדיניותו הפלסטינית וכיצד החליף אהוד ברק את העדפתו למסלול הסורי במאמץ הנועז ביותר שהשקיע מנהיג ישראלי עד אז להגיע להסכם כולל וסופי עם התנועה הלאומית הפלסטינית. כישלון המשא ומתן בין ברק לערפאת ופריצתה של אנתפאדת אל-אקצא הוליכו לחידוש מלא של המאבק בין שתי התנועות הלאומיות.

מלחמת ההתשה הישראלית-פלסטינית בשנים 2000-2003 המכונה בדרך כלל בצורה מדויקת פחות "האנתפאדה השנייה"

או "אנתפאדת אל־אקצא" גבתה מחיר גבוה משתי החברות. היא חברה למשבר הכלכלי של אותן שנים ודירדרה את ישראל לאחת התקופות הקשות בתולדותיה. גם לפלסטינים נגרם נזק כבד והם איבדו חלק ניכר של ההישגים שזכו להם בשנות ה־90. ישראל ניצחה במערכה הצבאית, אך הסכסוך לא הסתיים בכך. טרם מותו של ערפאת בנובמבר 2004 דעכו שתי הישויות שבראשן עמד: תנועת הפת"ח והרשות הפלסטינית. פלסטינים רבים מתחו עליו ביקורת בשל החלטתו לחזור לנתיב האלימות ובשל המחיר שנגבה מהם. מחלתו והמצור שהטיל עליו אריאל שרון במוקאטעה התישו אותו בהדרגה. המאמץ המקורי של ממשל בוש למזער את תפקידו של ערפאת וליצור עבור הרשות הפלסטינית דפוס אחר של שלטון ניתן עתה למימוש. עם מחמוד עבאס כנשיא וסלאם פיאד כראש ממשלה עלתה הרשות הפלסטינית על נתיב חדש. פיאד הוא שהנהיג את המאמץ לכוונן ממשל נקי משחיתות וחשוף לבקרה ולבנות בעזרת ארצות־הברית שירות ביטחון יעיל למאבק בטרור. סלאם פיאד הוא שהנהיג את המאמץ להקים מן המסד את המדינה הפלסטינית. ישראל ראתה בפיאד שותף מעולה עד לנקודה מסוימת, שבה נפער פער בין האינטרסים של שני הצדדים. פיאד היה נחוש להגיע לעצמאות מדינית ובמקרה שישאל תסרב לשתף פעולה היה מוכן ללכת בדרך עצמאית ולהיכנס עם ישראל למאבק מדיני ומשפטי בלתי אליים. אבל "פיאדיזם" היה רק חלק מהתמונה. הפת"ח לא עבר שום תהליכי שינוי, הצערה ורפורמה ופלסטינים רבים ראו בו תנועה יגעה ומושחתת. כאשר ממשל בוש עמד על קיום בחירות ברשות הפלסטינית, בינואר 2006, זכה חמאס בניצחון. אחרי תקופה ארוכה יחסית של חוסר יציבות תפס חמאס את השלטון בעזה בהפיכה עקובה מדם. המערכת הפוליטית הפלסטינית נחצתה עתה

פיזית ואידיאולוגית. חמאס כתנועה אסלאמיסטית דוחה את רעיון הסדר הקבע עם ישראל. הזירה הפלסטינית מסייעת לעמדת חמאס בירידת התמיכה של פלסטינים חילוניים ברעיון שתי המדינות שמיושנו הולך ומתרחק. אינטלקטואלים ופעילים פלסטינים רבים הגיעו למסקנה שבסופו של דבר הזמן פועל למענם וכי בעוד כעשור יהפוך פתרון המדינה האחת למציאות. חמאס מציג בפני ישראל אתגר רב-פנים. שליטתו בעזה איתנה וישראל, כפי שראינו, לא הצליחה למצוא פתרון ל"בעיית עזה". בין 2008 ל-2022 התקיימו חמישה סבבים של לחימה בין ישראל לחמאס ומספר מאמצי תיווך במגמה לכונן הסדר קבוע או חלקי יציב בין הצדדים כשלו. חמאס נחלש אמנם עקב המשבר הסורי של 2011, אבל הוא מנסה לפצות על כך בבניית מערכת יחסים שונה עם מצרים, הרוצה בשיקום השפעתה האזורית. התגברות כוחם של האחים המוסלמים במצרים שאחרי מובארכ פועלת, לטווח הקצר לפחות, לחיזוק כוחו של חמאס. חמאס ממשיך לאתגר את פת"ח בגדה המערבית ולהציג אסטרטגיה חלופית, הקוסמת לפלסטינים רבים. כל עוד חמאס שולט בעזה, כל הסכם שתחתום ישראל עם הרשות הפלסטינית יהיה ישים אך ורק לגדה המערבית, כאשר חמאס שומר על יכולת לטרפד אותו באמצעות חידוש האלימות ברצועת עזה.

מאז קריסתו של תהליך אוסלו ובמלחמת ההתשה הישראלית-פלסטינית בשנים 2000-2004 נעשו מספר מאמצים לחדש את המו"מ בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית בניסיון להגיע להסדר סופי או לפחות ארוך טווח. הראשון במאמצים אלה היה תהליך אנפוליס שהושק על-ידי ממשל בוש והגיע לשיאו במשא ומתן בין אהוד אולמרט למחמוד עבאס.²⁹

ב-2008, בשלהי כהונתו, נשא אולמרט ונתן עם מחמוד עבאס, וכפי שראינו הרחיק לכת אף מעבר לנכונותו של אהוד

ברק להציע ויתורים מפליגים בשנת 2000. עבאס לא הגיב על הצעתו האחרונה של אולמרט. הוא ודוברים פלסטינים אחרים הסבירו לאחר מכן שבהצעה היו חסרים פרטים, היו בה פגמים משמעותיים וכי בכל מקרה לא היה טעם לחתום על הסכם עם ראש ממשלה שנמצא בדרכו החוצה. כל זה עשוי להיות נכון, אך על עבאס עדיין מוטל להראות כי הוא מוכן להציב לישראל את "קץ התביעות והסכסוך" ולהכיר בה כמדינת לאום יהודית בתמורה לנכונות ישראלית לכונן מדינה בשטח השקול לקווי 1967 שבירתה ירושלים.

בחירתו של ברק אובמה לנשיאות העצימה את המאמץ לחדש את המשא ומתן הישראלי-פלסטיני שנפסק בספטמבר 2008. אובמה העניק לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני עדיפות גבוהה, שכן ראה בו מפתח להרפיית המתח בין ארצות-הברית לעולם הערבי והאסלאמי. אבל הוא מצא עצמו מול ממשלה ישראלית ימנית בראשות בנימין נתניהו. הציבור הישראלי שב-2006 בחר באהוד אולמרט, שהציג בפניו מצע יוני, נע ימינה בהשפעת האיום האיראני, המציאות שנחשפה במלחמת לבנון ב-2006 ומבצע "עופרת יצוקה" ב-2008. נתניהו, כראש ממשלה, אימץ בחוסר רצון את רעיון המדינה הפלסטינית ואף הסכים להקפאת בנייה חלקית בהתנחלויות, אך לא היה בכך די להתניע את המשא ומתן. גם עמדתו של מחמוד עבאס לא הקלה את מאמציו של אובמה. במהלך 2011 נראָה שעבאס מעדיף לפנות לעצרת האו"ם להשיג הכרה במדינה פלסטינית מאשר להיכנס למשא ומתן עם נתניהו. לאירועי "האביב הערבי" של 2010-2011 הייתה השפעה מורכבת על הסוגיה הישראלי-פלסטינית. ברק אובמה ומנהיגים אחרים גרסו כי הם הפכו את ההסדר הישראלי-פלסטיני לדחוף יותר וקל יותר למימוש. נתניהו וממשלתו גרסו כי תקופה של תמורות עמוקות וחוסר יציבות אינה המועד המתאים להציע

ויתורים מפליגים. בעזה התנהלה הנהגת חמאס בזהירות, כשהיא בוחנת את השפעת התמורות הפנימיות במצרים ובסוריה על מעמדה שלה. מחמוד עבאס מצדו חש בלחץ של הציבור הפלסטיני, שרצה לראות תזוזה ותמורה גם בזירה הפלסטינית. החלטתו להעלות את העניין הפלסטיני בפני עצרת האו"ם נבעה בחלקה מתחושה זאת. הלחץ שבו חשו שתי התנועות הביא אותן לחתום בדצמבר 2011 על הסכם פיוס שלא סיים את הסכסוך והמאבק ביניהן, אך הביא לרגיעה זמנית ולשיתוף פעולה חלקי. ההנהגה הישראלית מצדה נערכה לאפשרות שבהשפעת אירועי "האביב הערבי" עלולים הציבור הפלסטיני בגדה המערבית וחלקים מן המיעוט הערבי בישראל לפתוח בהפגנות ולבחור בצורות אחרות של מרי.

אובמה השיק מאמץ חדש ושאפתני לפתור את הסכסוך הישראלי-פלסטיני. המאמץ כשל. גם מסלול חשאי מקביל שניהלו שליחו של נתניהו יצחק מולכו, ונאמנו של מחמוד עבאס חוסין אגא, נגמר בכישלון. גורל דומה נועד למאמץ השאפתני שהשקיע מזכיר המדינה ג'ון קרי בתקופת הכהונה השנייה של אובמה, ואף המאמץ שהשקיע ממשל טראמפ שהביא לתוצאה בלתי מתוכננת ובלתי צפויה – הסכמי אברהם.

בהיעדר כל תקווה לפריצת דרך ישראלית-פלסטינית, מעוצבים יחסי ישראל עם הפלסטינים באמצעות שורה של מגמות והתפתחויות: בישראל, בעוד התמיכה העקרונית בפתרון שתי המדינות ממשיכה ליהנות מרוב היפותטי במשאלי דעת קהל, ירדה הסוגיה מסדר היום הפוליטי. במערכות הבחירות שנערכו בישראל מ-2019 סוגיית החתירה לפתרון שתי המדינות לא עמדה כלל על סדר היום. בצד הפלסטיני של המשוואה דעכה התמיכה בפתרון שתי המדינות, ודעת הקהל הפלסטינית הגבירה את

תמיכתה בחמאס ובקבלת הסטטוס־קוו, בציפייה שלטווח הרחוק יותר תגבר המציאות של מדינה אחת. המנהיגות הפלסטינית זנחה, לפחות לפי שעה, את המאמץ להגיע למדינה באמצעות האו"ם וחברות בארגונים בין־לאומיים. תחושת הקיפאון גברה בשל החלטתו של ממשל בידן להימנע מהשקעת מאמץ גדול במזרח התיכון, ובהקשר הישראלי־פלסטיני לנסות ולקיים שקט ולטפח רווחה אפשרית עבור הפלסטינים, במקום לנסות להגיע להסדר.

החמאס שולט ברצועת עזה וצובר עוצמה בגדה המערבית, כאשר הפוליטיקה הפלסטינית עומדת בצל הסתלקותו הצפויה של אבו מאזן מן ההנהגה. בשלהי תקופתו של נתניהו כראש ממשלה, הוא קידם, יחד עם שדולת המתנחלים ושגריר ארצות־הברית דייוויד פרידמן את הרעיון של סיפוח קרוב ל־30% מהגדה המערבית. רצף האירועים שהוליכו לחתימת הסכמי אברהם הסיר את סוגיית הסיפוח מסדר היום, לפחות באורח זמני, אך המציאות של סיפוח זוחל וההידרדרות לכיוון של מדינה אחת התעצמה.

מ"ערבים ישראלים" דרך "האזרחים הפלסטינים של ישראל" לשותפות בממשלה

לפי המינוח המקורי של הסכסוך הישראלי־ערבי, המאבק בתוך ארץ ישראל המנדטורית ועליה התנהל בין צד ערבי לצד יהודי. רק לאחר הקמת מדינת ישראל וסיום מלחמת העצמאות נוצרה ההבחנה הברורה בין ישראלים לפלסטינים כיורשי הקהילות היהודית והערבית בפלסטין. בישראל, המונח "ערבי" התייחס לאוכלוסייה החיה מעבר לגבולות ישראל, ואילו המונח "פלסטיני" התייחס לפלסטינים ששכנו מחוץ לישראל. אזרחיה

הערבים, או הפלסטינים, של ישראל כונו "ערבים ישראלים", שכן הם השתייכו ל"מיעוט" או ל"מגזר" הערבי במדינה. בחירת מונחים תמוהה זו ביטאה היטב את חוסר הנחת שחשו יהודים ישראלים נוכח הסוגיה הפלסטינית. במידה מסוימת היה קל יותר להתמודד עם מיעוט לאומי השייך לעולם ערבי עמום כלשהו, מאשר עם קבוצה בעלת תביעות ממשיות לאדמה ישראלית.³⁰ במשך כעשרים שנה קיבלו גם אזרחיה הערבים של ישראל את המינוח הזה והשתמשו בו, אך בראשית שנות השבעים הם החלו להתייחס לעצמם כאל פלסטינים או כפלסטינים שהם גם אזרחים ישראלים. היה זה רק אחד מהשינויים העמוקים שהתחוללו במערכת היחסים המורכבת שבין מדינת ישראל ובין אזרחיה הערבים. בתום מלחמת העצמאות נותרו בשטח המדינה היהודית העצמאית כ-130 אלף ערבים פלסטינים, והם היו לאזרחיה. אוכלוסיית המדינה היהודית הצעירה מנתה מעט יותר ממיליון איש, ואזרחיה הערבים היו מיעוט של כ-11 אחוז. אחרי מלחמה עקובה מדם ראו היהודים המנצחים במיעוט הערבי גיס חמישי פוטנציאלי, העלול להוות כלי משחק בידי עולם ערבי עוין במהלך "סיבוב שני" קרוב ובלתי נמנע. גישה בסיסית זו תורגמה למדיניות של פיקוח, שהתגלמה בראש ובראשונה בהטלת "ממשל צבאי" על האוכלוסייה הערבית, אשר בוטל רק ב-1966 על-ידי ראש הממשלה השלישי של ישראל, לוי אשכול. מדיניות פיקוח זו התנהלה בהקשר דו-ערכי. ישראל התקשתה להחליט האם, כמדינה יהודית, היא רוצה להפריד את המיעוט הערבי מן הזרם המרכזי של החיים הציבוריים בישראל, או שכמדינה דמוקרטית, בשליטת ממסד פוליטי סוציאל-דמוקרטי, רצונה לשלב מיעוט זה באופן מלא בתוכה. למרבה האירוניה, אינטגרציה ראשונית כלשהי הושגה דווקא בתחום הפוליטי

הצרוף. כאזרחים בעלי זכויות מלאות במדינת ישראל (אם כי נחותי מעמד במערכת הפוליטית ובחברה הישראלית) הצביעו מרבית הערבים הישראלים בשנותיה הראשונות של המדינה בעד מפלגות ציוניות באמצעות רשימות לוויין, וסייעו בעצם, באותן שנים, לביסוס ההגמוניה של מפלגת העבודה.

במהלך שנים מוקדמות אלה אפשר לתאר את המיעוט הערבי, הכפרי והמוסלמי בעיקרו, כחסר אונים, המום ומבולבל. היה עליו להסכין עם תבוסה, עם מעמד של מיעוט, עם בידוד מחלקיה האחרים של הקהילה הפלסטינית המפוררת ומן העולם הערבי הרחב. הייתה גם בעיה קשה של מנהיגות – האליטות הפלסטיניות של לפני 1948 חיו עתה מחוץ לגבולות ישראל, והנותרים מאחור באו ברובם מהשכבות היותר דלות ופחות משכילות בחברה הפלסטינית של ארץ ישראל המנדטורית. קשת העמדות והפעילות הפוליטית הערבית בישראל נעה בין קבלה למעשה של המדינה היהודית ובין התנגדות לאומנית לה ודחייתה. הגישה המעשית התבטאה בהצבעתם של מרבית הערבים בעד המפלגות הציוניות הראשיות, וההתנגדות באה לידי ביטוי בעיקר באמצעות המפלגה הקומוניסטית. ניסיונות להקים מפלגה ערבית לאומית מקומית (במיוחד קבוצה שנקראה אל-ארד, "האדמה") התנפצו אל מול מכשול בלתי עביר: כדי להיחשב כזאת הייתה המפלגה מאמצת מצע השולל את עצם קיומה של מדינה ישראל, ואז היו המדינה ובתי המשפט מוקיעים אותה כחתרנית ומוציאים אותה אל מחוץ לחוק. דרך מתוחכמת וקלה יותר מבחינה פוליטית, שעמדה בפני האליטה האינטלקטואלית הערבית בישראל, הייתה הבעת התנגדותה למדינת ישראל בפרוזה ובשירה. כמו בעניינים רבים אחרים, 1967 הייתה קו פרשת מים גם בתהליך התפתחותו של המיעוט הערבי בישראל. הופעתה המחודשת של תנועה לאומית

פלסטינית, אותנטית ואפקטיבית, והסרת המחסום הפיזי שחצץ בעבר בינו ובין העולמות הפלסטיניים והערביים שמחוץ לגבולות ישראל, הובילו לתהליך של פלסטיניזציה. אך עכשיו הופר שיווי המשקל שהושג בעבר בין המרכיב הישראלי והלאומי-ערבי בקהילה זו. אחת מתוצאות שינוי זה הייתה היעלמות המונח "ערבי ישראלי", ואזרחיה הערבים של ישראל החלו להתייחס אל עצמם כאל פלסטינים. התעוררות לאומית זו, בצד שיפור בתנאים החברתיים-כלכליים – רמת חיים גבוהה יותר, רמת חינוך גבוהה יותר, התפוררות החלקית של המסגרת המשפחתית המורחבת, הפיכתם של כפרים לערים – הובילו לשלב חדש של אקטיביזם פוליטי. ב־30 במרס 1976 נערכה הפגנה גדולה – "יום האדמה" – במחאה על הפקעת אדמות ערביות בגליל. שישה אנשים נהרגו בהתנגשויות עם כוחות הביטחון. מאז היה 30 במרס ליום מחאה לפלסטינים בישראל, בגדה המערבית וברצועת עזה.

יאסר ערפאת ואש"ף הפכו את "יום האדמה" לאירוע פלסטיני-כללי, אך ככלל לא התייחס אש"ף למיעוט הערבי בישראל כאל חלק מקהל היעד שלו. מנהיגות אש"ף הכירה באפשרות של פתרון שתי המדינות זמן רב קודם שהארגון קיבל אותו באופן רשמי, וגם רובם של ערביי ישראל, למרות התלהבותם מן ההתעוררות הלאומית הפלסטינית, המשיכו לראות את עתידם במדינת ישראל. כמה ערבים ישראלים חצו את הגבול הפיזי והנפשי והצטרפו לאש"ף ולחוגו, אך הרוב המכריע שלהם המשיך לחיות ולפעול בתחומי המדינה והמערכת הישראלית. המיעוט הערבי בישראל לא השתתף בעימותים האלימים שבין אש"ף לישראל או באנתפאדה. עם זאת, דפוסי הארגון והפעילות של הפוליטיקה הערבית בישראל אחרי 1967 עברו תמורה עמוקה. רשימות הלוויין של המפלגות הציוניות

נעלמו, ואת מקומן תפסו מפלגות ערביות לאומיות שמצאו דרך לפעול בגבולות החוק הישראלי, במיוחד המפלגה הערבית הדמוקרטית של עבד אל-והאב דראושה, שנוסדה ב-1988. כמו גם קבוצות אזרחיות פוליטיות למחצה, כמו ועד ראשי המועצות הערביות. בסוף שנות השבעים הופיעה בשטח תנועה פונדמנטליסטית רבת-עוצמה, הן כמשקפת מגמות אזרחיות והן בתגובה לתנאים מקומיים ייחודיים. המוסלמים הפונדמנטליסטים בישראל מייצגים בעיקרו של דבר תופעה דתית וחברתית, אך טמון בהם פוטנציאל פוליטי עצום.³¹ שלושה אירועים בולטים במיוחד היו נקודות מפנה בתולדות יחסיה של מדינת ישראל עם אזרחיה הערבים בתקופה שאחרי 1976. האחד הוא חתימת הסכם אוסלו בין ישראל לאש"ף ב-1993. ההכרה ההדדית בין ישראל ובין התנועה הלאומית הפלסטינית, הקמת הרשות הפלסטינית והציפייה להפיכתה למדינה פלסטינית שינו עד מאוד את הראייה העצמית ואת הפרספקטיבה הפוליטית של המיעוט הערבי בישראל. בראש ובראשונה נטו עתה בני המיעוט לאמץ ראייה "מקומית" של מצבם ולהתמקד בסוגיית יחסיהם עם מדינת ישראל. כיוון שהסוגיות הכרוכות באירועי 1948 נועדו להידון במשא ומתן על הסדר הקבע, הערבים בישראל לא ראו טעם להתנגח עם המדינה והציבור הישראלי בהעלאת נושאים רגישים אלה לדיון בשלב מוקדם יותר.

משום כך העדיפו להתרכז בשאלת מקומם ומעמדם בישראל. כמה התפתחויות וכוחות פועלים הביאו להקצנה של עיסוקם בסוגיות אלו. מיעוט שמנה כ-160 אלף נפש עם שוך קרבות מלחמת העצמאות הגיע כעת לכמעט 2 מיליון. כפרים הפכו לעיירות וערים ומספר גדל והולך של בוגרי האוניברסיטה חש מתוסכל בשל מחסור בתעסוקה בכלל ובתעסוקה הולמת בפרט.

ממשלות ישראל כשלו האחת אחרי רעותה בהפקת הלקחים המתאימים מאירועי 1976 ולא עיצבו מדיניות כוללת כלפי המיעוט הערבי. במקרה הטוב הן נדרשו לסוגיות בודדות מתוך המכלול (יציאת הדופן בהקשר זה הייתה ממשלת רבין בשנים 1992-1995). הקמתה של התנועה האסלאמית והתרחבותה הוסיפה למשוואה שחקן רבי-עוצמה שטען כי אינו גורם פוליטי, אך השיג לאמיתו של דבר השפעה פוליטית מקצינה. עיסוקם של רבים מאזרחיה הערבים של ישראל, אם לא רובם, היה בראש ובראשונה בסוגיות יומיומיות שנגזרו מהשאיפה לאינטגרציה ושוויון: חינוך, תעסוקה, השגת נתח גדול יותר מן העוגה הכלכלית הלאומית והתקדמות לקראת שוויון כלכלי ואזרחי. אבל האליטות הפוליטית והאינטלקטואלית החלו לערער על היסודות שעליהם מושתתת המדינה כשהן דוחות את אפיונה של ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית" ומקדמות רעיונות ומוטיבים כמו "מדינה דו-לאומית", "מעמד של מיעוט לאומי", "פתיחת תיקי 1948" ו"נרטיב הנכבה" (בניגוד בוטה לנרטיב הישראלי של "עצמאות" ו"שחרור"). האירוע השני היה האלימות שפרצה בתוך ישראל ב-1 באוקטובר 2000 בתגובה לגל האלימות הפלסטיני שהתלקח כמה ימים קודם וזכה אחר כך לכינוי "אנתפאדת אל-אקצא". בהתנגשויות בין משטרת ישראל ובין מפגינים ומתפרעים ערבים נהרגו שלושה-עשר אזרחים ערבים. קשה להפריז בחשיבותו של האירוע, שגרם לטראומה משני עברי קו השסע היהודי והערבי בישראל. בצד היהודי יצרו ההתנגשויות האלימות בתוך ישראל, לצד פריצת האנתפאדה, את התחושה של סוף עידן. אם תהליך השלום של שנות ה-90 עורר ציפיות לנורמליזציה של החיים בישראל, הרי המסר שעלה מאירועי ספטמבר ואוקטובר היה שמדובר בחלום רחוק. במובנים מסוימים נראתה ההתנגשות

עם בני המיעוט הערבי בתוך ישראל חמורה יותר מתוצאות האנתפאדה, שכן היא חשפה את פוטנציאל ההרס הטמון במתח בין המדינה ובין מיעוט לאומי המונה כ־20 אחוז מן האוכלוסייה. רטוריקה ביקורתית או אפילו עוינת מפיו או מעטו של חבר כנסת או אינטלקטואל ערבי יכולה להיתפס כשחרור של מתח ותסכול באפיק לגיטימי; אבל חסימת כבישים או התנגשות של אלפי מפגינים זועמים עם המשטרה היא עניין שונה. מנקודת המבט הערבית נראה השימוש בנשק חם על־ידי המשטרה כדוגמה נוספת ליחסה העוין של המדינה. ערב הבחירות של פברואר 2001 הקים אהוד ברק ועדת חקירה בראשות שופט בית המשפט העליון (ועדת אור) כדי לחקור את תפקוד הממשלה (בייחוד המשטרה) במשבר של אוקטובר. הקמת הוועדה תרמה להרגעת המצב וכן להשהיית הדיון היסודי והמלא בסוגיית היחסים בין רוב למיעוט בישראל לתקופה של כמעט שלוש שנים – הזמן שנדרש לוועדה להשלים את מלאכתה. ועדת אור פירסמה את הדוח שלה בספטמבר 2003. הדוח היסודי ועב הכרס מתח ביקורת על כמה אישים פוליטיים (ראש הממשלה ברק, השר לביטחון פנים שלמה בן־עמי וכמה חברי כנסת ערבים) ועל צמרת המשטרה, והמליץ על נקיטת צעדים נגד כמה קציני משטרה. חשיבות הדוח (ששותפים לכתיבתו היו פרופסור שמעון שמיר והשופט האשם ח'טיב) הייתה בראש ובראשונה בניתוח המעמיק של היחסים בין מדינת ישראל ובין אזרחיה הערבים. הוועדה מתחה ביקורת הן על התנהלותם של מנהיגי המיעוט הן על כישלונן של ממשלות ישראל במהלך השנים בטיפול בבעיות הפוליטיות והחברתיות־כלכליות של המיעוט הערבי. למרבה הצער, הוכנסו המלצות אור למגירה שעה שהקרע בין רוב למיעוט הלך והחריף. מצב דברים זה הוליד אירוע שלישי – פרסומם של ארבעה ניירות עמדה

שחיברו קבוצה של אקדמאים ופעילים ערבים, בין דצמבר 2006 למאי 2007 וזכו לכינוי "מסמכי החזון". המסמכים, כולם יחד וכל אחד בפני עצמו, הציגו באותה העת את האתגר הקשה ביותר לרקמה הקיימת של יחסי יהודים-ערבים בישראל.

מסמכי החזון שללו לחלוטין את הזהות והמבנה הנוכחיים של מדינת ישראל. הם הושתתו על דחייה של הנרטיב הישראלי-ציוני, הנמצא ביסודם. ישראל הוצגה כישות אימפריאליסטית וכובשת מעצם מהותה. הערבים בישראל הם חלק אינטגרלי של העם הפלסטיני-ערבי והם האוכלוסייה "הילידית" המנושלת של הארץ. כדי להשיב להם את זכויותיהם החוקיות הוצגו שתי אלטרנטיבות רחבות: מדינה דו-לאומית כדרך להגיע לפתרון כולל של הסכסוך הישראלי-פלסטיני או פתרון שתי מדינות עם שינויים נרחבים באופייה של מדינת ישראל, שיהפכו אותה ממדינה יהודית ל"מדינת כל אזרחיה".³² בזירה הפוליטית אין חברי הכנסת הערבים מפגרים אחרי האקטיביזם האזרחי והקיצוני של הארגונים הוולונטריים של ערביי ישראל. ערביי ישראל הם עתה כ־17 אחוז מאוכלוסיית המדינה (בלי למנות את ערביי מזרח ירושלים) וכ־14 אחוז מציבור המצביעים (בשל גילה הצעיר של האוכלוסייה הערבית). במערכת הפוליטית המפוצלת של ישראל, כאשר מספר זעום של חברי כנסת חורצים את גורלן של ממשלות וקואליציות, להלכה היו יכולים 17 אחוז מן המצביעים לבחור כ־20 חברי כנסת ולהפוך ללשון מאזניים בפוליטיקה הישראלית. אך לשם כך נדרשים אימוץ מלא של כללי המשחק של הפוליטיקה הישראלית ודרגה גבוהה של לכידות ואחדות. אלה אינם זמינים בעת הזאת. במרוצת השנים ירד אחוז המצביעים הערבים למפלגות ציוניות (מונח המתייחס למפלגות המוכנות לקבל את השתתפותם המלאה במערכת הפוליטית הישראלית) באורח דרמטי מ־52 אחוז בבחירות של

1992 ל־18 אחוז באלו של 2009. רק ארבעה מבין חמישה־עשר חברי הכנסת הערבים ב־2009 השתייכו למפלגות ציוניות. גם אחוז ההצבעה במגזר הערבי ירד בהתמדה: 53 אחוז ב־2009 לעומת קרוב ל־70 אחוז ב־1992. ערב הבחירות של 2015, חברו ארבע רשימות ערביות כדי להקים את "הרשימה הערבית המשותפת". הרשימה זכתה ב־13 מושבים בכנסת. ארבעה חברי כנסת ערבים אחרים תפסו מקום ברשימות ציוניות ובכך הביאו את המספר הכולל של חברי כנסת ערבים ל־17.

המגמה בצד היהודי של המשוואה נראית כתמונת ראי של הזרמים הדומיננטיים בצדה הערבי. ברוב שנות המדינה היה רוב הציבור היהודי אדיש ביחסו לסוגיה מרכזית זאת כשהוא בוחר להדחיק את האתגר הגלום בה. מעת לעת טילטלו אירועים דרמטיים – כמו אלה של 1976 ו־2000 או התבטאות או פעילות בוטות במיוחד של חברי כנסת ערבים – את הציבור היהודי. אבל בחלוף הזמן החל חלק גדל והולך של הימין היהודי לייחס לסוגיה זאת חשיבות רבה יותר, כשהוא רואה ומציג אותה כאתגר לביטחון הלאומי של ישראל ולזהותה.³³

מבחינה זאת היו הסכמי אוסלו ב־1993 נקודת מפנה עבור הימין היהודי, כפי שהיו עבור בני המיעוט הערבי. אם יש להחליט על עתידה של ארץ ישראל, האם ניתן להשלים עם מצב שבו יקבעו קולותיהם של כמה חברי כנסת ערבים את אופי ההכרעה? הבחירות של 1996 היו במידה רבה משאל עם לגבי הסכם אוסלו, ואחת מסימטאות הבחירות של הליכוד הייתה "ביבי טוב ליהודים". נתניהו ניצח ברוב קטן. לו היה פרס מנצח ברוב דומה, היה הימין ללא ספק מערער על סמכותו להמשיך בתהליך אוסלו בטענה שנבחר בעזרת קולות ערביים, ובחירה כזאת אינה מקנה סמכות מוסרית לחלק את ארץ ישראל. (בבחירות של 1996 נבחרו לכנסת 13 צירים ערבים בהשוואה לעשרה בכנסת הקודמת

ותשעה מהם היו קשורים למפלגות ערביות-יהודיות לא ציוניות). ככל שנמשך המשא ומתן הישראלי-פלסטיני ועל סדר היום עלה רעיון חילופי שטחים, עלה לצדו גם הרעיון הנוגע לאופי השטח שעליו תותר מדינת ישראל. תמורת כחמישה אחוזים משטח הגדה המערבית שיסופחו לישראל ובו כ-80 אחוז מן המתנחלים, תעביר ישראל למדינה הפלסטינית שטח דומה בגודלו בצמוד לרצועת עזה. הטענה שהעלו לא רק אנשי ימין אלא גם כמה דוברים המזוהים עם המרכז הפוליטי הייתה שעדיף להעביר נתח קרקע המיושב באזרחים ערבים. לדידם, העברת שטח כזה תבסס את הרוב היהודי של ישראל ואת אופיו ותבטיח כי פתרון "שתי המדינות" יתבסס על חלוקה למדינה ערבית ולמדינה בעלת רוב יהודי מוצק. מהלך זה יהיה למעשה "טרנספר במקום" שבמהלכו יישארו כרבע מיליון ערבים ישראלים בבתיהם אך יאבדו את אזרחותם הישראלית ויהפכו לאזרחיה של המדינה הפלסטינית-הערבית העתידית. תומכי הרעיון גורסים שאין בכך כל רע, שהרי האוכלוסייה שמדובר בה ממילא רואה בעצמה פלסטינית. אחרים שללו טיעון זה בחריפות, הן יהודים בעלי השקפה ליברלית הן ערבים ישראלים הטוענים שהם מעדיפים להישאר אזרחיה של מדינת ישראל (בעלת אופי שונה מזה של היום) ולא להפוך לאזרחים של מדינה פלסטינית שאופייה אינו ברור. אופיו של הדיון הציבורי בשאלה זאת השתנה כאשר מפלגת ישראל ביתנו בראשותו של אביגדור ליברמן אימצה בהתלהבות את רעיון העברת חלק מן המיעוט הערבי בישראל למדינה הפלסטינית העתידית. סוגיית הנאמנות של ערביי ישראל למדינה עמדה במרכז מערכת הבחירות של המפלגה ב-2009. ההצלחה שקצרה ישראל ביתנו בבחירות אלו הפכה אותה לשותף מרכזי בקואליציה של נתניהו ואת ליברמן לשר החוץ בממשלתו. ליברמן ומפלגתו המשיכו במסע נגד מה שהם כינו "חוסר הנאמנות" של המיעוט

הערבי. המסע הגיע לשיאו במרס 2011 כאשר הכנסת העבירה בקריאה שלישית את הצעת החוק, שזכה לכינוי "חוק הנכבה". החוק קובע כי שר האוצר יהיה רשאי לקצץ בתקציביהם של ארגונים שאינם משלימים עם אופייה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית וזוכים לתמיכת המדינה והרשויות המקומיות. אימוץ נרטיב הנכבה (דהיינו שהקמת מדינת ישראל הייתה אסון עבור תושביה הערבים) צוין כדוגמה מובהקת להתנהלות מעין זאת. מנסחי החוק קיוו להעביר גרסה קשוחה יותר, אך נאלצו להתפשר עם חברים אחרים בקואליציה בעלי דעות מתונות יותר כדי להשיג את הרוב הנדרש. אבל גם הגרסה המרוככת ציינה שלב נוסף בהתפתחות מעגל הקסמים השלילי שאליו נקלעו יחסיה של מדינת ישראל עם המיעוט הערבי החי בתוכה.

מ־2012 מתנהלים היחסים בין מדינת ישראל למיעוט הערבי שבה בשני מסלולים מקבילים: מידה גוברת והולכת של השתלבות, לעומת החרפת הסכסוך והמתח. דואליות זאת השתקפה ומשתקפת באמצעות חמש התפתחויות:

- צמיחתו של מעמד ביניים בעל אוריינטציה מקצועית ועסקית בקרב ערביי ישראל, המתבטא בעלייה חדה בשיעור הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות הישראליות, שיעור תעסוקה גבוה במקצועות כמו רפואה, רוקחות ושירותים והגירה מערים ויישובים ערביים לערים כמו חיפה ותל־אביב.

- שידוד מערכות בתת המערכת הערבית בפוליטיקה הישראלית. ראשית ב־2015 עם הקמת "הרשימה הערבית המשותפת", ולאחר מכן ב־2021 עם פרישתה של הרשימה הערבית המאוחדת (האסלאמיסטית) בראשותו של מנסור עבאס ממנה, ערב הבחירות.

- בתקופת השיא של ההגמוניה הימנית בממשלות נתניהו, העבירו הממשלות בראשותו שורה של חוקים ואימצו קווי מדיניות שכוונו נגד המיעוט הערבי, ובראשם "חוק הלאום" שעבר בכנסת בקיץ 2018. נתניהו הפך מגמה זאת על פיה ב־2020, כאשר פנה למנסור עבאס בתקווה להשיג את תמיכתו בממשלה הבאה.
- המדיניות שאימצו מנסור עבאס ומפלגתו. עבאס היה מוכן להצטרף לקואליציה שגובשה נגד בנימין נתניהו במאי 2021. היו בעבר מקרים קודמים של פוליטיקאים ערבים שהחזיקו בתיקים מיניסטריאליים בממשלות ישראליות, אולם הייתה זו הפעם הראשונה שמפלגה ערבית לא ציונית הצטרפה לקואליציה. בדצמבר 2021 הרחיק עבאס לכת, עד כדי שהכיר בישראל כמדינה יהודית.
- אירועי "שומר החומות" במאי 2021, ובהם התרחשו התנגשויות אלימות בין יהודים לערבים, בעיקר בערים מעורבות. התפרצות זאת הייתה חלק ממשבר גדול יותר שהותנע על-ידי סבב הלחימה החמישי בין ישראל לחמאס. המגזר הערבי בישראל סבל זה זמן רב מגלי פשע ואלימות. ממשלות ישראל לא השקיעו מאמץ בהשתלטות ובצמצום של תופעות אלה, וראו בהן בעיה פנימית של המיעוט הערבי. המעבר המהיר מפשיעה פנים-ערבית להתקפות אלימות על רכוש ונפש יהודיים בערים כמו לוד, עכו וחיפה.

ישראל ועיראק: סכסוך ללא יחסים

במערכות היחסים של ישראל עם ארצות ערב נודע לעיראק מקום ייחודי. ריחוקה הגיאוגרפי של עיראק מישראל מאפשר לה לנהוג כמדינה שאינה מדינת עימות, אבל מסיבות שונות

החליטו שליטיה להשתתף בעימותים הצבאיים עם ישראל במרוצת השנים, וזאת על אף ששתי המדינות אינן חולקות גבול משותף. היעדר גבול משותף אף תרם להקצנת הסכסוך הישראלי-עיראקי. שלום ישראלי-ערבי התבסס בדרך כלל על שתי הנחות יסוד: האחת, מחיר המלחמה גבוה מדי; השנייה, אפשר להמיר אדמה בשלום. אף לא אחת מהנחות אלה מהווה מרכיב במשוואה הישראלית-עיראקית, והסכסוך בין שתי המדינות ניזון גם ממקורות נוספים. דפוס זה נקבע בשלב מוקדם. עיראק מילאה תפקיד חשוב במלחמת 1948, בהפעלת לחצים להחלטה על פלישת מדינות ערב לישראל ובשיגור חיל משלוח משלה. אך שלא כשכנותיה של ישראל, בחרה עיראק שלא לסיים את המלחמה בהסכם שביתת נשק. באורח דומה שיגרה עיראק ב-1967 וב-1973 חילות משלוח, בלי להצטרף לפעילות הדיפלומטית שהביאה לסיום מלחמות אלה.³⁴ בעשור שאחרי 1948 נשמר הסכסוך הישראלי עם המשטר העיראקי השמרני על אש קטנה. אך נפילת המלוכה העיראקית והחלפתה בשורת משטרים מהפכניים ופוסט-מהפכניים שינו את התמונה. המנהיגים העיראקים, החל בקאסם וכלה בצדאם חוסיין, פיתחו שאיפות להנהיג את העולם הערבי על פני מצרים וסוריה, ונטו לנקוט עמדות קיצוניות ולנסות ליישמן ממרחק בטוח. ישראל חששה מהצטרפות מלוא הפוטנציאל הצבאי העיראקי למאבק הערבי נגדה, אם כציר מרכזי בחזית מזרחית הכוללת את עיראק, סוריה וירדן, או כשכנה קרובה אם תכבוש את ירדן. כדי להרחיק אפשרויות אלה, נקטה ישראל שתי דרכים עיקריות: היא סיעה לבדלנים הכורדים בצפון עיראק וטיפחה שותפות אסטרטגית עם איראן של השאה. (לשותפות זו היו היבטים רחבים יותר, אך העוינות המשותפת לעיראק מילאה בה תפקיד חשוב). פעולות ישראליות אלה היו, כמובן, ידועות היטב לעיראקים, וחיזקו את

אמונתם שישראל היא אויב לאומי מסוכן.³⁵ מערך זה השתנה בסוף שנות השבעים, אחרי חתימת חוזה השלום הישראלי-מצרי, קריסת הברית הישראלית עם איראן והתמוטטות המרד הכורדי. עלייתו לשלטון של צדאם חוסיין הובילה לתקופה של יציבות מבית והתעצמות חסרת תקדים. צדאם הקים בהדרגה צבא בן 60 (!) דיוויזיות, וניסה להשיג נשק גרעיני וכלי נשק נוספים להשמדה המונית. בצד חאפט' אל-אסד, הוביל צדאם את ההתנגדות לסאדאת ולשלום הישראלי-מצרי, אך הוא וארצו שקעו עד מהרה במלחמה בת שמונה השנים עם איראן.³⁶ יותר משדאגה ישראל לנוכח התעצמותה הצבאית הקונוונציונלית של עיראק היא חששה מניסיונותיה של זו לרכוש נשק להשמדה המונית ולפתחו – נשק כימי, טילי סקאד והגרוע מכול, נשק גרעיני. ישראל לא הייתה בהכרח המטרה האפשרית היחידה: צבאו של צדאם השתמש בנשק כימי נגד אזרחים כורדים ושיגר טילי סקאד לאיראן. אך המחשבה שמשטר כגון זה של צדאם חוסיין ישיג נשק גרעיני וישתמש בו נגד ישראל הייתה בהחלט סבירה.

עיראק לא הגיבה לאחר שחיל האוויר הישראלי השמיד את אוסיראק, הכור הגרעיני העיראקי, ביוני 1981, אך הפעולה הישראלית הביאה להחרפת העוינות העיראקית.³⁷ סיום המלחמה עם איראן איפשר למכונת המלחמה האדירה שבנה צדאם חוסיין להתפנות למטרות אחרות. הוא היה נחוש בדעתו להשתמש בה להרחבת תחום ההשפעה שלו, וראה בישראל אויב עיקרי ומכשול בפני תוכניותיו. באפריל 1990 הוא הצהיר בפומבי כי לרשות עיראק עומדים "כלי נשק כימיים בינאריים" ואיים כי "מחצית ישראל תבער אם תנסה לפעול נגד עיראק". אפשר שמחשבותיו כווננו לכיבוש כוויית, והוא ניסה להסוות את תוכניות ההתפשטות שלו בהתקפה מילולית על ישראל.³⁸ בסופו

של דבר יצא צדאם ליישם את שאיפות ההתפשטות שלו במפרץ: הוא כבש את כוויית ואיים על ערב הסעודית, והוביל בכך למשבר 1990 ולמלחמת 1991. הוא הציג את עצמו כגרסה חדשה של עבד אל-נאצר, המנהל את המערכה הערבית נגד המערב וישראל, ותיאר את כיבוש כוויית כחלק מסילוק רחב יותר של הסדר הקולוניאלי שנכפה על העולם הערבי בתום מלחמת העולם הראשונה. היו אלה הצהרות שווא, וכך ראו אותן מרבית מדינות ערב. אך היו שטענו וקיבלו את הצהרותיו של צדאם כלשונן, או האמינו כי ייצא מנצח בדרך כלשהי. מנהיגי אש"ף ופולסטינים רבים במפרץ עשו טעות זו.³⁹ במהלך מלחמת המפרץ שיגר צדאם שלושים ותשעה טילי סקאד לישראל, בעיקר במגמה לגרור אותה למלחמה ולקעקע בכך את הקואליציה הערבית שאירגנה נגדו ארצות-הברית. ממשלת שמיר, הן מיוזמתה שלה הן בשל לחץ אמריקני, לא הגיבה – ותוגמלה על האיפוק ביד רחבה. הקואליציה בהנהגת ארצות-הברית השמידה את מכונת המלחמה העיראקית, והמגבלות שהטילה ארצות-הברית על עיראק לאחר המלחמה, באמצעות האו"ם, הביאו להשמדה כמעט מוחלטת של הטילים ומאגר הנשק הלא-קונוונציונלי של עיראק; משטר של עיצומים הגביל באופן חמור את יצוא הנפט ואת רווחי הנפט העיראקיים, ואילו מדיניות הכיתור וההכלה של וושינגטון כלפי עיראק מונעת ממנה מאז למלא תפקיד חשוב כלשהו במזרח התיכון. בשנות ה-80, בעיצומה של המלחמה עם איראן, ולאחר מכן בשנות ה-90, שיגרה עיראק מסרים עקיפים לישראל, ובהם אותה על נכונות לפתוח בדו-שיח חשאי. כמה פוליטיקאים ואסטרטגים ישראלים תמכו ברעיון זה, בטענה כי דו-שיח כזה יוכל לאזן את האיום האיראני או להוות אמצעי לחץ כלפי סוריה. אחרים טענו שצדאם אינו אמין, שישראל צריכה לתמוך במדיניות האמריקנית ולא לחתור תחתיה, ושככל מקרה

עיראק אינה מעוניינת בדו־שיח רציני אלא לכל היותר ברכישת רצונה הטוב של ארצות־הברית. טיעונים אלה הכריעו, ודו־שיח חשאי, בין שצדאם התכוון אליו ובין שלא, מעולם לא יצא אל הפועל. כמו ארצות־הברית בחנה גם ישראל בקפידה את מידת ההיענות העיראקית למגבלות שנכפו על בגדאד בסוף מלחמת המפרץ. עם החיסול הכמעט מוחלט של מאגר הנשק העיראקי להשמדה המונית ושל היכולת לייצרו, ועקב ההגבלות על יצוא הנפט של המדינה, הוקהה עוקץ היכולת ההתקפית העיראקית. תחת זאת, הושקעו משאביו המוגבלים של צדאם בהישרדות משטרו. אך הוא הוכיח עקביות מרשימה בניסיונותיו לשחוק מצב זה, לכרסם בתמיכה המזרח תיכונית והבין־לאומית במדיניותה של ושינגטון ולשמר, או לפחות לשחזר, חלק מעוצמתה הצבאית של עיראק. בכמה מקרים הגיבה ארצות־הברית על קריאות תיגר אלה בפעולות צבאיות מוגבלות, ובפברואר 1998 הכינה את הרקע למבצע צבאי רחב היקף. מבצע זה לא יצא בסופו של דבר אל הפועל, וממשל קלינטון, שנקלע למעורבות עמוקה במשבר היוגוסלבי, השלים, למעשה, עם קריסת הפיקוח הבין־לאומי על פעילותה של עיראק בפיתוח נשק בלתי קונבנציונלי. פני הדברים השתנו מיסודם עם ניצחונו של ג'ורג' וו' בוש בבחירות לנשיאות ארצות־הברית בנובמבר 2000. ממשלו של ג'ורג' וו' בוש הבהיר בימיו הראשונים כי בכוונתו להעתיק את מוקד התעניינותה של ארצות־הברית במזרח התיכון מתהליך השלום הישראלי־ערבי אל אזור המפרץ ורמז על רצונו להשלים את המלאכה שהחל בה ג'ורג' בוש האב. בפרק 5 מתוארת בפרוטרוט שרשרת האירועים וההתפתחויות (ובראשן מתקפת הטרור ב־11 בספטמבר) שהובילה מאותה נקודה למלחמה האמריקנית בעיראק ולהפלת משטרו של צדאם חוסיין במרס־אפריל 2003.

במשך קרוב ל־20 השנים שחלפו מהפלת של צדאם חוסיין ומשטרו, כשלו כל המאמצים לכוון בעיראק מערכת פוליטית יציבה. ההגמוניה הפוליטית עברה מהמיעוט הערבי־סוני לקהילה השיעית. קהילה זאת מפוצלת בין תומכי איראן לתומכים בעיראק, הנמצאת בהגמוניה שיעית אך עצמאית מהשפעתה של איראן. הכורדים בצפון המדינה נהנים ממידה מרחיקת לכת של אוטונומיה. איראן פועלת בעיראק באמצעות מיליציות הכפופות לה, בעוד ארצות־הברית מקיימת נוכחות צבאית מוגבלת המיועדת לקיים את המדינה העיראקית בריבונותה, ומידה מינימלית של יציבות פוליטית כדי להצדיק, ולו באורח מוגבל, את הפלישה האמריקנית ואת ההשקעה העצומה שנעשתה בעיראק במשך קרוב לשני עשורים.

בשיאו של "האביב הערבי" ניצל דאעש את חולשת המדינה והצבא העיראקי ואת המרד הסורי, כדי להשתלט על העיר מוצול וחלקים ניכרים של עיראק, ולהקים ח'ליפות אסלאמית משני צידי הגבול העיראקי־סורי. שלב זה הסתיים בניצחון הקואליציה בראשות ארצות־הברית, שהצליחה בסופו של דבר להרוס את הח'ליפות, אך לא להשמיד לחלוטין את הארגון.

במהלך תקופה זאת לא הייתה למדינה העיראקית כל מדיניות משלה ביחס לישראל, בהיותה נתונה לחלוטין בקלחת הפנימית, אבל היא נגרפה בצורה חלקית לסכסוך האיראני־ישראלי כאשר הראשונה גייסה בעיראק כוח אדם למיליציות שיעיות ומיקמה אותן בסוריה. כך בנתה תשתית צבאית חלקית במערב עיראק, כדי להוסיף בסיס נוסף לשיגור טילים וכטב"מים נגד ישראל.

הערות

1. ראו –
Elie Kedourie, "The Arab-Israeli Conflict", in *Arabic Political Memoirs* (London, 1974), pp. 218-31; Shimon Shamir, "The Arab-Israeli Conflict", in A. L. Udovich (ed.), *The Middle East: Oil, Conflict and Hope* (Lexington, Mass., 1976), pp. 195-231.
2. Yossi Alpher, *Periphery: Israel's Search for Middle East Allies* (Rowman & Littlefield Publishers, 2015).
3. Karim Sadjadpour, "Iran's Real Enemy in Syria" *The Atlantic*, April 16, 2018.
4. ברק, שם, עמ' 419-439.
5. לתיאור ביקורתי של מדיניותו האיראנית של טראמפ, ראה John Bolton, *The Room Where It Happened: A White House Memoir* (Simon & Schuster, 2020).
6. ראה האתר של EMGF – Eastern Mediterranean Gas Forum
7. ראו –
Shimon Shamir (ed.), *Egypt from Monarchy to Republic* (Oxford, 1995); Israel Gershoni, *The Emergence of Pan-Arabism in Egypt* (Tel Aviv, 1981); and *Rethinking the Egyptian Nation: 1930-1945* (Cambridge, 1995).
8. ראו אברהם סלע, שאלת ארץ ישראל במערכת הבין-ערבית: מהקמת הליגה הערבית עד פלישת צבאות ערב לארץ ישראל, 1945-1948 (חמו"ל: ירושלים, 1987).
9. ראו פ. ג'. וטיקיוטיס, תולדותיה של מצרים ממוחמד עלי עד סאדאת (הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס: ירושלים, 1987) וכן J. P. Vatikiotis, *Nasser and His Generation* (London, 1978), and *Conflict in the Middle East* (London, 1971).
10. ראו –
William B. Quandt, *The Peace Process* (Washington, D.C., and Berkeley, Calif., 1993).

11. ראו פואד עג'מי, ארמון החלומות של הערבים (עם עובד: תל אביב, 2000).
12. לממד הגרעיני ביחסי ישראל-מצרים ראו – Shai Feldman, *Nuclear Weapons and Arms Control in the Middle East* (Cambridge, 1997), pp. 206-24.
13. Frederic C. Hof, *Reaching for the Heights: The Inside Story of a Secret Attempt to Reach a Syrian-Israeli Peace* (Washington: USIP Press, 2022).
14. Itamar Rabinovich, "How Israel weighed its Syria policy, before and after the uprising." *New Lines Magazine*, March 22, 2021.
15. שם.
16. "Is there an option for a new Israeli policy towards Syria?", *The Jerusalem Strategic Tribune* (January 2022).
Itamar Rabinovich and Carmit Valensi, *Syrian Requiem: The Civil War and Its Aftermath* (Princeton University Press, 2021).
17. לתולדות המגעים בין מדינת ישראל והתנועה הציונית ובין קבוצות שונות בלבנון, ראו – Laura Zittrain Eisenberg, *My Enemy's Enemy* (Detroit, 1994); Benny Morris, "Israel and the Lebanese Phalange: The Birth of a Relationship 1948-1951", *Studies in Zionism* 5, No. 1 (1984), pp. 125-44.
18. ראו זאב שיף ואהוד יערי, *מלחמת שולל* (שוקן: ירושלים, 1984).
19. לתיאור וניתוח מלא של מלחמת לבנון השנייה ב-2006, ראו פרק 6 לעיל.
20. ראו – Avi Shlaim, *Collusion Across the Jordan* (Oxford, 1988); דן שיפטן, *אופציה ירדנית* (יד טבנקין – מכון ישראל גלילי לחקר כוח המגן: רמת אפעל, 1986); משה זק, *חוסיון עושה שלום* (אוניברסיטת בראיילן: רמת גן, 1996); כמו כן, Moshe Zak, "Israel and Jordan:

- Strategically Bound", *Israel Affairs* 3, No. 1 (Autumn 1996), pp. 39-60.
 כמו כן ראו –
- Uriel Dann, *Studies in the History of Transjordan, 1920-1949* (Boulder, Colo., 1984).
21. ראו איתמר רבינוביץ', **השלום שחמק** (מקסוול-מקמילן-כתר: ירושלים, 1991), עמ' 99-146.
22. לגרסה ירדנית של משבר 1967 והמלחמה, ראו –
 Samir Mutawi, *Jordan in the 1967 War* (Cambridge, 1987).
23. ראו –
 Asher Susser, *On Both Banks of the Jordan* (London, 1994).
24. ראו פרק ראשון, הערה 14.
25. הקונסטיטוציה של הממלכה ההאשמית הירדנית, פרק ראשון, סעיף 1,
 כפי שהיא מופיעה ב־ Muhammad Khalil (ed.), *The Arab States and the Arab League* (Beirut, 1962).
26. ראו –
 Harold H. Saunders, *The Other Walls* (Princeton, N.J., 1991).
27. להצגת דברים קלאסית בנוגע לראיית ישראל את הסוגיה הפלסטינית
 ראו –
 Shlomo Avineri, *Israel and the Palestinians* (New York, 1971).
28. להיסטוריה אוהדת של התנועה הלאומית הפלסטינית ראו –
 Helena Cobban, *The Palestinian Liberation Organization* (Cambridge, 1984).
29. Udi Dekel and Lia Moran-Gilad, "The Annapolis Process: A Missed Opportunity for a Two-State Solution?", *Memorandum*, No. 212 (INSS, June 2021).
30. לשתי השקפות יסוד שונות מאוד בנושא ראו יעקב לנדאו, **המיעוט הערבי בישראל – 1967-1991 – היבטים פוליטיים** (עם עובד: תל אביב, 1993) ר'
- Ian Lustick, *Arabs in the Jewish State: Israel's Control of a National Minority* (Austin, Texas, 1980).

Majid Al-Haj and Henry Rosenfeld, *Arab Local Government in Israel* (Tel Aviv, 1988); Jacob Landau, *The Arab Minority in Israel, 1967-1991: Political Aspects* (London, 1994); C. Klein, *Israel as a Nation State and the Problem of the Arab Minority in Search of a Status* (Tel Aviv, 1987); David Kretzmer, *The Legal Status of the Arabs in Israel* (Tel Aviv, 1987); Sammy Smootha, *Arabs and Jews in Israel*, 2 vols. (Boulder, Colo., 1989-92); Elie Rekhess, "Resurgent Islam in Israel", *Asian and African Studies* 27, nos. 1-2 (March-July 1993), and Rekhess (ed.), "Arab Politics in Israel at a Crossroad", *Occasional Papers* 119 (Tel Aviv, 1991); Nadim Ruhana, "The Political Transformation of the Palestinians in Israel from Acquiescence to Challenge" *Journal of Palestine Studies* 18 (1989).

32. גרסה רדיקלית במיוחד של עמדה זו השמיע ח"כ ד"ר עזמי בשארה בריאיון ארוך בהארץ 29.5.1998.

33. ראו דן שיפטן, **פלסטינים בישראל** (זמורה-ביתן: אור יהודה, 2011).

34. אחרי מלחמת 1948 ערכה ממשלת עיראק מחקר על כישלון הערבים בארץ ישראל ובו כמה תובנות מוקדמות על הראייה הערבית, ובמיוחד העיראקית, לגבי הקונפליקט. ראו שמואל שגב, **בעיני האויב** (תל אביב, 1954).

35. ראו שמואל שגב, **המשולש האיראני** (ספרית מעריב: תל אביב, 1981).

36. על מלחמת איראן-עיראק ראו אנתוני קורדסמן ואברהם וגנר, **מלחמת איראן-עיראק** (מערכות: תל אביב, 1998). לעיראק של סדאם ראו אפרים קרש, **צדאם חוסיין - ביוגרפיה פוליטית** (מערכות: תל אביב, 1991).

37. 27. ראו -

Avner Yaniv, "Israel Faces Iraq: The Politics of Confrontation", in Amatzia Baram and Barry Rubin (eds.), *Iraq's Road to War* (New York, 1996).

.38 ראו -

Al Thawra, April 3, 1990.

כמו כן ראו -

"President Warns Israel, Criticizes U.S., April 1, 1990", in
Bengio, *Saddam Speaks on the Gulf Crisis*.

.39 ראו -

Judith Miller and Laurie Mylroie, *Saddam Hussein and the
Crisis in the Gulf* (New York, 1990).

שלום ונורמליזציה

באמצע שנות ה־70 של המאה ה־20 התפרסם במצרים ספר חסר תקדים ושמו **בהידום התותחים**, שכתב האינטלקטואל והעיתונאי איש השמאל, מוחמד סיד־אחמד.¹ הייתה זו הצגה ראשונה של חזון להסדר ערבי עם ישראל, מאמץ ערבי ראשון לעמוד על דמותו של המזרח התיכון לאחר השגת שלום ישראלי־ערבי.

מחבר יצירה חלוצית נועזת זו ספג ביקורת נוקבת במצרים ובעולם הערבי כולו, על שהפר טאבו כאשר אימץ את הרעיון של הסדר בדרכי שלום עם ישראל ואף הפיץ אותו. ביקורת זו הוטחה בו אף על פי שהספר נכתב לאחר חתימת הסכמי הפרדת הכוחות הישראליים־מצריים והישראליים־סוריים, ולאחר ששתי ועידות פסגה ערביות ניסחו מחדש את הקונצנזוס הערבי כדי שיכלול את עקרון ההסדר הפוליטי עם ישראל. אך חזון מקיף של שלום כולל ישראלי־ערבי, פרי עטו של אינטלקטואל ערבי בכיר ובעל מעמד בחוגי השמאל, היה קשה לעיכול למי שנותרו מחויבים אידיאולוגית ורגשית למאבק בישראל. למעשה, בלב ספרו של סיד־אחמד יש מידה רבה של דו־ערכיות והיסוס. המחבר פתח בהעלאת השאלה: "מה תהיה צורתו של המזרח התיכון משיושג שלום צודק ובר־קיימא?", והסביר כי "בקרב הערבים הנושא הוא טאבו, והרעיון נתקל בגינוי מצד הקהל הרחב וחוגי האינטליגנציה כאחת. הוא מגונה בשל האמונה, המושרשת היטב בנפש הערבית, כי ההסדר היחיד המתקבל על הדעת יגרור

עמו כניעה מוחלטת, אך הוא גורס כי לאחר מלחמת אוקטובר, שהביאה לאיזון רב יותר במשוואה הישראלית-ערבית, חל שינוי בהשקפה הערבית לגבי הסדר מדיני. העולם הערבי בחר בהסדר, "אך כל עוד ההסדר עם ישראל ועתיד השלום באזור אינם מגובשים בחזון מוגדר היטב, ישראל לא תודה לעולם שכוונת הערבים אמיתית: היא תמשיך לפקפק בכנות ניסיונותיהם, ותטען כי העמדה הערבית נותרה, ביסודה, ללא שינוי".²

סיד-אחמד פירט בדיוק את אותו "חזון מוגדר היטב". לדעתו, שלום בריקיימא יחייב את ישראל למלא "תפקיד מועיל" במזרח התיכון, בדומה לזה של לבנון, ועם זה שונה ממנו. "קיימת [...] הסכמה שבשתיקה כי קיומה של ישראל בגבולות בטוחים ומוכרים הוא בלתי נמנע, לאחר שהערבים יחזירו לידיהם את שטחיהם הכבושים ולאחר הקמת ישות פלסטינית כלשהי". ואז, לאחר שיושג הסכם על פי קווים אלה, יהיה אפשר להתייחס למכשול הפסיכולוגי העיקרי העומד בפני השתלבותה של ישראל באזור: "אבן הנגף הייתה תמיד החשש הערבי מעליונותה הטכנולוגית של ישראל ומיכולתה, משיבוא השלום לאזור, לשלוט בערבים שליטה כלכלית ולמנוע מהם להיות אדונים לגורלם".³

אך אחרי מלחמת יום הכיפורים, ולאחר שחוזקו בידי "נשק הנפט" וצברו תקבולים עצומים, "נמלאו ביטחון חדש כי העליונות הישראלית לא תוכל עוד לגזול מהם את חופש הבחירה – אפילו במקרה של שלום... האיכות הישראלית לא תוכל עוד לנטרל את הכמות הערבית... עכשיו, לראשונה, אפשר לחזות שוויון כלשהו בין הידע הטכנולוגי הישראלי ובין ההון הערבי בתחומים מסוימים". יתר על כן, ברוח ה"השלמה", אין סתירה בין סידורי ביטחון ובין אינטרסים כלכליים. סידורי ביטחון אינם חייבים להסתמך בהכרח על "סנקציות שליליות" (כגון אזורים מפורזים או בפיקוח האו"ם) אלא יכולים ללכת יד ביד עם

"תמריצים חיוביים", כדי "לחזק את החלטתם של המשתתפים להימנע ממלחמה".

פרויקטים כלכליים יוכלו לקום בסיני, בנגב, ברצועת עזה, בגדה המערבית, בחלקים שונים של מדינה פלסטינית, ואפילו בגבולות שבין ישראל ובין סוריה ודרום לבנון. תיתכן הקמת מפעלים פטרוכימיים בכמה מאזורים אלה, שיופעלו בעזרת הנפט הגולמי המגיע עתה למערב. יהיה אפשר לייצא נכס ערבי זה לא רק בצורתו הגולמית, אלא גם כמוצרים מוגמרים או מוגמרים למחצה.⁴

סיד־אחמד ראה יתרונות מספר בהתאמת סידורי ביטחון לתוכניות כלכליות־פיתוחיות. יהיה אפשר לגייס הון לפרויקטים שבתנאים אחרים לא היו מעשיים. מדינות כמו מצרים יוכלו להרוויח מהעברת חלק מאוכלוסייתן מאזורים צפופי אוכלוסין לשטחים מדבריים. תעשיות מתקדמות באזורים כגון סיני יוכלו לכלול גם "מפעלים גרעיניים להתפלת מי־ים, שישמשו להשקיית אזורים נרחבים במדבר כדי למלא אחר הדרישה הגוברת למזון". פרויקטים תעשייתיים "שיקומו בתוך המדינה הפלסטינית ירוקנו מתוכן את הטיעון כי מדינה זו אינה בת־קיימא".

לאחר שלב ראשון כזה, שבמהלכו תשתלב ישראל, תוך הסתייגות אך באופן בלתי נמנע בחיי המזרח התיכון, יבוא שלב שני, שבו הערבים "יוכלו להשתמש בנכסים האנושיים והטכנולוגיים הישראליים להקמת תאגיד מזרח תיכוני שיתחרה בתאגידים הגיאור־פוליטיים הגדולים העתידיים להתמזג לקראת המאה הבאה". כמה מדבריו של סיד־אחמד מפתיעים בדמיונם לחזון הדו־קיום הערבי־יהודי ששירטט ת"א לורנס יותר מחצי מאה קודם.

כיהא למרקסיסט, סיד־אחמד כתב וחשב באופן דיאלקטי: את מהלך האירועים קבע משחק הגומלין בין "ניגודים". אין תמה

אפוא כי לאחר שהוא מסיים את הצגת רעיונותיו המרשימים בדבר שלום ישראלי-ערבי, הוא פונה להצגת טענות מנוגדות: כי המכשולים הטבועים במצב גדולים עד כדי כך שיישום הרעיונות אינו נראה בר-ביצוע; אדרבה, אפשר שתפרוץ מלחמה ערבית-ישראלית נוספת.

רוב "אבני הנגף" שזיהה נוגעות לישראל עצמה. סיד-אחמד קיבל את רעיון ההסדר עם ישראל ואף תמך בו, אך הקפיד על גישה ביקורתית, שלא לומר שלילית כלפי מדינת היהודים, וצפה ניסיונות (ישראליים) לפצל את ההסדר לכמה הסכמים נפרדים... בתקווה כי הסכמים חלקיים יאפשרו לה לנטרל את החוליות החלשות במקום להתמודד עם כל הצדדים הערביים כשווים מול שווים. אך אפילו יושג הסדר כולל, עדיין תישאר בעיה הנוגעת לישראל עצמה. הצידוק היחיד לקיומה הוא בהיותה מגלמת את התוכנית הציונית, והיא תאבד את סיבת קיומה אם תפקידה יצומצם לזה של מכשיר כלכלי, שהסביבה הערבית תעכל לצורך התפתחותה שלה.⁵

יתרה מכך, "אם יושג הסדר, ישובו יהודים ערבים רבים לארצות מולדתם כשליחים ישראלים, או שיתיישבו בהן מחדש. ישראל שאבה תמיד את כוחה מהטענה כי עצם קיומה נתון בסכנה. האם תוכל להמשיך לקבל סיוע חוץ לאחר שטיעון זה יאבד את אמינותו?" הוא מסיים בנימה פסימית: "מסיבות אלה, תתנגד ישראל להשתלבותה באזור בכל האמצעים העומדים לרשותה. מלחמה חמישית היא לפיכך אפשרות סבירה."⁶

יותר מ־25 שנים לאחר פרסומו, מזדקר בהידום התותחים כחיבור מרחיק ראות מכמה בחינות. לא זו בלבד שהיה זה החיבור הראשון בערבית שדגל בחזון של שלום ישראלי-ערבי ותמך בו, אלא ששנים רבות נותר היחיד מסוגו. (רק בתקופה האחרונה נוסף לו ספרו של חאזם צאע'ייה, שהוא כתב סנגוריה על השלום.

סיד־אחמד הבין היטב כי מעבר להסכם שיאפשר לישראלים ולערבים ליישב את חילוקי הדעות ולפתור את הסכסוך ביניהם, ניצבות שאלות מורכבות וקשות הנוגעות לעצם מהותה של ישראל, לראייתה את עצמה ולתפקידה באזור. כדי להבטיח את יציבותו של הסכם שלום, תיאלץ ישראל להפוך לחלק מהמזרח התיכון ולמלא "תפקיד", כפי שהוא מכנה זאת, בהתפתחותו. הוא הניח כי כדי שכך יקרה, תיאלץ ישראל להשתנות, ואז הוא שואל שאלה לגיטימית: האם תוכל ישראל להפוך לחלק אינטגרלי של המזרח התיכון, ובה בעת לשמר את אופייה ואת לכידותה? (סיד־ אחמד אחז בדעה הרווחת במצרים, ולפיה יהודים ממוצא מזרח תיכוני הם "יהודים ערבים", שזהותם הסופית טרם התגבשה).

רעיונותיו של סיד־אחמד בנוגע לשיתוף הפעולה הממשי בין ישראל לארצות ערב – פרויקטים תעשייתיים באזורי גבול, מפעלים גרעיניים להתפלת מי ים באזורים מדבריים – מרחיקי ראות להפליא. אך האמביוולנטיות שלו בולטת באותה מידה: סימני עוינות מתמשכת כלפי ישראל, ספקותיו, שאלותיו.

המונח "שלום" תופס מקום מרכזי באוצר המילים של יחסי ישראל-ערב במשך יותר מחמישים שנה. שונים היו פני הדברים בעשורים הראשונים של הסכסוך היהודי-ערבי על ארץ ישראל, כאשר יעדיהם של הצדדים היריבים היו ניצחון, הסדר כלשהו או הסכמה מדינית. החלטת החלוקה של האו"ם, הקמת מדינת ישראל, מלחמת העצמאות והניצחון הישראלי יצרו מצב שונה לחלוטין. המלחמה ביססה את קיומה של ישראל, אך גם הרחיבה את הסכסוך בין המדינה הצעירה ובין סביבתה הערבית והחריפה אותו. ואולם, כדי לנרמל את מעמדה ולקדם את סדר היום שלה, נזקקה המדינה החדשה לשלום. והערבים הם שיכלו להעניקו או למנוע אותו. יכולת זו, והסירוב העיקש והמתמיד לממשה, הפכו עד מהרה לכלי הנשק העיקרי שלהם נגד ישראל. מחקרים שנעשו

בשנים האחרונות הוכיחו כי בשלבים המוקדמים של הסכסוך היו העמדות הישראליות והערביות כלפי הרעיון של הסדר בדרכי שלום מורכבות יותר מכפי שהיה מקובל להניח בשלבים מאוחרים יותר, שאופיינו בכמיהתה של ישראל להסדר זה, והתנגדותן של ארצות ערב לעצם הרעיון. במהלך השלבים האחרונים של מלחמת העצמאות ומיד לאחריה גילו כמה משתתפים ערבים נכונות לדבר שלום, אך המדיניות הישראלית, כפי שעוצבה בידי דוד בן-גוריון, העדיפה הסכמי שביתת נשק על פני חוזה שלום. ישראל סברה אז כי התנאים שהעמידו שותפים ערבים פוטנציאליים אלה היו מסוכנים, לא מוצדקים ובלתי קבילים. היא העדיפה לבסס את קיומה ולשמר את הישגיה באמצעות שורת הסכמי שביתת נשק צנועים יותר ולחתור לשלום אחר כך, מתוך עמדה מוצקה יותר. בסוף שנת 1949, כשחישוביה של ישראל ומדיניותה השתנו, שוב לא היה ניתן להשיג הסכמי שלום מלאים. עבדאללה מלך ירדן היה המנהיג הערבי היחיד שניהל אז – ואף השלים – משא ומתן לשלום עם ישראל, אך משבא שלב החתימה והמימוש בתחילת שנות ה-50, גילה כי שוב אין לו הסמכות והבסיס הפוליטי למהלך נועז מעין זה.⁷ לאחר תקופה קצרה זו של חתירה לשלום ישראלי-ערבי, באו כמעט 20 שנים שבהן השלום היה רעיון מופשט ומרוחק. בצד הערבי, שלום עם ישראל הושווה לכניעה ולבגידה. כשנשיא תוניסיה, חביב בורגיבה, הציע ב-1965 שהעולם הערבי יאמץ "אסטרטגיית שלבים" – יכיר בישראל וימשיך את המאבק בדרכי שלום – הוא הוקע כבוגד. שנתיים אחר כך, מיד לאחר מלחמת ששת הימים, חזרה ועידת הפסגה הערבית בח'רטום והדגישה את הדחייה המוחלטת שהלאומיות הערבית דוחה את עצם הרעיון של שלום עם ישראל. בצד הישראלי נתפס השלום יותר ויותר כעניין ערטילאי, מיסטי ובלתי ניתן להשגה, ומאמציה של המדינה התמקדו במתן מענה

לאתגרים הפוליטיים והצבאיים שהציב העולם הערבי. תוצאות מלחמת 1967 שינו את המצב. ארצות־הברית הסכימה עם עמדת ישראל כי יש לתרגם את הניצחון ללא פחות מהסכם שלום מלא, ויזמה את מדיניות ה"שטחים תמורת שלום", המכתיבה, בגלגוליה השונים, את מהלכיה עד היום. עם זאת, בראשיתו, התנגדו לעצם הרעיון מדינות ערב המובסות ותומכיהן, ובישראל הוא לא היה מקובל מעולם באורח רשמי. ואף כי הרעיון שימש השראה להחלטת מועצת הביטחון 242, הרי בשל הצורך של האו"ם לרצות אינטרסים מגוונים וסותרים, כל התייחסות שיש בה לווייתורים טריטוריאליים ולשלום חוזי, הייתה עקיפה או מוצפנת. לפיכך נדחה השלום, במלוא מובן המילה, למשך עשור נוסף, והמגעים הדיפלומטיים המזרח תיכוניים התרכזו בהסדרים בעלי אופי צנוע יותר. כאשר יורשו של נאצר על כס הנשיאות, אנואר אל־סאדאת, הודיע ב־1971, באמצעות שליח האו"ם גונאר יארינג, על נכונותו "להיכנס למסגרת שלום עם ישראל", מן הסתם לא חשב על חוזה השלום המלא שעליו חתם לבסוף ב־1979, ואילו ישראל לא התייחסה בכובד ראש לא לשלטונו ולא להצעתו.⁸

רק לאחר מלחמת יום הכיפורים החלו הצדדים להשקיע מחשבה ומאמצים כנים במטרה למצוא פתרון של שלום לסכסוך הישראלי־ערבי. בצד הישראלי נועד בעניין זה תפקיד מרכזי ליצחק רבין במהלך כהונתו הראשונה כראש ממשלה, בשנים 1974-1977. (גולדה מאיר ומשה דיין, שמדיניותם קרסה ב־1973, ניהלו את המשא ומתן על הסכמי הפרדת הכוחות עם מצרים וסוריה, אך רבין הוא שהתמודד עם התוצאות ארוכות הטווח). מדיניותו של רבין התבססה על שתי הנחות יסוד: ישראל אינה צריכה לחתור להסדר כולל בתקופה שבה כוחו הכלכלי והשפעתו הפוליטית הבין־לאומית של העולם הערבי נמצאים

בשיא; וישראל אינה יכולה ואינה צריכה לקבל הסדר המבוסס על חזרה לגבולות 4 ביוני 1967. לפיכך הוא שיתף פעולה עם הנרי קיסינג'ר בדיפלומטיית ה"צעד אחר צעד", שהובילה להסכמי הביניים הישראליים-מצריים בספטמבר 1975. בצד הערבי, העיקרון של יישוב הסכסוך בדרכים פוליטיות זכה לתמיכה רשמית בוועידת הפסגה באלג'יר, בנובמבר 1973. אך כפי שצוין בהודעה הרשמית המסכמת, עיקרון זה חייב קבלת שתי הנחות יסוד ערביות: נסיגת ישראל מכל השטחים שנכבשו ביוני 1967 (לרבות ירושלים); והשבת "הזכויות הלאומיות הלגיטימיות" של הפלסטינים. ניסוח זה היה מעורפל למדי והיה אפשר לפרשו בדרכים שונות, כפי שאמנם קרה. אך מצרים המשיכה להתקדם באטיות לעבר הגדרה נועזת יותר של הסדר שלום.⁹

האליטה הפוליטית והאינטלקטואלית של מצרים הסכימה פחות או יותר כי מצרים צריכה להינתק מהמדיניות שנקטה כלפי ישראל ברבע המאה האחרונה. מצרים שילמה מחיר כבד במלחמת ששת הימים ובמלחמת ההתשה; המדינות מפיקות הנפט במפרץ צברו עושר והשפעה, בעוד שמצרים הידרדרה. לפיכך, היה על קהיר לשנות את סדר העדיפויות שלה. הרצון להתנתק מהסכסוך עם ישראל היה אפוא קיים, אך לא התלווה אליו רעיון ברור כיצד לעשות זאת. ויכוחים עזים התנהלו בנושא. מוחמד סיד-אחמד צייר תמונה נועזת של שלום ו"השלמה", ואילו אחרים דגלו בתיאוריה של "התנוונותה" של ישראל, בתוספת עוקץ עוין יותר: הערבים יעשו שלום עם ישראל אם זו תיסוג מכל השטחים שנכבשו ביוני 1967. ישראל "שתיסוג לממדיה הטבעיים", "לבנון שנייה", תהיה ישות שהמצרים והעולם הערבי מסוגלים לקבל; ומכל מקום, ישראל מצומקת לא תוכל להתקיים, תאבד את לכידותה ואת תחושת השליחות שלה; סתירות פנימיות יעלו על פני השטח; והמדינה הישראלית תיבול עם הזמן.¹⁰ בוטרסו

בוטרוס ראלי, אז מומחה אקדמי וחבר בכיר בממסד מדיניות החוץ המצרי, הביע עמדה מתונה מעט יותר:

בכל מקרה, אפשר שמדינות הקו הראשון יסכימו להכיר בעתיד הקרוב זה־יורה בקיומה של ישראל, אך לא באפשרות של כינון יחסים דיפלומטיים, מסחריים או תרבותיים עמה. אין פירוש הדבר שיחסים כאלה אינם אפשריים בעתיד הרחוק יותר. מדינת ישראל תצטרך להוכיח לקהילת המדינות בעולם הערבי כי היא רוצה להשתלב באזור ומסוגלת לכך. נכונות ישראלית זו תחייב אותה לתהליך שערום מקיף, שבו תהפוך ערבית לשפה הרשמית בצד עברית, [ו]לתהליך פעיל של דה־קולוניזציה תרבותית וחברתית, שבו תעוצב מדיניות ההגירה אל הארץ וממנה באופן שיאפשר רק למרכיבים שיוכלו להסתגל לשינוי מהותי זה באופייה של החברה הישראלית להשתלב באוכלוסייה הכללית. המחבר אינו מזלזל בקשיים שייווצרו בחברה הישראלית כתוצאה משינוי זה, [אך] רק שינוי כזה יוכל לגרום לתזוזה בעמדתן של מדינות הקו הראשון ממצב של עימות למצב של דו־קיום, ומשם לרמת שיתוף פעולה שבלעדיה שלום אמיתי ובר־קיימא באזור לא יהיה אפשרי.¹¹

הוויכוח הסתיים במשא ומתן הישראלי־מצרי הישיר, שהתבסס על העיקרון של שטחים תמורת שלום. החלק הדו־צדדי בהסכמי קמפ־דייוויד וחזוה השלום שבא אחריהם נשענו על נוסחה ברורה: נסיגה מלאה של ישראל מחצי האי סיני בתמורה לשלום חוזי, נורמליזציה ביחסים וסידורי ביטחון נאותים. אבל אותה בהירות לא חלה על מסגרת השלום. חילוקי דעות בדבר החלת הסכם האוטונומיה על הפלסטינים העכירו את מערכת היחסים

החדשה, והתקוות הראשוניות לשינוי מרחיק לכת ביחסיה של ישראל עם העולם הערבי התנפצו. בשלבים המוקדמים של כינון השלום עם מצרים היה לישראלים זמן להרהר בכובד ראש על משמעות השלום. שוב לא היה זה מושג מופשט ומעורפל, אלא יעד ממשי ונגיש. מצרים נפתחה לתיירים ישראלים ב־1979, ואלפים נסעו לקהיר, לאלכסנדריה ולמצרים עילית.

אך ב־1981 כבר היה ברור שאבד הכלח על "מסגרת השלום". משמעות השלום הקר הייתה שהיחסים הדיפלומטיים וכמה מרכיבים של "יחסים נורמליים" יושמו ונשמרו וכן שהייתה הקפדה על סידורי הביטחון בסיני, אך עמדת קהיר ומדיניות כלפי ישראל החלו להתאפיין בנימה שלילית וביקורתית. מדיניות סלקטיבית זו איפשרה למצרים לשמור על המרכיבים היסודיים והחשובים ביותר ביחסיה החדשים עם ישראל ולטפח ידודות חדשה עם ארצות־הברית, ובה בעת לפייס את האופוזיציה האסלאמית והשמאלנית בתוכה ולשקם את יחסיה עם העולם הערבי. היו ישראלים שהשמיעו ביקורת והתלוננו: לא זה השלום שייחלו לו ואותו ראו בעיני רוחם. אך היו גם ישראלים אחרים, שחשו שלא בנוח לנוכח אפשרות ההיפתחות לעולם הערבי ואובדן הנוחות שבדרך חיים מוכרת, לא חשו רצון אמיתי בשלום חם וגבולות פתוחים, ולא גילו כלל עניין בהכרת החיים החברתיים והתרבותיים של הערבים. (יש משמעות לעובדה שאף לא שליח אחד של אמצעי תקשורת ישראלי כלשהו הוצב בקהיר מאז חתימת חוזה השלום ועד היום). בינואר 1999, בדברו בפגישה סגורה של דיפלומטים ישראלים בניו יורק, נתן אריאל שרון ביטוי לחוסר הנחת האטביסטי הקיים אצל ישראלים רבים ביחס לרעיון של גבולות פתוחים בין ישראל ובין שכנותיה הערביות: "אם נשמור על גבולות פתוחים – ואולי זהו אחד מחזיונות [תהליך] השלום הזה – אפשר שישראל תוצף בכלי

רכב רבים, תהפוך למדינת מעבר; מאות אלפי מבקרים ערבים יגיעו, לא עם חרבות בידיהם אלא עם ענפי זית בפיהם... זהו נושא מורכב מאוד ונצטרך להקדיש לו מחשבה מרובה".¹²

אפשר שהלוך המחשבה הישראלית היה משתנה עם התפתחותם ההדרגתית של קשרים חדשים, אך ההזדמנות לכך לא ניתנה. תחת זאת, הסכינו שני הצדדים עם המציאות החדשה של מערכת יחסים מוגבלת וסלקטיבית. אלפי ישראלים נסעו למצרים כתיירים; מצרים מעטים מאוד הגיעו לישראל. מרכז אקדמי ישראלי נפתח למרבה הפלא בקהיר, אך כמה עיתונים מצריים משולחי רסן הפכו אותו לשנוי במחלוקת; מכל מקום השפעתו הייתה מוגבלת, שכן מרבית חוגי המשכילים המצרים ואנשי המסד האקדמי העוינים החרימו אותו. ההנחה הישראלית כי שלום עם המדינה הערבית הגדולה, החשובה והחזקה ביותר יקרב מאוד את סיום הסכסוך הישראלי-ערבי התבררה כמוטעית. לשלום שעשתה מצרים עם ישראל לא נודעה השפעה מיידית ועמוקה על חלקיו האחרים של העולם הערבי. סיומו של העימות הצבאי בין מצרים לישראל הביא לטלסקופיזציה של הסכסוך הישראלי-ערבי ולא לצמצומו. יישוב הסכסוך הישראלי-מצרי רק החריף את הממדים הפלסטיניים, הסוריים והלבנוניים ביחסיה של ישראל עם סביבתה. המחשבה שאפשר לעשות שלום ולקיימו ללא פשרה אמיתית הביאה גם נזק בצד התועלת המובנת מאליה. מנחם בגין רצה בשלום נפרד עם מצרים והצליח להשיגו, אך לא היה זה השלום שהישראלים ייחלו לו.

ההשעיה הממושכת של תהליך השלום הסתיימה לבסוף בוועידת מדריד, באוקטובר 1991, ועם התפיסה החדשה שעוצבה בה בדבר ארבעה מסלולי שיחות דו-צדדיים (עם שכנותיה הקרובות של ישראל: סוריה, לבנון, ירדן והפלסטינים) ומסלול מקביל של דיונים רב-צדדיים. כפי שראינו, את המאמצים הרב-

צדדיים ניהלו חמש קבוצות עבודה, שכל אחת מהן עסקה באחד מן הנושאים: פליטים, מים, פיקוח על הנשק וביטחון אזורי, בעיות איכות הסביבה והתפתחות כלכלית. מדינות ערביות מן המפרץ הפרסי ומצפון אפריקה וכן מאזורים אחרים בעולם הוזמנו להשתתף בקבוצות עבודה אלה. בעוסקם בסוגיות שהיו אמורות להיפתר לאחר סיום הסכסוך הישראלי-ערבי, יכלו הצדדים לבחון את האפשרות לשיתוף פעולה אזורי, שיוכל לקדם את המשא ומתן הדו-צדדי המורכב.

רעיון זה התגלה כפרודוקטיבי במיוחד. השיחות הרב-צדדיות היו מוצלחות, הן כשלעצמן הן כנקודת מוצא לוועידות הכלכליות האזוריות, שהיו גולת הכותרת של תהליך השלום באמצע שנות ה-90. שיחות רב-צדדיות אלה הן שהביאו להשתתפות מדינה כמו ערב הסעודית בתהליך השלום. הסעודים היו ביקורתיים מאוד כלפי הסכם השלום המקורי של סאדאת עם ישראל, אך הזמן שינה את נקודת המבט ואת סדר העדיפויות שלהם. המהפכה האיראנית של 1979, עלייתה של מדינה עיראקית רבת-עוצמה וגל האסלאם הקיצוני ששטף את המזרח התיכון, היו איומים חדשים, ומדאיגים, שהעיבו ואיימו על שרידותה של הממלכה ועל שגשוגה. לנוכח התפתחויות אלה, איבד האתגר הישראלי מעוקצו. השלום הישראלי-מצרי והשפעתו המייצבת בלב המזרח התיכון נתפסו עתה כהתפתחות חיובית, שתוכל לסייע בבלימת איראן, עיראק והגל הקיצוני במפרץ. החתימה על הסכמי אוסלו הכשירה מידה של נורמליזציה ישראלית-ערבית. היה זה צעד ראשון, עדיין רחוק מאוד מההגדרה הערבית של "שלום צודק", אך אם "הנציג הלגיטימי היחיד" של הלאומיות הפלסטינית חצה את הסף והסכים להכרה הדדית עם ישראל, מדוע יסרבו הסעודים, העומאנים והתוניסאים לדון עם ישראלים בפרויקטים עתידיים במסגרת קבוצות עבודה רב-לאומיות?

רבין התייחס להתפתחויות אלה במעשיות האופיינית לו. בפני ישראל עמדו גם הזדמנות וגם חובה. זמינותה של מסגרת מדריד, השינויים הברורים בעמדות הערביות והזירות האזוריות והבין לאומיות מסבירות הפנים יצרו מגוון של הזדמנויות חדשות להניע את תהליך השלום קדימה, ועל ישראל הייתה חובה לנצלן. אך כלל לא היה ברור עד איזה שלב יהיה אפשר להתקדם בתהליך השלום ובאיזו דרך. רבין גרס כי ישראל צריכה להפגין את נכונותה, לבדוק את האפשרויות, להתקדם היכן שאפשר ולקבל החלטות חדשות במהלך הדברים.

גישתו של רבין הייתה הדרגתית. כדרכו באמצע שנות השבעים, הוא נמנע מגישה גורפת לפתרון כולל או מהיר. פתרון קבע לא היה מעשי, וכל גרסה שלו שהייתה בהישג יד – מחירה היה גבוה מדי. הצעד הישראלי הראשון צריך להיעשות עם הפלסטינים או הסורים, והצעד הבא יהיה תלוי בפריצת דרך ראשונה זו ויותאם לנסיבות. וכך נחתם ההסכם הראשון עם אש"ף, ואחרייו ההסכם עם ירדן. רבין הופתע מנכונותן של מדינות ערביות אחרות לנרמל את היחסים עם ישראל ולהשתתף בוועידות הכלכליות האזוריות בקזבלנקה ובעמאן. אך ללא הסכם עם סוריה, הייתה הדרך לפתרון רשמי של הסכסוך הישראלי-ערבי חסומה. ובכל זאת לא אצה לרבין הדרך.

הישגים רבים הושגו בזמן קצר, והמשימה הקשה של סיום הדיונים על הסדר הקבע עם הפלסטינים והמשא ומתן המפרך הצפוי עם סוריה יצטרכו להיעשות בתקופת כהונתו השנייה, אם תבוא. שר החוץ שמעון פרס התייחס אל תהליך השלום באורח שונה לחלוטין. הוא היה ער לכל חילוקי הדעות הפוליטיים הטריטוריאליים המורכבים שבין ישראל ובין שכנותיה הערביות, אך לדידו, לא זה היה העניין המכריע. עניינים אלה יטופלו בשלב הראשון, שלב המעבר, שבמהלכו יטופחו אמון וביטחון, אך

"בשלב השני והמכריע של תהליך השלום, הנושא החשוב יהיה אופיו הספציפי של השלום"¹³ ואופי זה ייקבע בהשפעות הגומלין שבין היחסים הישראליים-ערביים ובין ההתפתחויות האזוריות הרחבות יותר שבמסגרתן התנהלו. בקיצור, פתרון אזורי ב-קיימא לבעיה הישראלית-ערבית יתאפשר רק כאשר תוקם במזרח התיכון מערכת אזורית, וגיבושה של זו תלוי בפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי. במילים אחרות, ישראל לא תוכל ליהנות משלום יציב כל עוד המזרח התיכון לוקה בבעיות חברתיות וכלכליות חמורות, ושכנותיה של ישראל לא יוכלו להתגבר על בעיותיהן כל עוד לא יצליחו ליישב את הסכסוך שלהן עם ישראל. חזונו של פרס הובע במילים ברורות: שלום בין ישראל לבין שכנותיה הערביות ייצור את הסביבה הדרושה לצורך ארגון-מחדש יסודי של מוסדות מזרח תיכוניים. פיוס וקבלת הערבים את ישראל כמדינה בעלת זכויות ואחריות שוות, יולידו שיתוף פעולה מסוג חדש – לא רק בין ישראל לבין שכנותיה, אלא גם בין מדינות ערב לבין עצמן. הדבר ישנה את פני האזור ואת אקלימו האידיאולוגי... את הבעיות השוררות באזור זה של העולם לא יפתרו מדינות בודדות... ארגון אזורי הוא המפתח לשלום ולביטחון... מטרתנו הסופית היא יצירת קהילה אזורית של מדינות... במתכונת הקהילה האירופית.¹⁴

כשר החוץ של רבין ושותפו, קיבל פרס כר פעולה נרחב כדי לנסות וליישם כמה מרעיונותיו. הוא סייע ליזום את "ועידת התורמות" בווינגטון, שבועיים לאחר טקס החתימה של הסכם אוסלו על מדשאת הבית הלבן; מטרת הוועידה הייתה להעניק דחיפה בין-לאומית נמרצת לכלכלה הפלסטינית ולהעלות את רמת החיים ברצועת עזה ובגדה המערבית. אכן, הכוונה הייתה לעצב מחדש את היחסים הכלכליים בין ישראל ובין הגדה המערבית ורצועת עזה (לאחר שהמסגרת המשפטית

נוסחה בהסכם פריז ביולי 1994). מאחורי יוזמה זו עמדה לא רק המחשבה הברורה והמוכרת כי עושיי-שלום ערבים זכאים לגמול כלכלי; לדעת מעצבי מדיניות אמריקנים וישראלים, חמאס וקבוצות פונדמנטליסטיות אחרות שהתנגדו לערפאת ניזונו מעוני. על-ידי יצירת מקורות תעסוקה חדשים, דאגה לדיור ולבתי ספר טובים יותר, תוכל הרשות הפלסטינית לגבש ציבור שיתמוך בשלום עם ישראל. דרך שונה לנסח זאת הייתה לומר כי יהיה קשה, אם לא בלתי אפשרי, לשמור לאורך זמן על יחסי שלום בין חברה הנהנית מהכנסה שנתית של 18 אלף דולר לנפש, ובין חברה שכנה בעלת הכנסה של פחות מ-1,000 דולר לנפש. הדבר קשה למדי בין מדינות שמפרידים ביניהן גבולות מוגדרים היטב, קל וחומר כשמדובר בשתי חברות שחייהן שלובים במידה רבה אלה באלה. מאמציה של ישראל להשיג סיוע כספי וכלכלי לרשות הפלסטינית היו היבט שנוי במחלוקת של מדיניות רבין-פרס הן בישראל הן בקהילות יהודיות בחוץ לארץ. אחרי שנים של התגייסות נגד ערפאת ואש"ף, היה קשה לקבל את הפיוס, את ההכרה, את הסמליות שבלחיצת יד, וקשה עוד יותר לדמיין מנהיגים ודיפלומטים ישראלים המתאמצים להשיג משאבים כספיים למען אויבי האתמול.

אך עניין זה נגע בלב המציאות החדשה שניסו מעצבי המדיניות הישראלים ליצור. הישראלים טרם החליטו אם רצונם בהפרדה חדה וחלקה ביחסיהם עם הפלסטינים, או בצורה כלשהי של התקשרות והשתלבות. אך תהיה צורתו הסופית של הסדר הקבע אשר תהיה, עצם קיומם של הסכמי אוסלו פירושו כי הסדר זה שוב אינו משחק סכום-אפס. הסתגלות נפשית אל אמת מהפכנית זו מפגרת הרבה מאחור מסיבות מובנות. ממשלת רבין, ובמיוחד שר החוץ פרס, הקדימו בהרבה את הציבור בהסתגלותם למציאות חדשה זו ובעיצובה למען תתאים למדיניות חדשה

הנוגעת לישראל ולסביבתה הערבית. בהנחייתו של פרס, הכינו מומחים הקשורים למשרד החוץ תיק מרשים של פרויקטים כלכליים משותפים. משמעותית במיוחד הייתה ההצעה להקים, בכמה אתרים לאורך קווי התפר המפרידים בין ישראל ובין הגדה המערבית ורצועת עזה, פארקים תעשייתיים במימנם של סוכנויות בין-לאומיות ומשקיעים פרטיים. אלה יספקו תעסוקה לעובדים פלסטינים אגב עידוד שיתוף פעולה כלכלי ישראלי-פלסטיני והקטנת החיכוך או מראית העין של עליונות כלכלית ישראלית. (הדמיון לכמה מהרעיונות שהעלה מוחמד סיד-אחמד עשרים שנה קודם בולט בעליל).

גישה דומה הייתה צפויה גם לגבי יחסיה של ישראל עם ירדן. המלך חוסיין הבהיר היטב כי הוא מצפה ל"פירות של שלום" – שמיטת חובות וסיוע צבאי מצד ארצות-הברית, והשקעות מסיביות בכלכלתה של ירדן, כפיצוי על אובדן הכנסותיהם של העובדים הירדנים במפרץ. הוא גם ציין שהוא מוכן לפתח "שלום חם" עם ישראל, בניגוד בולט למדיניות הקרה של מצרים שהייתה כבר למשל וסמל. משרד החוץ הגיב בכרך עב כרס של פרויקטים הממוקדים בבקעת הירדן. היו בו מפעלי תשתית מרהיבים (למשל, תעלה הנמשכת מים המלח לנמל יחיד ביים סוף מעל מפרץ אילת, ונמל תעופה בין-לאומי משותף לאילת ולעקבה) וכן פארקים תעשייתיים באזורי גבול. ההצעה לקיים ועידת עסקים בין-לאומית הועלתה לראשונה במהלך ביקורו החשאי של פרס אצל המלך חוסיין בנובמבר 1993. (פרס רצה לקיים אותה בעמאן). המאמץ הישראלי לנצל את הסכמי אוסלו להשגת שלום עם ירדן היה בחיתוליו, ופרס ביקש להרחיב את סדר היום. המלך עדיין לא היה מוכן למהלך כה נועז בחורף של 1993-1994, אך ממשל קלינטון שוכנע לתת את חסותו לרעיון, וסייע לגייס את חסן מלך מרוקו: הוועידה הראשונה

התקיימה בקזבלנקה כעבור שנה, וועידה שנייה התקיימה בעמאן, באוקטובר 1995.

שתי הוועידות היו התכנסויות מרשימות ומוצלחות של אנשי עסקים ישראלים, ערבים ובין-לאומיים רבים, על אף שקשה להצביע על יוזמות עסקיות ישראליות-ערביות משותפות שצמחו מהן; אף על פי כן, השפעתן הייתה רבה כהפגנת הפוטנציאל הטמון בתהליך השלום. פרס המשיך ביוזמותיו וניסה להקים בנק אזורי מזרח תיכוני, במתכונת בנקים אזוריים בחלקים אחרים של העולם. הוא התקרב למימוש תוכניתו, אך גם ממשל קלינטון וגם מדינות ערב תמכו ברעיון זה בלב ולב, ועם דעיכתו של תהליך השלום הוקפא הרעיון לזמן בלתי מוגבל. ההבדלים בין גישותיהם של רבין ופרס לעשיית השלום בלטו לאור השינויים שהנהיג פרס עם כניסתו לתפקיד ראש הממשלה בנובמבר 1995, לאחר רצח רבין, בניהול המשא ומתן הישראלי עם סוריה. רבין הניח כי ישראל לא תוכל להשיג יותר משלום קר עם סוריה וכי אסד יקפיד על שלום מצומצם יותר מזה שנתן סאדאת. מערכת יחסים חמה וקרובה יותר תוכל להיווצר רק במרוצת הזמן. אך חוזה שלום וסידורי ביטחון מניחים את הדעת יבטלו את סכנתה של מלחמה קונוונציונלית, יסיגו את איראן חזרה לשולי המזרח התיכון, יפתרו את בעייתה של ישראל בלבנון ויבססו את ההסכמים עם ירדן והפלסטינים. הישגים אלה יצדיקו, כך סבר רבין, את הוויתורים שתאלץ ישראל להציע לדמשק.

פרס לא היה מעוניין בגרסה נוספת של שלום קר נוסח מצרים, וחשב שיהיה קשה לשכנע את הציבור בישראל לסגת מרמת הגולן בתמורה לשלום כזה. אך אם יהיה אפשר לקשור את כלכלתה של סוריה באופן הדוק יותר לכלכלה הגלובלית, אם יוזרמו אליה השקעות, אם יהיה אפשר לממש יוזמות עסקיות ישראליות-סוריות (בחסות או בשותפות אמריקנית במקרה

(הצורך), תפתח מערכת אינטרסים שתפחית את הסכנה לחידוש הסכסוך. ואם כמה מיוזמות משותפות אלה יקומו ברמת הגולן, תהיה "שכבת מגן" זו אמצעי ביטחון חשוב לא פחות ממערכת ביצורים נוספת, וסוריה תיאלץ לחשוב פעמיים לפני שתפתח במהלך שיסכן את השקעותיה ואת האינטרסים שלה בגולן.

יוזמות משותפות בגולן יקלו גם את ביצוע הוויתורים הישראליים, ויקהו את תחושת האובדן והפרידה. במונחים של תיאוריית פתרון-סכסוך – בעוד שרבין ביקש "הסדר" עם סוריה, פרס שאף ל"פתרון" או "יישוב הסכסוך". פרס גם שאף להפוך הסכם אפשרי עם סוריה לקרש קפיצה להסדר ישראלי-ערבי כולל. בדיוניו עם ממשל קלינטון, הוא העלה את הרעיון של מערכת ביטחון אזורית במזרח התיכון, אם כי לדעת האמריקנים, הרעיון טרם הגיע לכלל הבשלה. בינתיים דיונים בין ישראל לתורכיה הסתיימו בהסכם רשמי לשיתוף פעולה אסטרטגי. להלכה, מערכת יחסים ישראלית-תורכית זו הייתה יכולה להשתלב במערכת אזורית שתכלול את כל המדינות הערביות המרכזיות, אך למעשה ראו בנות-שיחה של ישראל, ובראש ובראשונה סוריה, במהלך זה צעד אנטי-ערבי, החייאת "ברית הפריפריה" של דוד בן-גוריון מסוף שנות ה-50. אסד הסתייג גם מההיבטים הכלכליים של מדיניות השלום של פרס, אשר אותם הוקיע כבר בעבר כמזימה ישראלית המכוונת נגד הלאומיות הערבית. את הרעיון של עסקים משותפים ראה כחדירה משפילה לענייניה של ארצו: כל מעורבות ישראלית בפרויקטים ברמת הגולן תתפרש כהנצחת נוכחותה באזור ותמנע ממנו את האפשרות לטעון לשחרור מלא של השטחים הסוריים שאבדו ב-1967. כפי שניסח זאת הביוגרף של אסד, פטריק סיל: "מרבית הסורים היו רואים בהסדר כזה חשיפת חברתם, תעשייתם, מסורותיהם התרבותיות וביטחונם הלאומי לחדירה

ישראלית עוינת. מבחינתו של אסד, הסכם כזה היה שם ללעג את הקריירה שלו כולה".¹⁵

מאלפת העובדה שהמשא ומתן בין ישראל לסוריה קרס במרס 1996 מסיבות הקשורות פחות לראייתו הקודרת של אסד את חזון היחסים הכלכליים עם ישראל ויותר לתגובתו ליוזמתו של ראש ממשלה שגילה להיטות להגיע עמו להסכם. אסד ניהל משא ומתן כעוס וזעוף עם ישראל כמי שכפאו שד, ועכשיו הצטמצמו האופציות המדיניות שלו. בתור עושה-שלום בעל כורחו הוא גמר אומר להסכים רק לבלתי נמנע, והפגין מורת רוח כלפי מהלך האירועים. אסד מתח ביקורת על כל מי שסטה מהמסלול שניסה להתוות – מי שנתן, לדעתו, יותר מדי לישראל, ובכך חתר תחתיו – ובה בעת מצא עצמו תחת ביקורת של מתנגדים סורים ואחרים לשלום עם ישראל, שציפו ממנו להמשיך לדבוק ברעיונות ובעקרונות שהיה מזוהה איתם בעבר. מי שחשבו ואמרו כי מושגים כגון "מהפכה", "אחדות ערבית" ו"סוציאליזם ערבי" איבדו מזמן את משמעותם וכי הבעת' היה למושג ריק מתוכן, אך קיוו נגד כל הסיכויים כי אסד יעמוד בפרץ, קיבלו את נכונותו לחתום על חוזה שלום עם ישראל באכזבה מרה. הקווים המפרידים בין עמדתו של אסד ובין עמדת מבקריו ובינה ובין עמדת מושאי ביקורתו שלו, הם ציוני דרך, ובבואנו למפות – ולהבין – את העמדות הערביות כלפי עשיית שלום עם ישראל עלינו להבין היכן הם נמצאים. קצות הקשת ברורים ומובדלים: בקצה האחד ההתנגדות המוחלטת של יריבי השלום האידיאולוגים, האסלאמים והאחרים, לכל הסדר או השלמה, ובקצה השני – תמיכה גלויה וחד-משמעית בשלום מלא עם ישראל. במרכז הקשת, מבדילות אבחנות דקות בין קבלה מאולצת של הפיוס ובין חוסר רצון כעוס להסכים לשלום, או ביקורת כלפי כל הסכם עם ישראל.

בשלהי תקופת אסד היה זה שר החוץ שלו, פארוק אל־שרע, שניסח בצורה אפולוגטית את גרסת המשטר באשר לנכונותו לחתום על חוזה שלום עם ישראל. תמציתה של גרסה זאת אומרת שחתימה על חוזה שלום עם ישראל פירושה מעבר ממאבק עם אויב קיומי לתחרות עם יריב. "שלום מיותם" הוא המונח שבו משתמש פואד עג'מי כדי לתאר את העמדה כלפי השלום עם ישראל שאימצה דעת הקהל הערבית.¹⁶

קשה למדוד דעת קהל בכל ארץ שהיא, ובמיוחד בארצות שבהן שורר משטר בלתי דמוקרטי או דמוקרטי למחצה; אך דומה שבמקרה זה אין פער בין רחשי לב כלל הציבור ובין העמדות שמציגים אינטלקטואלים וחוגי המשכילים. בכולן יש נימה של תבוסה. שנים אלה לא היו טובות לעולם הערבי. אידיאולוגיות ישנות גוועו או התיישנו ולא הוחלפו באחרות; התקוות הגדולות של "עשור הנפט" התנפצו זה כבר. צדאם חוסיין הובס במלחמת המפרץ, ואף ששכניו הקרובים נשמו לרווחה, היו שקיוו להתחדשות הלהט, הרוח והאידיאלים המהפכניים, והתאכזבו מרה. סוף המלחמה הקרה והתפוררותה של ברית המועצות הותירו את ארצות־הברית במעמד של השפעה יתרה במזרח התיכון. האסלאם הפוליטי, מקור לאיום ולהתחדשות גם יחד, עבר ככל הנראה את נקודת השיא שלו. וגם אם המשטרים הערביים מראים עמידות מפתיעה, זו אינה עולה בהכרח בקנה אחד עם פתיחות וחדשנות. בנסיבות אלה, שלום עם ישראל שיושג בתנאים קרובים יותר לעמדה הישראלית מאשר לערבית, נתפס כהשפלה נוספת. המשורר הסורי הגולה ניזאר קבאני, ממבקרי הרהוטים והחריפים ביותר של "הסדר הערבי", פירסם באוקטובר 1995 שיר נוקב ורבי־עוצמה ובו הביע את סלידתו מהסכמי אוסלו ומ"המצב הערבי" שחשפו. "חומות הבושה

האחרונות נפלו", כתב, "עלצנו ורקדנו והתברכנו על שחתמנו על שלום הפחדנים"¹⁷.

הייתה זו כניעה משפילה, שבה מיהרו הערבים לנשק את נעלי "הרוצח... הותירו בידינו קופסת סרדינים ושמה עזה ועצם יבשה ושמה יריחו... אחרי הרומן החשאי באוסלו, יצאנו עקרים. נתנו לנו מולדת קטנה מגרגר חיטה". ועסקה זו נחתמה בארצות-הברית – "הנדוניה הייתה בדולרים... העוגה, מתנה מאמריקה". אך זעמו האמיתי של קבאני הופנה נגד הממסד הערבי הפוליטי, שעליו הוא הטיל את האחריות לאומללות ולהשפלה שבתנאי השלום עם ישראל, ולהידרדרות המקיפה יותר, שהגילויים שלה ותוצאותיה מגולמים בהסכמי אוסלו.

מי ישאל את השליטים על שלום מוגי הלב על שלום המכירה בתשלומים והשכירה בתשלומים על שלום הסוחרים והמנצלים? מי יוכל לשאול אותם על שלום המתים?

הם קִסו את הרחוב ורצחו את כל השאלות ואת השואלים. מה שביטא קבאני בשירה, אמרו אחרים בפרוזה. אדוארד סעיד, בכיר האינטלקטואלים הפלסטינים, שהיה מתומכי ערפאת כמה שנים קודם, הוקיע את הסכמי אוסלו וכינה אותם "מכירת חיסול". בספרו הפוליטיקה של הנישול, הוא כתב:

משנמוג חלק מן האופוריה לאחר החגיגה הגדולה של פריצת הדרך, אפשר עתה לחזור ולבחון את ההסכמים בין אש"ף לישראל בשכל ישר כנדרש. בחינה כזו מעלה תמונה של עסקה פגומה, הנוטה עוד יותר לרעת הפלסטינים משהונח תחילה. חזות עסקי השעשועים של הטקס בבית הלבן ב־13 בספטמבר, המחזה המשפיל של יאסר ערפאת המודה לכולם על השעיית מרבית זכויותיהם של בני עמו והביצוע החגיגי של ביל קלינטון... כל אלה מסתירים

באורח זמני בלבד את ממדיה המדהימים של הכניעה הפלסטינית הפתאומית, המדיפה את ריח תשישותה של ההנהגה הפלסטינית וערמומיותה של ישראל... לסיכום, עלינו לצאת ממצב האומללות הרופסת שבו נשאנו ונתנו לאמיתו של דבר על הצהרת העקרונות של אוסלו ולחתור להסכמים מקבילים עם ישראל והערבים, הנוגעים לשאיפות הפלסטיניות הלאומיות ולא המוניציפליות. אך אין בכך לשלול התנגדות לכיבוש הישראלי, הנמשך ללא הגבלת זמן.¹⁸

שם השיר של קבאני הוא "אל־מוהַרְן־ילון" (הנחפזים) – כינוי גנאי לערבים שאצה להם הדרך להשיג נורמליזציה עם ישראל. מונח זה, שבו השתמש משורר זועם כדי להוקיע את הממשלות הערביות, בעיקר אלה של מצרים וסוריה, על תמיכתן במגעיים, במדיניות ובהסכמים שנואים – אלה המונחים הביקורתיים שנקטו למרבה האירוניה הממשלות הערביות עצמן כלפי מי שהן האשימו בתשוקה "לנרמל" את היחסים עם ישראל מהר מדי. הדבר מדגיש שני היבטים חשובים בגישה הערבית לעשיית שלום עם ישראל: מרכזיות רעיון הנורמליזציה ומערכת היחסים המורכבת בין המעמדות הפוליטיים השליטים ובין החברות שלהם בכל הנוגע לסוגיה זו. בדין ציין עג'מי שהסתייגויות מיחסים עם ישראל היו נושא שבו יכלו ממשלות אוטוקרטיות ו"החברות האזרחיות" שלהן לגלות תמימות דעים ולארגן סביבו מעין "חלוקת עבודה". אם נוח לסאדאת ולמובארכ לשמור על שלום "קריר" עם ישראל, מדוע לא יניחו לארגונים מקצועיים מצריים להחרים את עמיתיהם הישראליים, או יאפשרו לעיתונות המצרית לשחרר את זעמה ומפח נפשה בגידופים נגד ישראל? הוא הדין במשטר סורי הנושא ונותן על שלום עם ישראל ומנסה להשיג שלום מצומק ביותר: גם הוא יוכל להסתייע בתהליך

המשא ומתן בהצהרותיהם של סופרים ועיתונאים סורים בגנות נורמליזציה עם ישראל. וגם ערפאת אינו יכול לבוא בטרוניה אל אדוארד סעיד, הישאם שראבי או האינטלקטואלים הפלסטינים החשובים האחרים על שמתחו ביקורת על הסכמי אוסלו, שהרי הוא עצמו ציין בפומבי ש"המאבק נמשך", כשהוא נסחף מפעם לפעם לרטוריקה מתלהמת. באמצע שנות ה-90 החליף המונח "נורמליזציה" את "השלום הקר" כמושג המפתח בדיון על אופיו של השלום הישראלי-ערבי.

מעניינת ומשמעותית היא העובדה ששינוי זה מיקד את הדיון ברעיון שהיה קרוב ביותר למטרתה המקורית של הציונות, שביקשה לנרמל את מצבם של היהודים בהקמת מדינה שבה יוכל העם היהודי לפתח חברה וכלכלה בריאות. כפי שראינו, הדבר לא אירע ב-1949. מדינה יהודית קמה ושרדה את מלחמת 1948, אך לא הצליחה להשיג את הכרת מדינות ערב בעצם קיומה. סירוב, דחייה וחרם היו כלי הנשק היעילים ביותר בידי הצדדים הערביים בסכסוך הערבי-ישראלי.

כך דחו את המדינה החדשה שכנותיה הקרובות, העולם המוסלמי כולו ולימים ברית המועצות ומרבית מדינות העולם השלישי. אף על פי כן שיגשגה ישראל, אך מצבה האזורי ומצבה הבין-לאומי לא היו נורמליים. שלום עם הערבים היה המפתח לנרמול שני המצבים. סוף המלחמה הקרה ותחילתו של תהליך מדריד שיפרו את מצבה הבין-לאומי של ישראל, אך נרמול "המצב הישראלי" לא היה בגדר האפשר ללא יישוב הסכסוך הישראלי-ערבי. עם המשא ומתן על הסכמים חדשים, החתימה עליהם וביצועם בשנים 1992-1995, נודעו לנורמליזציה שתי משמעויות שונות: כינון יחסי שלום נורמליים דו-צדדיים בין ישראל ובין שותפותיה הערביות העיקריות; ומידה רבה יותר של נורמליזציה במעמדה של ישראל במזרח התיכון בעצם

השתתפותה במסגרות אזוריות ובין־לאומיות לצד נציגים ערבים ואחרים. התגובה הערבית לשאיפה הישראלית לנורמליזציה הייתה מגוונת ביותר. עמדתה המקורית של סוריה בשיחות הדור־צדדיות של 1992-1993 הייתה כי נורמליזציה חורגת מתחום השלום שהתיר הקונצנזוס הערבי לצורך השבת השטחים שאיבדה סוריה ב־1967. הסורים קיבלו בא־ירצון את רעיון השלום החוזי, אך המשיכו לטעון כי ההגדרה הישראלית של נורמליות – למשל, בתרבות, במסחר וביחסים כלכליים – נוגעת לסוגיות המצריכות את הסכמת ה"חברה" ולא הממשלה, וכי התנאים שיאפשרו יחסים כאלה יוכלו להתפתח רק בחלוף הזמן. באוגוסט 1993, כשביצע רבין את "המהלך ההיפותטי" שלו וכלל נורמליזציה בהצעת השלום הישראלית, הגיב אסד באומרו לוורן כריסטופר כי הוא "אינו אוהב" ו"מתקשה לקבל" מונח זה; נדרשה שנה נוספת של שיחות תלת־צדדיות עם ישראל וארצות־הברית עד שסוריה הסכימה לנורמליזציה מוגבלת ומוגדרת היטב כחלק מיחסי שלום אפשריים עם ישראל. עמדה סורית זו שיקפה, ללא ספק, את סגנון המשא ומתן במשטרו של אסד. כל הנושאים והפרטים היו נתונים למשא ומתן נוקשה: ככל שישראל השתוקקה לנורמליזציה, כך האמיר המחיר שיהיה עליה לשלם. מטבע הדברים, ניסתה סוריה גם לדבוק בתקדים המצרי של שלום קר. מצרים חתמה על חוזה שלום מלא, ובו נספחים רבים העוסקים בנורמליזציה רחבה ביותר, ואחר כך מצאה את הדרך לרוקן הסכמים אלה מתוכן, אגב שמירה על מהות היחסים שנכוננו בתום המלחמה ומעמדם הרשמי. אפשר שסוריה תוכל להשיג הישג דומה בכך שתעקוף לגמרי את סוגיית הנורמליזציה. אסד גם חש כי אל לו להסתפק בשכפול ההסכם המצרי עם ישראל (אם ההסכם שלו עם ישראל ייראה כהעתק של הסכמי קמפ־דיוויד, הוא יתקשה להסביר מדוע לא חתם עליו

חמש־עשרה שנה קודם) ושאף להישג שיהיה, לפחות בהיבט מרכזי אחד, טוב יותר מן השלום שעשה סאדאת. לימים הבין אסד כי לא יוכל להשתמש בתקדים שהציבה מצרים כשהשיגה נסיגה מלאה של כוחות ישראליים משטחה, אם לא יציע בתמורה חוזה דומה של שלום עם נורמליזציה, לפחות על הנייר. מעבר לשיקולים אלה קיננו בסוריה חששות אמיתיים משאיפותיה של ישראל ומזימותיה לאחר שיושג שלום. אסד לא התעתד לפתוח את סוריה לעסקים ולטכנולוגיה ישראליים, או לשקול יצירת "מזרח תיכון חדש" על חורבות אותו עולם ערבי, שבעיני הערבים היה מושג חופף כמעט למזרח התיכון המאוכלס אכן ברוב ערבי־אסלאמי. הועלתה תיאוריה כי אסד היה מודאג מן ההשפעות המערערות של שלום עם ישראל עד כדי כך שלא רצה באמת ובתמים להגיע להסכם, והוא נשא ונתן "בהילוך סרק".¹⁹ אך זו הגזמה. אסד האמין כי משטרו יוכל להתמודד עם ההשפעות של שלום ונורמליזציה מצומצמת עם ישראל, אך מטרתו הייתה להגביל את ישראל, ולא לסייע בהשתלבותה במזרח התיכון. באוקטובר 1995 הוא יצא בחריפות נגד עצם הרעיון:

אני תוהה ביחס לרעיון זה בעתיד הערבי הרחוק, וביחס לערכיו ותפקידו בהווה ובעתיד... זו המטרה שהם מבקשים... מדוע מייסדים את המזרח התיכון? המזרח התיכון כבר קיים. הדבר המוזר הוא הצגת המזרח התיכון כחלופה לערביות...²⁰

כפי שראינו לעיל, ב־1995 ננעל אסד בעמדה לא נוחה ביחסו אל האדריכל הישראלי של חזון "המזרח התיכון החדש", שהיה מוכן להרחיק לכת הרבה יותר מרבין, אך עמד על "איכות" ו"עומק" ביחסי השלום החדשים, וראה בנורמליזציה ובשיתוף פעולה כלכלי את המפתח להשגתם. קשייו של אסד ביחס לגישה

זו היו מרכיב חשוב באי־היכולת להשיג פריצת דרך. ואשר למצרים, על אף שקיים ממד פנימי ליחסה השלילי לנורמליזציה עם ישראל,²¹ הרי הוא בראש ובראשונה תוצאה של שיקולי מדיניותה האזורית. מצרים הייתה שותפה לחששותיה של סוריה באשר ל"מזרח תיכון חדש", אך בעוד שדמשק השמיעה את מחאותיה והתנגדותה משולי הזירה, נאלצה מצרים, מעצם היותה הן עמוד תווך של תהליך השלום והן מבקרת של התקדמותו המופרזת, לדעתה, לאמץ מדיניות מורכבת הרבה יותר. ניצחונו של נתניהו ודעיכתו של תהליך השלום פישטו את בעיותיה, שכן תפקידה האזורי של ישראל נחלש ומצרים יכלה לעבור מביקורת עדינה ועקיפה על בהילותו המוגזמת והמוקדמת מדי של העולם הערבי להגיע לנורמליזציה עם ישראל לביקורת הנורמליזציה בתור שכזאת. "נורמליזציה היא המצאה ישראלית", הצהיר אוסאמה אל־באז, דיפלומט מצרי מעמיק במיוחד, "ומשמעותה היא כינון מערכת יחסים מיוחדת. מערכת יחסים שכזאת חייבת להתבסס על תפיסה משותפת של העתיד ועל אינטרסים משותפים כלפיו, ואלה נעדרים מהתקדמות אמיתית ומהתנהגות ישראלית נורמלית, העומדת בקריטריונים משפטיים; אין אפשרות לקיים יחסים נורמליים פן יופר האיזון".²²

ירדן עיצבה את מדיניות השלום שלה בדרך שלישית. היא הייתה מוכנה להציע לישראל שלום חם בתמורה לתגמולים שציפתה לקבל בתחומים אחרים ביחסיה עם שכנתה. המשטר ההאשמי לא חשש מהשפעת יחסים נורמליים עם ישראל על יחסי הפנים שלו או מהתפקיד האזורי המרכזי שתמלא ישראל על חשבון כמה מיריבותיה של ירדן. אך מהלך האירועים בשנים האחרונות הפך מדיניות שכזאת לבלתי אפשרית. רצח רבין, התנגדות מבית, אי־מימוש "תמלוגי השלום" המצופים והדעיכה הכללית של דיפלומטיית השלום אילצו את המלך חוסיין להקטין

את עוצמת השלום והנורמליזציה. ועכשיו, תחת יורשו, יחסיה של ישראל עם ירדן אינם נראים שונים בהרבה מיחסיה עם מצרים. בה בעת, הגישה הפלסטינית לסוגיית הנורמליזציה נטולת עכבות להפליא. הדבר נשמע אולי מפתיע, בהתחשב באופיו המר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אך הוא מובן לחלוטין אם מביאים בחשבון את המציאות של שתי חברות השלובות זו בזו. מכל מקום, יכולת ההשפעה של הפלסטינים על תהליך השלום נובעת בעיקר ממעמד המרכזי בקביעת הלגיטימציה וסופיות ההסדר. עניין חיוני זה נוגע בלב יחסיה של ישראל עם העולם הערבי. ישראל נראית לערבים כישות רבת-עוצמה, תקיפה ומאיימת, בשעה שאזרחי ישראל היהודים ומנהיגיה אפופים תחושות של פגיעות ורדיפה. הערבים מאמינים באופן עקרוני שהזמן מיטיב עמם, וישראלים רבים סבורים כמותם. אך המסקנות שמסיקים שני הצדדים מאותה השקפה ממש, בנוגע לאופיו של ההסדר הסופי, שונות לחלוטין. הישראלים מציעים לוותר באופן סופי על נכסים ממשיים תמורת ההבטחה כי ההסדר מוחלט וסופי, ולא פתוח. שאיפה זו עומדת בניגוד לנטייה ערבית למנוע מישראל נכס זה בדיוק – תחושה מעוררת ביטחון של סיום מוחלט.

מאז ועידת קהיר, ביוני 1996, קיימת הגדרה ערבית רשמית של התנאים שבהם יהיה אפשר להשיג שלום ישראלי-ערבי כולל (ובמשתמע, את סיומו של הסכסוך הישראלי-ערבי): דבקים באחריותם הלאומית, מאשרים המנהיגים הערבים כי השגת שלום כולל וצודק במזרח התיכון מחייבת נסיגה ישראלית מלאה מכל השטחים הפלסטיניים הכבושים, לרבות ירושלים הערבית, שתאפשר לפלסטינים לממש את זכותם להגדרה עצמית ולהקים מדינה עצמאית, שבירתה היא ירושלים הערבית. זאת, מפני שהבעיה הפלסטינית היא לב הסכסוך הישראלי-ערבי.

מנהיגי ערב קוראים גם לנסיגתה המלאה של ישראל מרמת הגולן הסורית אל קווי 4 ביוני 1967, ולנסיגה מלאה וללא תנאי של ישראל מדרום לבנון ומהבקאע המערבית, עד לגבול הבין־לאומי, על פי החלטות מועצת הביטחון 242, 338 ו־425, והעיקרון של שטחים תמורת שלום. על בסיס עקרונות אלה, הם קוראים לחידוש השיחות בכל המסלולים. מחויבותן של ארצות ערב להמשך תהליך השלום, במטרה להשיג שלום צודק וכולל המעוגן בלגיטימציה בין־לאומית, היא יעד וכן בחירה אסטרטגית. מחויבות זו מצריכה התחייבות רצינית וחד־משמעית דומות מצדה של ישראל, החייבת לעמול להשלמת תהליך השלום בדרך שתשיב את הזכויות ואת האדמות הכבושות ותבטיח את ביטחונן המאוזן והשווה של כל המדינות באזור, על פי העקרונות שעליהם הוסכם בוועידת מדריד, ובמיוחד עקרונות השטחים תמורת שלום, והביטחונות שניתנו לצדדים.

המנהיגים הערבים מדגישים את דבקתם בהחלטות האו"ם, שאינן מקבלות שום מצב הנובע מפעילות ההתנחלות הישראלית בשטחים הערביים הכבושים ואינן מכירות בו. הם רואים פעולות התנחלות אלה כלא חוקיות ולא מחייבות. הם רואים בבניית ההתנחלויות ובהבאת מתנחלים אליהן הפרה של ועידת ז'נווה ומסגרת מדריד ומכשול לתהליך השלום. הם קוראים להפסקת כל פעילות התנחלותית ברמת הגולן הכבושה ובשטחים הפלסטיניים הכבושים, במיוחד בירושלים, ולפירוק התנחלויות אלה. הם גם דוחים כל שינוי באופייה של ירושלים הערבית ובמעמדה החוקי. הם מדגישים כי שלום כולל וצודק במזרח התיכון לא יושג עד שיימצא פתרון לסוגיית ירושלים ולבעיית הפליטים הפלסטינים, שמוקנית להם זכות שיבה על פי הלגיטימציה הבין־לאומית והחלטות האו"ם.²³ [הדגשת המחבר]

ממרס 2002 הוחלפה נוסחת הקונצנזוס הערבי ביחס לשלום עם ישראל ב"יוזמת השלום הסעודית", שאומצה בוועידת הפסגה הערבית בבירות והפכה ל"יוזמת השלום הערבית". ירדן, המודאגת מהשפעת הסכסוך המחריף בין ישראל לפלסטינים על מעמדה שלה, וערב הסעודית, שנוסף על דאגה דומה חרדה לתדמיתה אחרי פיגועי 11 בספטמבר, מילאו תפקיד מוביל בשינוי הקונצנזוס הערבי בנוגע לדמותו של פתרון הקבע. הטקסט שאימצה פסגת בירות חזר ואישר את ההחלטות שהתקבלו ב־1996 והתקדם מעבר להן. בליבת היוזמה של 2002 נמצאו היסודות הבאים:

1. נסיגה ישראלית מלאה מהשטחים שנכבשו מאז 1967, ובכללם רמת הגולן הסורית, לקווי 4 ביוני 1967 וכן מהשטחים שנותרו כבושים מדרום לבנון.
2. השגת פתרון "צודק ומוסכם" לבעיית הפליטים הפלסטינים בהתאם להחלטת עצרת האו"ם מספר 194.
3. הסכמה "ישראלית" להקמת מדינה פלסטינית עצמאית וריבונית בשטחים הפלסטיניים הכבושים מאז 4 ביוני 1967 בגדה המערבית וברצועת עזה שבירתה במזרח ירושלים.

מדינות ערב קבעו כי לאחר שישראל תיסוג מן השטחים והמדינה הפלסטינית תקום, הן תראינה את הסכסוך עם ישראל כסכסוך שהסתיים, יחתמו על הסכם שלום עם ישראל, ישיגו ביטחון לכל המדינות באזור ו"יכוננו יחסים נורמליים עם ישראל במסגרת שלום כולל ומבטיח את דחייתן של צורות יישובם [או אזורחם על פי האופן שבו מפרשים את המונח "תְּוֹטִין"] של הפלסטינים הסותרות את התנאים המיוחדים של הארצות הערביות המארחות". חשוב לזכור שלצד החלטות הפסגה פורסמה בסופה גם הודעת סיכום שכללה התייחסות שונה לגמרי

לסוגיית זכות השיבה. העמימות שבה טופלה סוגיה זאת בהחלטת הפסגה הוחלפה בהודעת הסיכום בדרישה מפורשת "להבטיח את זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים המבוססת על ההחלטות הלגיטימיות הבין-לאומיות [לשון אחר האו"ם] והמשפט הבין-לאומי כולל החלטת האו"ם 194 ודחייה של כל פתרון שכלל את "יישובם או אזרוחם הרחק מבתיהם". מעניין שוועידת הפסגה הערבית בריאד ב־2007 אימצה את היוזמה הערבית בלי לחזור על נוסח הודעת הסיכום של פסגת בירות.²⁴

את יוזמת השלום הערבית אפשר לנתח בשני אופנים שונים לגמרי: האחד, ניתוח טקסטואלי – ניתוח ששם את הדגש על פירושם המדויק והמשתמע של המונחים וצירופי המילים המופיעים בהודעה. בהקשר זה עוררה היוזמה הערבית ויכוח בין מומחים (ושאינם מומחים) בישראל לגבי שני עניינים הנוגעים לסוגיית השיבה. בנוסח היוזמה אין אזכור מפורש לתביעת השיבה, אך הטקסט עומד על התביעה הערבית המסורתית לפתרון "צודק" לבעיית הפליטים הפלסטינים ונדרש להחלטת האו"ם מספר 194 שממנה נשאבת התביעה לזכות השיבה. תביעה זו מאוזנת במידה מסוימת בהוספת הביטוי "מוסכם" ביחס לפתרון, מה שאמור לאפשר לישראל להתנגד לדרישות פלסטיניות, שלא תהינה מקובלות עליה. מחלוקת אחרת נוגעת למונח "תוטין", שאחדים מפרשים כ"יישוב" או "יישוב מחדש" ואחרים כ"אזרוח". מחלוקת זאת נראית עקרה. בין שמתנגדים ל"יישוב" ובין שמתנגדים ל"אזרוח" עדיין נותרת פתוחה שאלת עתידם של הפליטים הפלסטינים וצאצאיהם והנוסחה שתאומץ כחלק בפתרון הקבע.

השני מייחס חשיבות פחותה לניסוח ולפלפול טקסטואלי ומקנה חשיבות רבה יותר לאפשרות לשבץ את ההסדר הישראלי-

ערבי בהסדר אזורי כולל. אבל הניסיון להעתיק את הדגש מניתוח משפטי־טקסטואלי דקדקני לעיסוק במציאות הפוליטית והדיפלומטית נתקל בקשיים מסוג אחר. יוזמת השלום הערבית מושתתת על טקסט פשוט אך מצומצם; כדי להקנות לה תוקף יש לפתח אותה לתוכנית פעולה מלאה. כדי להתקדם מנקודת המוצא שהיוזמה מציבה, צריך מנהיג ישראלי לאמץ אותה ולהיכנס לדו־שיח עם מחבריה והעומדים מאחוריה. דא עקא, שבקבלת היוזמה כנקודת מוצא כרוכה הסכמה מראש לנסיגה מלאה בחזיתות הפלסטינית והסורית.

קושי זה מסביר מדוע מנהיגים ישראלים שוחרי הסדר כאהוד אולמרט וציפי לבני, שהשתעשעו ברעיון של מתן תגובה לגרסה משופרת של היוזמה, המשיכו בסופו של דבר ללכת בנתיבים המוכרים של משא ומתן ישראלי־ערבי. במהלך העשור הקודם נהייתה יוזמת השלום הערבית לאחת הסוגיות שחצצו בין שני המחנות היריבים שהתמודדו על הגמוניה אזורית במזרח התיכון. המחנה המתון או השמרני בהנהגת מצרים, ערב הסעודית וירדן הוא ששקד על קידומה של תוכנית זאת. מנהיגיו ראו את איראן ולא את ישראל כאיום העיקרי על האינטרסים שלהם ואכן ביקשו ליישב את סכסוך ישראל־ערב כדי שיוכלו להתפנות לעסוק בבעיה העיקרית שעל סדר יומם – איראן. איראן נאבקה במחנה זה והקימה את "ציר ההתנגדות" (מוקאוומה). התנגדות הייתה בעת ובעונה אחת הלך רוח ותוכנית קונקרטיית במאבק נגד ארצות־הברית וישראל. איראן ובעלות בריתה שללו את עצם רעיון ההשלמה עם ישראל. תהליך השלום של שנות ה־90 נתפס והוצג על ידם כניסיון להכניע את העולם הערבי ולמקם אותו בתוך "סדר אמריקני". התנגדות לארצות־הברית וישראל ולתהליך השלום הייתה ציווי אידיאולוגי. היה חשוב להביס את רעיון השלום ובמקומו להניף את נס ההתנגדות והניצחון.

סוריה מילאה תפקיד תמוה: היא הייתה בעלת הברית האזורית של איראן ושיתפה פעולה בקידומו של ציר ההתנגדות ובה בעת לא פסלה את רעיון המשא ומתן עם ישראל ואף ניהלה משא ומתן כזה קרוב לשנתיים.²⁵ בין עמדותיהן של ארבע השותפות לציר ההתנגדות היו הבדלים משמעותיים. באיראן נוספו עם השנים ניואנסים שנבעו מתמורות אישיות ופוליטיות. בעיקרו של דבר, שלילה של ישראל ושל זכותה להתקיים, מתוגברת בעמדות שליליות כלפי היהדות והיהודים, מקורה במורשתו של האסלאם השיעי, ואיראן אימצה אותה כעמדה בסיסית (ולעיתים ככלי שימושי) במדיניותה האזורית. האייתוללות התייחסו לשלום עם ישראל ביוזמת ארצות־הברית כאל אקט של כניעה, שחובה להיאבק בו. מאידך גיסא, התנגדות אפקטיבית לישראל תוכיח את חוסר התוחלת שבכניעה. במרוצת הזמן נוסף לגישה זאת מוטיב: ישראל אמנם שטנית, אך לא חזקה. היא עוברת תהליך של דעיכה ומפלתה הוא עניין אפשרי ולא רחוק. בין בעלות בריתה ולקוחותיה של איראן עמדתו של חזבאללה ביחס לישראל היא הקרובה ביותר לזו של טהראן. במאי 2000, לאחר הנסיגה החד־צדדית של ישראל מלבנון נשא מנהיג הארגון, חסן נצראללה, את נאום "קורי העכביש" המפורסם כשהוא משתמש בדימוי זה לתאר את ישראל כישות דוחה וחלשה כאחת. תשע שנים אחר כך הוצגה עמדתו העדכנית של חזבאללה במסמך המדיני שהוגש לעצרת הכללית של הארגון ב־30 בנובמבר 2009:

אנחנו ניצבים בפני שני מסלולים סותרים. האחד, ממזג התנגדות פעילה (מקאומה) עם התנגדות סבילה (מומאנעה). מסלול זה מושתת על ניצחונות צבאיים והצלחות מדיניות... הוא משקף דבקות במטרה. על אף אתגרים רבים הוא הצליח להטות את מאזן הכוחות האזורי עבור ההתנגדות ותומכיה. המסלול השני, שליטה

ושתלטנות אמריקנית וישראלית... נתיב זה ספג מכות צבאיות וכישלונות מדיניים... כיום אנחנו בעיצומן של תמורות היסטוריות המבשרות את שקיעתה של ארצות-הברית כמעצמה הגמונית... אנחנו חוזים גם בתהליך מואץ של דעיכת הישות הציונית...

נצראללה, שהקריא את הטקסט, המשיך לתאר את תולדות הצלחותיה של ההתנגדות בין 1982 ל-2006 ולהוקיע את אופייה של ישראל ואת קיומה:

התנועה הציונית היא תנועה גזענית וחודה של השתלטנות והשחצנות המערבית. במהותה היא פרויקט של התנחלות, ייחוד והתפשטות. המאבק שאנו מנהלים נגד האויב הציוני והקולוניאליסטי הוא מאבק קיומי והגנה עצמית נגד הכיבוש, התוקפנות והגזל של ישראל המאיימת על עצם קיומנו. התוצאה הטבעית היא שישות גזלנית ומלאכותית זאת מוצאת עצמה במצב של מצוקה קיומית... חובתה של האומה כולה היא לא להכיר בישות זאת, יהיו הלחצים והאתגרים אשר יהיו. במקום זאת עלינו לפעול כדי להביא לשחרור האדמה אשר נשדדה והזכויות שנבזזו גם אם ייארך הדבר זמן רב וידרוש קורבנות מרובים. עמדתנו ביחס לאופציה של הסדר דיפלומטי וההסכמים שכבר נחתמו... הייתה ונשארה התנגדות מוחלטת לעצם הרעיון של אופציה מדינית. כך גם לגבי עצם הרעיון של הסדר עם הישות הציונית המושחתת על הכרה בקיומה וויתור על האדמה בפלסטין הערבית והאסלאמית שישות זאת גזלה. עמדתנו זאת עקבית וקבועה וסופית.²⁶

עמדתו העקרונית של חזבאללה לא השתנתה בעשורים בראשונים של המאה ה-21, והוא ממשיך להתכונן לעימות הבא

עם ישראל ועושה זאת בהנחיית פטרוניו האיראניים. הנזק הרב במלחמת לבנון השנייה הרתיע את חזבאללה, אך הוא מרוסן בראש ובראשונה בשל חששה של איראן שהתנגשות נוספת בינו ובין ישראל תביא לתקיפה ישראלית על מתקני הגרעין שלה. איראן ממשיכה לספק לחזבאללה טילים מתקדמים, ומשדרגת את מצבור הנשק שלה כהרתעה היעילה ביותר העומדת לרשותה נגד מתקפה ישראלית אפשרית.

ההתנגדות המוגבלת של חזבאללה למשא ומתן שמנהלת ממשלת לבנון עם ישראל על חלוקת המים הכלכליים לאורך החופים של שתי המדינות, אינה מפתיעה כפי שהיא עשויה להיראות במבט ראשון. השגתו של הסכם כזה תאפשר ללבנון לנצל את הגז הנמצא בחופיה, ולהזרים הכנסות ניכרות לכלכלה הדווייה של לבנון. תוצאה מעין זאת תהיה רצויה ביותר לחזבאללה, והוא מוכן להכיל אותה כשהוא טוען שמשא ומתן כזה הוא עניינה של ממשלת לבנון שבו אין הוא חפץ להתערב.

למרבה האירוניה נאלץ חמאס, הלקוח הפלסטיני העיקרי של איראן, לסטות לעיתים מעמדתו הבסיסית בשל התפקיד שהוא ממלא בפוליטיקה הפלסטינית. כפי שניתן ללמוד מהאמנה שאימץ חמאס ב־1988 מדובר בארגון שנוסף על היותו אנטי־ציוני הוא גם אנטישמי.

חמאס רואה את ארץ ישראל כולה כהקדש דתי אסלאמי (וקף) שאין לוותר על אף שעל שלו. הוא דוחה את הרעיון של יוזמות שלום ו"את מה שנקרא פתרון בדרכי שלום וועידות בין־לאומיות בעניין הפלסטיני".²⁷

עמדות אלה אומצו ובוטאו על־ידי שורה של מנהיגי חמאס במהלך שני העשורים האחרונים. אך בה בעת, כאשר חשה הנהגת חמאס צורך לבטא עמדות מתונות ופרגמטיות יותר, משיקולים טקטיים, היא מצאה דרך לעשות זאת. דוגמאות

לכך אפשר למצוא בסביבות הבחירות של 2006, כאשר חמאס ופת"ח חתמו על הסכם פיוס שלא יושם, במכה ב־2007, וכאשר הסעודים הפעילו על חמאס לחץ להימנע ממתחת ביקורת על "יוזמת השלום הערבית". הדוגמה הבולטת ביותר להתנהלות פרגמטית של חמאס הייתה רעיון ההודנה (שביתת נשק עם האויב המותרת על פי האסלאם) שתוכרז לחמש שנים ותתבסס על כינון מדינה פלסטינית בגבולות 1967 שבירתה ירושלים, על פינוי כל ההתנחלויות והסכמה ישראלית לזכות השיבה בלא שהפלסטינים ייאלצו להכיר רשמית בישראל ולהסכים לקץ הסכסוך. בהזדמנויות אחרות התוו דוברים של חמאס את "אסטרטגיית השלבים" שהייתה מקובלת בשנות השבעים. על פי אסטרטגיה זאת יחיל חמאס ריבונות פלסטינית על כל פיסת אדמה שאותה יוכל לשחרר וימשיך להתקדם בשלבים עד להשגת המטרה הסופית. הנהגת חמאס השכילה למתן את השפעתן של הצהרות "מתונות" מעין אלו באמצעות דוברים אחרים שהכחישו את הדברים או השמיעו הצהרות סותרות.²⁸

באפריל 2017, בהשפעת "האביב הערבי", נפילת משטרו האסלאמיסטי של מוחמד מורסי במצרים והתפתחויות נוספות באזור, חשה הנהגת חמאס צורך לנסח עמדה פרגמטית יותר. היא לא הכניסה שינויים באמנת הארגון, אלא פרסמה "מסמך של עקרונות ומדיניות כללית". את המסמך פרסם ח'אלד משעל, ראש הלשכה המדינית של התנועה, במהלך מסיבת עיתונאים בקטר, יחד עם מנהיג התנועה בעזה, יחיא אל־סנואר. זאת כאשר המנהיג הבכיר, אסמאעיל הניה, צופה באירוע מעזה. המסמך החדש מחק את החלקים האנטישמיים מן האמנה, ריכך את האוריינטציה הדתית שלה וחשוב מכל - הצהיר שחמאס תראה בהקמת מדינה בקווי 4 ביוני 1967 (כולל חזרת פליטים לבתיהם) נוסחה לאומית מוסכמת.

לצד ההסכמה להקמת מדינה פלסטינית, התנועה לא הצהירה או רמזה שתהיה מוכנה להכיר בישראל, להגיע איתה להסכם, או לאמץ את הסכמי אוסלו. המסמך של אפריל 2017 שיקף הכרה בנסיבות הפוליטיות הקיימות בעולם הערבי ובקהילה הפלסטינית באותה העת, ונועד לסייע למאמץ של חמאס להפיל את ההנהגה הפלסטינית ולהשתלט על אש"ף. פרסום המסמך עורר ויכוח חריף בישראל ובין מומחים לפוליטיקה פלסטינית, כאשר חלק ראו בו צעד לקראת פרגמטיזם והשתתפות אפשרית בתהליך שלום, בעוד אחרים ראו בו צעד טקטי במהותו, שלא שיקף כל שינוי עמוק באופי ובאוריינטציה של חמאס.

סוריה ניהלה מדיניות נפתלת עוד יותר מזאת של חמאס. בעלת בריתה העיקרית של איראן באזור "קיבלה" את יוזמת השלום הערבית (לאחר שהוכנסו בה שינויים שהביאו בחשבון את האינטרסים והרגישויות של דמשק).

בשנים 2007-2008 חודש המשא ומתן בין אסד וישראל בתיווך תורכי, ולאחר מכן השקיעו האמריקנים מאמץ ניכר שנמשך עד פרוץ מלחמת האזרחים ב־2011. תיווך אמריקני זה החליף את הנוסחה המוכרת של "נסיגה מן הגולן תמורת שלום" בנוסחה המבטיחה "שלום ושינוי כיוון אסטרטגי (התרחקות מאיראן) תמורת הגולן"²⁹. מלחמת האזרחים הסורית וההתפתחויות שבאו בעקבותיה, הפכו את רעיון השלום הישראלי־סורי לסוגיה היפותטית ומרוחקת.

סוריה עדיין רחוקה מלהפוך למדינה מאוחדת ומתפקדת, ולא נראה סביר שהנהגה ישראלית כלשהי תהיה מוכנה למסור את הגולן למשטר אסד. הכרתה של וושינגטון בתקופתו של הנשיא טראמפ בריבונותה של ישראל בגולן, צמצמה עוד יותר את האפשרות להסדר ישראלי־סורי בתקופה הנראית לעין.

עדיין מעניין לקרוא בעיון את ההבחנה שעשה בשאר אל-אסד בריאיון הארוך והמעניין שהעניק ל וול סטריט ג'ורנל בסוף ינואר 2011:

אבל למעשה כאשר אתה חותם על החוזה זוהי ראשית התחלתו של השלום... משום שזהו רק החוזה ולא השלום האמיתי. שלום קיים כאשר אתה מעניק יחסים נורמליים... אנשים רבים אינם מבינים את ההבדל בין שלום לחוזה שלום ואנחנו מדברים תמיד על שלום כולל, משום שאם אתה רוצה שלום עם יחסים נורמליים בין אנשים... משום שבסוריה יש לנו חצי מיליון (פלסטינים) ובלבנון יש עוד חצי מיליון פלסטינים. יש להם בסוריה מלוא הזכויות להוציא הצבעה, משום שאינם אזרחים... אנשים אוהדים אותם ואם אינך מגיע לשלום הכולל אותם, אין לך שלום אמיתי... כך שהשגת שלום עם סוריה לבדה יכול להיות צעד אחד אבל לא שלום.³⁰

לדחייה, לעמדות הדו־משמעויות ולערפול בצד הערבי של משוואת היחסים יש מקבילות בקשת הפוליטית הישראלית. הסכמי אברהם, כמו הסכם השלום הישראלי-מצרי ב־1979 וחוזה השלום בין ישראל לירדן ב־1994, צמצמו את היקפו של סכסוך ישראל-ערב ומיקדו אותו בסכסוך הליבה הישראלי-פלסטיני. מלחמת האזרחים בסוריה והמשבר המתמשך הסירו את הסכסוך הישראלי-סורי מעל סדר היום, לפחות לתקופת מה. המאמץ ליישב סכסוך זה ננטש לפחות זמנית מ־2014, והתמיכה בהסדר ישראלי-פלסטיני דעכה לפחות בציבור הישראלי. לפי מחקר דעת קהל של המכון למחקרי ביטחון לאומי בנובמבר 2021, התמיכה ברעיון שתי המדינות הצטמצמה מ־2009 בשלבים מ־71% ל־53%.

קבלת עיקרון שתי המדינות על-ידי בנימין נתניהו בנאום בר-אילן ב־2009, וגילויים אחרים של מתינות בימין הישראלי, התפוגגו. יתרה מזאת, בעוד גוש הימין דוחה את פתרון שתי המדינות בפה מלא ובפירוש, הרי תמיכת המרכז בפתרון כזה או אפילו בצעדים חלקיים והדרגתיים לצמצום הסכסוך הישראלי-פלסטיני, נותרת עמומה או לא נשמעת כלל. מפלגות המרכז-שמאל הישראליות פועלות בשנים האחרונות בהנחה שהציבור הישראלי סטה ימינה וכדי לזכות בקולות של מצביעי ימין מתונים שהתאכזבו מבנימין נתניהו ומהליכוד עליהן להשמיט את סוגיית השלום הישראלי-פלסטיני ממצעיהן ומתעמולת הבחירות שלהן.

ב־29 בדצמבר 2022, עם הקמתה של ממשלת נתניהו, הפכו שתי מפלגות ימין קיצוניות לשותפות מרכזיות בקואליציה – מפלגת “הציונות הדתית” בהנהגתו של בצלאל סמוטריץ’ ומפלגת “עוצמה יהודית” בהנהגתו של איתמר בן-גביר. זו האחרונה מתמקדת בעיקר בסוגיות פנים כמו משילות והיחסים עם המיעוט הערבי הישראלי, בעוד סמוטריץ’ ומפלגתו מתמקדים בסוגיה הפלסטינית הרחבה יותר. המעמד המרכזי שניתן לשתי המפלגות בממשלתו החדשה של נתניהו היה רב משמעות, שכן הוא העניק חשיבות רבה למצעים שקרא בריש גלי לסיפוח הגדה המערבית לישראל ולמחיקת האופציה של פתרון שתי המדינות.

התפתחות חשובה אחרת של שני העשורים האחרונים היא התפקיד שממלאת איראן בקונפליקט עם ישראל. איראן נטלה את ההובלה בעימות ישיר ועקיף עם ישראל באמצעות שלוחיה. לאחרונה הוסיפה לשלוחיה המסורתיים בלבנון ובעזה, את המאמץ לפתח יכולת לתקוף את ישראל בטילים ממערב עיראק ומתימן. ישראל, מגד, מעמידה את הקונפליקט עם איראן ואת האפשרות שזו תהפוך למדינה גרעינית או למדינת סף גרעינית, לאתגר הביטחון הלאומי הראשון במעלה.

בפרקים קודמים תוארו בהרחבה הסכמי אברהם, ההתפתחויות שהוליכו לחתימתם, ויישום ההסכמים בשנתיים האחרונות. גם אם לא ביטלו ההסכמים את עיקרון ה"שטחים תמורת שלום" כמרכיב יסודי של תהליך השלום שטרם הושלם עם הפלסטינים ועם סוריה, הם חוללו תמורה חשובה במהותם של מושגי השלום והנורמליזציה בין ישראל לבין העולם הערבי. שלוש מדינות ערביות – האמירויות, מרוקו ובחריין (המרכיב הסודאני של הסכמי אברהם נותר שולי) – נרמלו את יחסיהן עם ישראל בלא שבסכסוך הישראלי-פלסטיני חלה התקדמות של ממש. הסכמי הנורמליזציה מומשו במידה רבה בשנתיים שחלפו מאז חתימתם ולא הושפעו באורח מהותי מלחימה שפרצה בין ישראל לבין החמאס והג'האד האסלאמי בעזה. לפי שעה נבלם תהליך הנורמליזציה שהחל בהסכמי אברהם, כאשר נורמליזציה ישראלית-סעודית היא היעד הבא של חסידי "השלום האזורי". התפתחויות אלו עומדות בסימנו של פרדוקס: בעוד ישראל מצליחה להשיג הסכמי נורמליזציה חדשים, ולהעמיק את מרכיב הנורמליזציה בהסכמי השלום הוותיקים עם מצרים ועם ירדן, הולך הסכסוך הישראלי-פלסטיני, סכסוך הליבה של המאבק הישראלי-ערבי הרחב יותר, ומעמיק.

הערות

1. ראו –
Muhammad Sayyid [Sid] Ahmed, *After the Guns Fall Silent*
(London, 1976).
2. שם, עמ' 67.
3. שם, עמ' 111.
4. שם, ראו בעיקר עמ' 111-113.
5. שם, עמ' 114.
6. שם, עמ' 115.
7. ראו רבינוביץ', **השלום שחמק**, עמ' 117-146.
8. הוויכוח באשר לשאלה אם היה אפשר להגיע להסכם ואם ממשלת גולדה החמיצה הזדמנות ב־1971 עדיין נמשך. תיאור מפורט בנושא זה נמצא אצל חבר ממשלת גולדה מאיר, גד יעקבי, **כחוט השערה** (עידנים: ירושלים, 1989).
9. ראו –
S. A. Sela, *The Decline of the Arab-Israeli Conflict* (Albany, N.Y., 1998), pp. 156-157.
10. כמה מן הרעיונות האלה הנצו במהלך הוויכוח שנתגלע בעקבות פרסום ספרו של סיד אחמד, **ראו אליהוואדית'**, ביירות, 30.5, 13.6, 20.6, משנת 1975.
11. ראו –
Boutros Boutros-Ghali, "The Arab Response to the Challenge of Israel", in A. L. Udovich (ed.), *The Middle East: Oil, Conflict and Hope* (Lexington, Mass., 1976).
12. **הארץ**, 7.1.1999.
13. ראו שמעון פרס, **המזרח התיכון החדש** (סטימצקי: בני ברק, 1993).
14. שם, עמ' 61.
15. ראו –
Patrick Seale, "Asad's Regional Strategy and the Challenge from Netanyahu", *Journal of Palestine Studies* 26, No. 1 (1997), p. 36.

16. ראו פואד עג'מי, *ארמון החלומות של הערבים* (עם עובד: תל אביב, 2000).
17. שם, עמ' 238-241.
18. ראו –
- Edward Said, *The Politics of Dispossession* (New York, 1995), pp. 34, 45.
19. ראו –
- Daniel Pipes, "Just Kidding", *The New Republic*, January 8 and 15, 1996, pp. 18-19.
20. ראו "ריאיון עם הנשיא אסד", **אליאהראם**, 11.10.1995, עמ' 1.
21. כך הועלה הטיעון ולפיו "בחוגי הביטחון הלאומי של מצרים תורגמה המציאות לחשש הולך וגובר מפני העתיד. לפי חוגים אלה, כוחות זרים הם שישלטו בשוק המצרי, קל וחומר ישראל. אף נטען כי מבחינה כלכלית תשיג ישראל מה שלא עלה בידיה להשיג מבחינה צבאית".
- Abdel Monem Said Aly et al, *National Threat Perceptions in the Middle East* (Geneva, Switzerland, 1995).
22. ריאיון בטלוויזיה הסורית, 16 בנובמבר, 1997 מצוטט ב**אל-עאם** (כוויית), 17 בנובמבר 1997.
23. רדיו קהיר, 23 ביוני 1996.
24. מצוטט ב-
- Joshua Teitelbaum, *The Arab Peace Initiative: A Primer and Future Prospects* (Jerusalem: 2009).
25. David Menashri, "Iran, Israel and the Middle East Conflict", *Israel Affairs* 12, No.1 (January 2006), pp. 107-22.
26. טלוויזיית אל-מנאר 30.11.2009.
27. את אמנת החמאס ניתן למצוא ב:
http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hamas.asp.
28. לתיאור עמדת חמאס וניתוחה ראו –
- Meir Litvak, "The Hamas: Unique Muslim Brotherhood Palestinian Movement", in Uri Kupferschmidt and Meir Khatina (eds.), *The Muslim Brotherhood: Eighty Years* [in Hebrew] (Tel Aviv, forthcoming).

- Frederic C. Hof, *Reaching for the Heights: The Inside Story of a Secret Attempt to Reach a Syrian-Israeli Peace* (United States Institute for Peace) [forthcoming].
30. ריאיון עם בשאר אל-אסד: *Wall Street Journal*, January 31, 2011.

אחרית דבר

באביב 2023 נמצאים הפוליטיקה הישראלית, יחסיה של ישראל עם העולם הערבי, הפוליטיקה האזורית של המזרח התיכון והפוליטיקה הבינלאומית בעיצומן של תמורות עמוקות. לפי שעה לא ברור מתי יסתיים המאבק על התמורות במערכת המשפט ועל התמורות מרחיקות הלכת שהקואליציה מבקשת לחולל במערכות הציבורית, הממשלתית והפוליטית של ישראל. בשלב כולו יהיה על ישראל לחזור ולהתמודד עם סוגיות הביטחון הלאומי העיקריות – היחסים עם ארצות הברית, הגרעין האיראני, היחסים עם הרשות הפלסטינית ותושבי הגדה המערבית, ויחסיה של ישראל עם שותפותיה לתהליך השלום ולהסכמי אברהם. לרשימה זאת יש להוסיף את הצורך בתיקון הנזק לדמותה ותדמיתה של ישראל שנגרם על-ידי המתקפה על המערכות המשפטית והדמוקרטית המסורתיות של ישראל.

לצד הטלתה הפנימית בה שרויה ישראל נמצאים יחסיה עם העולם הערבי, הפוליטיקה האזורית של המזרח התיכון, והפוליטיקה הבינלאומית בעיצומן של תמורות עמוקות. "הסכמי אברהם" וההתפתחויות שבאו בעקבותיהם, ייצגו התפתחות משמעותית ביחסיה של ישראל עם העולם הערבי: נורמליזציה עם ארבע מדינות ערביות נוספות, וקבלתה של ישראל על-ידי נתח חשוב בעולם הערבי. אולם טענתו של הימין הישראלי שההסכמים ציינו את סופו של המושג "שטחים תמורה שלום"

הייתה נטולת בסיס. אכן, מדינות ערביות נוספות הסכימו לחתום על שלום ונורמליזציה עם ישראל ללא פתרון של הסוגיה הפלסטינית, אך היא מסרבת להיעלם מסדר היום. היא מיוצגת בראש ובראשונה על-ידי האוכלוסייה הפלסטינית של הגדה המערבית ורצועת עזה, ויש לה אחיזה בדעת הקהל הערבית. דברים אלה ניכרים בצורה הברורה ביותר בירדן – מדינה עם רוב פלסטיני – בה מציב לחצו של הציבור על המשטר המלוכני אתגר מתמיד ליחסי השלום עם ישראל. אירועי מאי 2021 הראו בבירור שמזרח ירושלים, הגדה המערבית וחלקים מהציבור הערבי בישראל נמצאים דרך קבע על סף התפרצות חדשה. חמאס, המוליכה את ההתנגדות הפלסטינית לישראל, חותרת למזג חזיתות שונות לחזית אחת מאוחדת ומנסה, באמצעות שיתוף הפעולה עם חזבאללה, להפעיל את החזית הלבנונית בעת משברים עם ישראל.

מאמץ חדש למציאת פתרון יסודי לסכסוך לא נמצא על סדר היום הנוכחי. נהפוך הוא. הממשלה שקמה בישראל בדצמבר 2022 מתנגדת לפתרון שתי המדינות וחלק מהקואליציה עליה היא נשענת חותר לסיפוח הגדה המערבית. סוגיה זאת לא עלתה לראש סדר היום בישראל בשל התמקדותה של הקואליציה בניסיון לממש את "המהפכה המשפטית" בה היא דוגלת, אך עם סיומו של שלב זה בהיסטוריה הפוליטית של ישראל תשוב השאלה הפלסטינית ותעלה לראש סדר היום. לפי שעה, ממשל ביידן טרוד בעניינים אחרים, ומדיניותו חותרת לקיים את הסטטוס־קו ולהבטיח איכות חיים גבוהה יותר לפלסטינים, אך לא להשגת הסדר קבע. בצד הפלסטיני שלטונו של אבו מאזן מתקרב לקיצו, סוגיית הירושה נמצאת על סדר היום וחמאס מאתגרת את הרשות הפלסטינית דרך קבע. בשל כך, שותף פלסטיני למאמץ רציני למציאת הסדר קבע אינו זמין בשעה זאת.

שורה של גורמים מעצבת את המערכת הפוליטית המזרח תיכונית: הראשון, חתירתה של איראן להגמוניה אזורית. לאיראן יש נוכחות והשפעה מכרעת בעיראק, סוריה ולבנון. היא פעילה גם בתימן, ונמצאת בעיצומו של משא ומתן בין-לאומי ביחס לתוכנית הגרעין שלה. אם תהפוך למעצמה גרעינית או למעצמה סף גרעינית – תעצים את כוחה באזור בצורה דרמטית. אם ייחתם מחדש ההסכם של 2015 בין איראן למעצמות – יעמדו לרשותה של איראן סכומים ניכרים המוקפאים עתה, וינוצלו לקדם את מעמדה ומדיניותה באזור. במרץ 2023 הצליחה איראן, בתיווכה של סין, להגיע להסכם נורמליזציה ביחסיה עם ערב הסעודית ולחדש את היחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות. על-ידי כך פגעה איראן במאמץ המתמשך לחדש מולה קואליציה של מדינות סוניות, בשותפות חלקית עם ישראל. העובדה שההסכם הסעודי-איראני הושג בתיווכה של סין הייתה פגיעה נוספת במעמדה של ארצות הברית באזור. ישראל מנהלת מאבק נמרץ נגד חתירתה של איראן להתבסס צבאית בסוריה, ולתגבר את מאגר הטילים של שלוחתה בלבנון – חזבאללה. כמו כן היא חותרת לעכב חתימת הסכם בין איראן ובין המעצמות, אך מדיניותה בסוגיית הגרעין האיראני אינה ממוקדת די הצורך.

באביב 2023 נמצאת ישראל מול זירה אזורית מורכבת. בשנים קודמות סיפק המאבק בין איראן לבין ערב הסעודית מעין ציר מרכזי לפוליטיקה האזורית, כאשר מן הצד האחד ניצבות איראן וגרורותיה בעיראק, סוריה ולבנון, ומן הצד השני בעלות בריתה הסוניות של ערב הסעודית, כאשר טורקיה, קטר, והאחים המוסלמים מהווים קבוצה שלישית. תמונת מצב זאת השתנתה לנוכח הרעת היחסים בין ערב הסעודית והאמירויות לבין ארצות הברית של ביידן, ולנוכח היחלשותו של הציר הרופף שהוקם בין ישראל לבין חלק מן המדינות הסוניות בעקבות הסכמי אברהם.

מקורות

- Ajami, Fouad (1992). *The Arab Predicament: Arab Political Thought and Practice since 1967*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ajami, Fouad (1998). *Dream Palace of the Arabs: A Generation's Odyssey*. New York: Vintage Books.
- Alpher, Yossi (2015). *Periphery: Israel's Search for Middle East Allies*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Avineri, Shlomo (1971). *Israel and the Palestinians*. New York: St. Martin's Press.
- Baker, James A. (1995). *The Politics of Diplomacy*. New York: Putnam Adult.
- Baker, Peter and Susan Glasser (2020). *The Man Who Ran Washington: The Life and Times of James A. Baker III*. New York: Doubleday.
- Barak, Ehud (2018). *My Country, My Life: Fighting for Israel, Searching for Peace*. New York: St. Martin's Press.
- Ben-Ami, Shlomo (2006). *Scars of War, Wounds of Peace: The Israeli-Arab Tragedy*. New York: Oxford University Press.
- Ben-Ami, Shlomo (2022). *Prophets without Honor: The 2000 Camp David Summit and the End of the Two-State Solution*. New York: Oxford University Press.
- Chollet, Derek (2016). *The Long Game: How Obama Defied Washington and Redefined America's Role in the World*. New York: Public Affairs.
- Clinton, Bill (2004). *My Life*. New York: Knopf Publishing Group.

- Daigle, Craig (2012). *The Limits of Détente: The United States, the Soviet Union, and the Arab-Israeli Conflict, 1969-1973*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dekel, Udi and Lia Moran-Gilad (June 2021). *The Annapolis Process: A Missed Opportunity for a Two-State Solution? Memorandum No. 212*. Tel Aviv: The Institute for National Security Studies.
- Dowty, Alan (2012). *Israel/Palestine*. 3rd edition. Cambridge: Polity Press.
- Eisenberg, Laura Zittrain and Neil Caplan (2010). *Negotiating Arab-Israeli Peace: Patterns, Problems, Possibilities*. 2nd edition. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Gelber, Yoav (2021). *Hubris: Israel's road to the Yom Kippur war, 1970-1973*. Modi'in: Kinneret-Zmora-Dvir [Hebrew].
- Gordon, Philip H. (2020). *Losing the Long Game: The False Promise of Regime Change in the Middle East*. New York: St. Martin's Press.
- Herzog, Michael (February 27, 2017). "The Kerry Legacy: Inside the Black Box of Israeli-Palestinian Talks." *The American Interest*, vol. 12, no. 5.
- Indyk, Martin (2009). *Innocent Abroad: An Intimate Account of American Peace Diplomacy in the Middle East*. New York: Simon and Schuster.
- Indyk, Martin (2021). *Master of the Game: Henry Kissinger and the Art of Middle East Diplomacy*. New York: Alfred A. Knopf.
- Karsh, Efraim (1997). *Fabricating History: The New Historians*. London: Frank Cass Publishers.

- Kedourie, Elie (1974). "The Arab-Israeli Conflict," in *Arabic Political Memoirs and Other Studies*. London: Frank Cass, pp. 218–231.
- Kipnis, Yigal (2013). *1973: The Road to War*. Virginia: Just World Books.
- Malley, Robert and Hussein Agha (August 9, 2001). "Camp David: The Tragedy of Errors," *New York Review of Books*.
- Miller, Aaron David (2008). *The Much Too Promised Land: America's Elusive Search for Arab-Israeli Peace*. New York: Bantam Books.
- Morris, Benny (1994). *1948 and After: Israel and the Palestinians*. Oxford: Clarendon Press.
- Morris, Benny (2001). *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*. New York: Vintage Books.
- Netanyahu, Benjamin (1993). *A Place among the Nations: Israel and the World*. New York: Bantam Books.
- Olmert, Ehud (2022). *Searching for Peace: A Memoir of Israel*. Washington DC: Brookings Institution Press.
- Oren, Michael B. (2015). *Ally: My Journey Across the American-Israeli Divide*. New York: Random House.
- Quandt, William B. (1977). *Decade of Decisions: American Policy toward the Arab-Israeli Conflict, 1967-1976*. Berkeley, University of California Press.
- Rabin, Yitzhak (1979). *The Rabin Memoirs*. Boston: Little, Brown.
- Rabinovich, Itamar (1984). *The War for Lebanon, 1970-1983*. Ithaca: Cornell University Press.

- Rabinovich, Itamar (1991). *The Road Not Taken: Early Arab-Israeli Negotiations*. New York: Oxford University Press.
- Rabinovich, Itamar (1998). *The Brink of Peace: The Israeli-Syrian Negotiations*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Rabinovich, Itamar (2008). *The View from Damascus: State, Political Community and Foreign Relations in Twentieth-Century Syria*. Edgeware: Vallentine Mitchell.
- Rabinovich, Itamar (2017). *Yitzhak Rabin: Soldier, Leader, Statesman*. New Haven: Yale University Press.
- Ross, Dennis (2005). *The Missing Peace: The Inside Story of the Fight for Middle East Peace*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Safran, Nadav (1981). *Israel – The Embattled Ally*. Cambridge: Harvard University Press.
- Shamir, Shimon (1976), "The Arab-Israeli Conflict," in Abraham L. Udovitch (ed.), *The Middle East: Oil, Conflict and Hope*. Lexington, Mass: D. C. Heath, pp. 195-231.
- Sher, Gilead (2006). *The Israeli-Palestinian Peace Negotiation 1999-2001: Within Reach*. Oxon: Routledge.
- Shlaim, Avi (1990). *The Politics of Partition: King Abdullah, The Zionists and Palestine 1921-1951*. New York: Oxford University Press.
- Shlaim, Avi (2001). *The Iron Wall: Israel and the Arab World*. New York & London: W. W. Norton & Company.
- Spiegel, Steven (1985). *The Other Arab-Israeli Conflict: Making America's Middle East Policy, from Truman to Reagan*. Chicago: University of Chicago Press.

מפתח

א

278, 265	אבו דאבי 396, 393
בבחרין, מרידה בהשפעה	אבו מאזן (מחמוד עבאס) 80,
איראנית, דוכאה בסיוע	147, 152, 153, 169, 196,
סעודי 281	201, 217, 219-220, 221,
בירדן, מחוות כלכליות	222, 227-228, 250-256,
ורפורמות תחוקתיות	261, 263 (הע' 7), 270,
בולמות זמנית את	273, 275-277, 289-291,
המרידה 281-282	295, 299, 353-357,
בלוב, מלחמה בעלת אופי	380-382, 454
שבטי בסיוע נאט"ו מפילה	הסכם ביילין-אבו מאזן
את שלטון קדאפי 281,	(1996) 80, 147, 152
283-284	התפטרותו מראשות
במרוקו, מחוות כלכליות	הממשלה (ספטמבר 2003)
ורפורמות תחוקתיות	220
בולמות זמנית את	מינויו לראש ממשלה
המרידה 281-282	(אפריל 2003) 217, 219
בסוריה, מרידה עקובת	שיחות עם אולמרט
דם ומתמשכת, לאו גם	(2007-2008) 250-257,
סוריה, האביב הערבי	270, 354-355
281-282, 284-285	אבו-עלאא (אחמד קריע)
בתוניסיה, הפלת משטרו	64, 147, 152-153, 161,
של בן עלי 281, 283	205, 252
בתימן, מלחמת שבטים	מינויו לראש ממשלה
והפלת משטרו של	(ספטמבר 2003) 220

- נאֹמו בוועידת איפא"ק
 (מאי 2011) 289-288
 אולברייט, מדליין 113, 116
 אולמרט, אהוד 222, 229,
 233-235, 243-247,
 249-250, 260, 263 הע' 7,
 275, 308-309, 311, 328,
 439
 התפטרותו (ב־2008) 269,
 388
 מצע "קדימה" בראשותו
 234
 משנה את עמדתו כלפי משא
 ומתן עם סוריה אחרי
 מלחמת לבנון השנייה
 244-245
 שיחות עם אבו מאזן
 (2007-2008) 250-257,
 270, 354-355
 או"ם (ארגון האומות
 המאוחדות)
 החלטה־194 206
 החלטת החלוקה 1947, 13,
 340, 413
 החלטת מועצת הביטחון 242
 44, 58, 86-87 הע', 164,
 181, 415, 436
- עלי עבדאללה צאלח
 281-282
 כמעצב הזירה הדיפלומטית
 הישראלית־ערבית 278
 ישראל, תגובה זהירה
 וספקנית לנוכח זהות
 האופוזיציות 285-286
 אביטן, עדי 145, 237
 אבישי, ברנרד 263
 אברהם, בנימין 145, 237
 אברהם, הסכמי 10, 347,
 357, 379, 385, 389-391,
 401-402, 404-407,
 445-446, 453
 אגא, חוסיין 167, 169-170,
 172, 295, 356
 (ה) "אגן הקדוש" 158, 254
 אדליסט, רן אהוד ברק
 ומלחמתו בשדים 163,
 182 הע'
 אובמה, ברק 10, 251, 256,
 261, 266-268, 270-279,
 283-284, 286, 290-296,
 300, 323-324, 355-356,
 388, 394, 401
 בחירתו לנשיאות (2008)
 265
 נאום קהיר 272, 275, 283

- תהליך 77, 89, 91, 103,
 113-116, 173, 325,
 352, 354, 365
- אוסלו ב' 72, 77, 103-104,
 110-113, 146-147, 174
 הסכם ויישומו 72-74
 אור, תאודור, ועדת 363
 אוריינט האוס, ראו גם
 ירושלים 98
- (ה)אחים המוסלמים במצרים
 259, 285, 321-323, 354
 אחמדינג'אד, מחמוד 280
 איבאנוב, דימיטרי 207
 איגלברגר, לורנס 59-60
 (ה)איחוד האירופי 121,
 161, 199, 203, 207, 213,
 245, 311
 "(ה)איחוד הלאומי" (מפלגה)
 216
 אינדיק, מרטין 86 הע', 137,
 182 הע', 183 הע', 248,
 295
 איראן 10-11, 37-39, 52,
 60-62, 77, 83-84, 96,
 115, 144-145, 194-195,
 208, 210, 214-215, 233,
 242-243, 247, 249,
 258-259, 266, 268-270
- 338 החלטת מועצת הביטחון
 58, 87, 164, 436
 425 החלטת מועצת הביטחון
 124, 336, 436
 1441 החלטת מועצת הביטחון
 212
 1559 החלטת מועצת הביטחון
 238, 241
 1701 החלטת מועצת הביטחון
 240-241, 243
 ועדת גולדסטון ומסקנותיה
 262
 ועידת ז'נווה 1973 30, 44,
 אוסלו, הסכמי 51, 53,
 65-70, 74, 76-78, 80,
 83, 89-90, 92, 94-100,
 102, 112-113, 119-120,
 164-165, 170-171,
 173-175, 189, 200,
 317, 344, 351, 361,
 365, 390-392, 422-423,
 428-431, 444
 הקשיים שבדרך 67-68
 חשיבותה ההיסטורית של
 פריצת הדרך 67-77
 מתווה כללי של 64-65
 קונספציית 203-204
 שיחות 64-62

אזורית מול התנגדות	,290 ,284-278 ,272
המערב וישראל 292-290	,321 ,317 ,310-303
310-307 ,294	,355 ,334 ,332-330
יחסי משטר חומייני עם	,379 ,373 ,371-369
ישראל 37	,420 ,405-403 ,394-391
יחסים עם סוריה – תמיכה	,444 ,442 ,440-439 ,425
בדיכוי המרידה 282-281	456 ,454 ,446
325 ,294-293	”איראנגייט” (פרשת איראן-
מהפכת חומייני 37	קונטרס) 49 ,39 הע’
מלחמה בעיראק	גישה אידיאולוגית לקיום
38 ,36 (1988-1980)	ישראל 440
מלחמת לבנון השנייה –	המשמעות הפוליטית-צבאית
מלחמה עם ישראל	של נשק גרעיני בידי
באמצעות שליח	איראן 309
330 ,240-241	הסכם הגרעין 2015
פעילות באזור באמצעות	,379 ,310 (JCPOA)
חזבאללה 84-83	404-403 ,401
,238-236 ,233 ,96	הקמת ”ציר ההתנגדות”
,268 ,242-240	445-439
440 ,338-337 ,329-327	השפעה על ממשל חמאס
אירועי ”יום הנכבה” (מאי	בעקבות ההתנתקות
155 ,148 (2000	229-228
איתן, רפאל 102	חתירתה להגמוניה אזורית
אל-אהראם 78 ,449 הע’	– נוכחות והשפעה
אל-אסד, בשאר 237 ,215	מכרעת בעיראק, סוריה,
,281-280 ,248-244	לבנון ותימן 454
,294-292 ,285-284	חתירתה להשגת נשק
	גרעיני וביסוס הגמוניה

- "אל ארד" (מפלגה) 359
 אל-באס, אוסאמה 434
 אל-ג'זירה 241, 253, 393
 אל-חמה, מובלעת 71, 142
 אל-נצרה, ג'בהת 293
 אל ערבי, נביל 322
 "אל-קאעדה" 192-193,
 199, 209, 214, 266-267,
 293, 321, 395
 אלוני, שולמית 149
 אלן, ג'ון 297
 אמל 37, 334
 אנאפוליס, ועידת 196,
 252-250, 270-271
 (ה)אנתפאדה הראשונה 41,
 55, 77, 100
 השפעתה על דעת הקהל
 בישראל 42-43
 (ה)אנתפאדה השנייה ("אל
 אקצא") 14, 155, 164,
 178, 188, 190, 221,
 226, 235, 237, 268, 320,
 346, 350, 352-353, 360,
 362-363, 391-392
 אפגניסטן 193-195, 209,
 214, 250
 אפרת 254
- 306-307, 311, 325-332,
 395, 444-445
 אימוץ "דוקטרינת
 ההתנגדות" 327
 מדיניות של משחק כפול
 כלפי ארצות הברית
 וישראל 327
 ממעמד של שותף לאיראן
 למעמד של שותף זוטר
 327
 משא ומתן עם ישראל
 כדי לשבור את הבידוד
 האמריקני 328
 אל-אסד, חאפט' 24, 26,
 29-31, 35, 41, 56,
 58-62, 57-65, 69-71,
 75, 78, 81-85, 96, 98,
 105, 121-123, 132-145,
 181, 236, 316, 325, 370,
 425-428, 432-433
 הידרדרות מצב בריאותו
 ב-1999, ושאלת הירושה
 134
 מותו 134, 143-144, 244,
 326
 ניסיונות התקרבות
 לארצות-הברית בשנות
 התשעים 142

אחרי התפוררות ברית	ארדואן, רג'פ טאיפ ,245
המועצות 42-45	,249 ,262 ,304 ,310-311
מדיניות מזרח תיכונית	313 ,405
אחרי מלחמת יום	אריאל 254
הכיפורים 28-32	ארנס, משה 91
מזכר ההבנה 32	ארצות הברית
ממשל אובמה 265,	דוח מיטשל ומתווה טנט
,274 ,277-279 ,283,	(2001-2002) 156,
,286 ,291-292 ,298,	196 ,204-205 ,268
309-310 ,329 ,403	דיוני "שלוש הפרישות"
ניסיון למנוע הכרת	111-113
האו"ם במדינה	הגמוניה בלעדית אחרי
פלסטינית (קיץ 2011)	התפוררות ברית המועצות
289-290	41
"תאוריית הקשר"	ההחלטה על מלחמה
("הזיקה") 267	בעיראק וסיבותיה
ממשל בוש (האב) 45 ,54,	208-209
56 ,59	היחלשות מעמדה בעולם
היחלשות ב־1992 59-60	הערבי בעקבות
ממשל בוש (הבן) 165,	מלחמותיה בעיראק
,196 ,193 ,199 ,202,	ואפגניסטן 250-251
,204 ,207-209,	הסכם הערביות הכספיות
,211-212 ,215-224,	55
,227-229 ,235 ,238,	הצגת ישראל כמעורבת
,241 ,248 ,250-251,	בשיקולי הממשל למלחמה
,274 ,279 ,283 ,291,	בעיראק 212
353-354	מדיניות מזרח תיכונית

- מדיניות הבלימה הכפולה
208, 61
- ממשל טראמפ 387, 356, 387,
390, 395, 397
- הכרה בריבונות הישראלית
על רמת הגולן 386
- "עסקת המאה" 385-379
ממשל קרטז 33
ממשל רייגן 39
- ראיית הרשות בראשות
עבאס כשותף ראוי
להסדר קבע 251
- שמיטת חובות ירדן בעקבות
הסכם השלום עם ישראל
424, 70
- אשכול, לוי 358
- אשכנזי, גבי 389, 387, 260,
397
- אש"פ (הארגון לשחרור
פלסטין) 15, 23-24, 27,
31, 33, 36-37, 39-43,
51-52, 56-59, 63-69,
72, 78, 98, 102, 173, 258,
305, 333-334, 342-344,
349-352, 360-361, 371,
421, 423, 429, 444
- האמנה הפלסטינית 23, 349
- אי-התגובה על תקיפת
הכור בדיר א-זור 248
- התנגדות ל"התכנסות" של
אולמרט 234-235
- מדיניותו המזרח תיכונית
190-192
- מפת הדרכים 207, 213,
215, 218-222, 224,
251, 271-272
- שינוי המגמה האמריקנית
לכיוון זיהוי הרשות
הפלסטינית כחלק
מהטרור הגלובלי
ב-2002 204
- ממשל קלינטון 66-67,
69, 71, 78, 80, 84, 90-91,
108-110, 116, 122,
125, 132-133, 140,
190, 208, 308, 325,
372, 424-426
- ביקור קלינטון בעזה 126
- מפגש אסד-קלינטון
בז'נווה במרס 2000,
וכישלוננו 141-143
- הצעת הגישור של קלינטון
157-159, 178
- עדות סונדרס 32, 348

- ועידת בחריין 2019
385-383
נורמליזציה עם ישראל
446, 406, 398, 389
ביוקאנאן, פאט 212
,123, 80, 62, 80, 62, 80, 62
,169, 161, 152, 147
177, 172-171
בייקר, ג'יימס 39-40, 43
351, 45, 56, 59, 86 הע', 351
בית לחם 100, 219, 381
בלייר, טוני 213, 251, 299
בליקס, הנס 212
בלפור, הצהרת 13
בן גוריון, דוד 18-20, 222
426, 414, 406, 304
בנדר בן סולטאן, גרסתו
לקריסת תהליך השלום
ב־2000 168
בן טלאל, חוסיין 22, 24
,105, 103, 70-69, 40
,424, 345, 343, 341, 108
434
בן טלאל, חסן 345
בן-עמי, שלמה 147, 150
,174, 160, 153-152
178-179, 183 הע', 363
- הקמה ב־1964 20, 349
מחלוקת עם ירדן על ייצוג
הפלסטינים (ועידת רבאט
1974) 31
נוסחת שתי המדינות 1988
350
תיקון ושינויים 89, 97
126, 114, 111, 104
- ב**
- ברנס, ויליאם 279-280
בגין, בנימין זאב 113
בגין, מנחם 33-36, 39, 108
419, 386, 315, 189, 113
"תוכנית האוטונומיה" 36
בוטרוס ראלי, בוטרוס
416-417
בורגיבה, חביב "אסטרטגיית
השלבים" 414
בוש, ג'ורג' (האב) 59, 191
בוש, ג'ורג' II (הבן)
190-192, 195-196, 201
,214-209, 207, 205-204
,234, 229, 227, 224, 217
,250-252, 247-246, 244
372, 326, 272-271, 266
בז'ינסקי, זביגנייב 32
בחרין 281, 385, 405

,260 ,255 ,237 ,230
 ,320 ,310 ,271-269
 ,352 ,346 ,336 ,326-325
 363 ,355-354
 בוועידת קמפ־דיוויד
 השנייה 160-154
 דעתו על ערפאת ועל
 הסיבות לקריסת תהליך
 השלום ב־2000 164-162
 שינוי סגנון המשא ומתן על
 שלום 130-129
 ברק, חנן 239
 ברקוביץ', אבי 397 ,382
 בשארה, עזמי 377 הע'

ג

(ה)גדה המערבית (יהודה
 ושומרון) 23 ,21 ,19
 ,55 ,41-40 ,36 ,31 ,25
 ,68 ,64-63 ,60 ,57
 ,90-89 ,80 ,77 ,74-72
 ,104-103 ,99-97 ,94-92
 ,130 ,118-115 ,113-110
 ,165-164 ,154-153 ,147
 ,220 ,201-200 ,188 ,181
 ,244 ,235-233 ,228-224
 ,266 ,258 ,253 ,251-250
 ,344-340 ,315 ,272 ,270

דעתו על ערפאת ועל
 קריסת תהליך השלום
 ב־2000 165-164
 בנין, אייל 239
 בנט, נפתלי 406 ,404-403
 451
 בקעת הירדן 158 ,153
 בדיוני ועידת קמפ־דיוויד
 השנייה 154-153
 ברוקינגס, מכון דוח של 33
 בריטניה 13 ,213 ,284
 340-339 ,299 ,292
 ב"מבצע קדש" 20
 ברית המועצות 16 ,30-
 ,55 ,43-42 ,39 ,33 ,28
 431 ,270-269
 השפעתה על הסכסוך
 הישראלי-ערבי בשנות
 החמישים-שישים 17
 22 ,20
 קריסת 180-179 ,42-41
 428 ,350 ,316 ,212
 "ברית הפריפריה" 426 ,304
 ברנע, נחום 398 ,222 ,219
 ברק, אהוד 126-125 ,14
 ,138-135 ,132-129
 ,173-161 ,153-141
 ,188-187 ,181 ,179-176

גמסי, עבד אל־ראני אל 29	,357-356 ,354 ,352 ,350
ג'נבלאט, כמאל 338	,387 ,384-382 ,366 ,360
גנץ, בני 385-387, 389,	,404-402 ,397-396 ,389
397	,437 ,424 ,422 ,411 ,407
ג'רג'יאן, אדוארד 62	453
גרינבלט, ג'ייסון 382, 382	גדר הביטחון 200
	גולדשטיין, ברוך ראן גם
ד	מערת המכפלה, טבח 69
דאטורלו, אחמד 245	גולן, רמת ה 21, 25, 27,
דאעש ("המדינה האסלאמית")	,71 ,66-65 ,60-59 ,30-31
,331-330 ,293-292 ,10-9	, 87 הע', 77, 75-74
373	,105 ,100-99 ,96 ,92
דובאי 393, 396	,133-132 ,130 ,121-123
דחלאן, מוחמד 217, 220	,142-141 ,139-138 ,135
דייטון, קית גנרל 251	,249-248 ,246 ,244 ,236
דיין, משה 257	,330-329 ,326-325 ,279
דראושה, עבד אל ווהאב 361	,386 ,337-336 ,333-332
	444 ,437-436 ,426-425
ה	חוק הגולן 77, 386
איחוד האמירויות 299, 313,	שדולת הגולן 77, 100, 138
,399-393 ,385-384 ,347	ג'ונס, ג'ים גנרל 251
446 ,406-405 ,402-401	(ה)ג'האד האסלאמי 60, 82,
נורמליזציה עם ישראל	,235 ,233 ,198 ,174 ,115
,399-396 ,389	446 ,327 ,262
446 ,406-405	אחרי עופרת יצוקה 262
עסקת ה־F-35 389, 398	פיגועי התאבדות ב־1996
402 ,397	83-82
הוף, פרד 279, 329	גינוסר, יוסי 157

- "ועדות ההתנגדות העממיות"
262
- ועידת אלג'יר (1973) 416
- ועידת ח'רטום (1968) 414
- ועידת טאבה (2001-2000)
174, 160, 157
- ועידת עמאן (1995) 51,
425, 421
- ועידת קזבלנקה (1994) 51,
425, 421, 78, 72
- ועידת קמפ־דייוויד השנייה
(2001-2000) 154-150,
170-161, 157-156
- 320, 179-176, 174-172
- ועידת רבאט (1974) 31
- ועידת שרם (2000) 156,
204
- הירשפלד, יאיר 62, 171
- "ההתנתקות" מעזה 221-230
- בפרספקטיבה היסטורית
230-228
- "המעבר הבטוח" 110, 147,
158
- הסכם השלום הישראלי-מצרי
1979 33-36, 64-65,
326, 315, 259
- הסכם קהיר, ראו גם אוסלו ב'
70
- הר חומה 100, 114, 254
- הראווי, אליאס 336
- הרצוג, יצחק 298-299,
405, 313
- הרצוג, מייק 295-296
- ו
- ואנס, סיירוס 32
- וינוגרד, ועדת 241
- וויי (פלנטיישן), הסכם (1998)
82, 89-90, 118-120,
125, 146-147, 174, 189
- וולפוביץ, פול 209
- וולש, אלבה 168
- וורד, ויליאם 251
- וייסגלס, דב 224
- "ועדת אור" ומסקנותיה 363
- ז
- זאיד, מוחמד בן 389, 393,
398
- זינגר, יואל 64
- זיני, אנתוני 205
- "זכות השיבה" 19, 154,
159, 163, 165-167, 173,
175, 181, 194, 206, 255,
297, 438, 443

דילמות ישראליות במלחמה	פירוש המונח "תוטיין"
עתידיית מולו 242-243	438-437
התנגשויות צבאיות	438-437 פסגת בירות
עם ישראל וחטיפת	
החיילים ב־2005-2006	ה
239-240, 337	חב"ד, תנועת 99
שיתוף פעולה עם סוריה	חברון 52, 59, 69, 74, 93, 100,
בבניית מאגר הטילים	253
אחרי 2006 328	הסכם 89, 103-104, 108,
חמאס 58, 60, 69, 75-76,	110-116, 118
82, 115, 174, 198, 215,	חוסיין, צדאם 41, 208, 213,
220, 225, 228-230, 233,	307, 370, 372-373, 428
235, 239, 242, 249-251,	חוסייני, חאג' אמין אל 340
258-262, 269, 275,	חוסייני, פייצל 63, 174
284, 306-307, 310-311,	"חוק הנכבה" 367
321, 327-329, 353-354,	"(ה)חזית העממית לשחרור
356-357, 368, 393,	פלסטין" 198
405-407, 423, 442-444,	ח'טיב, האשם 363
446, 449 הע', 452-455	חזבאללה 37, 52, 59,
אידיאולוגיה אנטישמית	83-84, 96, 123, 135,
ואנטי־ציונית 442	143-146, 156, 174,
בחירות 2006 וההשתלטות	180, 199, 215, 233,
על רצועת עזה ב־2007	236-244, 249, 269, 284,
228, 235	293, 305-307, 309,
גירוש הארבע מאות 60	321, 329-331, 334-335,
גישה פרגמטית ורעיון	337-339, 395, 442-440,
ההודנה 442-443	454

- יוסף, עובדיה 55, 131
 יעלון, משה (בוגי) 226, 298
 ירדן, ממלכת 21-27, 31,
 40, 45, 56, 97, 103,
 105-106, 119, 206, 219,
 254, 271, 281-282,
 284-285, 319, 339-348,
 384, 388, 398, 406-407,
 414, 419, 424-425,
 434-435, 439, 453
 "האופציה הירדנית" 342,
 344
 היסטוריה מקוצרת
 339-348
 הסכם השלום (1994) 14,
 53, 69-70, 72, 77, 445
 הסכם לונדון (1987)
 39-40, 344
 ירושלים 33, 56, 58-59,
 63-64, 73, 76, 80, 95,
 97-98, 100, 107, 112,
 115-115, 122, 129-130,
 153-155, 158, 163,
 165-166, 168, 175-177,
 194, 196, 253-254, 256,
 269, 271, 277, 288,
 297, 320, 340-342, 352
- היחלשות עקב המשבר
 הסורי (ב־2011) 354
 פיגועי ההתאבדות
 (1994-1996) 82-83
 חסן (מלך מרוקו) 424
 חרמון, מוצב ה 123
 חרירי, סעד 338
 חרירי, רפיק אל 146, 336,
 338
 רצח 238, 244, 280, 338
 חשק'ג'י, ג'מאל, רצח 395
- ט**
- טאלבאן, משטר 194, 209
 טנטאוי, מוחמד חוסיין 323
 טננבאום, אלחנן 145
 טראמפ, דונלד 10, 300,
 310, 379-383, 386,
 388-389, 395-398, 401,
 403, 444
- י**
- יארינג, גונאר 415
 יהדות התורה (מפלגה) 150
 יהושע, א"ב – הכלה
 המשחררת 180
 "יום הנכבה" 148, 155

- ,124-123 ,119 ,106-105 ,384 ,381 ,364 ,355
 ,140 ,136-135 ,129-130 ,416 ,406 ,404-403 ,392
 183 ,180 ,156 ,146-143 453 ,443 ,437-435
 הע', 233 ,230 ,228 ,215 ,2018
 ,261-260 ,250 ,244-235 ארצות-הברית
 ,306-305 ,293 ,285 ,280 395 ,382-381
 ,339-326 ,320 ,315 יריב, אהרון 29
 ,375 ,355 ,346 ,344 ישי, אלי 269
 ,419 ,411-410 ,395 ,384
 ,442 ,440 ,437-436 ,425 כ
 455-453 ,446-445 כוויית 371-370 ,41-42 ,38
 ההתעוררות השיעית 373 ,370-369 ,332
 בעקבות מלחמת האזרחים (ה)כותל המערבי 153 ,107
 334 1982 ומלחמת 381 ,198 ,158
 הסכם טאיפ 1989, ואי-כנרת, אגם ה 20 ,71 ,133
 מימושו 335 142
 השתלטות סורית בעקבות כריסטופר, וורן 62 ,60
 מלחמת האזרחים 335 ,85-84 ,81 ,70 ,67-65
 נסיגת ישראל מדרום לבנון ,141 ,121 ,113 ,111 ,109
 145-143 432 ,335
 רצח רפיק אל-חרירי 238 ,199
 338-337 כרמי, ראיד 199
 "מהפכת הארזים" (2005) ל
 228 לאודר, רון 128 ,122-123
 ממשלת סיניורה 238 הע', 133
 "קואליציית 14 במרס" 238 ,37 ,32 ,27 ,23
 לבנון לבנון 238 ,37 ,32 ,27 ,23
 338 ,243 ,57-56 ,52 ,45-44 ,39
 ,98 ,96 ,85-83 ,60-59

מאלי, רוברט, גרסתו לקריסת	לבני, ציפי 260, 252,
תהליך השלום ב-2000	439, 297, 270-269
,172, 169-170, 167	לוב 281, 283-284, 312,
183 הע'	454
מבצע "דין וחשבון"	לווינסקי, מוניקה, פרשת
וה"הבנות" 84, 124, 143	117
מבצע "דרך נחושה" 200	לוי, דוד 114, 136, 150
מבצע "חומת מגן" 200	לוי, מקסים 150
מבצע ליטני 1978 124	לורנס, ת"א 411
מבצע "ענבי זעם" וה"הבנות"	ליברמן, אביגדור 269-271,
84, 124, 143	275, 299, 366-367
מג'אהדין ח'לק 307	ליכוד, מפלגת ה 28, 39-40,
"מדריד, תהליך" 14,	48 הע', 54, 91-92,
46 הע', 54, 59-60, 190,	95-97, 110, 112-113,
316, 318, 350-351	119, 130-131, 148, 155,
"מדריד, ועידת" 14, 41-45,	202, 215-216, 219, 223,
92, 96, 143, 325, 419,	227, 269-270, 273-274,
431, 436	298-299, 343, 350, 365,
"מדריד, מסגרת" 43, 51,	385
56, 62, 421	ליח', סקוט 382
מבארכ, חוסני 102, 105,	לפיד, יאיר 312, 347, 385,
108, 222, 262, 283-284,	404, 451-452
286, 316, 319-320, 327,	לפיד, טומי 149
354, 430	
משטר 229, 259, 281,	מ
285, 316, 321-322	מאיר, גולדה 25-26, 28,
מוביל המים הארצי 20	343, 415

- ,372-371 ,351-350 ,344
 428
 מלחמת יום הכיפורים 14,
 ,87 ,34 ,29-27 ,17 הע'
 415 ,410 ,392 ,390
 מלחמת לבנון הראשונה ,36
 124 ,40
 מלחמת לבנון השנייה ,240
 ,330 ,320 ,260 ,250 ,242
 ,375 ,355 ,346 ,337 הע'
 442
 מלחמת עיראק (2003) ,187
 214 ,190
 מלחמת ששת הימים (מלחמת
 ,42 ,23 ,21-19 (1967
 416-414 ,342 ,314 ,87
 מעלה אדומים 254
 מערת המכפלה, טבח ,52 ,69
 מפד"ל (מפלגה) ,110 ,102
 216
 (ה) מפלגה הערבית
 הדמוקרטית 361
 (ה)מפלגה הקומוניסטית 359
 מפלגת/תנועת העבודה ,28
 ,45 ,43 ,40-39 ,34 ,31
 ,131 ,126 ,119 ,102 ,54
 ,216-215 ,199 ,189 ,148
- מוסא, עמרו 319
 מועלם, ואליד ,71 ,87 הע',
 249
 מופז, שאול 222 ,175
 מוראן, ג'ים 212
 מורטינוס, מיגל 161
 מורסי, מוחמד 324-323
 443
 "(ה)מחאה החברתית" 290
 מיטשל, ג'ורג' ,156 ,204
 279 ,277-275 ,268
 מיטשל, ועדת (מתווה) ,156
 205 ,196
 "(ה)מלחמה הקרה" 17-16,
 ,46 ,41 ,32 ,29 ,24 הע'
 431 ,428 ,350 ,326
 מלחמת איראן-עיראק ,36
 'הע' 377
 מלחמת העצמאות (1948)
 ,314 ,255 ,71 ,19-18 ,15
 ,361 ,358-357 ,341 ,325
 ,413-414 ,377 ,369 הע'
 431
 "מלחמת ההתשה" 25-24,
 416
 "מלחמת המפרץ" ,42 ,38
 ,335 ,325 ,193 ,180 ,70

התנגדות ל"נורמליזציה"	223, 227, 234, 260,
מסיבות של מדיניות	269-270, 299, 319, 343,
אזורית 434	350, 359
יחסים עם ארצות הברית,	16-17, 22, 24-36,
השלום עם ישראל	38-39, 52, 71, 78-79,
כמפתח ליחסים 315	81, 100, 102, 105-106,
נפילת מבארכ ומשטרו	108, 137, 189, 195, 203,
323-322 (2011)	206, 222, 224-225, 229,
ראיית איראן וחזבאללה	258-259, 262, 281, 283,
כיריבים 321	285, 299, 301 הע', 309,
תפיסת השלום אחרי	312-314, 326-327, 329,
מלחמת יום הכיפורים	341, 346, 349-350, 354,
417-415	356, 369, 375 הע', 383,
מקאטי, נג'יב 338	388, 392, 398, 406,
מרדכי, יצחק 123, 125-126	409, 411, 413, 415-416,
מרוקו 281-282, 284, 303,	418-419, 424-425, 430,
424, 391-390, 384	432-435, 439, 443, 447,
נורמליזציה עם ישראל	449 הע', 455
446, 406-405, 391-389	הסכם הפרדת הכוחות
מרידור, דן 184, 114 הע'	(1974) והסכמי ההפרדה
מרקוס, יואל 223	30-32
מרצ (מפלגה) 55, 131,	הסכמי קמפ דייוויד (1978)
404, 150-149	והסכם השלום (1979)
"משבר האנרגיה" 26	303-35, 313, 315
	המעבר לאוריינטציה
	אמריקנית 29
נאזל, וסים סאלח 239	"השלום הקר" 36, 137,

אסטרטגיית הבחירות (של	נאצר, גמאל עבד אל 22,
'94-98, 127 הע' (1996	24-26, 314-316, 349,
אסטרטגיית הבחירות (של	371, 415
125 (1999	ניו יורק טיימס (עיתון)
בחירות 2009, הנושאים	164-165, 169, 202,
העיקריים 270	263 הע'
ביוגרפיה אישית 91-92	ניו יורק רוויו אוף בוקס
דגש על "שלום כלכלי"	(עיתון) 167, 169
אחרי בחירות (2009)	ניקסון, ריצ'רד 24, 28
271	נצראללה, חסן 237, 243
ההקפאה השנייה של הבנייה	נאום קורי העכביש
(נובמבר 2009) 274	440-441
המפגש הראשון עם אובמה	נתניהו, בנימין 52-53, 83,
(מאי 2009) 271	85, 90-115, 117-126,
הנאום בכינוס איפא"ק	127 הע', 128 הע',
(2011) 288	132-133, 146-147,
הנעת ארצות הברית	149, 155, 171-173,
להחרפת הסנקציות נגד	180, 187-189, 223,
איראן 291-292	265, 269-277, 279,
כוונה לספח את גושי	285-288, 290-292,
ההתיישבות 386-389,	294-295, 298-300, 301
397-398	הע', 309-310, 319-330,
נאום בר אילן יוני 2009,	329, 336, 345, 347,
חזון שתי מדינות והתנאים	352, 355-357, 365-366,
הנלווים לכך 273-274	368, 380-381, 385-389,
תפיסתו את השלום כ"סופי"	396-399, 403, 434, 446,
ו"קץ הסכסוך" 445-446	451-452
נתניהו, בן-ציון 91	

	ס
,404 ,394 ,373 ,371 ,369	
,421 ,419 ,415 ,411	,26 סאדאת אנואר אל
,433-432 ,430 ,427-425	,303 ,108 ,39 ,36-29
456 ,454 ,446-444 ,440	,370 ,324 ,318 ,316-314
בנייה בחשאי של כור	,430 ,425 ,420 ,415 ,390
גרעיני 248-247 ,328	433
היסטוריה מקוצרת של	סביר, אורי 63 ,172-171
יחסים עם ישראל	185 הע'
333-324	סודאן 389-391 ,405 ,446
הסכם הפרדת הכוחות עם	סוואעד, עומר 145 ,237
ישראל (1974) 31	סולאנה, חוייר 207
השתתפות זוטרה בוועידת	סונדרס, הרולד 32 ,348
אנאפוליס 252	סוריה 9-11 ,16-17 ,22
חידוש המשא ומתן עם	,44-43 ,41 ,37 ,33-24
ישראל (ב"ב-1996) 83-80	,62 ,59-56 ,54 ,52
חתימה לתיאום בינערכי	,78 ,74 ,71-69 ,67-66
במשא ומתן עם ישראל	,100-98 ,96 ,85-80
58	,109 ,107-105 ,103-102
מדיניות בלבנון 333-339	,132-129 ,124-120
מלחמת האזרחים	,146-144 ,142-134
,333-330 ,294-292	,182 ,180 ,149-150 הע'
445-444 ,394	,215 ,212 ,206 ,195-194
משא ומתן עם ישראל	,238-236 ,233 ,229
249-244 (2008-2007)	,258 ,252 ,240-249
292 (ה)צבא הסורי החופשי	,282-278 ,268 ,266
סיד"אחמד, מוחמד בהידום	,306 ,294-292 ,285-284
413-409 התותחים	,341-324 ,320-319 ,311
סיל, פטריק 426	,356 ,351 ,349 ,344-343

- "עופרת יצוקה", מבצע 249,
 260-262, 275, 311, 320,
 346, 355
 עזה, נמל 147
 עזה, רצועת 19, 21, 23,
 40-41, 55, 57, 60, 64,
 68-69, 73, 92-93, 110,
 118, 126, 130, 147,
 153, 156-158, 173,
 188-189, 195, 198, 200,
 221-230, 233, 235-236,
 239, 249-251, 253,
 257-262, 270, 272, 275,
 285, 303, 306, 311-313,
 321-324, 328-329, 342,
 350, 353-357, 360, 366,
 383-384, 391, 393, 404,
 406, 411, 422, 424, 429,
 437, 443, 446, 453, 455,
 עיראק 10, 38, 41-42, 61,
 77, 96, 180, 187, 190,
 193, 195, 197, 202-203,
 207-215, 217, 221-220,
 228-229, 232 הע', 238,
 242, 244, 247, 250, 266,
 280, 283, 285, 293, 303,
 307-308, 317, 327, 331,
- סין – התנגדות להתערבות
 במרידה בסוריה 211
 סיני, חצי אי 21, 25, 27,
 32-36, 189, 225, 259,
 262, 315-316, 318,
 321-324, 402, 411,
 417-418
 א-סיסי, עבד אל-פתאח 299,
 324
 סלוצקר, פבל 239
 סלמן, מוחמד בן 382, 455
 סנואר, יחיא אל 443
 סניורה, פואד 238, 243
 סעיד, אדוארד 429-431
 סער, גדעון 404
- ע**
 עבאס, מנצור 452-453
 עבד אל-שאפי, חיידר 57
 עבדאללה הראשון 339-341,
 414
 עבדאללה השני 299, 345,
 347
 עבדאללה, יורש העצר
 הסעודי, יוזמת 205
 עג'מי, פואד 428, 430
 ע'ג'ר, כפר 146, 337
 עומאן 384, 392, 396

- ,157, 155-151, 148-146
 ,187, 181-173, 170-159
 ,204-198, 196-195, 191
 ,217, 213, 211, 207
 ,251, 227, 224, 221-220
 ,350-349, 326-325, 320
 ,429, 423, 360, 353-352
 431
 דעתו של בן-עמי על
 165-164
 דעתו של ברק על 164
 דעתו של קלינטון על
 163-162
 דעתו של רוס על 167-165
 התבטאויות דו־משמעיות
 על תהליך השלום 76
 כאסיר במוקטעה 221-220
 מותו נובמבר (2004) 353
 עתיבה, יוסף אל 397, 394
- פ**
 פאואל, קולין 190,
 212-209, 204, 195-194
 פארוק, מלך מצרים 313
 פודהורץ, נורמן, גרסתו
 לקריסת תהליך השלום
 (ב־2000) 174-173
 פונדק, רון 172-171, 62
- ,344, 373-368, 377 הע',
 454, 446, 420
 מלחמה עם איראן
 38 (1980-1988)
 הפלישה לכוויית (1990)
 371, 42
 היסטוריה של יחסים עם
 ישראל 373-368
 עלייה (עולים) מברית
 המועצות 350, 55
 ערב הסעודית 109, 42
 ,203, 195, 191, 168
 ,254, 238, 235, 206-205
 ,299, 285-282, 272
 ,371, 334, 327, 309
 ,396-394, 392-391, 381
 ,439, 437, 420, 402-401
 455-454
 "תוכנית פהד" 392
 "ערביי ישראל" 364, 360
 452, 367-366
 עריקאת, סאיב 275, 253
 ערסאן, עקלה 139
 ערפאת, יאסר 53, 23
 ,76, 74, 69-68, 60, 56
 ,104, 102, 96-95, 90
 ,114-110, 107-106
 ,132, 126-125, 118-116

- פורד, ג'רלד 32
 פורד, רוברט 280
 פוטין, ולדימיר 294
 פטראוס, דייוויד 292, 267
 פיאד, סלאם 224, 217, 196
 פרידמן, דייוויד 380, 357
 פרץ, עמיר 243, 234
 פרס, שמעון 64-62, 54, 39
 76, 73, 78, 84-80, 90
 96-94, 98, 101-104
 108-109, 114, 121, 126
 128 הע', 156-157, 161
 171, 189, 203, 205, 233
 249, 311, 316, 318-319
 344, 365, 392, 421-426
 בעל תפיסה אזורית וכוללת
 של תהליך השלום
 421-426
 הפסדו בבחירות (1996)
 101
 הצטרפותו לממשלת שרון
 (פברואר 2005) 223
 הצטרפותו ל"קדימה" 227
 "מזרח תיכון חדש" 102,
 233, 434
- פת"ח 23, 171, 228-229,
 250, 258, 275, 353-354,
 443
- צ**
 צאע'ייה, האזם 412
 צ'ייני, ריצ'רד 210-209
 צפון קוריאה 210, 247-248,
 308, 328
 צרפת 22, 85, 176, 203,
 211-212, 238, 243, 245,
 281, 284, 305, 313, 338
 במבצע קדש 20
- ק**
 קאסם, עבד אל כארים 369
 קבאני, ניזאר אל מוהרווילון
 (הנחפזים, שיר) 428-430
 קדאפי, מַעמר 215, 281,
 284
 קדימה, מפלגה 227-228,
 234, 269-271
 (ה)קוורטט 196, 206-207,
 217, 251-252, 258, 290,
 299
 קוונט, ויליאם 32
 קומנטרי (כתב־עת) 173

- קרי, ג'ון 9, 292, 295-300,
356, 388
- קושנר, ג'ארד 380, 382,
386, 389, 397
- קטר 285, 312, 393-394,
454
- קיסנינג'ר, הנרי 25, 28-33,
44, 175-177, 344, 416
- קליין, מנחם שוברים טאבו
177
- קלינטון, ביל 60-62,
108-109, 116-117, 126,
129, 136, 138-142,
148, 153-154, 157-160,
162-164, 166-170,
177-178, 181, 182 הע',
184 הע', 190, 208, 213,
215, 244, 254, 267-268,
271, 295, 326, 429
- קלינטון, הילארי 276-277,
280, 292-293
- קמפ־דייוויד (הסכמי 1978)
33-36, 39, 45, 64, 73,
93, 103, 313, 315, 417,
432
- "קסאם", ירי רקטות מעזה
235-236, 259
- קרטר, ג'ימי 32-33, 36, 39,
44-45, 348
- ר
- ראמספלד, דונלד 209-210,
31, 52-56
- רבין, יצחק 31, 52-56,
60-71, 73, 75-76, 81,
86-87 הע', 94, 98, 104,
108-109, 121, 129, 141,
146, 148, 308, 318-319,
325, 335, 344, 346, 351,
362, 392, 415, 421-422,
425, 426-432
- אסטרטגיית החתירה לשלום
לפני אוסלו 55-56
- ה־nonpaper הסורי 121
מערכת הבחירות (1992)
54-55
- רציחתו (נובמבר 1995)
52, 77, 79, 94, 187
- רבינוביץ', איתמר 86 הע',
87 הע', 182 הע', 376 הע'
220
- רג'וב, ג'יבריל 220
- רוג'רס, ויליאם 24
- רוטברג, רועי, הספר דיין
257
- רומניה, נפילת צ'אושסקו 41

(ה)רשימה הערבית	,רוס, דניס 66-65, 111,
המשותפת (מפלגה) 365,	168-165, 184 הע', 190,
367	329
	רייגן, רונלד 39, 92
	רייס, סוזן 299
ש	רייס, קונדוליזה 224, 250,
ש"ס (מפלגה) 55, 131,	256, 253
269, 150-149	רפסנג'אני, האשמי 309
שביט, ארי 164, 183 הע',	רע"מ (הרשימה הערבית
184 הע', 218	המאוחדת) 404, 452
שבעא, חוות (הר דוב)	(ה)רשות הפלסטינית 68-69,
144-146, 156, 236, 337	73, 76-77, 89, 95-100,
שגיא, אורי 136-137,	104, 107-109, 112-113,
182 הע'	115, 117-118, 147-148,
שואה 15, 18	152, 155, 159, 171,
שולץ, ג'ורג' 39-40	175, 189, 194-195,
שחק-ליפקין, אמנון 136,	197, 200-202, 207,
157	216, 219-221, 224-225,
"שטחים תמורת שלום" 17,	227-229, 235, 252-251,
43-44, 248, 329, 398,	258, 271, 277-278,
415, 417, 436, 446	289, 313, 353-354, 361,
שינוי (מפלגה) 216	382-384, 407, 423, 454
שיפר, שמעון 219	התפצלות הרשות לשתי
שליט, גלעד, חטיפתו על ידי	ישויות נפרדות (ב'2007)
חמאס (יוני 2006) 239,	235
259-260	ניסיון לקבל הכרה באו"ם
שמיר, יצחק 43, 45, 54,	כמדינה בגבולות 1967
351	289-290, 278 (2011)
שמיר, שמעון 363	

- עלייתו להר הבית (ספטמבר
188, 155 (2000
עלייתו לשלטון (פברואר
188 (2001
שרנסקי, נתן 147, 150, 285
שרע, פארוק אל 134-137,
428, 142, 140-139
- ת**
"תוכנית אלון" 152
"תוכנית ההתכנסות"
244, 235-233
תורג'מן, שני 239
תורכיה 10, 84, 109, 208,
229, 233, 245, 249,
262, 266, 268, 284-285,
292-293, 303-304,
309-313, 320, 328, 332,
344, 393-394, 405, 426,
454-455
"המשט התורכי"
והתדרדרות היחסים עם
ישראל 311-312
חתירה להגמוניה מזרח
תיכונית של ממשל
ארדואן 312-313
כעס על מבצע "עופרת
יצוקה" 262
- שר, גלעד 147, 152, 157,
174, 178
שראבי, הישאם 431
שרון, אריאל 37, 102,
119-120, 128 הע', 145,
155, 162-164, 173,
187-192, 194-195, 197,
199, 201-202, 204-207,
215-230, 233-235, 237,
244, 251, 270, 272, 274,
308-309, 326, 328, 343,
347, 353, 418
הזנחה ביודעין של משא
ומתן עם סוריה 244
הסתבכות בהאשמות על
שחיתות 223
השיקולים ל"התנתקות"
226
חזון המדינה הפלסטינית
של שרון לקראת ואחרי
בחירות (2003) 219-218
מינוי לשר החוץ 119
מחלתו 234
מסמך "ביטחון ודו קיום"
120
נטישת ה"ליכוד" והקמת
"קדימה" 227

תיווך במשא ומתן ישראלי-

סורי 245-249

תמיכה במרידה נגד בשאר

אסד 285

תוניסיה (תוניס) 40, 57, 63,

68, 265, 281, 283, 334,

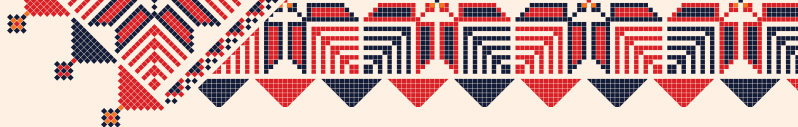
414, 420

תימן 40, 195, 281-282,

312, 392, 394-395, 446,

454

תנזים 198-199

ספר זה מציע מבט בפרספקטיבה רחבה על יחסי ישראל-ערב, הסכסוך ותהליך השלום. הספר מביא תיאור היסטורי של יחסים אלה ממלחמת העצמאות ועד ימינו, ובו פרקים אנליטיים המנתחים את מרכיבי השלום והנורמליזציה בתהליך השלום. כמו כן, הוא מורכב ממסות קצרות על יחסיה של ישראל עם מדינות ערב השונות, הפלסטינים והמגזר הערבי בישראל, וכן עם תורכיה ואיראן.

המחבר מדגיש את חשיבות הסכסוך הישראלי-איראני, המאפיל עתה על הסכסוך הישראלי-ערבי, ואת השתלבות מערכת היחסים המשתנה בין ישראל לעולם הערבי במסגרת הכוללת יותר של הפוליטיקה האזורית והבין-לאומית של המזרח התיכון. מטבע הדברים, הספר עוסק ב"הסכמי אברהם", ובשינויים במדיניות ארצות הברית באזור ויחסיה עם ישראל תחת ממשלי דונאלד טראמפ וג'ו ביידן.

פרופ' איתמר רבינוביץ' הוא סגן יו"ר המכון ללימודי ביטחון שליד אוניברסיטת תל-אביב, נשיא קרן דן דוד ועמית לא תושב במכון ברוקינגס בושינגטון. בעבר כיהן כשגריר ישראל בארצות הברית, כנושא ונותן במשא ומתן לשלום עם סוריה וכנשיא אוניברסיטת תל-אביב. בין ספריו: יצחק רבין: חייל, מנהיג, מדינאי, סף השלום (המו"מ הישראלי-סורי), ורקוויאם סורי (עם כרמית ולנסי).

ISBN 978-965-224-122-1

9

7896521241221

